

ZALAI MÚZEUM

Nemzeti Kulturális Alap

24

2019

ZALAEGERSZEG

Közlemények Zala Megye Múzeumaiból
Mitteilungen der Museen des Komitates Zala
Publications of the museums of Zala Country

Sorozatszerkesztő: KAJÁN IMRE

Szerkesztőbizottság: KAJÁN IMRE, KOSTYÁL LÁSZLÓ, BÉRES KATALIN,
HAVASI BÁLINT, SIMMER LÍVIA, SZÁRAZ CSILLA

Kötetszerkesztő:
EKE ISTÁN, SZABÓ TÍMEA, VARJU ANDRÁS

Lektorok:
VÖRÖS ISTVÁN, KOSTYÁL LÁSZLÓ

Angol nyelvi fordítás:
NAGY VERONIKA, KISS NÓRA, KELÉNYI BORBÁLA, P. BARNA JUDIT

Angol nyelvi lektor:
BUDAI TIBOR

Nyomdai előkészítés, borítóterv:
CSÁSZÁR RENÁTA

Nyomdai kivitelezés:
ELANDERS HUNGARY KFT., ZALALÖVŐ

A kiadvány megjelenését támogatta:

SALLA KÖZHASZNÚ ALAPÍTVÁNY

Kiadja:

Göcseji Múzeum
H-8900 Zalaegerszeg, Batthyány u. 2.
Telefon: 36 (92) 314-537
E-mail: muzeum@zmmi.hu

Felelős kiadó: Kaján Imre

HU-ISSN 0238-5139

TARTALOMJEGYZÉK

KAJÁN IMRE	Előszó	7
I. TANULMÁNYOK:		
<i>Régészet</i>		
P. BARNA JUDIT – EKE ISTVÁN – PETHE MIHÁLY – PÁSZTOR EMÍLIA – STIBRÁNYI MÁTÉ – NAGY LÁSZLÓ – MÉSZÁROS JÁNOS – T. BIRÓ KATALIN – TOKAI ZITA MÁRIA:	Észrevételek a neolitikus körárok kutatásának módszereihez: a roncsolásmentes vizsgálatok lehetőségei és korlátai Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő lelőhely kutatásának tükrében <i>Remarks on the Research Methods of the Neolithic Circular Enclosures: Possibilities and Limitations of Non-Invasive Investigations in the Light of the Research of the Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő site.</i>	11
TÓTH ENDRE:	Eredeti vagy hamis? A zalaegerszeg-kaszaházi ókeresztény jellegű mécses és társai <i>Original or False? - The Early Christian church candle and its associates from Zalaegerszeg-Kaszaháza</i>	27
VÁNDOR LÁSZLÓ:	Az egervári 15. század végi castellum (Egervári László építkezéseinek kérdéséhez) <i>The Castellum of Egervár in the 15th century - (to the question of László Egervári's construction works)</i>	39
<i>Archeozoológia</i>		
BÁRÁNY ANNAMÁRIA:	Zalavár állatsont anyagában előforduló sertésállkapocs-eltávolítás lehetséges okai <i>Possible causes of a pig mandible lesion in the animal bone material of Zalavár/Mosaburg site</i>	47
<i>Történettudomány</i>		
BILKEI IRÉN:	Nádasdy Tamás zalai kapcsolatrendszere <i>The Social Network of Tamás Nádasdy</i>	63
SIMON BEÁTA:	Egy Zala megyei 18. századi köznemesi magánkönyvtár Forintos Ádám mihályfai könyvtára, 1781 <i>Chapters from the history of 18th century gentry private libraries of Zala county based on inheritance documentations - Adam Forintos's library, Mihályfa, 1781.</i>	73
BEKŐ TAMÁS:	Deák Ferenc kirablása a levéltári források tükrében <i>Robbery of Ferenc Deák in the light of archival sources</i>	99
MEGYERI ANNA:	„A Szalay és Dankovits asztalosáru-gyár” története a megalakítástól az államosításig (1918-1950) <i>The story of the „Szalay and Dankovits” joiner-shop factory from establishment until the its confiscation by the communist state (1918-1950).</i>	115

ISKI SZILVIA:	Keszthelyi nyarak anno, avagy hogyan került krokodilus a Balatonba <i>Keszthely Summers or how a crocodile came to Balaton</i>	139
MIKÓ-BARÁTH FRANCISKA:	„A holnap asszonyai” A kanizsai hölgyek karitatív tevékenysége az első világháború alatt <i>„The women of tomorrow” The charitable activity of the ladies of Kanizsa during the First World War</i>	157
KARDOS LAURA:	„A magyar életnek új hajlékai” A keszthelyi ONCSA-házak <i>„New shelter of Hungarian Life” ONCSA Homes in Keszthely</i>	169
LATORCAI CSABA:	A Mindszenty-kutatás kérdései és esetleges új irányai <i>Questions and possible new directions of Mindszenty-research</i>	185
CSEH VALENTIN:	A Légioltalmi Liga Zalaegerszegen <i>Air Defence League in Zalaegerszeg</i>	189
PERNECZKY LÁSZLÓ:	A hiányzó láncszem – Adalékok a Gellért-hegyi Szabadságszobor történetéhez <i>The Missing Link - Additions to the History of the Statue of Liberty on Gellert Hill</i>	203
<i>Néprajz</i>		
GYANÓ SZILVIA:	Kisasszony napja(i) Kiskanizsán. Adalékok Zala megye népi vallásosságához <i>Little Saint Mary's Day(s) in Kiskanizsa. Additions to the folk religion of Zala County</i>	211
KISS NÓRA	„Krisztus se evett kopasz asztalról, neki is megterítettek.” Zalai és somogyi szöttek lakástextíliák <i>„Not even Christ ate from a bare table, it was spread for him.” Homespun textiles from Zala and Somogy county”</i>	229
<i>Művészettörténet</i>		
KOSTYÁL LÁSZLÓ:	Stróbl Alajos művészetének recepciótörténete <i>Reception History of Alajos Stróbl's Art</i>	251
II. GYŰJTEMÉNYEK:		
BEKŐ TAMÁS:	A Balatoni Múzeum lepkegyűjteménye <i>The butterfly collection of the Balatoni Museum</i>	267
KOSTYÁL LÁSZLÓ:	Pataky Andor Juhász c. szobra <i>The statue, The shepherd by Pataky Andor</i>	275
MARX MÁRIA:	Dr. Szentmihályi Imre hagyatéka a Göcseji Múzeumban <i>Dr. Imre Szentmihályi's heritage in the Göcseji Museum</i>	281
HAÁSZ GABRIELLA:	Gyűjtemények a Balaton-kultusz jegyében. 120 éves a keszthelyi Balatoni Múzeum <i>Collections in terms of Balaton cult. The Balaton Museum of Keszthely is 120 years old</i>	285

III. MŰHELY:

HORVÁTH IMRE – LEBÁR DÁVID:

Egy Schunda cimbalom restaurálása
Restoration of József Schunda's dulcimer 301

CSERHALMI HENRIETTE:

Könyv és papírrestaurálás a Deák Ferenc Megyei Könyvtárban 1988 - 2018
Book and paper restoration at Deák Ferenc County Library 1988 - 2018. 317

LEHMANN ÁGNES:

Barlang építés papírmásé technikával
Cave construction using papier-mâché technique 327

IV. RÉGÉSZETI KUTATÁSOK:

Zala megyében végzett régészeti kutatások jelentései 2017 - 2018 333

V. RECENZIÓK:

MÜLLER RÓBERT:

Könyvismertetés
Szántó Endre: Egy fürdőváros születése. Hévíz története. 1. kötet.
A kezdetektől 1819-ig, gróf Festetics György haláláig. 349

MÜLLER RÓBERT:

Opponensi vélemény
Vida Tivadar: A sztyeppei, a bizánci és Meroving birodalmak között, kulturális változások a Kárpát-medence nyugati felén a 6-7. században című, az MTA doktora fokozat elnyerésére benyújtott disszertációjáról. 355

Előszó

Tisztelt Olvasók, Múzeumbáratok!

Több, mint két éve már, hogy a zalaegerszegi Göcseji Múzeum a nagy sikerű Seuso-vándorkiállítás fogadása után bezárta kapuit, s azóta az Önök által leginkább megszokott módon – kiállításainkon – nem találkozhatunk közönségünkkel.

A múzeum élete persze ettől a bezárástól folyik tovább, hiszen fejlesztéseink szakmai részét elő kell készítenünk, tudományos és gyűjtő munkánk jó eredményeket hoz és „nagy fordulatszámmon” dolgozik a múzeumpedagógia is.

Miközben ezeket a sorokat írom 2020 januárjában, már két nagy fejlesztésünk is elindult: a Göcseji Múzeum Zalaegerszeg belvárosában álló eklektikus-neoreneszánsz palotája teljes rekonstrukciója folyik és közvetlenül mellette megkezdődik a Mindszentyneum építése is.

Alig több, mint 100 esztendeje, hogy 1917 őszén megkezdte hitoktatói munkáját a megyeszékhelyen Pehm József, akinek azután negyedszázados zalaegerszegi plébánosi működése legalább oly meghatározó volt a város történetében, mint az a kevés idő, amit azután – immár Mindszenty József néven - ténylegesen hercegprímásként tölthetett a fasiszta, majd kommunista diktatúrák idején. Nagyon várjuk tehát azt a pillanatot, amikor a Göcseji Múzeum várostörténeti kiállítása és a Mindszenty József életművét bemutató tárlat megnyílik...

Addig azonban még sok víz lefolyik a Zalán. Sok tárgy, dokumentum kerül megyénk közgyűjteményeibe, sok tudományos eredmény jut felszínre, sok történeti tárgy újul meg a restaurátorok értő keze alatt.

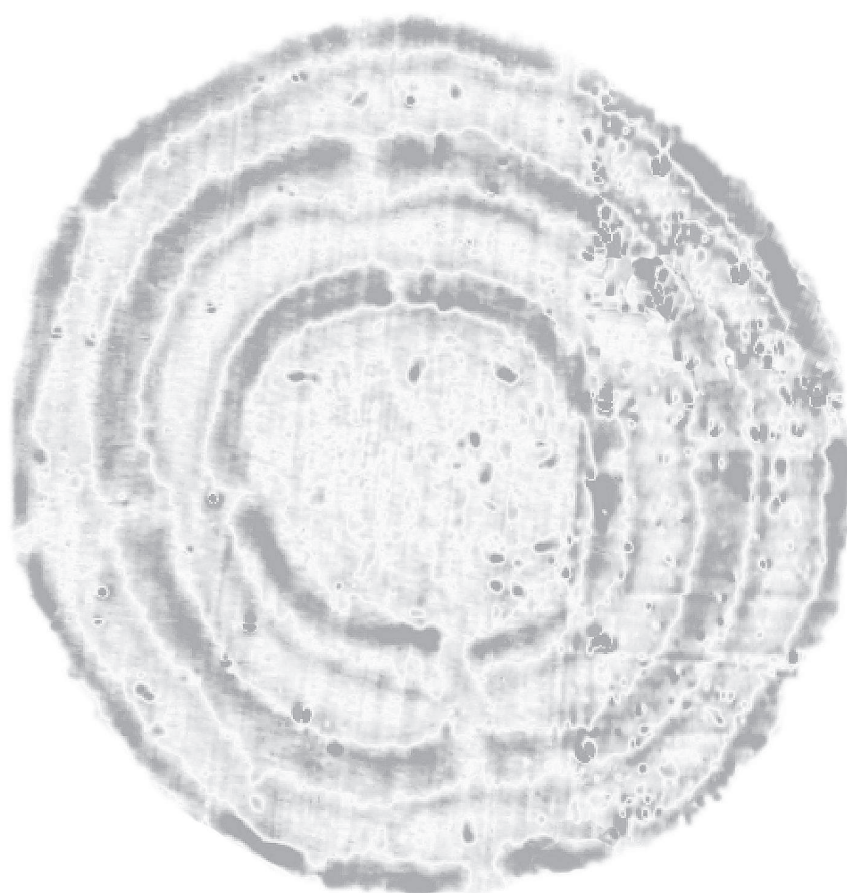
Hiszen dolgoznak mindazok a történeti intézmények, amelyek mindannyiunk kulturális örökségét őrzik és gondozzák. Ennek a munkának a lenyomata ez a Zalai Múzeum kötet is, immár a huszonnegyedik a sorban. Közösén hoztuk létre: levéltárosok, könyvtárosok és muzeológusok – szerte a megyéből. És ha néha messze is visz egy-egy téma innen, akkor is mindnek van olyan zalai szála, amelyik az írásokat hozzánk, itt élő-munkálkodó emberekhez köti.

A történeti munka mindig időutazás – annak is, aki végzi, és annak is, aki jelen esetben az évkönyvet forgatja. Utazni az időben nagyon sokféleképpen lehet, hiszen a fantasyk világa mára meglehetősen kiterjesztette ezt a lehetőséget. Mégis azt gondolom, hogy a tudományos utazás az igazán izgalmas, mert nem csak képzelettel, hanem felelősséggel is jár. Minden leírt szó és mondat mögött becsülettel végigdolgozott hétköznapiak, elemzéssel és írással töltött éjszakák és hétvégék állnak, s az írásokba beépített valós tudás átjön a sorokon és a mához szól.

Bízunk benne, hogy úgy olvassák majd ezt a kötetet, hogy megjelenik Önök előtt a letűnt korok világa, tárgyai, személyiségei és történeti – legalább addig, amíg az építkezések végeztével újra Önök elé állhatunk valós megjelenésünkkel: új kiállításainkkal.

Kaján Imre
múzeumigazgató

I. Tanulmányok

P. Barna Judit¹ – Eke István² – Pethe Mihály³ – Pásztor Emília⁴ – Stibrányi Máté⁵ –
Nagy László⁶ – Mészáros János⁷ – T. Biró Katalin⁸ – Tokai Zita Mária⁹

Észrevételek a neolitikus körárkok kutatásának módszereihez: a roncsolásmentes vizsgálatok lehetőségei és korlátai Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő lelőhely kutatásának tükrében

Bevezetés

A neolitikus körárkok (rondellák) jellegzetes, elsősorban távérzékelési eljárásokkal érzékelhető nyomot hagynak a tájban. Olyan monumentális építmények, melyek még romjaikban is impozáns látványt nyújthattak, emberöltőkön keresztül részét képezve a (rituális) tájnak az őskori ember környezetében. A körárkok jellegzetes tájképi maradványai közül az árkok és sáncok helye néha még napjainkban is felismerhető a felszínen. Ezekben az esetekben, e földművek tájképileg meghatározó jellegét jól mutatja, hogy – noha lényegesen ritkábban, mint pl. a halmok esetében –, de az árkokkal-sáncokkal övezett helyekkel kapcsolatban is előfordul, hogy a felszínből kiemelkedő sáncok szembeötlő maradványai – a tájnak a tájékozódást segítő elemeiként –, a környék megnevezésének alapjául szolgálnak. Jó példa erre Falkenstein-Schanzboden ('sáncföldek' [Ausztria]) esete, ahol is elképzelhető, hogy a lengyeli kultúra egyszeres körárkát¹⁰ kísérő földsáncnak a felszínen még ma is jól látható maradványa szolgált a névadás alapjául.¹¹

Az alábbi, rövid előzetes közlemény tárgya egy korábban nem ismert neolitikus körárkos lelőhely, Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő, melynek példáján keresztül szeretnénk bemutatni a roncsolásmentes vizsgálatok lehetőségeit, ill. korlátait a körárkok felderítésében és tanulmányozásában.

A ligetfalvi körárkok kutatását egy 2011-ben alakult multidiszciplináris kutatócsoport kezdte meg, melynek célja Zala megye őskori földműveinek feltérképezése, tájrégészeti és településtörténeti szempontú tanulmányozása.

Roncsolásmentes vizsgálatok Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő lelőhelyen

Előzmények

A Zala megye belsejében fekvő Ligetfalvától nyugatra (**1. kép**), a Gesztenyési-dűlő határrészben található nagyméretű, kör alakú létesítményre egy Google Earth felvétel hívta fel a figyelmünket, 2017. elején. A műholdfelvételen tisztán látható elszíneződés alakja és mérete alapján feltételeztük, hogy egy eddig nem ismert neolitikus körárkot fedeztünk fel. A műholdfelvételen észlelt jelenség földrajzi fekvése is valószínűsítette, hogy egy neolitikus körárkot találtunk, ezért célul tűztük ki e feltevés igazolását.¹²

Adatgyűjtés

Az előzetes adattári kutatás során egyértelművé vált, hogy egy új, korábban ismeretlen lelőhelyet találtunk, melynek viszonya a közelében ismert, már nyilvántartott lelőhelyekkel egyelőre nem tisztázott.

¹ Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság, 1113 – Budapest, Daróci u. 1–3. p.barna.judit@hnm.hu

² Göcseji Múzeum, 8900 – Zalaegerszeg, Batthyány u. 2. eke.istvan@zmmi.hu

³ Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt., 1113 – Budapest, Daróci u. 1–3. mifmester@gmail.com

⁴ Türr István Múzeum, 6500 – Baja, Deák Ferenc u. 1. pasztoremilia@tolna.net

⁵ Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt., 1113 – Budapest, Daróci u. 1–3. mate.stibranyi@varkapitanysag.hu

⁶ Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt., 1113 – Budapest, Daróci u. 1–3. laszlo.nagy@varkapitanysag.hu

⁷ Talajtani és Agrokémiai Intézet, Talajterképezési és Környezetinformatikai Osztály, 1022 Budapest, Herman Ottó út 15. meszaros.janos@rissac.hu

⁸ Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár, 1088 – Budapest, Múzeum krt. 14–16. tbk@hnm.hu

⁹ Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt., 1113 – Budapest, Daróci u. 1–3. tokai.zita@varkapitanysag.hu

¹⁰ A két falkensteinai neolitikus földmű közül itt a fiatalabb (Lengyel Ia/Ib–Lengyel Ib korú) és kisebb, 2 ha területű, egyszeres körárkról van szó.

¹¹ NEUGEBAUER-MARESCH, C. 1995, 88–89 pp; Abb. 40; LENNEIS, E. 2017a, 309. p.

¹² A jelenségre 1995-ben már Miklós Zsuzsa is felfigyelt, azonban ő földvárnak gondolta a talajban kirajzolódó kör alakú elszíneződést (dr. Kvassay Judit szíves szóbeli közlése). ZGM Adattár 2327-2001.

A közhiteles régészeti adatbázisban nem találtunk említést a lelőhelyről, azonban a Földmérési és Távérzékelési Intézet archív légifotó adatbázisából (www.fentrol.hu) sikerült olyan archív légi felvételeket gyűjtenünk a területről (**2. kép**), amelyeken beazonosítható volt a vizsgált elszíneződés.¹³ Az archív légifotó alaposabb vizsgálatakor tűnt fel, hogy a létesítmény az 1980-as évekbeli felvételeken a jelenleg elérhető műhold-felvételen látható képtől eltérően mutatkozott, hiszen ezeken még egy bonyolultabb struktúra látszik. Az eltérést nagy valószínűséggel az elmúlt évtizedekben zajló intenzív mezőgazdasági művelés hatására felgyorsult erózió okozta. A körárok északkeleti részét érintő parcellában pedig egy kisebb akácos található. Ez a földrészlet az 1983. évi felvételen még szántó volt.

Zala megyében jelenleg összesen hét valódi, a lengyeli kultúrához tartozó körárkot (rondellát) ismerünk (**3. kép**). A lelőhelyek szóródása egyértelműen jelzi, hogy földrajzi elterjedésük leginkább a kutatás jelenlegi állapotát tükrözi: a korábbi ismert lelőhelyek felfedezése mind a kis-balatoni leletmentések, ill. az M7-es autópálya nyomvonalán végzett feltárások eredménye. A három új, már a kutatócsoportunk által felismert lelőhely (Gétye-Gyomgyáló lejtős, Berezéd-Teleki-dűlő II. és Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő) mindegyike az általunk kutatott Zalaapáti-hát kistájon fekszik.

Földrajzi fekvés. A neolitikus körárkok földrajzi fekvésére általánosan jellemző a vízközeli elhelyezkedés, ám nem a nagyobb folyóvizek, hanem a mellékfolyók közelségében. A ligetfalvi körárok a Zalaapáti-hát kistáj északi részén, annak egyik észak-déli irányú dombjának déli lejtőjén fekszik. A Zalaapáti-hát egy észak-déli tengelyen hosszan elnyúló, déli irányban kiszélesedő hátság, a Principális és az Alsó-Zala-völgy között. Erősen lepusztult eróziós-dearáziós dombság; felszíne rendkívül tagolt, különösen az északi részén, ahol gyakori a középhegységekre jellemző, számottevő szintkülönbség. Alapvető szerkezeti jellemzőit a dél felé lépcsőzetesen alacsonyodó, nyugat–keleti irányú nagy lejtésű harántvetődések határozzák meg. Keleti, Zala menti pereme völgyvállas szerkezetű, a lejtők és a tetők nagymértékben erodáltak. Földtani felépítésében a pannóniai alapzatot borító barna jégkorszaki vályog a meghatározó, továbbá a lösz és a löszös üledékek elterjedése is jelentős. Éghajlata mérsékelten hűvös–mérsékelten nedves. Északi

felét mellékpatakokon át a Zala csapolja le.¹⁴

A körárok a környezetéből jelentősen kimagasló domb déli lejtőjén, a dombtetőnél jó 20 m-rel alacsonyabban, annak kb. 230 mBf magasságú részén található. A domb nyugati és déli lejtője lankás, a keleti oldal jóval meredekebb. A déli lejtőn való elhelyezkedés sokatmondó, a dunántúli körárkok esetében eddigi adataink alapján ez a legtipikusabb fekvés. A Zala folyó a lelőhelytől távolabb, keletre, mintegy 3,8 km távolságban folyik. A lelőhelyet közvetlen közelben keletről és nyugatról is a Ligetfalvi-patak egy-egy ága kíséri, melyek a domb déli lábánál egyesülnek. A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a ligetfalvi körárok is a dunántúli körárkokra általánosan jellemző földrajzi és topográfiai környezetben található.

A zalai körárkos lelőhelyek kistájak szerinti megoszlása az alábbi képet mutatja: három lelőhely (**3. kép 3.5-7**) a Zalaapáti-háton, egy lelőhely (**3. kép 3.3**) a Zalaapáti-hát és a Principális-völgy határán fekszik, míg egy-egy lelőhely található az Egerszeg–Letenyei-dombság (**3. kép 3.2**), ill. a Kis-Balaton-medence (**3. kép 3.4**) kistájakon, ez utóbbi szintén domboldalon. Egy lelőhely (**3. kép 3.1**) a többiétől eltérő földrajzi környezetben, a Mura bal parti síkságán helyezkedik el.¹⁵

Terepbejárás

A kutatás első lépéseként 2017.03.27-én régészeti terepbejárást végeztünk, melynek során, a felszínen – elsősorban az erősen korlátozott megfigyelési lehetőségek miatt – minimális mennyiségű régészeti leletanyagot gyűjtöttünk. A terepbejárást GIS-alapú adatrögzítéssel végeztük, a leletek előkerülési pozícióját kézi GPS-szel mértük be (**4. kép**). A cserépszámlálás (sherd counting) módszert nem alkalmaztuk. A késő neolitikus, a lengyeli kultúrába sorolható kerámiaüzalékos soványítású, ill. vörös festésű kerámia-töredékek, továbbá a kőeszköz leletek megerősítették a feltevésünket, miszerint a műhold felvételen észlelt jelenség egy késő neolitikus körárok.¹⁶ A neolitikus kerámián kívül elhanyagolható mennyiségű újkori cseréptöredéket gyűjtöttünk, más korszak leletei nem kerültek elő. Említésre méltó, hogy az egykori körárok és a sáncok nyoma a felszínen még napjainkban is, szabad szemmel is érzékelhető. Megfigyeléseink alapján úgy véljük, hogy a terület csak kis mértékben

¹³ <http://www.fentrol.hu/hu/legifoto/135711>. A felvétel készítésének dátuma: 1983. december 9., letöltés dátuma: 2017.09.14.

¹⁴ DÖVÉNYI Z. 2010. 417 – 418. pp.

¹⁵ Becsehely-Gesztenyési földek lelőhelyet egyelőre csak légi, ill. műhold felvételek, valamint terepbejárási adatok alapján soroltuk a körárkos lelőhelyek közé (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/16131>, 2019. március 16.).

¹⁶ A terepbejáráson talált kerámia, illetve kőeszköz leleteket egy későbbi tanulmányban közöljük.

bolygatott. A lelőhely kiterjedése a felszíni leletek szórodása, ill. a terepviszonyok alapján kb. 500 x 300 m nagyságúra becsülhető.

Drónos légifotózás, felszínmodell megalkotása

Már a lelőhely felfedezése utáni első terepszemle alkalmával feltűnt, hogy a terepen érzékelt lehetett az árkok és a sáncok helyzetét. Bár ez mindössze csak kb. 20-30 cm-es terepszint különbséget jelent, de az aratás utáni földterületen jól ki lehetett venni az egykori árkok helyét. Ennek a sejtésnek az igazolására, pontosabb megismerésére, dokumentálására, illetve a domborzat felmérésére egy quadrokopter segítségével légifényképezést végeztünk. Az archív légifotón lehatárolt körárok kiterjedésénél nagyobb, közel 2,5 ha területet jelöltünk ki a vizsgálatra. Így nem csak a körárkot, hanem annak környezetét is feltérképeztük. A légifényképezést kétféle magasságból végeztük el. Az első sorozat 30 méteres relatív magasságból készült, a finomabb részletek rögzítése érdekében, a második sorozat pedig 80 méteres magasságból készült, áttekintő jelleggel.

A felmérés 2017. július 27-én, már a repce learatását követően, azaz a klasszikus légifotózás szempontjából nem a legideálisabb időszakban történt, ebből kifolyólag nem tudtunk gabonajeleket, „crop mark”-okat megfigyelni a mezőgazdasági területeken. Az ortofotó mozaikon azonban a szántás után megjelenő gyomnövények, és a sarjadó repce – bár csak alig érzékelhetően –, még így is kirajzolták a körárkokat. A felvételezés legfontosabb célkitűzése azonban egy nagy pontosságú felszínmodell elkészítése volt a feltételezett körárok környezetéről, amelyen a terepen megfigyelt sáncok és árkok helye kimutatható. Célkitűzésünknek megfelelően sikerült is egy nagy pontosságú felszínmodellt (DSM)¹⁷ előállítani a körárok környezetéről.

A légifelvételekből előállított domborzatmodell elemzése alapján a feltételezésünk csak részben igazolódott be. Az 1983-ban készült légifotón még hármaskörárok-ként látszó építmény árkai és a közöttük lévő sáncok nem látszódtak egyértelműen a modellen, azonban a neolitikus körárok együttesét jelentő gyűrűs alakzat domborzatárnyékolás alkalmazása esetén ki-vehető¹⁸ (5. kép).

Az elkészült légifotók alapján generált nagy pontosságú domborzatmodell a körárok környezetére is szolgáltat információkkal. A körárok környezetének vizsgálatához egy kb. 250 m hosszú, észak-déli és egy 300 méteres nyugat-keleti irányú metszetet húztunk. A metszetek alapján megállapítható, ami a terepen is megfigyelhető volt, azaz a körárok egy észak-déli irányú dombháton fekszik, annak déli lejtőjén, valamelyest a dombhát legmagasabb pontja alatt (6.4–6.5. kép). A domb nyugati oldala lankásabb, a keleti oldala meredekebb lejtésű. A terep elemzéséhez hasonlóan a rondella területére is két, egymásra merőleges metszetet vettünk fel. A körárok területére húzott 180 m hosszú, nyugat-keleti metszetet (6.2. kép) vizsgálva látszik, hogy a körárok legfelső része közel 2 méterrel magasabban fekszik, mint a külső körárok pereme és a nyugati bejárat. Ilyen kiugrás a körárokra húzott észak-déli irányú, 160 m hosszúságú metszeten nem figyelhető meg, azaz a körárok a domb gerincén található (6.3. kép). A légifotón látott hármaskörárok-rendszer azonban nem volt egyértelműen igazolható a felszínmodell alapján, ezért a körárok szerkezetének vizsgálatához egy másik roncsolásmentes vizsgálati módszert is bevetettünk.

Geofizikai felmérés, alaprajz

Következő lépésként a lelőhely vizsgálatára a régészeti geofizikai módszerek közül a mágneses mérést választottuk, mellyel rövid idő alatt is igen nagy területet lehet felmérni, illetve e módszer a rendkívül kis változásokat is képes detektálni. A geofizikai felméréssel célzottan a körárok méretét, alaprajzát, tájolási sajátosságait szándékoztunk megismerni. A geofizikai mérést Stibrányi Máté és Nagy László végezték el, 2017. szeptemberében, az adatokat Pethe Mihály értékelte ki. A felméréndő területet a légifotók és a terepbejárási adatok alapján határoltuk le, de a mérés szerencsére ennél egy kicsit nagyobb területre terjedt ki, a felmért terület nagysága így összesen 24 200 m² volt.

A felmérés Sensys MXPDA típusú, Fluxgate szondákkal mérő műszerrel történt, amellyel a föld mágneses terének változásait felhasználva lehet kimutatni a felszín alatt levő természetes vagy mesterséges eredetű jelenségeket, bolygatásokat. A gradiens mérés során két egymás felett elhelyezkedő szonda használ-

¹⁷ A digitális felszínmodell (DSM) nem csak a domborzat elemeit, hanem a tereptárgyak (épületek, növényzet) magassági adatait is tartalmazza. Ennél pontosabb domborzatmodellt Lidar felméréssel lehet előállítani.

¹⁸ MÉSZÁROS J. ET AL. 2018, 221. p. 2. ábra.

ható egy időben, s a szondák által mért térértékek különbségét alapul véve és elosztva a szondák távolságával, kapható meg pontonként a mágneses tér vertikális gradiensének nagysága. A kutatási területen egyszerre öt szondapárral zajlott a mérés, melyek egymástól 50 cm-re kerültek elhelyezésre, a mérési pontok távolsága a szelvények mentén 10 cm volt. A mérés során a műszer hozzávetőleg 0.75–1 m mélységig vizsgálja át a talajt, így a kutatás során is ebből a maximális mélységből szolgáltatott számunkra információkat. A mérés során a magnetométer centiméter-pontos pozicionálásához bázis-rover párban működő JAVAD GNSS készülékeket használtunk.

A vizsgálat eredményeül kapott nyers adatokon a feldolgozási folyamat első lépéseként hibaszűrést végeztünk, majd az így kapott adatokat pólusra redukáltuk, hogy a mágneses anomáliák az őket kiváltó források felé kerüljenek. A mágneses mérés eredményeként egy rendkívül tiszta, jól értelmezhető képet kaptunk a körárokról (7. kép).

A roncsolásmentes vizsgálatok kombinált eredményei A körárok régészeti elemzése

A geofizikai felmérés eredménye alapján kapott képen egy három koncentrikus körből álló körárok-rendszer rajzolódott ki. Az legkisebb körárok átmérője 58 m, a középső 91 m és a legnagyobb körárok 121 m átmérőjű, azaz az árkok átmérőjének aránya jó közelítéssel 2:3:4. Az árkok egyike sem teljesen szabályos kör alaprajzú. A legkisebb árok ovális alakú, melynek észak-déli tengelye hosszabb. A középső kevésbé torzult el a köralaktól, és a legnagyobb átmérőjű árok is közel kör alakú.

A legbelső körároknak és a középsőnek négy, a legnagyobb körároknak talán nyolc bejárata van, de ezek nem azonosíthatók egyértelműen.¹⁹ A bejáratokat minden esetben földhidak alkothatták. A fő égtájak felé mutató bejáratok egy tengelyre esnek. Ha a térképi északi irányt tekintjük 0°-nak, akkor a keleti bejárat iránya 85°-nál, a déli 170°-nál, a nyugatié 260°-nál, az északi bejárat pedig 350°-nál található. A külső körárkon még két megszakadás vehető ki tisztán 20°-nál,

illetve 195°-nál. Két további megszakadás képe kissé bizonytalanabb, ezek 212°-nál és 306°-nál rajzolódnak ki.

A bejáratok legtöbbje a lekerekített végű árkok által közrefogott típust képviseli, kivéve a középső árok esetében, ahol az árkok vége a nyugati, a déli, esetleg a keleti bejárat esetében is kicsit kiszélesedik. Ez a típus szintén ismert már más körárkok kapcsán.²⁰ Oldalszárnyak nem csatlakoznak a középső árokhoz, de az északi és a déli bejáratnál az árkok befelé hajlanak. Ezt az alaprajzi megoldást a kapuszárnyak építészeti előzményeként értékelhetjük.

A belső árkot, annak külső oldalán, földsánc kíséri. Paliszádra utaló alapárok vagy cölöplyukak sorára utaló anomáliák nem azonosíthatók egyértelműen, talán a belső oldalon feltételezhető.

A középső árok külső kerületén szintén megtalálható a földsánc nyoma. A középső árok íveinek jellegzetes végződéséről a bejáratok kapcsán már szóltunk.

Amint említettük, a külső körárok bejáratainak száma bizonytalan. Az ároknak helyenként a bejáratoktól eltérő módon megszakadó geomágneses képe megengedi annak feltételezését, hogy kiképzése szakaszokként történt, azaz a bejáratok közti köríveket nem egyben ásták ki, hanem rövidebb szakaszok sorozataként. Ezeket a külön-külön kiásott szakaszokat az árokmetszet egy magasabb szintjén nyitották egybe, s ezeken a helyeken nem mélyítették le az árkot a korábban kiásott szakaszok teljes mélységéig. Hasonló építési technikára Szlovákiából pl. Svodín,²¹ Ausztriából Kamegg,²² Strögen,²³ Kleedorf,²⁴ továbbá Moosbierbaum²⁵ lelőhelyekről említhetünk példát. Ez a részlet a monumentális építmények egyes szakaszain önállóan dolgozó csoportok munkájának bizonyítéka lehet.²⁶

A külső ároknál nincs nyoma földsáncnak, de elképzelhető, hogy az árkot egyes, külön álló oszlopok sorfala kísérte kívülről. Erre utalhat a délnyugati negyedben kirajzolódó, a külső árkot attól azonos távolságra, szabályosan kísérő cölöplyukként vagy oszlophelyként értelmezhető anomáliák sora.

A lelőhely datálását, értelmezését egyaránt nagymértékben segíti, hogy kizárólag a lengyeli kultúra leleteit találtuk meg a felszíni gyűjtés során. A geofizikai felmérés révén kapott, tiszta alaprajz ugyancsak

¹⁹ A megszakadások egy másik lehetséges interpretációjára a továbbiakban térünk ki részletesen.

²⁰ NEUBAUER, W. 2017, Abb. 3.2.1 21, 2

²¹ NEMEJCOVÁ – PAVŰKOVÁ, V. 1995.

²² TRNKA G. 1991, 92.

²³ NEUBAUER, W. 2017, 292; Abb. 3.2.1 24

²⁴ NEUBAUER, W. 2017, Abb. 3.2.1 19

²⁵ MELICHAR, P. – NEUBAUER W. 2010, Abb. 78, jobbra

²⁶ NEUBAUER, W. 2017, 292, p.

a felül rétegzettség szinte teljes hiánya miatt értelmezhető kimondottan egyértelműen. A körárok szerkezete rendkívül szabályos, szimmetrikus elrendezést mutat. A bejáratok száma (bentről kifelé számolva): 4 – 4 – 8 (?). Ez a tény, valamint a középső árok északi és déli bejáratának kiképzése jelzi, hogy a három körárok szerkezete nem egyezik meg teljes mértékben egymással. Azt, hogy ez kronológiai eltérésre vezethető-e vissza, csak ásatási módszerekkel lehetne tisztázni. A bejáratokat feltehetőleg mindegyik esetben egyszerű földhidak alkotják.

A legbelső körárok által kerített, mintegy 2500 m² nagyságú belső tér régészeti korú objektumokra utaló geomágneses anomáliáktól mentes, egyértelmű épületnyom, települési objektum nem azonosítható. Ezek alapján, tehát a ligetfalvi körárok is azt, a körárok funkciójáról alkotott és általánosan elfogadott véleményt erősíti, miszerint a körárok belseje a település lakott részétől elkülönülő, az árkok által fizikailag is elkülönített és minden bizonnyal funkciójában is megkülönböztetett tér volt.

A terepbejárás egyik legfontosabb és meglepő tapasztalata, hogy a lelőhelyen nem kizárólag negatív struktúrák őrződtek meg, hanem a hajdani sánc nyoma is, mely a terepen szabad szemmel is érzékelhető, ott jártunkkor éppen a tavaszi növekvő repcében. Ebben a tekintetben csak kevés hasonló körárkot ismerünk, pl.: Becsehely-Gesztenyési dűlő,²⁷ ill. a Stichband kerámia kultúrájába tartozó Třebovětice (Morvaország),²⁸ lelőhelyekről. Falkenstein-Schanzboden (Ausztria), a lengyeli kultúra erődítésének sáncai, amint a bevezetésben már említettük, szintén a mai napig láthatók.²⁹ A ligetfalvi körárok földsáncáról, így pl. a magasságáról egyelőre nem mondhatunk közelebbit, további adatokat csak ásatással vagy Lidar-felméréssel nyerhetnénk.

Archaeoasztronómiai felmérés

A Ligetfalva-Gesztenyési-dűlői körárok alaprajza szerint a négy bejáratú ellátott körárok típusába tartozik. A szimmetrikusan elhelyezett bejáratok és a feltűnően szabályos alaprajz a korai lengyeli kultúra körárainak alaprajzából kikövetkeztethető, közös

építési alapelv szigorú követésére utal – vagy arra, hogy az építők maguk is az alapelvet létrehozók közé tartoztak. További, az építési alapelveket tükröző jellemzők:

A bejáratok tengelyei megközelítőleg derékszöget zárnak be.

Az árkok átmérőinek aránya 2:3:4, ami a lengyeli kultúra körárkai közt leggyakrabban megjelenő arány.

A keleti oldalon található bejárat tájolása hasonló a Sé-Malomi dűlő³⁰ és Sormás-Török-földek I.³¹ körárok keleti bejáratának irányához.

A horizonton nem látható olyan jellegzetes tájelem, mely tájolási célpontul szolgálhatott volna, ez is azt a feltevést erősíti, hogy valami más, véleményünk szerint valamilyen égi jelenség lehetett az irányítás célpontja.

A bejáratok tájolási értékei (a keleti bejáratról kezdve, az óramutató irányával megegyezően³²): 85°, 170°, 260° és 350°. A tájolási sajátosságait tekintve ez a körárok feltűnően illeszkedik a késő neolitikus lengyeli kultúra körárainak vizsgálatán alapuló elméletünk³³ állításaihoz. Eszerint a keleti bejárat irányát a felkelő nap első sugarai határozták meg. Ezek segítségével tűzték ki a kelet-nyugati átmérőt, melynek két végén található a keleti (85°) és a nyugati (260°) bejárat (ezért esik közel egy egyenesre a két bejárat). Elméletünk szerint a napkelték horizonton való elmozdulása miatt a keleti kapuk értéke 54° és 128° közé (azaz a lengyeli kultúra idején a nyári és téli napforduló irányai közé) kell, hogy essen, ami ez esetben is teljesül. A másik két (az északi és déli oldalon lévő) bejárat irányát „geometriai” szerkesztéssel tűzhatték ki (tengelyük ezért közel merőleges a keleti és nyugati oldalon lévő kapukat összekötő egyenesre). A körárok déli lejtőn való topográfiai elhelyezése, mely révén a lehető legnagyobb rálátás nyílhatott a nappályára, szintén beillik a Nap fontosságát hangsúlyozó elméletünkbe.

A ligetfalvi körárok a dunántúli körárok, ill. a lengyeli komplexum kontextusában

A Zala megyei körárok meglehetősen változatos képet mutatnak. Az alaprajzukat tekintve a legegyszerűbb egyszeres körároktól kezdve a toldalékokkal

²⁷ Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/16131>, 2019. március 16.

²⁸ KOVÁRNÍK, J. 2012; KOVÁRNÍK – MANGEL 2013.

²⁹ NEUGEBAUER-MARESCH C. 1995, 88–89; Abb. 40.

³⁰ KÁROLYI M. 1984; KALICZ N. 1984; KALICZ N. 1998, 97. p.

³¹ P. BARNA J. 2007; P. BARNA J. 2017, 175 p.

³² Kiindulási pont az északi irány, 0°=360°.

³³ PÁSZTOR E. – P. BARNA J. – ROSLUND, C. 2008., PÁSZTOR E. – P. BARNA J. – ZOTTI, G. 2014.

ellátott kettős vagy hármas körárkon keresztül többféle variációval találkozunk. A lengyeli kultúrán belüli relatív kronológiai helyzetük is széles skálát ölel fel, hiszen már az eddig megismert lelőhelyek is lefedik a kultúra egész fejlődését, a formatív fázistól (Sormás-Török-földek I. körárka)³⁴ kezdve a legkésőbbi lengyeli időszakig (Balatonmagyaród-Hídvégpuszta).³⁵ A ligetfalvi körárok földrajzi helyzetéhez (vízhez közeli, déli lejtő, meredek keleti oldal) nagyon hasonló fekvést korábban már Sormás-Török-földek I és Gétye-Gyomgyálós lejtős³⁶ esetében is megfigyeltünk.

A Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő lelőhelyen felfedezett körárok a Google műholdkép elemzése alapján kétszeres körárokra tűnt. A geofizikai felméréshez ráhagyással jelöltük ki a felméréndő területet, ennek köszönhetően sikerült felmérni a harmadik, külső körárok vonalát is. A szabad szemmel is érzékelhető földszánc nyoma mellett egy másik, ugyancsak ritkán dokumentálható jelenséget is megismerhettünk, miszerint a külső körárkot valószínűleg nem a bejáratok közti ívek kiásásával, hanem rövidebb szakaszok egybenyitásával alakították ki.

A bejáratok számának és kialakításának eltérése a két belső, ill. a külső körárkon az építmény kronológiai diszkontinuitására utalhat, miszerint az egyes árkokat nem egyidejűleg alakították volna ki. Ezzel ellentétben azonban az árkok mágneses értékei nagyon egységes képet mutatnak (3–5 nT). A görbe csak a külső körárok D,DNy-i bejárata (?) melletti árokszakaszon mutat erős kiugrást (12 nT). A geofizikai kép tehát nem utal egyértelműen több periódusra, így ezt a kérdést csak ásatással lehetne tisztázni.

A Ny-Dunántúl, így Zala megye területe is része volt nemcsak a lengyeli kultúrának, hanem a feltehetőleg azzal együtt formálódó körárok-eszme szülőföldjének.³⁷ Ez magyarázza, hogy itt találjuk a leghatározottabb formájú körárkokat; a ligetfalvi körárok azonban még ezek közül is kiemelkedik rendkívül szabályos szerkezetével: alaprajzában, elhelyezkedésében, tájolásában, feltételezett funkciójában egyaránt a késő neolitikus lengyeli körárkok „prototípusának”³⁸ tartható.

Összegzés. A roncsolásmentes vizsgálati módszerekkel elért kutatási eredmények a Ligetfalva-Gesztenyési dűlői neolitikus körárok-rendszer vizsgálatában:

- Az új lelőhely felderítése, korának (neolitikum, lengyeli kultúra) és jellegének (település, körárok) tisztázása.
 - A lelőhely topográfiai helyzetének, a többi Zala megyei körárkos lelőhelyhez való térbeli viszonyának meghatározása.
 - Adatok a körárok és a település viszonyának megítéléséhez.
 - A kőanyag provenienciái vizsgálata a lelőhely külső kapcsolatairól szolgáltatott adatokat.
 - A mágneses anomáliák egy része régészetileg nagy valószínűséggel interpretálható: körárok, paliszád, esetleg szánc. Más lelőhelyeken, pl.: Bezeréd-Teleki-dűlő II,³⁹ Gétye-Gyomgyálós lejtős,⁴⁰ stb... geofizikai módszerrel sikerült meghatározni a körárokhoz kapcsolódó toldalékokat, nagy anyagnyerő gödröket, épületeket, akár még a körárokhoz vezető utat is.⁴¹
 - A tiszta képet adó felmérés következtében nagy biztonsággal megállapítható a körárok alaprajza, annak főbb szerkezeti elemei. Itt azonban megjegyzendő, hogy az értelmezés során számolni kell azzal, hogy az összes periódus egyszerre látszik.
 - A körárok tájolási sajátosságainak vizsgálata nagy biztonsággal elvégezhető, hiszen a tájolást meghatározó bejáratok elhelyezkedése egy esetleges ásatás során sem változna.
 - Következtethetünk a körárok funkciójára: a településtől elkülönülő, különlegesen strukturált, lehatárolt tér. Lakóépületként interpretálható anomáliák hiányában kijelenthető, hogy a belső tér nem a háztartások helye volt.
- A ligetfalvi körárok kutatásában felmerültek olyan további kérdések is, melyek azonban csak ásatással lennének megválaszolhatók:
- A felmérés a lelőhely mai geofizikai állapotát mutatja, a neolitikus kori állapotokra csak következtetni tu-

³⁴ P. BARNA J. 2007; P. BARNA J. 2017, 187–193. pp.

³⁵ BÁNFFY E. 1992, BÁNFFY E. 1986; P. BARNA J. ET AL. 2019a.

³⁶ P. BARNA J. ET AL. 2012; P. BARNA J. ET AL. 2019b.

³⁷ P. BARNA J. – PÁSZTOR E. 2011.

³⁸ Prototípus alatt valamely típusnak a típus valamennyi sajátos vonását magában egyesítő, jellegzetes képviselőjét, nem pedig valaminek a mintaképpé vált legrégebbi példányát, első képviselőjét értjük (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/p-44572/prototipus-46883/> letöltés ideje: 2019.12.05.), hiszen a körárok pontos kronológiai helyzete nem ismert.

³⁹ P. BARNA J. ET AL. 2018.

⁴⁰ P. BARNA J. ET AL. 2012; P. BARNA J. ET AL. 2019b.

⁴¹ BERTOK G. ET AL. 2008, 95, 4. kép; BERTOK G. – GÁTI Cs. 2014, 62 p.

dunk ezekből. Sem az erózió, sem az elfedtség mértéke nem ismert, ezekről talajtani vizsgálattal és/vagy geológiai fúrással nyerhetnénk adatokat.

- A felszínen gyűjtött leletek nem nyújtanak elég támpontot a lelőhelynek a lengyeli kultúrán belüli pontos datálásához.
- Magának a körároknak az építési idejéről csak az árok aljáról származó leletek szolgáltatathatnának információt.
- Kérdésesek a körárok építési periódusai, az egyes árok datálása. Mindez további kérdéseket vet fel, melyekre csak a feltöltődési folyamatok ismerete adhatna választ, melyekről az ásatáson kívül talajtani minták elemzésével nyerhetünk információt.
- Hasonlóképpen a körárok funkciójának konkrét meghatározása is csak feltárásból származó leleteken keresztül, valamint az árok betöltésének talajtani elemzésével lenne lehetséges.

- Nem ismert a telepjelenségekre utaló anomáliák kora és funkciója, viszonyuk a körárok-rendszerhez. Nem rendelkezünk adatokkal a lelőhely sztratigráfiájáról, a település fejlődésének dinamikájáról.

Összegezve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy a roncsolásmentes vizsgálatok eredményei új kérdéseket vethetnek fel egy régészeti lelőhely megismeréséhez, ill. ásatás előtt segíthetnek a vizsgálandó kérdések pontosításában, magában a kérdésfeltevésben, de az ásatást nem pótolhatják. Ásatással nemcsak igazolhatjuk – vagy cáfolhatjuk – azokat a feltevéseket, melyeket előzetesen a roncsolásmentes vizsgálatok eredményeire alapozunk, de más módszerrel nem hozzáférhető adatokat is gyűjthetünk, így a legteljesebb eredményre a két módszer kombinálásával juthatunk.

Irodalomjegyzék

BÁNFFY Eszter 1992. Funde der späten Lengyel- und frühen Balaton-Lasinja-Kultur im Kleinbalaton-Gebiet. Probleme der Übergangs. *God. Muz. Severna Bălgarija* 18. 308–312. pp.

BÁNFFY Eszter 1996. Korarézkori körárok Balatonmagyaród-Hídvégpusztáról. In: VÁNDOR László - KÖLTŐ László (szerk.): *Évezredek üzenete a láp világából* (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992). Zalaegerszeg. 21–22. pp.

P. BARNA Judit 2007. A New Site of the Lengyel Culture in Sormás-Török-földek (County Zala, South-Western Transdanubia). In: KOZŁOWSKI, Janusz Krzysztof – RACZKY Pál (Eds): *The Lengyel, Polgár and Related Cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Polish Academy of Arts and Sciences, Kraków. 365–380. pp.

P. BARNA Judit 2017. The Formation of the Lengyel Culture in South-Western Transdanubia. Budapest. 175; 187–193. pp.

P. BARNA Judit - PÁSZTOR Emília 2011. Different ways of using space – traces of domestic and ritual activities at a Late Neolithic settlement at Sormás-Török-földek. *Documenta Praehistorica* 38. 1–22. pp.

P. BARNA J. ET AL. 2012. P. BARNA Judit – EKE István – PUSZTA Sándor – PUSZTA Adrián – BUSZNYÁK János – TOKAI Zita Mária – T. BIRÓ Katalin – PÁSZTOR Emília – SZÁRAZ Csilla: Késő neolitikus körárok magnetométeres felmérése Gétyén. Geomagnetic Survey of a Late Neolithic Rondel in a site at Gétye, Western-Hungary. In: FÜLEKY Gyula (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében – Történelmi emlékek a tájban*. IX. Tájérténelmi Konferencia kiadványa. Gödöllő. 135–139. pp. Figs 36–37.

- P. BARNA J. ET AL. 2018. P. BARNA Judit – TOKAI Zita Mária – EKE István – PÁSZTOR Emília – T. BIRÓ Katalin: Bezeréd-Teleki-dűlő II. Egy késő neolitikus körárok a Kr. e. 5. évezredből. *Bezeréd-Teleki-dűlő II. – A Late Neolithic circular enclosure from the 5th Millennium BC*. *Archaeológiai Értesítő* 143. 215–232. pp.
- P. BARNA J. ET AL. 2019a. P. BARNA Judit – BÁNFFY Eszter – FULLÁR Zoltán – SERLEGI Gábor: Enclosure and Settlement from the Mid-5th Millennium BCE at Balatonmagyaród-Hídvégspuszta. In: BÁNFFY Eszter – P. BARNA Judit (Hrsg.): „Trans Lacum Pelsonem” Prähistorische Forschungen in Südwestungarn (5500-500 V.U.Z.) Prehistoric Research in South-Western Hungary (5500–500 BCE)”. *Castellum Pannonicum Pelsonense* 7. 117–160. pp.
- P. BARNA ET AL. 2019b. P. BARNA Judit – TÓTH Brigitta – PÁSZTOR Emília – TOKAI Zita Mária – T. BIRÓ Katalin – PUSZTA Sándor – EKE István – PUSZTA Adrián – BUSZNYÁK János – KOCSIS Napsugár – TUGYA Beáta – SZÁRAZ Csilla: Non-invasive Investigations of a Late Neolithic Rondel at Gétye, Western-Hungary. In: BÁNFFY Eszter – P. BARNA Judit (Hrsg.): „Trans Lacum Pelsonem”. Prähistorische Forschungen in Südwestungarn (5000-500 V.U.Z.). Prehistoric Research in South-Western Hungary (5000-500 BCE). *Castellum Pannonicum Pelsonense* 7. 73–94. pp.
- BERTÓK G. ET AL. 2008: BERTÓK Gábor – GÁTI Csilla – VAJDA Olga: Előzetes jelentés a Szemely-Hegyes lelőhelyen (Baranya megye) található neolitikus körárok-rendszer kutatásáról. *Archaeológiai Értesítő* 133 (2008), 85–106. pp.
- BERTÓK Gábor – GÁTI Csilla 2014. Régi idők – új módszerek. Budapest, Pécs 62. p.
- DÖVÉNYI Zoltán (szerk.): 2010. Magyarország kistájainak katasztere, Földrajztudományi Kutató-intézet. Budapest. 417–418. pp.
- KALICZ Nándor 1984. Übersicht über den Forschungsstand der Entwicklung der Lengyel-Kultur und die älteste „Wehranlagen” in Ungarn, In: SYMPOSIUM POYSDORF 1983. 271–293. pp.
- KALICZ Nándor 1998. Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns. *Archaeolingua. Series Minor* 10. 97. p.
- KÁROLYI Mária 1984. Ergebnisse der Ausgrabungen bis 1980 in der befestigsten Ansiedlung von Sé, Westungarn. In: SYMPOSIUM POYSDORF 1983. 293–308. pp.
- KOVÁRNÍK, Jaromír 2012. Měly mladoneolitické rondely také valy? Aneb je rondel s valy u Třebovětice, okr. Jičín, klíčem k řešení? / Did Neolithic rondels have ramparts? Is the rondel with ramparts near Třebovětice, Jičín dist., a key to the solution? *ŽIVÁ ARCHEOLOGIE – REA* 14/2012, 9–15. pp.
- KOVÁRNÍK Jaromír - MANGEL Tomáš 2013. Rondel s valy u Třebovětice. Poznámka ke konstrukčním znakům mladoneolitických rondelů. In: Cheben, I., Soják, M. (Eds.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín* 2010. Nitra. 133–152. pp.
- LENNEIS, Eva 2017. (Ed.): *Erste Bauerndörfer - älteste Kultbauten: Die frühe und mittlere Jungsteinzeit in Niederösterreich*. Vienna. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- LENNEIS, Eva 2017a. Erdwerke als Schutz der Siedlung. In: LENNEIS, Eva 2017. (Ed.): *Erste Bauerndörfer - älteste Kultbauten* 2017, 309–313. pp.
- MÉSZÁROS J. ET AL. 2018. MÉSZÁROS János – BÍRÓ Csaba – PÁNYA István – EKE István – P. BARNA Judit: A talaj szerepe a tájrégészetben – kis reliefű területek roncsolásmentes vizsgálata UAV eszköz segítségével. In: Molnár Vanda Éva (szerk): *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában IX. Theory meets practice in GIS*, Debrecen. 219–226. pp.

- MELICHAR Peter – NEUBAUER Wolfgang 2010. (Eds): Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Niederösterreich. Österreichische Akademie der Wissenschaften. 2010.
- NEMEJCOVÁ – PAVÚKOVÁ, Viera 1995. Svodín 2. Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur. *Studia Archaeologica et Mediaevalia* II. Bratislava 1995.
- NEUBAUER, Wolfgang 2017. Kreisgrabenanlagen (4850/4750–4650/4500 BC). In: LENNEIS, Eva 2017. (Ed.): *Erste Bauerndörfer - älteste Kultbauten*, 276–296. pp.
- NEUGEBAUER-MARESCH, Christine 1995. Mittelneolithikum: Die Bemaltkeramik. In: NEUGEBAUER, Johannes-Wolfgang (Hrsg): *Die Junsteinzeit im östlichen Österreichs*. St. Pölten – Wien. 57–107. pp.
- PÁSZTOR Emília – P. BARNA Judit – ROSLUND, Curt 2008. The Orientation of Rondels of the Neolithic Lengyel Culture in Central Europe. *Antiquity* Vol. 82. 910–924. pp.
- PÁSZTOR Emília - P. BARNA Judit – ZOTTI, Georg 2014. Neolithic Circular Ditch Systems (“Rondels”) in Central Europe. In: RUGGLES, Clives L. N. (Ed.): *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy*, Springer-Verlag GmbH, 1317–1326. pp.
- SYMPOSIUM POYSDORF 1983. Mittelneolithische Grabenanlagen (Kult-Befestigungsanlagen in Zentraleuropa. Poysdorf – Laa Thaya (Niederösterreich) 9. und 10. April 1983. *Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* 33–34, Wien, 1984.
- TRNKA, Gerhard 1991. *Studien zu mittelneolithischen Kreisgrabenanlagen*. Wien.
- ZOTTI, Georg 2017. Sonnen oder Talwärts? Die Orientierung der Zugänge der Kreisgrabenanlagen Niederösterreichs. In: LENNEIS, Eva 2017. (Ed.): *Erste Bauerndörfer - älteste Kultbauten*. 297–306. pp.

Remarks on the Research Methods of the Neolithic Circular Enclosures: Possibilities and Limitations of Non-Invasive Investigations in the Light of the Research of the Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő site

At the beginning of 2017, we recognized a large circular structure in a Google Earth satellite image. It was situated west from the village Ligetfalva in a field called Gesztenyési-dűlő in the middle part of County Zala. The structure was clearly visible in the image. The site is located on a southern slope of one of the hills of the Zalapáti Ridge micro-region stretching in a north-south direction. Based on its shape, size and topographical position, we presupposed that it was a Neolithic circular enclosure (rondel) unknown earlier. In order to give evidence of our presumption, we decided to use a set of non-invasive investigation methods: field survey, aerial surveillance by drone, geophysical survey and archaeoastronomical investigation.

Since we did not find any data according to this site in the archaeological database, we found out that it was a site newly explored by us. We discovered a former aerial photograph, which was taken in the 1980s. The structure seems more complicated in the aerial photograph than in the satellite photograph, since it shows a triple circular enclosure. The difference between both of the images is most probably caused by erosion affected by intensive agricultural cultivation.

Aside from some chipped and polished stone artefacts, we collected only pottery fragments dated to the Late Neolithic Lengyel culture during the field survey. As an unexpected result of the field survey, we experienced that remains of former ramparts of the circular enclosure can still be seen on the site. Based on the scatter of the finds on the ground surface and the terrains conditions, the size of the site can be estimated at approximately 300 x 500 metres.

The extent of the examined area set out for the aerial surveillance by drone was about 2.5 ha. It was larger than the area of the circular enclosure detected in the aerial photograph thus not only the circular enclosure was studied but also its surroundings. Two series of aerial photographs were taken. The first series was

taken from a height of 30 metres to record fine details. For over-viewing the area, another set was taken from the height of 80 metres. As a result of the aerial photographing we obtained a high resolution digital elevation model. Due to a less favourable timing, crop marks could hardly be recognized. As a matter of fact, our main focus was not to detect these but record the Prehistoric ramparts. The ditches and the ramparts of the earthwork shown in the former aerial photo as a triple circular enclosure could not well be seen in this model but the circular structure of the Neolithic enclosure could be perceived using elevation shading method.

We used geophysical survey to examine the structure and the ground plan of the circular enclosure in more detail. As a result of the measurement we obtained a clear image.

According to the archaeological interpretation of the magnetic plot the main data of the triple circular enclosure are the following: the diameter of the smallest, inner circular ditch is 58 metres, the diameter of the middle circular ditch is 91 metres and the diameter of the largest circular ditch is 121 metres. It means that the ratio of the diameters of the three circular ditches are 2:3:4. The ground plan of none of the three ditches are regular circular. There are four entrances on both the inner and the middle circular ditches. There might be eight entrances on the outer circular ditch but these cannot be identified definitely. All the entrances were constituted by earth bridges. The entrances pointing toward the cardinal points of the compass lie on a common axis.

Most of the entrances are bordered by ditches with rounded ends except the middle circular ditch. Here, the ends of the ditches bordering the western, the southern and probably the eastern entrances are slightly widening. Side wings do not joint to the middle circular ditch by the entrances but the ends of the ditches lean inward in the case of the northern

and southern entrances. We can interpret this kind of ground plan as an architectural forerunner of the side wings. Both the inner and the middle circular ditches are accompanied by ramparts by the outer side. As it was already mentioned the number of the entrances on the outer circular ditch is uncertain. The magnetic image of the ditch shows interruptions on several points that differ from the entrances. Based on it we can suppose that the circular ditch was built section by section that is the arcs between the entrances were not dug at the same time but as a series of short sections.

The structure of the circular enclosure (rondel) displays a very regular, symmetrical arrangement. At the same time, the different number of the entrances on the circular ditches and the different shaping of the entrances in the case of the middle circular ditch show that the structures of the three ditches were not equal in all the details. The question, whether it is owing to chronological differences, can be answered by archaeological excavations only.

The rondel detected at the Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő site is a circular enclosure with four entrances. The symmetrically arranged entrances and the strikingly regular ground plan refer to a common building principle deducible from the ground plans of the rondels of the Early Lengyel culture. There are several further characteristics reflecting these building principles:

The axes of the entrances are approximately at right angles. The ratio of the diameters of the three circular ditches are 2:3:4 which is the most common ratio among the triple rondels. The orientation of the entrance on the eastern side is very similar to the alignments of the Sé-Malomi dűlő and Sormás-Török-földek I rondels.

The orientation values of the entrances (started from the eastern entrance, clockwise and taking the north direction shown on a map as 0°): 85°, 170°, 260° and 350°. Considering its orientation characteristics, this rondel fit strikingly our theory based on the investigation of the rondels of the Late Neolithic Lengyel culture.

Translated by Judit P. Barna

1. kép; Fig. 1.

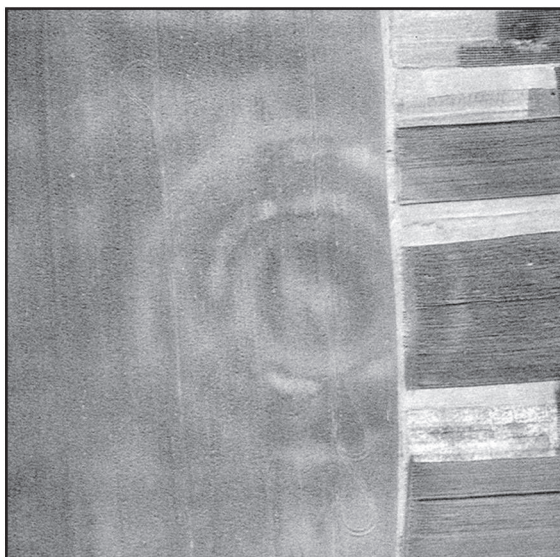
2. kép 1; Fig. 2.1

1. kép: A ligetfalvi lelőhely földrajzi helyzete

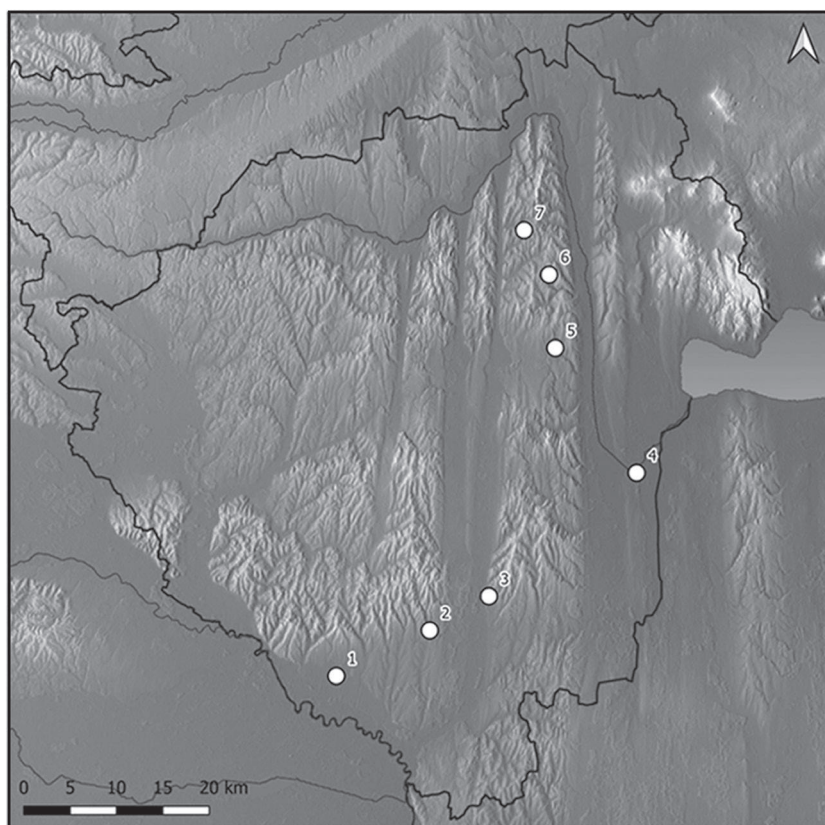
Fig. 1: Geographical location of the Ligetfalva site

2. kép 1: Archív légi fotó 1983-ból (www.fentrol.hu)

Fig. 2.1: Archive aerial photo from 1983 (www.fentrol.hu).

2. kép 2; Fig. 2.2

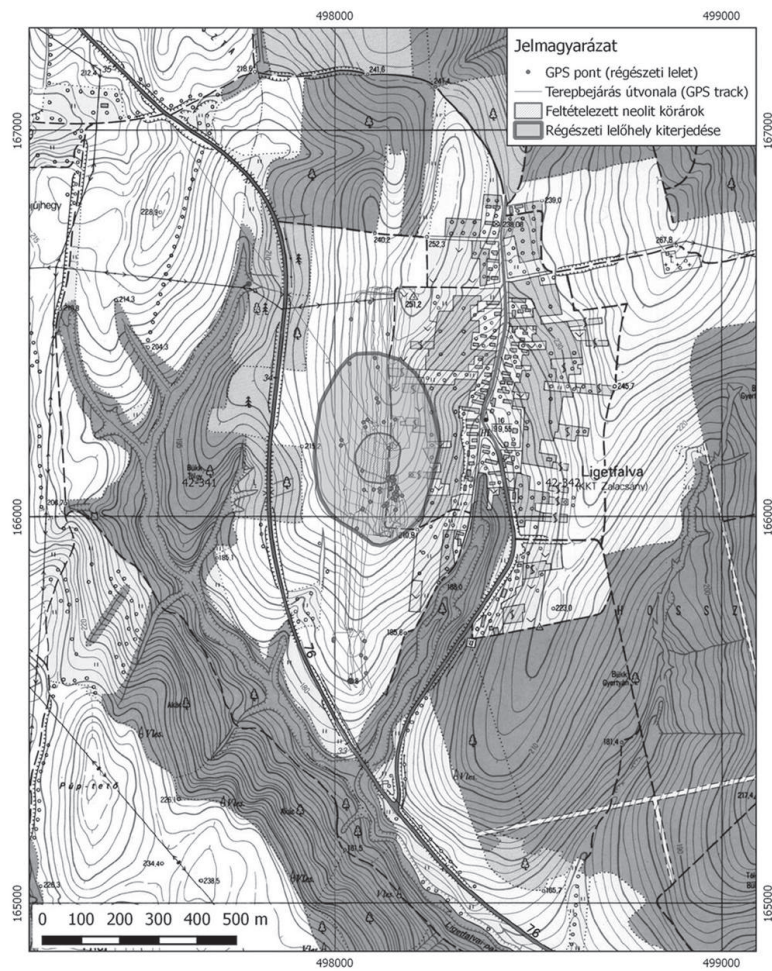
3. kép; Fig. 3.

2. kép 2: Archív légi fotó 1983-ból (www.fentrol.hu)

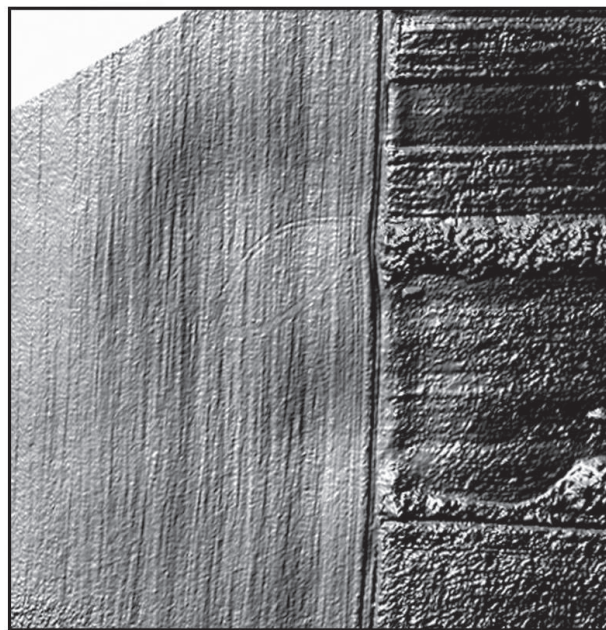
Fig. 2.2: Archive aerial photo from 1983 (www.fentrol.hu).

3. kép: Késő neolitikus körárok Zala megyében: 1 - Becsehely-Gesztenyési-dűlő, 2 - Sormás-Török-földek I., 3 - Nagykanizsa-Palin, Anyagnyerőhely, 4 - Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, 5 - Gétye-Gyomgyáló lejtős, 6 – Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő, 7 – Bezeréd-Teleki-dűlő II.)

Fig. 3: Late Neolithic circular enclosures in Zala County: 1 - Becsehely-Gesztenyési-dűlő, 2 - Sormás-Török-földek I., 3 - Nagykanizsa-Palin, Anyagnyerőhely, 4 - Balatonmagyaród-Hídvégpuszta, 5 - Gétye-Gyomgyáló lejtős, 6 – Ligetfalva-Gesztenyési-dűlő, 7 – Bezeréd-Teleki-dűlő II.)

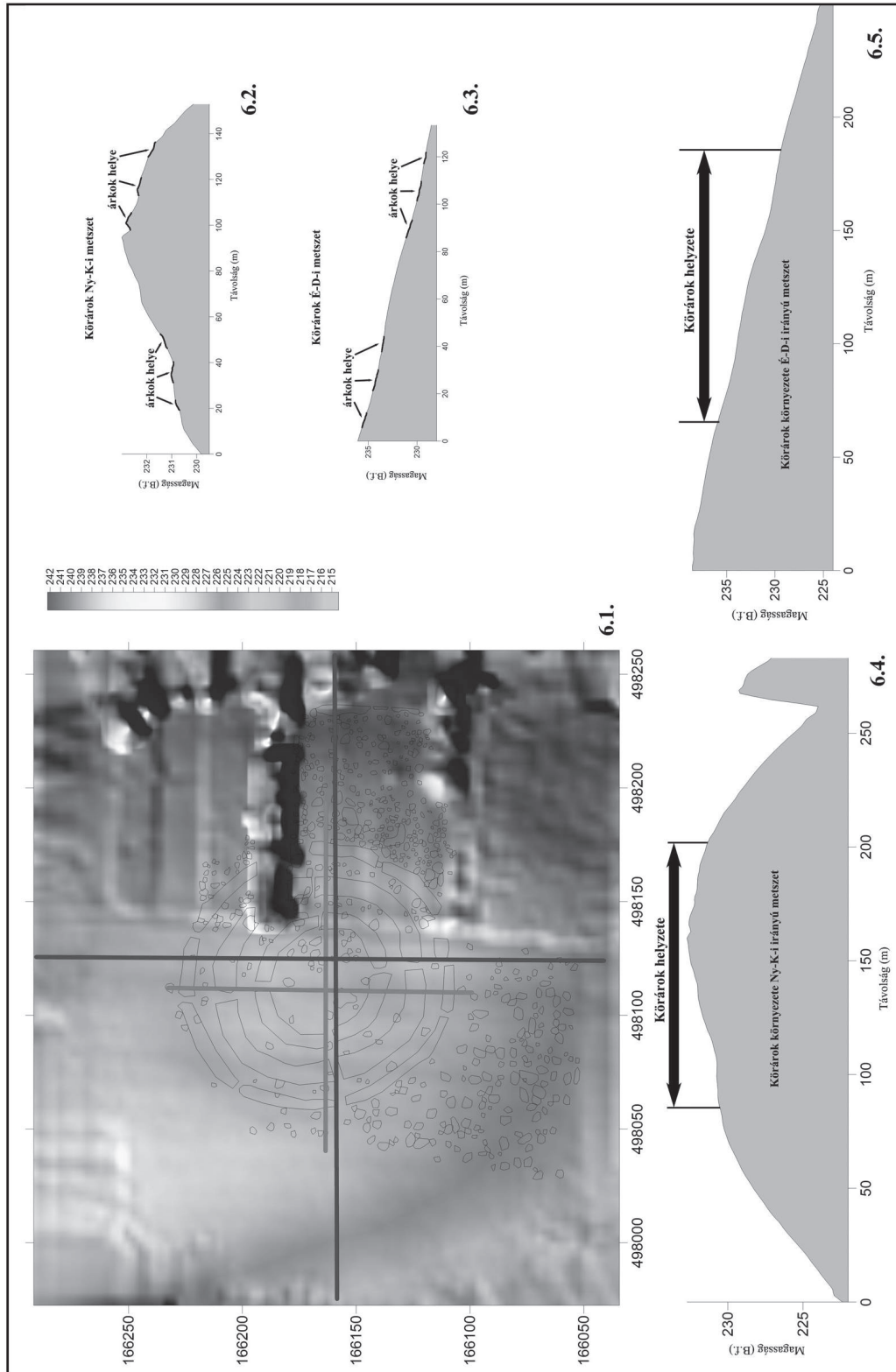

4. kép; Fig. 4.

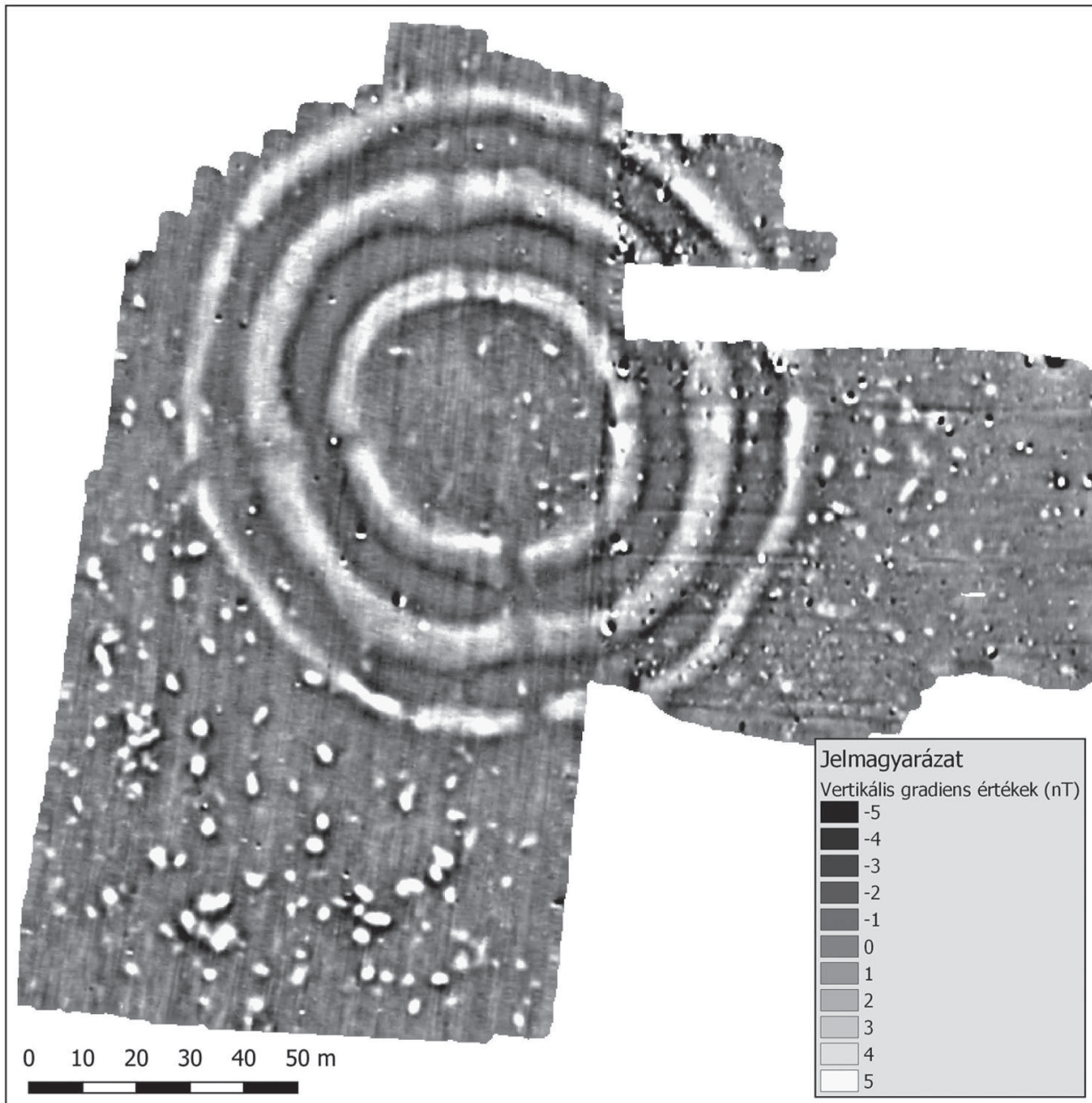

5. kép; Fig. 5.

4. kép: A ligetfalvi körök topográfiai helyzete és a terepbejárás nyomvonala.
Fig. 4: Topographical position of the Ligetfalva circles and the trail of the field survey.
5. kép: Légifelvétel a ligetfalvi körökről.
Fig. 5: Aerial view of the circular enclosure of Ligetfalva.

6. kép: A ligetfalvi körárkok és közvetlen környezetének légitírók alapján generált nagypontosságú domborzatmodellje.
 Fig. 6: Aerial photo-generated high-precision terrain model of the Ligetfalva circular enclosure and their immediate surroundings.

7. kép; Fig. 7.

7. kép: A geofizikai felmérés adatainak szürke árnyaltos képe
Fig. 7: Grayscale image of the geophysical survey data

Tóth Endre

Eredeti vagy hamis?

A zalaegerszeg-kaszaházi ókeresztény jellegű mécses és társai

A világító eszközök – fáklyák, gyertyák, mécsesek – használata az élet különböző területein általános volt a római császárkorban. A fáklyás Attisokés hallotti geniusok a sírplasztika szinte kötelező ábrázolásai. A rómaiak a ravatalok mellé kandelábert állítottak a halottat gyertyákkal, fáklyákkal, lanternákkal kísérték ki a temetőbe.¹ A világítóeszközök hozzátartoztak a császártisztelet szertartásaihoz, rangjelző szerepük egyes magistratusokra is kiterjedt.² Mindez a fényhez, a tűzhöz fűződő tisztító, lustratio hiedelmek következménye.³ A túlvilági hatalmakat, a gonoszt a szent időkben és a szent helyektől különösen fontos volt távol tartani. A téli és nyári napfordulón, amikor egy pillanatra megáll az idő körforgása, valamint az emberélet sorsfordulóin, a születéskor, a halál alkalmával és ezek visszatérő emléknapijain lehet leginkább számítani a túlvilági hatalmak megjelenésére. Távoltartásuk ekkor különösen szükséges és ennek egyik módja a tűzgyújtás volt. Noha a tűz kultikus szerepe ebből a hiedelemből sarjadt, eredeti jelentése a császárkorra halványodott, átértelmeződött. Jelenlétük a pogány szertartásokon kezdetben kiváltotta a keresztények ellenszenvét a fáklyákkal, gyertyákkal szemben, noha a temetkezéseknél elterjedt szokást megszüntetni, vagy megakadályozni nem lehetett. A 4. század elején az

elvíri zsinat egyik kánonja még tiltja a temetőben a gyertyagyújtást, mert nem kell háborgatni a szentek lelkét.⁴

A keresztény felfogás fordulópontját a tűz – fény szimbolika gyökeres átértelmezése jelentette: Krisztust a fényvel, a világossággal, a Nappal hasonlították össze.⁵ A változás teljes pompájában jelenik meg a 4. század második felében, amikor Szent Ambrus megírja himnuszait:⁶ Ó fény, visszfénye, az Atya / dicsőségének sugara / fényforrás: fényből fényes / napfényt derítő napvilág! / Igaz Nap, örök fényedet / ragyogtasd tündökölve ránk! A 4. század végére a mesterséges fény teljes jogú részese lesz a keresztény liturgiának.⁷ A folyamat Pannoniában is bekövetkezett. Emlékei ennek a keresztény jelképekkel ellátott agyag- és bronzmécsesek,⁸ a templomok és temetőépületek díszes világítóeszközei, a pécsi I. számú Péter-Pál sírkamra előterének falára festett kandeláber,⁹ az alsóhegyi késő római temető sírűjének mécsese,¹⁰ Szent Severinus gyertyacsodája Noricumban.¹¹

Pannoniában különleges leletsoportot képviselnek azok az öntött, sárgaréz mécsesek,¹² amelyek egymásról távoli lelőhelyen kerültek elő.¹³ Először és évtizedekig csak a Zalaegerszeg-kaszaházi példány volt ismert, amelynek a rajzát először Alföldi And-

¹ A fáklyák és gyertyák használatához az ókorban: CABROL F. 1925. 1614-1622 pp., GAGÉ, J. 1969. 154-217. pp., KLAUSER, TH. 1927. 24, 128, 131. p., CUMONT, F. 1946. 41-47. pp., CUMONT, F., 1949.; NILSSON, M. P. 1950. 96-111 pp., L'ORANGÉ, H. P. 1976. 191-202 pp.

² ALFÖLDI A. 1980. 113-118 pp., JUNGMANN, J. A., 1948 I. 87-88 pp., 549-550., GAGÉ, J. 1969 175-187 pp.

³ MANNHARDT, W., 1904-1905². Bd. II. 261 p., FREUDENTHAL, H. 1930 (1987). 1243 p., FREUDENTHAL, H. 1927 (1987) 1111. p., SZABÓ A. 1938. 153.p.

⁴ Concilium Eliberitanum a. c. XXXIV: *Cereos per diem placuit in cimiterio non incendendi: inquietandi enim spiritus sanctorum non sunt*: MANSIJ, D. Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio (1759) II, col. 11., ERDŐ P. 1983. 254. p.

⁵ WALLRAFF, M. 2001.

⁶ *Splendor paternae gloriae, de luce lucem proferens, lux lucis et fons luminis, diem dies illuminans. Verusque sol, illabere micans nitore perpeti*

⁷ KLAUSER, TH. 1927. 126-128. pp. A fény-hasonlathoz: DÖLGER, F. J. 1929 /1974². 271-290. pp., DÖLGER, F.J. 1936. 1-44 pp.

⁸ A mindennapi, szakmai szóhasználat általában összefoglalóan bronz tárgyakról beszél, azaz nem különböztetik meg a bronzot a sárgarézről (messing). Ezért az egyes tárgyakról a fénykép alapján nem lehet megállapítani, hogy sárga- vagy vörösrézből készültek-e.

⁹ A pécsi freskó: FÜLEP F. 1984. 36. p. Pl. X. A balkáni analógiákhoz: ORCAROV, D.– VAKLINOVA, M.: 1978, 43. kép (Silistra), 49-50. képek (Sofia), PILLINGER, R. 1986. 93-104. pp.

¹⁰ TÓTH E. 1990b, 267. p., GÁSPÁR D. 2002., 19.II.a. 122,123.kép. A lánc hossza 35 cm, a lámpa hossza 12,5 cm

¹¹ Eugippius, Vita s. Severini c. 11,2. magyarul: Antik Tanulmányok 16, 1969, 302. p.

¹² Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016, III. 13-17 katalógustételek

¹³ Kat. Pannonhalma-Szombathely 2115, 205-206. pp.

rás,¹⁴ fényképét Nagy Lajos közölte.¹⁵ A két neves régész a tárgy hitelességét biztosította.¹⁶ 4. századi lelőköri körülmények között Pannoniából egy fémmécses került elő, az alsóhetényi 4. századi temetőben.¹⁷ A fémről készült mécsesek száma egyébként alacsony.¹⁸ Egy kimutatás szerint 4379 agyagmécsesre 77 fém mécses jutott.

Egy antik tárgyról, amennyiben egyedi darabról van szó, megállapítani, hogy eredeti, vagy kereskedelmi célra készült modern másolat, nem mindig könnyű feladat. Ilyen helyzetben volt 1930 körül Alföldi András, amikor a kaszaházi mécsesét publikálta.¹⁹ Magát a tárgyat Alföldi nem látta, csak a rajzát ismerte. Móra János gimnáziumi tanárnak köszönte meg, hogy felhívta rá a figyelmét és egy jó rajzot kapott tőle. Mindössze egy mondatban foglalkozott a tárggyal:²⁰ „Szíves értesítése szerint Kaszaházán lelték 1927-ben, amely Zalaegerszeggel összeépített kis falucska. Ennek a bronz függőmécsesnek Krisztus monogramja letört és úgy látszik, hogy a P alsó szárából hiányzik egy kis darab”. Majd néhány mondatban (nem e típusba tartozó) felfüggeszthető ókeresztény mécsesekkel foglalkozott. A tárgyat a zalaegerszegi gimnáziumi gyűjtemény őrizte²¹ és a Göcsej Múzeum alapításakor 1953-ban került a múzeumba. Nagy Lajos ismertette a mécseset a Pannónia Sacra-cikkében, ahol közölte a fényképét is²² **(1-5. képek)**. A hetvenes években Thomas Edit foglalkozott a mécsessel²³, amikor tudomására jutott, hogy a kaposvári múzeumban egy nagyon hasonló Krisztus-monogramos mécseset őriznek **(6. kép)**. A mécseset 1980-ban én is eredetinek tartottam.²⁴ Azóta több példány vált ismertté Pannónia déli részéről²⁵ (Siscia²⁶ Mursa,²⁷ Zagreb²⁸). Egy hasonló példányt őriznek Bostonban²⁹ és egy másikat legújabban

a spanyolországi Lugóban közöltek.³⁰

2016-ban a Szent Márton kiállítását készítve összegyűjtöttük a pannóniai példányokat. A tárgyakat egymás mellé téve feltűnő volt a Krisztus-monogramok rendkívüli hasonlósága, amely – mások mellett – megkérdőjelezte a darabok eredetiségét. Meg kell jegyezni, hogy Bónis Éva már a hetvenes években kételkedett ezeknek a mécseseknek az eredetiségében.³¹ A sárgaréz mécseseknek a jellegzetességei arra mutatnak, hogy a késő római mécsesek stílusjegyeinek összekeverésével készült, nem eredeti tárgyakról van szó. Szükséges tehát, hogy a kaszaházi mécseset alaposan megvizsgáljuk.

A csoportba tartozó viszonylag kisméretű mécsesek hossza alig több 10 cm-nél. Firmamécs alakú testük van, a csőrük általában csillag és háromszög alakban keretezett. Egyesek alja sima, másoknak magas talpkiképzése van. A diszkusz felülete gömböcskés kiképzésű. Bárányfej alakú fogójuk van, aminek a tetejére Krisztus-monogramot csapoltak. Az X egyik szárán néha lyuk van, és a csőrnél is lyukas kapcsolórész alakítottak ki, amihez néha lánc kapcsolódik. Tehát egyes példányokat fel lehet függeszteni.

A zalaegerszegi mécseset 1953. április 10-én, a Göcsej-Múzeum alapításakor 53.33.1. leltári számon leltározták be. A leltárkönyvben azonban nem Kaszaházát, hanem az északnyugatra szomszédos Ságod falut nevezték meg, és utána zárójelben olvasható Kaszaháza neve.³² A rövid leírás után a beszerzés módjának rovatóba csak az aj(ándék) szó szerepel, és adományozóként a Zrínyi Miklós Gimnáziumot jegyezték be, amelynek a gyűjteménye a múzeumba került.³³ Lehet, hogy a leltározónak volt ismerete a mécses eredetéről, vagy akkor még rendelkezésére állt a lelőhelyre vonat-

¹⁴ ALFÖLDI A. 1931-1932. 5. p.

¹⁵ NAGY L. 1938. 83. p.

¹⁶ ALFÖLDI A. 1931-32. 5-6. pp., NAGY L. 193., 83 pp., THOMAS E. 1976-977. 37-40., pp., THOMAS E. 1977, THOMAS E, in: Kat. Enns 1982, p. 272, TÓTH E. 1980., GÁSPÁR D. 2002. 139, 61. l. a.

¹⁷ TÓTH E. 1989-1990. 261-269 pp., Kat. Pannonhalma – Szombathely nr. III. 12.

¹⁸ Összeszámolta: BOUBE-PICCOT, CHR. 1975. 41. p. 214. jegyzet

¹⁹ ALFÖLDI A. 1931-1932. 5. p.

²⁰ ALFÖLDI A. 1931-1932. 5. p.

²¹ Kérdés, hogy a tárgy mikor került a gimnáziumi gyűjteménybe. Ugyanis a gimnázium gyűjteményét 1931-ben a keszthelyi múzeumba szállították.

²² NAGY L. 1938. 83. p.

²³ Thomas Edit eljegyzése szerint a Zalai Gyűjtemény 2, 1974-es számába szándékozott publikálni a mécseset. Ez azonban nem valósult meg. Néhány évvel később 1977-ben a közölte Szombathelyen az egyházmegye alapításának 200 éves évfordulójára megjelent kötetben magyarul, majd németül THOMAS E. 1975-1976. 154-155. pp.

²⁴ TÓTH E. 1980.

²⁵ Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016. 205-206 pp.

²⁶ Zagreb GMZ 2464, MIGOTTI, B. 1997 VI.b.1., Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016.nr. III.15.

²⁷ Zagreb AMZ, MIGOTTI, B. 1997. 79., VI.b.4., Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016. III.17.

²⁸ Zagreb AMZ 8884, MIGOTTI, B. 1997. VI.b.2., Kat. Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016. III.16.

²⁹ CÔMSTOCK, M. - VERMEULE, C. 1971. 350. p. nr. 491.

³⁰ Kat. Ourense 2017. 191.p. 136. szám.

³¹ E képen Bónis Éva a Lázár – gyűjteményből a Magyar Nemzeti Múzeumba került, állítólag szombathelyi lelőhelyű bronz mécsesről nyilatkozott szóban.

³² A településekhez: ZALA M. FN 83. p., 107. p.

³³ SZENTMIHÁLYI I. 1960. 15. p., NÉMET J. 2001. 7. p., BÉRES K. 2015.

kozó feljegyzés. Az adatközlő, Móra János Kaszaházát nevezte meg lelőhelyként. Mivel a mécses gimnáziumi gyűjteménybe kerülésének módjáról ismerettel nem rendelkezünk, az sem dönthető el, hogy valóban a földből került-e elő. Lehet, hogy csak az ajándékozó volt kaszaházi illetőségű, vagy éppen ságodi, és eszerint alakult az egyik vagy másik lelőhely feljegyzése.³⁴ Mivel ma Ságod és Kaszaháza is Zalaegerszeg részeként szomszédos területek, és mivel a lelőköri körülményeket nem ismerjük, és mert a mécses nem tartható eredetinek, a lelőhelynek nincs jelentősége.

A mécses leírása: a diszkusz felső része ívesen emelkedik, és a közepén keskeny perem szegélyezi az ívesen mélyülő kerek olajnyílást. A mécses alsó felének a felülete sima, az ívesen emelkedő felső rész felülete gömböcsös kiképzésű. A mécses testén a diszkusz fedőlapja alatt egy vízszintes vonal figyelhető meg, amely a negatív-forma alsó és felső lapjának összeillesztését jelzi. A sima felületű csőrt keskeny lécc, a lángnyílást hétágú csillag keretezi. A csőr felületén kis lyukas nyúlvány emelkedik. A diszkusznak a csőrrel ellentétes végéhez stilizált báránnyfej kapcsolódik, amelyen egyenes és íves bevágások jelzik a szőrt, a szemet és a száját. A fülek a diszkuszhoz simulnak. A báránny fejére bronzlemezből kivágott (vagy öntött) restaurált és alul kiegészített Krisztus monogram van illesztve. A *chi* szárjai a végük felé kissé szélesednek, és a csőr felüli felső szár végén lyuk van. A *rho* az X fölé emelkedik, íve viszonylag nagy, a hajlat felső indulása a függőleges száron túlnyúlik. A diszkusz belsejének közepe felpúposodik, a mécses aljának közepén levágott stíft nyoma látszik (4. kép).

A mécses magassága a monogrammal együtt: 9,5 cm, a Krisztus monogram magassága 6,9 cm, hossza: 11,6 cm.

A kaszaházi és a nagyberki-szalacscai mécsesek gyűjteményből, magántulajdonból kerültek a múzeumokba. Feltűnő, hogy mindkét példány feltehetőleg ugyanabban az évben, 1927-ben került az első ismert tulajdonosuk birtokába,³⁵ ami a különleges tárgy esetében meglepő. A mécseseken számos olyan megfigyelést tehetünk, amelyek a hitelességüket megkérdőjelezi.

A római császárkori mécsesekkel ellentétben áll a Krisztus-monogram helyzete. Az agyag- és fém mécseseken a lángvetők helyére került díszítés síkja min-

dig merőleges a mécses hossz tengelyének síkjára. A zalaegerszegi és a rokon mécsesek monogramjának síkja azonban a mécses hossz tengelyével egyezik. A keresztény tematikájú művészet születésének századára nem a formai és technikai, hanem a tartalmi változások jellemzőek. A szóban forgó mécsesstílussal ellentétben a késő császárkori és bizánci mécsesek a hagyományos díszítési formát követik.

Magának a monogramnak az alakja és megformálása is néhány példánynál szokatlan. A mécsesek monogramját elvileg a 4. század második felében, vagy az 5. században készíthették. A negyedik századi Krisztus-monogramokat köralakba szerkesztették. A nagyberki-szalacscai és a sisciai mécses monogramja hosszú szárú *rho*, amelyek függőleges szárára egy kisebb X-et tettek. A mécsesekhez hasonló Krisztus-monogramota 4. században nem használtak.

Rendellenes a mécses használatának módja: ha láncon függesztették fel, akkor az alján nem volt szükség talpat kialakítani. Márpedig a zalaegerszegi mécsesnek talpa volt. Ez ugyan ma hiányzik, egyrészt azonban a mécses alján közepén látszik a levágott stíft nyoma (3. kép), másrészt a diszkuszban belül látható kiemelkedésre a talpat rögzítő csavar miatt volt szükség (5. kép). A diszkuszban a felpúposodó nyúlvány a római mécseseknél funkciótlan. A nagyberki mécsesnek szintén talpa és függesztő lyukai is vannak (6. kép).

A mécsesek sárgarézből készültek, ami a késő császárkori fémtárgyak jellemző anyaga. A felületkiképzésük a szépen, simára megmunkált felületű tárgyakkal ellentétben azonban ráspollal durván megreszelt. Két késő antik pannóniai tárgyat lehet példának említeni. Az egyik az Alsóhetényben előkerült mécses³⁶ (7. kép). A temető sírkápolnája mellett egy 12,5 cm hosszú, öntött sárgaréz mécses, a hozzá tartozó függesztőlánc részletével került elő. A tárgy felülete simára megmunkált. A másik egy késő antik lámpatartó tag, egy szőnyi magángyűjteményből került a Nemzeti Múzeumba.³⁷ A 6-7. századra keltezhető tárgy felülete is simára megmunkált. Nincsenek megreszelve a 4. századi pannóniai Krisztus-monogram alakú lámpafüggesztő-tagok sem.³⁸ A Krisztus-monogramos mécses-csoport példányainak a felületét durván munkálták meg, és az öntés utáni varratok lereszelését oldották meg ilyen módon.

Nemcsak a monogram elhelyezésének a módja szo-

³⁴ A gimnázium tanárai ösztönözték a tanulókat a gyűjtésre: SZENTMIHÁLYI I. 1960.17. p., NÉMETH J. 2001. 7. p.

³⁵ A Nagyberki-szalacscai mécsesről Bakay Kornél annyit írt, hogy 1927-ben került elő (BAKAY K. 1975. 31. p.). A mécses azonban B. Thomas Edit feljegyzése szerint Fekete József mosdósi tanár gyűjteményének megvásárlásával 1971-ben került a kaposvári múzeumba.

³⁶ TÓTH É. 1989-1990. 261. 279 pp.

³⁷ TÓTH É. 1977. 143-156. pp.

³⁸ Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016. 204.p.

katlan, hanem a bárányt imitáló megoldás is. A mécses felső részének a gömböcsös kiképzésével készítője a bárány bodros szőrének stilizált utánzására törekedett, amit a mécses fogójaként elhelyezett bárányfejjel hangsúlyozott. A késő római korban és a keresztény művészetben természetes a bárányábrázolás. A bárány jelképként kétféle módon jelenik meg az evangéliumokban, legkifejezöbben Jánosnál. Az ő evangéliumában Keresztelő Szent János Isten bárányának ((János 1, 29-30 *Agnus Dei qui tollis peccata mundi*) nevezte Jézust. A másik hely ugyancsak János evangéliumában a Jó Pásztor-hasonlat (János 10), amelynek értelmében a keresztényeket, az apostolokat és az egyház tagjait nevezik báránynak. A két bárány-hasonlat a patrisztikai irodalomban és a keresztény vizuális művészet 4. századi megszületésétől kezdve jól ismert és számtalanszor alkalmazott jelkép, a liturgia és a keresztény irodalom egyik leggyakoribb hasonlata lett. A bárányhordozó alak a pogány művészetben az emberbarátság erényét szimbolizálja, a szepulkrális művészet keresztény jellegű bárányhordozó ábrázolásain Jézus, mint a Jó pásztor jelenik meg, aki az elhunyt lelkét segíti át a túlvilágra és védi meg a támadó démonok és túlvilági gonosz hatalmak ellen. Jézusnak ez a funkciója a 4. századra alakult ki, és a század vége után fokozatosan megszűnt; helyébe az angyalok, elsősorban Mihály arkangyal lépett.³⁹

Tehát a bárányábrázolás nem tűnne meglepőnek. Csakhogy a bárányt utánzó mécses a kora keresztény ikonográfia felületes ismeretéből fakadó kontamináció. A Krisztust (is) jelképező bárányt vegyítették össze a Krisztust is jelképező fénnel, amit ez esetben a mécsessel azonosítottak. Ilyen megoldás, a jelképek összevonása egy ábrázolásban azonban az ókeresztény művészetben nem lelhető fel. A báránnyá alakított mécsesek alakja emlékeztet az ún. ravennai exarcha sírleletének („*tresorosacro*”) hamisított arany és ezüst lemezeinek ábrázolásaira,⁴⁰ amelyeket hiteles ókeresztény jelképekből állítottak össze. A lemezeken az ismert ókeresztény szimbólumokból (páva, horgony, bárány, hajó, hal, orans-alak) rendkívül ötletgazdagon kompilálták a legkülönbözőbb jeleneteket és alakokat. A leleteket megvásárló Giancarlo Rossi a vatikáni múzeumoknak ajándékozta, és az első pub-

likációk hitelesnek is tartották.⁴¹ Néhány év múlva bebizonyították, hogy hamisítvány⁴² és a tárgyak eltűntek a kiállításokról.⁴³ A sokféle bárányábrázolás mellett egy, a nagyszentmiklósi kincs oroszlanalakú edényét utánzó bárány is van az együttesben, feje tején kis kereszttel.⁴⁴ A számos darabból álló együttest a Magyar Nemzeti Múzeumba került lemezek alapján a monarchiában, talán éppen Budapesten csinálták.⁴⁵

A bárányt utánzó típus eredete megállapítható. Van egy olyan mécsesforma a korábbi császárkorból, aminél a diszkuszt gömböcsös megoldással alakították ki. Ezek a mécsesek nem gyakori, de jól ismert típust képviselnek, nincs azonban bárányfejű fogórészük (**8. kép**) Agyagból és fémből egyaránt készültek. Ezt a formát pinea-toboznak⁴⁶ nevezik⁴⁷. A Krisztus-monogramos mécsesek modern készítője ezt a formát báránnyá értelmezte, és ezért bárányfejű fogót alakított ki.

Végeredményben megállapítható: a kaszaházi mécses és a rokon mécsesek sem a formájuk és technikai kivitelük, sem az ábrázolásuk miatt nem tarthatók eredeti római császárkori tárgyaknak.

A mécseseket az 1920-as évek előtt készítették, illetve egészítették ki a monogrammal. Különlegességük, hogy a Krisztus-monogramok nagyon hasonlóak és felszerelésük azonos módon történt. A mécsesek teste azonban különböző. Arról lehet szó, hogy különböző formájú mécses másolatokat ugyanabban a műhelyben látták el Krisztus monogrammal és ezeket kereskedelmi céllal máshol is utánózták. Az sem lehetetlen, hogy voltak olyan eredeti mécsesek is, amikre modern Krisztus-monogramot szereltek. Ilyen lehet a bostoni mécses, amelynek a Krisztus-monogramjáról jegyezték meg a katalógusban, hogy modern felszerelés.⁴⁸ A szombathelyi lelőhelyűnek tulajdonított mécses bárányfejes típusba tartozik, de hiányzik róla a Krisztus-monogram. Azonban kicsit feljebb, a diszkoszba csavaros kis keresztet illesztettek. Ez egy műtárgyhamisító műhelyre mutatna. Mindenesetre technológiailag felkészült műhelyből kerültek ki, ahol készítőiknek azonban csak felületes ismereteik voltak a keresztény ikonográfiáról. Mivel a mécsesek többsége az egykori monarchia területéről ismert, a hamisító műhely is itt kereshető.

³⁹ KLAUSER, TH. 1967. 108.p.

⁴⁰ TÓTH E. 2000. 452-453. pp.

⁴¹ de WAAL, A. 1887. 272. pp.

⁴² GRISAR, H. 1895.306-331. pp.

⁴³ A korabeli szakvéleményeket Hartmann Grisar közölte: GRISAR, H. 1896, 8-19.pp.

⁴⁴ TÓTH E. 2000. 453.p.

⁴⁵ TÓTH E. 2000. 452-453. pp.

⁴⁶ BARB, A.1937. 98. p., HÜBINGER, U., 1993. 83, p. nr. 146 további irodalommal

⁴⁷ Thomas Edit már a pannoniai bárányt imitáló mécsesek ismeretében következtetett arra, hogy a Pinkafelden talált 2-3. századi bronzmécses tulajdonképpen bárányt imitál: THOMAS E. 1985, 179-185. pp.

⁴⁸ COMSTOCK, M.- VERMEULE, C. 1971. 350.p.

Műkereskedelmi céllal készült későrómai bronzmécsesek Krisztus-monogrammal

	tárgy	vélt lelőhely	őrzési hely	minősítés	irodalom
1	Sárgaréz mécses	Zalaegerszeg-Kaszaháza	Zalaegerszeg, Múzeum 53.33.1.	nem eredeti sem a mécses, sem a monogram	THOMAS E.1975-1976. 154-155 pp. Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016, 205 p., III.13, GÁSPÁR D. 2002,60.1.a.l, 385. kép
2	sárgaréz mécses	Szalacska	Kaposvár RLM	nem eredeti sem a mécses, sem a monogram	Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016. 206. III. 14. GÁSPÁR D. 2002. 31.1.a, 171.kép.
3	Sárgaréz mécses, a monogram hiányzik	Szombathely	MNM	nem eredeti a mécses	THOMAS E. 1975-1976. 145. p.
4	Bronzmécses lánc a Krisztus-monogrammal	Mursa	Zagreb	csak hamis monogram	Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016. 206. p.III.14, MIGOTTI, B. 1997. 79.p. VI b4.
5	Bronzmécses	Siscia		nem eredeti sem a mécses, sem a monogram	Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016, 206.p. III.15 MIGOTTI B.1997, VI.b.1.
6	Bronzmécses	Zagreb	Zagreb	nem eredeti sem a mécses, sem a monogram	Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016,206.p.III 16., MIGOTTI B. 1997. 206. III. 16.
7	Bronzmécses	Lugo, Spanyolország	Museo Diocesano Catedralicio Inv. nr. MDCl/2365	a mécses kétes, a monogram hamis	Kat. Ourense 2017. 181 p., nr. 137.
8	Bronzmécses, nem bárány alakú	ismeretlen	Boston	eredeti mécses, hamis monogram	COMSTOCK, M.- VERMEULE, C. 1971, nr. 491.

Rövidítések

Arch. Hung	Archaeologia Hungarica	JbAC	Jahrbuch für Antike und Christentum
DACL	Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie (Paris)	MAG	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien
HwbDeutAbergl.	Handwörterbuch des deutschen Aberglaube	ÖAW	Österreichische Akademie der Wissenschaften
		RAChr	Reallexikon für Antike und Christentum

Irodalomjegyzék

- ALFÖLDI András 1931-1932. A pannóniai őskereszténységnek néhány numizmatikai vonatkozású emléke, Numizmatikai Közlöny 30-32, 1931-1932, 1- 8.
- BAKAY Kornél 1975. Kaposvár földjének őstörténete a legrégebbi időktől a Honfoglalásig, in: Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Szerk, Kanyar József Kaposvár 1975, 11-63.
- BARB, Alphons 1937. Aeltere Fundnachrichten von Pinkafeld und das römische Stratum am Bielfeld, MAG 67, 1937.
- BÉRES Katalin 2015. Kulturális élet Zalaegerszegen 1920-1945, Zalaegerszegi Füzetek 14. Zalaegerszeg 2015.
- BOUBE-PICCOT, Christiane. 1975., Les bronzes antiques du Maroc II. Le Mobilier. Rabat 1975
- CABROL Fernard 1925. Cierges, DACL Paris 1925 II:2, 1614-1622. pp.
- COMSTOCK Mary –VERMEULE Cornelius 1971. Greek and Etruscan and Roman Bronzes in the Museums of Fine Arts, Boston, Greenwich 1971.
- CUMONT Franz 1946. Cierges et lampes sur les tombeaux, Miscellanea G. Mercati 5 = Studia Testi 125 (Roma 1946) 41-47. pp.
- CUMONT, Franz 1949. Lux perpetua, Paris 1949.
- DALTON, Ormonde Maddock 1901. Catalogue of early Christian Antiquities, London 1901.
- DÖLGER, Franz Joseph, 1929. Sonne und Sonnenstrahl als Gleichnis in der Logostheologie des christlichen Altertums, Antike und Christentum Bd. 1. Münster 1929 /repr. 1974/, 271-290. pp.
- DÖLGER Franz Joseph 1936. Untersuchungen zum abendlichen Licht-Segen, Antike und Christentum, 5, Münster 1936. 1-44. pp.
- ERDŐ PÉTER 1983., Az ókeresztény kor egyházfegyelme, Ókeresztény írók 5. Budapest 1983.
- FREUDENTHAL Herbert. 1927. Fackel, HwbDeutAbergl. II, 1927 (rep.1987) 1111. p.
- FREUDENTHAL, Herbert 1930. Kerze, HwbDeutAbergl. IV, Berlin-Leipzig 1930 (rep.1987) 1243. p.

- FÜLEP Ferenc 1984. Sopianae. The History of Pécs during the Roman Era and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population, ArchHung 50. Budapest 1984.
- GÁSPÁR Dorottya 2002., Christianity in Roman Pannonia, BAR International Series 1010 Oxford 2002.
- GAGÉ, Jean 1969. Fackel (Kerze), RACHr VII. 1969, 154-217.
- GRISAR, Hartmann S.J. 1895. Ein angeblicher Kirchenschatz aus den ersten Jahrtausend. Zeitschrift für Katholischen Theologie 19, 1895, 306-331. p
- GRISAR, Hartmann S.J., 1896. Ancora del prete sotesoro cristiano, Roma 1896.
- HÜBINGER, Ulrich. 1993 Die antiken Lampen des Akademischen Kunstmuseum der Universität Bonn, Berlin 1993.
- IVÁNYI Dóra, 1935. Die pannonischen Lampen. Dissertationes Pannonici II:2, Budapest 1935.
- JUNGMANN, Josef Andreas S. J. 1948. Missarum Sollemnia, Wien 1948
- Kat., Enns 1982. Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Ausstellung in Stadtmuseum Enns. Linz 1982.
- Kat. Ourense 2017. In tempore Sueborum, El tiempo de los Suevos en la Gallaecia (411-585) Ourense 2017.
- Kat. Pannonhalma-Szombathely 2016. Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világ határán, szerk. Tóth Endre, Vida Tivadar, Takács Imre. Pannonhalma – Szombathely 2016.
- KLAUSER Theodor 1927. Die Cathedra im Totenkult der heidnischen und christlichen Antike, Münster 1927.
- KLAUSER, Theodor 1967. Studien zur Entstehungsgeschichte der christlichen Kunst IX. JbAC 10, 1967, 82-120. pp.
- L'ORANGE HANS PETER 1976, Lux aeterna: L'adorazione della luce nell'arte tardo antica ed altomedioevale, Rendiconti, Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, ser. III. Vol. 47, 1976. 191-202. pp.
- MANNHARDT Wilhelm 1904-1905. Wald und Feldkulte, Berlin 1904-1905², Bd. II. 261. p.
- MENZEL, Heinz 1954. Antike Lampen in Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz, Katalog 15. Mainz 1954.
- MIGOTTI, Branka, Evidence for Christianity in Roman Southern Pannonia (Northern Croatia, BAR International Series 684. Oxford 1994.
- NILSSON, Martin Persson 1950. Lampen und Kerzen im Kult der Antike, Opuscula Archaeologica VI, Lund 1950, 96-111. pp.
- NAGY Lajos 1938. Pannonia Sacra, Szent István Emlékkönyv I. Budapest 1938, 31-148. pp.
- NÉMETH József 2001. A Göcseji Múzeum története, Zalai Múzeum 10, 2001, 7-18. pp.
- OVČAROV Dimitar –VAKLINOVA Margarita 1978. „Rannovizantijski pametnisi ot Bulgaria IV-VII vek. Sofia 1978.-
- PILLINGER, Renate 1986. Frühchristliche Malerei in der heutigen Volksrepublik Bulgarien in: Spätantike und Frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abt. XVI, Wien 19, 1986.
- SZABÓ Árpád 1938. Lustrum und Circus 1935, Egyetemes Philológiai Közöny 62, 1938,
- SZENTMIHÁLYI Imre, 1960. A Göcseji Múzeum története. in: A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950-1960, Zalaegerszeg 1960.
- THOMAS Edit 1975-1976. Savaria Christiana, Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 9-10, 1975-1976. (Szombathely 1980.)

THOMAS Edit 1985, Bronzene Schafkopflampe aus Pinkafeld, Westpannonien, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 71, 1985, 179-185. pp.

TÓTH Endre 1977. Frühbyzantinisches Lampen-hängeglied aus Brigetio, Folia Archaeologica 28, 1977, 143-156. pp.

TÓTH Endre 1980., Zur Geschichte des nordpannonischen Raumes im 5 - 6. Jh., in: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert, hrsg. H. Wolfram - F. Daim, ÖAW Denkschriften 145, Wien 1980, 91-100. pp.

TÓTH Endre 1989-1990. Et lux perpetua luceat ei, Römisches Österreich 17-18, 1989-1990, Zum Gedenken an Edit B. Thomas, 261-279. pp.

TÓTH Endre 2000. Az „exarcha kincsének” Magyarországon felbukkant darabjai, in: Kép – Történelem. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon, Budapest 2000, 452-453. pp.

VIKIĆ-BELANČIĆ, Branka 1954. „Starokršćanska lampica iz Zagreba, Peristil 1954, 131-134.

WAAL, Anton de 1887. Longobardische Gold- und Silberarbeiten. In: Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte 1, 1887, 272. p.

WALLRAFF, Martin 2001. Christus verus Sol. Sonnenverehrung und Christentum in der Spätantike, Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband 32, Münster 2001.

Zala M. FN 1964. Zala megye földrajzi nevei, Zalaegerszeg 1964.

Original or False? - The Early Christian church candle and its associates from Zalaegerszeg-Kaszaháza

A special group of finds are the messing candles found in Pannonia, which were found in distant locations. First, and for decades, only the Zalaegerszeg-Kaszaháza item was known, the drawing of which was published by András Alföldi and the photograph by Lajos Nagy. The two renowned archaeologists assured the authenticity of the object.

This group of relatively small candles have a length of just over 10 cm. They have an ancient oil lamp-shaped body, their spouts are usually framed in the shape of a star and a triangle. Some of them have smooth soles, while others have high soles. The surface of the disc is spherical. They have lamb head-shaped handles on top of which they have a Christ monogram applied. Occasionally, one of the legs of X, and the spout has a hole to which a chain is attached sometimes. Therefore, we can assume that some of the oil lamps could be suspended.

The oil lamps from Kaszaháza and Nagyberk-Salacska came to the museum from private collections. It is striking that both copies came into possession of their first known owner in the same year in 1927, which is surprising in the case of a special object. There are many observations on oil lamps that questions their authenticity.

Contrary to the Roman imperial oil lamps, the position of the Christ monogram is different. In clay and bronze candles, the plane of decoration in the place of the nozzle is always perpendicular to the plane of its longitudinal axis. However, the monograms of the Zalaegerszeg and related bronze lamps are parallel with the longitudinal axis of the lamp.

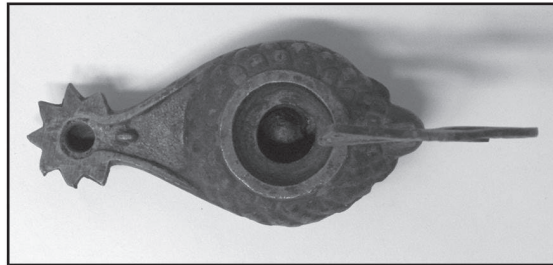
The way the candle is used is abnormal: if it was suspended on a chain, there was no need for a sole at the bottom. However, the lamps in Zalaegerszeg had a sole. The lamps were made of brass, a typical material of metal objects from the late period of the Roman empire. Their surface unlike those with nicely worked surfaces is roughly grated with a rack.

The oil lamps were made and supplemented with the monogram before the 1920s. Their specialty is that the monograms of Christ are very similar and fitted in the same way. But the bodies of the lamps are different. Oil lamps replicas of various shapes were provided with the monogram of Christ in the same workshop, as they were imitated them for commercial purposes elsewhere. There were also original oil lamps on which a modern Christ monogram was mounted. (Boston lamp). In any case, they came from a technologically trained workshops, but the makers had only superficial knowledge of Christian iconography. Since most of the oil lamps originate from the former Austro-Hungarian monarchy, the forger workshop must also be found here.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

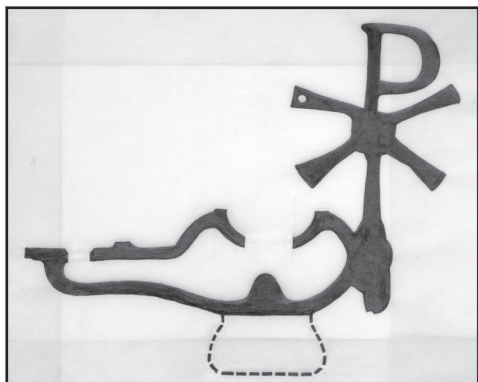

3. kép; Fig. 3.

4. kép; Fig. 4.

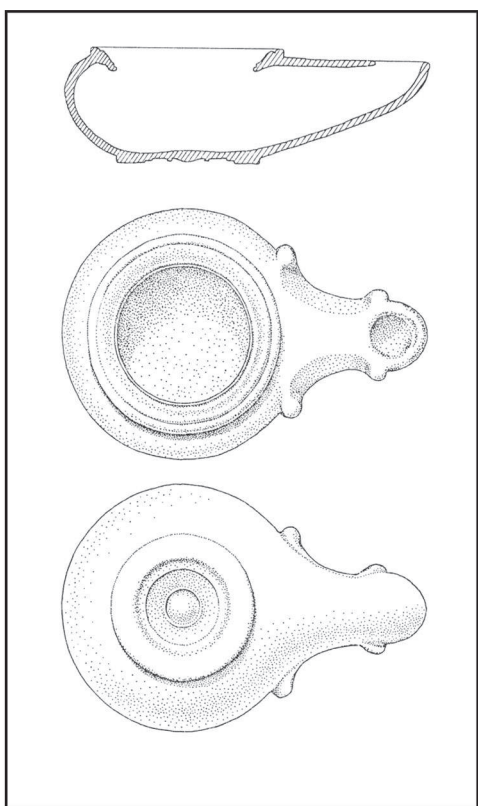
1-4. kép: A kazaházi mécses különféle nézetből
Fig. 1-4: The oil lamp from various perspectives

5. kép; Fig. 5.

6. kép; Fig. 6.

7. kép; Fig. 7.

8. kép; Fig. 8.

5. kép: A kaszaházi mécses metszete (Thomas Edit jegyzeteiből)
Fig. 5: A cross section of the oil lamp of Kaszaháza (from notes by Thomas Edit)
6. kép: A nagyberki-szalacscai mécses
Fig. 6: The oil lamps from Nagyberék and Salacska
7. kép: Az alsóhetényi mécses rajza
Fig. 7: A drawing of the oil lamp in Alsóhetény
8. kép: A pinkafői (Pinkafeld, Burgenland) mécses (Thomas E. 1985 után)
Fig. 8: Oil lamp of Pinkafő (Pinkafeld, Burgenland) (after Thomas E. 1985)

Vándor László

Az egervári 15. század végi castellum (Egervári László építkezéseinek kérdéséhez)

Az egervári várkastély története a 16. századig

Az egervári vár története több kiadásban is megjelent.¹ Az 1288-ban először említett egervári vár, melynek építtetője a Geregye nemzetség volt, a 13-14. század fordulóján a belháborúban elpusztult. A 14. században már nincs meg, a Geregyék 1325-ös birtoksztyályukban nem említik.² A köznemesség soraiba süllyedt nemzetség nem építteti újjá. Amikor a 15. század elején 1409-ben újra hallunk róla, mint „locus castris” szerepel.³ A Geregye nembeli Egervári család az újbóli felemelkedése idején, 1402 után a szomszédos Fancsikán épít új rezidenciát.⁴

A 15. század utolsó negyedében Egervári László, Mátyás király alatt az ország főrendjei közé emelkedve 1476 őszén kap engedélyt a királytól, hogy Egerváron és Fancsikán, ahol korábban is erősség volt, a romokat felépíthesse, és ott erősséget csináltathasson.⁵ Ennek birtokában építi fel a hajdani vár helyén az új „castellumot”, melynek első említését, egy számadásból 1487-ből ismerjük, amikor még nem volt teljesen kész.⁶ 1490-ből ismerjük leltárát, amikor már felépült, és berendezése is volt.⁷

Az Egervári László féle castellum az építtető halála utáni családi viszályok során a források szerint súlyosan károsodik, majd bitokosváltások után a 16. századi, a Nádasdyak általi építkezések az épületet „láthatatlanná” tették.

Az egervári építkezések kérdése a kutatások alapján 2013-ig

Az itt folytatott kutatások az Egervári László-féle castellum, és a Nádasdyak által mai formájára épített erősség viszonyát egyértelműen nem tudták tisztázni.

Az 1960-as években a helyreállítások során végzett régészeti és műemléki kutatások summáját Nagy Emese így foglalja össze: „...Ez épület helyét a mai terepen meghatározni nehéz, annál is inkább, mivel tudjuk, hogy ezek egy részét Egervári Bereck leromboltatta...”⁸ Annak ellenére, hogy, mint írja: „Az ásások során olyan falat, amely nem illeszkedik bele az épület jelenlegi rendszerébe egy helyen ... találtunk”, úgy véli, „hogy a sarokbástyás kastély kialakítását a 15. sz. végi épület nagyobb arányú bontása vagy alakítása előzte meg.”⁹ Végeredményben az ekkori kutatások a 15. századi épület szinte minden kérdését nyitva hagyták.

Az 1981-ben írt bölcsészdoktori disszertációmban arra a következtetésre jutottam, hogy, ha nem is tisztázott, hogy milyen mértékben foglalták „bele ennek maradványait a mai is álló épületbe”, indokolatlannak tartottam, hogy a 15. századi várat teljesen lebontották volna.¹⁰

A 2012-13-ban folyt felújítás, amely „Az egervári várkastély turisztikai vonzerővé fejlesztése, a reneszánsz látogatóközpont létrehozása” című projekt keretében történt. Ez lehetőséget adott egy az épület nagy

¹ DEGRÉ A. - GERGELYFFY A. - VALTER I. - VÁNDOR L. 1979.

² Hazai Okmánytár V. 70. p., Hazai Okmánytár VI. 333. p.; Zalai Okmánytár I. 185. p.

³ Zsigmondkori Oklevéltár II. 1958. 6674.sz.

⁴ MNL OL. DI. 9523

⁵ MNL OL. DI. 45666 (1476.10.15)

⁶ MNL OL. DI. 26374

⁷ MNL OL. DI. 26048

⁸ NAGY E. 1965. 204. p.

⁹ NAGY E. 1965. 201. p.

¹⁰ VÁNDOR L. 1981. 28-29. pp.

részére – köztük a teljes külső homlokzatra – kiterjedő kutatásra, és egy lényegesen kisebb, a szükséges mértéket sem elérő régészeti kutatásra. Ezeknek a kutatásoknak az eredményei 2013-ban a látogatóközpont átadásakor megjelent kötetben láttak napvilágot.¹¹

A régészeti feltárás Vándor László és Orha Zoltán vezetésével, a nyugati és az északi szárny földszintjén, valamint a nyugati szárny külső (nyugati) oldala előtti területen folyt. A kutatás eredményei publikálva lettek.¹² A léfontosabb eredmény az volt, hogy sikerült megtalálni a 13. századi vár egy kis részét, valamint előkerült egy olyan épületrész (torony) a nyugati szárny közepén, a jelenlegi kapu előtt, amely korábbi építésű volt, mint a jelenlegi homlokzatkialakítás. Elbontására a nyugati kapubejáró kialakításakor került sor. Mivel ezen a területen a rétegsorokat már az 1960-as évek építkezései és későbbi földmunkák megsemmisítették, az ásatás publikálásakor csak annyit sikerült megállapítani, hogy a 16. század negyvenes éveitől kezdve kellett, hogy épüljön. Az egyetlen, a pontosabb datálást esetleg lehetővé tevő, az alapozásba befalazott idomtégeldarab értelmezése a valós építési időnél későbbi keltezés eredményezett.¹³

Az egervári várkastély legutóbbi felújításakor az épület teljes külső felületére, valamint az földszinti és első emeleti belsőre, és a második emelet folyosóira kiterjedő falkutatásra volt lehetőség, melyet Mezey Alice, Bozóki Lajos, Gaylhoffer-Kovács Gábor és Horogszegi Tamásból álló csapat végzett.¹⁴ Az épület nagyrészt érintő munka eredményeiből csak a homlokzati architektúrát és a színezés periódusait ismertető rész közlésére került sor. A kutatók két reneszánsz periódust különböztettek meg. Az első általuk közölt periódus (Reneszánsz 1.) létrejöttének évszámát nem közlik, de a leírtakból egyértelműen a Nádasdy-féle építkezésekről van szó. A tanulmány részletesen taglalja a falakon megfigyelt 16. századtól induló jelenségeket, de nem érintette az 1477-89 között épült castellum lehetséges maradványainak kérdését, utalás sincs arra, hogy ezt a periódust észlelték volna.¹⁵

Kijelenthető tehát, hogy az Egervári László építkezéseinek kérdéséhez a 2013-ban megjelent kutatási eredmények sem vittek közelebb.

Az Egervári László-féle castellum maradványai az épületben

2015-ben az épület belső helyreállításának 2. üteme során nyílt lehetőség az épület 2. emeletén a nyugati és a déli szárnyban, valamint a déli szárny földszintjén részleges falkutatásra, amikor itt szállodai funkcióra történő átalakításra került sor. Mivel ennek a munkának a költségei az előzményekhez képest aránytalanul kisebbek voltak, így a kutatás sajnos csak részleges lehetett, nagy felületű vakolateltávolításokra nem nyílt lehetőség. Erre a munkára jelen tanulmány szerzőjét kérték fel, aki korábban is többször foglalkozott az épület történetével.¹⁶

A falkutatás során majdnem minden olyan területet sikerült megvizsgálni, melyektől komolyabb, újabb eredményeket remélhettünk. Az itt végzett kutatás rendkívül jelentős új ismereteket hozott napvilágra, melyek a már korábban közöltek is újabb megvilágításba helyezték. Jelen írásunkban erről, főleg a nyugati szárnyban végzett vizsgálat eredményeiről számolunk be.

A nyugati szárny külső homlokzatának falkutatását a 2010-ben megkezdett munka során elvégezték, és az arról készült felmérési rajzot is közölék, az ott megjelenő, a falszövetben mutatkozó jelenségek értékelésére a homlokzati architektúrák publikálásakor nem került sor. Talán azért, mert annak vakolatát 2007-ben teljesen leverték, és így a homlokzati vakolati architektúrák megsemmisültek. A legtöbb felületet érintő falkutatást sajnos nem kísérhette megfelelő nagyságrendű régészeti feltárás, amely bizonyos jelenségek összevetésére és értelmezésére lehetőséget adott volna. Ezt a kutatásokat közétevéők a publikációikban jelezték is.¹⁷ **(1. kép)**

A nyugati homlokzat belső felületeinek vizsgálata során – kiindulva a régészeti feltárás eredményeiből, valamint a külső falkutatás publikált összesítő rajzából – az épület jelenlegi kapuja előtt feltárt torony, valamint a szárny déli felében a homlokzaton jelentkező lefaragások és lenyomatok értelmezésére helyeződött a fő hangsúly.

¹¹ VIRÁG ZS. 2013.

¹² VÁNDOR L. - ORHA Z. 2013.

¹³ VÁNDOR L. - ORHA Z. 2013. 45. p.

¹⁴ MEZEY A. - BOZÓKI L. - GAYLHOFFER-KOVÁCS G. - HOROGSZEGI T. 2013. 49-58. pp.

¹⁵ MEZEY A. - BOZÓKI L. - GAYLHOFFER-KOVÁCS G. - HOROGSZEGI T. 2013. 49-58. pp.

¹⁶ DEGRÉ A. - GERGELYFFY A. - VALTER I. - VÁNDOR L. 1979., VÁNDOR L. 1981., STRÁGLI L. - VÁNDOR L. 2000.

¹⁷ VÁNDOR L. - ORHA Z. 2013. 47. p.; MEZEY A. - BOZÓKI L. - GAYLHOFFER-KOVÁCS G. - HOROGSZEGI T. 2013. 49. p.

A jelenlegi kapu felett, a második emeleten a külső falkutatás egy – a ma látható barokk – ablak behelyezésekor a középvonalától délre eső részen megsértett, lefaragott boltívet hozott a napvilágra. **(2. kép)**

A belső falkutatás során megállapítást nyert, hogy a befalazás egy nagyméretű nyílást takar. A befalazott nyílás belső felületein néhány helyen, kis felületeken, a fal keleti oldalára is kifordulóan az eredeti vakolat is megmaradt. Az átjárás hajdanán abba az épületrészbe, a nyugati fal közepén egykor állt ék alakú toronyba, annak második emeleti helyiségébe vezetett, melynek alapjait a jelenlegi kapu előtti területen sikerült feltárni. **(3. és 4. kép)**

Az első emeleten a külső kutatás nem mutatta ki hasonló átjáró létét, melynek oka (azon lehetőségen túl, hogy itt esetleg nem is volt) az lehetett, hogy az első emelet barokk boltozatának megépítésekor, és az új földszinti kapu kialakításakor ezt a felületet újrafalazták. Ezt a feltevést erősíti az is, hogy a nyugati homlokzat egész felületein, ezt a részt kivéve mutat sérüléseket, javításokat. Úgy vélhető, hogy a földszinten a kapukialakítás lehetőségét is a második emeletihez hasonló áttörés adta, amit az is megerősít, hogy a kapu déli oldalán az emeletivel összevethető lefaragás figyelhető meg.

A nyílás méretei a második emeleten, valamint a földszinten, a kapu északi oldalán megfigyelhető lefaragások és az ék alakú torony feltárt maradványai egyértelműen jelölnek egy korábbi homlokzati kialakítást, amely a homlokzat tengelyében a fal elé kiugró toronnyal kétemeletes volt.

A nyugati homlokzat déli felének közepén az első emeleti két ablak között belül a nyugati szárny 22-23. helyiségének közfala két oldalán, egy másik, a homlokzatba vágott nyílás került elő, melynek a jelenlegi padlószinttől mérhető magassága 322 cm, szélessége 187 cm volt. Ennek enyhén ívelt átboltozása teljesen megmaradt, az eredeti vakolata nemcsak a befalazásban, hanem a fal belső oldalára kifordulóan is sértetlen volt. **(5., 6., és 7. kép)**

A falfelületet áttörő nyílás értelmezését a nyugati oldal kutatásának publikált rajza¹⁸ jól értelmezhetővé tette. A külső felületen kirajzolódta a lefaragott egykori zárterkély kontúrjait. Sajnos csak a lefaragott kontúr áll rendelkezésünkre a zárterkély egykori kinézetének elképzeléséhez. De ez is elég ahhoz, hogy a

siklósi vár déli homlokzatán rekonstruált zárterkélyvel hozzuk kapcsolatba. Az erkélyt tartó konzol lenyomata és a szekrény alakja is erre emlékeztet. Készítési idejét tekintve is közel áll a siklósihoz.¹⁹ **(8. és 9. kép)**

A nyugati homlokzat északi fele ugyanebben a magasságban olyan mértékben lett átépítve, hogy itt az Egervári László-féle építkezésekre utaló részletet nem lehet kimutatni.

Mindezek után egyértelmű, hogy a nyugati szárny nyugati homlokzata a castellum jelentős részleteit őrzi. **(10. kép)**

A déli szárny második emeletén a folyosó felőli északi (belső) falon, annak déli oldalán a falkutatás során új jelenségeket nem észleltünk, azokat a jelenségeket lehetett megerősíteni, melyeket a kutatás első ütemében a külső oldalon már megtaláltak.

Az épület déli falának belső vakolatait sajnos nem volt lehetőség kutatni, kívülről azonban az első ütemben ez megtörtént, ahol a falnyílásokat megtalálták.

Viszont ennek a szárnynak a földszintjét, ahol a szálloda konyhája került kialakításra, volt lehetőség kutatni. Itt a külső falban ugyanolyan lőrész került elő, amelyet a nyugati és a keleti szárnyban korábban is ismertünk, illetve feltárássra került. Ezeket a földszinten körbefutó lőréseket szakállas puskákhoz alakították ki. A lőrések a falazat építésekor készültek, s nem utólag vágták őket a falakba. Így van ez a bizonyosan 15. századi nyugati szárnyban, és az általam kutatott déliben is.

A keleti szárnyban, amelyet 1758-ban Széchenyi Ignác kápolnának épített,²⁰ végzett régészeti kutatás során újra feltártuk a 16. században kialakított és a 18. században elbontott északi szárny belső falát, melyet már Nagy Emese is megtalált. A Nádasdy féle átépítéskor készült északi szárny déli fala nekiépült a castellum keleti falának, úgy hogy pontosan annak egy ekkor befalazott lőrését takarta.²¹ Ennek alapján a keleti falat is a 15. századi épülethez kapcsolhatjuk. Mindezek után a külső falak, beleértve az elbontott északi szárnyat is – melynek téglaméretét már 1981-ben is megegyezőnek állapítottam meg az Egervári László által építtetett ferences kolostoréval²² – meg-rajzolják a 15. századi castellumot. **(11. kép)**

¹⁸ MEZEY A. - BOZÓKI L. - GAYLHOFFER-KOVÁCS G. - HOROGSZEGI T. 2013. 56. p. 40. kép.

¹⁹ Marosi Ernő 1464-1481 közé teszi a siklósi erkély készítését. MAROSI E. 1987. 674 p, 516 p.

²⁰ DEGRÉ A. - GERGELYFFY A. - VALTER I. - VÁNDOR L. 1979. 57. p.

²¹ VÁNDOR L. - ORHA Z. 2013. 45. p.

²² VÁNDOR L. 1981. 29. p.

Az előzőben foglaltak alapján a mai épület földszintjében, a nyugati homlokzat a földszinti részen teljes egészében 15. századi, a homlokzat középső és déli fele pedig a teljes homlokzaton a későbbi átalakításokkal az Egervári László által 1477-1490 között épített castellum maradványa.

Az épület – hasonlóan a vele egyidőben épült dél-zalai Botszentgyörgyhöz – L alakú lakószárnyal készülhetett, amely a nyugati és déli oldalon helyezkedett el. A nyugati, a környező mocsár által legvé-

detett oldalon helyezkedtek el a reprezentatív részek, mint ezt a zárterkély is jelzi. A keleti és északi oldalon a castellum falainak belső oldala nem volt beépülve, csupán a keleti szárny déli felében állt épület, ahol Nagy Emese talált erre utaló alapozást.²³

Az Egervári László által épített castellum kapujának helyét nem ismerjük, ennek helyére vonatkozóan az eddigi kutatások nem hoztak eredményt. Vélhetően az északi oldalon lehetett. A kutatások eredményeként azonban bizonyossá vált, hogy a ma ismert bejárat a Nádasdyak építkezései során jött létre.

Rövidítések

MNL OL DI. - Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

Források

Hazai Okmánytár V. Ipolyi Arnold - Nagy Imre - Véghely Dezső (szerk.): Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius V. Győr, 1873.

Hazai Okmánytár VI. Ipolyi Arnold - Nagy Imre - Véghely Dezső (szerk.): Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VI. Budapest, 1876.

Zsigmondkori Oklevéltár II. (1400-1410) Összeállította: Mályusz Elemér, Budapest, 1958.

Zalai Okmánytár I. Nagy Imre - Véghely Dezső - Nagy Gyula (szerk.): Zala vármegye története. Oklevéltár 1. (1024-1363), Budapest, 1886.

Irodalomjegyzék

DEGRÉ Alajos – GERGELYFFY András - VALTER Ilona - VÁNDOR László 1979: Az egervári vár története. (Harmadik, javított kiadás) Zalaegerszeg

MEZEY Alice - BOZÓKILajos - GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor - HOROGSZEGI Tamás 2013. Az egervári várkastély falkutatásából: a homlokzatarchitektúra és színezés periódusai. In: Egervári Nádasdy-Széchenyi-várkastély. Reneszánsz látogatóközpont, Egervár

MAROSI Ernő (szerk.) 1987. Magyarországi művészet 1300-1470 körül. I-II. Bp. 1987.

NAGY Emese 1965. Az egervári vár építéstörténete. Archaeológiai Értesítő 1965. 92. kötet, 2. sz. 192-206.

VÁNDOR László - ORHA Zoltán 2013. Régészeti kutatások az egervári várkastélyban. In: Egervári Nádasdy-Széchenyi-várkastély. Reneszánsz látogatóközpont. Egervár

VÁNDOR László 1981. Későgótikus építőműhely Egerváron és környékén Bölcsészdoktori disszertáció ELTE, Budapest

VIRÁG Zsolt (szerk.) 2013. Egervári Nádasdy-Széchenyi-várkastély. Reneszánsz látogatóközpont, Egervár

²³ NAGY E. 1965. 195. p.

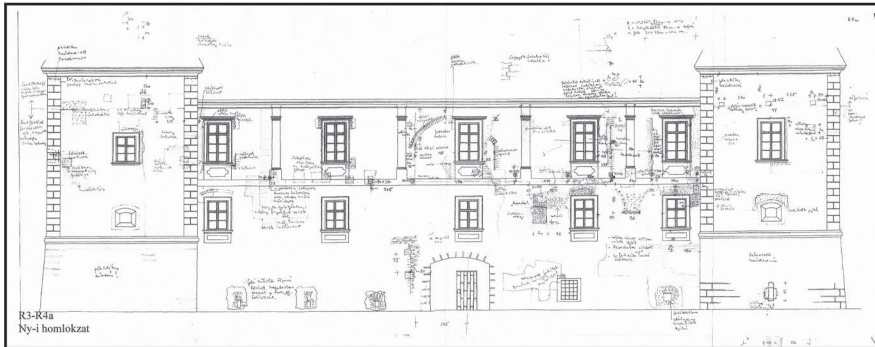
The Castellum of Egervár in the 15th century -
(to the question of László Egervári's construction works)

The castle of Egervár was built in the 13th century, it was destroyed by the beginning of the 14th century. On the place of it, László Egervári started to build a new castellum in 1476 with the permission of King Matthias, which was completed in 1490. After the death of Egervári, the castle was severely damaged during the successive inheritance disputes. In the 16th century, the castellum was rebuilt by the Nádasdys into the present form, a four-corner-bastion building.

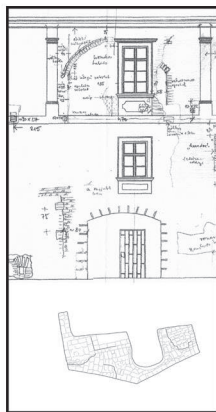
The remains of the castellum of Egervári László have not been clarified either by the research carried

out in the 1960s or by the most recent search for the walls, which ended in 2012. However, in 2014, the building of a new hotel wing brought a decisive breakthrough in this matter. Significant details of the Egervári László building were discovered on the western front. The new research and its comparison with the latest archaeological excavation provided an opportunity to determine the extent and remains of the 15th century building in the present building.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

4. kép; Fig. 4.

5. kép; Fig. 5.

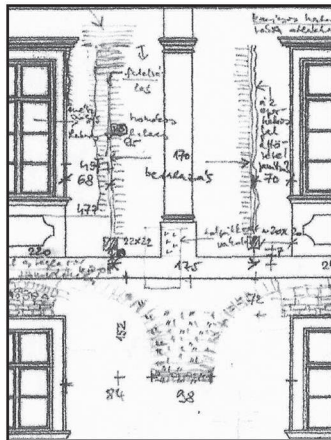
1. kép: Az egervári várkastély nyugati homlokzata a kutatás után, a kapu előtt feltárt toronyalappal egybeszerkesztve
 Fig. 1: The western facade of the Egervár castle after the research, with the base of the tower excavated in front of the gate
2. kép: A nyugati homlokzat középső része, a 15. század végi torony maradványai
 Fig. 2: The middle of the western facade, the remains of a late 15th century tower
- 3-4 kép: A toronyba vezető nyílás kutatása a 2. emeleten
 Fig. 3-4: Exploring the opening to the tower on the 2nd floor
5. kép: A gótikus erkély nyílásának kutatása az osztófal két oldalán
 Fig. 5: Researching the opening of a gothic balcony on both sides of the dividing wall

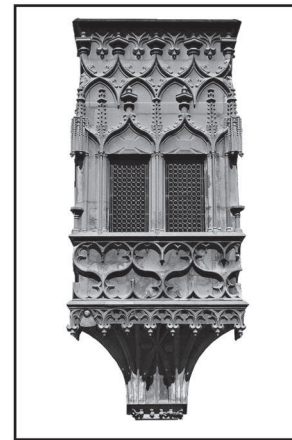
6. kép; Fig. 6.

7. kép; Fig. 7.

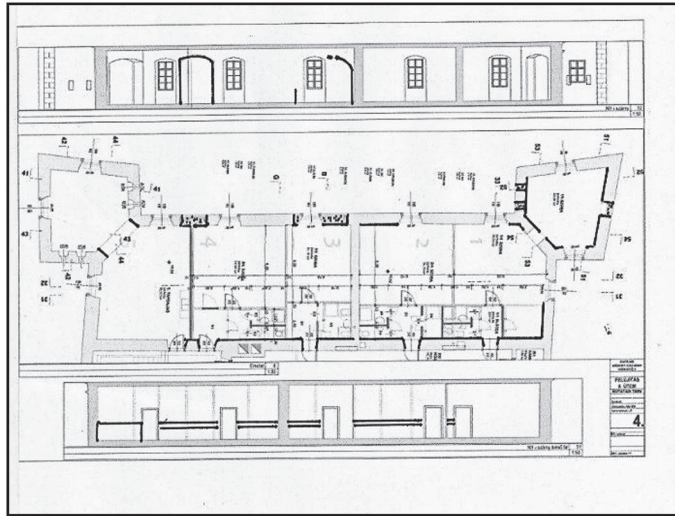

8. kép; Fig. 8.

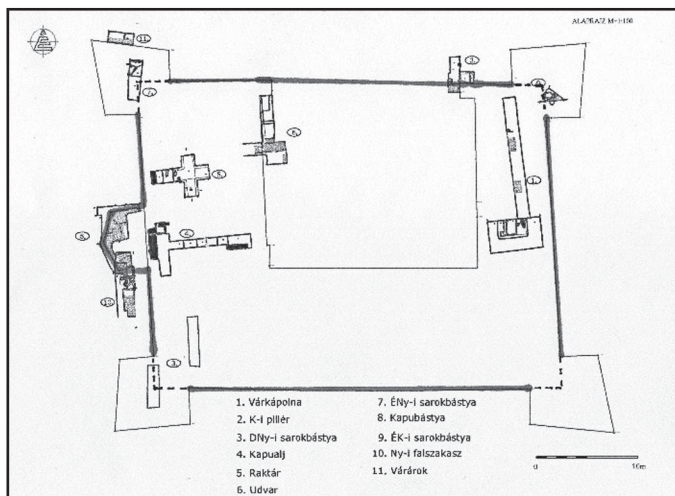

9. kép; Fig. 9.

6. kép: A gótikus erkély nyílásának kutatása az osztófal két oldalán
Fig. 6: Researching the opening of a gothic balcony on both sides of the dividing wall
7. kép: Az erkélyre vezető nyílás megmaradt vakolata
Fig. 7: Plaster remains of the opening to the balcony.
8-9. kép: A lefaragott gótikus erkély a nyugati homlokzaton és a siklói vár erkélye
Fig. 8-9: The removed Gothic balcony on the west facade and the balcony of the Siklós Castle

10. kép; Fig. 10.

11. kép; Fig. 11.

10. kép: A nyugati szárny második emeletén végzett belső falcutatás összesítő rajza

Fig. 10: Summary drawing of the inner wall research on the second floor of the western wing

11. kép: Az Egervári László által építtetett castellum maradványai a mai épületben. (Vastag vonallal jelezve az ásatások összesítő alaprajzán

Fig. 11: Remains of the castellum built by László Egervári in today's building. (Indicated in bold on the excavation floor plan.)

Bárány Annamária

Zalavár állatsont-anyagában előforduló sertésállkapocselváltozás lehetséges okai

A lelőhely állattartása

Zalavár/Mosaburg a Kis-Balaton régiójában, a mai Zalavár (Zala m.) település Ny-i határában elhelyezkedő különleges lelőhely (**1. kép**). Az egykori település a Karoling Birodalom idejétől a késő középkorig lakott volt, virágkorát a 9. században élte. A 840-es években a Karoling Birodalom legkeletibb tartományának egyházi-világi központja épült itt ki,¹ három templom és a királyi palota emelkedett az ezt követő tizenöt évben. A nagyszámú helyben élő lakosság és az ideiglenesen a városban tartózkodó zarándokok tömegeinek ételmszer ellátását biztosítani kellett. Ezt bizonyítja a lelőhelyről származó nagyszámú állatsont, amelyből jelenleg hatvanezer darab került feldolgozásra, ami csupán a negyede lehet a lelőhely teljes állatsont-anyagának. Mind az ásatás, mind az állatsont-anyag feldolgozás jelenleg is tart. Az eddig teljes körűen feldolgozott állatsont-anyag 89%-a Karoling korú, a maradék 11% Árpád-korból (11–12. sz.) származik.² A Karoling kori csontanyag egy része később, a Vársziget tereprendezése során, másodlagosan került az objektumok betöltésébe. A lelőhely archaeozoológiai leletanyaga azért kivételes, mert egyrészt Zalavár történetének Karoling korszaka rövid, mindössze 2–3 emberöltő időtartamú, másrészt, mert Zalavár egy nyugati kultúrkör K-i peremterülete volt, ahol több, eltérő területről származó nemzetiség képviselői fordultak meg, telepedtek le.

Összesen huszonegy házi- és vademlősfaj csontjai kerültek elő Zalavár területéről. Összehasonlítva a két csoportot, a vadászott állatok fajösszetételükben, a háziemlősök előfordulásuk mennyiségében bizonyultak

gazdagabbnak. A lelőhelyről származó állatsontok 91,5%-a háziállat volt, melyek 8 fajhoz tartoztak: szarvasmarha, juh, kecske, sertés, ló, szamár, kutya és macska. A csontok 8,5%-a vadászott állatoké volt, melyek 13 fajhoz tartoztak: őstulok, gímszarvas, őz, vaddisznó, róka, farkas, vadmacska, hiúz, menyétféle kisragadozó, borz, barnamedve, hód és mezei nyúl.³ Az egyes fajok csontmaradványainak előfordulásának gyakoriságát a **2. kép** és az **1. táblázat** szemlélteti.

A Zalavár területén a sertés (*Sus domesticus* Erxl.) volt a leggyakrabban előforduló háziállatfaj, csontjaik mennyisége az összes előkerült állatsont majdnem felét teszi ki (49,22%). A feltárt objektumok 98%-a tartalmazott sertéscsontokat. A Várszigeten talált sertéscsontok 93%-a az állatok magas hústartalmú testrészeiből származnak, mint a lapocka, a sonka (mellső- és hátulsó láb felső végtagcsontjai) és a karaj-tarja rész (törzs csontok).⁴ A Zalavár-Mosaburgot körülvevő terület ideális volt a sertéstartásra, ekkor a Kis Balaton öbölrendszere még szervesen kapcsolódott a Balatonhoz, az öböl lefűződése csak a XIX. század elején, emberi beavatkozás következtében történt meg.⁵ A települést tehát mocsaras, jelentősen ingadozó vízszintű vidék vette körül, amelyek legelőként szolgáltak a sertések számára, amelyek giliszták, férgek kitúrásával, csigák felszedésével állati-fehérje igényüket és ásványanyag-szükségletük egy részét is fedezni tudják és nyáron hőfeleslegük leadására dagonyát, fürdőhelyet találnak. A természetes állapotában meglévő Kis-Balaton sertéstartására még a 18–19. században is jellemző volt, hogy „őszig járta a nyáj a szigeteket, a mocsarakat, míg ősztől, sok esetben egész télen át, a makkos erdő tartotta őket”.⁶ A kétfajta ser-

¹ SZŐKE B. M. 2002. 90. p.

² BÁRÁNY A. VÖRÖS I. 2014a. 119. p., BÁRÁNY A. VÖRÖS I. 2014b. 125. p.

³ BÁRÁNY A. - VÖRÖS I. 2014a. 119–120. p., BÁRÁNY A. - VÖRÖS I. 2014b. 125. p.

⁴ BÁRÁNY A. - VÖRÖS I. 2014a. 121. p., BÁRÁNY A. - VÖRÖS I. 2014b. 126–127. p.

⁵ TAKÁCS L. 1978. 7. p.

⁶ SZABADFALVI J. 1971. 329. p.

téstartási módot elnevezésében is megkülönböztették: a „csürhe” jelöli azoknak az állatoknak a csoportját, amelyek a nap végén visszatérnek az ólakba. A „kon-da” kifejezést azokra az állatokra használták, amelyek a teljes évet vagy annak egy részét a mezőkre, erdőkre kicsapva töltötték. A 9. században a Karoling Birodalom birtokainak tisztviselői számára íródott előírás-gyűjtemény (*Capitulare de villis*) is megemlíti - az állattartással kapcsolatos egyéb teendők között - a sertéstartásnak e két formáját.

„23. Minden falunkban minél nagyobb számban legyenek tehénistállók, disznóólak, juh-, kecske-, és kosaklok és ezek sem hiányozhatnak.”⁷

„25. A makkoltatásról szeptember 1-jén tegyenek jelentést, hogy megtörténik-e vagy sem”.⁸

„36. [...] sertéseiket hizlalásra erdőnkbe bocsátják [...]”⁹

Vélhetően ugyanezek az előírások voltak érvényesek Zalavár/Mosaburgon is.

A sertéseket, hosszúsontjaik csontosodási fázisa alapján, jellemzően 2–3 év alatti korukban vágják le. A feldolgozott csontanyagból származó méretek alapján a zalavári sertések marmagassága¹⁰ a kocák esetében 63 és 80 cm (átlag 74 cm, n=16), a kanok esetében 81 és 90 cm közé (átlag 85 cm, n=21) tehető.¹¹ Ezek az értékek megközelítik a vaddisznók testmagasságát (93,3 cm a kanok, 88,2 cm a kocák esetében)¹² azonban jóval elmaradnak a mai házisertések méreteitől. A zalavári vaddisznók óriási méretűek voltak, marmagasságuk 80 és 111,4 cm (átlag 101,9 cm, n=18) között mozgott.¹³

A sertés állkapocs *pathologiás* elváltozása

A zalavári sertés koponya- maradványok formájukban és jellegükben is - a kisebb méretek és a rövidebb koponya ellenére - a vaddisznó koponyákkal mutatnak nagyfokú hasonlóságot (**3. kép**). A két fajt az állatsont-anyagban a fogazat és a csontméretek alapján lehet elkülöníteni egymástól.¹⁴ Kivételnek számítanak egyes házisertés kanok alsó szemfogai, me-

lyeknek méretei a vaddisznóéval közel azonosak. A zalavári sertések állkapocs testének (*corpusnak*) alakja és méretei alapján a házisertés állományban is két jól elkülöníthető változatot lehet találni. A *mandibula corpus*án felvehető három magasság-méret (méretek a P₂ előtt, az M₁ előtt és az M₃ mögött) jól mutatja, hogy a sertések között vannak magas, és vannak alacsony *corpussal* rendelkező egyedek. (**4. kép**). A már említett vaddisznó-méretű szemfoggal rendelkező házisertés egyedek a magas állkapcsú csoportba tartoznak

Néhány esetben a nagyméretű alsó szemfog (agyar - *caninus*) gyökércsatornája *pathologiás* elváltozást okoz a *mandibula* testén. A *mandibulák* külső falán (a *buccalis* oldalon) – általában az M₁ és M₂ közötti területen, ritkábban az M₂ és M₃ közötti felületen mogyorónyi/diónyi nagyságú kiemelkedés (*protuberantia*) található (**5. kép**).

A kiemelkedést az alsó *caninus* (agyar) gyökerének túlnövése okozza. Az agyar harántgyűrűvel torzult gyökérvége a külső oldal irányába elfordul, majd tovább növe a *mandibula corpus* külső zápfogi részén a falat kinyomva először nagy csontdudort hoz létre, majd extrém esetben a gyökérvég a kiemelkedés tetejét széles sipolynnyílással áttöri. Az élő állaton – feltételezhetően – a szájüreg belső nyálkahártyáját is perforálta, és a pofa külső bőrrel borított falán is látható elváltozást okozott.

A zalavári anyagban ez az elváltozás kis számban fordul elő, a vizsgált 374 *mandibula* közül csupán 29 (7,75%) töredéken lehetett megfigyelni. Nagyobb számban és teljesen perforált stádiumban csak ezen a lelőhelyen fordul elő.

Állkapocs-leletek:

Zalavár: 9 db *mandibula* a korábbi (1951-1965) ásatások anyagából: 2 baloldali *mandibula*, 1 jobboldali *mandibula*,¹⁵ 3 baloldali *mandibula*, 3 jobboldali *mandibula*, 5 gyűrűsen deformálódott *caninus* töredék.¹⁶ 20 db *mandibula* az új ásatások anyagából: 13 baloldali és 7 jobboldali. Fogazatuk alapján az állkapocsok fele (12) idős (*maturus*, *senilis*) egyedhez tartozott, 2 kifejlett, kevésbé idős (*adultus*) korú volt, a többi esetben a fogak hiányoztak, vagy töredékes volt az állkapocs.

⁷ SZ. JÓNÁS R. 1999. 155. p.

⁸ SZ. JÓNÁS R. 1999. 156. p.

⁹ SZ. JÓNÁS R. 1999. 157. p.

¹⁰ TEICHERT, M. 1969. 286. p.

¹¹ BÁRÁNY A. - VÖRÖS I. 2014. 121. p., BÁRÁNY A. - VÖRÖS I. 2014. 127. p.

¹² FARAGÓ S. 2012. 454. p.

¹³ BÁRÁNY A. - VÖRÖS I. 2014. 121. p., BÁRÁNY A. - VÖRÖS I. 2014. 1217. p.

¹⁴ MAYER, J. J. ET AL. 1998. 46. p.

¹⁵ BÖKÖNYI S. 1961. 99. p., BÖKÖNYI S. 1971. 665. p., BÖKÖNYI S. 1974. 222. p.

¹⁶ BÖKÖNYI S. 1963. 352. p.

Debrecen 18. század: *mandibula* (Ltsz. IV. 37/1965, sírból)¹⁷

Budai Vár 13. század: baloldali *mandibula corpus* töredék¹⁸

Gyula Vár 15-17. század: baloldali *mandibula corpus* töredék, jobboldali *caninus* harántgyűrűkkel (Ltsz. 61.22.2-3, MNM)¹⁹ (idős egyed)

Sárospatak Vár 18. század²⁰

Polgár-Csőszhalom késő neolit: [Ltsz. V.38 (2), ELTE RI] (kifejlett egyed)

Tiszagyenda-Lakhatom szarmata: jobboldali *mandibula* töredék (2605/3829 objektum) (kifejlett egyed)

Kölked-Feketekapu „B” avarok: jobboldali *mandibula corpus* töredék (111. ház) (idős egyed)

Korábban, ezeket a *pathológiás mandibulával* rendelkező sertéseket, mint a zalaváriak is, Bökönyi Sándor önálló fajtának tartotta,²¹ megjelenésüket a szláv intenzív sertésenyésztéshez kötötte, későbbi előfordulásukat a hagyomány továbbvitelével magyarázta. Később Vörös István elvetette ezt a nézetet és „betegség vagy fertőzés szimptomáiként” értelmezte.²²

Az elváltozás lehetséges okai

A lehetséges okok között elsőként már régóta a házisertés és a vaddisznók közötti kereszteződést szerepel. Ez a fajta hibridizáció még manapság sem ritka jelenség.²³ A makkoltatás korábban is lehetőséget biztosított az állományok közötti kereszteződésre, hiszen ideje átfedésben van a szaporodási időszakkal. A hibridizációt visszafele irányuló (inverz) domesztikációként is lehet jellemezni, ahol a vad küllemi jelleg nagyon gyorsan újra megjelennek. Ez figyelhető meg például az „Iron Age sertések” esetében, amelyeket *Tamworth* kocák és vaddisznó kanok keresztezéséből hoztak létre, és amelyeknél a vadas jellegek nagymértékben megnyilvánulnak a leszármazottak küllemi jegyeiben. A háziasítás korai fázisa nyomot hagy az állkapocs-csonton. „A koponya rövidülésével a *mandibulán* is jellegzetes változások figyelhetőek meg, olyan mértékben megrövidülnek, hogy a későbbi fázisban kisebbedő fogaknak nem marad hely a fog-

mederben. Emiatt az első *premolárisok* gyakorlatilag az összes *mandibulából* hiányoznak. Ugyanígy nem marad hely a kanok nagy *caninusai* számára sem.”²⁴ A hibridizáció a vad állomány egyedeinek megjelenését is befolyásolja. Gyors méretcsökkenés figyelhető meg már az első generációnál is, csontjaikon az izomtápadási felületek simábbakká, a csontok vastagabbakká válnak.²⁵ A hibridizáció eredményeként a szaporodási ciklusban is változások állnak be, az alomszám megnövekszik és a „babos” (foltos) egyedek jelennek meg.²⁶ Az öröklődő elemek mellett a környezeti hatások éppúgy tudják befolyásolni az állatok küllemét. Azonos alomból származó egyedek között figyelték meg, hogy a koponya rövidülése eredménye lehet a kedvező tartási körülményeknek, míg a kedvezőtlen tartási körülmények hosszabb, laposabb, „vadas” koponya-alakot eredményezhetnek.²⁷ A sertések küllemi változékonyságát a világon előforduló nagyszámú sertés fajta is bizonyítja.

A *pathológiás* elváltozás lehetséges okának megtalálása érdekében vad sertésfélék koponyáit vizsgáltuk meg a Magyar Természettudományi Múzeum Em-lősgyűjteményében. A vizsgált egyedek közül sem a babirusza (*Babyrousa babyrousa* L.), sem az erdei disznó [*Hylochoerus meinertzhageni* (Thomas)], sem a természetes módon óriási agyarakkal rendelkező varacskos disznó [*Phacochoerus aethiopicus* (Pallas)] vizsgált példányain nem volt található ilyenféle jellegű elváltozás. Egy Délkelet Ázsiában honos pápuai vaddisznó [*Sus scrofa papuensis* (Lesson & Garnot)] állkapcsán a zalavárihoz hasonló kitüremkedés volt megfigyelhető (6. kép). Ezen a földrajzi vonalon elindulva irodalmi adatokkal találkoztunk, melyek azt mutatták, hogy ez az állkapocsot érintő elváltozás a régióban élő házisertés állományon is megtalálható. Az Új-Hebridák szigetein (Vanuatu Köztársaság) a disznók nagyon megbecsült állatok, a szigeteken szentként tisztelt fajtákat hoztak létre és ezeket nem étkezési célra tartják fent. Az északi és a középső szigetek lakosai „agyarhordozó” disznókat tenyésztettek, melyeknek spirituális szerepe van és a hagyományos vezér rang megszerzés folyamatához (úgynevezett Ni-

¹⁷ BÖKÖNYI S. 1958. 463. p.

¹⁸ BÖKÖNYI S. 1958. 463. p.

¹⁹ BÖKÖNYI S. 1974. 223. p.

²⁰ BÖKÖNYI S. 1974. 223. p.

²¹ BÖKÖNYI S. 1958. 463. p., BÖKÖNYI S. 1974. 223. p.

²² VÖRÖS I. 1984. 122. p.

²³ FARAGÓ S. 2012. 462. p.

²⁴ BÖKÖNYI S. 1974. 223. p.

²⁵ MATOLCSI J. 1975. 97. p.

²⁶ FARAGÓ S. 2012. 462. p.

²⁷ BREHM, A. é.n. 150. p.

mangki) szükségesek, ekkor ölik le a már idősebb, spirális agyarral rendelkező állatot.²⁸ Vanuatu zászlaján is spirálisan tekeredett sertés-agyar látható (7. kép), amelyeket a mai napig fizetőeszközként használnak. Ez a spirális tekeredés emberi beavatkozás következménye, ugyanis a kanok agyara normális esetben folyamatosan nő, azonban a felső ellenpárjával való érintkezés jóvoltából kopik, élesedik. A spirális tekeredés elérése érdekében ezeket a felső ellenpárokat távolítják el:

„A felső szemfogak eltávolításával az alsó agyarak szabadon, körkörösén nőhetnek, egy teljes fordulat megtételéhez 6–7 év szükséges, a dupla kör kialakuláshoz 10–12 év (...) Az agyarhordozó kanokat gyakran ivartalanítják, agresszivitásuk csökkentése, és ápolásuk megkönnyítése érdekében, illetve azért, hogy agyaruk kisebb eséllyel sérüljön meg a fajtársaikkal való küzdelem során.”²⁹ Az agyarhordozó kanok *mandibuláin* ugyanazt az elváltozást lehet megfigyelni az M₁-M₂ vonalában, mint a zalavári sertéseknél. A hasonlóság okát lehet-e a befolyásoló tényezők azonosságában keresni?

Ennek a feltevésnek a megerősítését a véletlen segítette elő. A Magyar Természettudományi Múzeum Gyűjteményében található egy európai vaddisznó (*Sus scrofa* L.) koponya (Ltsz. 015.5.1). A vaddisznó kan koponya aszimmetrikus állkapoccsal rendelkezett, baloldali *mandibuláján*, a zalavárihoz hasonló kitüremkedés volt megfigyelhető, a jobboldali viszont teljesen egészséges volt (8. kép, az elváltozás nyíllal jelölve). Ez az egyed nyerte meg a Safari Club International (SCI) 2012-es világrekordere címet, a bal alsó, teljes kört leíró agyara 43,9 cm hosszú, a jobb csupán 22,7 cm volt (a fogak a fogmederből kivéve lettek lemérve). A két állkapocsfélben a szemfogak aszimmetrikus növekedését a baloldali felső agyar hiánya okozta. A felső oldali ellenpár hiánya miatt tudott dupla olyan hosszúra nőni a bal oldali alsó *caninus*, mint a jobb oldali alsó párja. A dokumentáció szerint ez az egyed 7 éves volt, alultáplált, amelyet vélhetően a túlnőtt agyar okozhatott.

Ahogy azt már említettük a kan disznók alsó és felső agyari az állat élete során folyamatosan növekednek, úgynevezett *hypsodont* fogak. Ez a fogtípus nyitott gyökerű, amely a disznók alsó agyara esetében az állkapocs M₁ és M₂ fogak közötti vonalában, a

rágófogak gyökere alatt végződik. Ez a fog fokozott igénybevételnek van kitéve, hiszen fegyverként szolgál a fajtársak közötti harcokban, ezzel védekezik, ha ragadozó támadása éri és szerepet játszik a táplálékkezelésben is: gyökereket ás ki vele, köveket emel fel, tehát sérülésre hajlamos, ezért fontos, hogy „javítható” legyen, amelyet a folyamatos növekedés tesz lehetővé. Az agyar közvetett úton is szerepet játszik a védekezésben, ugyanis a vaddisznók agyarukkal hántják le a fenyőfélék kérgét, hogy gyantához jussanak, melyet a lapockájuk területére kennek, ez később megszilárdulva „pajzsot” képez az állat testén,³⁰ mely megóvjá őt a sérülésektől. Az ideális agyar-méret fenntartását a felső agyarpárral történő folyamatos érintkezés, koptatás teszi lehetővé (9. kép).

A fog folyamatos növekedése az epiteliális és mesenchymális összejtekre támaszkodik, amelyek a fog különböző sejt típusait alakítják ki.³¹ Ezek az összejtek a fogak alapjánál található képződményben, az úgynevezett fogzacskóban helyezkednek el.³² A folyamatosan növekvő rágcsálófogak esetében azt találták, hogy „a megújuló szövetet valamilyen károsodás éri, akkor a felnőttkori összejtek aktív osztódásba kezdenek és az így keletkezett leánysejtek is tovább osztódnak óriási számú differenciált sejtet eredményezve, amelyek a szövet javításával feltöltik a hiányosságokat.”³³ A gyökérrel rendelkező fogakat a fogmederhez a gyökérhártya (*periodontium*) rögzíti, amely kollagén rostokat tartalmaz. Ezek a rostok a fog cementállományától a fogíny és a fogmeder kéregállománya felé futnak, tompítják a fogra nehezedő nyomást serkentő hatású húzóerővé alakítva a nyomóerőt, miközben az agy információt kap tőlük a nyomóerő nagyságáról. A folyamatosan növekvő fogak esetében feltételezett, „hogy a fogkopás fizikai hatásai az állat táplálék-összetételétől, annak mennyiségétől, a talajszemcsék méretétől és / vagy a fogszilárdságtól függően mechanikai hatást gyakorolhatnak a fogra, és ezáltal visszacsatolásként az összejti területre is [...]”³⁴ Feltételezhetően tehát, anélkül a folyamatos nyomás nélkül, melyet normál esetben a felső oldali ellenpár okoz, a felnőtt összejtek túlszaporodhatnak, amely az agyar mindkét végénél túlnövekedést eredményez.

²⁸ LUM, J. K. ET AL. 2006. 17191. p.

²⁹ LUM, J. K. ET AL. 2006. 17191. p.

³⁰ FARAGÓ S. 2012. 458. p.

³¹ RENVOISÉ, E. & MICHON, F. 2014. 5. p.

³² HARADA, H. ET AL. 1999. 106. p.

³³ HARADA, H. ET AL. 2002. 2. p.

³⁴ RENVOISÉ, E. & MICHON, F. 2014. 7. p.

Diszkusszió

A kérdés, hogy a zalavári sertéseknél tapasztalt állkapocs-elváltozás lehet-e következménye a házisertések és a vaddisznók közötti kereszteződésnek, vagyis egyfajta inverz háziasításnak egyelőre feltevés marad. A csontanyag lehetővé teszi ennek jövőbeli vizsgálatát a geometriai morfometria módszerének bevonásával, amelynek segítségével a második és a harmadik őrlőfog ($M_{2,3}$) alakja alapján el lehet különíteni a házi és vad fajokat.³⁵ A fogakon genetikai vizsgálat is végezhető, amely a melanocortin-1 receptor (MC1R) gén alléljának előfordulását kutatja a mintákon.³⁶

A Vanuaturól vett példák, és a Magyar Természettudományi Múzeumban vizsgált egyed a tárgyalt állkapocs-elváltozás okát inkább a második feltevés, a fogazatot érintő természetes vagy mesterséges beavatkozással magyarázza. Néprajzi forrásokból ismert eljárás, hogy a disznók agyaráját kitérték, abból a célból, hogy ne tudjanak az ólakban kárt tenni.³⁷ Ennek bizonyítását a zalavári állatcsont-anyag esetében az nehezíti, hogy az előkerült nagyszámú sertés-csont-anyagban az összetartozó *maxilla-mandibula* párok azonosítása nem könnyű. Emellett olyan *maxillát* sem sikerült találni, amely arról tanúskodna, hogy abból kitérték vagy más úton eltávolították a *caninust*. Érdemes megvizsgálni, hogy az ellenpár nélküli szemfogak csúcsi része mutat-e kopásnyomokat, hiszen az ellenpár eltávolítása a fogak kopásfelületének mértékét is befolyásolnia kellene. Még a Vanuatu szigetekre is, ahol tradicionálisan eltávolítják a felső oldali koptatópárt, változó mértékű kopás látható az alsó agyarakon. Egyes források szerint a szomszédos szigeteken úgy is szert tehetnek körkörös növekvő alsó agyarakra, hogy nem törik ki azoknak felső oldali ellenpárját. Mindemellett fontos még egyszer megjegyezni, hogy ezek a spirális agyarral rendelkező sertések mind minimum 6-7 évesek, *adultus*, vagy a dupla spirál esetén *maturus* korúnak számítanak. A zalavári sertések alsó szemfogai közül kevés az ép állapotban megmaradt, körkörös növekedésű természetes nem is találtunk, de az elváltozással rendelkező egyedek fogazatuk alapján többnyire idősebb állatok voltak. Feltételezhetjük, hogy ha a felső oldali ellenpár nem is hiányzott teljesen, az elváltozás kialakulásához elegendő ok lehetett a két fog nem megfelelő illeszkedése,

amely az állat korának is lehet velejárója. Mindenesetre ezeket a sertéseket valamiért nem ölték le fiatalon. A sertések életkorának egybecsengése mellett a zalavári kóros *mandibulájú* egyedek többsége (20/29) a lelőhely Kápolna körüli régiójából származik. A jövőben ezen összefüggések vizsgálata és egyéb fogászati analógiák keresése szerepel a célkitűzések között.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom a Magyar Természettudományi Múzeum dolgozóinak, Görföl Tamásnak, az Emlősgyűjtemény vezetőjének, hogy engedélyt adott, hogy a gyűjteményben kutathassak, és Izsák Imre preparátornak, aki értékes információkkal szolgált a 2015.5.1 egyedről. Továbbá Ritoók Ágnesnek (MNM), hogy szorgalmazta a cikk megjelenését.

³⁵ EVIN A. ET AL. 2013. 736. p.

³⁶ KOUTSOGIANNOULI, E. A. ET AL. 2010. 69. p.

³⁷ SZABADFALVI J. 2001. 769. p.

Irodalom

- BÁRÁNY Annamária - VÖRÖS István 2014a. Állatcsontleletek Mosaburg/Zalavárról. In: SZŐKE Béla Miklós A karoling-kor a Kárpát-medencében. A Magyar Nemzeti Múzeum Állandó kiállítása. Kiállítási Katalógus. Szerk.: GERGELY Katalin és RITÓÓK Ágnes. Budapest.
- BÁRÁNY Annamária - VÖRÖS István 2014b. Animal Finds from Mosaburg-Zalavár. In: SZŐKE Béla Miklós The Carolingian Age in the Carpathian Basin. Catalog of the Permanent Exhibition. Szerk.: GERGELY Katalin és RITÓÓK Ágnes. Budapest.
- BÖKÖNYI Sándor 1958. A Budai Vár ásatásának állatcsontanyaga XII-XVII. század. A Budapesti Történelmi Múzeum évkönyve XVIII.
- BÖKÖNYI Sándor 1961. Die Haustiere in Ungarn im Mittelalter auf Grund der Knochenfunde. Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest.
- BÖKÖNYI Sándor 1963. Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Zalavár. In: Sós Ágnes - BÖKÖNYI Sándor Die Ausgrabungen von Géza Fehér in Zalavár. Archaeologia Hungarica XLI. Budapest.
- BÖKÖNYI Sándor 1971. The Development and History of Domestic Animals in Hungary. *American Anthropologist*. 73, 3.
- BÖKÖNYI Sándor 1974. History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest.
- BREHM Alfred (évszám nélkül, 1929) Az állatok világa 2. Emlősök. Volume II. Szerk.: ÉHIK Gyula. Budapest.
- EVIN, Alloween - CUCCHI, Thomas - CARDINI, Andrea - VIDARSDOTTIR - Una Strand, LARSON - Greger and DOBNEY, Keith 2013. The long and winding road: identifying pig domestication through molar size and shape. *Journal of Archaeological Science* 40. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jas.2012.08.005>
- FARAGÓ Sándor 2012. Vadászati állattan. Budapest.
- HARADA, Hidemitsu - KETTUNEN, Päivi - JUNG Han-Sun - MUSTONEN Tuija - WANG, Y. Alan and THESLEFF, Irma 1999. Localization of putative stem cells in dental epithelium and their association with Notch and FGF signalling. *Journal of Cell Biology* 147. doi: 10.1083/jcb.147.1.105
- HARADA, Hidemitsu - MITSUYASU - Takeshi, TOYONO, Takashi and TOYOSHIMA, Kuniaki 2002. Epithelial stem cells in teeth. *Odontology* 90.
- KOUTSOGIANNOULI, Evagelia A. - MOUTOU, Katerina A., - SARAFIDOU, Theologia - STAMATIS, Costas and MAMURIS, Zissis 2010. Detection of hybrids between wild boars (*Sus scrofa scrofa*) and domestic pigs (*Sus scrofa f. domestica*) in Greece, using the PCR-RFLP method on melanocortin-1 receptor (MC1R) mutations. *Mammalian Biology* 75. doi:10.1016/j.mambio.2008.08.001
- LUM, J. Koji, MCINTYRE, James K., GREGER, Douglas L., HUFFMAN Kirk W. and VILAR, Miguel G. 2006. Recent Southeast Asian domestication and Lapita dispersal of sacred male pseudohermaphroditic "tuskers" and hairless pigs of Vanuatu. *PNAS* 103, 46.
- MATOLCSI János 1975. A háziállatok eredete. Budapest.
- MAYER, John J., NOVAK, James M. és BRISBIN, I. Lehr 1998. Evaluation of molar size as a basis for distinguishing wild boar from domestic swine: Employing the present to decipher the past. *MASCA Research Papers in Science and Archaeology* 15.

RENVOISÉ, Elodie és MICHON, Frederic 2006. An Evo-Devo perspective on ever-growing teeth in mammals and dental stem cell maintenance. *Frontiers in Physiology (Craniofacial Biology)* 5, Article 324.

SZ. JÓNÁS Rita 1999. Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény: Európa és Közel-Kelet IV-XV. század.

SZABADFALVI József 1971. Az extenzív sertéstenyésztés emlékei Magyarországon. Überlieferungen der extensiven Schweinezucht in Ungarn. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969-70.*

SZABADFALVI József 2001. Sertéstartás In: Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Szerk.: PALÁDI-KOVÁCS Attila, SZILÁGYI Miklós. Budapest.

SZŐKE Béla Miklós 2002. Mosaburg/Zalavár. In: Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállításának katalógusa. Szerk.: VÁNDOR László. Zalaegerszeg.

TAKÁCS Lajos 1978. A Kis-Balaton és környéke. In: Somogyi Almanach Szerk.: KANYAR József. Kaposvár.

TEICHERT Manfred 1969. Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Wiederristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen. *Kühn-Archiv.* 83, 3. Halle- Wittenberg.

VÖRÖS István 1984. Knochenfunde aus dem 9–12 Jh. auf der Insel Kövecses von Mosaburg-Zalavár. In: CS. SÓS Ágnes: Zalavár – Kövecses Ausgrabungen 1976-78. Régészeti Füzetek Ser. II. 24.

Possible causes of a pig mandible lesion in the animal bone material of Zalavár/Mosaburg site

Zalavár/Mosaburg is a unique site in Southwestern Hungary, in the region of the Kis-Balaton (Fig 1). It particularly thrived in the 9th century, when it became a spiritual/profane centre of the easternmost province of the Carolingian Empire.¹ Faunal remains representing large amounts of food waste, bones from a total of 21 animal species were found (Fig 2, Table 1). Domestic animals represent the majority of identifications (91.5% NISP) and derived from 8 species: cattle, sheep, goat, pig, horse, donkey, dog and cat. Hunted mammals include aurochs, red deer, roe deer, wild boar, fox, wolf, wild cat, lynx, *Martes sp.*, badger, bear, beaver and hare, representing 8.5% of the total number of identified species.² Pig was the most frequently encountered species among the animal finds and account for almost half of all animal bone identifications (49.22%). The grounds surrounding Zalavár/Mosaburg were ideal for pig keeping, which in the Kis-Balaton followed similar patterns well into the 18th to 19th centuries³ where herds prowled the swamps and islands until autumn. In the autumn and often through the winter, pigs roamed and sustained themselves from the acorn forests. The acorn-feeding was described in the *Capitulare de villis* (translation in Loyn & Percival 1975, 64-73), it is probable that similar husbandry patterns were prescribed for Zalavár/Mosaburg.

Calculated withers heights values⁴ of the pigs approach the average body height of wild boars, and the overall appearance of the pig skull fragments is similar to that of wild boars (Fig 3). The two species can be separated through the use of teeth measurements⁵ with the exception of some lower canines of the domestic pigs which measurements are similar to the wild boar's. These canines belonged to mandibles with a greater corpus height (Fig 4) occasionally caused pathological abnormality on the corpus of the mandibles. A nut-sized protrusion (*protuberantia*) was identified on the buccal surface of the mandibular body usually in line

with the alveolar space between M₁-M₂ (Fig 5). This appears to be caused by the over-growth of the root of lower canine (tusk). In extreme cases the end of the root breaks through the top of the protrusion, leading to the opening of a large fistula.

This pathology occurs in Zalavár/Mosaburg much more frequently with much more pronounced cases than elsewhere. Only a few mandibles with the same deformation or alteration are known from other sites. These boars were once considered as an independent breed.⁶ However, geographical and temporal distributions of the occurrence suggest this could be a pathological disorder. This deformation could be the result of hybridization between the local herd and the wild boars, because the acorn feeding season overlaps with the breeding season, providing opportunity of crossbreeding between herds.

In early stages of domestication, alterations can be detected on the mandible. "With shortening of the skull the changes on the mandible are characteristic, for they became shortened to such an extent that the teeth which became shorter only at a later stage, had no room in the alveolus. Thus the first premolar was missing from practically every mandible. Nor was there any room for the big canines of the boars."⁷ Hybridization could be characterized as a reverse domestication, where wild phenotypic traits are rapidly reintroduced. Hybridization affects the wild individuals as well. A rapid size reduction could be detected even on the first generation: insertion surfaces become smoother and the bones become thicker.⁸ Hybridization could be investigated via geometric morphometrics involving the shape of the 2nd and 3rd molars⁹ or with genetic analyses based on the occurrence of the alleles of melanocortin-1 receptor (MC1R) gene.¹⁰

Wild *Suidae* specimens were analysed in the Mammal Collection of the Hungarian Natural History Museum in order to investigate possible causes of this pathology. One of the wild Papuan pigs (*Sus scrofa*

¹ Szőke B. M. 2002. 90.p.

² BÁRÁNY A. VÖRÖSI. 2014b. 125. p.

³ SZABADFALVI J. 1971. 329. p.

⁴ TEICHERT, M. 1969. 286. p.

⁵ MAYER, J. J. ET AL. 1998. 46. p.

⁶ BÖKÖNYI S. 1974. 223. p.

⁷ BÖKÖNYI S. 1974. 223. p.

⁸ MATOLCSI J. 1975. 97. p.

⁹ EVIN A. ET AL. 2013. 736. p.

¹⁰ KOUTSOGIANNOULI, E. A. ET AL. 2010. 69. p.

papuensis), had the same protuberance on its mandible (Fig 6). This pathology could be found on within the domestic pig population from this region. On the islands of the New Hebrides (Republic of Vanuatu), pigs are highly respected and sacred breeds were developed and maintained for cultural purposes.¹¹ Their spirally twisted canine is observable in the flag of the country (Fig 7) and still serves as means of payment. This spirally twist is a result of human intervention. Boar tusks normally continuously grow but are sharpened, and abraded through contact with the opposing upper canines. "Avulsion of the upper canines allows the tusks to circularize, completing a full rotation in 6–7 years and a double circle in 10–12 years."¹² The mandibles of these tuskers display the same tuber or fracture in the line of the M_1 - M_2 as observed in the pigs from Zalavár/Mosaburg. Certainly, this does not suggest the pathologies observed in Hungarian pigs share the same origin as those from Vanuatu. However, the fact that overgrowth of the lower tusk can cause such an alternation is supported by a chance encounter with another specimen in the Mammal Collection at the Hungarian Natural History Museum (inventory number 2015.5.1). This European wild boar had an asymmetric lower jaw, where a projecting tuber was observed on the left side, but not on the right (Fig 8, pathology pointing by arrow). This asymmetry was caused by a missing upper left canine, allowing the lower canine to grow without limit. According to the documentation, this individual was 7 years old and underfed, possibly a result of feeding problems associated with an overgrown tusk.

As previously mentioned, male wild boars have continuously growing (*hypselodont*) upper and lower canines. This type of tooth has an open root, which, in the case of the boar's lower canine, ends at the border of the M_1 and M_2 . It is believed continuously growing tusks developed as a response to increased stress derived from interspecific and intraspecific conflicts and foraging activity (i.e., rooting, stone-lifting). The ideal tusk size is maintained by the continuous and reciprocal attrition of the opposing tusk-pairs (Fig 9).

Continuous growth of the tooth relies on epithelial

and mesenchymal stem cells that give rise to the different cell lineages of the tooth.¹³ These stem cells are located at the base of the tooth in a structure called the cervical loop.¹⁴ In the case of continuously growing rodent incisors, researchers found that "when renewal tissue is damaged by injury, adult stem cells appear to actively divide, and further amplification of the daughter cells produces enormous numbers of differentiated cells that replenish the deficiency [...] expedit[ing] the repair of the tissue."¹⁵ Fibres of the peridontium convert the compressive force weighed on the tooth into stimulating pulling force and send signals to the brain about the amount of pressure being endured. It is hypothesized in cases of hypselodonty "that physical forces of occlusion might have mechanical effect on the tooth, and in turn, affects the stem cell niche, through a feedback loop pathway."¹⁶ It is hypothesised here that the lack of attrition normally caused by continuous pressure from the opposing upper canine allowed these adult stem cells to "overproduce" leading to overgrowth at both ends of the tusk.

Examples from Vanuatu and the specimen from the Hungarian Natural History Museum indicate the deformation itself can be formed in the absence or the incorrect fitting of the corresponding upper tusk. It is important to note, that the pigs with this mandible-lesion are mostly elder individuals, possibly the incorrect fitting could come with the years. Another interesting fact, that almost every mandible with lesion was found in the area of "Kápolna" in the site. To investigate these coincidences and to find further dental analogies are the further goals of this research.

Translated by Annamária Bárány

¹¹ LUM, J. K. ET AL. 2006. 17191. p.

¹² LUM, J. K. ET AL. 2006. 17191. p.

¹³ RENVOISÉ, E. & MICHON, F. 2014. 7. p.

¹⁴ HARADA, H. ET AL. 1999. 106. p.

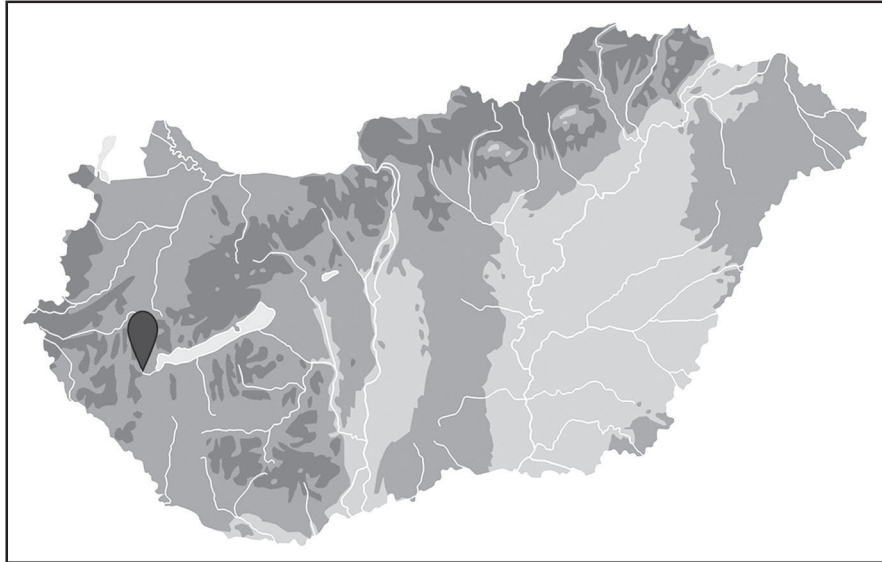
¹⁵ HARADA, H. ET AL. 2002. 2. p.

¹⁶ RENVOISÉ, E. & MICHON, F. 2014. 7. p.

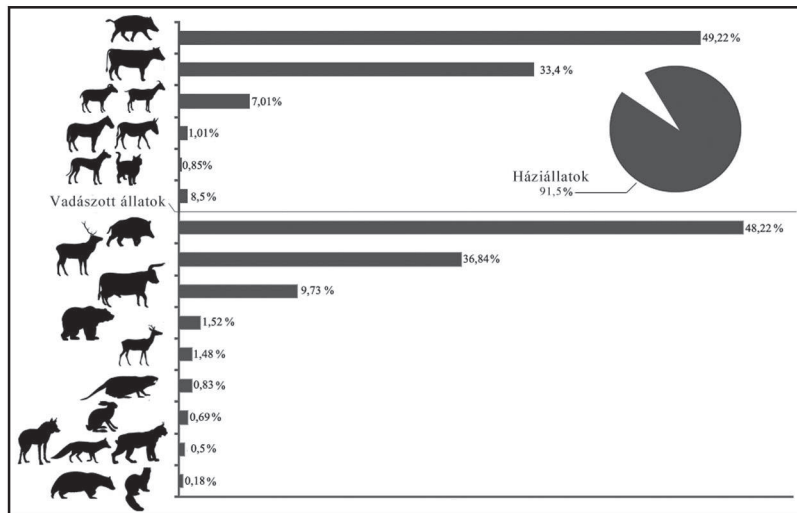
Fajok	1951-54	1963-66	1974	1998-99	Összes	Összes
	db	db	db	db	db	%
Szarvasmarha (<i>Bos taurus</i> L.)	437	63	41	7980	8521	33,41
Juh/kecske (<i>Ovis aries</i> L./ <i>Capra hircus</i> L.)	161	55	12	1561	1789	7,01
Sertés (<i>Sus domesticus</i> Erxl.)	711	116	30	11696	12553	49,22
Ló (<i>Equus caballus</i> L.)	58	16		182	256	1,00
Szamár (<i>Equus asinus</i> L.)				2	2	0,01
Kutya/Macska (<i>Canis familiaris</i> L./ <i>Felis catus</i> L.)	165			51	216	0,85
Háziállatok összesen	1532	250	83	21472	23337	91,50
Óstulok (<i>Bos primigenius</i> Boj.)	21	4		186	211	0,83
Gímszarvas (<i>Cervus elaphus</i> L.)	84	259*	8	448	799	3,13
Őz (<i>Capreolus capreolus</i> L.)	14			18	32	0,13
Vaddisznó (<i>Sus scrofa</i> L.)	97	27	12	910	1046	4,10
Farkas (<i>Canis lupus</i> L.)				1	1	0,00
Barna medve (<i>Ursus arctos</i> L.)	2	1		30	33	0,13
Róka (<i>Vulpes vulpes</i> L.)				6	6	0,02
Hiúz (<i>Lynx lynx</i> L.)				1	1	0,00
Vadmacska (<i>Felis silvestris</i> Schr.)	3				3	0,01
Nyest/Kisragadozó (<i>Martes foina</i> Erxl./ <i>Mustelidae</i>)				3	3	0,01
Borz (<i>Meles meles</i> L.)				1	1	0,00
Hód (<i>Castor fiber</i> L.)				18	18	0,07
Mezei nyúl (<i>Lepus europaeus</i> Pall.)	1		1	13	15	0,06
Vadállatok összesen	222	291	21	1635	2169	8,50
Mindösszesen	1754	541	104	23107	25506	100,00

* agancsfeldolgozó műhely

1. Táblázat: Zalavár/Mosaburg állatsort-anyagának állatfajonkénti megoszlása (db, %) a korábbi ásártási évekből (1951-1999).
Table 1: Animal bone material distribution (pieces, %) of the previous excavations (1951-1999) in Zalavár/Mosaburg site.

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

1. kép: Zalavár/Mosaburg elhelyezkedése

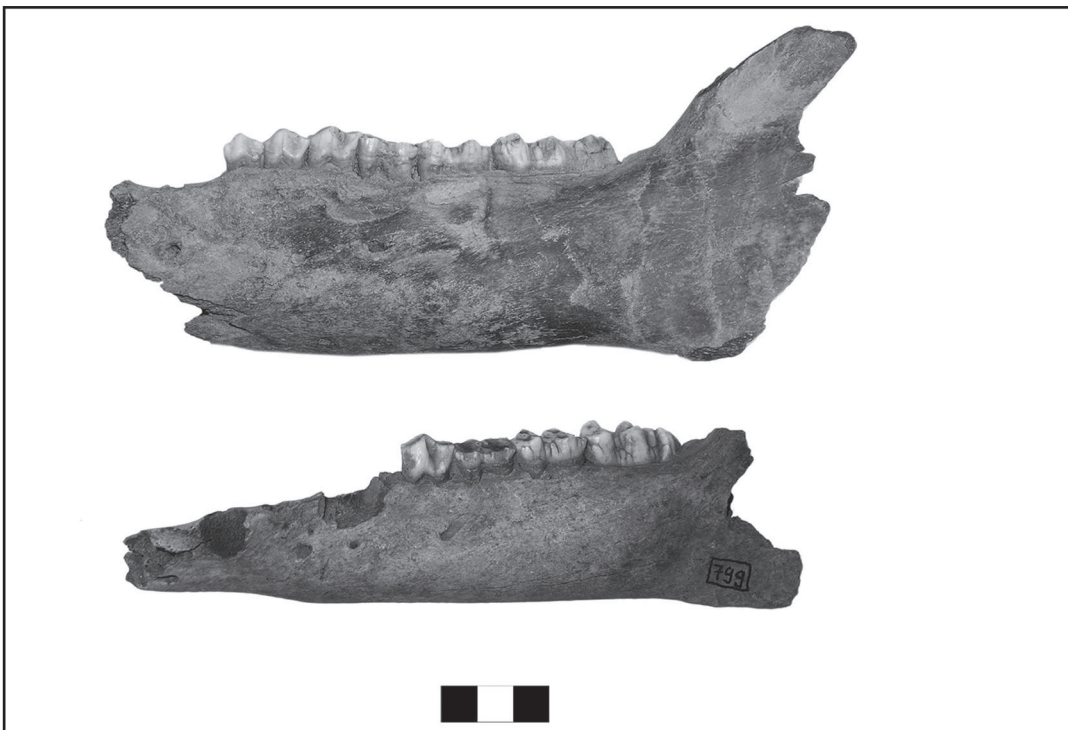
Fig. 1: Location of Zalavár/Mosaburg site

2. kép: Zalavár/Mosaburg állatsontanyagának eloszlása (%) darabszám és fajösszetétel szerint.

Fig. 2: Distribution of the animal bones by quantity and species (%) from Zalavár/Mosaburg

3. kép; Fig. 3.

4. kép; Fig. 4.

3. kép: Házigetés koponya töredék. (Zalavár/Mosaburg, oldalsó nézet)

Fig. 3: Skull fragment of a domestic pig from Zalavár/Mosaburg (lateral view)

4. kép: Magas és alacsony típusú állkapcsok (corpus mandibulae) Zalavár/Mosaburgról (oldalsó nézet)

Fig. 4: Taller and shorter pig mandibles (corpus mandibulae) from Zalavár/Mosaburg (lateral view)

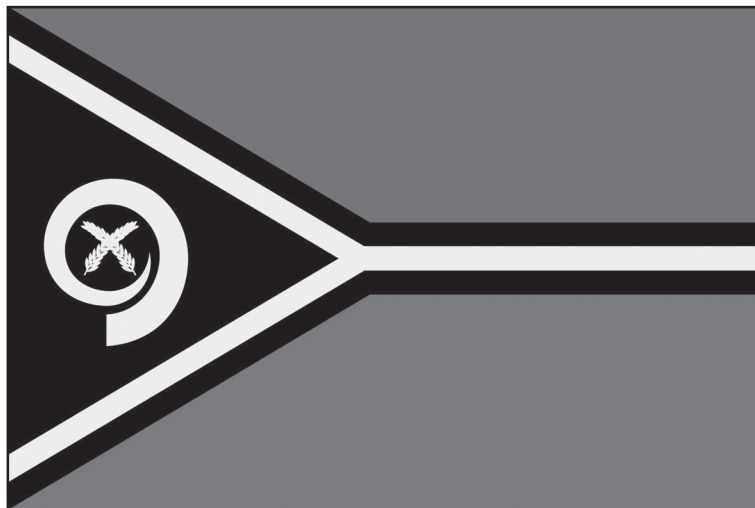

5. kép; Fig. 5.

5. kép: Házisertés bal oldali állkapocs pathológiás elváltozással Zalavár/Mosaburgról (külső, belső, és felülnézet)
Fig. 5: Domestic pig mandible with pathological disorder from Zalavár/Mosaburg (buccal, lingual and occlusal view)

6. kép; Fig. 6.

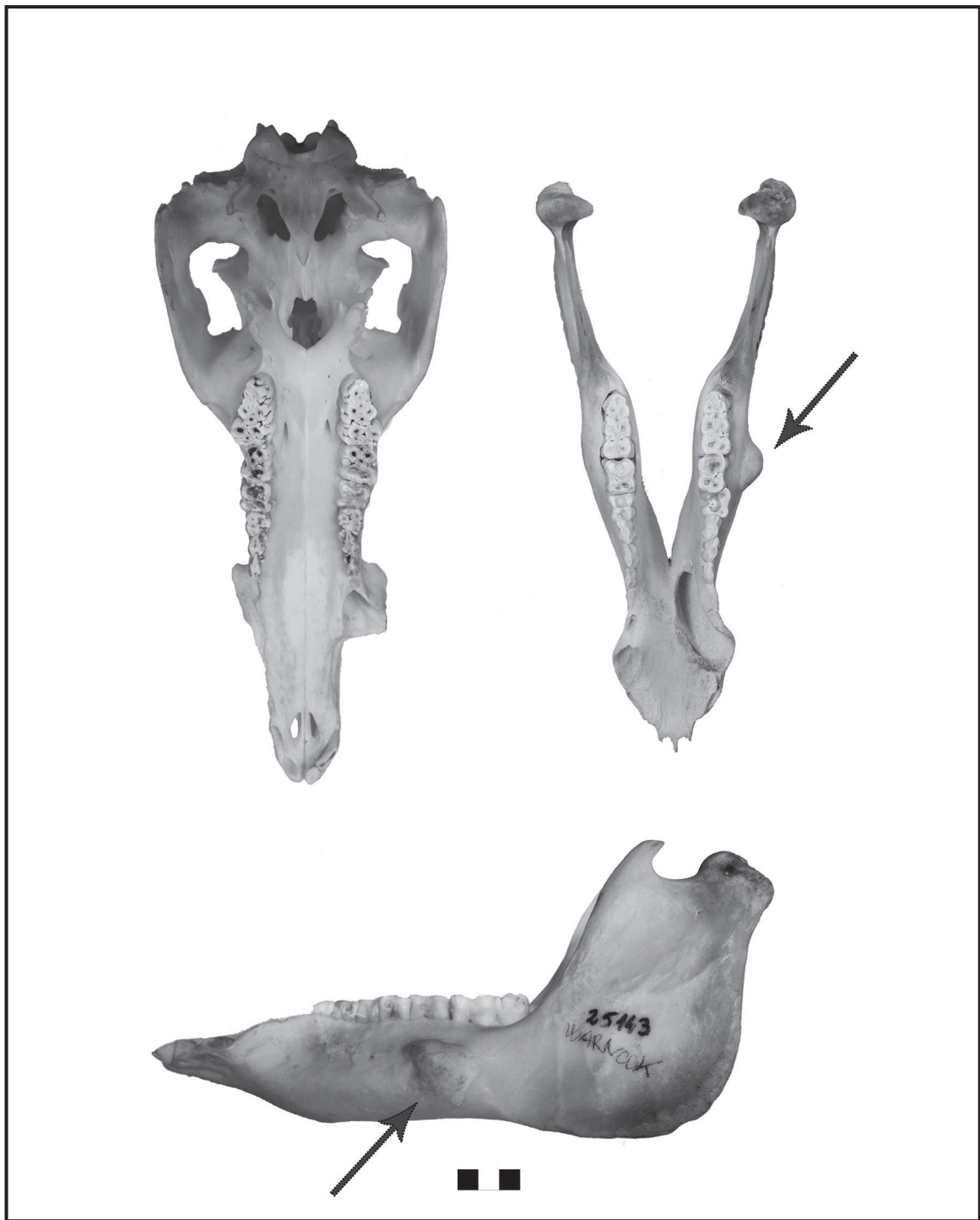
7. kép; Fig. 7.

6. kép: *Sus scrofa papuensis* állkapocs csontja a Magyar Természettudományi Múzeum Emlősgyűjteményéből (Ltsz: 2126.11 C, felülnézet)

Fig. 6: Mandible of *Sus scrofa papuensis* from the Mammal Collection of the Hungarian Natural History Museum, (inventory number 2126.11 C) (occlusal view)

7. kép: Vanuatu Köztársaság zászlaja

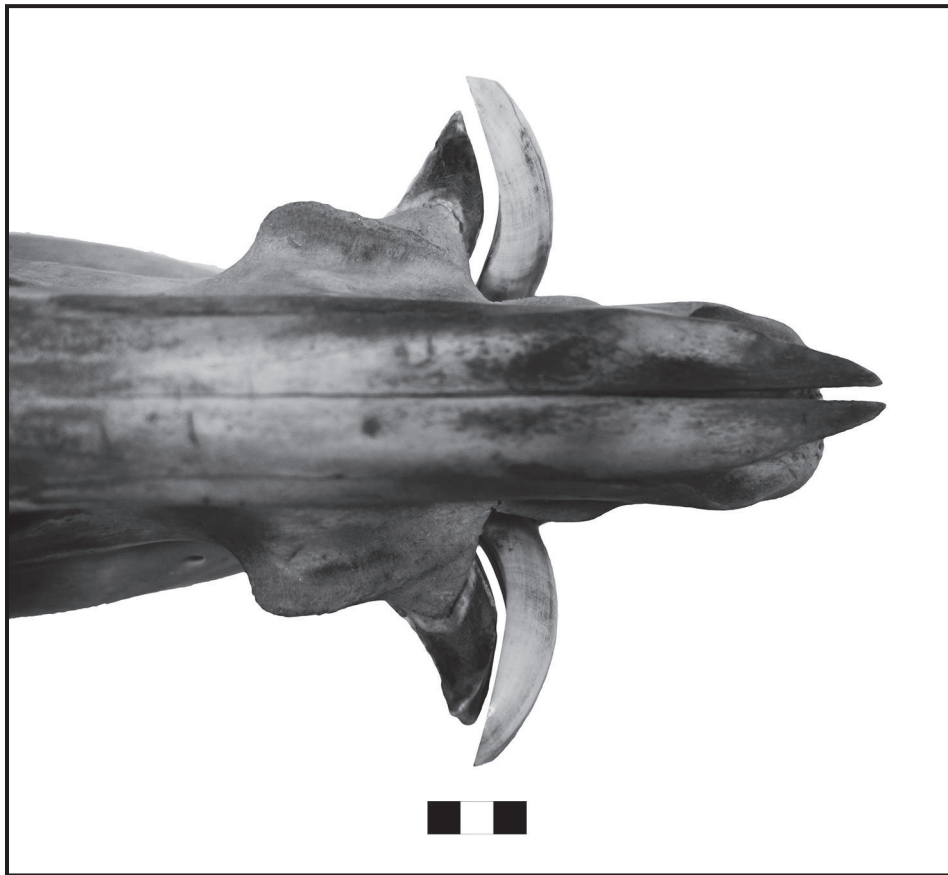
Fig. 7: The flag of Republic of Vanuatu

8. kép; Fig. 8.

8. kép: Európai vaddisznó aszimmetrikus koponyája és állkapcsa a Magyar Természettudományi Múzeum Emlősgyűjteményéből (leltári szám: 2015.5.1, koponya alulnézetből, állkapocs felső és oldalsó nézetből)

Fig. 8: Asymmetric skull and mandible of the European wild boar from the Mammal Collection of the Hungarian Natural History Museum (skull ventral view, mandible occlusal and buccal view)

9. kép; Fig. 9.

9. kép: A kan disznók alsó és felső agyarának ideális illeszkedése (felülnézet)
Fig. 9: Ideal fitting of the opposing tusk pairs in boars (dorsal view)

Bilkei Irén

Nádasdy Tamás zalai kapcsolatrendszere

A magyar történelem egyik kiemelkedő személyiségét, Sárvár urát, Nádasdy Tamás nádort egész életében meghatározó szálak fűzték Zalához. Jelen dolgozat nem hivatali karrierjével és országos tisztségeivel kíván foglalkozni,¹ hanem ezeket szeretné kiegészíteni a nagyúr zalai kapcsolatainak bemutatásával, a helyi forrásanyag felhasználásával. A zalavári és a kapornaki bencés konventek 1526 és 1562 közötti hiteleshelyi levéltárának okleveleiből² az derült ki, hogy Nádasdy Tamás családja és familiárisai, valamint birtokai révén még akkor is évtizedekig befolyással volt Zalára, amikor a zalavári commendatori (az apátság világi kormányzója) tisztségéről már lemondott. Zala megye egészen haláláig, 1562-ig érdekszférájába tartozott akkor is, amikor már az országos politika meghatározó szereplője volt.

Az apai ágon vasi köznemesi családból származó Tamás anyai ágon az Ákosházi Sárkányok kapcsolatrendszerébe tartozó zalai köznemesi famíliák közül származik, akik szinte mindannyian rokonságban álltak egymással.³ Sárkány Veronika volt az anyja Szenterzsébeti Terjék Istvánnak, akinek unokatestvére lehetett Terjék Orsolya, Tamás úr édesanyja.⁴ Sikeres indulásához és későbbi páratlan karrierjéhez anyja, Szenterzsébeti Terjék Orsolya jómódú köznemesi családja is hozzájárult.⁵ Orsolya közeli rokona (talán testvére?) lehetett az a Márta, Szántói Bothka Imre felesége, akinek végrendelete 1529. december 13-án kelt a zalavári várban. A testamentumban a jómódú köznemes asszony lányaira és szolgálóira ruhanemű-

ket és gabonaféléket hagyományozott.⁶ Anyja rokonai, Terjék László és István 1518-ban bérbe vették a zalavári Szent Adorján apátságot a bencés rendtől 10 ezer forintért.⁷ Valószínűleg az ő segítségükkel kapta meg Tamás 1525 végén vagy 1526 elején az apátság commendatori tisztségét. Néhány év múlva a nagyúr már a familiárisai között tudhatta anyja köznemesi családját.

Nem ismert pontosan, hogy mikortól birtokolta ténylegesen is az apátságot. 1526. február 20-án II. (Jagelló) Lajos király a vasvári káptalanhoz intézett egy mandátumot, amelyben Monyorókeréki Erdődi Péter panaszára a törvény elé idéztette Szentbalácsi Zele Balázst, Nádasdy Tamás zalavári várnagyát, aki dominusa megbízásából az apátság csácsi szőlőhegyén a panaszos körmendi polgárainak szőlőhegyéről elrabolt 150 hordó bort. Tehát ekkor már biztosan Tamás úr volt a zalai apátság.⁸ Ez a Zele Balázs is a rokoni körbe tartozott, Tamás húga, Zsuzsanna férje volt,⁹ az ő lányukat, Erzsébetet pedig Nádasdy egyik zalai familiárisához, a zajki birtokkal is rendelkező Zichy Rafaelhez adták feleségül.¹⁰

1526. április 5-i oklevelében II. (Jagelló) Lajos király titkárának, a zalavári egyház commendatorának kérésére átírta és megerősítette az elődei által kiállított, a zalavári apátság vásártartási jogára vonatkozó okleveleket.¹¹ 1526-ból két zalai vonatkozású oklevele ismert Nádasdynak: az egyik valószínűleg a göttweigi levéltárban van, amelyben Rábai Benedek körmendi polgárt felmenti a bortized fizetése alól.¹² A másikban 1526. november 28-án pedig Hispán Andrásnak,

¹ Ma is használt alapvető munka: HORVÁTH M. 1838. – újabban: BESSENYEI J. 1999. 9-22. p. - BESSENYEI J. 2005. – DOMINKOVITS P.- PÁLFFY G. 2010.

² MNL ZML XII. 1.

³ SINKOVICS I. 1943.

⁴ MNL OL DL 103 112. Szenterzsébeti Terjék István anyja, Ákosházi Sárkány Veronika leánynegyedének kiadását kéri Sárkány László fiaiól.

⁵ BILKEI I. 2010. 53 – 54. pp.

⁶ BILKEI I. 2004 – 2005. 111 – 118. pp.

⁷ FÜSSY T. 1902. – MNL ZML XV. 1. DL 236.

⁸ MNL OL DL 44 842.

⁹ SINKOVICS I. 1943.

¹⁰ HEGEDŰS A. – PAPP L. 1991. 233. p. nr. 102.

¹¹ MNL ZML DL 29.

¹² FÜSSY T. 1902. 114. p.

alsóorosztonyi tiszttartójának adományoz birtokokat Orosztonyban.¹³ Abban a pontosabb dátum nélküli lajstromban is, amit a mohácsi veszteség után készített azokról a magyar főurakról, akiket Ferdinánd pártjára szándékozott állítani, saját magát *commendatarius Abbatie Zaladiensis et secretarius*-nak nevezte.¹⁴

1527-ben egy, ma már nem található oklevél tanúsága szerint Bárádon adott egy népes jobbágytelket Ferenc Benedeknek és Györgynek.¹⁵

A következő néhány évben, miután Ferdinánd király 1527-ben névleg visszavette tőle Zalavárt, ő azt ténylegesen mégis megtartotta. Az oklevelek tanúsága szerint keveset tartózkodott itt, helyette édesapja: Ferenc igazgatta az apátsághoz tartozó birtokokat.¹⁶ 1529. május 29-én commendatorként, mint budai várnagy és királyi tanácsos (*castellanus et consiliarius regius*) állított ki oklevelet Révész István bárándi polgárnak egy szőlő ügyében. (Ezt az oklevelet a zalavári konvent 1538. évi átírásából ismerjük.)¹⁷ A fentebb már említett Hispán András, mint radai tiszttartó 1530. augusztus 18-án kapott Nádasdy Ferenc től elismervényt a beszolgáltatott radai és orosztzyi bortizedekről.¹⁸

A budai Nádasdy-ház számadása szerint 1530. október 21-én távozott Budáról Zalába (*... in die undecim milia virginum discessit dominus ad partes Zaladienses*...).¹⁹

1531-ben már valószínűleg többször tartózkodott Zalaváron, szervitorai, Zichy Rafael és Szarvaskendi Sibrik Osvát rendre ide címezték a neki szóló leveleket.²⁰

1532. április 21-én Nádasdy Tamás, mint zalavári commendator egy oklevélben tanúsítja, hogy Kürtös János deák, az apátság csácsi birtokának tiszttartója abban az időben, amikor a nevezett birtokot igazgatta, hűségesen szolgált és a rábízott jövedelmekkel pontosan elszámolt.²¹ Az Egerszeg melletti Csácsot már a hamis 1019. évi zalavári alapítólevél az apátság birto-

kaként említette, különleges értékét a malmok adták. Kürtös János 1532. augusztusában már zalavári várnagyként tudatta Nádasdy Tamással, hogy a Kőszeg ellen vonuló török csapatok felégették az apátság birtokait, a pincék elpusztultak, de a malmok épségben maradtak.²²

1532. október 6 -án Tamás úr, mint commendator Ilkó Imre bárándi jobbágnak és családjának ajándékozta egy elhagyott szőlőjét Szabar birtokon.²³

A Kanizsai Orsolyával történt eljegyzés után, valószínűleg 1532-től 1540-ig már Kanizsán éltek.²⁴

Nádasdy 1534. augusztus 6-án mondott le a zalavári apátságról Kanizsáért cserébe, de befolyását megtartotta, 1535-ben ő ajánlott apátot Háshágyi Ferenc személyében, akit néhány nappal később, augusztus 11-én már apátként említettek.²⁵ Tamás úr befolyása a zalavári apátságra – mint ahogy az egész megyére – továbbra is biztosított volt. A várnagyok folyamatosan a familiárisai közül kerültek ki, pl. 1548-ban Zoltai András és Miklós.²⁶ 1546-ban Alsóorosztzyban, ami mindig a zalavári apátság birtoka volt, adományozott Balkó Andrásnak és Jánosnak hűséges szolgálataikért egy pusztát jobbágytelket.²⁷ A forrásokban továbbra is folyamatosan a sajátjának nevezte Zalavárt, pl. 1549-ben *castrum nostrum*²⁸, 1554-ben egy magyar nyelvű levéltörredékben pedig a dátum: ” ez a levél kelt az én váramban Zalavárott.”²⁹ 1544-ben Ferdinánd király az ő kérésére rendelt el vizsgálatot, mert Alsólendvai Bánffy László, a megye főispánja a zalavári castrum területéről raboltatott el állatokat és egyéb javakat.³⁰ Amikor 1552 - ben Szecsődi Tarródi Gergely hatalmaskodott a zalavári apátság orosztzyi, radai, bárándi, esztergári és apáti birtokain, ismét ő fordult Ferdinánd királyhoz, hogy intézzen mandátumot a vasvári káptalanhoz az ügy kivizsgálására.³¹

Nádasdy Tamás, a nyugat-dunántúli megyék (Sopron, Vas, Zala) legnagyobb birtokosa - családjának ősi

¹³ MNL ZML DL 329.

¹⁴ ETE I. 1902. 295-296 p. nr. 287.

¹⁵ MNL ZML XII. 1. hh. nr. 194 - bejegyzés a hiteleshely Extractus könyvében.

¹⁶ FÜSSY T. 1902. 115. p.

¹⁷ BILKEI I. Regeszták I. 84. p. nr. 140.

¹⁸ BILKEI I. Regeszták I. 50. p. nr. 66.

¹⁹ BARACZKA I. 1966. 258. p. Az adatot Kelényi Borbálának köszönöm.

²⁰ HEGEDŰS A. – PAPP L. 1991. nr. 102. 239. p. nr. 105.

²¹ BILKEI I. Regeszták I. 55-56. pp. nr. 78.

²² FÜSSY T. 1902. 117 –118. pp.

²³ BILKEI I. Regeszták I. 57. p. nr. 81.

²⁴ PÉTER K. 1997. 47-63. pp.

²⁵ FÜSSY T. 1902. 117. p.

²⁶ BILKEI I. Regeszták III. 88. p. nr. 503.

²⁷ BILKEI I. Regeszták III. 56. p. nr. 437.

²⁸ MNL ZML. XII. 1. hh. nr. 2004.

²⁹ MNL ZML XII. 1. hh. nr. 415.

³⁰ BILKEI I. Regeszták II. 70. p. nr. 312.

³¹ MNL Vas Megyei Levéltár XII. 1. fasc. LX. nr. 7.

vasi jószágai mellett - Zalában is kiterjedt birtokokkal rendelkezett.³² Magáénak mondhatta a már említett zalavári mellett a Kanizsai család által már 1513-ban egy örökösödési szerződéssel megszerzett egervári várat. (Egervári László özvegye, Rozgonyi Klára másodsor Kanizsai Györgyhöz ment feleségül.)³³ Kanizsai Orsolyát 1533-ban iktatta be a pozsonyi káptalan Egervár castrum és oppidum, valamint pertinenciái birtokába.³⁴

1558-ban Ferdinánd király megerősítette Tamást és családját Egervár és Sárvár birtokában,³⁵ ő pedig ezután átengedte a várat testvérének, Kristófnak, aki már előtte is sokat tartózkodott Egerváron.

Egy rossz emlékü közjátékról érdemes még megemlékezni: 1538-ban a Nádasdyak elzálogosították Egervárt fontos familiárisuk, Háshágyi Dénes özvegyének, Kányaföldi Kerecsenyi Katalinnak, akinek egyik fia, Gábor a várat gyakorlatilag kirabolta, az Egerváron élő ferences szerzeteseket pedig elzavarta. Nádasdy Ferencnek kellett a következő években rendet csinálni.³⁶

Tamás úr egyébként Egerváron halt meg pestisben 1562. június 2.-án.³⁷

A nádor apja, Nádasdy Ferenc Kanizsa várnagya volt, a főúri család familiárisa. A vár és uradalma, amelyhez hét vár, tíz mezőváros és kb. másfélszáz falu tartozott az Orsolyával kötött házasság révén került Tamás fiához.³⁸ Tamás, Orsolya és Ferenc fiuk Kanizsa és pertinenciái birtokára 1558-ban kaptak *nova donatiót* Ferdinándtól.³⁹

Természetesen a három nagy uradalmon kívül kisebb birtokai is voltak a nagyúrnak Zalában. 1553-ban a béri uradalom felét,⁴⁰ 1558-ban pedig Ötvös birtokát kapták meg.⁴¹ Az 1549. évi országos dicalis összeírás szerint Nádasdy Tamás Zalában 217 portát birtokolt.⁴²

A zalai hiteleshelyi oklevelek számtalan kisebb-na-

gyobb birtokügyletet őriztek meg, néhány példa: 1545-ben Besenyőben akarták Nádasdyt birtokba iktatni, de az ellentmondás miatt nem sikerült.⁴³ 1546-ban Petendi Orsolya nemesasszony adott neki zálogba egy birtokot.⁴⁴

A nagyúr további uradalmi, Sárvár, Kapuvár, Léka ill. a szlavóniai birtokok ismertetése nem tartozik jelen tanulmány földrajzi keretei közé.⁴⁵

A Nádasdy család hatalmának súlyát megsokszorozta a kiterjedt, összetartott és átörökített familiáris – szervitori kör.⁴⁶ Nádasdy is familiárisok sokaságát foglalkoztatta birtokirányítási, katonai és titkári feladatokban, amelyeket éves pénzjárandósággal, hivatalokkal vagy birtokadományokkal honorált.⁴⁷ Zala (és Vas) megyék középnemesi familiárisok nagy része az ő szolgálatában állt. Néhány familiárist még a Kanizsai családtól örökölt Orsolyával együtt.⁴⁸ A nagyúr zalai familiárisi köréből – akiket ekkor már sokszor neveztek szervitoroknak is – már sokan ismertek. Csányi Ákos, Háshágyi Dénes, Sárkány Antal, Szentbalázi Zele Jakab, Rajki István mellett több zalai köznemes is szolgált a nagyúr, akik többnyire rokonságban is álltak vele.⁴⁹

Érdemes megemlíteni, hogy abból a köznemesi körből, ahonnan Nádasdy Tamás is kiemelkedett – az ő segítségével – más zalai köznemesek is eljutottak országos tisztségeikig. Rajki István, a nagyúr familiárisa 1544-ben alszolgabíró és kamarai tanácsos volt.⁵⁰

A nagyúr egyik legfontosabb familiárisa a zalai köznemes, Csányi Ákos volt.⁵¹ A Csányi család is rokonságban állt a Nádasdyakkal, 1528-ban egy hiteleshelyi oklevél Szentterzsébeti Terjék Gáspár feleségét Csányi Orsolyát említi.⁵² Az utolsó Mohács előtti zalai alispán Csányi Balázs fia az 1530-as évektől állhatott Tamás úr szolgálatában.⁵³ Tevékenységét és dominánsághoz való viszonyát meglehetősen jól ismerjük ki-

³² BESSENYEI J. 2009. 24 – 53. p.– KOMORÓCZY Gy. 1932. 18 – 22. pp.

³³ VÁNDOR L. 1994. 242 – 244. pp.

³⁴ SRÁGLI L. - VÁNDOR L. 2001. 40. pp.

³⁵ MNL Vas Megyei Levéltár XII. 1. e. Nádasdy statutoria

³⁶ BESSENYEI J. 2005. 14. p.

³⁷ Uo. 39. p.

³⁸ VÁNDOR L. 1994. 278. p.

³⁹ MNL ZML XII. 1. hh. nr. 854.

⁴⁰ MNL ZML XII. 1. hh. nr. 2231.

⁴¹ MNL ZML XII. 1. hh. nr. 850.

⁴² MAKSAY F. 1990. 1002. p.

⁴³ BILKEI I. Regeszták III. 36. p. nr. 394.

⁴⁴ BILKEI I. Regeszták III. 57. p. nr. 440.

⁴⁵ Lásd hozzá: BESSENYEI J. 2009.

⁴⁶ DOMINKOVITS P.– PÁLFFY G. 2. rész. 2010. 1087-1105. pp.

⁴⁷ KOMORÓCZY Gy. 1932. 25 – 60. pp.

⁴⁸ DOMINKOVITS P. 2002. 34. p.

⁴⁹ BILKEI I. 2011. 1172-1175. pp.

⁵⁰ GECSÉNYI L. 2003. 100-116. pp.

⁵¹ BILKEI I. 1993. 7-16. pp.

⁵² BILKEI I. Regeszták I. 29. p. nr. 24.

⁵³ BILKEI I. 2016. 7-20. pp.

terjedt levelezéséből.⁵⁴ Elég, ha csak arra a közismert levélre utalunk, amelyben 1554. április 15-én a nagyúr feleségét tudósítja nádorrá választásáról. „Az többit, megérted Csányi Akacius uramtúl, az én atyámfiától.”⁵⁵ Az „atyámfia” a 16. században szokásos terminológián kívül jelen esetben minden valószínűség szerint valódi rokonsági fokozatot is jelentett: Csányi Ákos testvére volt Szentbalázi Zele Jakab – kanizsai udvarbíró – anyjának, Zele Balázs pedig Nádasdy húgának, Zsuzsannának a férje.⁵⁶

Megyei tisztséget ugyan nem viselt, de a korszakra jellemző módon Nádasdy Tamás vezető szervitoraként befolyása Zalára megkérdőjelezhetetlen volt. A század ötvenes éveiben a kanizsai vár praefectusaként ura oldalán az ország sorsát befolyásoló események közelében volt.⁵⁷ A tehetős familiáris család kúriáját feltételezhetjük a Turco-féle rajzon is.⁵⁸

A jómódú középbirtokos zalai hivatalvállaló familia, a Háshágyi,⁵⁹ két késő középkori ítélőmestert is adott az országnak. István a 15. században országbírói, Imre a Jagelló-korban szlavóniai ítélőmester volt.⁶⁰ Testvérének, Dénesnek a neve 1483-ban szerepelt először az oklevelekben.⁶¹ A következő években a szokásos birtokügyekben szerepel, sokszor állt perben a rokon Sárkány és Zele családok több tagjával. Pályafutása megyei szolgálattal kezdődött: 1512-ben ülnök volt a megye nádori közgyűlésén, 1516-ban adószedői feladatokat látott el. A tekintélyes köznemes szolgálataira később is igényt tartott Zala megye: 1527-ben és 1532-ben országgyűlési követnek választották. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor állt a Kanizsai család szolgálatába, de neve a Kanizsaiak számadáskönyvében 1520 és 1523 között is többször előfordult.⁶² 1523-ban dominusa, Kanizsai László eszközölte ki számára Lajos királynál Kehida birtokát.⁶³ (Érdemes megjegyezni, hogy a régi Kanizsai birtok Kehida melletti Örményes pálos kolostora volt a Kanizsai család egyik temetkezőhelye.)⁶⁴ 1525-ben ő volt Kanizsa várnagya.⁶⁵ Dominusa halála után is a család szolgálatában

maradt, 1528-ban Orsolya édesanyjának, Drágffy Annának végrendeleti végrehajtói között szerepel. Több más familiárisal együtt Nádasdy Tamás őt is Orsolya kezével együtt örökölte a Kanizsaiaktól. A hűséges familiárisnak feltételezhetően szerepe lehetett már a híres házasság létrehozásában is. 1532 és 1534 között Dénes levelei urához arról tanúskodnak, hogy az új dominus szívesen vette tapasztalt familiárisa tanácsait, aki haláláig (valószínűleg 1536-ig) Tamás úr szolgálatában is maradt.

Dénes mellett a többi családtag is a nagyúr szolgálatában állt. Imrének, a szlavóniai ítélőmesternek volt a fia Ferenc, aki Nádasdy után a zalavári apátság commendatora lett. Visszatérve Dénesre, az ő felesége Kányaföldi Kerecsenyi Katalin volt, egy másik jelentős zalai köznemesi család tagja. Gyermekük állandó szereplői a korszak hiteleshelyi okleveleinek – többnyire hatalmaskodási ügyekben.

Hasonlóan Csányi Ákoshoz vagy Háshágyi Déneshez, Rajki István is jómódú zalai köznemesi családból származott és Tamás úr szolgálatában állt. 1529-ben Szapolyai János király tőle és Terjék Antaltól hűtlenség címén, azaz Ferdinánd-pártiságuk miatt elkobozta rajki és pötrétei birtokaikat.⁶⁶ Nádasdy biztosan kárpótolta hűséges emberét, alországbírói tisztségét nyilván neki köszönheti. 1544-ben egy hiteleshelyi oklevél arról tudósít, hogy Rajki dominusa megbízásából hatalmaskodott egy keresztúri birtokon.⁶⁷

A Rajki család birtokközpontjában, Felsőrajkon valószínűleg ő emeltetett kastélyt, amit később palánkvárrá erősítettek meg.⁶⁸

Nádasdynak mind országbírói, mind nádori hivatali ideje alatt több titkára is zalai familiárisai közül került ki. A zalai hiteleshelyekhez intézett mandátumaiból, amelyeket sűrűn keltezett otthoni kancelláriájából: *ex arce nostra Saarwar*, több titkári feladatokat ellátó szervitorát is ismerjük név szerint, ők szignálták az udvarbírói, majd nádori kancelláriájából kikerült okleveleket. Kimutatható a zalai kötődés a horvát szár-

⁵⁴ ÖZE S. 1996.

⁵⁵ VIDA T. 1988. 74. p.

⁵⁶ ÖZE S. 1996. 6. p.

⁵⁷ BAGI Z. P. – KÓCSIS ZS. 2016. 64-80. pp. – a munka Nádasdy szervitoraihoz ill. a Dél és Dél-Nyugat Dunántúl birtokosaihoz és katonai tisztviselőihez újabb adatokat tár fel.

⁵⁸ SÁGI K. 1960. 131-134. pp.

⁵⁹ BILKEI I. 2013. 137-146. pp.

⁶⁰ BÓNIS GY. 1971. 273-276. 289. p.

⁶¹ Pályafutását lásd részletesen az 59. jz.-ben említett tanulmányomban.

⁶² NÓGRÁDY Á. 2011.

⁶³ MNL ZML DL 289.

⁶⁴ ÖZE S. 1993. 89-105. pp.

⁶⁵ MNL OL DL 26 339.

⁶⁶ BILKEI I. Regeszták I. 46. p. nr. 57.

⁶⁷ BILKEI I. Regeszták II. 77. p. nr. 328.

⁶⁸ KOPPÁNY T. 1987. 224-225. pp.

mazású Budróci Budor Sixtus és Raveni (Ravoni) Mihály, valamint Rádóci Gyárfás és Chernelházi Chernel Ambrus esetében is, akik mindannyian zalai birtokokkal is rendelkeztek.⁶⁹ Mellettük Nádasdy familiárisi köréből és hatására kerülhettek országos hivatalokba a nyugat-dunántúli jogtudó köznemesek közül Chernel Ambrus ítélmester, Sibrik Gergely jogtudós és Rajki István kamarai tanácsos, alországbíró.⁷⁰

Nádasdy birtokainak, uradalmainak irányítása igényelte a litterátus műveltségű embereket, familiárisainak nagy része írástudó volt, nemcsak az udvarbírók, tiszttartók, várnagyok, hanem a katonai szolgálatot teljesítők is, lásd Csányi Ákost.⁷¹ Hűséges embere mellett számos, szolgálatában álló szervitora saját kezűleg írt magyar nyelvű levelét ismerjük (latinul nem tudott mindenki). Sárkány Antal és Bernát, Sennyei Ferenc, Rajki Gábor, Török Bernát, Kávási Kristóf, Terjék Tamás.⁷²

Tamás úr környezetéből rajtuk kívül is számtalan írástudót ismerünk, csak a számadásokban 30 név fordul elő, mint tiszttartó, udvarbíró, vagy csak egyszerűen deák.⁷³ A dominusnak viselt hivatalaitól függetlenül szüksége volt birtokai irányításához az írástudó szervitorokra. Nádasdy valószínűleg nemcsak természetesnek vette, hanem igényelte is, hogy a közvetlen szolgálatában állók emberek írástudók legyenek, akik aztán tudásukkal ill. ennek átadásával tovább befolyásolták környezetüket.

A nagyúr ismert mecénási tevékenysége nemcsak a korszak humanista kultúrájára volt hatással, hanem az írásbeliség gyakorlati, hétköznapi részét is befolyásolta. A korszak írásbelisége nem elsősorban a kultúrát, hanem a hivatali íráshasználatot szolgálta ki, és ha figyelembe vesszük, hogy 1526 és 1562 között Nádasdy vagy valamelyik közeli familiárisa volt a zalavári apátság commendátora, akkor egyértelműen látszik, hogy az országbíró, illetve a későbbi nádor tevékenysége folyamatosan hatással volt a Mohács után is töretlenül működő zalavári (és a kapornaki) konventek hiteleshelyi működésére is. Pl. Nádasdy országbírói, nádori és saját birtokigazgatási adminisztrációjában használt papírok vízjeleik alapján kisebb részben itáliai, nagyobb részben dél-német papírmalmokból származtak. Ugyanilyen vízjeleket láthatunk a 16. század

közepén mindkét konvent hiteleshelyi kiadványain használt papírokon. Tamás úr az érdekszférájába tartozó Zala megyét ellátta papírral és az írás-olvasáshoz használt valamennyi anyaggal és eszközzel, amiket sáfárai a pozsonyi és a bécsi piacokon szereztek be.⁷⁴

2017-ben, a Reformáció 500. évfordulója kapcsán végzett kutatások⁷⁵ tisztázták azt a szerepet is, amelyet Nádasdy Tamás és familiárisi köre az új hit zalai elterjesztésében játszott. Az Itáliában tanult Nádasdy humanistákkal levelezett, nyitott volt a körülötte levő világra. Rokonszenvezett az új hit eszméivel, jóllehet ő maga nem nevezhető lutheránusnak a vallási türelem híve volt. A 16. század közepén az egymás mellett élő régi és új felekezetek tanításai és gyakorlásának formái még nem különültek el egymástól. Uradalmi támaszt nyújtottak a lutheri tanok elterjedésének, de nem érvényesítette földesúri hatalmát a hitújítás érdekében. Nádasdy monográfusa, Horváth Mihály úgy fogalmaz, hogy a nagyúr, amikor olyan birtokhoz jutott, amelynek népei már az új hitet követték, nem akarta őket „pásztorok és tanítók nélkül hagyni”.

Nádasdy valószínűleg már 1532-től, az Orsolyával való eljegyzéstől egészen 1540-ig Kanizsán élt. Innen datálhatók az első zalai adatok, amelyek a reformáció megjelenésével kapcsolatba hozhatók. Péter Katalin kutatásai szerint itt látogathatta meg kétszer is Sylvester János már wittenbergi tanulmányai után, 1534-ben.

Dévai Bíró Mátyás 1536. novemberben és decemberben Nürnbergből írt leveleiben tudósította Nádasdyt arról, hogy Háshágyi Ferenc Bécsből Wittenbergbe ment tanulni⁷⁶ és pénzzel segítette őt, ő pedig továbbra is számít a Háshágyiak anyagi segítségére. Mint a fentiekben már láttuk, a jómódú köznemes Háshágyi család a Kanizsai család szolgálatában állt és Nádasdy az Orsolyával kötött házassága révén kapta őket familiárisaként. Nem ismert, hogy Háshágyi Ferenc meddig maradt Wittenbergben, de már ottani tartózkodása idején a zalavári apátság világi commendatorságának várományosa volt. Ezt a tisztséget ténylegesen be is töltötte 1538-tól 1544-ben bekövetkezett haláláig.

A későbbiekben Nádasdy köznemes familiárisai közül sokan követték az új hitet.

⁶⁹ BILKEI I. 2011. 1163-1167. pp.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ BILKEI I. 1993.

⁷² HEGEDŰS A. – PAPP L. 1991.

⁷³ Számadások 1959. passim.

⁷⁴ BILKEI I. 2015. 255. p.

⁷⁵ BILKEI I. 2019. 11-31. pp.

⁷⁶ BILKEI I. 2018.

Nem véletlen, hogy Nádasdy kanizsai váruradalmahoz, ill. szervitoraihoz kapcsolódik a többi korai adat is. Valószínűleg Nádasdy Tamás familiárisainak köszönhető, hogy 1554-ben a Canonica visitatio-ban a Kanizsa melletti Szentmiklós faluban tett látogatás tanulságaként írhatta le a vizitáló bizottság azt a némileg maliciózus kijelentést, hogy „...adeo regio illa per luteranos infecta est...” (...azt a területet teljesen megfertőzték a lutheránusok...).

Az ismert adat szerint Szegedi Máté kálmáncsehi lelkész 1550-ben a Kanizsán szolgáló Nádasdy familiáris Szentersébeti Terjék Tamáshoz levélben fordult, hogy ajánlja be őt Nádasdynak prédikátorként. Mindenesetre Szegedi 1562-ben már Sárváron hirdette az új hit eszméit.

Csányi Ákos egy évtizeddel későbbi levelei tudósítanak Kanizsa környékének reformációjáról. Dominusához írt leveleiben több adat bukkan fel a reformáció Kanizsa környéki terjedésére, ezekből látható, hogy rá is hatottak a hitújítás eszméi, de azt is tudjuk róla, hogy határozottan fellépett az egyházi embereket ért atrocitások ellen. 1554-ben a Canonica Visitatio adata szerint „... honores sacerdotes habent coram illo...” (tiszteletben voltak előtte a papok). Nádasdyhoz hasonlóan hűségese familiárisa sem tett éles különbséget hitében a régi és az új eszmék között.⁷⁷

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy Nádasdy Tamás édesanyja, Szentersébeti Terjék Orsolya, felesége, Kanizsai Orsolya, a zalavári apátság világi kormányzó tisztsége, zalavári, egervári, kanizsai uradalmi, kisebb birtokai és a Zala megye szinte minden jelentős köznemesi családját érintő familiárisi köre révén 1525-től a haláláig, 1562-ig tartó néhány évtizedben folyamatosan kapcsolatban volt Zalával. Mind országos tisztségei idején, mind a törökellenes harcai során figyelemmel kísérte a megyében zajló eseményeket, amelyekről a szervitorai és a felesége leveleiből rendszeresen híreket kapott.⁷⁸

Nem csak érdeklődött, hanem láthatóan befolyással volt megyénk életére is. Hatalma annyira erős lehetett, hogy még az akkoriban a megye főispáni tisztségét viselő Alsólendvai Bánffy István és László sem tudták vele szemben szervitoraikat hathatós pozícióba juttatni. A korszak hiteleshelyi oklevelei jelzik a

Nádasdy és a Bánffyak, valamint szervitoraik között sokszor hatalmaskodásokban megjelenő személyes ellentéteket.⁷⁹ Ezen túlmenően, ahogyan a Nádasdy és a velük rokon családok adták a 16. század végéig a Nyugat-Dunántúl vezető arisztokráciáját,⁸⁰ a Nádasdyak familiárisi szolgálatában álló köznemes családok adták Zala vezető hivatalvállaló familiáit.⁸¹

Végül az is megállapítható, hogy Nádasdy Tamás műveltsége mind közelebbi, mind távolabbi környezetében követendő példának bizonyult, a humanista műveltségű főúr nem csak az irodalomra, hanem pl. a hétköznapi írásbeliségre is óriási hatással volt. Kiterjedt familiárisi rendszere továbbadta és terjesztette a műveltséget Zalában is.⁸²

⁷⁷ A kérdéskörhöz újabban: KANÁSZ V. 2018.

⁷⁸ A Nádasdyak levelezésére pl.: SZALAY Á. 1861. - KÁROLYI Á. - SZALAY J. 1882. - VIDA T. 1988. - HEGEDŰS A. - PAPP L. 1991. - ÖZE S. 1996. - BAGI Z. P. - KOCSIS Zs. 2016.

⁷⁹ BILKEI I. 2011. 1175. p.

⁸⁰ DOMINKOVITS P.- PÁLFFY G. 1. rész. 2010. 769-792. pp.

⁸¹ BILKEI I. 2011. 1163-1167. pp.

⁸² Jelen dolgozat a 2012. október 13-án a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeumban, Nádasdy Tamás halálának 450. évfordulóján rendezett emlékkonferencián elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.

Levéltári források

MNL OL DL és DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.
Diplomatikai Levéltár ill. Fényképtár

MNL ZML XII. 1.

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltára

MNL ZML XV. 1.

Mohács előtti oklevelek gyűjteménye

Kiadott források

BILKEI Irén Regeszták I. 1999. A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái I. 1527 – 1541. Zalai Gyűjtemény 47. Zalaegerszeg.

BILKEI Irén Regeszták II. 2002. A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái II. 1542- 1544. Zalai Gyűjtemény 54. Zalaegerszeg.

BILKEI Irén Regeszták III. 2008. A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái III. 1545 – 1548. Zalai Gyűjtemény 64. Zalaegerszeg.

ETE – Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából I. 1520-1529. Szerk. Bunyitay Vince – Rapaics Raymund – Karácsonyi János. Bp., 1902. 295-296. p. nr. 105.

HEGEDŰS Attila – PAPP Lajos 1991. Középkori leveleink 1541-ig. Bp.

KÁROLYI Árpád - SZALAY József 1882. Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Bp.

MAKSAY Ferenc 1990. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I-II. Bp.

NÓGRÁDY Árpád 2011. Kanizsai László számadáskönyve. História Könyvtár. Okmánytárak 8. Bp.

ŐZE Sándor 1996. 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549 – 1562. I. –II. Szerk. Basics Beatrix. Bp.

SZALAY Ágoston 1861. Négyszáz magyar levél a XVI. századból. Pest.

Feldolgozások

KUMOROVITZ Bernát – M. KÁLLAI Erzsébet Számadások 1959. Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540-1550-es számadásaiból I-II. Történeti-néprajzi füzetek. Bp.

BAGI Zoltán Péter – KOCSIS Zsuzsanna 2016. A dél-dunántúli végvidék hétköznapijai 1526-1568. Miskolc. Levéltári Szemle 66. 2016/1.

- BARACZKA István 1966. A budai Nádasdy –ház számadása (1530. IX. 30. – 1531. I. 13.) In: Tanulmányok Budapest Múltjából 17.
- BESSENYEI József 1999. Nádasdy Tamás, a politikus és államférfi. In: Nádasdy Tamás (1498-1562). Tudományos emlékülés: Sárvár 1998. szept. 10-11. Szerk. Söptei István. Sárvár.
- BESSENYEI József 2005. A Nádasdyak. Bp.
- BESSENYEI József 2009. Introitus et exitus...Nádasdy Tamás birtokai, vagyona, jövedelmei és kiadásai. In: Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Búza János 70. születésnapjára. (szerk. Bessenyei József – Draskóczy István) Bp.,- Miskolc.
- BILKEI Irén 1993. Csányi Ákos – Egy zalai köznemes pályája a XVI. században. In: Gazdaságtörténeti tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 34. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg.
- BILKEI Irén 2004. Egy köznemes hölgy végrendelete a 17. (sic!) századból. In: Partes populorum minores alienigenae. Történelmi és nemzetiségi folyóirat 2004 – 2005/9. Szerk. Mózer Ibolya. Szombathely.
- BILKEI Irén 2010. Egerszeg- környéki falvak a 15–16. században. In: Egerszegi történeti tanulmányok 2010. Zalaegerszegi Füzetek 11. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg.
- BILKEI Irén 2011. Megyei köznemesi társadalom a Mohács utáni évtizedekben. Zala megye negyedszázada a Habsburg-uralom kezdetén (1526-1550) Századok 145/5.
- BILKEI Irén 2013. Egy hivatalvállaló köznemes familia a későközépkori Zalában, a Háshágyiak. In: Zalai Múzeum 21.
- BILKEI Irén 2015. A későközépkori zalai bencés hitelhelyek szerepe az írás elterjedésében. In: Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében. Szerk. Karlsruh Balázs. Veszprém.
- BILKEI Irén 2016. Egy Jagelló-kori zalai alispán, Csányi Balázs és rokoni kapcsolatai a késő-középkorban. In: Zalai évszázadok. Tanulmányok és dokumentumok Zala megye történetéhez. Zalai Gyűjtemény 80. Szerk. Bilkei Irén. Zalaegerszeg.
- BILKEI Irén 2018. A wittenbergi protestáns egyetem 16. századi zalai hallgatóinak társadalmi háttere. In: Universitas Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Szerk. Draskóczy István- Varga Júlia- Zsidi Vilmos. Magyar Levéltárosok Egyesülete. Bp.
- BILKEI Irén 2019. Zalai peregrinusok, prédikátorok és szervitorok a reformáció századában. In: A protestantizmus zalai évszázadai. Zalai Gyűjtemény 82. Szerk. Erős Krisztina - Kulcsár Bálint. Zalaegerszeg.
- BÓNIS György 1971. A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp.
- DOMINKOVITS Péter 2002. Familiárisi szolgálat – vármegyei hivatalviselés. Egy 17. századi Sopron vármegyei alispán, gálosházi Récsey (Rechey) Bálint. In: Korall 9.
- DOMINKOVITS Péter – PÁLFFY Géza 2010. Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16-17. században. I. rész. Századok 144/4. II. rész. Századok 144/5.
- FÜSSY Tamás 1902. A zalavári apátság története. A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története. VII. Bp.
- GECSÉNYI Lajos 2003. A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és magyar tanácsosai a 16. században. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Bp.
- GULYÁS Borbála 2018. Szentgyörgyi Gábor Nádasdy Tamás- életrajza és sírfelirata Istvánffy Miklós másolati könyvében, valamint a nádor és felesége lékai síremlékén. In: A könyv és olvasója. A 14-16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban. Szerk. Fábián Laura et alii. Bp.

- HORVÁTH Mihály 1838. Gróf Nádasdy Tamás élete némi tekintettel korára. Buda.
- KANÁSZ Viktor 2018. Protestánsok és katolikusok a 16. századi Kanizsán. In: Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém.
- KOMORÓCZY György 1932. Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Bp.
- KOPPÁNY Tibor 1987. Nádasdy Tamás udvara és az építészet. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp.
- ŐZE Sándor 1993. Nádasdy Tamás és az örményesi pálos kolostor. *Folia Historica* 18. 1993. 89-105. p.
- PÉTER Katalin 1997. Kanizsay Orsolya 1521 – 1569. In: Nők a magyar történelemben. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp.
- PÉTER Katalin 2013. Nádasdy Tamás. In: Magánélet a régi Magyarországon. Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Bp.
- SÁGI Károly 1960. A zalacsányi törökkori várak. In: A Göcseji Múzeum Közleményei 8. 1960. 131-134. p.
- SINKOVICS István 1943. A Nádasdyak ősei. *Turul* 57.
- SINKOVICS István 1943a. Európai műveltség a végvárak mögött. In: *Századok* 77.
- SRÁGLI Lajos – VÁNDOR László 2001. Egervár. Száz magyar falu könyvesháza. Bp.
- VÁNDOR László 1994. Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli elszabadulásáig. In: Nagykanizsa története. Városi monográfia I. (szerk. Béli József et alii). Nagykanizsa.
- VIDA Tivadar 1988. „Szerelmes Orsikám...” A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése. Magyar Levelestár. Bp.

The Social Network of Tamás Nádasdy

Palatine Tamás Nádasdy (1498–1564) is mostly known by history and public for being the landlord of Sárvár in Vas county. Present article attempts to collect that charters' data which demonstrate that the potentate was in a close connection with Zala county thanks to his mother, Erzsébet Terjék of Szenterzsébet, his wife, Orsolya Kanizsai, his position of being a commendator in the abbey of Zalavár, his important estates in Zala county (e.g. Egervár) and his kinsmen from Zala. It is confirmed by the sources that Nádasdy, however he resigned the position of being a commendator in

the abbey of Zalavár in 1534, kept his influence for decades. The potentate, as the landlord of Sárvár and the officeholder of the Hungarian Kingdom, held his influence till his death in Zala county through his kinsmen. He gave not only important positions to his kinsmen, e.g. the members of the families of Csányi, Szenterzsébeti Terjék, Szentbalázsi Zele, Háshágyi, Rajki, but through them, he also had an impact on the propagation of the new idea, the Reformation and was able to affect the literacy of his age.

*Translated by Borbála Kelényi
a BTM történész-muzeológusa.*

Simon Beáta

Egy Zala megyei 18. századi köznemesi magánkönyvtár Forintos Ádám mihályfai könyvtára, 1781

A 18. századi zalai köznemesség könyvvagyonának, olvasmány- és könyvkultúrájának felméréséhez az egyik leggazdagabb forrást a gyám- és árvaügyi hagyatéki leltárakban fennmaradt könyvjegyzékek jelentik. A Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában a 18. század második feléből maradtak fenn ilyen összeírások.¹ A nemesi árvák csak a törvényes kor elérése után vehették át örökségüket, emiatt szükség volt a vagyontárgyak részletes írásbeli számbavételére, tételes felsorolására jövőjük biztosítása érdekében. Így ezek az inventáriumok a vagyoni állapot megállapításán túl gazdaság-, életmód- és művelődéstörténeti vizsgálódásokra is lehetőséget biztosítanak. A 374 árvaügyi akta nem mindegyikében található összeírás, illetve nem minden összeírásban jegyeztek fel könyveket. A pár darabos könyvvagyont is figyelembe véve 38 hagyatéki leltár említ könyveket. A kimagaslóan sok, 186 darabból álló könyvtár² és a csupán 1-2 könyvet felmutató leltárak között a katolikus birtokos nemes, Forintos Ádám közel 60 kötetes bibliotékája³ számosság szerint a gazdagabb gyűjtemények közé tartozott.⁴

A Forintos család

A forintosházi Forintos család története 1403-ig vezethető vissza, a firenzei származású Florentos Antal a névadója a Nagykapornakhoz közeli, ma Orbá-

nyosfához tartozó Forintosházának. Florentes Jakab használta elsőként a florentesházi előnevet 1412-ben. Forintos Péter esküdt volt Zala megyében 1558-ban. 1696-ban a Vas megyei összeírásban Dömölkön találkozzunk a Forintos család nevével. Ugyanitt, Nemesdömölkön igazolta nemességét Zala vármegye által kiállított bizonyítvánnyal Péter, Ferenc és Gáspár 1726-ban.⁵ Az 1754–55. évi országos nemesi összeírásban Vas, Veszprém és Zala megyében szerepelnek Forintos nemzetségbeliek, Zalában Ádám, Gábor, két János, Mihály, István és Zsigmond özvegye. A Forintos család tagjai a 18. században növelni tudták birtokaikat, emellett többen a hivatalviselő megyei nemesség vezetői közé emelkedtek.⁶

Forintos Ádám dédapját, Györgyöt Nemesdömölkön említik 1648-ban, kinek fiai János és Mihály. János Sümegeen élt, Zsigmond nevű fiát a Szántói járás főszolgabírájává választották.⁷ Forintos Ádám György másik fiától, Mihálytól született Ádámnak volt egyik fia. Idősebb Forintos Ádám – 1691 körül született, Mihályfán halt meg 1757-ben⁸ – a Szántói járásban töltött be egyre magasabb tisztségeket, 1717. február 17-től esküdt, 1730. november 14-től három év megszakítással alszolgabíró, 1742. december 17. és 1744. augusztus 30. között főszolgabíró volt.⁹ Két fia is a közigazgatásban tevékenykedett. Ádám tíz évvel idősebb testvére, Gábor emelkedett a legmagasabb tisztségre. Megválasztották Zala vármegye első

¹ MNL ZML IV. 1. f. (56 db); IV. 2. d. (ab anno 1790: 179 db, ante annum 1790: 21 db); IV. 9. d. (118 db). Hány Farkas kiemelte és áthelyezte ide a gyámi iratokból az árvák javainak összeírásait.

² MNL ZML IV. 1. f. Csupor János (†1770 Bács megye) árváját, Viktort illető iratok.

³ MNL ZML IV. 2. d. Acta orphanalia ante annum 1790. Forintos Ádám örököseit illető irományok, Mihályfa, 1781–1789

⁴ A 18. sz. második feléből megjelent néhány köznemesi könyvtár feldolgozása és forrásközlés is: ZSOLDOS B. 1910, HORVÁTH J. 1993, HÉJJA J. 2001, SZELESTEI N. L. 2003. A nem kiemelkedő szerepet játszó köznemesi könyvtárak rendszeres kutatása a szomszéd megyékben indult meg, ezek az összefoglaló tanulmányok remek összehasonlítási anyagot biztosítanak, habár forrásközlést nem tartalmaznak. Lásd TÓTH I. GY. 1996, HUDI J. 2009

⁵ SZLUHA M. 2012. I. 405. p.

⁶ DEGRÉ A. 1983. 50–51. pp.

⁷ Ezt a hivatalt három alkalommal is (1680, 1709–1724, 1735–1742) Forintos Zsigmond nevezetű személy viselte. MOLNÁR ANDRÁS 2000. 410. p.

⁸ SZLUHA M. 2012. I. 407. p.

⁹ A Forintos család hivatali működésére vonatkozó itteni és további adatok forrása: MOLNÁR ANDRÁS 2000

alispánjává 1760. január 9-én, 1773. április 14-ig töltötte be ezt a pozíciót. A vármegye országgyűlési követeként részt vett az 1764–65. évi pozsonyi diétán. Mária Terézia királyi tanácsosi címet adományozott neki 1766. október 8-án.¹⁰ Ádám másik, nála három évvel idősebb bátyja, János az Egerszegi járás főszolgabírája volt 1756. október 11. és 1768. november 3. között, 1771. május 1-ig pedig a főjegyzői posztra tartotta érdemesnek a vármegye. Öccsük, az Ádám-nál négy évvel fiatalabb Antal, papi pályára lépett, 1754-ben, 18 éves korában felvették a veszprémi szemináriumba. A nagyszombati egyetemen 1754-től a filozófia, 1758–1761-ig a teológia fakultást végezte,¹¹ a *Collegium Rubrorum* papnevelő intézet növendékeinek sorába tartozott. Zalaszentgróton kapott kápláni állást 1761-től, a következő évtől gróf Festetics Kristóf ajánlására Zalaszentplébánosa lett. Fiatalon, harminc évesen hunyt el 1766-ban.¹²

Forintos Ádám (1732. április 17. – 1781. augusztus 28.)

Forintos Ádám 1732. április 17-én született idősebb Forintos Ádám és Bösy Katalin gyermekeként Mihályfán.¹³ A mihályfai nemesifjak a helyben végzett alapfokú iskola után valamelyik közelebbi gimnáziumban,¹⁴ Győrben, Sopronban, Veszprémben, Pápán tanultak tovább. Forintos Gábor szerepel a soproni jezsuita gimnázium anyakönyvében 1739-ben,¹⁵ neve fennmaradt egy 1738-ban előadott jezsuita iskoladráma szereplőjeként is.¹⁶ Antal győri humán tanulmányokat¹⁷ követően került a veszprémi szemináriumba. Ádám,

bátyjához hasonlóan Sopronba járt gimnáziumba tíz évvel később, nevét 1749-ben a poéta osztály diákjaként örökítette meg az iskolai matrikula.¹⁸ A gimnáziumi tanulmányokat záró retorikai osztályt a győri jezsuita gimnáziumban végezte.¹⁹ Családtagjaival ellentétben nem a vármegyei hivatalvállaló elit tagja lett. Nincs információ arról, hol és miként szerezte jogi képzettségét és gyakorlatát,²⁰ de az ismert iratok szerint pályafutása során párhuzamosan több²¹ egyházi és világi magánbirtok ügyvédi feladatait, jogi képviselést is ellátta. A csornai konvent 1760. szeptember 12-én ügyvédül fogadta,²² Schräbl Tádé préposttól 1763. június 1-én megbízást kapott a türjei premontrei prépostság pénzügyi érdekeinek védelmére.²³ A Bathy család kanizsai uradalmának²⁴ és az óbudai prépostság nagypécselei birtokának fiskálisaként²⁵ szerződéseket kötött, külső és belső peres esetekben járt el, más földesurak, kereskedők elleni vitákban és az úriszék elé került ügyekben egyaránt.

A megyei közgyűlés 1766. május 12-én felterjesztette a tekintélyt jelentő, ebben az időszakban a köznemesiség felső rétegének adományozott táblabírói címre.²⁶ Gróf Althan Mihály János főispán Bécsben, 1766. június 20-án írta alá a kinevező okiratot,²⁷ melyet a közgyűlés július 14-én hirdetett ki.²⁸

Harmincegyedik életévét betöltve, 1763. május 23-án vezette oltár elé a diszeli templomban Sümeghy Juditot, nemes Sümeghy József és prosznyákfalvi Prosznyák Éva leányát. A házaspárnak 1764 és 1780 között nyolc lánya és két fia született Diszelben, az asszony alloidális birtokán, illetve Mihályfán, közülük csak Judit és Magdolna érte meg a felnőttkort.²⁹

¹⁰ MNL OL A57 47. köt. 1764-1767 563-64. p.

¹¹ KÁDÁR ZS. 2011. 280. p.

¹² PFEIFFER J. 1987. 412. p.

¹³ MNL ZML IV. 435b., SZLUHA M. erre vonatkozó adata (1733) nem pontos.

¹⁴ BENDA GY. 1984. 1-2. sz. 1. p.

¹⁵ MNL GYMSM SL VIII. 52.

¹⁶ JUHAROS F. 1933. 58. p.

¹⁷ PFEIFFER J. 1987. 412. p.

¹⁸ MNL GYMSM SL VIII. 52.

¹⁹ PFK–SZMBPK 120b. A. 14. Cat. Iaur. III. 24r.

²⁰ MOLNÁR ALADÁR 1881. 223. p.: „A jog iskolai tanfolyamának elvégzése sem a bírói, sem az ügyvédi, sem egyéb gyakorlati pályákra nem kívántatott előkészületül. A bölcsészeti tanfolyamokban, vagy nagyobb gymnasiumoknál tanultak valami észjogot. A kik alaposabban akarták magokat kiképezni, azok ehhez Nagyszombatban, vagy a protestánsok külföldi egyetemeken még római jogot tanultak. Az után a hazai jogot, és jogszokásokat megtanulták Verbőczy hármaskönyvéből, meg a törvények gyűjteményéből, nagyobb részét pedig a gyakorlatban a vármegyei életben, vármegyei tisztviselők, assessorok, továbbá procuratorok, protonotariusok mellett, és a királyi curián. Körülbelül ebből állt a nagyobb részről a jogi ismereteket kívánó közpályákra előkészület, s aránylag kevesen voltak, a kik még a hazai jogot is iskolában akarták tanulni.” (1769-ig volt ez a gyakorlat, lásd MARTONFFY K. 1946. 428. p.)

²¹ MNL ZML IV. 1. u. 1778. F. 19. No. 42. „több T. D[omi]niumok[nak] Fiscalissa”

²² CSPPL I. 2. Nr. 1.

²³ KOVÁCS I. 1991. 133. p.

²⁴ MNL ZML IV. 1. ac. 1773. F. 14. No. 63., IV. 1. u. 1777. F. 18. No. 8.

²⁵ MNL ZML IV. 1. aa. 1778. F. 91. No. 25., 53.

²⁶ MNL ZML IV. 1a. 26. kötet 1766-1767 400. p.

²⁷ MNL ZML IV. 1. b. 1766. 19.

²⁸ MNL ZML IV. 1. a. 26. kötet 1766-1767 436. p.

²⁹ MNL ZML IV. 435b.; SZLUHA M. 2012. I. 407. p., a házasságkötésre vonatkozó adatai (1762, Gyulakeszi) nem pontosak; MNL ZML IV. 2. d. Acta orphanalia ab anno 1790. Sümeghi Judit árvaitól iratok, Pusztaszentlászló, 1802.

Judit asszony 1789-ben azt vallotta, hogy férje 1764-ben osztozott meg testvéreivel,³⁰ osztályrészeként csak egy kuriális hely, 12 szekér szénát termő rét és 23 hold földterület jutott neki Mihályfán. Forintos Ádám, több helységben lévő jószágait már együttélésük során szerezte.³¹ Az úrbérrendezéskor három úrbéri birtokán – Óhid, Pusztaszentlászló, Tekenyé – 332 hold földje, 19 jobbágya és 11 zsellére volt.³² A 320 holdas pusztaszentlászlói birtokot, mint korán meghalt édesapja egyetlen gyermeke, Sümeghy Judit hozta ősi jussként a házasságba.³³ Forintos Ádám elhunytakor a lányait illető javak között ez a vagyoni rész nem szerepel a hagyatéki leltárban. A vagyoni állapotot tükröző inventárium³⁴ településenként írta össze a szántóföldeket, réteket, árendásokat, állatállományt 1781-ben. A legnagyobb majorsági birtokrész Mihályfán terült el: 60,5 hold szántóföldje és 28,5 szekér szénát termő rétje volt itt Forintos Ádámnak. Óhidon, Tekenyén és Szalapán összesen 41 hold szántóföldön és több mint 7 szekérnyi réten folyt a gazdálkodás. Mihályfán 3 zsellér, Tekenyén 1 jobbágy, Szalapán 9 árendás tartozott szolgálattal földesurának. A haszonállatok száma is jelentősnek mondható: Mihályfán 28 szarvasmarhát, 16 bivalyt, 5 lovat, 110 sertést és 93 birkát számoltak meg, a szalapai birkás 176 juhot legeltetett. Mihályfán kanászház, gazdaház, téglából épült vendégfogadó is állt a birtokon. Forintos Ádám halálakor fennálló 4800 forint adósságát később Sümeghy Judit szentbalázsi jószágát eladva kifizette.

Forintos Ádám téglából épült, náddal fedett rezidencionalis házában élt családjával Mihályfán. Az összeírás megjegyzi, hogy azt a fundust, melyen a cselédház volt, Forintos Gábor tartotta örökreszének. A telekhez jó állapotú gazdasági épületek tartoztak: egy szín, mellette téglafalú, nádtetejű ló- és ökoristállók, valamint pajta, végében kis szobával, konyhával, kamrával, alatta pincével. A személyzetet szakácsné, két szolgálólány, két szolga és két kocsis alkotta.³⁵ A lakóház ebédlőszobából, egy nagyobb szobából, abból nyíló két kisebb helyiségből, cselédszobából és konyhából állt. Az ebédlőben 12 személyes asztal körül börszékek sorakoztak, háromszögletű pohárszék, két-

személyes ágy, valamint két bőrláda egészítette ki a bútorzatot. Aranyozott rámás tükör függött a falon. A három puskából, két pisztolyból, öt különböző minőségű – köztük egy ezüstözött – kardból, buzogányból álló nemesi fegyvertár is itt kapott helyet. A hétköznapi tárgyak mellett aranyozott üvegpoharak, porcelán kávéskészlet, ezüst evőeszközök emelték a háztartás színvonalát. Kézpénzt, ékszereket nem írtak össze, de a ruházathoz tartozó ezüstcsatokat, achátkövel díszített gombokat igen.

„Könyvek Specificatioja”

Az ebédlővel szemben lévő – feltehetően dolgozószobaként is funkcionáló – helyiség berendezését egy kis szögletes fenyőasztal, két börszék, két tábori ágy, egy bőrláda, valamint egy „*Fenyő fábul fa rostélos Könyvnek és irások[na]k való olmariom*” alkotta. A falakat hat üvegezett és három üveg nélküli fekete rámás kép díszítette. Egy asztali óra és egy ezüst zsebóra jelenléte mutatta, hogy tulajdonosuk elfoglalt ember volt, ügyvédi megbízatásai, birtokainak igazgatása idejének beosztását követelték tőle. A hagyatéki leltár nem a szobában álló könyvszekrényhez kapcsolódóan, annak tartalmaként, hanem a mihályfai házban található „*mobiliák*” utolsó csoportjaként, külön fejezetben közli „*Könyvek Specificatioja*” cím alatt a könyvek listáját.

A hagyatéki leltárnak két példánya maradt fenn az árvairatok között. Az egyik a Mihályfán, 1781. szeptember 6-án véghezvitt összeírást követően készített hitelesített tisztázat.³⁶ A másikat 1789-ben, Forintos Judit házasságkötése³⁷ előtti hónapokban másolták³⁸ az eredetiről, valószínűleg a testvérek közötti vagyongegosztás lebonyolítása érdekében. Az ingóságok összeírása a gyakorlatban úgy zajlott, hogy helyiségről helyiségre haladva, a helyszínre kiküldött tisztviselők egyike szemrevételezés, kézbevitel alapján diktaálta, míg másikuk hallás után lejegyezte a röviden jellemzett tárgyak nevét és mennyiségét egymást követő – jelen esetben számozatlan – sorokban, értékbecslés nélkül. A könyvek leltárba vétele is így történt, s ez

³⁰ MNL ZML IV. 2. d. Acta orphanalia ante annum 1790. Forintos Ádám örökösait illető irományok, Mihályfa, 1781-1789. „*meg bizonyitya az osztály Levelek mely Forintos Consiliariusnénál* (Forintos Gáborné) *mint öreg Atyafinál tartatik.*”

³¹ Uo.

³² FÓNAGY Z. 2013. II. 952. p.

³³ MNL ZML IV. 1. ac. 1768. F. 14. No. 98. Az irat így említi: „*Sümeghy Judit asszony, mint [...] Pusztaszentlászlói jobbágyának Örökös Földes Asszonya.*” A nők földbirtok öröklésével kapcsolatban lásd: SZIJARTÓ M. I. 2006. 38-56. pp.

³⁴ MNL ZML IV. 9. d. F. 8. 1781

³⁵ FARKAS G. 2004. 95. p.

³⁶ 1781. szeptember 18-án készült Ukkon, szentgyörgyi Horváth Ferenc, a Szántói járás főszolgabírája és óhidi Óhidi Mihály, a Szántói járás esküdtje hitelesítették pecsétjeikkel.

³⁷ 1789. április 30-án Bertalan János (Szenttamás, 1754) Vas megyei nemessel kötött házasságot. SZLUHA M. 2012 I. 407. p.

³⁸ 1789. január 16-án készült Sándorházán, Kovács Mihály, az Egerszegi járás alszolgabírája hitelesítésével.

bizony nem csak a latin, de a magyar nyelvű címek és a szerzők neve esetében egyaránt félrehallásokat eredményezett. A nyolc évvel későbbi másolót is próbára tette a feladat: egyrészt több tételt az eredetitől eltérően betűzött ki, vagy az általa helyesnek vélt írásmódra „javított”, illetve néhány esetben a saját ismeretei szerint értelmezve átfogalmazott. A változtatások olykor mégis sikerre vezető támpontot nyújtottak a műcímek feloldásához. A művek utólagos azonosítását az is nehezíti, hogy a tételek legtöbb esetben csak a cím részletére utalnak, sokszor a címdalton látható tipográfiai kiemelés alapján, illetve több ízben csupán a szerző nevét, vagy annak egyik elemét közli a lista. A jegyzék a megjelenési adatokat nem rögzítette – sem a helyét, sem az idejét –, így azt, hogy hazai vagy külföldi, illetve hányadik edícióról van szó, csak abban az esetben lehet megállapítani, ha az adott műnek Forintos Ádám halálát megelőzően egyetlen kiadása volt. Emiatt a könyvek beszerzési helyére, forrására, a gyűjtemény időszerűségére, fejlesztésére vonatkozóan nehéz következtetéseket levonni.

A „*Könyvek Specificatioja*” 59 számozatlan sorból áll, minden sor végén jelölve a kötetek mennyiségét, azonban mégsem lehet kétséget kizáróan megmondani, hogy ez pontosan hány darab könyvet, illetve művet jelent. A 14. tétel (14-15. sor),³⁹ valamint 55. tétel (56-57. sor)⁴⁰ esetében megállapítható, hogy az egymást követő sorok végén külön példányszámadattal felvett címek egy művet jelölnek. A 38. és 56. tétel alatt ugyanaz a cím szerepel,⁴¹ de azt nem tudni, hogy a kétkötetes mű darabjai elkeveredtek egymás mellől, vagy két példányban volt meg. Egy alkalommal jelezte az összeíró, hogy kétkötetes a könyv (7. tétel). Szokás volt a több részben megjelent műveket egybekötetni, így a jegyzékből nem derül ki, hogy egy többkötetes műnek mely kötete vagy kötetei voltak Forintos Ádám birtokában.

A korszakra még jellemző a manuskriptumok megléte a nyomtatott könyvek között.⁴² Forintos Ádám hagyatéki leltárában kézzel készült másolatokra nem találunk megjegyzést, azonban *Corpus Iuris Rusticani* (6. tétel) című jogi témájú dokumentuma valószínűleg manuskriptum volt. A mű bibliográfiákban történő azonosíthatatlansága mellett erre utal, hogy az összeíró csak a könyvtáblán szereplő cím alapján – „*a mint a táblájára írva vagy*on” – tudta meghatározni.

A könyvtárban megfigyelhető a latin nyelv dominanciája. Az élő idegen nyelveket egy német beszédgyűjtemény és egy francia nyelvkönyv képviseli. Magyarul csupán egy kegyességi, egy orvosi, egy gasztronómiai, illetve néhány szépirodalmi művet tudhatott magáénak Forintos Ádám.

A könyvleltárt tartalmi szempontból áttekintve feltűnő, hogy többségében olyan vallási, egyházi tárgyú könyveket tartalmaz, melyek túlmutatnak egy 18. századi nemes ájtatos, kegyességi irodalom iránti érdeklődésén, inkább teológia tanulmányokat feltételeznek. Eredeti tulajdonosuk valószínűleg Forintos Ádám korán elhunyt katolikus pap öccse, Forintos Antal volt, aki babérkoszorút szerzett filozófiából a nagyszombati egyetemen 1755. szeptember 5-én.⁴³ Az inventárium tételei között megtalálható az a könyv (35. tétel), mely egyetemi nyilvános filozófia vitatkozásához 1756-ban kiadott tézisfüzettel⁴⁴ együtt jelent meg liber gradualisként.⁴⁵ Padányi Bíró Márton veszprémi püspöknek ajánlotta vitatkozását, aki el is fogadta.⁴⁶ A listában szereplő könyvek között több nagyszombati kiadású van az 1750-es évekből, melyeket Forintos Antal egyetemi éve alatt gyűjthetett össze, akár diaktársai vitatkozásai alkalmával. A lista *Dissertationes Physicae* (19. tétel) tétele is – habár pontos bibliográfiai azonosítása a címtöredék alapján nem lehetséges – valószínűleg így került a gyűjteménybe. A jezsuita filozófiaoktatás logika, fizika, metafizika felosztásban

³⁹ 14. sor: *Operum Poeticorum Nicodemij I*, 15. sor: *Frixlinij Barengensis Pars Epica* 1. A mű feloldása: Frischlin, Nikodemus: *Operum Poeticorum Nicodemij Frischlini, Balingensis... Pars Epica: Continens Sedecim Heroicorum carminum libros, partim ad imitationem Virgilij, Ovidij, Valerij Flacci, partim Statij, Claudij, Lucianij et similibus scriptos...*, lásd a Függelék 14. tétele.

⁴⁰ 56. sor: *Liber absolutissimus I*, 57. sor: *Exemplorum omnium Sanctorum* I. A mű feloldása: Nicolas de Hannappes: *Exemplorum omnium Sacrosanctae Scripturae liber absolutissimus christianis omnibus, praecipue vero divini verbi praeconibus maximo usui profuturus...*, lásd a Függelék 55. tétele.

⁴¹ Nepveu, Francois: *Calendarium veritatis perpetuo valiturum, id est cogitationes Christianae pro singulis anni diebus*. Tynnaviae [Nagyszombat], 1726.

⁴² TRÓCSÁNYI Z. 1941. 22-37. p.

⁴³ VFL I. 01.39. b. XV. 294-95.; hivatkozik rá PFEIFFER J. 1987. 412. p.

⁴⁴ *Dum assertiones ex universa philosophia in... Societatis Jesu Universitate Tyrnaviensi anno 1756. mense Augusto die., publice propugnaret...* Antonius Forintoss... *ex praelectionibus... auditoribus oblata* (PETRIK VII. 234. p.)

⁴⁵ HÓMAN B. 1922. 64-71. p. „XVII-XVIII. századi jezsuita egyetemeken és főiskolákon a tudományos grádusok [...] elnyerése végett tartott nyilvános vitatkozások és ünnepélyes felavatások alkalmából adták ki és osztották szét a hallgatóság körében az úgynevezett libelli graduales-t. Rendszerint a tanulótársak - hol egy egész osztály, hol meg egy vagy több vagyonos ifjú - adta ki az új koszorús tiszteletére. Előfordult azonban, hogy az újdonsült baccalaureus vagy doctor nyomatta ki saját költségére, az intézet valamelyik előkelő patrónusának ajánlva. Minden ily libellus két részre tagolódik, egy alkalmi jellegű nyomtatványra s az ehhez csatolt önálló műre. Az alkalmi rész magában foglalja a kiadó ifjú vagy ifjak ajánlását, a vitatételeket (assertiones, theses) és a kiadó condiscipulusok [tanulótárs] névsorát. [...] Az alkalmi részhez járuló, de ettől független művek tartalma nagyon változatos. [...] A címlapon e mű szerzőjének neve nem szerepel, csupán címe; feltüntettek azonban az avatásnál szereplő praeses (promotor) és többnyire a respondens (promoveált) nevét is az egyetemi thesiseken.” 64. p.

⁴⁶ VFL I.01.39. b. XVII. 25-26.; hivatkozik rá PFEIFFER J. 1987. 412. p.

történt. Kéri Borgia Ferenc (1702–1768) csillagász, fizikus, jezsuita egyetemi tanár fizika tárgykörében írt azonos címkezetű disszertációi⁴⁷ például Forintos Antal nagyszombati filozófiai tanulmányainak idején, 1753–1754-ben kerültek ki az egyetemi nyomdából.

Teológiát tanult, gyakorló papi személytől, az előzőek alapján vélhetően Forintos Antaltól örökölt könyvek az egyházi beszédgyűjtemények. Ide tartoznak I. Nagy Szent Leó pápa (kb. 390–461) beszédei (34. tétel), valamint a német nyelvű *Quinque lapides limpidissimi de torrente* (9. tétel), mely a prágai Szent Vítus székesegyházban 1683 és 1688 között elhangzott hálaadó prédikációkat tartalmaz a törökverő I. Leopold császár tiszteletére, köztük a Buda visszafoglalásának örömeire, 1686. december 15-én tartott hitszónoklatot.⁴⁸ Az angliai egyházüldözés elől Franciaországba, majd Németalföldre menekülő Thomas Stapleton (1535–1598) *Promptuarium morale* (52. tétel) címmel írt vasárnapi szentbeszédeket. A Biblia egyes szöveghelyeit értelmező exegetikus mű a *Succincta Analysis* (4. tétel), illetve Otrokocsi Fóris Ferenc református lelkész, majd katolikus pap Nagyszombatban átdolgozott *Restitu Israel futura* (5. tétel) – „A zsidók eljövendő megtéréséről és az összes keresztény vallásfelekezeteknek velük együtt egy akolba egy pásztor alatt történő egyesüléséről” – című szentírásmagyarázata. Az illuzórikus mű azt fejtegeti, hogy az Ószövetségben szétszéledt zsidó nép újra egybegyűjthető és a hitvilága szerint megígért boldog jövőt elnyerheti, ha visszatér Istenhez, ezt követően az Újszövetségben más népek közé keveredett zsidók megtérnének Krisztushoz.⁴⁹ Nicolas de Hannappes (1225–1291) francia dominikánus, jeruzsálemi pátriárka *Exemplorum omnium Sacrosanctae Scripturae liber absolutissimus* (55. tétel) című biblia-magyarázatát többször kinyomtatták a 16. század óta, 1703-as würzburgi kiadásának gróf Zichy Pál címzetes püspök (kb. 1670–1737) volt a mecénása. Martinus Becanus (1563–1624) németalföldi származású jezsuita *Manuale controversarium* (24. tétel) a hitvitázó irodalom egyik elterjedt, népszerű műve volt. A bécsi professzor protestantizmus elleni vitairata 1623-ban jelent meg először, előszava vázolja az eltérő mentalitású eretnekekkel való kapcsolattartás módjait.⁵⁰ Az *Oliva verae pacis* című, az 1730-as évektől

közkezen forgó kolozsvári jezsuita kiadvány szintén a katolikus hitvédelem körébe sorolható. A *Paradoxum christianum...* (49. tétel) Bartholomaeo Fisen (1591–1649) belga jezsuita erkölcssteológiai munkája. Hermann Busenbaum (1600–1668) német jezsuita hit tudós keresztény erkölcstani összefoglalása, a *Medulla theologiae moralis*⁵¹ (53. tétel) 1650 és 1776 között több mint kétszáz nyomtatásban jelent meg. Néhány félreérthető gondolata miatt – mint pl. „a cél szentesíti az eszközt” – támadások érték. A nagyszombati egyetemi nyomda 1759-es második kiadásának árusítását a Szentszék neheztelése miatt a Helytartótanács megtiltotta.⁵² Antoninus Diana (1585–1663) palermói katolikus erkölcssteológus valamelyik műve (45. tétel) is valószínűleg Forintos Antal könyvgyűjteményét gazdagította eredetileg. A kortárs szerzők közül gyakran választották liber gradualisként Andrzej Maximilian Fredro (kb. 1620–1679) lengyel főnemesi írónak, a papnövendékek között újra népszerűvé váló sztoicizmus képviselőjének *Monita politico-moralia et icon ingeniorum* (21. tétel) című, erkölcsi neveléssel, politikai közélettel foglalkozó morálteológiai értekezését.⁵³ Nagyszombatban adták ki Forintos Antal egyetemi tanulmányi ideje alatt a lengyel származású jezsuita, Adalbertus Tytkovski (1624–1695) lelkigondozás, pasztorálpszichológia témájú *Cura medica animae, sive de malo, malique causis et remediis* (11. tétel) címet kapott művét. Khlósz Pál egyházbizományi munkája, a *Praxis. Seu forma processualis fori spiritualis, in Mariano-apostolico Hungariáé regno usu recepta* (35. tétel) Forintos Antal téziszüzetéhez kötve is megjelent Nagyszombatban 1756-ban. Philippe Chifflet (1588–1660) francia teológusnak csak a nevét említi a lista (50. tétel). Azonban az megjegyezhető, hogy az általa szerkesztett, több külföldi és hazai kiadást megért, a tridenti zsinat határozatait tartalmazó könyve fordul elő leggyakrabban⁵⁴ magyarországi könyvtárakban. A pálos rend krónikáját dolgozza fel Orosz Ferenc *Synopsis Analium...* (17. tétel) című egyháztörténelmi írása. Kónya Kristóf, a veszprémi piaristáknál 1758 és 1762 között oktató teológiai professzor „egyetemes következtetések” témában írt művének (32. tétel) kiadását Padányi Biró Márton püspök támogatta anyagilag.⁵⁵ Bernardinus Mercator (17. század) minorita szerzetes

⁴⁷ PETRIK II. 370. p.

⁴⁸ KELÉNYI B. 1936. 91-94. p.

⁴⁹ PINTÉR J. 1931., FALLENBÜCHL F. 1899. 382. p.

⁵⁰ MOLNÁR ANTAL 1992. 66. p.

⁵¹ BANGHA B. 1931. 283. p.

⁵² GULYÁS P. 1961. 94. p.

⁵³ BITSKEY I. 1997. 69-70. p.

⁵⁴ MKDNY alapján

⁵⁵ BIRÓ M. 2013. 41., 106. p

hitoktatási könyvét, a *Nucleus Catecheticus* (39. tétel) Nagyszombatban többször kiadták a 18. század folyamán, liber gradualisként is ismert.

Nem tudjuk, hogy az eddig felsorolt teológiai, egyházi tárgyú könyvek közül melyiket vette kézbe Forintos Ádám is olvasmányként, de bibliotékájának voltak egy köznemes vallási érdeklődéséhez közelebb álló, valamint hite gyakorlásához, elmélyüléséhez napi szinten használható kötetei. Jankovich Gellért (†1771) pálos áldozópap, nagyszombati teológiai doktor (1748–1751) *Novum Sidus Hungariae* (30. tétel) című, széles körben elterjedt munkájában – a latin kiadást követte a magyar, német és tót – a sasvári Mária-kegyhelyen történt csodákat írta meg. Kedveltek voltak az olasz lelkigyakorlatos könyvek, mint *A Jesus társaságabol való Pinamonti János Péter apostoli missionariusnak magános pusztában lévő kereszténnye, avagy Sz. Ignácznak tiz napra osztatott exercitiumi, s lelki gyakorlási* (20. tétel), mely Széchényi Ignác gróf költségén jelent meg Sopronban 1755-ben. Azt nem tudni, hogy Kempis Tamás (1379–1380) németalföldi teológus, lelki író mely művét birtokolta Forintos Ádám, a nemesi könyvtárakban leggyakrabban *Imitatio Christi* (*Krisztus követése*) című nevezetes, a keresztény életbölcseesség alapművének számító munkájával találkozunk. A Nagyszombatban 1725-ben nyomtatott *Duodecim rationes quae animarum zelum in cordibus Christianorum omnium accedere possunt* (48. tétel) keresztény élettel kapcsolatos elmélkedések gyűjteménye. Szűz Mária tiszteletére, ünnepeire szabott zsolozsmák szövegeit előíró liturgikus könyv a *Breviarium Marianum* (16. tétel). A szentek életéről szóló, az év minden napjára vonatkozó elmélkedéseket foglal magában Jean Etienne Grosez (1642–1718) francia jezsuita szerző latinra fordított *Diarium sanctorum*, (43. tétel) a szentek naplója. François Nepveu (1639–1708) szintén francia jezsuita szerző sok kiadást megért egyházi naptára, a *Calendarium veritatis* két kötetben (38., 56. tétel) volt meg Forintos Ádámnak. Az *Officium Rákóczián*⁵⁶ (3. tétel) a 17. században keletkezett, I. Rákóczi Ferencről elnevezett, illusztrációkat is tartalmazó, Európa-szerte ismert imádságoskönyv. Ez a laikus breviárium közkedvelt kiadványa volt a jezsuiták által vezetett vallásos társulatoknak Magyarországon, valamint gimnazisták számára előírt imádságoskönyv, ez lehet a magyarázata, hogy a

hagyatéki leltárakban szinte a leggyakrabban előforduló könyvcím. Ugyanakkor a nagyszombati papnövendékek a próbaidőt követően az *Officium Rákóczián* alapján tettek hitvallást a papnevelő intézet reguláinak betartására. Latin és magyar nyelvű kiadása az 1770-es évekig a jezsuitákhoz kapcsolódott.⁵⁷ Az elején kalendárium található az egyházi évről, ünnepekről, a fő rész különböző műfajú szövegek gyűjteménye: officiumok (zsolozsmák), könyörgések, zsolttárok, himnuszok, áhítatgyakorlatok a napi használatot megkönnyítő elrendezésben. Szembetűnő, hogy Bibliát nem említ az inventárium, csak egy tömör összefoglaló szerepel benne, a *Compendium Biblicum* (42. tétel). Ez nem jelenti azt, hogy nem is volt az elhunytak Bibliája, valószínűleg felesége az összeírás előtt a saját személyes holmijai között helyezte el.

Forintos Ádám könyvtárában a vallásos irodalom arányához viszonyítva kevés a történelem tanulmányozására beszerzett munka. Az almárium polcán ott volt Iosephus Flavius (37 körül – 100 körül) zsidó történetíró valamelyik munkája (26. tétel), mely az Ószövetségben való eligazodást is segíthette. Az egyházi és világi történelem megismeréséhez ismereteket nyújtó *Literae Procerum Europae* (2. tétel) című forráskiadvány szerzője, Johann Christian Lünig (1662–1740) 1552 és 1712 közötti leveleket válogatott össze. A három részes mű 1712-ben jelent meg Lipszében. A II. kötet három Zrínyi-levelet is közöl, az egyik Zrínyi Péter magyar törvénykezést ismertető levele Lipót császárhoz 1670-ből.⁵⁸ A listából az nem derül ki, hogy ez a magyar vonatkozású rész volt-e meg a gyűjteményben. A történelmi művek közé is sorolható Lünig szintén három részes *Orationes Procerum Europae* (8. tétel) című latin nyelvű, magyarázatok nélküli beszédgyűjteménye, mely az összeállító célja szerint a szónoki beszéd elsajátításához nyújthat segítséget. A kötetekben hat magyar vonatkozású szónoklat is szerepel a 15–16. századból.⁵⁹ Flavius és Lünig művei Forintos Antal papi könyvtárába is beleillenek. Nem sikerült azonosítani, hogy kinek az életrajzát örökíti meg a lista 33. tétele *Vita Conderbergy* címmel. A gyűjtemény egyik legfrissebb beszerzése Rudolf Coronini von Cronberg (1731–1791) genealógiája, mely a Habsburg–Lotaringiai-ház történetét mutatja be. A *Specimen genealogico-progonologicum ad illustrandam Habsburgo-Lotharingicam...* (31.

⁵⁶ A kiadványról bővebben: KNAPP É. 2000.

⁵⁷ A latin nyelvű több szerkezeti változáson ment keresztül. A magyar nyelvűek nem fordítások, önállóan alakultak ki a 17. században. 1693 és 1880 között több mint száz kiadást ért meg (magyarul 1756-tól), legtöbbször Nagyszombatban, legnagyobb számban latinul. Lásd KNAPP É. 2000.

⁵⁸ KNAPP É. 2008. 17. p.

⁵⁹ KNAPP É. 2008. 17–18. p.

tétel) Palma Ferenc Károly⁶⁰ (1735–1787) kiegészítő szövegével és szerkesztésében jelent meg Bécsben 1774-ben. A magyar történelmet Mindszenti Antalnak (1687–1736) a nagyszombati egyetemi nyomda által 1724–25-ben megjelentetett kétkötetes munkája képviseli. A *Propugnaculum Reipublicæ Christianæ...* (57. tétel), vagyis magyarra fordítva *A kereszténység védőbástyája* erkölcsstani („ethice” – ahogy az első kötet címében szerepel) szempontok alapján vázolja a magyar történelmet.

A politika témakörébe tartozik a keresztény állámerdeket hirdető vallásos gondolkodó, Wilhelm Ferdinand von Efferhen (műk. 1630–1639) *Manuale Politicum De Ratione Status, seu, Idolo Principum* (10. tétel) című kézikönyve. Franz Albrecht Pelzhoffer (1643–1710) jezsuita társadalomfilozófus államelméletét – *Lacon politicus...* (28. tétel) – Magyarországon Cörver Elek báró (1714–1747), piarista rendi tanár adta ki először Pozsonyban 1746-ban. Turóczy László (1682–1765) nagyszombati, kassai költészeti és retorika tanár *Comitia regnorum ac provinciarum Ungariae...*⁶¹ (44. tétel) című könyvecskéje egy, a jezsuita retorikaoktatás keretében előadható, iskolai színjátszást és deklamációt⁶² párosító, a nemesi ifjakat a politikai életre nevelő konzultációt⁶³ tartalmaz, így az iskolai tanulmányokhoz kapcsolódó művek csoportjába is tartozik. Két változatban adta ki a nagyszombati egyetemi nyomda a kassai jezsuiták részére 1717-ben. A történelmi keretbe (Savoyai Jenő 1716. augusztus 5-i pétervárad győzelme a török felett, Temesvár elfoglalása) helyezett, szónokló allegorikus alakokat (pl. Mars, Sors, Ungaria) felvonultató iskoladramából az országgyűlés működését ismerhették meg a diákok.

Forintos Ádám számára hivatásának gyakorlásához nélkülözhetetlenek voltak a jogi szakkönyvek, jogszabálygyűjtemények. Magyarország törvénytárának, a *Corpus Iuris Hungaricæ*nek (7. tétel) vélhetően kétkötetes, 1751-es nagyszombati kiadását használta. Szegedi János (1699–1760) jezsuita egyházjogász, nagyszombati egyetemi tanár 1734-ben kiadott háromkötetes törvénygyűjteményét, a *Rubricæ sive synopsis... Juris Ungaricæ* (29. tétel) talán még tanul-

mányai során szerezte be. Mint uradalmi ügyvédnek a földesúri joghatóság alatt élő nem nemesi, tágabb értelemben vett jobbágy (rusticus)⁶⁴ népszerűség panaszait, különösen az úrbért érintő ügyeit is orvosolnia kellett. Feltehetően a rájuk vonatkozó jogszabályok kézzel írt gyűjteménye volt a *Corpus Iuris Rusticani* (6. tétel), „a mint a táblájára írva vagy””. Forintos Ádámnak megvolt a feudális jogról, közjogról, hivatalokról írt tankönyvek szerzőjének, Christoph von Chlingensperg (1651–1720) ingolstadtai jogászprofesszornak *Collegiorum iuris civilis apotelesma, seu Institutionum imperialium* (25. tétel) címmel megjelent műve.

Az ismert köznemesi könyvleltárakban általában megtaláljuk az iskoláztatás során beszerzett tankönyveket kisebb-nagyobb mennyiségben, különösen a latin nyelv elsajátításához szükséges ókori klasszikusokat. Forintos Ádám azonban az átlaghoz képest kevesebbet őrzött ezekből, a gimnáziumi oktatás tananyagát képező ókori auktorok közül csak Aiszóposz fabuláit (54. tétel) tartotta meg. Laurent de Cellières (1630– kb. 1726) lyoni jezsuita professzor *Ars metrica...* (51. tétel) elnevezésű, antik és neolatin költőket citáló poétika tankönyvét 1698 és 1733 között háromszor adták ki Nagyszombatban. Elképzelhető, hogy már a Forintos család korábbi nemzedékének tagjai is használták tanulmányaikhoz. Ugyancsak ebből az időből származó nagyszombati kiadvány az ismeretlen szerzőjű *Tractatus Chriae, sive ex tempore dicendi compendium* (41. tétel) szónoklattan. A retorikai képzés segédkönyve annak egy részterületével, a kria⁶⁵ műfajával kapcsolatos tudnivalókkal foglalkozik. Az előszó írója szerint nemcsak diákok használhatják iskolai feladataik megoldásához, hanem a közéleti szereplésre készülőknek is segítséget nyújt a beszéd művészetének elsajátításához.⁶⁶ A megtartott tankönyvek csoportjában találunk még egy fizika-matematika traktátust (46. tétel). A listában szerepel egy közelebről meg nem határozható oktatásméleti munka *Institutio didactica* (13. tétel) címmel.

Forintos Ádámnak megvolt a *Pax Corporis* (15. tétel), Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) kedvelt és keresett magyar nyelvű, gyakorlati orvosi ismereteket össze-

⁶⁰ SZINNYEI J. 1905. 10. 209. col. Palma Ferenc Károly jezsuita, tíz évig a nagyszombati királyi nevelőben és 1771-től a bécsi Theresianumban oktatott. A szerzet eltöröltetése (1773) után Mária Terézia Krisztina főhercegnő udvari káplánjává nevezte ki, idejét a hazai történelem kutatására fordította. 1776-ban kalocsai kanonok, 1779-ben nagyprépost, 1784-ben címzetes püspök és érseki helyettes lett.

⁶¹ TARNAI A. 1986. 645. p.

⁶² szónoklás, szónoki beszéd

⁶³ „tanácskozás”, a politikai nevelés irodalmi formája, gyakorlati eszköze

⁶⁴ jobbágy címszó, lásd ORTUTAY GY. 1979. 2. 681. p.

⁶⁵ A kria (chria, chriae, chreia) egy ismert mondásra szerkesztett rövid, nyolc részből álló beszédgyakorlat. Az elnevezés eredetileg olyan bölcs mondás, szállóige, melynek ismerjük a szerzőjét. A korabeli diákok retorikai feladata volt, hogy egy-egy ilyen mondással kapcsolatosan írjanak rövid beszédet, melyet szintén kriának neveztek. A műfajról bővebben lásd: BOLONYAI G. 2001, ADAMIK T. 2004

⁶⁶ BARTOK I. 1998.

foglaló munkája, mely fontos szerepet töltött be hosszú évtizedeken keresztül a felvilágosító, tudományos gondolkodás terjesztésében. Kilenc – később bővített – kiadása jelent meg 1690 (Kolozsvár, református kollegium nyomdája) és 1774 között, a szerző halála után fia kezdeményezésére jelentették meg újra 1747-ben, ekkor már a jezsuita akadémia nyomdája kapta a megbízást. Pápai Páriz Ferenc az „*igyefogyott szegények*” hasznára szánta könyvét, „*kiknek nincsen mindencor keze ügyében értelmes Orvos, kiváltképpen falukon*”. A mű löcsei, általa el nem ismert kiadásának címe bővült a „*Házi-Czelédes Gazdáknak és Gazdaszszonyoknak, kik Városokban és falukon laknak*” ajánlással.⁶⁷ Még egy gyógyászati, mégpedig balneológiai témájú könyv azonosítható az inventáriumban. Torkos Justus János (1699–1770) Halléban tanult, gyógyszerészettel is foglalkozó orvosdoktornak és kémikusnak, akit 1740-ben Pozsony város főorvosává választottak, több különböző tanulmánya jelent meg az egészségügy területén, gyógyvizeink elemzésében élenjáró munkát végzett. A *Schediasma de thermis Pösthensibus* (27. tétel) című 59 lapos könyvecske földrajzi leírást ad Pöstyén gyógyforrásairól, ismerteti a gyógyvíz vegyi összetételét, gyógyhatásait, lehetséges ártalmait, az iszapkezelés és fürdés mikéntjét.⁶⁸

A *Szakáts mesterségnek könyvetskéje...* (37. tétel) a legrégebb magyar nyelvű szakácskönyv, melyet Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702) nyomdája adott ki először Kolozsváron 1695-ben. A 18. század folyamán Nagyszombatban is többször kinyomatták a gazdaszszonyok örömeire. Ahogy az 1742-es kiadás alcímében olvashatjuk: „*külömb-külömbféle válogatott tizfra, jó, egészséges, hasznos, tiszta, és szapora étkeknek megkészítése, sütése, és főzése, mint egy éléskamarában, rövideden le-irattatik és kinek kinek hasznára leábrázoltatik.*”

A bibliotéka nyelvi és tartalmi összetételéhez képest meglepő egy francia–magyar nyelvkönyv jelenléte. Jean Thomas franciatanár Esterházy Ferencnek ajánlott kétrészes kézikönyve *Nouvelle grammaire françoise et hongroise nommée: Le sincere maitre de langue. Az az: uj franczia és magyar grammatica, a melly igaz nyelv mesternek nevezetik* (18. tétel) címen jelent meg Sopronban 1763-ban, tehát az egyik legfrissebben beszerzett darabja Forintos Ádám könyvtárának. A szövegek a francián és magyaron kívül latinul

is szerepelnek benne. Az első kötet maga a nyelvkönyv, melyből önképzéssel is megtanulható a francia nyelv, így főképpen azoknak ajánlja a szerző, akik az iskolát már elvégezték és nincs módjuk tanártól elsajátítani azt. A második részben „*Mind Egyházi, Mind Világi, Mind pedig Hadi Rendeknek a’ Titulusai*” találhatóak mindhárom nyelven.

Forintos Ádám szépirodalmi könyveinek csoportjába tartozik Nicodemus Frischlin (1547–1590) német humanista, latin nyelvű költőnek, a tübingeni egyetem költészet-és történelemtanárának 1598-ban Strasbourgban kiadott gyűjteménye. Az *Operum Poeticorum... Pars Epica* (14. tétel) kötete részben ókori – Vergilius, Ovidius, Valerius Flaccus –, részben korabeli szerzők stílusában írt epikus műveket tartalmaz. John Barclay (1582–1621) skót–francia származású, jezsuitáknál nevelkedett, Franciaországban élt újlatin költő *Argenis* (12. tétel) című, 1621-ben Párizsban megjelent, rengeteg kiadást megért híres heroikus regényének hazai edíciója nem volt, de ismerték a 17. század közepétől nálunk is. A jezsuita iskolákban erkölcsi nevelési céllal olvastatták a diákokkal, ezért is lehetett annyira elterjedt a nemesi könyvtárakban. Az udvari környezetben játszódó történetben *Argenis* szicíliai királylány kezéért három kérés verseng, aki küzdelmek hosszú sora után elnyeri a boldogságot. A mű politikai kulcsregényként is olvasható, a 16. század második felének Franciaországát Sziciliába helyezve meséli el Európa történelmét. A görög nevek mögé bújtatott allegorikus szereplők valóságos történelmi személyeknek felelnek meg, Bethlen Gábor alakja is feltűnik a könyvben. Az államregény fő szándéka az alattvalókat tiszteletre nevelő, az uralkodó bölcsességét fejlesztő politikai, morális tanítás, azonban népszerűségét a kibontakozó szerelmi szál, a meseszöveg sokszínűsége miatt érthette el.⁶⁹

A kapucinus rendbeli Zacharie de Lisieux, álnevén Petrus Firmianus (1596–1661) *Gyges Gallus* (36. tétel) című latin nyelvű, népszerű satirikus regénye először Párizsban jelent meg 1658-ban, nálunk Nagyszombatban adták ki 1743-ban. Az író a főhős által egy druida koporsóban talált láthatatlanná tevő gyűrű segítségével leplezi le a meggazdagodás érdekében ördögi praktikákat űző öregember, az ájtatosságot színlelő, titokban Kupidónak áldozó asszony, a vendéglőben pazarlók, boldogtalan gazdagok, haragos tisztviselők visel-

⁶⁷ VITA Zs. 1962. 147–161. p.

⁶⁸ MAGYARY-KOSSA Gy. 1940. 133. p.

⁶⁹ KIRÁLY I. I. 1970. 698. p.

kedését, a csillagjósolás, aranycsinálás ártalmasságát stb.⁷⁰ Forintos Ádám olvasta korának legnépszerűbb regényeit, korabeli szóhasználatlalt románjait. François Fénelon (1651–1715) francia pap Télemakhoszról⁷¹ szóló munkája (23. tétel) először francia nyelven jelent meg 1699-ben.⁷² Magyarországon a kassai jezsuita nyomda adta ki latinul a 18. század közepén többször is (*Telemachus gallice conscriptus...*). Haller László (1717–1751) máramarosi főispán franciából fordította *Telemakus bujdosásának történeteit*. Hazánk irodalmának krónikájában az első regénynek nevezhető alkotás szövege igényes, de Fénelon letisztultságánál barokkosabbra sikerült a magyar nyelvi megformálás. A felvilágosodás jegyében írt könyv – mint erkölcsnemesítő munka – megjelentetését Barkóczy Ferencz egri püspök finanszírozta 1755-ben Kassán, majd még háromszor nyomtatták ki 1775-ig. Biztosak nem lehetünk benne, de valószínű, hogy a mondai környezetben játszódó históriának ezt a – szinte a nemesi közönség egésze által ismert – magyar változatát olvasta Forintos Ádám és családja. Leginkább államregényként határozható meg, de kalandregényként, a hős nevelődés- és fejlődésregényként is értelmezhető. Az alcím szórakoztató olvasmányként is ajánlja „*magyar hazánk fő, közép, és alacsony rendéinek öröme, kedves, és bölcs multságára*”. A korszak másik kedvelt államregénye volt az enciklopédista mozgalom tagjának, Jean-François Marmontel (1723–1799) francia történésznek *Belisarius*,⁷³ mely Télemakhosz meséjének ellentétéként is felfogható. A regényben Justinianus császár megvakított, börtönbe vetett öreg hadvezére, Belisarius ad politikai tanácsokat a trónörököst, Tiberiust okítva. Fénelon az uralkodót, Marmontel az alattvalókat inti türelemre és józanságra. 1767-ben jelent meg franciául (*Bélisaire*), a jezsuita Horváth Mihály latin fordítását 1772-ben adták ki Bécsben *Belisarius* címen, a református lelkész Zalányi Péter magyar fordítása 1773-ban (*Bélisarius*), vargyasi Dániel Istváné 1776-ban (*Belisarius*) látott napvilágot Kolozsváron. Azt nem tudjuk, hogy Forintos Ádám melyik nyelven olvasta a „*Bellisarius*”-t (40. tétel), de mindenképpen könyvtára egyik legfrissebb darabja. Biztosan Forintos Ádám saját irodalmi érdeklődését tükrözi Mészáros Ignác *Kártigám*⁷⁴ (1. tétel) címen ismertté vált (teljes címe: *Buda várának visszavételkor a keresztyének fogságába esett egy Kartigam nevű török kisasszonynak ritka és emlékezetes törté-*

neti) hősi-gálans regénye is, mely 1772-ben jelent meg először Pozsonyban, tehát biztosan nem öröklés útján került a birtokába és nem is tanulmányai során jutott hozzá. A széles közönségsikernek örvendő románt a kortársak magyar műként ismerték, valójában eredetileg német regény volt, melyet Mészáros a magyar történelemhez kapcsolva dolgozott át. Buda 1686-os visszafoglalásakor Ibrahim basa Kártigám nevű leánya fogságba kerül, így jut el Párizsba, ahol Krisztina néven keresztény hitre tér. Kalandjai nem érnek véget: elválasztják szerelmétől, többször fogságba kerül, rablótámadás, gyilkossági kísérlet áldozata lesz, a végén azonban újra egymásra talál a szerelmesek és az is kiderül, hogy Krisztina-Kártigám valójában egy magyar nemes gyermeke. A főúri világot bemutató történet a női olvasók tetszését is elnyerte. Népszerűségét újdonságot hozó, finomkodó, cikornyás társalgással teletűzdelt nyelvezete is növelte. A *Kártigám* sikere elfogadtatta a szerelmes, világi regény műfaját.

Összegzés

A korszak nemesi könyvtáraihoz hasonlóan Forintos Ádáméban is a vallási irodalom dominál, további közös jellemzőként jogi és történelmi művek is találhatóak benne. A bibliotéka közel felét kitevő vallási témájú könyvek jelentős részét feltehetően korábban elhunyt őrccsétől, Forintos Antaltól örökölte, aki a nagyszombati egyetemen folytatott filozófia és teológia tanulmányai alatt, majd papi hivatása gyakorlása közben gyűjthette össze azokat. A könyvhagyaték kegyességi témájú darabjai megfelelnek egy köznemes magánáhitatát szolgáló műveknek, ugyanakkor nem különíthetők el bizonyossággal Forintos Ádám és Antal ájtatossági könyvei egymástól. Más témakörbe sorolt könyvek esetében is felmerülhet, hogy Antal örökségeként kerültek a hagyatékba. A gimnáziumi tanulmányok idejéből megmaradt egy-egy retorika és poétika tankönyv, viszont az összehasonlításoként szolgáló nemesi könyvtárakhoz képest kevés a megőrzött ókori klasszikus. A 16–17. századi Európa történetéhez köthető levél- és beszédgyűjtemény a retorika iránti érdeklődést is mutatja. Egy mű foglalkozik kifejezetten Magyarország históriájával. A történelmi témájú könyvek között a legfrissebb beszerzések közé az uralkodó Habsburg–Lotaringiai-ház genealógiája

⁷⁰ MAGYAR Könyv-Ház 1800. 369. p.; KIRÁLY I. 18. 1995. 25. p.

⁷¹ A görög mitológiában Odüsszeusz és Pénélope fia.

⁷² KIRÁLY I. 3. 103. p., KLANICZAY T. 1964. II. 548. p., BODOR B. 2008. 32-36. pp.

⁷³ BODOR B. 2008. 42-44. pp., KLANICZAY T. 1964. II. 548. p.

⁷⁴ GINTLI T. 2010. 376. p., BODOR B. 2008. I. 36-41. pp.

tartozik. A politikát vallásos gondolkodók értekezései, illetve egy iskoláztatáshoz is köthető, politikai, hivatali életre nevelő jezsuita iskoladráma képviseli. A Forintos Ádám számára munkaeszköznek számító jogi szakirodalom négy kötetből áll, az egyik feltehetően manuskriptum. Gazdálkodáshoz kapcsolódó könyveket nem szerzett be Forintos Ádám. Egészségügyi ismeretszerzésre a kor legkeresettebb magyar nyelvű, laikusoknak szánt gyakorlati orvosi kézikönyve és egy balneológiai munka állt rendelkezésre. A háztartás vezetéséhez hasznos útmutató volt a Nagyszombatban, a 18. század közepén is többször kiadott, nagy sikerű magyar nyelvű szakácskönyv. Francia nyelvű olvasmányokat ugyan nem találunk Forintos Ádám tulajdonában, de a francia nyelv elsajátításához – az iskoláztatáshoz nem kapcsolódóan, azt követően – beszerzett nyelvkönyv talán azt az igényt is mutatja, hogy ne csak latin fordításokból ismerje meg, hanem eredetiben is élvezhesse az őt érdeklő műveket. Forintos Ádám saját ízléséről leginkább a magyarországi regény kezdetének számító szépirodalmi könyvei árulkodnak, melyek közül több jezsuita közvetítéssel, erkölcsi nevelési céllal kerülhetett a magyar nemesi olvasóközönséghez. Tulajdonosuk a késő barokk széppróza legnépszerűbb, kalandokban, cselszövésekben bővelkedő politikai, állam-, egyben hősi, gáláns regényeit olvasta – köztük új beszerzésű magyar nyelvűt is –, melyekben megtalálhatta a saját olvasatát.

A jezsuita oktatás és könyvkiadás főlénye, a latin nyelv egyházi, hivatali, jogi használata következtében nem meglepő a könyvtár összetételében a latin nyelvű kiadványok túlsúlya.

A könyvek megjelenési idejét ugyan nem jegyezték fel, de jelentős részüket az 1740-es, 1750-es években is kiadták – sokat közülük Nagyszombatban –, vagyis a testvérek tanulmányi ideje körüli időszakban, valószínűleg ekkor jutottak hozzájuk.

Összehasonlításként ismerjük meg a Zala és Vas megyében is birtokos Hertelendy család tagjának, az 1789-ben elhunyt katolikus nemes, Hertelendy György szolgabírónak Gasztonyban összeírt, hasonló állományméretű könyvtárát.⁷⁵ Az 58 kötetet számláló gyűjteményben szintén a vallás az uralkodó. A 33 valási tárgyú könyv között itt sem találunk Bibliát. A kegyességi, jámbor olvasmányok, imakönyvek csoport-

jában a diplomák öröklésre utalnak, viszont a bibliotékában nincsenek olyan teológiai, egyházi könyvek, melyek pap rokontól származhatnak. Hat tankönyv és iskolai segédkönyv található a gyűjteményben. Az élő idegen nyelveket egy magyarul tanuló németek számára írt nyelvkönyv és egy német–latin szótár képviseli. Az öt jogi témájú kiadvány közül a *Corpus Juris Hungarici* Hertelendy könyvtárában is megtalálható. Szépirodalmi művei szintén a saját érdeklődését mutatják, hiszen apja és apósa könyvtárában ilyeneket nem írtak össze. Szívesen forgatta a Vas megyei származású Faludi Ferenc (1704–1779) jezsuita tudós, író, költő népszerű *Szent ember* (1773), *Udvari ember* (1750), *Nemes úrfi* (1771) című morálfilozófiai átdolgozásait. A felvilágosodás szellemiségét képviselő Báróczy Sándor (1735–1809) (*Erkölcsei levelek, Erkölcsei mesék*, 1775) és Bessenyei György (1747–1811) (*Hunyadi László tragédiája*, 1772) testőrírók művei mellett a jozefinista törekvések ellenfelének számító Szaitz Leó szervita rendi szerzetes *Igaz magyar* (1785) című vitairata is megvolt neki.

Hertelendy könyvtárában mind a vallás, mind a szépirodalom témakörében több a magyar nyelvű és szerzőjű könyv. A nyolc évvel későbbi könyvgyűjteményben már jelen vannak a magyar felvilágosodás alkotóinak művei.

Forintos Ádám könyveinek sorsa

Forintos Ádám halála után egy esztendőre villámcsapás következtében leégett 12 épület Mihályfán. Forintos Ádám árváinak „*curialis residentián*” álló háza – négy szoba, konyha, kamra – is erre a sorsra jutott, a benn lévő ingóságok nagy része odaveszett. A megsemmisült tárgyak listáját nem ismerjük, de valószínűsíthető, hogy Forintos Ádám könyvtára is a tűz martaléka lett.

⁷⁵ TÓTH I. GY. 1996. 221–223. pp.

Irodalom

- ADAMIK Tamás – JÁSZÓ Anna, A. – ACZÉL Petra 2004. Retorika. Budapest
- ADAMS, Herbert Mayow. 1967. Catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501–1600 in Cambridge libraries. I-II. Cambridges
- BANGHA Béla (szerk.) 1931. Katolikus lexikon I. köt. Budapest
- BARTÓK István 1998. „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között. Budapest
- BENDA GY. 1984. Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén. Parraghy László hagyatéka. In: Agrártörténeti Szemle
- BIRÓ Márton, Padányi 2013. Padányi Bíró Márton veszprémi püspök végrendelete, 1762. Veszprém
- BODOR Béla 2008. Régi magyar regénytükör I. köt. Budapest
- BITSKEY István 1997. Püspökök, írók, könyvtárak – Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Eger
- BOLONYAI Gábor 2001. Antik szónoki gyakorlatok. Budapest
- BORSA Gedeon (összeáll.) 1971–2011. Régi magyarországi nyomtatványok. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. 1. köt. 1473–1600; 2. köt. 1601–1635; 3. köt. 1636–1655. 4. 1656–1670. Bp., 1971–2011.
- DEGRÉ Alajos 1983. Zala megye vezetőségének kiválasztása a feudalizmus végén. In: Jogtörténeti Tanulmányok V. Budapest
- FALLENBÜCHL Ferenc 1899. Otrókoci Fóris Ferencz élete és irodalmi működése. In: Magyar Sion
- FARKAS Gábor 2004. A Sümeg vidéki falvak múltjából. In: Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis = Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve. 33.
- FÓNAGY Zoltán 2013. A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár II. Budapest
- GEORGI, Theophil 1742. Allgemeines europäisches Bücher-Lexicon. Bd. 3. M-R. Leipzig
- GINTLI Tibor (főszerk.) 2010. Magyar irodalom. Budapest
- GULYÁS Pál 1961. A könyv sorsa Magyarországon. 2. köt. Budapest
- HAIMAN György – MUSZKA Erzsébet – BORSA Gedeon 1997. A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára. 1773. Budapest
- HÉJJA Julianna Erika 2001. Egy XVIII. századi Békés vármegyei kisnemes, Hrabovszky László olvasmányai. In: Magyar Könyvszemle
- HÓMAN Bálint 1922. A „libelli graduales” könyvtári feldolgozása. In: Magyar Könyvszemle
- HORVÁTH József 1993. Adalékok a XVII. századi győri magánkönyvtárak történetéhez. Vida László főszolgabíró könyvtára. In: Kisalföldi könyvtáros
- HUDI József 2009. Köznemesi magánkönyvtárak a XVII–XIX. századi Veszprém megyében. In: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVII–XIX. századi Veszprém megyében. Budapest
- JUHAROS Ferenc 1933. A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged
- KÁDÁR Zsófia – KISS Beáta – PÓKA Ágnes 2011. A Nagyszombati Egyetem teológiai karának hallgatósága, 1635–1773. Budapest

- KÁDÁR Zsófia 2013. A pozsonyi jezsuita kollégium Mária-társulatának könyvkiadása és könyvterjesztése. In: Egyháztörténeti Szemle
- KELÉNYI B. Ottó 1936. A török Buda a keresztény Nyugat közvéleményében. In: Tanulmányok Budapest múltjából
- KIRÁLY István (főszerk.) – SZERDAHELYI István (főszerk.) 1970–1995. Világirodalmi lexikon. 1-18. köt. Budapest
- KLANICZAY Tibor (szerk.) 1964. A magyar irodalom története II. A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Budapest
- KNAPP Éva 2000. Officium Rákócziánium. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai. Budapest
- KNAPP Éva 2008. HISTORIA – ORATIO – EXEGESIS. A 18. századi Bonfini- és Istvánffy-recepció történetéhez. In: Irodalomtörténeti Közlemények
- KOMJÁTHY Miklósné (szerk.) 1971. Magyarország bibliographiája, 1712–1860. 5. köt. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712-1860 c. művének 1-4. kötetéhez. Az 1712-1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Budapest
- KOVÁCS Imre 1991. A türjei Premonsteri Prépostság története. Zalaegerszeg
- MAGYAR Könyv-Ház 1796. 8. Pest
- MAGYAR Könyv-Ház 1800. 13. Pest
- MAGYARY-KOSSA Gyula 1940. Magyar orvosi emlékek IV. Budapest
- MÁRTONFFY Károly 1946. Jogi oktatásunk új rendeje. In: Városi Szemle
- MOLNÁR Aladár 1881. A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest
- MOLNÁR András (szerk.) 2000. Zala megye archontológiája 1138–2000. Zalaegerszeg
- MOLNÁR Antal 1992. Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon. In: Aetas
- OJTOZI Eszter 1999. Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 1700–1750 közötti külföldi könyveiben IV. (Nemesek és polgárok könyvei). In: Magyar Könyvszemle
- ORTUTAY Gyula (főszerk.) 1979. Magyar Néprajzi Lexikon 2. köt. Budapest
- PAVERCSIK Ilona (szerk.) 1989. Magyarország bibliographiája, 1712–1860. 7. köt. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez. 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Budapest
- PETRIK Géza I-IV. 1888–1892. Magyarország bibliographiája, 1712–1860. Budapest
- PETRIK V. Lásd KOMJÁTHY M.
- PETRIK VII. Lásd PAVERCSIK I.
- PFEIFFER János 1987. A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. München
- PINTÉR Jenő 1931. Pintér Jenő magyar irodalomtörténete 3. köt. A magyar irodalom a XVII. században
- RMK I-III. Lásd SZABÓ K.
- RMNY lásd BORSA G.
- SOLTÉSZ Erzsébet – VELENCZEI Katalin – SALGÓ Ágnes, W. 1990. Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa. Nem magyar nyelvű, külföldi nyomtatványok = Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Vol. 1-3. Budapest

- SOMMERVOGEL, Carlos 1890–1909. Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. 1-10. Bruxelles–Paris
- SZABÓ Károly 1879–1898. Régi Magyar Könyvtár (1473–1711) I-III. köt. Budapest
- SZELESTEI N. László 2003. Egy esztergomi köznemes, Somogyi János (†1782) könyvtára. In: Magyar Könyvszemle
- SZIJÁRTÓ M. István 2006. Nemes nők és földtulajdon a 18–19. század fordulóján. In: Nemesi társadalom és politika. Budapest
- SZINNYEI József 1891–1914. Magyar írók élete és munkái. 1-14. köt. Budapest
- SZLUHA Márton 2012. Vas vármegye nemes családjai I. köt. Budapest
- SZÖRÉNYI László 2018. A 18. századi magyarországi jezsuiták Mátyás királyról alkotott képe. Mindszenti Antal Propugnaculum Reipublicæ Christianæ című műve első kötetének (1724) Mátyás királyra vonatkozó részleteiről. In: Napút
- TARNAI Andor 1986. A consultatio Magyarországon. A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez. In: Irodalomtörténeti Közlemények
- TÓTH István György 1996. A birtokos nemesek művelődése: a könyvtárak és tulajdonosaik. In: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Budapest
- TRÓCSÁNYI Zoltán 1941. A tizenharmadik század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma. In: Magyar Könyvszemle
- VITA Zsigmond 1962. Pápai Páriz Ferenc „Pax Corporis”-ának különböző kiadásai. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 25. Budapest
- ZSOLDOS Benő 1910. Egy 18. századbeli bácskai megyei táblabíró könyvtára. In: Magyar Könyvszemle

Levéltári források

- CSPPL I. 2. Appendix ad Archivum Vetus I. sorozat. Fassiones (örökvallások)
- MNL GYMSM SL VIII. 52. Pannonhalmi Szt. Benedek Rend Soproni Szt. Asztrik Gimnáziuma iratai. Tanárok és tanulók névsora 1707–1767
- MNL OL A57 Magyar Kancelláriai Levéltár–Libri regii 1764–1767
- MNL ZML IV. 1. f. Gyámügyi iratok. Acta orphanalia antiquissima (Vegyes 1787 előtti gyámi iratok)
- MNL ZML IV. 1. a. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek (Protocollum congregationum) 1555–1848
- MNL ZML IV. 1. aa. Tanúkihallgatási jegyzőkönyvek (Inquisitiones) 1593–1787
- MNL ZML IV. 1. ac. Bírói megintések 1584–1787
- MNL ZML IV. 1. b. Közgyűlési iratok (Acta congregationalia) 1614–1848
- MNL ZML IV. 1. u. Bizonyáglevelek (Testimoniales) 1597–1787
- MNL ZML IV. 2. d. Vegyes árvaügyi iratok. Acta orphanalia ab anno 1790, illetve ante annum 1790
- MNL ZML IV. 9. d. Nemesi javak összeírása 1620–1787

MNL ZML IV. 15. Zala Vármegye II. József-féle Törvényszékének iratai 1787–1790

MNL ZML IV. 435b. Zala vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Mikrofilmek 1624–1895

PFK–SZMBPK 120b. A. 14. Liber scholasticorum Gymnasii Societatis Jesu Jaurini ab anno 1743 ad annum 1773. (jelenleg a győri Szent Mór Bencés Perjelség Könyvtárában)

VFL I. 01. 39. b. Protocolla episcopalia

Rövidítések

BNH Cat. Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa = Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Könyv, Bp.⁷⁶

CERL THESAURUS Consortium of European Research Libraries Thesaurus. Adatbázis⁷⁷

CSPPL Csornai Premontrei Prépostság Levéltára

DEENK Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

MKDNY Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása. Adatbázis⁷⁸

MKL Magyar Katolikus Lexikon. Könyv

MNL GYMSM SL Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL ZML Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

MOKKA–R Magyar Országos Közös Katalógus – Régi Nyomtatványok. Adatbázis⁷⁹

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

PFK–SZMBPK Pannonhalmi Főapátság Könyvtára – Szent Mór Bencés Perjelség Könyvtára, Győr

RMK Régi Magyar Könyvtár. Könyv, Bp.⁸⁰

RMNY Régi magyarországi nyomtatványok. Könyv, Bp.⁸¹

VD16 Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts. Könyv, Stuttgart; Adatbázis⁸²

VD17 Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts. Adatbázis⁸³

VFL Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

⁷⁶ Az irodalomjegyzékben lásd SOLTÉSZ E.

⁷⁷ <https://data.cerl.org/thesaurus/search> (2019.01.15.)

⁷⁸ <http://www.eruditio.hu/mkdny/> (2019.01.15.)

⁷⁹ <http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-r> (2019.01.15.)

⁸⁰ Az irodalomjegyzékben lásd SZABÓ Károly

⁸¹ Az irodalomjegyzékben lásd BORSA G.

⁸² <http://www.vd16.de/> (2019.01.15.)

⁸³ <http://www.vd17.de/> (2019.01.15.)

Chapters from the history of 18th century gentry private libraries of Zala county based on inheritance documentations - Adam Forintos's library, Mihályfa, 1781.

Among the richest sources for the assessment of the 18th century Zala nobility's books, reading and book culture, there are the registers of the responsible offices for inheritance. In the Zala County Archives of the Hungarian National Archives, such documents have been kept in a separate collection from the second half of the 18th century. The noble orphans could only inherit their wealth after they reached the legal age, which necessitated a detailed written inventory and itemized listing of the assets. Thus, these inventories provide an opportunity to examine economic, lifestyle and cultural history, in addition to determining the state of wealth. Not all 383 orphan files contain lists and not all lists contain books. Considering also the small assets, 38 estate inventories mention books. Among the prominently large library of 186 items and the inventories of only 1-2 books, Adam Forintos's nearly 60-item library was one of the richest collections in terms of numbers.

The history of the Forintos family in Forintosháza originates back to 1403. The settlement, now belonging to Orbányosfa, near Nagykapornak, was named after Florentos Antal from Florence, Italy. Members of the Forintos family were able to increase their demesnes in the 18th century, and many became leaders of the official county nobility. Ádám Forintos's father was leader district administrator, one of his brother was a town clerk, and the other was the deputy of the Zala county, and the member of the parliament. Ádám Forintos himself was not a member of the county executive elite, during his career he was a lawyer at several ecclesiastical and secular private estates.

In the days following the death of Adam Forintos, 6th September 1781, his inventory of movable and immovable property in Mihályfa, lists his book assets in a separate chapter. Some entries in the register usually refer only to the abbreviated title or typographically highlighted title of the work, sometimes only to the name of the author is mentioned, and in many cases dictation by note resulted mistakes.

All this makes it difficult to identify the works. The list does not indicate the place and year of publication. In the appendix I publish the list of the books in the alphabetical transcript of the manuscript, the resolutions of the works I have identified so far are published parallel with the individual items, and the bibliographical references are published in footnotes.

The linguistic composition of the book list reflects the Latin based culture of the 18th century nobility.

It is prominent in the course of content analysis that religious, ecclesiastical books are in the majority, the original owner of which was presumably the brother of Adam Forintos, a deceased Catholic priest. A possible proof for this is the fact that the items include the book published in Nagyszombat on the occasion of his university graduation exam.

In addition to legal books, necessary for Adam Forintos's lawyer work, the list includes some historical, political works and few preserved textbooks. The educational works are represented by a couple of medical and health books.

Ádám Forintos's own taste and interest are most evident in his literary books, he read the most popular political, heroic, gallant novels of the late Baroque prose, including Hungarian.

Translated by Veronika Nagy

Függelék

Forintos Ádám könyveinek jegyzéke (1781. szeptember 6.)⁸⁴

Appendix: List of Adam Forintos's Books (6th September 1781)

Tétel ⁸⁵	Könyvek Specificatioja	Db	Azonosított művek
[1.]	Chartigan nevezetű	1	Mészáros Ignác: <i>Buda várának vissza-vételekor a keresztények fogságába esett egy Kartigam névű török kisaszszonynak ritka, és emlékezetes történeti, mellyeket némelly különös fel-jegyzésekből magyar nyelvbe foglalta...</i> Posonyban, 1772 ⁸⁶
[2.]	Literae Procer[um]	1	Lünig, Johann Christian: <i>Literae procerum Europae, ab imperatoribus, electoribus, principibus, statibusque s. imperii román o-germanici, ad reges, principes, republ. liberas, et vice versa. In multifariis, tam laetitiae, quam tristitiae casibus, nec non belli ac pacis negotiis, itemque religionis causa, ab anno 1552. usque ad annum 1712. latina lingua exaratae, et in tres partes divisae et in lucem editae.</i> 3 ptes. Lipsiae [Lipcse], 1712 ⁸⁷
[3.]	Officium Rakoczianum	1	<i>Officium Rákócziánium, sive varia pietatis exercitia cultui divino magnae Matris Mariae, sanctorumque patronum honori debita</i> ⁸⁸
[4.]	Succincta Analisis ⁸⁹	1	

⁸⁴ A könyvek jegyzékét (Könyvek Specificatioja) a forrásdokumentum betűhív átiratában teszem közzé, az ez ideig azonosított művek feloldását az egyes tételekkel párhuzamosan, a bibliográfiai, szakirodalmi hivatkozásokat, egyéb megjegyzéseket lábjegyzetben közlöm. A művek azonosításához a Magyar Nemzeti Bibliográfia megfelelő köteteit (RMNY, RMK, PETRIK), illetve külföldi szakbibliográfiákat, magyarországi könyvtárakban való fellelhetőségük, gyakoriságuk vizsgálatához a MOKKA-R és MKDNY adatbázisokat használtam. Az „Azonosított művek” oszlop bibliográfiai leírásaiban akkor szerepel a megjelenés helye és ideje, ha Forintos Ádám halálát megelőzően egy kiadása ismert a műnek. A bibliográfiai leírásokban kiemeltem azt a címrészt, amely alapján a művet azonosítottam. A művek feloldásához figyelembe vettem a könyvek címdalának tipográfiai kiemelésit, valamint a korabeli közkeletű címhasználatot.

⁸⁵ Az eredeti kéziratot jegyzék 59 számozatlan sorból áll, minden sor végén jelölve a kötetek mennyiségét, azonban a 14. tétel (a kéziratban 14-15. sor), valamint az 55. tétel (a kéziratban 56-57. sor) esetében megállapítható, hogy az egymást követő sorok végén külön példányszámadattal felvett címek egy művet jelölnek, emiatt a táblázatban 57. utólag számozott tétel szerepel.

⁸⁶ PETRIK II. 724. p., 2. nyomtatás Pozsonyban és Kassán, 1780; Az OSZK katalógusában 1778-as kolozsvári kiadás is szerepel.

⁸⁷ PETRIK II. 629. p. A 3 részes mű valamelyik kötete.

⁸⁸ 1693 és 1880 között több mint száz kiadást ért meg, legtöbbször Nagyszombatban, legnagyobb számban latinul. Az első ismert magyar nyelvű kiadás 1732-ben jelent meg Budán (*Szep ajtatosságokkal tellyes könyv, melly deák nyelven Officium Rakoczianum mondatik.* PETRIK VII. 506. p.). *Officium Rakoczianum* kezdettel 1756-tól ismerünk magyar nyelvű példányokat (*Officium Rakoczianum, avagy különböző ajtatosságoknak gyakorlási, Isten imádsására... Máriának és minden szenteknek tiszteletire alkalmasak...* PETRIK VII. 369. p.).

⁸⁹ Feloldása két mű is lehetséges, a címdal tipográfiai kiemelése alapján. 1. SIMON Márton: *Succincta loci 2. Tim. III. V. 16. 17. analysis exhibens quasdám S. Scripturae proprietates... praeside...* Joh. Jacobo Hottingero... publico examini subijciet Martinus Simonii, Ungarus. Auctor et rpondens... Tiguri [Zürich], 1717. – 16 oldalas tézisfüzet. PETRIK III. 384. p. 2. SCHENCK, Gabriel Maria: *Selectarum Quaestionum Scripturistarum Et Quarundam Apparentium S. Scripturae Antilogiarum Succincta Analysis: Cum Conclusionibus ex Tractatu Theologico de Beatiudine in genere, & Visione Beatifica in specie.* Augustae Vindelicorum [Augsburg], 1750. – Megtalálható az MKDNY-ben, az OSZK katalógusában. Liber gradualis: Zagrabiae Conv. Ord. Francisc... Varasini, 1755

[5.]	Restitu Israel nevezetű	1	Otrokocsi Fóris Ferenc: Restitutio Israel futura. Seu tractatus, quo ex textu Hoseae 3. v. 4. 5. (De filiis Israel, deque mysteriis regis hebraeorum, principis, sacrificii, altaris, Ephod, Theraphim, &c. explicatio.) ostenditur; populum Israel in vet. test. olim dispersum, aliisque populis immixtum, brevi per veram ad Deum conversionem, & eximiam vitae sanctitatem, variis e populis, etiam Christiano nomine insignitis, (inprimis Scythicae originis) esse manifestandum, recolligendum, & in promissam ei felicitatem gradatim restituendum: cujus restitutionem, sequetur deinde judaeorum etiam in novo testamento dispersorum conversio ad Christum, & restitutio. Maturandae sanctae Christianorum in fide unioni, & promovendae sanctitati inserviens. Viennae Austriae [Bécs], 1712 ⁹⁰
[6.]	Corpus Iuris Rusticani, a mint a táblájára írva vagy ⁹¹	1	
[7.]	Corpus Iuris Hung[arici] 2. Thomusb[an]	2	Corpus juris Hungarici, seu Decretum generale inclyti Regni Hungariae, partiumque eidem annexarum in duos tomos distinctum. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1751 ⁹²
[8.]	Oraciones Procer[um]	1	Lünig, Johann Christian: Orationes procerum Europae' eorundemque ministrorum ac legatorum, ut & virorum celeberrimorum, in multifarii, tam laetitiae, quam tristitiae casibus, nec non belli ac pacis negotiis, itemque religionis causa, ab aliquot seculis, usque ad a. 1713. lalina lingua habitae, in tres partes divisae, & in lucem editae. 3 ptes. Lipsiae [Lipcse], 1713 ⁹³

⁹⁰ PETRIK II. 954 p.

⁹¹ Bibliográfiai feloldását nem tartom lehetségesnek. Értelmezését lásd a tanulmányban.

⁹² Nyomtatásban először 1696-ban jelent meg Nagyszombatban, RMK II. 1845. Itt valószínűleg az 1751-es kiadásról van szó, mely két kötetben jelent meg. PETRIK I. 445. p.

⁹³ PETRIK II. 630. p.

[9.]	5. Lapides Limpidissimi	1	Becker, Tobias Joannes: <i>Quinque lapides limpidissimi de torrente. Das ist: fünff sehr glatte Stein auss dem Bach der göttlichen Gnaden, mit welchen Leopoldus Magnus Römischer Kayser... den Tiircken in das Haupt geworffen, und ihn tödlich verwundet. So durch fünff nachfolgende Sieges Predigen vorgebildet werden, die in der Ertz-Stuhl- und Haupt-Kirchen St. Veits zu Prag... gehalten worden, von... Prag [Prága], 1688⁹⁴</i>
[10.]	Manuale Politicum	1	Efferhen, Wilhelm Ferdinand, von: <i>Manuale Politicum De Ratione Status, seu, Idolo Principum : In Quo De Vera Et Falsa forma gubernandi Rempubl. de Religione, de Virtutibus Principum, de Potestate Ecclesiastica, de Bello & Pace compendiose agitur⁹⁵</i>
[11.]	Cura medica	1	Tylkowski, Adalbert (Wojciech): <i>Cura medica animae, sive de malo, malique causis et remediis. Opusculum aureum... Tyrnaviae [Nagyszombat], 1752, új kiadás 1754⁹⁶</i>
[12.]	Barclay Argenis	1	Barclay, John: Argenis⁹⁷
[13.]	Institutio didactica ⁹⁸	1	
[14.]	Operum Poeticor[um] Nico- demý Frixliný Barengensis Pars Epica	1 1	Frischlin, Nikodemus: <i>Operum Poeticorum Nicodemi Frischlini, Balingensis... Pars Epica: Continens Sedecim Heroicorum carminum libros, partim ad imitationem Virgilii, Ovidii, Valeri Flacci, partim Statii, Claudiani, Luciani et similium scriptos... Opera et studio M. Georgii Pfluegeri, Ulmani... Straßburg, 1598⁹⁹</i>
[15.]	Pax Corporis	1	Pápai Páriz Ferenc: <i>Pax Corporis, Az az: Az emberi Testnek belső Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről s' azoknak Orvoslásának módgyáról való Tracta¹⁰⁰</i>

⁹⁴ VD17 23:240902P; Megtalálható az MKDNY-ben.

⁹⁵ 1630 (VD17 12:637817P) – 1662 (VD17 3:309098X) között többször megjelent Frankfurtban és Passauban. Megtalálható az MKDNY-ben.

⁹⁶ PETRIK III. 641. p., 1752-es kiadás címének folytatása: Anno... 1702. Viennae Austriae... editum. Nunc vero sollicitis curis ad mentem auctoris recognitum, multisque locis perpolitum, ac meliori hac forma, & ordine recusum. Az 1754-es új kiadás címének folytatása: Addita ad calcem libri aurea epistola S. Francisci Salesii, de modo Concionandi, divini verbi praeconibus utilissima. Almae, ac venerabili sodalitati b. M. v. purificatae, patronae Ungariae in collegio generali cleri regni Ungariae Tyrnaviae erectae, & confirmatae in xenium oblata.

⁹⁷ 1621-ben jelent meg először Párizsban latin nyelven, számos európai kiadást ért meg. Magyarra csak 1792-ben fordították. KIRÁLY I. 1970. I. 698. p. Az MKDNY-ben több 16–17. századi kiadása megtalálható.

⁹⁸ Nem sikerült azonosítani. Comenius *Janua linguarum reserata* című rendkívül elterjedt tankönyvét az „*Institutio didactica*” c. fejezet vezeti be.

⁹⁹ VD16 F 2903, ADAMS, H. 1967. I. 1041. Szerepel az MKDNY-ben.

¹⁰⁰ Első kiadás: Kolozsvár, 1690 (RMK I. 1387). 2. kiadás Lőcse, 1692 (RMK I. 1432), 3. bőv. k. Kolozsvár, 1695 (RMK I. 1474), 4. bőv. k. Lőcse, 1701 (RMK I. 1636). Alcíme: *Mellyet mind élő tudós Tanítóinak szájokból, mind a Régieknek tudós Irásokból, mind pedig maga sok Betegyek körül való Tapasztalásból summáson öszveszedett a Házi-Czelédes Gazdáknak és Gazdászonyoknak, kik Városokban és falukon lánknak, és sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra, mennyire lehetett értelmessen, világosan és bővebben Magyar nyelven ki-adott Papai Pariz Ferencz, M. D. Helvetiában azon facultásban hites assessor, az enyedi Collegiumban edgyik méltatlan tanító.* Kolozsvár, 1747, 1752, a fia, P. P. András által újabban kiadatott. Kolozsvár, 1747, 1759, 1764, 1774 (PETRIK III. 44. p., V. 375. p.)

[16.]	Breviarium Marianum	1	<i>Breviarium Marianum, seu officia de beatissima Virgine Maria secundum seriem mysteriorum vitae ejusdem in usum Mariophilorum collectum ab A. S. J. M. Ex Bibliotheca Catechetica S. J. ad S. Annam. Viennae [Bécs], 1742¹⁰¹</i>
[17.]	Sinopsis Analium	1 ¹⁰²	Orosz Ferenc: <i>Synopsis annalium eremi-coenobiticorum ff. eremitarum ordinis á. Pauli primi eremite primum anachoretarum authoris et magistri vitam, translationes & miracula complectens; dein sacri et candidi ejusdem ordinis originem, progressum, & in complura regna cum foundationibus monasteriorum propagationem, vitasque fratrum suorum sanctimonia illustrium, pietate item, & doctrina clarorum, nec non quaedam alia scitu digna referens; exprimo & secundo volumine concinnata. Sopronii, 1747¹⁰³</i>
[18.]	Novellae grammaire	1	Thomas, Jean: <i>Nouvelle grammaire françoise et hongroise nommée: Le sincere maitre de langue. Az az: új franczia és magyar grammatica, a melly igaz nyelv mesternek neveztetik. 2 rész. Sopronyban, 1763¹⁰⁴</i>
[19.]	Dissertationes Phÿsicae ¹⁰⁵	1	
[20.]	János Péter	1	Pinamonti, Giovanni Pietro: <i>A Jesus társaságabol való Pinamonti János Péter apostoli missionariusnak magános pusztában lévő kereszténnye, avagy Sz. Ignácznak tiz napra osztatott exercitiumi, s lelki gyakorlási, mellyek... groff Szécsenyi Ignác urnak... költségével magyar nyelven ujonnan ki-bocsáttattak. Sopronban, 1755¹⁰⁶</i>
[21.]	Monita Fredri	1	Fredro , Andrzej Maksymilian: <i>Monita politico-moralia. et icon ingeniorum¹⁰⁷</i>

¹⁰¹ Sommervogel nem jegyzi. Az MKDNY-ben szerepel a Klimó Könyvtár példánya. A debreceni Egyetemi Könyvtár tulajdonában is van példány. OJTOZI E. 1999. 228. p.

¹⁰² A „2”-es szám „1”-re javítva.

¹⁰³ P II. 944. p. Liber graduálisként kiadva: Buda, 1751. PETRIK V. 367. p.

¹⁰⁴ PETRIK III. 637. p. Az MKDNY alapján viszonylag gyakori az előfordulása a magyar közgyűjteményekben.

¹⁰⁵ Több feloldása is lehetséges.

¹⁰⁶ PETRIK III. 97. p. A tipográfiai kiemelés alapján azonosítva.

¹⁰⁷ 1664-től (Dantisci [Gdańsk], VD17 23:285229B) több külföldi kiadása jelent meg a 16–17. században. Magyarországon Kassán 1748-ban (PETRIK V. 159. p.), Kolozsváron 1749-ben (PETRIK I. 825. p.), Nagyszombatban 1751-ben (PETRIK I. 826. p.), 1753-ban, 1763-ban jelent meg, többször liber graduálisként.

[22.]	Oliva Verae Pacis	1	Oliva verae pacis , seu theologia catholica indifferentem, et alium quemvis errantem ad unicum fidem salvificam, & veram cum romana Christi ecclesia pacem manuducens. Claudiopoli [Kolozsvár], 1731 ¹⁰⁸
[23.]	Thelemateus ¹⁰⁹	1	
[24.]	Martini Boccani manuale	1	Becanus, Martin van der Beek: Martini Becani... Manuale controversiarum hujus temporis... ¹¹⁰
[25.]	Iuris civilis Apothelesma	1	Chlingensperg, Christoph von: Collegiorum iuris civilis apotelesma, seu Institutionum imperialium liber I-IV . Ingolstadii, 1688 ¹¹¹
[26.]	Flavi Josephi ¹¹²	1	
[27.]	Sediosdamae Thermis	1	Torkos Justus Joannes: Schediasma de thermis Pöstheniensibus . Posonii, 1745 ¹¹³
[28.]	Locus Politicus	1	Pelzhoffer, Franz Albrecht: Lacon politicus strictim doctrinam administrandae rei publicae quam ajunt politicam complectens & evolvens. Nunc vero novis curis adornatus, notationibus illustratus, et pro majori legentium facilitate in paragraphos sectus ¹¹⁴
[29.]	Sinopsis Iuris Hungarici	1	Szegedi János: Rubricae sive synopsis titulorum, capitum, & articulorum, universi juris ungarici, nunc primum collectae, & in tres partes distributae, atque in tyronum gratiam notis juridicis, historicis, chronologicis nec non etymologicis illustratae . 3 ptes. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1734 ¹¹⁵

¹⁰⁸ PETRIK II. 924. p. Szinnyei Patai Andrásnak tulajdonítja a művet (SZINNYEI J. 1905. 10. 470. col.), a Jezsuita névtár Korneli (Corneli) Jánosnak (<http://jezsuita.hu/nevtar> 2019.01.15.). Petrik Korneli János nevével felsorolja a művet, de kihagyja a „verae” szót, a cím befejezése némileg eltér: *Oliva [verae] pacis, seu theologia catholica, indifferentem, et alium quemvis errantem ad unicum fidem salvificam deducens*. 2 ptes. Claudiopoli, 1732 (PETRIK II. 449. p.).

¹⁰⁹ Fénelon, François de Salignac de la Mothe (1651–1715) Télemakhoszról szóló regénye először francia nyelven jelent meg 1699-ben (KIRÁLY I. 1975. III.103. p.). A 18. században külföldön és Magyarországon is megjelentek latin fordításai: *Telemachus gallice conscriptus, ob amoenissimam tum tradendae, tum addiscendae Christianae politicae methodum in omnes fere Europae linguas transfusus, nunc nitidior latinitate donatus a Gregorio Trautwein* (Kassa, 1750. PETRIK I. 775. p., 1751, 1755 (PETRIK V. 151. p.). Forintos haláláig magyarul Kassán adták ki 1755-ben, 1758-ban, 1770-ben Haller László fordításában: *Telemakus bujdosásának története. Mellyet francia nyelven írt... Magyarra fordított Haller László. Most pedig magyar hazánk fő, közép, és alacson rendéinek öröme, kedves, és bölcs multságára, dicséretes költségével ki-nyomtatott... Szalai Barkóczy Ferencz egri püspök* (PETRIK I. 776. p.).

¹¹⁰ 1623-ban jelent meg először Würzburgban (SOMMERVOGEL 1890. I. 1107 p.). A 17–18. század folyamán többször kiadták külföldön. Kivonata, a *Compendium* magyarországi nyomtatásban is megjelent több alkalommal Kolozsváron (*Compendium manuale controversiarum, hujus temporis de fide et religione*), illetve Nagyszombatban (*Compendium manualis controversiarum hujus temporis de fide et religione a R. P. M. B. conscriptum*) 1754–1769 között (PETRIK I. 202. p.), többször liber graduálisként. A nagyszombati megjelenés ellenére a címlap tipográfiai kiemelése nem a *Compendium* kiadást valószínűsíti.

¹¹¹ VD17 1:013324H, 1710-ben is megjelent ugyanott. MKDNY-ben szerepel.

¹¹² Iosephus Flavius (37 körül – 100 körül) zsidó történetíró valamelyik munkája. Nagyszombatban 1755-ben jelent meg műve latin nyelven: *Flavii Josephi Hebraei scriptoris antiquissimi De bello Judaico ac expugnata per Titum caesarem Hierosolyma libri septem interprete Rufino Aquilejensi*. PETRIK I. 799-800. p.

¹¹³ PETRIK III. 658. p.

¹¹⁴ Frankfurtban jelent meg először 1706-ban (GEORGI, T. 1742. 188. p.), 1728-as külföldi kiadása az MKDNY-ben is megtalálható. Magyarországi kiadásai: Pozsony 1746, 1776; Pest, 1765; többször liber graduálisként. PETRIK V. 382. p., III. 67. p.

¹¹⁵ PETRIK III. 507. p. Valószínűleg egybekötve a három rész. Szegedi János könyvének közkeletű rövid címe „Synopsis juris [iuris] [h]ungarici”. A címlapon a tipográfiai kiemelés is ezt a rövidítést sugallja.

[30.]	Novum Sidus Hung[ariae]	1	Jankovich Gellért: <i>Novum sidus Hungariae, sive sanctissima Dei, et dolorum mater Maria, in s. statua Sassiniensi in fine saeculorum thaumaturga, et fidelium animabus, ac corporibus salutaris, cum primorum annorum gratiis, velut suae potentiae, & maternae benignitatis locupletissimis testibus Mariano lectori exhibita; per conventum Sassiniensem patrum ff. eremitarum ord. S. Pauli primi eremitaie. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1746¹¹⁶</i>
[31.]	Specimen Geneologico progonio Logic[um]	1	Coronini von Cronberg, Rudolf: <i>Specimen geneologico-progonologicum ad illustrandam Habsburgo-Lotharingicam prosapiam caes.-regio principi Petro Leopoldo archiduci Austriae &c. Goritiam advenienti oblatum. Venetiis 1770. Typis Antonii Zatta. Quod nunc novis genealogicis ac historicis accessionibus locupletavit, ad nostram usque aetatem continuavit, edidit Franciscus Carolus Palma. Viennae [Bécs], 1774¹¹⁷</i>
[32.]	Propositiones ex Universa Theologia	1	Kónya Kristóf: [Selectae] propositiones ex universa theologia scholastico dogmatica... ¹¹⁸
[33.]	Vita Conderberg ¹¹⁹	1	
[34.]	Leonis Papae Sermones ¹²⁰	1	
[35.]	Praxis Juris Spiritualis	1	Khlósz Pál: <i>Praxis. Seu forma processualis fori spiritualis, in Mariano-apostolico Hungáriáé regno usu recepta. Studiosae legum juventuti... per P. K. ... publice praelecta, tradita, & explicata. Additae sunt notae marginales;- cum institutionibus juris canonici, Trident. & Ungarici, super causis matrimonialibus, & testamentariis, ad calcem libri relatis. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1756¹²¹</i>
[36.]	Gyges Gallus	1	Zacharie de Lisieux (Firmianus, Petrus): <i>Gyges Gallus</i> ¹²²

¹¹⁶ PETRIK II. 262. p.

¹¹⁷ PETRIK I. 445. p.; Liber graduálisként kiadott 1775-ös váci kiadását lásd: PETRIK V. 104. p.

¹¹⁸ Kónya Kristóf piarista szerzetes, veszprémi teológiai professzor (1758–1762) több kiadást megért munkájának megjelenését Padányi Bíró Márton püspök támogatta (BIRÓ M. 2013. 41., 106. pp.). Pesten 1757–1762 között, Veszprémben 1761-ben jelent meg. PETRIK V. 265. p., VII. 273. p. A Klimó Könyvtár katalógusában 1762-es veszprémi kiadása szerepel.

¹¹⁹ Feloldása egyelőre nem sikerült.

¹²⁰ I. Nagy Szent Leó pápa beszédei, kiadása nem azonosítható.

¹²¹ PETRIK II. 378. p.; Közkeletű rövid címe „Praxis fori Spiritualis” (MAGYAR Könyv-Ház 1796. 106. p.). Amennyiben a „Juris” szó mégsem félrehallás, illetve a tisztázáskor történt módosítás, akkor elképzelhető, hogy kéziratos formuláskönyvről van szó. Azonban indokolt a Khlósz munkájával való azonosítás, hiszen Forintos Antalnak a nagyszombati egyetemen tartott nyilvános filozófia védéséhez 1756-ban kiadott téziszfüzetéhez (*Dum assertiones ex universa philosophia in... Societatis Jesu Universitate Tyrnaviensi anno 1756. mense Augusto die., publice propugnaret... Antonius Forintoss... ex praelectionibus... auditoribus oblata*) Khlósz műve volt kötve liber graduálisként (PETRIK VII. 234. p.)

¹²² Zacharie de Lisieux (álnevén: Petrus Firmianus): *Gyges Gallus* c. latin nyelvű regénye először Párizsban jelent meg 1658-ban (KIRÁLY I. 1995. 18. köt. 25. p.). 17–18. századi külföldi kiadásai is szerepelnek az MKDNY-ben. Nagyszombatban is megjelent 1743–1774 között többször (PETRIK I. 796. p., V. 154. p., VII. 162-163. p.), liber graduálisként is használták.

[37.]	Mesterségeknek Könyvecskéje	1	<i>Szakáts mesterségnek könyvetskéje...</i> ¹²³
[38.]	Calendarium veritatis	1	Nepveu, Francois: <i>Calendarium veritatis perpetuo valiturum, id est cogitationes Christianae pro singulis anni diebus</i> ¹²⁴
[39.]	Nucleus Chatheketicus	1	Mercator, Bernardinus: <i>Nucleus catecheticus, continens brevi compendio doctrinam fidei ac morum e diversis authoribus erutus</i> ¹²⁵
[40.]	Bellisarius	1	Marmontel, Jean-François: <i>Belisarius</i> ¹²⁶
[41.]	Tractatus Kÿrie	1	<i>Tractatus Chriae sive perfectum ex tempore dicendi compendium</i> ¹²⁷
[42.]	Compendium Biblicum ¹²⁸	1	
[43.]	Dearum Sanctor[um]	1	Grosez, Jean Étienne: <i>Diarium sanctorum...</i> ¹²⁹
[44.]	Comicia Regnorum	1	Turóczi László: <i>Comitia regnorum ac provinciarum Ungariae...</i> ¹³⁰
[45.]	Dianna Panormitani ¹³¹	1	
[46.]	Tractatus Phisico Mathematico ¹³²	1	
[47.]	Thomas ¹³³	1	
[48.]	12. rationes	1	<i>Duodecim rationes quae animarum zelum in cordibus christianorum omnium accendere possunt</i> ¹³⁴

¹²³ Ez a szóösszetétel Misztótfalusi Kis Miklós szakácskönyvének címében szerepel, mely Kolozsváron jelent meg először 1695-ben (RMK I. 1474). A 18. században Nagyszombatban is kiadták 1714-ben: *Szakáts mesterségnek könyvetskéje, mellyben külömb-külobm féle válogatott... eteknek meg készítése, sütése és főzése... rövideden leirattatik... most meg-bővítettvén... a' gazd-aszszonyoknak nagy könnyebbségekre e' kis formában kibotsáttatott.* (PETRIK VII. 494. p., Ua. Kolozsváron 1745, 1771), 1742-ben: *Szakáts mesterségnek könyvetskéje, mellyben külömb-külobm féle válogatott tizfra, jó, egészséges, hasznos, tiszta, és szapora eteknek megkészítése, sütése, és főzése, mint egy éléskamarában, rövideden le-irattatik és kinek kinek hasznára leábrázoltatik, új kiadás: Nagyszombat. 1763, Kassa. 1774* (PETRIK III. 483. p.).

¹²⁴ Először franciául jelent meg (Párizs, 1696), majd számos nyelven sokszor kiadták (SOMMERVOGEL V. 1630-1632. p.). Az MKDNY-ben külföldi kiadásai közül 1719–1720-as latin nyelvű bécsi kiadásai szerepelnek. Magyarországon Nagyszombatban adták ki 1726-ban (PETRIK II. 870. p.). Terjedelmi adatai alapján két kötetbe kötötték a négy részből álló művet (16-r. 10 lev., 291, 9 l.; 296 l. és 4 lev.; 332 l. és 4 lev.; 328 l. és 17 lev.), emiatt valószínű, hogy a lista 56. tétele a 2. kötetet jelöli.

¹²⁵ Első kiadása Kölnben jelent meg 1663-ban (VD17 12:123538M), elterjedt mű. Első ismert hazai, nagyszombati kiadása 1711-ben jelent meg, de címlapja szerint ez már a 8. kiadás (RMK II. 2425), majd kinyomtatták ugyanott 1720-ban, 1728-ban, 1748-ban, 1776-ban (PETRIK II. 717 p., V. 320. p.), liber gradualisként is.

¹²⁶ 1767-ben jelent meg franciául a *Bélisaire* c. románc (KIRÁLY I. 1982. 8. 41-42. p.). Horváth Mihály latin fordítását 1772-ben adták ki Bécsben *Belisarius* címen (PETRIK II. 679. p.). Zalányi Péter magyar fordítása 1773-ban (*Bélisarius*), vargyasi Dániel Istváné 1776-ban (*Belisarius*) látott napvilágot Kolozsváron.

¹²⁷ Az ismeretlen szerzőjű compendium 1694-ben jelent meg Nagyszombatban (RMK II. 1792), majd 1699-ben (RMK II. 1977) és 1717-ben, Kassán 1718-ban (PETRIK III. 677. p.). AZ MKDNY-ben 1704-es és 1707-es ausztriai kiadásai is szerepelnek.

¹²⁸ Több 17–18. századi külföldi és hazai kiadású feloldása lehetséges, pl. nagyszombati kiadású a Siess, Placidus nevéhez fűződő *Compendium Biblicum, in quo universae pene SS. Literarum historiae, leges, prophetiae, admonitiones, brevi, et perspicua methodo comprehenduntur*, mely 1687 és 1731 között többször megjelent (RMK II. 1620, PETRIK V. 465. p.). Népszerű volt Debreceni Simonides Gáspár 1628-ban, Leidenben kiadott műve (RMK III. 1425).

¹²⁹ „A szentek naplója” (*Le journal des saints...*) először 1670-ben jelent meg Lyonban (SOMMERVOGEL 1892. 3. 1856), majd rengeteg kiadást ért meg latinul is. Az MKDNY-ben bécsi, kölni, zágrábi, nagyszombati (1732, 1771. PETRIK V. 178. p., I. 940. p.) kiadásai találhatóak. Magyarul is megjelent.

¹³⁰ A Turóczi Lászlónak tulajdonított művet Nagyszombatban adták ki 1717-ben a kassai egyetem számára, ugyanebből az évből egy bővített, a cím folytatásában eltérő változata is ismert (PETRIK III. 701. p., V. 530. p.). Petrik Kapi Ferencnél is említi, akinek neve szerepel a címlapon (PETRIK II. 325. p.).

¹³¹ Diana, Antonino (1585–1663), szicíliai, palermói (Panormitani) katolikus erkölcteológus. <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/diana-antonino> (2019.01.15.)

¹³² Feloldása nem sikerült.

¹³³ Feltehetően „Thomas a Kempis”, vagyis Kempis Tamás (1379/80–1471) németalföldi teológus, egyházi író legnagyobb hatású műve, a *Krisztus követése (Imitatio Christi)* (MKL), mely gyakori a nemesi könyvtárakban.

¹³⁴ Megjelent Nagyszombatban 1725-ben (PETRIK III. 183. p.), Kolozsváron 1727-ben (PETRIK V. 132. p.), liber garduálisként is.

[49.]	Parodochum Xtian[um]	1	Fisen Bartholomaei: <i>Paradoxum christianum; laedi neminem, nisi a seipso</i> ¹³⁵
[50.]	Philippus Chifflecius ¹³⁶	1	
[51.]	Ars metrica	1	Cellières, Laurent de: <i>Ars metrica sive ars condendorum eleganter versuum. Ab uno e Societate Jesu</i> ¹³⁷
[52.]	Promptuale morale	1	Stapleton, Thomas: <i>Promptuarium morale super Evangelia dominicalia totius anni</i> ¹³⁸
[53.]	Medulla Theologia moralis	1	Busenbaum, Hermann: <i>Medulla theologiae moralis</i> ¹³⁹
[54.]	Esophi Fabulae	1	Aesop[h]i Fabulae ¹⁴⁰
[55.]	Liber absolutissimus Exemplor[um] omnium Sanc- tor[um]	1	Nicolas de Hannappes: <i>Exemplorum omnium Sacrosanctae Scripturae liber absolutissimus christianis omnibus, praecipue vero divini verbi praeconibus maximo usui profuturus...</i> ¹⁴¹
[56.]	Calendari[um] veritatis ¹⁴²	1	
[57.]	Propugnaculum Reipublicae	1	Mindszenti Antal: Propugnaculum reipublicae christianae... I-II. Tyrnaviae, 1724, 1725 ¹⁴³

¹³⁵ A belga szerző műve Liège városában jelent meg 1640-ben, mely kiadás megvolt a nagyszombati egyetem könyvtárában is (HAIMAN GY. 1997. 235. p.). Az MKDNY-ben 1707-es bécsi kiadása szerepel a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár állományában.

¹³⁶ Chifflet, Philippe (1597–1657) francia teológus, történész. CERL Thesaurus: <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01025168> (2019.01.15.). Szerkesztésében jelent meg a tridentini zsinat határozatait tartalmazó munka, melynek több különböző kiadása megtalálható az MKDNY-ben. Hazai kiadásai: *Sacro-sancti et oecumenici Concilii Tridentini... canones et decreta juxta editionem Philippii Chiffletii*. Tyrnaviae [Nagyszombat] 1732, 1734., 1744 (PETRIK V. 438. p., u. o. 1765-ben háromszor is liber graduálisként; Kassa, 1741. PETRIK V. 437. p.)

¹³⁷ Első kiadása 1666-ben jelent meg Luzernben. Hazai nyomtatásai: Tyrnaviae [Nagyszombat], 1698 (RMK II. 1930), Tyrnaviae, 1712, 1733; Cassoviae [Kassa], 1721 (PETRIK I. 119. p)

¹³⁸ Első kiadás: Antverpiae [Antwerpen], 1593 I-II. köt. (ADAMS, H. 1967. 1659–1660; BNH Cat. S 801-802). Több kiadás, pl.: Antverpiae [Antwerpen], 1613 (MKDNY: DEENK); [Köln] Coloniae Agrippinae, 1615 (MKDNY: Somogyi Könyvtár)

¹³⁹ 1650 és 1753 között többször kiadták, valószínűleg valamelyik nagyszombati kiadás volt Forintos birtokában. Monastery (!) Westphaliae, 1650 (SOMMERVOGEL 1891. 2. 445. col.); Tyrnaviae [Nagyszombat], 1693 (RMK I. 385. p.); 1711 (RMK II. 2425); 1712 (2 részben), 1725, 1753 (PETRIK I. 367. p.); 1748 (PETRIK II. 717. p.)

¹⁴⁰ A mű és a kiadás azonosítása nem lehetséges. Aiszóposz (Aesopus, Ezópusz) görög meseköltő fabulái számos kiadást értek meg a 16. század óta latin nyelven.

¹⁴¹ 1533 (Tubingae [Tübingen] BNH Cat. H 32) és 1717 (Herbipoli [Würtzburg]) között több mint tíz kiadást ért meg. 1703-as würzburgi kiadása (RMK III. 4432) a címlap szerint Zichy Pál mecénási és kiadói közreműködésével jelent meg: „... *Magnae Hungarorum patronae, virgini matri, coeli et terrae dominae, Mariae etc. ... Paulus Zichii, comes de Zichii, perpetuus in Vasonihii et Paloza, cathedralis ecclesiae Jaurinensis canonicus, archidiaconus Papensis, nec non praepositus S. Pauli apostoli ecclesiae Bachiensis*”

¹⁴² Lásd 38. tétel

¹⁴³ PETRIK Csernovics Ferenc (PETRIK I. 466. p., III. 149. p.) és Mindszenti Antal (PETRIK V. 324. p., IV. 66. p.) neve alatt is hivatkozik rá (SZINNYEI J. 1893. 2. 325. col.). Csernovics Ferencnél írja, hogy a művet többen Mindszenti munkájának tartják. Csernovics és Mindszenti is tanított a nagyszombati egyetemen. Szörényi László Mindszenti Antal műveként ismerteti, lásd SZÖRENYI L. 2018. 84-92. p. Az 1729–1730-as nagyszombati kiadást Hargas Makariás nevével találjuk Petriknél (PETRIK II. 69. p.). I. kötet címe: *Propugnaculum reipublicae Christianae religione conditum, Hungarorum fortitudine V. saeculis defensum, nunc ethice adumbratum*. II. kötet címe: *Propugnaculum reipublicae Christianae in Hungaria iniquis casibus prodita; at sibi virtutibus paternarum aemulis glorioso heroum sanguine, et magnorum imprimis ex Austriaca domo regum pietate reddita, restitutum et ethice adumbratum*

<u>Erősből lévő mobilitiák</u>		1782
Erőst Hórs pár	-	5
Erőst halán gardallodó	-	2
Erő halán	-	16
Erősből kőből ámpelak erősből két végeck foghatalva	-	1
" két pár	-	12
fehete Erőst nyelű kőörvényes leős pár	-	1
nyakra valóban Erőst Erőst	-	1
Nadrágs vízben való Erőst Erőst	-	1
<u>Öltözött Ruhák</u>		
Egy öltözött Zöld Selgém postobul Erőst perzsamen	-	1
egy mint mese egy, nadrágs 2. kőből: egy	-	1
Nyári mese párharbul, is egy szini postobul	-	1
Kék kőörvényes postobul 18. agáts gombak	-	1
Kék kőörvényes	-	1
Uj Selgém Pálop	-	1
Vörös Selgém Erő Erőst Hofinnra	-	1
Erősből Kőből Erőst vöröskőn gomb	-	56
Ujran agáts Kőből Erőst vöröskőn gomb. is kő	-	21
Ujran agáts Kőből Erőst vöröskőn gomb. is kő	-	12
<u>Hönyvel Specificatioja</u>		
Chartigan noveztü	-	1
Baris Erőcs	-	1
Officium Sakociannu	-	1
Inveineta Annalij	-	1
Residu Israel noveztü	-	1
Corpus Juris Rusticani, a mint a tablejara zvaragon	-	2
Corpus Juris Hungg 2. Honu	-	1
Oraciones Proce	-	1
S. Lapidet Limpidissim	-	1
Manuale Poltricum	-	1
Cura medica	-	1
Barclaj Azgeni	-	1
Institutio didactica	-	1
Opusum Posticor Nicodemi	-	1
Fraxinij Barcaguis pars Epica	-	1
Lex Corpori	-	1
Breviarium		39

1. kép; Fig. 1.

1. kép: Forintos Ádám könyveinek jegyzéke az 1781-es hagyatéki összeírásban
 Fig. 1: List of Adam Forintos's books in the 1781 register

Procurium Marianum	
Propria Anabum	
Novello grammatica	
Dissertationes Philica	
János Biber	
Monita Suedi	
Oliva vesca Paris	
Helematicus	
Martini Rocani manuale	
Juris civilis Apostolica	
Flavi Josephi	
Arzdamo Thermis	
Locup Politicus	
Propria Juris Hungar	
Novum Sidus Hungar	
Specimen Perseologica progmio Logica	
Propositiones ex Universa Theologia	
Vita Condorbergii	
Oratio Papa Sermones	
Praxis Juris Spiritualis	
Pipes Pallus	
Mestersiegelbuch Königsberg	
Calendarium veritatis	
Nucleus Chastetatis	
Pelticarius	
Tractatus Pyrie	
Compendium Biblicum	
Itarum Sanctoem	
Comica Regorum	
Drama Caroxmitari	
Tractatus Philico Mathematico	
Thomas	
12. rationes	
Paradochum Striam	
Philippus Schiffcein	
Arts merica	
Propriate morale	
medulla Theologia moralis	
Ecclia Babyle	
Liber absolutissimus	
Exemplor omnium Sanctor	
Calendarium veritatis	
Pragmatica Republica	
	Halso

2. kép; Fig. 2.

2. kép: Forintos Ádám könyveinek jegyzéke az 1781-es hagyatéki összeírásban
 Fig. 2: List of Adam Forintos's books in the 1781 register

Bekő Tamás

Deák Ferenc kirablása a levéltári források tükrében¹

A 19. századi Zala vármegye egyik leghíresebb és országszerte legnagyobb felháborodást keltő rablására 1863. május 23-án került sor Pusztaszentlászlón. Az ominózus nap estéjén négy fegyveres csavargó rátört és kifosztotta otthonában a köztiszteletnek örvendő Oszterhueber József földbirtokost, annak hűgát, özvegy Hertelendy Imréné Oszterhueber Magdolnát és a vendégképpen nála tartózkodó sógorát, az akkori idők legnépszerűbb magyar politikai vezéregyéniségét, Deák Ferencet. **(1. kép)** A rablás folyamán a házigazda fizikai bántalmazására is sor került, majd a betyárok a zsákmányolt készpénzzel, arany- és ezüstneműkkel, továbbá számos ruhadarabbal együtt távoztak a helyszínről. A durva rablótámadás akkor érte el drámai csúcspontját, amikor Deák Ferenc a busásabb zsákmány reményében bántalmazott idős rokonának védelmére kelvén, a saját testi épségét, s valójában az életét is kockára téve (hisz töltött fegyvert fogtak rá és agyonlövésssel fenyegették) tárgyalni kezdett a haramiákkal. **(2. kép)** Első lépésként a sógorától elvett összeget kevesellő betyárvezér számára önként felajánlotta a saját erszénye tartalmát, majd higgadt érvekkel olyan lélektani hatást gyakorolt rá, aminek köszönhetően Oszterhueber további ütlegetésétől elálltak. Deák Ferenc kirablásának híre rövid időn belül bejárta az egész országot. Másnap a haza bölcse levélben tájékoztatta báró Kemény Zsigmond főszerkesztő barátját az eseményekről, aki némi kiigazítással ugyan, de lényeges tartalmi változtatás nélkül adta közre beszámolóját a Pesti Naplóban. A kortárs lapok kivétel nélkül ezt a tudósítást használták fel olvasóik tájékoztatására, még az illetékes helyi sajtóorgánium, a Zala-Somogyi Közlöny is.²

Deák Ferenc levele és annak tartalmán nyugvó egykorú újsághírek, valamint a haza bölcse elbeszélése nyomán született későbbi visszaemlékezések azonban csak töredékét képezik a pusztaszentlászlói eseményeket dokumentáló korabeli forrásoknak. Jelen tanulmány az ügy kapcsán keletkezett és a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában őrzött hivatalos iratok – helyszíni tanúvallomások, szolgálói és főispáni jelentések – segítségével vállalkozik a több mint másfél évszázada elkövetett bűncselekmény tényszerű és hiteles restaurálására.

A pusztaszentlászlói rablás előzményei

Deák Ferenc szűk egy héttel a rablás előtt, 1863. május 17-én érkezett a pesti vonattal Nagykanizsára, ahonnét még aznap sógorához, Oszterhueber Józsefhez kocsizott Pusztaszentlászlóra.³ **(3. kép)** Mindeközben a falutól néhány km-re, északnyugatra, a Görbői-erdőben tanyát vert Hajnal János és cinkostársai már a község földesurának kifosztását tervezték.

Hajnal, a rablóvezér életéről és működéséről alig tudunk valamit. Még a dunántúli betyárvilág egyik legavatottabb kutatója, Gönczi Ferenc is meglehetősen tanácstalan volt a személyét illetően. Mint könyvében is írja: „*Rablásairól kevés adatunk van; a hivatalos iratokban neve alig fordul elő s szóhagyományokban sem maradt fenn híre s tettei.*”⁴ Annyi bizonyos, hogy somogyi származású volt, egészen pontosan – Hajnal György nemtelen adózó és Moses Julianna ötödik gyermekeként – 1834. március 2-án látta meg a napvilágot Pogányszentpéteren. Arról, hogy a húszas

¹ A tanulmány a Zalaegerszegen 2017. november 6-7-én megrendezett Zalai Közgűjteményi Szakmai Napok műhelykonferencián elhangzott „Hallotta-e hírét Hajnal Jánosnak?” Újabb adatok Deák Ferenc pusztaszentlászlói kirablásához című előadás bővített és jegyzetekkel kiegészített változata. BEKŐ T. 2018. 10. p.

² ZALA-SOMOGYI K. 1863. 76. p.

³ ZALA-SOMOGYI K. 1863. 71. p.

⁴ GÖNCZI F. 1944. 315. p.

éveiben járó fiatalember miatt és mikor tévedt törvénytelen utakra, szintén nincsenek hiteles forrásaink. Mindenesetre 1862 májusában egy hivatalos jelentés már a rettegett Patkó betyárvezér elhírhedt társaként említi, amivel később ő maga is kérkedett Deák Ferenc előtt.⁵ Patkó alias Tóth János 1862 őszén történt eltűnését követően a rablóbanda kettévált, és a csoport egyik fele Bergám János vezetésével Somogyban maradt, a Hajnallal szimpatizálók pedig Zala vármegye felé vették az útjukat. Néhány hónappal később az újdonsült rablóvezért kis híján elfogták Göcsejben, amikor 1863. február 2-án éjjel a csendőrök és a vármegye katonái rajtaütöttek az Oltárcon éjszakázó betyárra és két cimborájára, Kulics Józsefre és Kutyasi Leopold Györgyre. Az akció felemásra sikeredett, mert a három betyár közül csak Kutyasit fogták el, míg a tűzpárbajban egy katona életét vesztette, Hajnálnak és Kulicsnak azonban sértetlenül sikerült kereket oldaniuk.⁶ Ezt követően Hajnal János neve legközelebb már csak a pusztaszentlászlói események kapcsán bukkan fel a zalai bünyügyi iratokban.

Ennél sokkal több információ maradt fenn a rablás másik fő elkövetőjéről, Kulics Józsefről, aki idősebb Kulics József erdőpásztor és Csizsár Anna harmadik gyermekeként 1840. február 25-én született a Zala megyei Alsózsíd (ma Várvölgy) településen. Eötvös Károly szerint apjával már gyermekkorában járta az erdőt, tolvajjal, szegénylegénnyel, kanással, juhással elégszer találkozott és barátkozott is. Később atyja mellé szegődött, aki a győri káptalan erdőse volt.⁷ Első ízben 17 esztendőskorában került szembe a törvénnyel, amikor 1858 szeptemberében 18 icce lopott pálinkát rejtegetett, tetteért pedig „hét fertály év”, azaz 21 havi fogvatartással sújtották, amit Sümegen kellett leülnie. Kiszabadulása után 1860 novemberében egy helybéli kanász meglövésének vádjával ismét bebörtönözték. Ezt a bűncselekményt azonban nem ismerte be, ezért 1861. február elején megszökött Sümegről és hetekig magányosan kujtorgott a zsidó erdőkben. Harmadízben 1861. április 27-én került pandúrkézre, mert egy tehéncsordás társával feltörték és kirabolták a sümegcsehi korcsmáros és boltos üzletét.⁸ Kulics 1862. december 1-én a törvényszéki vizsgálatának ügyében Zalaegerszegről a sümegi fiókbör-

tönbe szállítása közben Türrén kereket oldott, és apja vadászpuskáját magához véve ismét bevette magát az erdőkbe. Egy hét múlva már az országos közövényekben is szerepelt a 21 esztendősk, nőtlen, erdőse foglalkozású szökött rab személyleírása, aki az irat szerint középtermű, halovány gömbölyű arcú, kékszemű, gesztenyeszínű hajú és kicsiny barna bajuszú, átlagos fiatalember volt, szökésekor pedig fehér gyolcs inget, fekete aprópitykés mellényt és apró gombos posztoldalmányt, valamint gyolcs gatyát és téli csizmát viselt.⁹ A szökevény ezt követően csatlakozott Hajnal bandájához és úgy tűnik, hogy a fentebb említett oltárcai rajtaütés után sem tétlenkedett. A bűnlajstroma szerint 1863 márciusában a Balaton-felvidéken kujtorgott, ahol Vigántpetenden, valamint Monostorapáti mellett követett el bűncselekményeket.¹⁰ Innen üldözői elől ismét visszatért Göcsejbe és egészen Deák kirablásáig nem hallatott magáról.

Hajnal János, a pusztaszentlászlói akció további résztvevőit Székely József börtönviselt pásztor és Nagy Antal cs. kir. 48. gyalogezredbeli dezertőr személyében találta meg. Róluk a későbbiek folyamán még szó esik.

A rablás

Deák Ferenc és Oszterhueber József kirablásáról elsőként, még aznap éjjel tizenegy órakor Gergály Ferenc pusztaszentlászlói községbíró értesült, aki analfabéta lévén a jelentését csak másnap korán reggel Kovács Ádám esküdt segítségével tudta elkészíteni. Az írás nyolc óra tájban Jandó János helyi lakos jóvoltából került a sőjtöri jegyzőhöz, tőle pedig délután fél kettőre érkezett Zalaegerszegre, a főispán kezére.¹¹ „A hivatalos jelentés e sajnós eseményről hozzám f. hó 24-én éppen midőn ebédeltem volna érkezvén, a megyei főorvos úrral azonnal személyesen a hely színeére Pusztaszentlászlóra mentem, a történeteket Deák Ferencz, s Oszterhueber József uraktól is megértvén, a tettesek üldözése végett, a lehető legcélszerűbb intézkedéseket megtettem...” – idézte fel később Novák Ferenc Zala megye főispáni helytartója a hír vételének körülményeit.¹² A rablás helyszíni kivizsgálása Szívós István kapornaki járási alszolgabíróra hárult, aki

⁵ BEKŐ T. 2017. 273., 287. p.

⁶ MNL ZML ZML ZVfHi 814., 966., 1300/1863.

⁷ EÖTVÖS K. 251. p.

⁸ MNL ZML ZVTi C 161/1861.

⁹ MNL ZML ZVfHi 3623., 4332., 4562/1863.

¹⁰ MNL ZML ZVfHi 112/1864.

¹¹ MNL ZML ZVfHi 112/1864.

¹² MNL ZML ZVfHi 3026/1863.

a délután folyamán tanúvallomási jegyzőkönyveket vett fel az ügyben érintett egyes személyekkel: Doma Trezka (Terézia) 25 éves hajadonnal – Oszterhueber szobalányával, Kovács István 51 éves, Takács István 40 éves, Takács Dani 37 éves és Korcsmáros István 40 éves evangélikus vallású pusztaszentlászlói lakosokkal, valamint Gergály Ferenc községbíróval.

Szívós elsőként a szobalány vallomását jegyzőkönyvezte. A házi cselédség közül Doma Terézia volt az egyetlen alkalmazott, aki Deák Ferenc és Oszterhueber József mellett végig szem- és fültanúja volt az eseményeknek, így ő is a bűncselekmény koronatanújának minősült. Kihallgatása során a fiatal lány a következőképp beszélt el a történetet: „Folyó évi május hó 23-án esti 8-9 óra között [tekintetes] Oszterhueber úr házához 4 fegyveres rabló jött én az ebédlő szobában szobaleányi foglalatosságomat teljesítvén midőn az ebédlőből kimenendő annak ajtaját felnyitva a folyosóra léptem, a folyosó hátulsó ajtaja felől elibém jött egy fegyveres rabló által feltartóztatva az ebédlőbe visszahajtottam. Az ebédlőbe érve tőlem az uraság hollétét, az uraság szobáját, azok számát és azon körülményt: vajon ki lehet-e a szobából a konyhába menni tudakozta, mire is én értésére adtam, hogy az uraság a pusztán van s várjuk, hogy nemsokára megjelen továbbá, hogy az ebédlőből nyíló 2-ik szoba az uraságé, egyszersmind a szobák számát és azt, hogy a szobából a konyhába kimenni lehet tudtára adtam, azonban a fentebbi tudakozódásán kívül hozzám intézett több kérdéseit felelet nélkül hagytam. Ezután a rabló a szobából kimenvén engem magamra hagyott, kint pedig az inast és a szakácsnőt a cselédszobába kísértc, egy kisvártatva azonban ismét bejött, már ekkor én Deák Ferencz úr hálósobájába voltam, azonban innen Deák Ferencz úr olvasó nappali szobájába bemenni s ott leülni parancsolt, de én kértem, hogy engem eresszen ki a Te[kin]t[e]tes asszonysághoz, mire ő ezen kérésemet megfogadva azt válaszolta, hogy azt is ide fogják kísérni, ezzel engem a rabló a Te[kin]t[e]tes asszonyság szobájához hajtott. De minthogy a [tekintetes] asszonyság velünk jönni nem akart azt ott hagyva engem ismét [tekintetes] Deák Ferencz úr szobájába visszakisért. Míg ezek benn a szobában történtek az alatt [tekintetes] Oszterhueber uraság kocsin hazaérkezett s amint a szobájának ajtaján bejött, egyik rabló felhúzott fegyverrel elébe sietett s ezen

szavai mellett »jó estét öreg úr« a puskáját mellének szegezve őtet leülésre kényszerítette s kezébe lévő sétabotját tőle elkapva azt a szék alá dobta, mondván ezt holnap is megtalálja. Ezután hozzá fenyegetőleg ezen szavakat intézte »rukkoljon elő azzal amit egész életében szerzett« mire Oszterhueber uraság válaszolta »amim van azt odaadom« erre a rablónak folytonos fenyegetőzés közt azon szaváért »ha szépségesen oda nem adja megfogatom« azon ígétét, hogy amije van odaadja ismételte és állítá, miszerint aranya és ezüstje nincsen. Erre ismét a rablók őtet kezükkel fégyegetvén mondák »adja elő amije van mert különben lehajjták a pinczébe és agyonverik«. Ekkor behajtották a másik szobába, ott az uraság a pénzték nekik előadta, de hogy mennyit azt nem tudom, ezután a rablók ismét visszahajtották őt az előbbi szobába és még több pénzt követeltek tőle s a puskát mellének szegezve azzal fenyegették ha elő nem adja a többi pénzték is akkor mindjárt agyonlövök. Ezután az egyik rabló a derekáról egy zsinórt leoldott s azzal az uraság kezeit összekötvén mindhármunkat, engem, az uraságot és Deák Ferencz urat azon szobába, hol előbb a pénzték a rablónak átadatott behajtottak, ott Deák Ferencz úr egy könyvből 6 darab száaszt kiszedve azt a rablónak átolvasta, de ezzel sem elégedve meg a rablók a bor, gabona és gyalpju árát követelték s minthogy az uraság nekik többet adni nem tudott, folytonos fenyegetőzés közt egy kezükbe vett bélyegző vassal négyet reája ütöttek. Ezután átkísérték azon szobába hol az ezüst állni szokott, ott az ezüstöt tartalmazó almáriumot velem kinyitattván az ezüstöt általam előszedették s azokat a rablóvezér tarisznyájába elrakta, s minthogy minden ezüstöt elő nem szedtem a rablóvezér úgy arcul csapott, hogy az ezüstös almáriumtól ahol állottam az úgy lábához estem. Azt is tudom, hogy a rablók az ezüst elrablása után [tekintetes] Deák Ferencz úrnak több darab viselő ruháját és 220 ft készpénzték is elvették továbbá, hogy ugyan [tekintetes] Deák Ferencz úr által a 220 ft-on felül a rablónak átadott 12 [sztrák] é[r]tékű ft másnap reggel a szobában megtaláltatott. Az ezüst elrablása után Deák Ferencz úr a rablókat arra kérte, hogy az uraságot tovább ne kínozzák, állítván, hogy a 70 éves öregúr úgysem hagyná magát kínozni ha több pénze volna s azt előadná és azon ígétükét, hogy tovább kínozni nem fogják magyar szokás szerint kézadással is erősítsék meg, erre a rablók azt felelték,

majd meglátjuk. Ezen szavaik után mit sem késve az uraság kezeit feloldozták. Ezután a rablóvezér ki magát Hajnal Jánosnak nevezte, másik társával együtt az uraság és t[ekintetes] Deák Ferencz úr elébe állván hozzájuk ezen szavakat intézte: »jól megnézzenek bennünket, nehogy ezen rablásért történhető esetben más szegény ember ártatlanul bűnhődjék«, egyszersmind a rablók azzal fenyegetőztek miszerint ha valaki eltávoztuk után ¼ óra folyásáig a házból kilépni merészel az halál fia lesz. Ezen fenyegetőzésük után mindnégyen azon kocsióra ülve melyen az uraság a rablás kezdetével a pusztáról hazajött (s melyet azon időtől fogva a folyosó ajtónál őrt álló rabló kifogni s eltávozni nem engedett) eltávoztak. Vallásomhoz végül hozzáadom: miszerint akkor mikor a rablók az aranyat és ezüstöt azon megjegyzéssel kérték, hogy az a padló alatt van, arra az uraság a rablókat felhívta, hogy minden cselédet szólítsanak be a szobába s bontsák szét az ágyakat s amennyi aranyat és ezüstöt eképp találnak, azt velük mind elvihetik, továbbá, hogy a Te[kin]t[e]tes asszonyságnak a kosárban lévő pénzét is elrabolták. Többet mondani nem tudok. A rablók közül kettőt felismernék.»

A következő megidézett tanúk – Kovács István, Takács István és Takács Dániel – egészen véletlenül kerültek az események sodrába. A gabonájuk őrzéséből hazafelé ballagó parasztokat este negyed kilenc tájban Oszterhueber „Tartsa” nevű kútjánál szólították le a betyárok, akik foglároknak (pandúroknak) gondolván őket megálltak, mire azok tüstént elszedték a fegyvereiket és erőszakkal a helyszínre kísérve a többi alkalmazottal együtt a cselédszobába zárták. Hajnalék rendkívül elszántságot mutatkoztak. A tanúk szerint útközben fennhangon azzal fenyegetőztek, hogy mindennemű ellenszegülést kegyetlenül megtorolnak, és ha kell, az egész faluval szembeszállnak és felgyújtják. Mivel a büntett során a parasztok végig a cselédszobában tartózkodtak, a házban történekről nem tudtak érdemben nyilatkozni. Vallomásukhoz még annyit fűztek hozzá, hogy a rablás után ők értesítették a falu bíróját az eseményekről, és az elkövetők közül hármat biztosan felismernének.

Az ötödik megkérdezett szemtanú – Korcsmáros István helybéli birtokos – mindössze annyit tudott hozzátenni az esethez, hogy a falubelijeit kísérő fegyveres férfiakat ő is foglároknak vélte, így a kölcsönös jó estét köszöntés után gyanútlanul hazatért a lakásá-

ra. Végezetül Gergály Ferenc községbíró következett, aki röviden elbeszélte miként értesítette feljebbvalóit a rablási esetről, míg a május 23-án este kirendelt éjjeliőrök csak a vállukat vonogatták, mondván ők csak este kilenc után léptek szolgálatba, így a rablásról semmit sem tudnak.

Szívós István az Oszterhueber ház lakóinak kirablására vonatkozó hivatalos jelentését május 26-án küldte el a főispánnak, amely a következő tényállást tartalmazta: „F. évi május 23-án esti 8 ½ órakor 4 fegyveres rabló, Kovács István, Takács István és Takács Dániel a mezőjük őrzéséről hazatérő p.sz.lászlói lakosokkal nevezett falu végén találkozáskor, ezeket fegyverüktől megfosztották, s őket fegyverközé véve Oszterhueber úr lakába bekísérték s a vacsorára egyenkint megjelenő cselédséggel együtt a cselédszobába hajtották s e szobaajtón belül a rablók egyike őrt állott, másik pedig a folyosó hátulsó ajtajánál állított fel, ketten meg elől bementek t. Deák Ferencz úr szobájába s míg ennek kilétét tőle s a szobában általuk visszatartóztatott Doma Treszka szobalánytól tudakolták, az idő alatt a pusztáról megjövő t. Oszterhueber József házi urat is amint a kocsióról leszállt, s a szobájába bement, a rablók egyike fegyvert melléneke szegezve őt leülni parancsolták, s ezután a két rabló, ötlet egész életbeni keresménye előadására kényszerítette. Kezeit később összekötötték, s bélyegvassal négyet rá is ütöttek és e kínoztatásnak 1 ½ óráig tartó ideje alatt elraboltak:

I. T. Oszterhueber úrtól:

6 darab 100 ft-os bankjegyet, 10 db 10 ft-osat, továbbá ötös, tízes, egyforintos bankjegyekben bizonytalan számmal, úgy 10 ft-ra menő hatosokkal – mely szinte lehetett mintegy 100 ft s így összesen: 800 ft-ot készpénzben. Elvittek még tőle 1 fekete selyemkendőt, néhány zsebkendőt, egy kalapot, egy ezüst órát, egy tajtzipát s egy köpenyt melyek becsértékét nem tudja.

II.

Tekintetes Deák Ferenc úrtól, mint vendégképp ott lévő sógorától elraboltak 220 ft készpénzt, egy szürke budát, egy fekete s egy szürke atillát, 3 nadrágot, 4 mellényt, egy pár csizmát, egy kalapot és egy ajándéku kapott aranytollat, melyeknek becsértéke az aranytollon kívül 170 ft s így összesen 390 ft.

III.

Oszterhueber Magdolnától

Evő ezüst eszközök: 2 nagy főzelékes kanál, 40 evő kanál, 42 pár kés-villa, 12 kávé kanál D. K. gothus betűkkel, 23 db 3 ágú francia villa, ezek becsértéke (420 lat) mindegy 800 f. Bankjegyekben 50 f. Aprópénz 3 f. s néhány húszas 60 f. összesen: 860 f.

Mely rablásnak bevégezte után a rablók a cseléd-szobában letartóztatott kocsist kiszólítván, a mindig ott álló s neki kifogni nem engedett kocsira öt felültetvén s maguk is felülvén elhajtattak a falu végétől pár száz lépésnyire s onnét a kocsist, kocsival, lóval, visszaküldték a rablók pedig Ederics felé vették útjukat, megjegyezvén, hogy a rablás ideje alatt Oszterhueber Magdolna asszonyosság a 4-ik szobában, vagyis a magáéban volt, ő azonban beteges levén a rablók leülni kényszeríték s a cselédségnek is elmenetelük után hallallali fenyegetés alatt ¼ óráig helyükből, hogy meg ne mozduljanak – meghagyták.

*Szívós István
szolgabíró¹³*

Másnap a főispán körlevélben értesítette a járási főszolgabírokat a szentlászlói eseményekről, és utasítást adott az elrabolt tárgyaknak, valamint a betyárok személyleírásának a kerületi jegyzőségek általi kihirdetésére. A hivatalos körözvényekben az alábbi külső jegyek alapján keresték az elkövetőket:

„Egyik magas, barna arcú, nagy kék szemű puska és pisztollyal ellátva, bő gatya, dolmány és kanászkalap viseletű.

A másik középtermetű, fehérképzű, szőke hajú, ritka szakállú gatyában és szürke bundában.

A harmadik középtermetű, vörös arcú, fekete hajú s a többihez hasonló ruházatú.

A negyedik alacsony, fekete tele képzű, fekete hajú, dolmány, bő gatya és pörge kalapban, mind fegyveresen.”

Hajnal János bűntársainak személyazonosságát eleinte homály fedte. Néhány nappal a rablást követően azonban újabb elkövető került a hatóság látóterébe. A gyanú Székely József fényespusztai juhászbojtárra terelődött, aki a jelentések szerint május 21-én ismeretlen helyre távozott otthonából, és oda azóta sem tért vissza. A gyanút az a körülmény is megerősítette,

hogy Székely börtönviselt ember lévén „a katonaságból történt megszökése és csavargása alatt elkövetett rablásokért kapott 12 évi fogságból csak f. év. március 23-án szabadult meg és érkezett haza Komáromból”. A május 27-én kibocsátott újabb körözvény már részletesebb személyleírással szolgált a feltételezett elkövetőről: „Neve: Székely József, bakófai-vas megyei születés, 33 éves rk. Középtermetű, hosszas tölt arcú, barna szemű és szemöldökű, rendes orru és száju, elül egy foga híja, vereses középhosszúságú bajuszú, beszél magyarul, németül, horvátul s oláhul, beszédje büszke s hízelgő, beszéd közben mindenkivel per Ön beszél.”¹⁴

Öt nappal a rablást követően a vármegye első notabilitása, Novák Ferenc főispán is megtette hivatalos jelentését a feljebbvalóinak. Novák a vizsgálati iratok és a Deák Ferencről hallottak alapján a következőket írta Priviczter István belső titkos és királyi udvari tanácsosnak Budára: „Megyénkben közelebbi időkben előfordult vakmerő rablások jegyzéke egy igen sajnós esettel szaporodott. Folyó hó 23-án estve 8 ¼ órakor az elhírhedt rabló Hajnal Jancsi vezérlete alatt négy fegyveres csavargó Pusztaszentlászlón Oszterhueber József uraság kastélyába a legnagyobb csennel, még a szomszédos cselédházban lakók által sem észrevéve, bementek, a kastély körüli cselédséget és az útjuk közben a vadászatból hazatért két ottani lakóst lefegyverezve egyik helyiségbe összehajtották, kettő közülük őrt állani visszamaradt, Hajnal Jancsi pedig másodmagával egyik urasági szobába vad indulattal berothant. Itt Deák Ferencz úr, ki e napokban érkezett csak ide sógorának látogatására magányosan olvasással foglalkozott. Rövid szóváltás után, Hajnal Jancsi azon fölszólítására: hogy ki ő? Deák Ferencz úr kinyilatkozatá, hogy ő Deák Ferencz légyen; mire Hajnal Jancsi magát szinte bemutatta, mondván: „én pedig Hajnal Jancsi vagyok, Patkónak voltam pajtása. Egyszerre kívül kocsizörgés hallatszott, ekkor a gazdaságban kint volt uraság Oszterhueber József úr érkezett meg, ki is a szobába bevezettetvén, tőle azonnal pénze követeltetett; az odaadott pénzösszeghez még többet kicsikarandók, nem irtóztak e szörnyetegek a 70 éves tisztes háziurat megkötni, egy bélyegvással négy súlyos ütést, vállán, mellén, kezein ejteni s, hogy e kegyetlenkedés még irtózatossabb fordulatot nem vett, azt csupán Deák Ferencz úr ellentállhatatlan jó

¹³ MNL ZML ZVTi B. 233/1863.

¹⁴ MNL ZML ZJFi 519/1863., LJAi 474-475/1863.

modorának és higgadtságának – mely e kegyetlenkedő betyárokat is szelidebbre hangolta – tulajdoníthatni. Elraboltatott készpénzben mintegy 1100 ft [sztrák] é[rtékű] Deák Ferencz úr saját pénzkészletét is 220 Ft-okat, mielőtt erre fölszólíttatand volna átadá, s ezt oly módon tette, miszerint éppen ezzel gátolta meg a további szinte bizonyos szörnyű kicsapongásokat. Elraboltatott továbbá mintegy 40 személyre ezüst evőeszköz, egy buda, néhány atilla, 2 arany óra, melyek közül azonban az egyik Deák Ferenc úrnak abbeli kijelentése folytán, hogy óráját sajnálja, s ha pénze volna ezen kedves jószágát visszaváltaná, néki Hajnal Jancsi által visszaadatott. Deák Ferencz úr iránt e rablók különben kimélettel voltak, őtet azonkívül, hogy pénzét s Gróf Batthyányonő által adott aranytollát elvitték, sem szóval, sem tettel nem bántalmazták; másfél órai időtöltés után pedig a háziúrnak hazaérkezése óta még folyvást befogva volt kocsijára ülven, zsákmányaikkal eltávoztak; a kocsi azonban rövid idő múlva a lovakkal visszaküldötték.”

A továbbiakban a zalai főispán arról is beszámolt Priviczernek, hogy a vidék közbiztonsága érdekében Pusztaszentlászlón foglárállomást létesített, egyúttal hivatalos jelentését a rablók személyleírásával és az elrabolt tárgyak jegyzékével együtt az országos körözés elrendelése céljából a budai Helytartótanácsához is felterjesztette.¹⁵

Három nap múlva, május 31-én az ügymenet a főispán hatásköréből átkerült a Zala vármegyei Bünyenyítő Törvényszék illetékességi körébe. Az Oszterhueber–Deák ügy részleteinek további tisztázására június 6-án és 7-én került sor, amikor Szívós István ismét kiszállt Pusztaszentlászlón és folytatta a május 24-én megkezdett tiszti vizsgálatot. Az első nap Oszterhueber további alkalmazottai – Szabó Antal 41 éves r. k. ispán, Varga Juli 45 éves r. k. szakácsnő, Pintér Mihály 19 éves r. k. inas és Somogyi György 27 éves r. k. kocsis – meghallgatására került sor.

Az ispán elbeszélte, hogy este fél kilenc tájban érkezett Oszterhueber Józsefhez, ahol arra lett figyelmes, hogy az urasági kocsi lovakkal együtt üresen áll a kastély előtt. Amikor dühösen a kocsisért kiabált, egy fegyveres ember lépett elé és agresszív, modortalan hangnemben arra utasította, hogy takarodjon a házba, mert ha nem, rögtön agyonlövi. Az épület folyosóján egy sikertelen szökési kísérlet után maga Haj-

nal fogta meg és a cselédek közé zárta. Kisvártatva a haramiavezér kihívta a szobából, és a házban őrzött pénz rejtékéről faggatta. Erről azonban nem tudott bővebb felvilágosítással szolgálni, így ismét visszatelelték a cselédek közé. Az ispán a szolgabíró felszólítására azt is leszögezte, amennyiben az őrt és Hajnal Jánost elé állítanák, felismerné.

Ezt követően a szakácsnő és az inas kerültek sorra, de ők csak annyit tudtak mondani, hogy szembesítés esetén azt a betyárt, aki őket a cselédszobába hajtotta és végig fegyveresen őrizte, biztosan felismernék.

Végül Somogyi kocsis azt vallotta, hogy amikor május 23-án este az urasággal hazatért a pusztáról és az udvaron megfordult, hogy a lovak kifogása céljából a kocsiszínbe hajtsón, egy fegyveres ember állt elé, és a következő szavakat intézte hozzá: „szállj le a kocsi-ról ha éltedet szereted.” Miután engedelmeskedett a parancsszónak, a többi cseléd közé került ő is. Később, a rablás végén a betyárok elhajtattak vele, majd pár száz lépésnyire a falutól megállították, ahol a rablók leugráltak és a zsákmánnyal Ederics felé vették az útjukat, őt pedig a kocsi-val együtt visszaküldték.

Másnap, június 7-én Szívós István kérésére a rablás fő károsultjai, Oszterhueber József és Deák Ferenc is elkészítették írásbeli tanúvallomásukat. Deák közel kilencoldalnyi visszaemlékezése mintegy forogatókönyvszerűen, percről-percre tárja fel az 1863. május 23-i pusztaszentlászlói rablás eseményeit. A hiánypótló dokumentum a tanulmány függelékében kerül teljes terjedelmében közlésre.¹⁶

A betyárok elfogása

A pusztaszentlászlói rablást követően a vármegye hajtóvadászát indított az elkövetők kézre kerítésére. Ennek eredményeként szeptemberre a négy körözött haramiából kettő már halott volt, egy pedig a siralomházban várta sorsa beteljesedését.

Elsőként június elején a Vas megyei Gecsényi-pusztán Nagy Antal került kutyaszorítóba, akinél elfogásakor egy szép fegyvert, egy aranyórát és több aranygyűrűt találtak. A dezertorból lett betyár a kanizsai talponálló bíróság előtt megtört és bevallotta, hogy a nemesszalóki, hahóti, óhídi és szentgróti rablások mellett részt vett Oszterhueber József és Deák Ferenc kifosztásában. Tetteiért kötél általi halállal büntették

¹⁵ MNL ZML ZVFI 3026/1863.

¹⁶ MNL ZML ZVTi B. 233/1863.

és június 26-án Nagykanizsán felakasztották.¹⁷

Másodjára a haramiavezért, Hajnal Jancsit érte utol a betyársors. Hajnal július 23-án rablótársaival a Veszprém megyei bajani malomban tivornyázott, amit a helybéli pandúrok megneszeltek és kivonulva a helyszínre körbevették az épületet. Kisvártatva egy táncban felhevült szolgáló lépett ki az udvarra, őt tüstént elfogták. Ezt követően Hajnal maga indult a lány keresésére, de még az ajtóban két lövéssel agyonlőtték. Erre a rablók vették tűz alá a pandúrokat és egyet meg is sebesítettek. Végül a kavarodásban a betyároknak sikerült kerekedniük, majd heves puskalövések kíséretében eltűntek a közeli erdőben. Hajnal Jánost a törvényes boncolás után másnap temették el – vélhetően Veszprémbe.¹⁸

Harmadjára Székely József került pandúrkézre. Augusztus elején Novák Ferenc büszkén jelentette gróf Pálffy Móric altábornagynak, hogy „a zalaegerszegi állomásról kiküldött cirkáló csöndőri csapat a bazitai erdőség közelében f. hó 2-án Hajnal Jancsi és Kulics József hírhedt rablóknak egyik legveszélyesebb társát Székely János fegyveres rablót elfogta, s a megye központi börtönébe őrizet végett átadta”. A betyárnál talált tárgyakat (1 dupla rózsás damaszk lőfegyvert, 1 egycsőű pisztolyt, 1 puskaporos szarvat, 1 vadásztarisznyát, 18 pléhatront, 1 levéltáskát, 1 zsebkést, 1 kalapot és 1 aranyláncú ezüst anker órát) elkobozták és leltárba helyezték. A rablót Zalaegerszegről augusztus 4-én szállították Nagykanizsára, ahol a rögtönítélő katonai bíróság előtt felelt tetteiért. A vádirat szerint részt vett a pusztaszentlászlói, tótszerdahelyi, szabari és kapornaki rablásokban, továbbá Somogyban a nagyatádi és a berzenci molnár kirablásában. Székely Józsefet többrendbeli rablás büntetésében kötél általi halálra ítélték, és szeptember 14-én délután háromnegyed négykor Nagykanizsán felakasztották.¹⁹ Hajnal János veszprémi agyonlövetele után Kulics József lépett a helyébe és új tagokat toborozva 1863. november végéig még további tíz fegyveres rablást követett el Zalában. Ezt követően Somogyba ment, ahol 1864. újév napján végzetes tűzpárbajba keveredett a vezéri babérokra törő Kara vagy Zdelár Mihály betyártársával, aki a szerdahelyi erdőben életveszélyesen megsebesítve és kirabolva sorsára hagyta. A súlyosan vérző, haldokló betyárt a somogyi pandúrok találták meg és vitték be Kaposvárra. Kulics napokig tartó ago-

nizálás után 1864. január 5-én szenvedett ki a városi tömlőcben. Halála előtt azonban „...*semmiféle rablást be nem vallott sőt állítá miként ő soha mit sem rabolt. Ezen megátalkodott tagadásban maradt élete utolsó percéig s minden e részbeni kérdések, s felszólítások sikertelenek maradtak...*” – jelentette január 11-én kelt levelében Mérey Károly Somogy vármegyei főispáni helytartó Novák Ferenc zalai kollégájának.²⁰

Kulics halálával a pusztaszentlászlói ügy további vizsgálata okafogyottá vált. 1864. október 12-én – „*miután a köztudomány szerint a rablók az elhírhedt Kulics, Hajnal 's társaik voltak 's ezen rablók közül Székely József és Nagy Anti Nagykanizsán fel is akasztattak, a többiek pedig agyonlövettek*” – Nagy József tiszti főügyész indítványozta az iratok levéltárba helyezését. Három nap múlva a Deák Ferenc és Oszterhueber József kiraboltságára vonatkozó bünvizsgálati akta lezárva és a fenyítő törvényszéki iratok közé sorolva a pertárba került.²¹

¹⁷ MNL ZML ZVFHi 3492, 4628/1863., ZALA-SOMOGYI K. 1863. 85. p.

¹⁸ ZALA-SOMOGYI K. 1863. 102. p.

¹⁹ MNL ZML ZVFHi 4421, 5363, 5902/1863., ZALA-SOMOGYI K. 1863. 127. p.

²⁰ MNL ZML ZVFHi 318/1864.

²¹ MNL ZML ZVTi B. 233/1863.

Felhasznált irodalom

BEKŐ Tamás 2017. Patkó-rejtély. Egy titokzatos dunántúli rablóvezér élete és Zala megyei rablásai. In: Zalai Múzeum 23. Közlemények Zala megye múzeumaiból (Szerk. Simmer Livia). Zalaegerszeg.

BEKŐ Tamás 2018. „Hallotta-e hírét Hajnal Jánosnak?” In.: Zalai Hírlap június 9.

GÖNCZI Ferenc 1944. A Somogyi betyárvilág. Kaposvár.

EÖTVÖS Károly 1905. Deák Ferencz és családja. I. kötet. Budapest.

Felhasznált sajtó

ZALA-SOMOGYI Közlöny 1863. május 20. (15. sz.)

ZALA-SOMOGYI Közlöny 1863. június 1. (16. sz.)

ZALA-SOMOGYI Közlöny 1863. június 20. (18. sz.)

ZALA-SOMOGYI Közlöny 1863. augusztus 1. (22. sz.)

ZALA-SOMOGYI Közlöny 1863. szeptember 20. (27. sz.)

Levéltári források

MNL ZML Zala Vármegye Főispáni Helytartójának iratai (ZVFHi) 1863., 1864.

MNL ZML Zala Vármegye Törvényszékének iratai (ZVTi) 1861., 1863.

MNL ZML Zalaegerszegi Járás Főszolgabírájának iratai (ZJFi) 1863.

MNL ZML Lövői Járás Felső Vidékének Alszolgabírája iratai (LJAi) 1863.

Rövidítések

MNL ZML – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

Robbery of Ferenc Deák in the light of archival sources

One of the most famous and most outrageous robberies in the 19th century in Zala county took place on 23rd May 1863 in Pusztaszentlászló. On the eve of robbery day, four armed tramps attacked his home and robbed the respectful landowner Joseph Oszterhueber, his sister, widow Magdolna Oszterhueber (Imréné Hertelendy) and his brother-in-law, the most popular Hungarian political leader of the day, Deák Ferenc. During the robbery, the host was physically abused, and the burglars left the location with looted of cash, gold and silver and several other items of clothing. The brutal robbery attack reached its dramatic peak when Ferenc Deák, in defence of his older brother-in-law, who had been abused in the hope of abundant plunder, began to negotiate with the tramps risking his own physical integrity and his life.

As a first step, Deák voluntarily offered the contents of his own purse for the brigand leader, who was not satisfied with the loot from Deák's brother-in-law and then with subtle arguments, Deák exerted a psychological effect, which prevented Osterhueber

from further beating. The news of Ferenc Deák's robbery spread across the country in a short time. The next day, the wise man of the home informed an editor-in-chief friend of Baron Zsigmond Kemény about the events, who, with some adjustments but without making any substantive changes, published his report in the Pest Diary. Contemporary newspapers, without exception, used this report to inform their readers, even the issue of the relevant local press, the Zala-Somogyi Gazette, published on June 1, 1863. However, the letter of Ferenc Deák and the news stories based on its contents, as well as later recollections of the wisdom of the homeland, are only a fraction of the contemporary sources documenting the events in Pusztaszentlászló. The present study, with the help of official records of the case kept in the Zala County Archives of the Hungarian National Archives - testimonies on the spot, reports of the magistrates and chief spokesperson -, undertakes the effective and credible restoration of the crime of more than one and a half centuries ago.

Translated by Veronika Nagy

Függelék

Deák Ferencnek a pusztaszentlászlói rablásról 1863. június 7-én készített tanúvallomása. Korabeli hiteles másolatát a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára őrzi.

Azon rablásról, mely folyó évi május 23-án Pusztaszentlászlón [T]ekintetes] Oszterhueber József úr házánál elkövetetett. Alól írt Te[kin]t[e]tes Szívós István Sz[olga]bíró úrnak hozzám intézett hivatalos felhívására mint jelen volt következő nyilatkozatom teszem.

Az említett napon azaz május 23-án este mintegy kilenc óra tájban egyedül voltam sógoromnak nappali szobájában minthogy sógorom tüstént ebéd után aszuvölgyi majorjába kocsizott, s onnét még vissza nem tért. Éppen a gyertyákat gyújtottam meg, s olvasni akartam, midőn a folyosóról nyíló ajtó megnyílt, s azon egy szőke közép de izmost termetű, mintegy 28-30 éves férfiú lépett be gatyában, dolmánykában, föltett kalappal kétsövű puská a kezében és tarisznya a nyakában. Amint belépett az ajtót tárva hagyta, s felém, ki a pamlag bal végén ültem, fordulva inkább hetyke, mint durva hangon azt mondotta „jó estét öregúr”, mire én ülve maradván, azt válaszoltam „adjon Isten”, ő pedig azt mondá „eljöttünk egy kis vacsorára”, és én azt feleltem, „a házi úr nem én vagyok ugyan, de vacsora úgy hiszem lesz.”

Erre ő kiszólt a tárt ajtón, nem kiáltva de elég erős hangon „gyere be” s egy fiatalabb, középnél magasabb, karcsú barna, csinos arcú férfi lépett be föltett kalappal, kétsövű fegyver a kezében, tarisznya a nyakában, pőre gatyában, melynek széles szára egyik részről a gatyakötéshez volt feltűrve. Amint belépett az első szőke férfiú ki vezérnek látszott, azt mondotta eme másiknak „ide állj” mire az szó nélkül a pamlag előtti asztalnak túlsó szélénél velem szemközt foglalt állást, kétsövű puskáját felém tartotta, ha nem csaldom mind a két kakast akkor húzta fel.

Ekkor az első, ki mint említettem vezérnek látszott, tőlem azt kérdezte „hová ment azon asszonyi személy ki éppen most e szobából jött el.” Én azt feleltem, „e szobába senki sem jött, ha jött volna nekem azt látnom

kellett volna” mire a szőke a szoba tárt ajtaján a folyosóra kilépett, a velem szemben álló barna férfiú pedig mozdulatlanul maradt felém irányzott fegyverével. Egy perc alatt azonban a szőke férfiú ismét belépett maga előtt hajtván sógorom szoba leányát s annak azt parancsolta, hogy oda álljon az ablakhoz, s e szavak után a szoba mindkét ablakának még nyitva volt belső tábláit betette.

Eztán megállott előttem egy lépésnyire s két csövű fegyverét melyet mindég kezében tartott, mellemnek irányozva következő szavakat mondotta „mi az úr neve mondja meg igazán mert keresztől lövöm” mire azt feleltem „nincs semmi szükség ily fenyegetésre nevémet eltitkolni nincs okom, én Deák Ferencz vagyok.” Ekkor ő a szobalány felé fordult s a puskát arra irányozva néki e szavakat mondotta „hallja é maga mindjárt keresztül lövöm ha igazán meg nem mondja, hogy ki ez az úr.” A szobalány azt felelte „ez az úr Deák Ferencz, uraságunk sógora, tudja az egész cselédség, ismeri az egész falu mert gyakran jár ide a sógorához.” Erre azon szőke férfiú fegyverét sem felém sem a szobalány felé nem irányozva szelidebb hangon kérdezte tőlem „hol lakik az úr” mire én azt feleltem „Pesten” s ő ismét kérdezte „mit keres az úr itt” s én azt mondtam „sógoromat jöttem látogatni mit rendesen minden nyáron meg szoktam tenni” ő pedig azt felelte nekem „nohát az úr ne féljen.”

Ekkor kocsirobogás hallatszott, s ő, tudniillik a szőke férfiú figyelmezve a zörgésre azt mondá „kocsi járt be az udvarra ki lehet?” feleltem „nem tudom” „talán a házi úr mondá ő” s a szobából kilépett, de a barna férfiú, lövésre kész fegyverével folyvást mozdulatlanul maradt és egy szót sem szólt.

Néhány pillanat múlva sógorom a szobába lépett, szájában pipája és pálcája a kezében s utána kézben tartott fegyverével az említett szőke férfi. Sógorom úgy látszik nem is sejtette a valóságot, ámbár láthatta velem szemben a fegyveres embert feltett kalappal, s hallotta midőn a másik fegyveres, tudniillik a szőke, ki elébe lépett, midőn a kocsirol leszállt, azt mondta neki „jó estét öregúr csak be.” Midőn a szobában voltak, a szőke férfiú azt mondá a sógoromnak „üljön

le öreg úr,” de sógorom mint említém, nem sejdítvén kivel van dolga, azt felelte „miért ülnék le, hisz éppen most szálltam le a kocsiról.” De a szőke azt mondá keményebb hangon „le kell ülni”, s ekkor sógorom egy másik pamlagra leült, a szőke férfi pedig sógoromnak irányozva fegyverét azt kérdezte, hogy mondja meg igazán mi a neve s midőn sógorom megnevezte magát, a szőke azt válaszolta „no öreg úr amit egész életében szerzett most adja elő, ide a pénzzel.” Sógorom azt felelte „pénzem nem sok van de ami van amott a negyedik szobában van, kész vagyok mind előadni.” Erre a szőke férfi sógoromat elkísérte a negyedik szobába, engem és a szobaleányt a fegyveres őrnök felvigyázata alatt az első szobába hagyott azt mondván „itt kell maradni.” Sógorom a rablóval ama negyedik szobába elmenvén az asztalfiókot melyben pénzét tartani szokta kulccsal felzárva s egy könyvet melyben pénze volt a fiókból elővévén azt a szőke férfiú eleiben tevén mondván „itt van minden pénzem.” Az pedig a könyvbe markolt hol az felnyílt, s egy csomó bankjegyet kivett s azzal sógoromat az első szobában hozzánk visszakísérte és a pamlagra ismét leültette. Ekkor ismét sógorom eleibe lépett és azt mondotta „no öreg úr hol a többi pénz azt is elő kell adni.” Sógorom erősítette, hogy minden pénzét előadta, ha volna még bizonyosan előadná. De ezzel amaz meg nem elégedett és ismételt kérdések után mikre sógorom mindig csak azt felelte, hogy több pénze nincs, keményebb hangon azt mondotta, nohát most mindjárt másként beszélünk és társához fordulva annak azt parancsolta „kösd össze a kezeit” ki is azonnal egy vékony kötelet, minő a poroszlóké szokott lenni húzván elő tarisznyájából puskáját a vállára vetette és sógorom kezeit elől és pedig a kézfej csuklójánál összekötötte. Ez alatt a szőke foglalt lövésre kész fegyverével állást előttünk.

Midőn sógorom kezei össze voltak kötve, az ő puskáját ismét levette válláról, s előbbi állását elfoglalta, a szőke pedig sógoromat újra felszólította, hogy ami pénze még van tüstént adja elő. Sógorom elmondotta, hogy több pénze nincs, mert borát, gyapjút még el sem adta, gabonájának ára pedig a gazdaságra, háztartásra és sokra kelt el, mire a szőke válaszolta „lehetetlen, hogy ilyen háznál 40-50 forintnál több pénz ne legyen, azért csak elő kell adni ami van.” Sógorom azt mondá, hogy minden pénze azon könyvben volt melyet elő adott s engem szólított fel, hogy hozzam el azon könyvet s nézzük meg nem maradt-e még abban pénz

mert ott 40-50 forintnál igen sokkal több volt; mire én a szőke férfiút felszólítottam, jöjjön velem, nézzük meg azon könyvet, talán tévedésből a pénzt abban meg nem találták. Erre ő azonnal kész volt, s intett társának s ketten kézben tartott fegyverrel sógoromat, engem és a szoba leányt ama negyedik szobába kísérték. Útközben a szőke egy aranyórát vett elő, nagy kerekességűt, a cylinder vagy horgany óránál vastagabban, melynek számlapja s mutatói újabb divatúaknak látszottak, s annak számlapját nekem mutatva mondá „fél tízre még van egy kis időnk.”

Oda érve a negyedik szoba ajtajához midőn a szőke férfiú azt ki akarta nyitani zárva találta, mert a házi asszonyság azt belől bezárta, s maga az ötödik szobába vonult, mely szobát kézi kamarának szokták használni és annak ajtaját is magára zárta. Sógorom beszólt hűgához, hogy az ajtót nyissa ki, de a szőke férfiú nem várva a kinyitást, vállát az ajtónak vetette s azt beszakasztotta, azután az ötödik szoba ajtaját fenn megfogván azt kiszakasztotta, egyik ajtónak gyenge tolózánya jött ki, a másiknak ütközőjében hitván szegek engedtek.

Ekkor a szőke, sógorom nővérének ki az ötödik szobába volt kezét megfogta, s a negyedik szoba ajtajánál tenyerével egy gyenge lökést adván neki a negyedik szobába tolt, mondván „üljön le oda mama!” Ez alatt az ő felvont puskával állt mellettünk.

Ekkor én mondám sógoromnak „hol van azon könyv melyben pénzed volt” mire ő öszvő kötött kezével a tárt fiókra mutatott. Én a könyvet a fiókból kivettem, s amint azt kinyitottam egy csomó bankjegyre találtam, s mondám a szőkének „nézze itt a pénz mit sógorom említett, maga előbb nem vette ki a könyvből pedig 100 forintosok” Ő azt kérdezte mennyi? S én mondám, „tartsa a markát beleolvasom”, ő tartotta tenyerét másik kezében felvont fegyvere volt, s pár lépéssel hátrább állott az ő kész fegyverrel. Én a szőkének tenyerére számlálván 6 darab 100 forintos bankjegyet, sógorom utóbb mondá, hogy az amit a szőke maga vett ki első ízben a könyvből 10 ft-os, 5 ft-os, és egy ft-os bankjegyekben, mint egy kétszáz forint volt és így mintegy 800 ft-ot vittek el tőle. Ezen felül ugyanakkor az asztalfiókban találtak még néhány forintnyi érc tíz krajcárrost, azt is elvitték.

Midőn a szőke férfiú a pénzt eltette, én a sógorom nővére mellé a pamlagra ültem, sógorom pedig összekötött kézzel egy székre vetette magát. A szőke sógo-

rom eleibe állott és ismét arra szólította föl, hogy adja elő a többi pénzét is. Sógorom ismét állította, hogy több pénze nincs, mire a szőke belépvén az ötödik szobába melyben szinte gyertya égett, sógoromat felszólította, hogy jöjjön oda, midőn sógorom is azon szobába belépett néhány lépésnyire tőlünk, de közöttünk és ő között a fegyveres őr állott. A szőke ismételte felszólítását a többi pénz előadására de sógoromnak újabban tagadó s mentegető válaszára a' körülnézett, s egy ott heverő fanyelű mint egy két láb hosszú súlyos marha bélyeg vasat felfogván, s azt sógoromra emelve mondván, „ejnye b[aszom] a teremtéseit pedig nem szoktam káromkodni, meg csépellek ha pénzedet elő nem adod.” A felemelt bélyegvas úgy állott kezében, hogy annak keskenyebb oldala, melyből egy éles vas áll ki, sógorom felé volt irányozva, s midőn sógorom e fenyegetésre is rimánkodva erősítette, hogy ha megölik sem tud több pénzt előadni, mert nincs, a szőke a bélyegvasat lapjára fordította és sógorom vállára ütött, másodikat össze kötött kezére, mely amúgy is rheumaticus baj következtében gyakran szenvedő állapotban van, s akkor is fel volt puffadva, s a kötés következtében még inkább megdagadott. Ezen ütésre sógorom fájdalmasan feljajdult s pár lépést hátra tántorodva a negyedik szobába lévő székre ereszkedett, a szőke azon percben még kettőt ütött sógoromra, egyikét bal mellének váll melletti részére, másikat a másik vállára.

Ezen ütések súlyosak voltak és igen fájdalmasak lehettek, s legfőljebb fél perc alatt történtek. Mi az őrnek reánk irányzott fegyvere miatt kérsnél egyebet nem tehattünk, s midőn sógorom nővére hangosabban felkiáltva rimánkodott, az őr fenyegetőzve reá rivalkodott, hogy csendesen legyen. Ismételve felszólaltam én is, hogy ne bántsák szegény öreget, hiszen ha pénze volna még bizonyosan előadná, s magát nem kínoztatná. Ugyanezt mondotta sógorom is, de a szőke azt felelte, hogy amit előadott nekik az még mind kevés. Erre én azt mondtam „tőlem nem kértek pénzt nem is kérdezték, hogy van-e, de íme itt a tárcám vegyék ki abból a pénzt, csak sógoromat ne bántsák.” A szőke átvette tárcámat s a pénzt abból kivette, s midőn azt mondtam neki, hogy nagyon szeretném ha magát a tárcát melynek értéke úgy sincs, visszaadnák, azt visszanyújtotta mondván „egy írás is volt bent azt is beletettem.”

El mondtam tovább neki íme tárcámat által adtam, csekély összeg volt bent, de ők én tőlem pénzt nem kér-

tek, s minthogy vendég vagyok, nem is gondolhatják, hogy azon összegnél több pénz is van é velem, de csak sógoromat ne bántsák van még egy pár száz forintom, azt is azonnal átadom. Erre a szőke azt felelte, „hol van hát az a pénz?” s én mondván „amott egy másik szobában, jöjjön velem, s vegye át”, ezzel ő fegyverrel a kezében elkísért azon szobába hol hálni szoktam. Ott én a pénzt, két darab száz ft-os bankjegyet az almáriumból elővévén kezében adtam, mondván még itt két 5 ft-osnak is kell lenni, mindjárt kikeresem, s azt is elővéve, néki átadtam. Ő a pénzt által vévén azt kérdezte „nincs több?” s én azt feleltem „nincs”, kivéven pár húszas és csekély apró pénz az erszényemben, ő azt mondotta „az nem kell de hát több igazán nincs” Én felelém „akik engem ösmérnek el szokták hinni amit mondok, s ha mondom, hogy nincs több biztosan, elhiheti, hogy nincs.” Ő szemem közé nézett s azt mondotta „az úr derék ember, mi is az úr neve?” felelém „megmondottam már előbb is, hogy nevem Deák Ferencz” mire ő azt kérdezte tőlem „hát hallotta é hírét Hajnal Jánosnak” s midőn azt mondtam hogy Pesten lakom, Hajnal János hírét nem hallottam, ő azt felelte „az a Hajnal János én vagyok, Patkónak voltam pajtása”

Ekkor én hozzá fordulva mondtam neki „János! ami pénzem volt önként felszólítás nélkül odaadtam de sógoromat a szegén öreget ne bántsák” ő azt felelte „hát miért nem adja elő pénzét” mire válaszoltam „nem adja mert nincs neki több, s én nem azt csudálom, hogy pénze nincs hanem, hogy ennyi is volt házánál, borát, gyapjúját még el nem adta, ami gabonát eladott annak ára ennyi cselédre s a háztartásra s adóra könnyen elkelhetett, s ezen felül az egész vidék tudja, hogy sok szegénnyel jót tesz.” Erre ő megjegyzé „de uram öreg ember ez már sokat szerezhett életében,” és én azt feleltem „szerzett bizony örökségéhez képest sokat, de szerzett földet, rétet, szőlőt, erdőt, szóval fekvő birtokot, marhát, s egyéb gazdaságiakat, nem pedig készpénzt, s midőn jövedelmét el nem költötte a pénzt kamatra adta ki, nem pénze van hanem kötelezvényei,” mire ő odaveti „azokat mi nem használhatjuk.”

Elmondtam tovább lássa János! maga józan eszű ember létére gondolja meg, hogy 70 esztendő öreg ember kinek gyermeke sincs, ha néhány ezer forint volna is házánál meg nem kínoztatná magát, csak egy ütest sem szenvedne el, hogy azt mentse. „De uram monda ő sok ember nem adja elő a pénzét ha

csak meg nem kínozzák” én pedig felelém „a szegény zsidó kereskedőnek a készpénze gyakran minden vagyona, kinek az az ekéje és taligája, ki ha készpénze nincs, nem kereskedhetik, nem szerezhethet, nem élhet, igen természetes, hogy kész szenvedni, hogy valamit megmenthessen, de az ilyen földbirtokos gazdának vagyona a birtok, marha, bor, gabona és gyapjú, a készpénz mi netalán házában van, csak igen csekély részét teszi vagyonának, mely nélkül még élhet, nem teszi ki magát szenvedésnek, kínzásnak, sőt talán életveszélynek, hogy azt megmentse, midőn vagyonának nagyobb része úgyis megmarad.” Hajnal János erre azt felelte „de uram álnokok az ilyen öreg emberek, voltam én olyan esetben, midőn egy öregember mindaddig elő nem adta a pénzét még jól meg nem vertük.” Én azt feleltem „az is valószínűleg valami szegény zsidó kereskedő lehetett.” „Nem uram, mondá, ő nem volt zsidó, hanem valami német ember.” „No lássa János felelém, hát nem volt földbirtokos, kinek mint említém vagyona nem készpénzből áll, mondom János ne kínozzák szegén öreg sógoromat.” Mire Hajnal János újra megjegyzé „de van az úr sógorának elrejtett arany és ezüstje is mit nem akar előadni.” Én azonban válaszolám „soha nem hallottam, hogy sógorom aranyat vagy ezüstöt gyűjtött volna, egyébiránt gondolja meg János évek óta történnek rablások itt a vidéken, s rémülésként vannak az emberek, ha sógorom gyűjtött volna is arany és ezüstpénzt, s azt haszon nélkül akarná hevertetni, nem tartaná a házában hanem letette volna valahol városban biztos helyen.” Erre ő szemembe nézett s azt mondá „no uram ne aggódjék az úr” és én válaszolám „nem aggódom ha kezet ad reá János!, hogy sógoromat többé nem bántja,” ő azonban felelé „kezemet nem adom” én ismétlém „adja a kezét János, s akkor bízom, megtartja amit ígért, lássa magyar járkáló, szegénylegény ha el viszi is a pénzt, az ember személyét nem bántja, nem kínozza, adjon kezet rá, hogy nem bántja sógoromat,” és ő azt mondá „no uram ne aggódjék, de kezet most nem adok reá, majd talán a másik szobában.” És így kezet nem is adott, de sógoromat tetteleg nem bántotta többé.

Ekkor ismét visszakísért engem ama negyedik szobába, ahol sógorom és nővére és a szobaleány a fegyveres őrnök felvigyázata alatt voltak, én ismét leültem a pamlagra, Hajnal János pedig újra felszólította sógoromat, adja elő arany, ezüstpénzét, ők bizonyosan tudják, hogy az a háló szobában az ágya alatt a palló

alá van rejtve, azt nekik egy pajtásuk, mint bizonyos mondotta. Sógorom ismételve, hogy ezüst és aranypénze nincs, ami volt is régen eladta, a sógorom nővére és én azt mondtuk nekik, ha oly bizonyosnak hiszik, hogy ott van elrejtve az ezüstpénz, jöjjenek, emeljük el az ágyat, szakasszuk fel a pallót, meg fogják látni ha van-e ott valami elrejtve. Ők semmit sem feleltek s azontúl az arany és ezüstpénz előadását egy szóval sem sürgették. Az erszényemben melyet előbb is mutattam Hajnal Jánosnak, új fényes 10 krajcárosok voltak, s egy pár húszas azt is átnyújtottam nekik, s ámbár előbb azt Hajnal János visszautasította, ekkor mégis eltette. Időközben Hajnal János gyakrabban tekintett a cselédszoba felé, hol az elzárt cselédekre egy fegyveres őr vigyázott, s kérdezte az őrt ha nincs-e baj? egy ilyen alkalommal midőn hozzám visszatért felelém fordulva mondá „az ispánt is elfogtam, a bolond kölök csaknem meglövette magát, el akart szökni.” Midőn az ezüst, aranypénz sürgetésével fennhagytak, Hajnal János azt kérdezte sógoromtól, „hol van az a fekete cassa láda?” mire sógorom válaszolt, hogy néki cassa ládája nincs, s nem is volt soha, de Hajnal János újra erősítette, hogy ő bizonyosan tudja, hogy van cassa láda. Én mondtam néki „János! sokat jártam e házban sok időt töltöttem itt, a cassa ládát én előlem csak nem rejtették volna el, pedig én cassa ládát itt soha nem láttam” no János mondtam „ha maga látta azt a fekete cassa ládát, mutassa meg hol van, nézzük meg mi van bent.” Erre ő elkísért azon szobába hol én hálók és rá mutatott egy nagy vasas bőrös kofferre melyben én holmimat hoztam Pestről, s melyet akkor láthatott midőn a nappali szobából a negyedik szobába mentünk az én szobámon keresztül, s midőn pénzeimet ezen szobába nékie által adtam, kérdezém tehát tőle, „no János ez a fekete cassa láda melyet látott?” „Ez az mondá ő, nézze meg felelém mi van benne” s ő a ládának fedelét, mely nem volt bezárva fölemelvén látott abban fehér ruhát, posztó ruhát, levél papiroost, szivacsot, látcsövet, milly gyertyát, tükröt s efféléket. Ezeket látva mondá „de már látom, hogy ez nem cassa láda.” Egy milly gyertyát felvett, kettétört s eltett, több nem kellett neki. Egyről másról megkérdezt mi van benn, de tartalmát meg nem nézte, egy kis tokra mutatván kérdezte, hát ebbe mi van, és én feleltem „abban egy aranytoll van, melyet emlékiül kaptam, azt megnézte, s mondá, hogy ez szép de ő nem használhatja és ismét letette. Ezután engem ismét visszakísért a

negyedik szobába hol az alatt a fegyveres őr sógorom zsebéből a tárcát és a zsebórát kivette és sógorom nővérének is néhány forintját elvette, mikor Hajnal János velem együtt azon negyedik szobába visszatért, kérdezte sógoromtól van-e órája, Sógorom mondta „hog az őr azt már elvette”, mit az őr is igazolt. Ekkor Hajnal János az én óraláncomra nézett és én órámat láncostul átnyújtottam, mit ő azonnal el is tett.

Ezután Hajnal János ismét kinézett a cselédszobába, de csakhamar visszatérvén előkérte az asztali ezüstöt - e szavakkal: „most adják elő az ezüst eszeuget”, s Sógorom nővére a kulcsot átadta a szobaleánynak, s azzal Hajnal János a második szobába eltávozott. Mielőbb elment volna, sógoromtól s tőlem azt kérdezte van e budánk, mire mindketten igennel feleltünk.

Azon szobába hol az asztali ezüst volt sokáig késett, mi csak a zörgést hallottuk és a ki s bejárást. Végre visszatérvén a negyedik szobába ismét megnézte óráját (egy fertály mutatott tizenegyre) s azt mondotta társának: „no most megyünk”. Ekkor sógorom kezeit maga Hajnal János feloldozta s hozzánk fordulva mondotta „no most jól megnézzenek, hogy reánk ismérjenek, s más ártatlant fel ne akasztassanak, ha minket elfognak, tudjuk mi vár reánk, de helyettünk ártatlan ember ne szenvedjen.” Azt mondotta tovább „nem kegyetlenkedtünk. Igaz egynéhányat ütöttem az öregúrra, mert azt gondoltam nem akarja előadni pénzét, de elhiszem, hogy nem kínoztatná magát ha még pénze volna.” Végre még azt mondotta „most egy fertály óráig innend senki ne mozduljon, mert ő még visszatekint, s aki előbb kimegy az halál fia.” Akkor én azt mondtam Hajnal Jánosnak „odaadtam minden pénzemet anélkül, hogy kérték volna, csak azt kívántam, hogy sógoromat ne bántásák. Maga ezt megígérte, s attól fogva sógoromat tetteleg nem is bántotta, pénzemet tehát nem sajnálom, az órámat igaz sajnálom, mert kedves portékám volt, s ha volna még pénzem azt szívesen visszaváltanám.” Erre Hajnal János azt felelte „no uram! nekem úgyis van aranyórá, a társamnak is van órája, itt van tartsa meg az úr óráját, ha kedves portékája, az őr pedig azt jegyzé meg, jól van így, hiszen ez az úr csak vendég,” s erre órámat láncsal együtt visszaadták.

Ekkor Hajnal János mind az én kezemet, mind a sógoromét megfogva megrázta, jó egészséget kívánt, s az őrrel együtt a szobából eltávozott.

Azon kocsiból melyen sógorom hazaérkezett a lovakat nem engedték kifogni, de a kocsist a többi letartóztatott cselédhez hajtották. Bevégezvén munkájukat a kocsist ismét a bakra ültették, a holmit a kocsira tették, magok a faluban gyalog mentek úgy hallom a kocsi mellett, a falu végén felültek s vagy 400 ölnyire kocsin mentek. Ott leszállva, mint a kocsis mondja napnyugot felé tartva, gyalog távoztak el.

Mi körülbelül fél óra múlva hagytuk el a szobát, akkor láttuk, hogy az alatt még az asztali ezüstöt Hajnal János elrabolta, egyszersmind az említett fekete ládából mely azon szobában van, hol az ezüst volt, az én budámat, három atillámat, három nadrágomat és talán négy mellényemet, kalapomat, egy pár jó csizmámat úgy szinte a sógoromnak egy kis köpönyegjét elvitte. Ugyanekkor az aranytollat is, melyet előbb ott hagyott kivette tokjából s magával vitte. Útközben egyik atillát is leejtették a szekérről, s azt másnap egy béres megtalálta és visszahozta, úgy szinte másnap reggel az inas a szobában a földön talált két 5 ft-os és két egy ft-os bankjegyet, melyeket, hogy az én pénzemből veszettek el, azok sajtyszerű öszvő hajtogatásából ösmértük meg.

Ami az én károm mennyiségét illeti: arról csak annyit mondhatok, hogy a készpénzt levonva a megtalált 12 ft-ot mintegy 215 ugyan 220 forint lehetett. A ruhánemük mit érhetek meghatározni nem tudom, értékük talán 160-170 ft lehetett, az aranytoll értékéről éppen nem szólhatok még hozzávetőleg sem, mert becs emlékek lévén sem súlyát, sem pénz értékét soha nem méregettem. A munka rendkívül szép volt, azon s ha nem csalódom körülbelül e szavak voltak rávésvé: Deák Ferencznek Batthányi Tarnóczy Antónia Grófné 1861.

A rablók személyét, tudniillik azon kettőjét kik a szobába voltak most még talán megismerném de pár hónap múlva lehet, hogy elmosódik képük emlékezetben legalább annyira, hogy teljes bizonyossággal talán nem ismernék reájok.

Ami személyes leírásokat illeti, csak annyit mondhatok, hogy az egyik ki Hajnal Jánosnak nevezte magát, középzimos termetű, fiatalkorú, szőke férfiú volt, gatyában, dolmányban, kalapban és csizmában láttam őt. Mondják, hogy budája is volt, melyet azonban letett, mint hozzám belépett s eltávozásuk után talált is a szobaleány egy rongyos szürke budát, melyet itt hagytak, s azt utóbb a pandúrok sógoromtól átvették.

A másik rabló akit én láttam ki mind őr mindég ne-

künk volt a szobába, fiatal csinos arcú, barna, Hajnalnál magasabb és karcsúbb ifjú volt, mindketten teljesen józanok voltak, s azon egy teremtéren kívül mit mind föllebb említém Hajnal János mondott, nem káromkodtak. E kettőn kívül, többet nem láttam, sem azt ki mint mondják a cselédekre vigyázott a cselédszobában, sem azt ki állítólag az udvaron örködött. Úgy hallok négyen voltak mind öszve és jól fölfegyverkezve, azon kettőnek kik a szobában voltak, mindeniknek derék erős és tágöblű dupla puskája volt, pisztolyokat, fejszét, vagy másfélét egyiknél sem láttam.

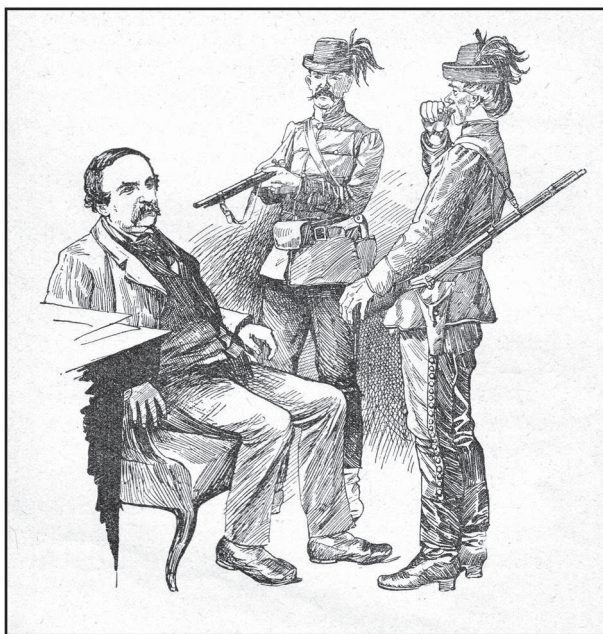
Azon pillanattól kezdve midőn Hajnal János hozám belépett végső eltávozásukig, mintegy másfél óra telt el, s oly csendességgel ment minden véghez, hogy ámbár minden ajtó tárva volt, mi sem neszt, sőt még beszédet sem hallottunk. Egyszer hallatszott be a cselédszobából egy lökupának (kapsel) elpattanása, melyet mint hallom a cselédszobába állított űr, kinek szinte dupla puskája volt, egy nála lévő valószínűleg töltetlen pisztolyán pattant el.

A rablási előkészületek és a cselédek letartóztatása és effélék oly csendességbe mentek véghez, hogy én ki egyedül voltam a szobában semmi szokatlan neszt, még kutyaugatást sem hallottam. Ezek azok miket az egész dologról öntudomásom után mondhatok, sógorom kárának mennyiségét ő maga fogja megmondhatni. Kelt Pusztá Sz[en]t Lászlón Június 7-én 1863. Deák Ferencz m. k. Szívós István szolgabíró által.²²

²² MNL ZML ZVTi. B. 233/1863.

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

1. kép: Deák Ferenc az 1860-as évek közepén

Fig. 1: Ferenc Deák in the mid-1860s

2. kép: Deák Ferenc és a betyárok Tóth Béla: Magyar anekdotakincs c. 1901-ben napvilágot látott kötetében. A rajz egy adoma nyomán tévesen pandúrruhában ábrázolja a rablókat

Fig. 2: Ferenc Deák and the burglars Béla Tóth: Hungarian anecdote treasure published in 1901. The drawing portrays mistakenly the robbers in patrolman suit

3. kép: Oszterhueber József pusztaszentlászlói kúriája a rablás idején

Fig. 3: The mansion of József Oszterhueber in Pusztaszentlászló at the time of the robbery

Megyeri Anna

A „Szalay és Dankovits asztalosáru-gyár” története a megalakítástól az államosításig (1918-1950)

Zalaegerszegen a közeli években bontottak le három épületet a tervezett Mindszenty látogatóközpont helyén. Egyik a Szalay László által 1934-ben épített lakóház volt a Várkör utca 7-ben **(1-2. kép)** a másik pedig a Szalay és Dankovits cég egykori emeletes bútorraktára, bemutatóterme a Batthyány utca 4. szám alatt **(3. kép)**, melyben az államosítást követően szükséglakásokat alakítottak ki.

Eltűnésük ösztönözt arra, hogy megvizsgáljuk egy zalaegerszegi asztalosipari üzem felvirágzását, mely jelentős telephellyel rendelkezett az Ürményi (1948-tól Budai Nagy Antal) utca 7-es telkén. **(4. kép)** A tanulmány nagymértékben támaszkodik a nyugalmazott óvónő, dr. Jász Lajosné Iliás Margit visszaemlékezéseire, akinek édesanyja Szalay Margit volt, így lett Szalay László keresztgyermek, aki kitűnő memóriájának köszönhetően számos emléket megőrzött. Segítségünkre volt Szalay Ferenc fiatalabbik leánya, Mathiásné Szalay Anikó, aki emlékeit rövid kéziratban is megosztotta velünk. A Dankovits család kapcsán jóval kevesebb személyes emlék ismert.¹ A történet megírása során levéltári dokumentumokra és a korabeli sajtó híradásaira támaszkodhattunk.

Szalay László asztalosmester az 1918-ban elhunyt tekintélyes zalaegerszegi csizmadiamester, Szalay Ferenc számos gyermekének egyike, aki 1890. április 8-án született Zalaegerszegen.² Édesanyja Pucher Borbála, atyja második felesége volt. **(5. kép)** Kereszt-

lánya elbeszélése szerint a szülők papnak szánták László fiúkat, de a gimnáziumban felhívták a figyelmüket arra, hogy latinból nagyon gyenge, ám kitűnő rajzkészsége van. Azt javasolták, tanuljon inkább szakmát. Valóban Szalay László az 1901–1902-es tanévben kezdte meg tanulmányait, de a második évben már négyest kapott latinból, azaz elégtelent, és javító vizsgára kötelezték. Harmadikban latin és német nyelvből, valamint számtanból is hasonlóképp járt, így kimaradt a gimnáziumból, a negyedik osztályt már nem kezdte el.³ Arra nem találtunk adatot, lévén hiányosak az ipartestület tanoncnnyilvántartó jegyzékei, hogy melyik asztalos mellett szerzett képesítést. Egy 1935-ben megjelent ismertető adatai szerint középiskolát és felsőipar iskolát végzett. Asztalosként a neves budapesti Lingel cégnél tökéletesítette tudását.⁴ Ők nagy becsben tartották, ösztönözték, hogy érettségizzen le, és Párizsba akarták küldeni tanulmányútra. Induló karrierjét az első világháború törte meg, 1914–1918-ban a 48. gyalogezred kötelékében a szerb fronton harcolt.⁵ A háborút követően visszatért szülővárosába. Első műhelyét a háborút követően, 1918-ban nyitotta meg az Iskolaközben.⁶ **(6. kép)** 1919. június 28-án feleségül vette Pálffy Máriát, aki a Vas megyei Söptén született 1889-ben, ám szülei, Pálffy Imre és Pethey Ilona a 20. század elején már Zalaboldogfán laktak.⁷ Egyik házassági tanújuk Pucher Károly zalaegerszegi megyei árvaszéki tisztviselő, a másik a zalaboldogfai Nagy Károly. Édesapja nemes ember volt, „középbir-

¹ Velük kapcsolatban Both István és Eklerné Válics Györgyi szolgált adatokkal, képekkel, köszönet érte.

² MNL ZML 1945 utáni igazoló bizottságok iratai. 103/1945. Dr. Jász Lajosné közlése: Nagypapjának, Szalay Ferenc csizmadiamesternek két házasságból 11 gyermeke volt, de közülük többen meghaltak még gyermekkorukban.

³ A Zalaegerszegi Magyar Királyi Állami Főgimnázium 1902-1905 között kiadott értesítői.

⁴ Zalavármegye ismertetője, 1935. 154.p. A Lingel Károly és Fiai Első Magyar Faáru- és Bútorgyárt 1864-ben alapították, ez volt az első jelentős magyar bútorgyár, ahol a gépesített munka 1880-ban kezdődött meg. A cég hivatalos neve: Első Magyar Gőz-vájó Esztergályos és Bútorgyár. Számos kiállítás kitüntetőjei. 1909-es árukatalógusa szerint a Rózsa utcai telephelyen 120 teljesen berendezett mintaszoba mutatta be kínálatukat.

⁵ MNL ZML 1945 utáni igazoló bizottságok iratai. 103/1945.

⁶ Zalavármegye ismertetője 1935. 154. p. szerint már a közös cég alakult meg 1918-ban. Mathiasné Szalay Anikó szerint 1919-ben, ARANY HORVÁTH ZS. 1992. 7. p. riportja szerint is 1919-ben jött létre a műhely.

⁷ Andrásheidai állami anyakönyvi kerülte. Házassági anyakönyvek. 30/1919. szám. Köszönöm a Zala Megyei Levéltár munkatársainak, és különösen Kulcsát Bálintnak az önzetlen segítségét.

tokos, akinek szép vagyona volt, erdők, szántóföldek, két házasságából négy-öt gyermeke született. A hozománya is talán hozzájárult ahhoz, hogy férje társulhatott Dankovits Lajos asztalossal. Szalay Lászlónak földjei és erdei is voltak Zalaaboldogfán, szintén hozományul kapta a felesége. Voltak szántóföldjeik a Zala-éren, Nekeresd körül is.”⁸ **(7. kép)**

Szalay Lászlókék három gyermeket neveltek fel, első, 1920-ban született fiúkat egy éves korában elvesztették. Ferenc 1922-ben érkezett, Imre 1923-ban, aki 20 esztendősen lett a második világháború áldozata. A legkisebb, László 1931-ben született. **(8. kép)**

A másik asztalos, Dankovics Lajos 1894-ben látta meg a napvilágot Zalaegerszegen. Édesapja ugyancsak csizmadiamester, az andrásfai születésű Dankovics Mihály, édesanyja a zalaegerszegi Ficzkó Ágnes.⁹ Fiúk itt nyert ipari képesítést, majd Budapest és Bécs vezető cégeinél szerzett gyakorlatot.¹⁰ 1920. május 22-én feleségül vette a Zalaegerszegen 1898. szeptember 23-án született Egyed Teréziát, Egyed Károly és Simon Rozália gyermekét. Egyik esküvői tanújuk a vőlegény bátyja, Dankovics József ismert kereskedő volt.¹¹

1935-ben az ipartestület elöljáróságához tartozott.¹² Két fiúkról tudunk, Pál 1921-ben, míg Lajos 1924-ben született.

A Szalay és Dankovits épület- és műbútorasztalos cég

A két asztalos az első világháborút követően egyesítette erőit, ettől kezdve közösen vásároltak telkeket és bővítették üzemüket, baráti kapcsolatot ápoltak.¹³

A cég 1921-ben kezdeményezte a Zimics Ferencné-től bérelt, Ürményi utca 7-es telken egy famegmunkáló gépműhely létrehozását. Akkor már ott állt közös asztalosműhelyük, ahogy a kérvényhez mellékelte, Weisz Ignác mérnök által írott műszaki leírásban és a csatolt helyszínrajzon, alaprajzokon látható. **(9. kép)**

A műhelyt a telek északi sarkában, a körülötte álló épületektől távolabb helyezve mutatja. A később egyre nagyobbá váló telephely a Zala feltöltött holtága mellett feküdt.¹⁴

A tervek egyike a famegmunkáló gép és a motor elhelyezésére szolgáló „megfelelő méretű gerendából készült favázis” épületet mutat, amit ¾-es deszkaburkolattal láttak el. **(10. kép)** A tetőzet cserépzsindelel, az előtér tetőzete kátránypapírral fedett. Az épületben „a Keller József újpesti gépgyára által szállított famegmunkáló gépeket, így egy-egy vastagsági gyalugépet, körfűrész, szalagfűrész és kézi csiszológépet helyeznek el.” A gépeket „villamos erővel” hajtják meg, ezért a tűzveszély kizárt, hangsúlyozták. A kis csarnokot a saját műhelyükben feldolgozásra kerülő „fa megmunkálására használják, ami a Szalay és Dankovits asztalosműhely további fejlődését fogja előmozdítani és egyúttal több munkás alkalmazását is lehetővé teszi.”¹⁵

A szombathelyi kerületi iparfelügyelőség 1921. december 27-én kelt levelében hosszan sorolta azokat a feltételeket, amiket be kellett tartani az építetőknek. A gépműhelyt kellő számú ablakkal kell megvilágítani, az összes ajtó és ablak kifelé nyíljon. „Az elektromotor és vezetéke a Magyar Mérnök és Építész Egylet szabályai szerint szerelendők.” Az összes munkagép „laza és ékelt szíjtárcsával, valamint rögzíthető szíjváltó készülékkel látandó el, hogy minden munkagép külön indítható, illetve szállítható legyen.” Az összes munkagép „modern védő készülékkel bírjon, és a gyalugépnek hengeres kistartója legyen. A körfűrész asztalig érő védő-sisakkal és hárító ékkel szerelendő fel, az alsó lapja mellé is védő lapok alkalmazandók. A szalagfűrész pengéje alul és felül védőburkolattal látandó el, hogy csak a munkafelület maradjon szabadon. A gyalukés csiszolókra legalább 4 mm vastagságú vas védő-sisak alkalmazandó. A csiszoló korong átmérőjének 2/3-áig érő szorító tárcsák közé fogandó. A süllyesztett transmissió fedendő”, rajta kiálló alkatrészek nem hagyhatók. „A gépek meghajtó szíjai bur-

⁸ Dr. Jász Lajosné (1930-2019) közlése.

⁹ Zalaegerszegi római katolikus plébánia anyakönyv, 84/1894. sz. Itt jegyzem meg, hogy a nevek írása nem volt következetes, hol ts hol cs szerepelt a név végén, hol az i és az y váltakozott. De 1919-ben és az ötvenes évek forrásaiban mindig cs-vel és i-vel olvashatjuk a neveket, főként, ha róluk írtak.

¹⁰ Zalavármegye ismertetője, 1935. 154. p.

¹¹ Zalavármegye ismertetője, 1935. 145. p. Dankovits József fűszerkereskedő 1890-ben született Zalaegerszegen, dolgozott Budapesten és számos más városban. 1926-ban önállósította magát. Az első világháború idején harcolt a szerb és olasz, majd később a román fronton, ahonnan 1919-ben, az összeomlás után került vissza. Hamarosan megnősült, felesége Ebedli Julianna, két fiúkat született.

¹² MNL ZML IX.208. A Zalaegerszegi Ipartestület iratai, Közgyűlési jegyzőkönyv; PAKSY 2011. 33. p.

¹³ Először, ahogy egy újsághír tanúsítja, hárman kínálták szolgáltatásaikat, ekkor még csak bútoraikat Varga asztalossal az Iskolaköz 2-es szám házban megnyitott asztalosműhelyben. Zalamegyei Újság 1920. február 01. 4. p. Egy Varga István asztalos MOSSE 1924. 1506. p. szerint a Kossuth Lajos u. 31-ben működtette műhelyét.

¹⁴ MNL ZML Telekkönyvi Betét 3147.

¹⁵ MNL ZML V.1607.N.5539. Kérvény. Szalay és Dankovits Zalaegerszegi asztalos cég telepengedély ügye.

kolandók. A telepen felszerelt mentőszekrény és a telep nagyságához mért tűzfecskendő tartandó.” Végül: a telep közelében bővízü kút készítenő. A felügyelő kérte a telepengedélyi véghatározat megküldését is.¹⁶

Tíz nappal korábban a Szalay és Dankovits épület és műbútorasztalosok zalaegerszegi cég képviselőjében Szalay László kérvényt írt „Zalaegerszeg Város Tekintetes Tanácsának” a telepengedély ügyében. A mellékelt műszaki leírás szerint a telep félreeső utcában, a szomszédos lakóházaktól távolabb esik, „ezen-túl kertek, árok és rét választja el a helyiséget”, melyben a gépeket felszerelik. „A hajtó erőmű villany így nem tűzveszélyes, tekintve, hogy a helyiségben semmi nemű tűzhely elhelyezve nem lesz.” Kérésüket alázatos tisztelettel zárták, hangsúlyozva, hogy a gépek közérdekeltet szolgálják, mert magyar gyártmányok, műhelyük „fejlesztésével a hazai ipar fejlődését” segítik. 1922. január 7-én délelőtt 10 órára ki is tűzték a telepengedélyezési eljárást.¹⁷ A telepengedély kiadása azonban valahogy elsikkadt a városi bürokráciában, mint ahogy az egy későbbi esemény kapcsán kiderült.

A sajtóban megjelent reklámok azt tanúsítják, hogy cégük sokoldalú volt. 1924-ben egyedülként forgalmazták a Károlyi-féle kaptárakat.¹⁸ Sajtóhírdetéseik szerint raktáruk néhány évig még az Iskolaköz 2. számú házban volt. Az 1926 év elején közzétett reklámjukban már nem szerepel, ez évben költöztek át a Batthyány utcai telekre és épületbe.¹⁹ **(11. kép)** Arra vonatkozóan azonban nem találtam adatot, ők emelték-e az épületet, vagy csak átalakították. Hírdetéseik az 1920-as évek második felében már erre a raktárra utalnak. **(12. kép)**, s látható az 1928-as kataszteri térképen is. **(13. kép)**

A város asztalosai és bemutatkozási lehetőségeik

Az 1924-es ipari címtárban, nyilván korábbi adatokra támaszkodva, még önálló asztalosként említettek Szalay Lászlót és Dankovics Lajost, az 1920-ban alig több mint 13 ezer lakosú város 35 asztalosiparosa között.²⁰ A sajtóban több reklámmal hirdette bútorait Simon asztalos, aki két műhelyben dolgozott, egyik a Berzsényi utca 30-ban, a másik a Vörösmarty u. 8. szám alatt működött.²¹ **(14. kép)** A jelentősebb asztalosipari cégek között tartották számon ekkor Lendvay Pál Vörösmarty utca 7-es számú lakóházának udvarán lévő műhelyét, aki vállalt „mindennemű épület – és műbútormunkát a legegyszerűbbtől a legdíszesebb kivitelig.”²² Az 1930-as években a Szent László utca 16-ban rendezték be gépesített műhelyüket, ahol mintegy 20 segéd is dolgozott.²³

Működött még a városban a gróf Apponyi Antal (ma Mártírok) utca 41-ben nyitott, „géperőre berendezett bútorasztalos üzem” Lendvay László fia néven, amit atyja betegsége miatt vett át 1927. február 15-én.²⁴ 1928-ban elhunyt ifj. Lendvay László, özvegye vezette tovább a műhelyt, mint a Lendvay László Fia asztalosüzem tulajdonosa.

Keszli Ferenc asztalos a 19. század végének elismert iparosa volt, a millenniumi kiállításon nagy sikert könyvelhetett el, aranyérmeket nyert.²⁵ 1910-ben őt választotta meg Zala vármegye közigazgatási bizottsága Dervarics Lajos zalaegerszegi kereskedő és Nagy Károly szíjgyártó mester társaságában a törvényhatósági ipartanács tagjává.²⁶ **(15. kép)** A Kesz-

¹⁶ MNL ZML V. 1607. c. 5530. 137 911/1921. A szombathelyi iparfelügyelő levele a zalaegerszegi városi tanácsnak.

¹⁷ MNL ZML V. 1607. c. 5530. 15 791/1921. Határozat az 1921. dec. 16-án tartott tanácsülésből. A kézbesítési íven szerepeltek az érintettek, és a szomszédok, a Batthyány utcában Menyhárt András utóda Kártyás József-Bolla Mór, özv. Saly Viktorné. Az Ürményi utcában: özv. Hagymássy Gyuláné, a Munkásegylet, Pintér György, özv. Zimics Ferencé, Rákos Ferenc, aki helyett Rákos István írt alá, Dervalics Pál, Dervalics Pálné aláírásával, Szökrönyös József. A Járum utcában Németh József kőműves. Hivatalos volt az Önkéntes Tűzoltó Egylet Parancsnoka és a Városi főmérnök, Wassermann Frigyes.

¹⁸ Zalamegyei Ujság 1924. január 22. 4. p. E kaptárak az 1923. decemberi iparos kiállításon tűntek fel. Károlyi József hottói tanító szabadalmaztatta „egyetemes méhkaptár” néven, amit a Falu Szövetség győri és kaposvári kiállításán is aranyérmekkel tüntettek ki. Az új rendszerű méhkaptár egyedüli forgalmazói voltak Szalayék. Zala vármegye, 1923. december. 14. 1. p.

¹⁹ Zala vármegye, 1923. november 6. 3. p., 1925. február 27. 3. p., 1926. január 1. 3. p.

²⁰ MOSSE 1924. 1506. p.

²¹ Zalamegyei Ujság 1924. január 22. 4. p., Zala vármegye 1928. február 12. 4. p.

²² PESTHY 1931. 145. p. Reklám: Lendvay Pál épület és műbútorasztalos mester, Vörösmarty u. 7.; A MAGYAR IPAR ALMACHJA 1929, 491.:”1870-ben született Zalaegerszegen, 1888-ban szabadult fel. Mint segéd, Budapesten és Bécsben is működött. Üzemét 1898-ban alapította, és 1924-ben HP motorral géperőre rendezkedett be. Háza és telkei vannak. Az Ipartestület, elöljárója; a szakosztály elnöke, a Takarékpénztár i. tagja. városi képviselő. Neje Trifusz Vilma.” Fiának özvegyétől került múzeumunkba számos bútormintakönyv.

²³ Lendvay Pálné közlése.

²⁴ PESTHY 1931. 193. p. Lendvay László fia reklámja.

²⁵ Az ő műhelyében készült, a szekrényajtóba ragasztott nyomtatott cégjelzésével ellátott eklektikus szobaberendezés a Sárossi család hagyatékában maradt fenn.

²⁶ Zalamegye 1910. január 23. 8. p.

li műhelyben tanulta az asztalos szakmát Szalay László egyik testvére Ferenc is, aki segéd lett.,,1914-ben kitört a háború, és vége lett a karriernek, azonnal be kellett vonulnia katonának... huszár volt, neve szerepel a Turul madaras szobron. A lengyel-orosz határon érte a megsemmisülés.” – emlékezett rá Jász Lajosné.²⁷

Szalay László és Dankovits Lajos nagy sikert arattak az 1923-ban megrendezett iparkiállításon. A meseterek és tanítványaik is bemutathatták gyártmányukat e karácsony környéki, vásárral egybekötött kiállításon, miután jelentkeztek az ipartestület következő felhívására: „A zalaegerszegi Ipartestület méltóságos gróf Batthyány Pálné szül. Palini Inkey Valéria és Czobor Mátyás polgármester védnöksége alatt folyó évi december 8-tól 18-ig az »Arany Bárány« szálloda emeleti termeiben karácsonyi vásárral kapcsolatos ipari kiállítást rendez. A város iparosainak hölgyei játékszereket, az iparosok és segédek versenyen kívül kiállítási tárgyakat, az iparos tanulók pedig kötelező kézművet készítenek a kiállításra.” A játékszerek értékesítéséből befolyt összeget és a kiállítás tiszta jövedelmét az elaggott iparosokat segítő alap javára fordították.²⁸

A három teremben berendezett kiállítást bemutató újságíró így dicsérte asztalosainkat: „A keleti teremben állandó közönsége van Szalay és Dankovics bútorgyárosok remek bútorainak... országos viszonylatban is versenyképesek. A közönség egyrésze a stílt, másrésze az ízlést, míg mások pedig a fatechnikát dicsérik bennök.”²⁹ Elismerően szóltak két inasuk, Szabó János és Sipos István munkájáról, akik gőzölt bükk, habos kőris betéttel díszített bútort készítettek.³⁰

A cég szerepelt az Országos Falu Szövetség 1925. augusztus 29. és szeptember 2. között megrendezett nagyszabású zalaegerszegi kiállításán, ahol a központi elemi iskola földszintjén megnyitott ideiglenes kiállítóterben mutatkozhattak be.³¹ A programfüzetben két reklámot is megjelentettek, gyárként említve műhelyüket: „Bútor és épület munkák legmodernebb forrása. Vállalunk mind e szakmába vágó munkát, teljes lakberendezést, kedvező fizetési feltételek. Szalay és Dankovits asztalos munkák gyára Zalaegerszegen.”³²

A Zalamegyei Ujság 1926. április 26-i számában ismét hirdetéssel jelentkeztek: „Bútorszükségletét mielőtt beszerezné, saját érdekében tekintse meg raktárunkat, hol meggyőződhet közismerten olcsó árainkról. Hálók, ebédlők, úriszobák, úgyszintén szelnyok, matracok, vas- és rézbútorok, gyermekágyak, ágyszodronyok, valamint az összes lakberendezési cikkek óriási választékban. Épületmunkákat gyorsan és pontosan szállítunk. Aranyérmekkel kitüntetve.” Az egyik érmet az Országos Falu Szövetség 1925-ös kiállításán kapták, valamint az iparkamara egyik soproni kiállításán, ahogy ezt fejlcés levélpapírjukon is büszkén hirdették.³³ **(16-17. kép)**

1934-ben ismét elismerést kapott a cég. Keszthelyen augusztus 15-én báró Kruchina Károly, a kereskedelmi miniszter megbízottja nyitotta meg a múzeum épületében megrendezett kisiparos és kézműves kiállítást. A Szalay és Dankovits vállalatot Keszthely város elismerő oklevelével jutalmazták.³⁴

Tűzveszély és a feledésbe ment telepengedélyezési eljárás

Kínos, a minisztériumig nyúló eseményt generált a város számára, amikor Horváth Pál rendőrőrmester 1927-ben kihágásért feljelentette a céget. Horváth május 3-án járőrözés során „tűzrendészeti szempontból” megvizsgálta a bútorgyárat, s megállapította, hogy „az udvar hátsó részén egy téglából épült padlás és ajtó nélküli helyiség van, melybe körülbelül 15-20 kocsi tehető gyaluforgács és fűrészpor van felhalmozva”.

A polgármesteri hivatalhoz írott levélben Szalay és Dankovits kikérték maguknak a feljelentést, mert szerintük a helyiség a telepengedélyük rendelkezései szerint épült, téglá, cseréppel fedve, kétoldalú tűzfalal, nyílás nélküli, egy ajtóval ellátva. Sőt, a korábbi gyakori iparfelügyelői vizsgálat és tűzrendészeti bizottság sem kifogásolt eddig semmit.³⁵ Az eljárás során a városháza hivatalnokai azonban felismerték, hogy Szalay és Dankovits valójában nem kapták meg a kért telepengedélyt.

²⁷ Jász Lajosné közlése.; A „Turul madaras” szobor az I. világháborús emlékmű, melyet a háború idején állítottak az elesett hősöknek. Ma az Október 6-a téren áll.

²⁸ Zalavármegye 1923. december 2. 2. p.

²⁹ Zalavármegye 1923. december 11. 1-2. p. A zalaegerszegi iparosok kiállítása.

³⁰ Zalavármegye 1923. december 24. 1. p.

³¹ Zalamegyei Ujság 1925. szeptember 8. 2. p.

³² A Falu Szövetség kiállítása Zalaegerszegen. Útmutató 1925. 7., 20., 36. p.

³³ MNL ZML V.1607. c. 18 178/1941.

³⁴ Büszkén említik a Zalamegyei ismertetőben 1935-ben, 157. p.; Keszthelyi Hírlap 1934. augusztus 19., 1934. augusztus 26. 1-2. p. Hatzernél több látogatója volt eddig a keszthelyi kiállításnak.

³⁵ MNL ZML V.1607.c. 5530. 4573/1927.

1927. október 22-én a polgármesterhez írott újabb levelükben az asztalosok próbálják megmagyarázni a helyzetet, és kérték, hogy a polgármester ismét rendelje el felülvizsgálati kérelmüket. E szerint „való igaz az, hogy mi Szalay és Dankovits helybeli lakosok asztalos mesterek telepengedélyt kértünk, azonban hogy azt azért nem kaptuk meg, mert üzemünk nem ütötte meg azt a keretet, melyhez telepengedély szükséges, csak most évek után, ezen ügyből kifolyólag tudjuk. Akkori telepengedély kérésünk ellen senkinek kifogás nem volt”, így abban a tudatban működtek, hogy minden rendben van. Ugyanis szemlét tartott náluk néhai Fülöp József főjegyző, Wassermann Frigyes műszaki tanácsos és Fendrik József főszámvevő, más alkalommal Stefanecz József kéményseprő mester, aki a tűzrendészeti bizottság tagja is volt. Kimondottan „egyes utasításokra” építették a kérdéses helyiséget, az összegyűlő fűrészpor és gépforgács részére, ezt sem a tűzoltó főparancsnok, sem az iparfelügyelőség nem kifogásolta. A tűzoltó eszközöket a tűzrendészeti bizottság utasításának megfelelően szerezték be. Majd méltatlankodva folytatták: „Az egész világ asztalosainak téli tüzelő anyagát az év folyamán összegyűmlő fűrészpor és forgács szolgáltatja, ezt minden egyik összegyűjti jó-rossz helyen. Minékünk van messze környéken egyedül külön e célra épült téglapadlós cseréppel fedve egy félreeső helyen, és mégis velünk akarják a rendőri jelentés alapján megszüntetni.”³⁶ Az alispán 1927. szeptember 26-án szögezte le: az eljárás során világossá vált számára, hogy a levél állítása, miszerint a telepengedély rendelkezést betartották, nem igaz, ugyanis egyáltalán nem is rendelkeznek telepengedéllyel.³⁷ Mikus helyettes polgármester 1928. január 31-én az alispánhoz írott levelében a városi tűzrendészeti szabályzatra,³⁸ valamint a városi építési szabályrendeletre hivatkozott.³⁹ Ám az alispánt nem tudták meggyőzni a helyettes polgármester 1929. április 13-i levelével sem, bár a mentegetőzés is bizonyítja, hogy a „Szalay és Dankovits közkeresetű társas iparúzó” asztalos műhelyük építése alkalmából, még 1921 de-

cemberében kértek a közigazgatási hatóságtól telepengedélyt. A bizottság ki is szállt, megállapítva, hogy az üzem nem éri el „a telepengedély kereteit”, így intézkedés nem történt, az ügyirat az irattárba került. „A későbbi üzemfejlesztés során az asztalos üzem olyan terjedelmű lett, hogy a 49.549/899 K.M. rendelet értelmében föltétlen iparhatósági telepengedély alapján volna üzemben tartható.” Ennek megadására a szombathelyi kerületi iparfelügyelő ismételt felszólította őket. Azonban amikor a rendőrségi feljelentés történt, az I. fokú tűzrendészeti hatóság nem vizsgálta felül az ügyet, mert nyilvánvaló volt a tűzveszélyesség. Abban az időpontban úgy a tűzoltóparancsnok, mint tűzrendészeti előadói állások beöltés alatt álltak, így a város nem is rendelkezett tűzrendészeti szakértővel. A fellebbezés időpontjában azonban a raktár bejáróját már ellátták zárható ajtóval, „így a kívülről jövő véletlen és erőszakos tűzveszélyesség is megszűnt.”⁴⁰ Az ügy vége az lett, hogy a minisztérium tanácsosa egy 1930. május 28-án kelt levelében mégis arra utasította a céget, hogy hordassák el a tűzveszélyesnek ítélt anyagot.⁴¹

Időközben, 1927 augusztusában egy újabb műhellyel bővítették telephelyüket, a tervet Baranyay Péter készítette. A 144 m²-es épület kétajtós, hat ablakos épület fadúcokkal alátámasztott esővetővel, megemelt, a faanyagok tárolására alkalmas padlástérrel készült.⁴²

1935-ben megjelent egy 32 oldalas Zalaegerszeget reklámozó, rajzokkal illusztrált, a város történetét is, bár csak dióhéjban, ismertető füzet. A rajzokat Serényi Árpád fotóinak alapján készítették. Ekkor a Szalay és Dankovits telepről is vázlatos rajz készült, a Batthyány utcában álló emeletes bútorraktárral. Az 1935-ben megrendezett ún. repülőnapon Serényi Árpád fényképész is megörökítette a belvárost, felvételén jól látszik a raktárépület is. **(18. kép)**

A gyártelepen ekkor öt épületet állott: egy emeletes, és egy magastetős épület, két földszintes hosszú csarnok, valamint Dankovitsék lakóháza. **(Lásd: 4. kép)**

Jóval később, 1937 januárjában mégis keletkezett

³⁶ MNL ZML V.1607.c. 5530. 9453/1927.

³⁷ MNL ZML V.1607.c. 5530. 8233/1927.

³⁸ MNL ZML V.1607. 5530. 451/28. A tűzrendészeti szabályzat 27. §-a szerint „Szalmás gabonát, kender, lent és bármely gyűlékony tárgyat tornácra és konyhaajtóhoz közel, valamint tüzelőfát a konyhában vagy tűzhelyek szomszédságában és padláson összerakni tilos.”

³⁹ MNL ZML V.1607.c. 5530. 2929/kg. 891. Zalaegerszeg rendezett tanácsú város építési szabályrendelete. 1891. kiegészítve 4587/kg. 1899. Zalaegerszeg rendezett tanácsú város építési pót-szabályrendelete. 1899. 32 oldalas nyomtatott rendelet Botfy Lajos polgármester és Németh Elek városi főjegyző nevével, jóváhagyta Csértán Károly alispán. A még érvényben lévő szabályrendelet különnyomata a Zrínyi nyomdában készült 1928-ban.

⁴⁰ MNL ZML V., 1607. 6422/1929.

⁴¹ MNL ZML V., 1607. 6477/1929. Megállapította, hogy az alsófokú iparhatóság jogszabálysértést követett el, és utasította az alispánt, hogy indíttassa meg az telepengedélyezési eljárást az 1884. évi XVII- t-c- 25-34 paragrafusaiban foglalt rendelkezések alapján. Az üzem ugyanis 1921-ben, felállításának évében is csak az engedély alapján lett volna felállítható. Az új engedély azért is szükséges, mert így „az esetleg felmerülő tűzbiztonsági követelmények is kiköthetők lesznek.”

⁴² MNL ZML V. 1607d. Kiemelt tárgyi csomók, 7598.

egy kisebb tűz az asztalosműhelyben. 21-én éjszaka fél 12 tájban kigyulladt a gyaluforgács és a fűrészpör. A füstöt a járókelők vették észre, és fellármázták a tűzoltóságot is, de mire odaértek, az egyik cégtulajdonos fia és a szomszédok poroltóval eloltották a tüzet, a kár szerencsére jelentéktelen volt.⁴³

Pályázatok és az iskolai padok miatti per

A bútorok árusítása mellett, melyek egy részét nagyobb bútorgyárakból hozták, a város és a megye számos felhívására tettek ajánlatot. Így 1930. március 29-én írott levelüket a Magyar Államépítészeti hivatalhoz nyújtották be. Útjelző tábla készítésére pályáztak, de keményfa oszlopot beszerezni a rövid határidő miatt nem tudtak, így borovi fenyőből (szurkos fenyőből) készítenék. 1 db táblára két oszloppal 55 pengős ajánlatot tettek.⁴⁴

Építkezések épületasztalos munkáira és berendezések készítésére is jelentkeztek. 1930-ban, a Katolikus Ház kibővítése során, amikor a színházterem megnagyobbítására és új színpad építésére került sor, nyerték el az asztalos munkákat.⁴⁵ A családi visszaemlékezések szerint ők készítették a Ferences templom padjait, és a Notre Dame zárda ajtóit.⁴⁶

A város 1931-ben versenytárgyalást hirdetett a Hajas István fővárosi építész által tervezett, a Jókai utcában felépített új elemi iskola bebútorozására. Többek között ajánlatot adott be a Szalay és Dankovits cég is, aki hajlandó volt 7800 pengőért elkészíteni a padokat, puhafából, de keményfa ülőkével. A város képviselőtestülete az ajánlatot elfogadta, és a munkát 7800 pengőért nekik ítélte oda. A munka megkezdése előtt a polgármesterrel folytatott megbeszélésen úgy döntöttek, hogy a padok teljesen keményfából készülnek, tehát jobb anyagból, mint ahogy az első megbeszélésen megegyeztek.

Az elkészült berendezési darabokat a képviselőtestület át is vette, köszönetet mondott a szép kivitelért, utasította a város vezetőségét, hogy a 7800 pengőt fizesse ki, ez meg is történt. Azonban a határozat ellen a Szalay és Dankovits cég fellebbezést nyújtott be a vármegyéhez, mivel a drágább anyag miatt a padok 1600

pengővel többbe kerültek, s kérte ennek megfizetését. Azonban ez nem történt meg, ezért követelésüket a zalaegerszegi járásbírószágon indított perrel kívánták érvényesíteni. A tárgyalásra 1933 májusában került sor. Czobor Mátyás polgármester mentegetőzése szerint annak idején a cég ajánlotta, hogy keményfából készíti el a padokat, mivel így jobban megfelelnek a követelményeknek, akkor csak 200-300 pengős túlkidásról volt szó. A bíróság előtt lefolytatott több mint kétórás vita után a felek abban állapodtak meg, hogy a polgármester a képviselőtestület elé viszi az ügyet, és javasolja 600 pengő többlet munkadíj és 100 pengő költség megfizetését. Amennyiben, a képviselőtestület ezt megszavazná, a cég az összeget elfogadja követelése fejében.⁴⁷ A kérdést Fridrik István vezetésével tárgyalta a város pénzügyi bizottsága szeptember 14-én. A tisztii főügyész javasolta az ajánlat elfogadását. A pénzügyi bizottság azt tanácsolta a képviselőtestületnek, fogadja el az ajánlatot, de jelentse ki, hogy a követelés nem törvényes, csak méltányos. Eldöntötték, hogy a jövőben a versenytárgyalási hirdetményeket úgy fogalmazzák meg, hogy ilyen többé ne fordulhasson elő.⁴⁸

1937 augusztusában újabb reklámmal jelentkeztek a sajtóban: „Bútor, ha jó, akkor olcsó! /Ne üljön fel a hangos reklámnak, legyen óvatos, és csak jót vegyen, mert akkor vesz olcsón. A Dunántúl egyik legnagyobb raktárában / SZALAY és DANKOVITS lakberendezők ZALAEGERSZEG / ezt mind biztosítják a saját gyárunkban készült óriási raktár készletükkel, ahol különböző hálók, ebédlők, kombinált szobák és a lakberendezéshez szükséges összes bútorok elképzeltetlen nagy választékban olcsón, kedvező részletre kaphatók. Gyártmányaink kiváló megbízhatóságát nagy vevőkörünkön kívül többszörösen arany érem kitüntetésünk a legjobban igazolja. Szállítás az ország minden részére.”⁴⁹

Vállalkozásukat autók is segítették, 1938 szeptemberében kínáltak eladásra egy 1937. mintájú Ford Eifel típusú személyautót, amely 16 000 kilométert ment.⁵⁰

⁴³ MNL ZML V.1607. c. 18 178/1941.

⁴⁴ GM TOD 1988.23.156.

⁴⁵ MEGYERI A. 2013. 86. p.

⁴⁶ Mathaisné Szalay Anikó és Szalay Ferenc visszaemlékezése, ARANY HORVÁTH ZS. 1992. 7. p.

⁴⁷ Zalamegyei Ujság 1933. május 5. 2. p. Perlik a várost az új elemi iskola padjai miatt.MNL ZML 1607. 4/1933. Szalai és Dankovits pere a Jókai iskola bútoraival kapcsolatban.

⁴⁸ Zalamegyei Ujság 1935. szeptember 15. 1. p.

⁴⁹ Zalamegyei Ujság 1937. május 9. 7. p.

⁵⁰ Zalamegyei Ujság 1938. szeptember 17. 2. p.

Társadalmi szerepvállalásuk

Szalay László már 1919-ben megjelent az ipartestület ülésén. A Zalaegerszegi Ipartestület felbuzdulva a Budapesten 1918. december 1-jén megalapított, a kisiparosok érdekeit képviselő Szociális Ipargazdasági Párt példáján, 1919. január 12-én délelőttre az Ipartestület nagytermében szervezkedő nagygyűlésre hívta tagjait. Lendvay Pál ipartestületi elnök beszédében elmondta: „Elérkezettnek találja az időt, hogy midőn a társadalom majd minden rétege szervezve van már, csupán mi önálló iparosok még nem alkottunk egy közös szervet, amelyben úgy politikai, mint gazdasági érdekeink érvényesüljön, azért a mai nagygyűlés alakítsa meg Szociális Ipargazdasági Pártot, mint a Budapesti központ fiókját.” Az ülésen felszólalt Baranyai Péter is, az építőiparosok képviselője, aki a század elején Morandini Tamás építész alkalmazottja, több alkalommal szervezte a munkások sztrájkját, bérköveteléseit. A következő ülésen megválasztották a tisztviselőket. 1919. február 6-án a jegyzőkönyv szerint megjelent Szalai László is. Azonban a párt működésének hirtelen vége szakadt, a jegyzőkönyv utolsó bejegyzése 1919. március 13-án kelt, ám az ülésről már nem számolt be.⁵¹ Működésüket tanúsítja egy 1919. március 20-án kelt levél, melyben párt vezetősége a kisiparosok érdekében kérte, hogy az adódó iparos munkák elvégzéséhez zalaegerszegi kisiparosokat keressenek meg, s amennyiben a város nyers vagy feldolgozható anyaggal rendelkezne, ossza ki a kisiparosok között.⁵² A hazafias üdvözléssel záródó levelet Jády Károly ipartestületi titkár írta alá. A Tanácsköztársaság kiáltását követően azonban a fővárosi párt és vidéki szervezetei is megszűntek.⁵³ **(19. kép)**

A további években mindkét asztalos aktívan részt vett az iparosok közösségi életében, megjelentek a testület ülésén, tanácskozási és szavazati joggal rendelkeztek, a vezetők köreiből tartoztak. Amikor 1928-ban elhatározták, hogy kibővítik, többek között egy kulturális eseményekre is alkalmas nagy teremmel az ipartestület 1901-ben épített Apponyi (ma Mártírok) utcai székházát, Szalay Lászlót az építési bizottság tagjává választották.⁵⁴

A jegyzőkönyvekben megőrkített hozzászólásaikból az tűnik ki, hogy a testület működésének, anyagi helyzetének javítására törekedtek, és az iparosok érdekében tettek javaslatokat.⁵⁵ Csupán néhány felszólalásukat idézzük. Az 1933. január 8-i előljáró ülésen Szalay László indítványozta, hogy „a jövőben az előljáróság ülésének határozatképességéhez kívánják meg az alapszabályok szerint előírt létszámot, nehogy előforduljon az az eset, ami a múltban történt, hogy az előljáróság ahhoz tartotta magát, hogy nyolc tag jelenléte esetén határozatképes, holott az alapszabály másként rendelkezik.”⁵⁶

A Zalaegerszeg és vidéke ipartestület 1940. február 25-én tartott évi rendes kiküldött ülésén Szalay László kérte a testületet, járjon el az ügyben, hogy „a régi házak modernizálása után is adjanak adókedvezményt, hogy legyen egy kis munkaalkalom, most, mikor az építési anyagok megdrágulása még jobban hátráltatja az építkezéseket.” Ugyanekkor helytelenítette, hogy a tagsági díjakból nagy százalékot vonnak le előre, így az nem folyik be. „Ez oda fog vezetni, hogy azok viselik majd az egész terhet, akikben megvan a fizetési készség.” Kifogásolta, „hogy nem elég érélyes a tagsági díj behajtás.” Sokallotta az elnöki tiszteletdíjat és a fűtésre és a világításra felvett összegeket, valamint az újságokra szánt 100 pengőt is.

Az 1936. február 13-i ipartestületi közgyűlésen az IPOK (Ipartestületek Országos Központja) körkérdése kapcsán, amit a vásártartás témakörében vetett fel, Dankovits Lajos összegezve a számos felszólaló fejtegetését, a következő határozati javaslatot terjesztette be: „Töröltessenek el az összes jelentéktelen kis községeknek adott vásárjogok, helyette csak a járás-székhelyek és a 10 ezer lakosnál nagyobb községek tarthassanak vásárokat, amelyeket 40 km-es körzeten belül lakó iparosok és kereskedők látogassanak.”⁵⁷ Javaslata a közgyűlés elfogadta.

Dankovits Lajost 1933-ban megválasztották a zalaegerszegi Iparoskör ülésén számvizsgálónak.⁵⁸ Mindketten részt vettek az Iparoskör munkájában, a kulturális eseményeken. Szalay László tagja volt a kitűnő iparos dalárdának is.⁵⁹ Városi képviselőként is beleszólásuk volt a város ügyeibe. Dankovits Lajost

⁵¹ MNL ZML IX. 802. Ipartestületi iratok. Jegyzőkönyv 1919.

⁵² MNL ZML V. 1607. Zalaegerszeg város polgármesterének irata. V. 1607c. Közigazgatási iratok 3208.

⁵³ A párt megalakulásáról, terveiről, valamint hirtelen megszűnéséről beszámolt az országos sajtó. A Műiparos. 1919. szeptember 1. 2-5. pp. A megszűnéséről: Pesti Napló 1919. március 25. 5. p.

⁵⁴ MNL ZML IX. 802. Az ipartestületi székház építésének iratai.

⁵⁵ MNL ZML IX. 208. Jegyzőkönyvek.

⁵⁶ MNL ZML IX. 208. Jegyzőkönyvek.

⁵⁷ MNL ZML IX. 802. Jegyzőkönyvek.

⁵⁸ Pesti Napló, 1933. április 13. 10. p.

⁵⁹ Az ipartestületben folyó kulturális életről lásd: BÉRES K. 2015. 98-99. pp.

1933 áprilisában a város II. kerületében választották meg képviselőnek. Az építő, a kórházi és a villamos bizottság tagjaként működött.⁶⁰ 1937-ben Szalay László 1978, míg Dankovits Lajos szintén 1978 adópengővel kerültek a város legtöbbet adózó polgárai, virilisei közé.⁶¹ A közös vállalkozás adójának összegét felezték el. Dankovits Lajos 1939-ben ismét választott képviselő lett.⁶²

A Szalayék lakóházának építése a Várkörben

1934-re felépült Szalay László alapincézett lakóháza dr. Árvay László és özv. dr. Csák Károlyné lakóházának szomszédságában. **(20. kép)** A szolid épületet Müller István és Müller Dénes zalaegerszegi építési vállalkozók tervezték 1934 áprilisában. A ház északi oldalán konyha, kamra és fürdőszoba kapott helyet. Három utcafronti szobát takart a szerény, szimmetrikus kiképzésű, lizénákkal tagolt homlokzat, középen modern keretezésű, hármas osztású, mellette két-két kétszárnyú ablakkal. Udvari frontjára egy kisebb és egy nagyobb szoba nézett, és az udvarra nyílt apró verandája is. Augusztus 16-án már lakhatási engedélyt, és „az újonnan épült ház után a törvény által megengedett legmagasabb ideiglenes házadó mentesség” megadását kérte a polgármestertől.⁶³ Kéréséhez mellékelte az ügyvezető városi tisztiorvos 1934. augusztus 25-én kiállított hatóságos orvosi bizonyítványát az öt szobából konyhából, kamrából, előszobából álló, újonnan épült házra. Jelentése szerint megvizsgálta, és a közegészségügyi kívánalmaknak megfelelőnek találta, mert száraz, árnyékszéke van és a kútja jó vízü.⁶⁴ A két kisebb udvari szobát ügyvédeknek adták bérbe. **(21. kép)**

A Várkör és a Batthyány utcai telekrész között szintkülönbség volt, lépcsőn lehetett a lakóházból lejutni a raktárba, mely a Batthyány utcára nézett. A közös javak elosztására csak az építkezés befejezése után

került sor. Az eljárás során kijelentették, hogy nincs követelésük egymással szemben.⁶⁶

Serényi Árpád fényképész 1926-tól bérelte a Batthyány utca 4-es számú épületben egy műtermet és kis lakást. 1934 júliusában a Phönix Biztosító Társaság kerületi ügynöksége nyitott benne irodát.⁶⁷ **(22. kép)**

1938 augusztusában ismét építkeztek a bútorraktárban, az L alakú épület belső szárnyát egy kamrával és egy konyhával bővítették, közvetlenül Serényi Árpád fényképész műterme mellett. Ez az átalakítás bizonyára a bérlő lakásának kényelmesebbé tételéért történt.⁶⁸

A Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság, a MAORT megrendelése

Dr. Jász Lajosné úgy vélte, hogy két iparos meggazdagodásához a MAORT építkezései is hozzájárultak. Ezt támasztja alá Berkes József mérnök, a MAORT építési osztályának⁶⁹ munkatársa, aki azt írta, hogy a bázakerettyei mérnöklakásokat házilagos kivitelezésben építették meg, kivéve az ajtókat és ablakokat, melyeket a zalaegerszegi „bútorszállító Szalay és Dankovits asztalos mestereknél rendeltek meg kisse borsos áron.”⁷⁰

A Bázakerettye melletti Budafapuszta határában a Papp Simon geológus által kijelölt kútból 1937. november 21-én tört fel az olaj. 1938. július 15-én megalapították a Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaságot, melynek feladata az új olajmező kitermelése volt.⁷¹ A vállalat a kezdeti ideiglenes megoldások helyett alkalmazottai számára a kor hazai színvonalát meghaladó lakásokat építtetett. A MAORT 1938 és 1945 között Kerettyén 89, Lovászipan pedig 139 lakást épített fel.⁷² A bázakerettyei és a lovászi mérnöklakások berendezését is valószínű ők készítették el, ez mintegy 15 lakást jelent. (Ajtó, ablak, beépített szekrények, fürdőszobai szekrény, konyhaszekrény, ágy, szék, asztal stb.)⁷³ Az épületek egy részét Antal

⁶⁰ MNL ZML V. 1607. Közigyelési jegyzőkönyv 866/1933, 8/1933, 9/1933, 11/1933.

⁶¹ PAKSY Z. 2011. 207. p.

⁶² MNL ZML V. 1607. Közigyelési jegyzőkönyv 1939.

⁶³ MNL ZML V. 1607.c. 529/935.

⁶⁴ MNL ZML V. 1607.c. 529/935. Szalay Lászlóné kérelme lakóházának lakhatatlanná nyilvánítása iránt; Szalay László építkezése.

⁶⁵ Jász Lajosné közlése.

⁶⁶ MNL ZML Telekkönyvi iratok. A Telekkönyvi Betét 3147. számú aktájában a birtokokat így sorolták fel: 1. 765 helyrajzi szám: Ház, udvar és kert IV. Károly király u. 21. 133 négyszögöl; 2. 1724. h.sz. Ház udvar, szántó és gazdasági épület az Olai u. 35 öi. sz al; 3. 1936. h.sz. Ház, udvar és kőfal a gr. Batthyány u. 4. szám alatt 132 négyszögöl; 4. 1973. h.sz. 2 ház, udvar, 3 gazdasági épület és kert Ürményi u. 7/a és 7/b öi. sz. a. a. beltelkekben 665 négyszögöl; 5. 1976.h.sz. Udvar a beltelkekben 41 négyszögöl; 6. 2790. szántó az Avasi dűlőben 289 négyszögöl.

⁶⁷ Zalamegyei Ujság 1934. augusztus 2. 4. p.

⁶⁸ MNL ZML V.1607.c. 9089/1938. Szalay és Dankovits cég kérelme építési engedély megadása iránt.

⁶⁹ 1937-ben hozták létre a MAORT Tervezési és Építési Osztályát.

⁷⁰ BERKES J. – HEGYI I. 1976. 2. p. Köszönöm a Magyar Olajipari Múzeum munkatársainak segítségét.

⁷¹ KISS N. 2015. 230. p.

⁷² KISS N. 2016. 588. p.

⁷³ Kiss Nóra közlése, ez úton köszönöm segítségét.

Dezső építész tervezte, aki a 30-as években többször járt Göcsejben gyűjtőúton, s 1935-ben kiadványt jelentetett meg Göcsej népi építészetéről. A göcseji MA-ORT telepeken a mérnöklakások külsején e hagyományos formák jelentek meg, azonban berendezésük és a közművek a legkorszerűbb városi igényeket is kielégíthették volna. **(23. kép)** A 184 m² alapterületű mérnöklakásokban konyha, kamra, nappali, ebédlő, két hálószoba, fürdőszoba és cselédszoba kapott helyet, teljesen felszerelve, bebútorozva adták át, a pincékben háborús óvóhelyet is kialakítottak. A tisztviselőket a Keresztes Győző tervei szerint épült ikerházakban, 90 m² alapterületű lakásokban helyezték el, a munkásalakások kisebbek voltak.⁷⁴ Nemcsak a Szalay és Dankovits cég, hanem Lendvay Pál zalaegerszegi asztalos is kapott megbízásokat a MAORT építkezéseire.⁷⁵

Dr. Jász Lajosné emlékezete szerint a MAORT nagykanizsai építkezéseire is készítettek épületasztalos munkákat, erre vonatkozóan azonban pontos forrást (számlát, megrendelést, visszaemlékezést) nem találtam, hiszen ahogy Berkes is írja, az építésekkel kapcsolatos iratok a nagykanizsai irodában kerültek, ahol azokat az 1970-es években kidobták.⁷⁶ Az ő írásában pedig a kanizsai telep asztalosmunkáiról nem esik szó.⁷⁷ Talán furcsa is lett volna, ha Nagykanizsán egerszegi mesterek kaptak volna megbízást, a sok lovászi, kerettyei és a gellénházai megrendelés is tetemes munkát adhatott a közeli vállalkozóknak.

Az asztalosüzemet a háború idején ismét modernizálták, adatközlőnk szerint a korszerű „gyárnak” csodájára jártak a környékről. A raktár és bemutatóterem emeletére lift szállította a bútorokat.⁷⁸

Az Ürményi utcai telek bővítése, adalék a város lakásviszonyaihoz

Dankovits Lajos részben tulajdonosa volt az Ürményi utca 9-es számú, ún. Rákos-féle háznak, aminek lebontását 1936 nyarán kérvényezte a várostól. A házban a háborúban eltűnt apa két árvája lakott, de szörnyű állapota miatt 1936. július 31-én elbontásra ítélte a város. Előtte a városi építő bizottság helyszíni szemlét tartott, ahol a műszaki tanácsos megállapította, hogy

a ház 2,20 méteres belső magasságából 15 cm-nyi az udvar szintje alatt van. Az épület főfala alul omladozik, s egyrészt ezért, másrészt a nagy súllyal ránehezedő cseréptető nyomásától kifelé dől. A mennyezetgerendák korhadtak, a ház falai nedvesek, a tisztiorvos megállapítása szerint a lakásban kibírhatatlan penész és dohos szag terjengett. A bontási határozatról értesítették Szalay Lászlót, Dankovits Lajost és Horváth István építkezési vállalkozót, mint a kiskorúak gyámját, a gyermekeket, Imrét és Juliannát és egyéb hivatalos szerveket.⁷⁹

Horváth István, a gyám fellebbezett a város döntése ellen, ahogy ezt az 1936. augusztus 11-i jegyzőkönyv megörökítette: „Zalaegerszegen nagyon sok ház van még, amely sokkal rosszabb állapotban van és ugyan sok háznak a belső magassága még ezt a magasságot sem éri el, továbbá a szomszéd házába, mely egyúttal korcsma is, csak lépcső segítségével lehet lemenni a padló vonalába, míg a Rákos-féle ház padló vonalánál lépcső sincs. A padló vonal azért olyan alacsony, mert az utcarendezésnél udvari töltést kellett alkalmazni. Az épület fala kevésbé van annyira elhúzódva, mint Zalaegerszeg főterén lásd az Isoó ház. A mennyezetgerendák inkább szuvasak, mint korhadtak volnának. A falak pedig semmivel sem nedvesebbek, mint a legtöbb zalaegerszegi kislakásé. A penész és a dohos szag úgy keletkezett a lakásban, hogy 1936. május elején a társtulajdonosok elbocsátották belőle a lakót és nem engedték gondozni, vagyis szellőztetni, amely még a legegészségesebben épített lakóházat is megrokkantja, vagyis a levegő ott is penészes lesz. Az épület életveszélyességére szabadjon megjegyezni azt, hogy Zalaegerszegen van ház a Horthy (ma Október 6-a) téren, amelyre már kimondatott 1921. évre, közveszélyessége miatt az azonnali lebontás és még a mai napig is lakják.” Kérte, hogy az árvaszék ne engedje meg a bontást, mert ezzel a kiskorúakat megrövidítenék. Az árverési jegyzőkönyvek igazolják őt, utalt egy régebbi ügyletre, amikor meg akarta vásárolni a kiskorúaknak a házat: „hogya megvásárolhattam volna, ma nem állana fenn az a viszony Szalai-Dankovicsékkal, hogya lebontják a házat hivatalosan, úgy a helyét majd olcsóbban megvásárolják a kiskorúaktól.”

⁷⁴ Lendvay Pálné visszaemlékezése.

⁷⁵ Lendvay Pálné visszaemlékezése.

⁷⁶ BERKES J. – HEGYI I. 1976.

⁷⁷ BERKES J. 1968, 1996.

⁷⁸ Dr. Jász Lajosné visszaemlékezése.

⁷⁹ Rákos Imre ügygondnoka, a városi árvaszék, az O.T.I. kerületi pénztára, a városi adóhivatal, az államrendőrségi kapitányság és a városi mérnöki hivatal.

A polgármester a fellebbezés dacára 1936. december 14-én ismét engedélyt adott a ház lebontására, mert a szakértők továbbra is egészségtelennek ítélték.⁸⁰

1941 decemberében az Ürményi utcai műhelyükre kértek emeletráépítési engedélyt, ott akartak kialakítani a félig kész bútorok számára alkalmas raktárhelyiséget. Tervrajzát Garai Sándor mérnök készítette, a kivitelezésére Szabó István zalaegerszegi kőművest kérték fel.⁸¹

A páterdombi „kórháztelek”(63 házhely) megvásárlása

Anyagi gyarapodásukat jelzi, hogy ugyancsak 1941-ben Dankovits úr és neje jelentős vételi ajánlatot tett a város számára. A képviselőtestület sürgősen szeretett volna megszabadulni a telkektől, ahová egy időben az új kórházat tervezték építeni. Annak árából a régi kórházat akarták felszerelni. A kórházigazgató-főorvos véleménye szerint a kórház modernizálása és bővítése miatt sürgősen új felszerelésekre volna szükség, ami az akkori beszerzési áron a 70 000 pengőt is meghaladta, később ez csak nőhet. A városnak erre semmiféle fedezete nem volt. A képviselőtestületben vita alakult ki arról, hogy kölcsönből – ennek felvétele a bankkal történő tárgyalás nyomán a terület kikapcsolásával a kisemberek érdekeit is figyelembe venné – vagy a telek eladásával finanszírozzák a beruházást. Végül a képviselők többsége az eladás mellett döntött, azért is, mert emelték a tétet: a 42 000 pengős ajánlat helyett sikerült 48 000 pengőset kapni Dankovitséktól, mivel a Vármegyei Bank és Takarékpénztár ugyanilyen összegű felajánlást tett hitel formájában. Úgy gondolták, hogy a vételi ajánlat jelenti a legkevesebb kockázatot, mert Dankovits Lajos és neje, Egyed Teréz azonnal kifizetik a kérdéses összeget, ezért ennek elfogadását javasolta a város pénzügyi és jogügyi bizottsága is. A vevők a szerződés megfogalmazása szerint nemcsak saját egyéni érdekeiket kívánták előmozdítani, hanem az eladó óhajának megfelelően lehetőséget nyújtanak arra, hogy a kisemberek házhelyhez juthassanak. Kötelezték magukat arra, hogy az ingatlanokkal nem üzér-

kednek, egy személynek legfeljebb öt házhelyet adnak el, s ugyanaz a személy csak akkor vásárolhat, ha a korábban megvett területet már beépítette.

Azt is megszabta a szerződés, hogy bizonyos telkekre milyen típusú házak mi módon építendőek, így pl. azt is kikötötték, hogy festés és meszelés helyett dörzsölt kőporos vakolat alkalmazandó, azonosnak kell lenni a párkánymagasságnak, bizonyos telkekre sarokház építendő.

A szerződéskötéskor figyelembe vették a „körülöttük dúló világégés” következményeként felmerülő gondokat, így a szerződés XII. pontjában a város visszalépési jogot biztosított magának. Erre nem került sor, mert az utcákat megnyitottnak tekintették, és a házhelyek bármelyikére építési engedélyt kérhettek.⁸² A Zala Magyar Élet 1942. novemberi sajtóhirdetménye házhelyeket kínált eladásra: „A város legegészségesebb és legszebb részein, legbiztosabb tőkebefektetés. Eladás részletre is. Építési kölcsönt előnyösen kijár.” Bővebb felvilágosítást ez ügyben Dankovits Lajos adott.⁸³ A háborús helyzet miatt nagy építkezésekre talán ekkor nem került sor, de a Páterdomb területén szép lakónegyed alakult ki és bővült az idők során.

Zalaegerszeget 1944 áprilisában súlyos bombatámadás érte. A Szalay és Dankovits cég felajánlást tett a gyűjtést indító Zalai Magyar Élet szerkesztőségének, amivel az volt a szándéka: „hogy a bombakárosultak megsegítésére, amíg a háború és a vele kapcsolatos bombatámadások tartanak, a károsultak segélyezésére ez év április havától kezdődően havonként 100 pengőt ajánl fel.” Az első 100 pengő meg is érkezett a szerkesztőségbe, ahová addig 1 100 pengő érkezett a gyűjtési felhívásra.⁸⁴

Dankovitsné és fia iparengedély-kérései

A háborús évek végének dekonjunkturája, a bizonytalan helyzet készíthette arra Dankovits Lajosnét, hogy saját iparengedélyt váltson, kézikötésű és szövésű áruk készítésébe kezdett.

⁸⁰ MNL ZML V. 1607.c. 75/1937. Szalay és Dankovits zalaegerszegi lakosok kérvénye egészségtelen házuk lebontása iránt. Akivel vitába keveredtek, a város egyik jómódú polgára, az Ipartestület elnöke volt.

⁸¹ MNL ZML V. 1607. c. 18 178/1941. Szalay és Dankovits asztalos mesterek kérelme műhely ráépítési engedély kiadása iránt. A bútorraktár mellé tervezett toldalék épület tervrajza. Az építkezés elindításához a polgármesteri hivatal dr. Mikula Szigfrid közjegyző aláírásával 1941. december 31-én az építetők számára kiadott formanyomtatványon számos kikötést tett az építésre vonatkozóan.

⁸² MNL ZML V. 1606. Képviselőtestületi jegyzőkönyv 164 514. sz. 1939. Az adásvételi szerződés szerint ez a terület a 99 sz. tkvi betétben A+10 sor 467 hrsz. ingatlanból, szántó és beltelekben 7 h 74. n.öl, a jelen szerződés kiegészítő részét képező és Zalaegerszeg megyei város képviselőtestület által a 13 489/1939 jkv. 040. sz alatt jóváhagyott vázrajz és területi kimutatás szerint kihasított 476/3 – 476/65 hr. számmal jelölt 63 házhely, összesen 8425 n.öl területtel. Ez a terület összesen 6 házhelytömbre oszlik. A vételár 48.000 pengő.

⁸³ Zalai Magyar Élet 1942. november 2. 5. p. Ebben az újságban 1942-től jelent meg kis hirdetésük, ahol a raktárakat, mint bútorcsarnokot reklámozták. Az újság a Magyar Élet Pártja támogatásával jelent meg, a Zalai Magyar Élet 1940-1944 között működött, a nyilas párt tiltotta be.

⁸⁴ Zalai Magyar Élet 1944. április 22. 7. p. Felajánlások a bombakárosultak megsegítésére.

A család, illetve a közös vállalat anyagi súlyának, helyzetének megítéléséhez szolgált információt az 1945. július 10-én benyújtott iparigazolvány kérelme.⁸⁵ A hatóság szerint a római katolikus Egyed Teréz Bó-röndön született 1898. szeptember 23-án, foglalkozása házi iparos. Vagyona: szántó és házingatlan, Rákóczi u. 40. sz. lakház 4/5 részben, 150 000 P értékben, Szántó 2 hold 1 418 öl, 95 000 P értékben. Jövedelme: jelenleg nincs

Férje Dankovits Lajos asztalosmester. Vagyona: Ürményi u. 7. sz. lakház, Batthyány u. 4. raktár, Károly kir[ály]. u. lakház 120 000 P értékben. 5 hold, 1 263 öl szántó és kert. Asztalosüzem felszerelés 200 000 P értékben. Jövedelmük: bizonytalan.

Dankovitsné kötő-szövő üzemét 1946. október 15-én megkezdhetette. A 300 pengős ipardíjat 1945 januárjában fizette be. Érdekes tény, hogy később a faárugyár területén is szövőgyár létesült, a fővárosi Köbtx egyik üzemeként, mely szintén a rendszerváltást követően szűnt meg. Both István visszaemlékezése szerint, akinek édesanyja fiatalon baráti viszonyt ápolt a két Dankovits fiúval **(24. kép)**, az idős Dankovitsné sokáig a zalaegerszegi piac állandóan jelenlévő, árusító alakja volt.

Ifjú Dankovits Lajos, akit Öcsinek szólítottak, 1948 nyarán át akarta venni édesapja vállalkozásának egy részét. Bútor-fémbútorkereskedés, lakberendezési vállalat és lakberendezési textilkereskedés gyakorlására jogosító iparigazolványt kért a hatóságtól. E kérvényből tudjuk, hogy az asztalossegéd fiú 1924. február 28-án született, nyolc gimnáziumot végzett, kétéves gyakorlattal rendelkezett. A zalaegerszegi polgármester a kérvényhez mellékelte, 1948. június 17-i nyomtatványban azt írta, hogy az iparhatóság bútor, fémbútor és lakberendezési vállalat gyakorlásának engedélyezését igen, lakberendezési textilkereskedésre az engedély megadását nem javasolja. Megjegyezte: a kérvényező a bútorszakmában szakképzett édesapja bútorraktárát veszi át. Döntését azzal indokolta, hogy a 17 000 fős városban két bútorkereskedő, de több asztalosiparos is foglalkozik kereskedéssel, s ugyanolyan kereskedés 500-800 méterre van a telephelytől.

Az irathoz mellékeltek Dankovits Lajos iparigazolványát, amit a bútorkereskedés, valamint lakberendezési textilkereskedés üzésére kapott meg 1948. augusztus 11-én.⁸⁶ A kereskedésből nem lett semmi, hiszen az államosítást követően elvették tőlük a megélhetésük alapját képező üzemet és boltot, sőt a házukból is ki-telepítették őket.

A műhely munkásai és a munkakörülményeik

„1941-től volt a kibővített Szalay féle üzem, mindegy 30-32-en dolgoztak ott, emberséges körülmények között. Egyszer jártam ott, nemigen engedtek oda be gyerekeket. Egyézségügyi ellátás volt, az OTI-nak voltak jelentve, korszerű körülmények között dolgoztatott keresztapám.” – emlékezett dr. Jász Lajosné. A létszám talán túlzás, de a nagyobb megrendelések idején alkalmi munkásokat is foglalkoztattak.

Egyik asztalosuk, Muha Mihály 1950-ig állt náluk alkalmazásban. Az ő leánya szerint kilenc szembemiséző oltárt készítettek szerte a megyében.⁸⁷ Ezt erősítette meg Szalay László leánya, Anikó is, állítása szerint ők készítették a Mária Magdolna plébániatemplom és még más templomok oltárát.⁸⁸

A bemutatóteremben volt az asztalosüzem irodája is. A raktár könyvelője Szalay László húga, Anna volt. A tizedik Szalay gyermek 1909-ben született, nagyon jó tanuló volt, elvégezte a négy polgárit, amiben nővérei, Teréz és Margit segítettek. Szeretett volna tanítóképzőbe menni, de ott nagyon magas volt a tandíj, s volt még két gyermek otthon. Mivel idős édesapja nem volt katona, s nem volt hadiárva sem, nem illette meg kedvezmény. Anna Nagy Emil kereskedő felesége lett, akit a tánciskolában ismert meg, 1939. december 31-én házasodtak össze.⁸⁹ **(25. kép)**

1935 nyarán a munkatársi gárda egy focicsapatot is ki tudott állítani, így „a Lakatos és a Szalay–Dankovics cég munkásai futballmérkőzést tartottak szerdán délután 6 órakor a ZTE pályán – tudósított a sajtó.⁹⁰ 1933-ban a Zalaegerszegi I. Polgári Lövész Egyesület szeptember 24-i versenyére tiszteletdíjat ajánlottak fel.⁹¹

⁸⁵ MNL ZML V. 1607.c. 13 403/946.

⁸⁶ MNL ZML V. 1607.c. 7188/947. Ifj. Dankovits Lajos kérelme iparigazolvány kiadása iránt.

⁸⁷ Szeleánszky Zoltánné Muha Márta (szül. 1931.) visszaemlékezése.

⁸⁸ ARANY HORVÁTH ZS. 1992. 7. p.

⁸⁹ Dr. Jász Lajosné közlése.

⁹⁰ Zalamegyei Ujság 1935. június 15. 3. p. Munkások mérkőzése.

⁹¹ Zalamegyei Ujság 1933. szeptember 16. 5. p.

A hiányosan fennmaradt tanoncnnyilvántartások tanúsága szerint rendszeresen foglalkoztattak és oktatattak tanoncokat, közülük kettő az 1923-as karácsonyi kiállításon dícséretben is részesült. 1924. október 15-én a petrikereszturi Pálfi László szegődött el hozzájuk 1928. május 15-ig.⁹² Kovács György alsónemesapáti fiatalember 1927 és 1930 között, Nagy Ödön „zalaegerszeghegyi” tanuló 1928 ősztől négy éven át volt a tanoncuk.⁹³

1943 februárjában azonban tanuló felvételét kellett hirdetniük a sajtóban.⁹⁴ A felhívás eredményes volt, mert 1943. március 1. és 1947. március 1. között Bog-nár László, míg 1945. szeptember 1-től három évig a polgári iskolát végzett Dén József volt tanulójuk.⁹⁵

Tanulóként dolgozott az üzemben Lecsik József az 1940-es években, aki a gyárban készített egy diófával furnérozott ékszeres dobozt az édesanyja számára. A bélést a bútorokhoz használt bársonyból készítette, eredetileg keretbe foglalt tükör volt a fedelében. Nagy szeretettel, büszkén emlékezett a gyárra.⁹⁶

Az üzem munkatársa lett Szalay László egyik fia, Ferenc (1922–1994) is, aki fiatalon sportolt, teniszezett, focizott, kedvelte a vitorlázó repülést, aminek gyakorlására már Zalaegerszegen is módja volt. Az érettségét követően elvégezte a kassai repülőakadémiát.⁹⁷ 1943. december 6-án avatták fel hadnaggyá, Debrecenben. A háborúban a szállító alakulthoz került, parancsnoka Bánhidny Antal főhadnagy volt, aki először repülte át az óceánt magyar gyártmányú Gerle 13-as gépével 1930-ban. Ez az osztag látta el élelemmel, lőszerrel az oroszok által bekerített fővárost, s hozták ki a sebesülteket a háborús zónából. Sok bombázó és vadász társa halt meg a háború idején – emlékezett le-ánya.

A fiatal férfi Takács Ágnes, dr. Takács László tisztii főorvos leányát kérte feleségül, 1944. december 25-én volt az esküvőjük. Ágnes szüleivel Nyíregyházáról költözött Zalába, édesanyja is orvos volt, az első orvosnők között végzett a szegedi egyetemen.

A háború végén Szalay Ferenc századát nyugatra telepítették, sok viszontagság után amerikai fogságba estek. Hívták a Holland Légitársasághoz belföldi munkára, de haza akart jönni. 1945. október 16-án érték haza. Azonnal lefokozták, megfosztották hadnagyi rangjától.

Szalay Ferenc újra kezdte építeni a pályáját édesapja vállalatánál, minden lépcsőfokot végigjárt, inasként kezdte, s kitanulta az asztalosmesterséget. Segített a gyártásban és az eladásban is. A bútorraktárban alakítottak ki a fiatal pár számára egy kis lakást, Serényi Árpád fényképész egykori lakásában laktak. Ezt, már a háború után, át akarták alakítani kétszobássá. 1947 szeptemberében a földszinti lakás kisebb módosítására kértek engedélyt. Három új ajtót, két új ablaknyílást vágtak, és leválasztották a kamrát, fürdőszobát alakítottak ki, valamint lebontottak egy falat. Így két nagyobb szoba, konyha, fürdőszoba és kamra jelenthette volna Szalay Ferenc és kis családja otthonát.⁹⁸

Az apa, Szalai László asztalos vagyoni helyzetéről 1945-ben, az igazolási eljárás során kitöltött nyilatkozat is képet ad. Az 1937. január 1-jén asztalos műhelyből, házrészekből és földből álló 70 000 pengős ingatlannal, míg 1945. január 1-jén ugyanezen javakkal, 156 000 pengős vagyonnal rendelkezett.⁹⁹

A házrészek ez esetben a Rákóczi utcai házat és a IV. Károly király (ma József Attila) utcai ház részeit jelentették, ezeket közös befektetésként vásárolták a társak, a bérleti díjak jelentős hasznának reményében.

Az államosítás traumája

Zalában 1949 decemberében hajtották végre a 10 főnél nagyobb üzemek államosítását, de sokszor kisebb üzemek esetében is megvalósították.¹⁰⁰ Az államosítás folyamatának visszasságait tükrözi egy 1949. december 29-én írott hivatalos levél tartalma. A zalaegerszegi megyei titkár jelentésében a MDP Központi Vezetőség Főtitkárságának az államosítás előkészítéséről, a végrehajtásról, és az eddig tapasztalt hangulatról számolt be. Büszkén jelentette ki, hogy a „korspiráció jó volt”, mert „sehol nem talákoztunk azzal, hogy ne érte volna meglepetésként az államosítás az érdekelteket.” A megyében egy központi lista alapján 44 üzemet kellett államosítani, de a jegyzéket az ügyintézők néhány esetben hibásnak ítélték. Így engedélyt kértek a Szalai és Dankovics [következetesen így írva] épület és műbútor üzem államosítására, bár „az üzem csak 9 alkalmazottat tart, de a vele összefüggő raktár-

⁹² MNL ZML IX. 802. Kimutatás az 1924. évi szept. hó 1-től szegődött tanoncokról.

⁹³ MNL ZML IX. 802 Tanoncszerződések.

⁹⁴ Zalamegyei Ujság 1943. február 22. 4. p.

⁹⁵ MNL ZML IX. 802. Tanoncok névsora 1943-1947.

⁹⁶ Lecsik József visszaemlékezése.

⁹⁷ Magyar Királyi Vitéz Nagybányai Horthy Miklós/István Honvéd Repülő Akadémia.

⁹⁸ MNL ZML V. 1607.c. 14 086/947. Szalay és Dankovics cég kérelme átalakítási engedély iránt.

⁹⁹ MNL ZML Igazoló bizottsági iratok 1945. június 14.

¹⁰⁰ BENCZE G. 1980. 17-18. pp. A céget említi egy összeírás 1945-ben a” gyárszerű” üzemek között, 1950-ben az államosítás kapcsán. 52. p.

ral együtt olyan objektívumot képez, amely beleesik az államosítási törvényrendeletbe.”¹⁰¹

„Még meg kell említeni az államosított üzemek tulajdonosainak próbálkozását, hogy mentseik vagyonukat és sokszor ezt eredményesen csinálják” – írták. Példaként a tanulmány tárgyát képező üzemmel kapcsolatos tapasztalatát osztotta meg: a „Zalaegerszegen államosított Szalai és Dankovics épület és műbutor-üzem, ahol az üzem mellett egy kb. 300 ezer frt-ot érő raktár és műbutorüzlet is volt, melyik az üzemben készült termékeket árusította és az államgazdasági osztállyal való telefonbeszélgetés után természetesen ezt a részt is államosítottuk.” De legnagyobb meglepetésükre „nem egészen egy nap alatt a volt tulajdonos Fodor államtitkár aláírásával írást hozott a váll. vezetőnek, hivatkozván, hogy a raktár és az üzlet az üzlet-tulajdonosnak a fiáé, és nem államosítható. Mi közbe beszéltünk Fodor elvtárssal telefonon és elmagyaráztuk, hogy ez így helytelen és meg is állapodtunk a raktár államosításában. ... Ezt csak azért említjük, hogy felhívjuk a figyelmet, hogy a tőkésnek egy nap alatt sikerült államtitkári írást szereznie.”¹⁰² Lakatos Dezső, a megyei titkár 1950. január 3-án adott utasítást az üzemek államosítására.¹⁰³

Szülei tragédiájáról így beszélt Szalay Anikó: „A nővérem 1947-ben, én 1948-ban születtem. (26. kép) 1950-ben fogták és kirakták őket a kis lakásukból, a semmivel mentek tovább az életükben. Csak attól féltek, hogy az Alföldre rakják őket. Nagypaméknak az volt a szerencséje, hogy volt egy régi dolgozójuk, akié lett a korábbi hegyük, ahol volt egy ház szőlőssel, almással. Megengedték, hogy nagypapáék ott meghúzzák magukat. Oda költöztek az öregek egy hallba, mert a ház többi részében már voltak lakók.”

Dr. Jász Lajosné elbeszélése így árnyalja a történetet: „19-ben nagyon erős volt Egerszegen a forradalom. Ahogy anyám nővére elmondta, meg Laci bátyám is, akit 19-ben szereltek le, és már dolgozott. A segédjei és az iparos gárda nagy része részt vett a vörös forradalomban. A nagynéném elmondta, hogy május 1-jén fel kellett vonulni a fő térre, ünnepély volt, a férfiak piros szalaggal, a nők meg piros virággal. Terus [Szalay Teréz] néném varrt piros virágot selyemből. Akkor volt Mindszenty Szombathelyen bebörtönözve. A Szalay László felé a csattanó: volt, akit internáltak, más

kommunista párttag jelölt lett, vagy belépett, ezután sokan elmentek Egerszegről, de maradt néhány asztalosinas és segéd, de senki nem alkalmazta őket. Szalay Lászlónál, akik jelentkeztek, és megígérték, hogy nem végeznek politikai agitációt, alkalmazta őket. Jött az üzemek államosítása, ami 49-ben kezdődött. 1950 márciusában egy este fölkeresték Szalayékat, becsengettek, már fél kilenc elmúlt. Előtte volt az esküvőnk (január 15.), mi Szombathelyen voltunk az anyósomnál ekkor, de este már hazajöttünk, akkor mondta el anyám, hogy történt. Ment két rendőr, ÁVÓ-s a tanácstól, meg egy dolgozó az üzemből, akit ő titokban alkalmazott a második háború alatt, mert 19-es vöröskatonára volt. Rejtve alkalmazta, mint néha többeket. A küldöttség azonnal kérte az üzem, a bútorraktár kulcsait, az iroda és a pánccsaszekrény és a pénzes kazetta (napi bevétel) kulcsát. De éppen ez üres volt. Lent lakott a Batthyány utcai lakásban (Serényi volt lakásában) Szalay Ferenc, a felesége és két kislánya. Őt is felhívták, tudomásul vétel végett, hogy az üzemet elvették. Közben mondták, adja oda az üzem kulcsait. Szalay László azt válaszolta, hogy Dankovitséknál van a kulcsok másik fele, így oda hívták őt is. A mai Budai Nagy Antal utcában, az üzem déli oldalán volt a lakása. Államosítottak még a Rákóczi úton lévő egyemeletes bérházat [más források szerint Olai u. 35.] amiben lakók voltak, ezt vették háttérbiztosítéknak. A vöröskeresztes bolt utáni emeletes ház volt az övék. Nem ők építették, csak megvették. A lakók fizették a lakbért. Az egész üzemet, de a lakását is el kellett hagynia Dankovitséknak, s kimenni a hegyükre.”¹⁰⁴ 1951 tavaszán Szalay László és családja 24 órát kapott, hogy összezsomagolják a holmijukat. Nekik is ki kellett költözniük az Egerszeg-hegyi, a Mándi patikus villájával szemben álló szőlőhegyi házukba. A küldöttség egyik tagja megsúgta neki, hogy azért nem internálják a Hortobágyra, mert segített neki annak idején. A hegyi ház két szobából, verandából, konyhából és pincéből állott. Fűthető volt, de a villanyt csak később vezették be. „1956-ig ott maradtak, minden jövedelem nélkül. Arra kapott engedélyt, hogy a faházban apró javításokat végezhesen. 1957-ben beköltöztek az Ady utca 48. számú házuk akkor még államosított udvari egy szoba-konyhás lakásába. 1958-tól kérvényezte Kádár Jánostól, hogy segélyt vagy nyugdíjat kapjon, figyelembe véve, hogy hosszú időt töltött munkában.

¹⁰¹ Az 1948. XXV-ös törvény eredetileg csak a 100 fő feletti üzemek államosítására vonatkozott.

¹⁰² MNL ZML XXXV. 57. bd. 4. ő. e. Az irat átütő papíron, másolatban ismert, aláírás és pecsét nélküli példány. Köszönöm Káli Csabának, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.

¹⁰³ Zala megye történelmi olvasókönyve 1996. 342-343. pp.

¹⁰⁴ Zalaegerszegen minden módosabb ember rendelkezett szőlőhegyi területtel, gyümölcsösökkel, magát a birtokot is hegynek nevezték.

Egy kevés nyugdíjat meg is állapítottak neki, s a hatvanas évekre hivatalos engedélyt kapott, hogy asztalosipari javításokat végezhesen. Amikor a kárpótlás volt, csak az üzemért kaptak valamit.¹⁰⁵

A fiú, Szalay Ferenc és családja számára az Ady utca 48-as házat jelölték ki. „Frimmelékkel [a család fő, Frimmel Gyula, 1913-1919 között Képzőművészeti Főiskola hallgatója, polgári iskolai, középiskolai tanár] laktak egy házban, őket is kirakták az eredeti lakásukból. Oda kellett menni egy szobába, a köves hallba, amin a Frimmel család járt keresztül. Nagyon sok feszültség volt ebből.”¹⁰⁶ – emlékezett Szalay Anikó, nagypapjáról így írt: nagyon dolgoz, kiegyensúlyozott, szerethető embert volt, nem törték meg az élet nehézségei. 90 évesen még füttyörészve dolgozott a kis házi műhelyben. Nyolc év után cserelakással az Ady utca 48-as házba költözhetett, a fiához, aki élete végéig

ápolta szüleit. Pálffy Mária 1966-ban hunyt el, Szalay László 92 éves koráig, 1982-ig élt. Az államosításnál is jobban bántotta, hogy munkája, szaktudása nem kell senkinek, nem engedték dolgozni.

Végül a cégükből és több kisebb asztalosműhelyből, így Lendvay Pál műhelyéből¹⁰⁷ hozták létre 1951-ben az Általános Asztalosipari Vállalatot,¹⁰⁸ amelynek egy részéből a rendszerváltást követően megszűnt Zala Bútorgyár alakult.

Szalay Ferenc „az egy szobában, két gyerek mellett elvégezte a soproni faipari egyetemet. Az államosítást követően a Műbútor Ktsz.-nél dolgozott, majd a Zala bútorgyár főmérnöki posztját kapta meg.”¹⁰⁹ A gyárban megtalálta a helyét, a vállalat főmérnökeként vonult nyugdíjba. Munkája során mindig a kötelességként megélt becsületességet tartotta a legfontosabbnak.¹¹⁰

Források

A Falu Szövetség Kiállítása Zalaegerszegen. Útmutató 1925. Zalaegerszeg

BERKES József 1968. Az olajipar építkezései Nagykanizsán. Bősze mérnök emlékének. Thúry György Múzeum Adattár 2157-96.

BERKES József 1996. Helytörténeti pályázatra írott összefoglaló a MAORT nagykanizsai építkezéseiről, Thúry György Múzeum Adattár 2157-96.

BERKES József – HEGYI István 1976. A MAORT építési osztályának története. Kézirat. Magyar Olajipari Múzeum Ad 254-77.

MOSSE Rudolf (szerk.) 1924. Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Budapest.

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (tovább MNL ZML) Ipartestületi iratok IX. 208. Zalaegerszeg, Ipartestület

MNL ZML V. 1606. Zalaegerszeg Város Képviselő-testületének jegyzőkönyvei

MNL ZML V. 1607. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai. V. 1607. c. közigazgatási iratok, V. 1607. d. Kiemelt tárgyi csomók.

MNL ZML 1945 utáni igazolóbizottsági iratok

MNL ZML XXXV. 57bd Magyar Dolgozók Párja Zala Megyei Bizottságának iratai. Ipari és Közlekedési Osztály iratai, 1949.

¹⁰⁵ Dr. Jász Lajosné adatközlése.

¹⁰⁶ Mathiasné Szalay Anikó nyugalmazott védőnő adatközlése édesapjáról és családjáról. Ez úton köszönöm a kedvességét.

¹⁰⁷ Érdekes színfoltja a város ipartörténetének a Zalai Népbútor Szövetkezet rövid működése. Az OKISZ budapesti központtal rendelkező cég 1947. május 29-én kapta meg iparendélyét a „gyárszerű keretek között működő” asztalosipar gyakorlására. Már 1945. augusztus 31-én megalakult, célja olcsó bútorok gyártása volt. Felügyelő bizottsági tagja volt a zalaegerszegi Lendvai Pál 45 üzlettrésszel. 1949. június 7-én kelt levelében iparigazolványuk megszüntetését kérte, mert a cég 1948. decemberi ülésén úgy határozott, hogy székhelyét Budapestre helyezi át. MNL ZML V. 1607.c. 5757. Zalai Népbútor Szövetkezet létrejötte és megszűnése. Ezt követően Lendvay Pál „önként” írta alá, hogy üzemével és munkásaival boldogan csatlakozik az államosítás során létrehozott üzemhez. Lendvay Pálné közlése.

¹⁰⁸ MNL ZML XXIII. 2. Zala megyei tanács-testület Végrehajtó Bizottság, 1951.04.17. 5. A Zalaegerszegi Általános Asztalosipari Vállalat és a Zalaegerszegi Cserépkályhagyártó Vállalat alapítása 194/1951. vb. 1951.

¹⁰⁹ Szalay Anikó visszaemlékezéséből.

¹¹⁰ ARÁNY HORVÁTH ZS. 1992. 7. p

MEGYERI Anna: Gyűjtőnapló, Lendvay Pálné visszaemlékezése. Göcseji Múzeum adattára, (tovább: GM AD) 1996-96.

MEGYERI Anna: Interjú dr. Jász Lajosnéval. GM AD 4004-2015, 4107-2016.

MEGYERI Anna: Gyűjtőnapló, Mathiasné Szalay Anikó visszaemlékezése. GM AD 4507-2019.

MEGYERI Anna: Gyűjtőnapló, Lecsik József hagyatéka. GM AD 3888-2012.

Irodalomjegyzék

A magyar ipar almanachja 1929. Főszerk: Dr. DÁLNOKI-KOVÁCH Ernő, az Országos Iparegyesület Igazgatója, felelős szerkesztő: Dr. LADÁNYI Miksa. Budapest

ANTAL Dezső 1935. A magyar népi építészetéről. Göcsej. Budapest.

ARANY HORVÁTH Zsuzsa 1992. Kárpótlási történet. A becsületesség – kötelesség. In: Zalai Hírlap 1992. június 6. 7. p., 9. p.

BENCZE Géza 1980. Zala megye iparának története a felszabadulás után. Zala Megyei Tanács és MTESZ Zala megyei Szervezete, Zalaegerszeg.

BÉRES Katalin 2015. Kulturális élet Zalaegerszegen 1920-1945. Szerk. Gyimesi Endre. Zalaegerszegi Füzetek 14. Zalaegerszeg.

KISS Nóra 2015. „Ideális otthon Göcsej közepén.” Zalai MAORT-lakótelepek In: Ház és Ember 27. BEREZKI Ibolya – CSERI Miklós – SÁRI Zsolt (szerk.) 225–244. pp. Szentendre.

KISS Nóra 2016. „Felhívtak az üzemvezetőhöz, hogy kapok egy lakást.” Zalai olajipari lakótelepek. In: Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom 28. PAP József – TÓTH Árpád (szerk.) 582–596. pp. Budapest.

MEGYERI Anna 2013. „... maradandó örök emlék...” Mindszenty József építkezései. In: Zalai Múzeum 21. Zalaegerszeg. 77–99. pp.

PAKSY Zoltán 2011. Zalaegerszeg társadalma és politikai élete 1919-1939. Zalaegerszeg.

PESTHY Pál 1931. Zalaegerszeg multja és jelene: képekkel és a város térképével ellátott Utmutató. Zalaegerszeg.

Zala megye történelmi olvasókönyve. 1996. MOLNÁR András. (szerk.) Zalaegerszeg.

Zala vármegye feltámadása Trianon után. Zalai fejek. 1930. BÉKÁSSY Jenő (szerk.) Budapest.

Zalavármegye ismertetője 1935. ZSADÁNYI Oszkár (szerk.) Sopron.

The story of the „Szalay and Dankovits” joiner-shop factory from establishment until the its confiscation by the communist state (1918-1950)

In Zalaegerszeg, several buildings were demolished in the vicinity of the planned Mindszenty Visitor Center. One was the apartment building built by László Szalay in Várkör Street 7 in 1934, and the other was the two-storey furniture store at Batthyány Street 4, where emergency homes were built during the years of socialism. Their disappearance prompted us to investigate the flourishing of a carpentry company in Zalaegerszeg, which also had a significant location on the 7th plot of Ürményi (from 1948 Antal Nagy Antal) street.

As one of the ten children of Ferenc Szalai, a bootmaker master in Zalaegerszeg who died in 1918, Laszlo Szalay was born in 1890. He graduated from high school, and technical institute, and worked as a carpenter at the renowned Lingel company in Budapest. World War I interrupted his early career when he fought on the Serbian front as a soldier. Then he returned to his hometown, where he established his first workshop after the war in 1918, which he operated in an old house in the middle of the Iskolaköz. In 1919, he established a joined venture with a joiner, Lajos Dankovits. He got married in 1920 and, through his wife, Maria Pálffy, had access to smaller lands. The carpentry factory was expanded in 1921 with a machine-operated part. Naturally, it was more like a small plant than a factory; at the time of its greatest prosperity, it did not employ more than 20-30 people, at the time of confiscation, they employed only 9 people. On the site of the workshop, in Ürményi Street, stood the Dankovits' dwelling house, while László Szalay built his dwelling house in the Castle District in 1934. László Szalay was better at furniture making, while Lajos Dankovits was better at building carpentry.

Many of their advertisements appeared in the local press, and in the April 26, 1926 issue of the Zalamegyei Újság, they advertised their rich selection. “Before you buy your furniture, check out our warehouse for your convenience, where you can find out about our well-known cheap prices. There is a huge selection of

bedrooms, dining rooms, lounges, also seasonal beds, mattresses, iron and copper furniture, cribs, ropes and all home furnishings. We deliver construction work quickly and accurately. Awarded with gold medals.” In their furniture store, a lift that moved the furniture upstairs, but they also welcomed tenants to the building. They also applied for a number of city investments. Particularly profitable were the orders for carpentry work for MAORT construction sites, such as Bázakerettye in the 1940s. The plant was also modernized during the war and, according to our informant, it was a miracle of the area because of its modernity. László Szalay and Lajos Dankovits were among the highest taxpayers in the second half of the 1930s, and at the end of the 1930s they belonged to the leadership of the Industry Council. They owned cars, land and sold surplus crops.

One of the boys, Ferenc Szalay went to the Aeronautical Academy in 1939, but due to his marriage, he also chose carpentry. In 1948, Lajos Dankovits, a young man, applied for an industrial license to continue his father's business, the furniture trade.

During the confiscation process in late 1949, the craftsmen and their children were deprived of their possessions, and then, in 1951, they were deported from their homes, forced into a vineyard shelter or co-rentals. Their factory was broken down into several similar or smaller carpentry workshops from which the General Joinery Company was established in 1951. This became the Zala Furniture Factory, which was closed down after the change of regime.

In our work we could rely on the retired kindergarten teacher, in memory of Mrs. Lajos Jász Ph.D., who kept many knowledge as a relative of the Szalay family. The study, using archival sources and contemporary press, shows how their workshop was set up, the problems they faced, the orders they received, their wealth, and the grievances they suffered during confiscation.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

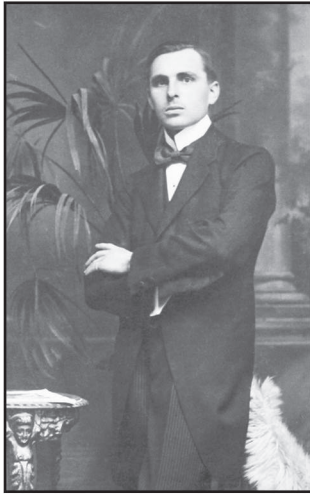

4. kép; Fig. 4.

1. kép: A Várkör utca lebontott, a két világháború között épült lakóházai 2018-ban (Horváth Lilla Éva felvétele)
Fig. 1: The demolished residential buildings of Várkör Street, built between the World War II. in 2018. (photo by Lilla Éva Horváth)
2. kép: A Várkör utcai lakóépületek Batthyány utcára nyíló udvara 2018-ban (Horváth Lilla Éva felvétele)
Fig. 2: The courtyard of Várkör Street residential buildings opening to Batthyány Street in 2018. (photo by Lilla Éva Horváth)
3. kép: A Szalay és Dankovits cég egykori bútorraktára a bontás előtt, ekkor szociális bérlakás 2001-ben (Mazur Ildikó felvétele)
Fig. 3: The former furniture warehouse of the company Szalay and Dankovits before demolition, at that time (in 2001) social rent apartment (photo by Ildikó Mazur)
4. kép: A gyártelep és a bútorraktár rajza egy városismertető reklámfüzetben, 1935. (GM TOD 2015.15.10.)
Fig. 4: Drawing of the factory and the furniture warehouse in a city brochure, 1935. (GM TOD 10/15/2015)

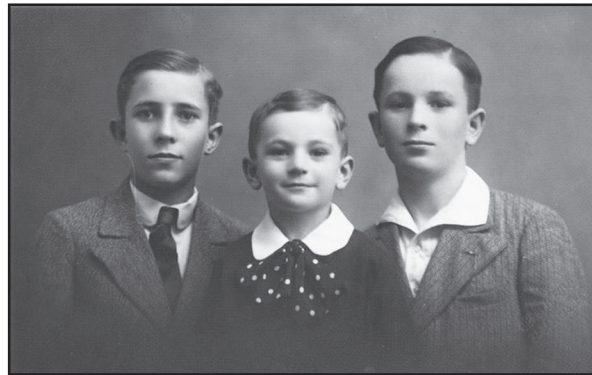
5. kép; Fig. 5.

6. kép; Fig. 6.

7. kép; Fig. 7.

8. kép; Fig. 8.

5. kép: Szalay Ferenc csizmadiamester és családja Antal Béla műtermében, magántulajdon (GM ADF 25 107)

Fig. 5: Ferenc Szalay bootmaker and his family in the studio of Béla Antal, private property (GM ADF 25 107)

6. kép: Szalay László, az öntudatos asztalos legény 1920 körül. (GM ADF 25 113)

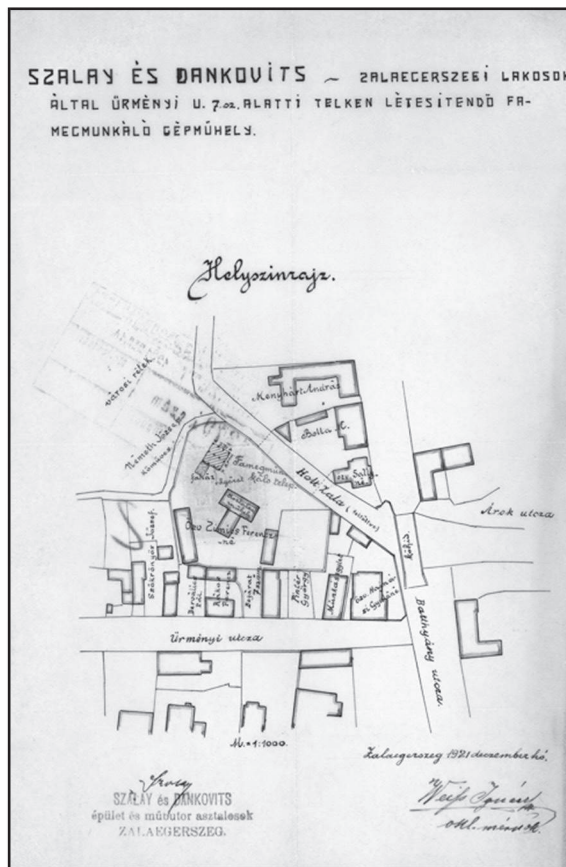
Fig. 6: Laszlo Szalay, the self-conscious carpenter around 1920. (GM ADF 25 113)

7. kép: Szalay Lászlóné Pálffy Mária Imre és Ferenc fiával, 1930 körül (magántulajdon)

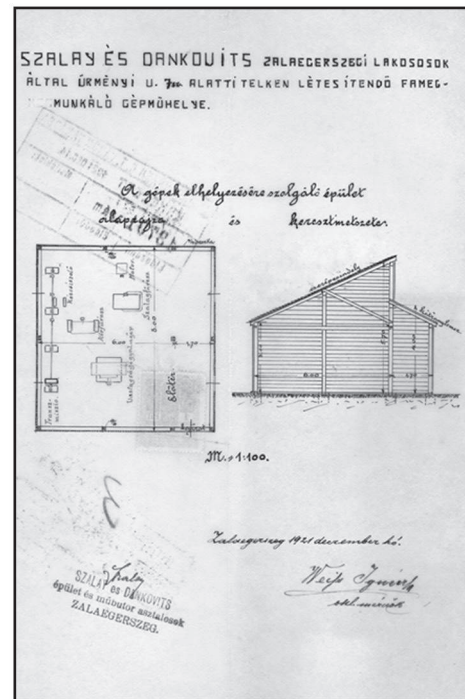
Fig. 7: Szalay Lászlóné Mária Pálffy with sons of Imre and Ferenc, around 1930. (private ownership)

8. kép: A három Szalay testvér, jobbról Szalay Ferenc, középen László, balról Imre 1935 körül, magántulajdon

Fig. 8: The three Szalay brothers, Ferenc Szalay on the right, László in the middle, Imre on the left around 1935. (private ownership)

9. kép; Fig. 9.

10. kép; Fig. 10.

9. kép: Az Ürményi (ma Budai Nagy Antal) utca, famegmunkáló üzem helyszínrajza, készítette Weisz Ignác okleveles mérnök, készült Kellner József újpesti gépgyáros tervrajza alapján. 1921. decembere. (MNL ZML V. 1607.c. 5530.)

Fig. 9: The site plan of the woodworking factory in Ürményi street (today Antal Budai Nagy), prepared by Ignác Weisz, certified engineer, based on the blueprint of József Kellner, machine-maker in Újpest. December 1921. (MNL ZML V. 1607.c. 5530.)

10. kép: A famegmunkáló gépek elhelyezésére szolgáló épület, Weisz Ignác okl. mérnök terve, 1921. decembere. (MNL ZML V. 1607.c. 5530.)

Fig. 10: The building for woodworking machines, Ignác Weisz dipl. engineer's plan, December 1921. (MNL ZML V. 1607.c. 5530.)

BUTORT NE VEGYEN
 amíg raktárunkat meg nem nézte, ahol komplett **ebédlők,**
hálók, asztalok, székek, valamint **vas- és**
rézbutorok, gyermekágyak, sezlo-
nok, ágyszőnyökök stb. jutányos
 áron a legnagyobb választékban.
Tömegmunkák,
 épületmunkák gyorsan és pontosan
 készülnek a fővárossal versenyző asztalos-
 áru gyárunkban. — Részlelfizetésre is adunk
 árut. — Szíves megrendelést kérnek tisztelettel

SZALAY ÉS DANKOVICS
 asztalosok, Zalaegerszeg.
 Gyártelep: Ürményi-u. 7. — Butorraktár: Iskola-köz 2.

11. kép; Fig. 11.

BUTOROK

és mindennemű lakberendezési tárgyak
 valamint vas- és rézbutorok, matrac,
 sezlon, ágybetét nagy választékban.
 Gyártmányaink minőségét aranyérem
 kitüntetéseink garantálják.

Mindennemű **épületmunkák,**
üzletberendezések a leg-
 gyorsabban és pontosan készülnek.

SZALAY ÉS DANKOVICS
 ZALAEGRSZEG

Gyártelep: ÜRMÉNYI-UTCA 7. SZ. Telefonszám: Butorraktár: BATHYANY-UTCA.
 Szolid árak, kedvező fizetési feltételek! **241.** Szolid árak, kedvező fizetési feltételek!

12. kép; Fig. 12.

13. kép; Fig. 13.

SIMON JÓZSEF
 MŰBUTOR-
 ASZTALOS

Készít: fiókos ebédlők és uri-
 szobákat a leggyorsabb és
 a legbiztosabb kivitelben,
 jutányos áron.

ZALAEGRSZEG

Elvállal teljes lakás-,
 kastély-, villa-, szálloda-,
 iroda-, üzlet- és bank-
 berendezéseket és
 az összes műasztalos-
 szakmába-vágó munkák
 saját vagy rendelt terv-
 szerinti elkészítését.
 Antik butorok javítása
 és főkétes utánzása

Szolid
 és pontos kiszolgálás!

**Tanulók
 felvételnek!**

Berzsenyi-utca 30. sz.

Figyelem! a Zrínyi Nyomdajár és Hőgyöreshedés R.-T. Hőgyöregyődjében Zalaegerszegen.

14. kép; Fig. 14.

Kitüntető: az ezredéves kiállítás
 díjazott éremmel,
 1896 május 14-én az
 Országos Ipargyűlésen
 által kitüntetve.

KESZLI FERENC
 butor-asztalos
 Zalaegerszeg, Csányi-utca 41. sz.

Kitüntető: az 1909 évi párisi világ-
 kiállítás
 ezüst éremmel,
 az 1904 évi spanyol ki-
 állításon arany éremmel.

Raktáron tart és megrendelésre
 készít

BUTOROKAT

intarziái berakással, kiváló minőségű
 anyagból, úgymint: tölgy, bükk, dió,
 eseresnye, szil, kőris, jávor, mahagóni,
 amerikai dió, és körtefából.

15. kép; Fig. 15.

11. kép: Reklám, Zalamegyei Ujság 1925. február 27.

Fig. 11: Advertising, Zalamegyei Ujság 27th February, 1925.

12. kép: Reklám, Zalamegyei Ujság 1929. március 3.

Fig. 12: Advertising, Zalamegyei Ujság 3rd March, 1929.

13. kép: A Baththyány és a Várkör utcák közötti terület az 1928. évi kataszteri térképen (MNL ZML XV. 4a.)

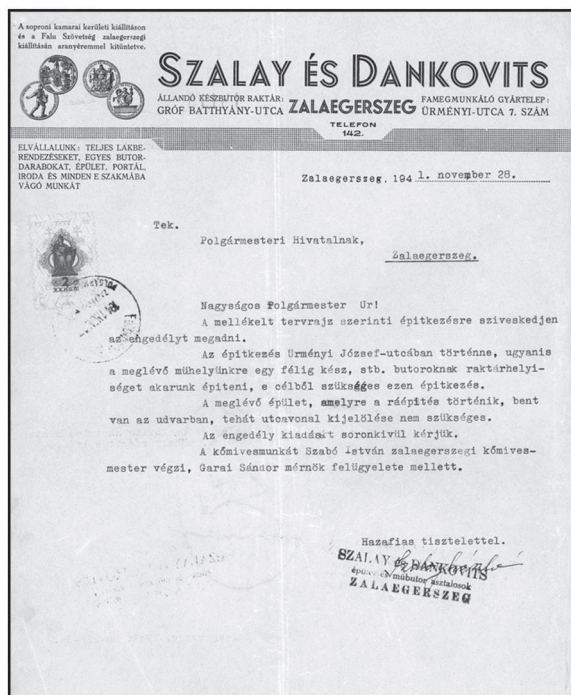
Fig. 13: The area between Baththyány and Várkör streets on the cadastral map of 1928. (MNL ZML XV. 4a.)

14. kép: Simon asztalos rajzos reklámja, Zalamegye 1926. október 6.

Fig. 14: Simon carpenter's drawing advertisement, Zalamegye 6th October, 1926.

15. kép: Keszli asztalos reklámja, Zalamegye 1909. augusztus 1.

Fig. 15: Keszli carpenter's advertisement, Zalamegye 1st August, 1909.

16. kép; Fig. 16.

17. kép; Fig. 17.

18. kép; Fig. 18.

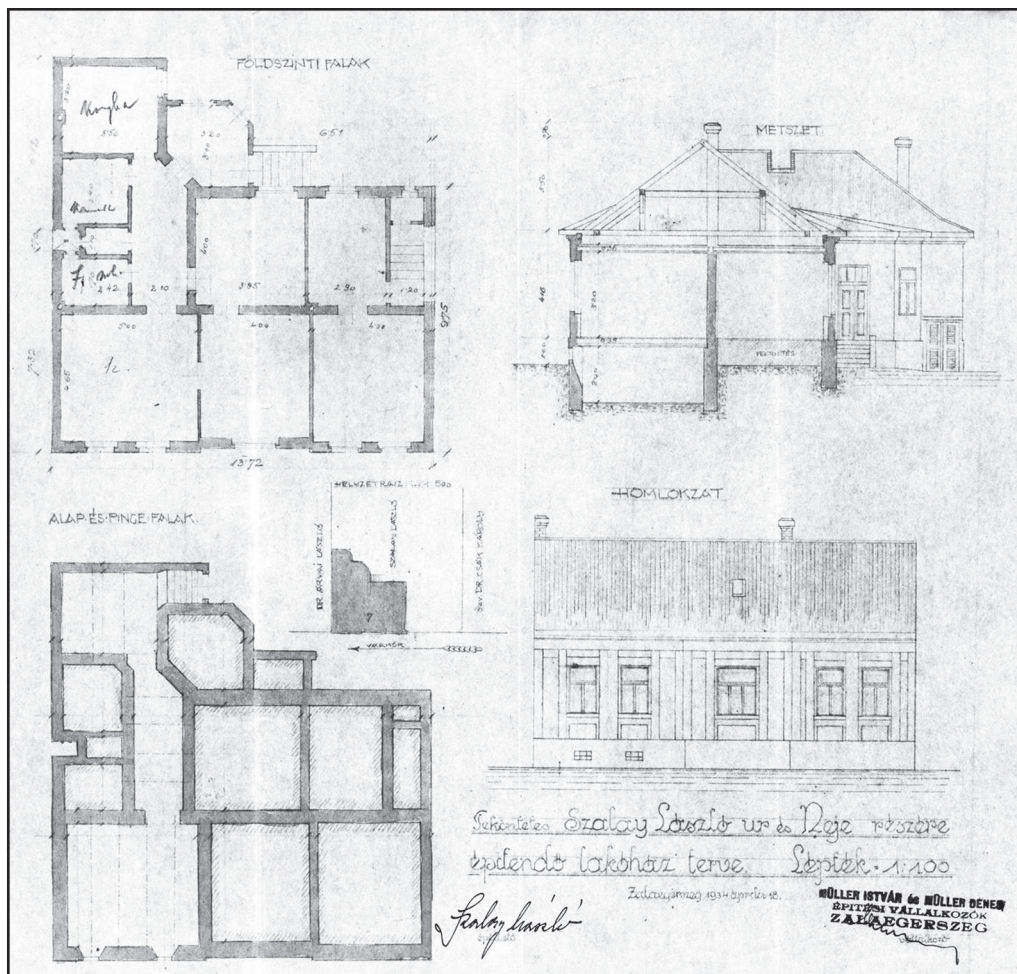
16. kép: A Szalay és Dankovits bútorraktár és fagegmunkáló gyártelep fejléces levélpapírja, 1941. szeptember 28. (MNL ZML V.1607.c. 18 178/1941)
 Fig. 16: Letterhead of Szalay and Dankovits furniture warehouse and woodworking factory, 28th September, 1941. (MNL ZML V.1607.c. 18 178/1941)
 17. kép: Az Országos Falu Szövetség és a soproni parkiállítás kitüntetései, részlet a fejléces levélpapírról, amit már az 1930-as évektől használtak (MNL ZML V.1607.c. 18 178/1941)
 Fig. 17: Honors of the National Village Association and the Sopron Industrial Exhibition, detail of letterhead used since the 1930s (MNL ZML V.1607.c. 18 178/1941)
 18. kép: Serényi Árpád légifelvétele a város központjáról, amin jól látható a bútorraktár is, 1935. (GM TOD 1995.13.38.)
 Fig. 18: Árpád Serényi aerial view of the city center, where the furniture warehouse can be seen, 1935. (GM TOD 13/13/1995)

19. kép; Fig. 19.

20. kép; Fig. 20.

21. kép; Fig. 21.

19. kép: Zalaegerszegi iparosok, az Ipartestület tagjai, balszáron áll Szalay László, 1920 körül (magántulajdon, GM ADF 25 113)
 Fig. 19: Craftsmen of Zalaegerszeg, members of the Industry Council, László Szalay standing on the left edge, circa 1920. (private property, GM ADF 25 113)
20. kép: A várkör út 5-ös számú ház Batthyány utcára néző kertje 1930 körül. Korszakukban dr. Csák Károly megyei tisztii főügyész, országgyűlési képviselő lakóháza, később özvegye, Farkas Ilona birtoka. (GM ADF 40 306)
 Fig. 20: Garden of House No. 5 on Castle Circle, facing Batthyány Street around 1930. In their era dr. Károly Csák County Attorney General, Member of Parliament, later widow of Ilona Farkas. (GM ADF 40 306)
21. kép: Szalay László 1934-re a Várkörben felépült lakóházának tervrajza (MNL ZML V.1607.c. 529.)
 Fig. 21: Layout of László Szalay's house built in the Castle District by 1934. (MNL ZML V.1607.c. 529.)

22. kép; Fig. 22.

23. kép; Fig. 23.

24. kép; Fig. 24.

22. kép: Átépitési munkálatok a Szalay és Dankovits bútorraktár épületén, amiben Serényi Árpád fényképész bérelt műtermet és kis lakást 1926-tól. Serényi Árpád felvétele, 1930 körül (GM ADF 41 328)

Fig. 22: Reconstruction of the Szalay and Dankovits furniture warehouse building, where photographer Árpád Serényi rented a studio and a small apartment from 1926. Photograph by Árpád Serényi, circa 1930. (GM ADF 41 328)

23. kép: Az első mérnöklakás Bázakerettyén, Bencze Géza felvétele, 1981. (GM ADF 19 843.)

Fig. 23: The first engineer apartment in Bázakerettye, photo by Géza Bencze, 1981. (GM ADF 19 843)

24. kép: Zalaegerszegi fiatalok, elől guggol Dankovits Pál, hátul Dankovits Lajos (Öcsi), a magas nő Válics Jolán, mellette Vandra Matild. Az autó valószínűleg Dankovitséké, 1940 körül (magántulajdon)

Fig. 24: Young people from Zalaegerszeg, Pál Dankovits crouch in front, Lajos Dankovits (Öcsi) at the back, Jolán Válics the tall woman, next to Vandra Matild. The car is probably owned by the Dankovits, circa 1940. (private property)

25. kép; Fig. 25.

26. kép; Fig. 26.

25. kép: Szalay Anna portréja Serényi Árpád műterméből (magántulajdon)
Fig. 25: Portrait of Anna Szalay from Árpád Serényi's studio (private ownership)
26. kép: Szalay Ferenc és családja 1948-ban (magántulajdon)
Fig. 26: Ferenc Szalay and his family in 1948. (private property)

Iski Szilvia

Keszthelyi nyarak anno, avagy hogyan került krokodilus a Balatonba

Keszthely 19-20. század fordulójának nyarai sok szenzációt, különös történetet és meghatározó eseményt rejtenek. Négy nyár – 1888, 1895, 1907 és az utolsó teljes békenyár, 1913 – történeteinek felidézésével pillantunk bele a Balaton-parti település hétköznapijaiba. A korabeli helyi és országos napi- és hetilapok¹ segítségével elevenedik meg az akkor itt élők emléke, Keszthely apróbetűs történelme a teljesség igénye nélkül. (1. kép)

1888 nyara

„Csak meg kell néznünk a vasúti vonalakkal ellátott és azokat nélkülöző vidékek közötti különbséget, azonnal látni fogjuk a vasutak áldásos hatását.”² A vasút ezért volt 1888 nyarának legfontosabb témája Keszthelyen. A Keszthely-Balatonszentgyörgy között létrejött helyi érdekeltségű vasútvonallal Budapest éppúgy, mint Nagykanizsa, Fiume és az Adriai-tenger elérhetővé vált. Az 1888. augusztus 9-én a Nagykanizsai Törvényszék által bejegyzett vasútvonalat építő részvénytársaság 280 ezer forint alaptőkével rendelkezett.³ A vasútvonal megépítéséhez a pénzen kívül szükség volt a helyi és az országos politika, valamint a gazdaság szereplőinek együttműködésére is, kiváltképp gróf Festetics II. Tasziló tevékenységére. 1888. június 23-án a részvénytársaság „rendkívüli közgyűlést tartott, melyen az igazgatóságnak terjedelmes jelentése, mely az eddigi működést tartalmazza, felolvastatott és örvendetes tudomásul vétetett. Festetich Tasziló grófnak ki a vállalat sikerét nagyban előmozdítá, jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatott, ugyszintén Tolnay

Lajos orsz. képviselőnek is, ki a vasutépítésnél a főfelügyeletet gyakorolja.”⁴

1888-ban a vasútvonal építése március 16-án kezdődött és megfelelő ütemben haladt Jausner Armin mérnök vezetésével. A már említett júniusi közgyűlésen részletes elszámolást adtak többek között a költségekről és a beszállítókról: „a talpfákat (12 ezer drbot) Kremsier Miksa barcsi fakereskedő szállítja, drbját 1 frt 18 krért; a hid építését 6700 frtért Wresnik Ferencz pettaui ácsmester vállalta el; a sineket a resiczai vasgyár szállítja mmját 9 frt 90 krért; a forgalomhoz szükséges 2 drb mozdony a m. kir. államvasutak gépgyárában rendeltetett meg 97000 frtért; 2 drb kalauz és postakocsit és 4 drb II. III. oszt. személy-szállító kocsit pedig a Ganz gyár szállít.”⁵ A rendkívüli gyűlésen megemlézték azt is, hogy többen ingyen vagy kárpótlási igénnyel, ajánlottak fel telket, így segítve a Keszthely-Balatonszentgyörgy közti vasút ügyét. „A vasut részére szükséges földterületet a b.-berényi határig Festetics Tassiló gróf ingyen átengedte; Hunyadi Imre Gróf a tulajdonát képező területből, a vasut vonalába eső 2204 □ ölet 25 krval engedte át, a b.-berényiek ellenben □ ölért 1 frt 20 kr. kárpótlást követelnek.”⁶

Augusztusban a vasútvonal kiépítése már a végéhez közeledett. A hónap közepéig megérkezett a vonal két mozdonya, amelyek a Festetics családhoz köthető nevet viseli majd. „Az eddig lerakott sineken az egyik. »Tassilo« nevet viselő mozdony folytonosan anyagot szállít. A 2-ik mozdony, mely Keszthely kegyura, gróf Festetics Tassilo fiáról »György« nevet nyert, e napokban érkezik meg Keszthelyre.”⁷ 1888. augusztus 18-án

¹ A korabeli újságcikkeket és feljegyzéseket betű hűen közöljük.

² Zala. 15. évf., 33. sz. 1888. augusztus 12. 3. p.

³ U. o. 627. p.

⁴ Közlekedési Közlöny. 19. évf., 80. sz. 1888. június 4. 844. p.

⁵ Zala. 15. évf., 27. sz. 1888. július 1. 2. p.

⁶ U. o. 2. p.

⁷ Pesti Hírlap. 10. évf., 223. sz. 1888. augusztus 12. 9. p.

befutott az első próbavonat Keszthely új vasútállomására. „A pálya-udvaron a vasut-igazgatóság tagjai és nagyszámu közönség lelkes éljenzéssel fogadták az érkező vonatot. A munkások megvendégeltettek s aztán 1 órakor a nap emlékeül közebéd volt a Varga-féle kerti helyiségben.”⁸ Bár sokáig szeptember 1-jét jelölték meg a vasútvonal megnyitásaként, végül a dátumot szeptember 15-ére módosították.⁹

A vasútvonal megnyitása nagy lehetőséget kínált Keszthelynek. A város a 19-20. század fordulójára vált fürdővárossá, ettől az időszaktól játszik meghatározó szerepet az idegenforgalom a keszthelyiek életében. „E városka évről évre nyáron jobban és jobban élénkül” – írja a Zala című újság ismeretlen újságírója, majd így folytatta: „Pezsgő fürdőélet van itt, s ha a kényelem nagyobb volna, bizonyára még többen látogatnák azt. A szépítésre nézve az utolsó években itt sok történt már, de még mindig kevés arra nézve, hogy többeket csaljjon ide, habár a fürdővendégek száma mindjobban gyarapodik. A város hatóságának különösen az utak tisztán tartására, öntözésre kellene több gondot fordítania. A fürdő ez évben igen jó, a víz is több, s a fürdő körül nagy élénkség is uralkodik, különösen azokban az órákban, mikor mindenki siet a Balaton üdítő hullámain felkeresni.”¹⁰ (2. kép)

A sorokból is kitűnik, hogy sok mindent kell még orvosolniuk a keszthelyieknek, hogy az ide látogatók jól érezzék magukat és élményekkel telve később visszatérjenek. Több keszthelyi egyesület a nyár folyamán számos alkalommal szervezett zenés-táncos mulatságokat üdülőknak és helybelieknek egyaránt. Kedvelt hely volt a Varga-féle kerti-helyiség, ahol „a keszthelyi csónakázó egyesület július hó 10-én tánc kószorut rendez.”¹¹ A zenés mulatságok azonban nemcsak a szórakozás miatt jöttek létre, hanem megfelelő alkalom volt az egyesületek, egyletek pénzügyi alapjának megerősítésére is. A Csónakázó Egyesület július 25-én „a nemzeti szálloda helyiségében, alaptökéje gyarapítására táncmulatságot rendezett, mely min-

den tekintetben igen jól sikerült s az egyesület alaptökéjét – mint hallottuk igen szép összeggel gyarapította.”¹² Ám nemcsak ez a mulatság bevétele gyarapította az egyesületet 1888 nyarán. „A keszthelyi csónakázó egyesület gr. Festetich Taszilótól gőz-yachtot kapott ajándékba s ismét rendezhet nagyobb kirándulásokat addig is, míg a beteg »Kisfaludy«¹³t valahogy meggyógyítják.”¹⁴

A zavartalan fürdőélethez hozzátartozott a nyári kellemes időjárás, a fürdön kívüli szórakozás lehetősége és a jó közbiztonság is. Július 9-én déltájban „a felhővel borított északnyugati égtájon egymás mellett két felhő-tölcsér keletkezett mely ritka légi tünemény. (...) A tünemény bámulói nagy háborút jósoltak a közel jövőre.”¹⁵ Szerencsére az időjárás rácsafolt erre a jóslatra.

Ezen a nyáron „Sághy Zsigmond magyar színtársulata igen változatos repertoírral tart Keszthelyen előadásokat.”¹⁶ Azonban ahogy a korabeli kritikákban olvasható, közepes házak előtt mennek az előadások, ám olyan is előfordult, hogy nézők hiányában elmaradt az előadás. Felmerül a kérdés, hogy ki a hibás, a színház vagy a néző? Egyfelől „Keszthely kicsi város, és ha van is szép számu intelligentiája, mely hivatva volna a nemzeti színügyet pártolni, sajnos nem elég vagyonos, tehát bizony nagyon számítva kell élnie s minden nem okvetlenül szükségeset kerülnie. Sághyék is hibásak: először, ily kis helyen nem kellene minden nap előadást tartani; másodsor nem kellene nagy hangu reklámokkal a közönséget elbolondítani akarani.”¹⁷ Szerencsére július végére Sághy színtársulatára „jobb napok hajnalpirja derengett,”¹⁸ köszönhetően többek között Lendvaynének, a budapesti Nemzeti Színház művésznőjének, aki vendégszereplésével emelte a társulat fényét, ám még mindig volt olyan színésznője a társulatnak, aki főként a fiatal urak körében aratott zajos sikert és nem a műértökében.

Sikert azonban nemcsak művészek arattak a Balaton-part településen, hanem csendőrök is, akik au-

⁸ Zala. 15. évf., 35. sz. 1888. augusztus 26. 3. p.

⁹ A walesi herceg 1888. szeptemberi keszthelyi látogatása alkalmából már használták a vasúti pályát, ám a tényleges forgalom csak szeptember 27-én indult meg a vonalon.

¹⁰ Zala. 15. évf., 32. sz. 1888. augusztus 5. 2. p.

¹¹ Zala. 15. évf., 27. sz. 1888. július 1. 2. p.

¹² Zala. 15. évf., 31. sz. 1888. július 29. 3. p.

¹³ 1888 nyarán a Balaton egyetlen gőzhajója javítás alatt volt, több újság számolt be erről, hogy „igazán botrány, hogy a magyar tenger ily paragon van hagyva.” (Zala. 15. évf., 25. sz. 1888. június 17. 3. p.)

¹⁴ Fővárosi Lapok. 25. évf., 224. sz. 1888. augusztus 13. 1646. p.

¹⁵ Zala. 15. évf., 29. sz. 1888. július 15. 2. p.

¹⁶ Zala. 15. évf., 24. sz. 1888. június 10. 3. p.

¹⁷ Zala. 15. évf., 26. sz. 1888. június 24. 2. p.

¹⁸ Zala. 15. évf., 29. sz. 1888. július 15. 2. p.

gusztusban egy tolvajbandát juttattak a rácsok mögé. A banda főleg kocsisokból és cselédekből állt, akik már 1884 óta folytatták bűnös üzelveiket. Lebukásukhoz a Pető Vilmos keszthelyi kereskedő raktárából eltulajdonított tárgyak vezették el a rend és a csend őreit. A raktárba „a padlás-ablakon hatoltak be, nagyobb mennyiségű gyolcsot, olajat, petroléumot s más a vegyeskereskedéshez tartozó cikkeket loptak el. A csendőrség eddig 7 egyént, köztük 2 nőt – kik főcinkosok voltak – tartóztatott le (...) a nyomozás a csendőrség részéről tovább folyik s van kilátás rá, hogy 20–30 orgazda is lépre kerül.”¹⁹

Ám nemcsak bűnözők lehetnek veszélyesek a keszthelyiekre és az itt nyaraló vendégekre, hanem szabadon kószáló krokodilusok is. Még az országos lapok is felkapták azt a hírt, hogy 1888 májusában „a veszedelmes fenevadak állítólag egy Keszthelyen levő állatseregletből szabadultak ki. Természetesen rögtön akadtak olyanok, a kik látták a krokodilusokat, sőt egy legény azt is híresztelte, hogy őt meg akarták enni, mikor a parton járkált.”²⁰ A lapok véleménye szerint mindez kacsa és nem krokodilus, ám sokan úgy gondolták, hogy a Balaton veszélyessé vált. Júniusban a szomszédos Veszprém vármegyében is kitört a riadalom, ezért a megyeszékhely kapitánya, Fejes Antal hivatalos levelet írt a városbírói hivatalnak. Csirke Ivánnak, Keszthely jegyzőjének a Veszprém rendőrkapitányának szóló válasza – a szélesebb közönség megnyugtatása érdekében – megjelent a korabeli sajtóban. „Az 1636/888 számú becses megkeresésére vonatkozólag van szerencsém tisztelettel értesíteni, hogy a krokodilusokról keringő hír alaptalan mese, sem itt sem másutt el nem szökött. Balatonban nincs – de nem is lehet. Ily hír ezelőtt egy hóval nálunk is keringett, siettünk is lehetőleg megczáfolni, szerencsére sikerült is – a hír koholóját azonban nem lehetett kinyomoztatnunk. kérjük az ottani közönséget ezen pletyka valótlanosságáról felvilágosítani.”²¹ De vajon mi lehetett az oka egy olyan történet születésének, mivel „egy kissé is civilizált ember aligha rettegett a »balatoni krokodilus«-tól.”²² Az újságok tudni vélték, hogy „e hír a Balaton-parton azért kapott lábra, hogy a fürdőzőket a hűvös időjárásban visszatartsa a fürdéstől.”²³

1895 nyara

Július elején hamisítatlan nyár volt Magyarországon. A hónap második napján „hazánkban az idő néhány szorványosan előforduló kisebb zivataros eső kivételével országszerte száraz és a hőmérséklet folytonosan emelkedőben van. (...) A legnagyobb volt a hőség Keszthelyen: 27,2 C°.”²⁴ A kellemes nyári időjárás egyre több turistát vonzott a városba, a keszthelyi kereskedők pedig igyekeztek a legnagyobb és legszínvonalasabb választékot kínálni. Vajda János a Fő utcán, a Dékmár-féle házba új szikvízgyárat létesített, ahol a „folyékony szénsavval gyártott szikviz és pezsgő italoknál a kezelés semmiféle tisztátalansággal nincs összekötve, a szikviz folyton egyenlő kitűnő s semmi mellékíze nincs, jégbehűtött pezsgő italok állandóan kaphatók.”²⁵ Mérei Ignác úri divatkereskedése a nyári idényre többek között sport és kerékpározó öltözeteket kínált, valamint „nagy választék Tourita ingekben, Tricot-szatein és selyemből, Sport övek, Kerékpározó harisnyák, Sport sapkák legszebb kivételben.”²⁶ Nem véletlen a sportruhák nagy választéka. Mérei Ignác üzletével szemközt volt Frisch Samu aranyműves és műórás boltja, amely ebben az idényben egy kerékpár-raktárral bővült. A tulajdonos „ajánlja a kerékpározók b. figyelmébe a legújabb rendszerű kerékpárokat eredeti áron.”²⁷ Azoknak a vevőknek, akik még nem tudnak kerékpározni, azokat ingyen megtanítják – ezt ígéri az üzlet reklámja. **(3. kép)**

A reklámok és a hírek alapján úgy tűnik, hogy a nyár egyik fő témája Keszthelyen a sport volt. Aki csak tehette, földön és vízen is kipróbálhatta tehetségét és kitartását. Aki kedvet kapott a kerékpározásra, akár tagja lehetett az újonnan létesült Balaton Kerékpár Egyesületnek. „Az egyesület célja első sorban a kerékpározásnak menetszabályokkal rendezett sport-szerű művelése és terjesztése, továbbá versenyek, társas kirándulások rendezése.”²⁸ A már az indulásakor 22 tagot számláló egyesület vezetői között találjuk többek között Frisch Samu ékszerészt, aki a pénztárnoki tisztséget kapta meg.

¹⁹ Pesti Hírlap. 10. évf., 232. sz. 1888. augusztus 22. 5. p.

²⁰ Budapesti Hírlap. 8. évf., 169. sz. 1888. június 19. 7. p.

²¹ Pápai Hírlap. 1. évf., 9. sz. 1888. július 8. 6. p.

²² Budapesti Hírlap. 8. évf., 190. sz. 1888. július 10. 7. p.

²³ Pápai Hírlap. 141. évf., 9. sz. 1888. július 8. 6. p.

²⁴ Budapesti Hírlap. 15. évf., 178. szám. 1895. július 3. 7. p.

²⁵ KH. 18. évf., 27. sz. 1895. július 7. 6. p.

²⁶ U. o. 8. p.

²⁷ U. o. 6. p.

²⁸ KH. 18. évf., 28. sz. 1895. július 14. 2. p.

A kerékpározó egyesület azonban más sportágakkal is együtt kívánt működni, így az úszással is, amely a Balaton miatt nagy népszerűségnek örvendett. Ejury Lajos okleveles gyógyszerész is ezt a nagyszerű sportot űzte és július 28-án szintén benevezett az év egyik legjelentősebb úszóversenyére, a Siófokon megrendezett úszóbajnokságra. Előtte, 25-én azonban már megmutatta, hogy milyen sportteljesítményre képes, Balatonberényből úszott át Keszthelyre. „A kiváló úszó ezen 11 kilométernyi utat 2 óra 47 perc alatt tette meg.”²⁹

Ám nemcsak szabadidőben hódoltak a keszthelyiek a sportolás örömeinek, hanem az iskolai tantervnek is szerves része volt a testedzés, amelyet a diákok nyilvános vizsgákon mutattak be. A főgimnázium tanulói „igazán bámulatos ügyességet fejtettek ki, különösen szertornázás, magasság- és távolugrás. (...) Mulatságos volt a kötélhúzás és cigánykerekezés, mely alkalommal élénk tapsvihar jutalmazta Molnár Gergely II. oszt. tanulót, ki a nélkül, hogy kezei, vagy feje a földet érintették volna nagy bravourral kétszer vetett bukfencet a levegőben.”³⁰

A sport és a testedzés egyre inkább hozzátartozott az egészséges életmódhoz, ám a keszthelyiek és az ide látogatók egészségének nem tettek jót a poros utcák. Június elején az északi szél annyira felkavarta a port, hogy az nagy bosszúságot okozott az utcákon sétáló embereknek. Bár az utcákat helyel-közzel locsolták, többen úgy vélték, hogy „az illetékes hatóságok most úgy gondolkoznak, hogyha a hölgyeknek elég, ha egyszer locsolják meg őket egy évben, akkor tán az utcáknak is elég lesz.”³¹ Ám általános vélekedés volt, hogy az utak és a terek öntözésére nemcsak a fürdőévadban kellene nagy figyelmet fordítania a közegészségügy érdekében, hiszen így lehet emelni a város, a Balaton és a fürdő hírnevét.

A Balaton sokféle arcát mutatta ezen a nyáron is. A tavaszi esőzések és viharok következtében még június elején is áradt a tó, a parti sétányok a Balaton mentén víz alatt voltak. Keszthelyen „minden erősebb keleti szél alkalmával a víz kitódul a Hullámig s az új hotelig. Csütörtökön is akkora vizet hajtott ki a szél, hogy az új hotelig alig lehetett bemenni. A vízzel annyi apró

hal került ki, hogy a gyermekek a sétányokon fogdosták őket.”³² Azonban nemcsak a part menti szállók kerültek lehetetlen helyzetbe, hanem a fürdőházak is. A magas vízállás miatt az úszni nem tudó fürdővendégek kerültek bajba, amit a fürdőbizottság megpróbált orvosolni, „mindkét szigetnél lécczel s esetleg erős kötéllal bekerített tágas deszka padozatot fog készíttetni, hogy ez által a fürdő használatását az úszni nem tudóknak és a gyermekeknek lehetővé tegye.”³³

Az élénkülő idegenforgalom következtében egyre nagyobb igény volt új szálláshelyek létrehozására. Június közepén volt a Balaton-part új szállodájának hivatalos átvétele, amelyben 50 szoba várta a vendégeket. A terveket Schadl János keszthelyi építész készítette, az építkezés vezetője pedig Hencz Antal volt. „A bizottság az épület minden egyes részét külön-külön tekinté meg a padlástól a földszintig, a kőműves munkától a festés mázolásig, s mindennel igen megvoltak elégedve. A kőműves munka vezetője Veháp Lajos, az asztalos munkát Vilim asztalos, az ács munkát Pintér, a bádigos munkát Rirsch, a lakatos munkát Herman György, a kőfaragó munkát Pollacsek, a festést és mázolászt Studeni keszthelyi iparosok végezték.”³⁴ A hivatalos átvétel után az új szálló melletti Hullám szállóban remek ételek és italok mellett köszöntöttek azokat, akik munkája nyomán egy újabb szállóval gyarapodott Keszthely. Az új szállót ideiglenesen a Garni névvel illették, ám ez nagy felháborodást váltott ki. A korabeli sajtóban valóságos elnevezési láz tombolt. Volt olyan, aki így írt erről: „már készletbe tartottam vagy három ajánlatot, s ezek a következők: Fogas-szálloda, Keszthely-szálloda, Vihar-szálloda.”³⁵ Egy zalaszentgróti levelező a Rianás nevet javasolta, „a mely a Hullám mellett igen szépen megállja a helyét, mert az egyik téli, a másik nyári mozgását jelenti a Balatonnak.”³⁶ A szálló végül a Balaton nevet kapta. **(4. kép)**

A nyár vendégei az új szállónak is köszönhetően egyre nagyobb kényelembe érezhették magukat és különféle szórakozási lehetőségek közül választhattak. Akiket a komolyzene érdekelt, azok az Amazon Szálló nagytermében Kertész Ödön operaházi énekes és művésztársai hangversenyét hallgathatták meg. „Kertész Ödönt úgy megjelenésekor, mint távozásakor bő tap-

²⁹ KH. 18. évf., 30. sz. 1895. július 28. 4. p.

³⁰ KH. 18. évf., 26. sz. 1895. június 30. 3. p.

³¹ KH. 18. évf., 22. sz. 1895. június 2. 2. p.

³² KH. 18. évf., 23. sz. 1895. június 9. 4. p.

³³ KH. 18. évf., 24. sz. 1895. június 16. 4. p.

³⁴ KH. 18. évf., 25. sz. 1895. június 23. 3. p.

³⁵ KH. 18. évf., 27. sz. 1895. július 7. 1. p.

³⁶ KH. 18. évf., 26. sz. 1895. június 30. 2. p.

sokkal jutalmazták, s az a siker, amit aratott, reméljük további pályáján sem lesz hozzá hűtelen.”³⁷ Akik könnyedebb szórakozásra vágytak, azok július 22-én a Hullám Szállóban szép számmal vettek részt a szokásos Anna-táncoskorúcska elnevezésű nőegyleti nyári táncmulatságon, „ahol a csárdás fél 10 után kezdődött s tartott a táncz és jókedv reggeli 5 óráig.”³⁸ A fürdő vendégeinek névsorát a helyi lap hetente közölte. Am volt, amikor maga a Keszthelyre látogató vendég lett szenzáció.

József főherceg, mint a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka június 3-án érkezett meg a keszthelyi pályaudvarra, ahol Svastics Benő, Zala vármegye főispánja, Festetics II. Tasziló gróf, királyi főpohárnok, Takách Imre főszolgabíró, Nagy István városbíróval az élén Keszthely előjárósága, valamint a huszárság és a tűzoltóság vezetői és lelkes, éljenző közönség fogadta. A főherceg és kísérete a Festetics-kastély vendégeként grófi fogatokon vonult végig Keszthelyen, „a gazdagon feldíszített város külseje jelezte, hogy falai között magas vendég időz.”³⁹ Másnap, június 4-én József főherceg megtartotta a Deák Ferenc utcai laktanyában hivatalos szemlét, majd fogadta a város küldöttségét. „Pontban 12 órakor Festetics Tassilo grófnál 14 terítékű ebéd volt”⁴⁰, amelyen többek között rántott fogasszeleteket, vadhúsból készült hurkát szarvasgombamártással és tavaszi fagyaltbombát szolgáltak fel⁴¹. **(5. kép)**

Am a nyár nemcsak a híres vendégekről és felhőtlen szórakozásról szól, hanem komoly pénzügyi és hivatali döntésekről is. Augusztus 3-án tartotta Keszthely képviselőtestülete az őszi rendes közgyűlést, amelyen a legfontosabb napirendi pont Keszthely 1896. évi költségvetési irányszámainak elfogadása volt.

Keszthely 1896. évi előirányozott bevételei az előző év pénztári maradványából, értékpapírokból, haszonbérekből, a balatoni fürdői és rendkívüli bevételekből adódtak. Ezek értéke összesen: 38.538 forint 31 krajcár, ahogy ezt a helyi újság, a Keszthelyi Hírlap is megírta, így tájékoztatva a keszthelyieket településük pénzügyi helyzetéről. A bevételek mellett a kiadások

kat is felsorolták. A tisztviselők és a szolgák fizetésére, kegydíjakra, a lelkész, a kántor és a templomszolga fizetésére, tanügyi kiadásokra, nyugdíjakra, a balatoni fürdőre, valamint rendkívüli és vegyes kiadásokra 51.898 forint 33 krajcárt terveznek, „amelyből marad fedezetlen 13360 forint (...) Ezen összegből az uradalom a fennálló egyezés szerint megtérít 28%-ot, vagyis 3740 frt 80 krt.”⁴² A többi azonban a keszthelyieknek kell megfizetniük 40%-os pótdó formájában.

1907 nyara

Június elején Keszthely villanyfénybe borult. „A Kossuth utca valóságos tündéri fényben pompáz. A mellékutcák világítása is sokkal szebb az eddigi petróleum-lámpák világítása helyett. A Balatonpart pedig valósággal elragadó. (...) A part nagy ivlámpái mellett nappali világosságban ragyognak a büszke épületek.”⁴³ A város közvilágításának mikéntje pár éve már meghatározta a közhangulatot. Sokan az acetilén gáz mellett foglaltak állást az elektromossággal szemben, ám a Festetics-kastélyban már 1904-ben a lecserelték⁴⁴ a gázlámpákat korszerű elektromos világításra.

Keszthely köztéri világítására a Ganz Villamossági Rt. adta a legjobb ajánlatot, amelyet 1906 áprilisában a helyi közgyűlés elfogadott⁴⁵. 1906 őszén a keszthelyi belvárosban nyitott a Ganz egy építési irodát, ahol a magánházak villamosításával kapcsolatos költségvetéseket és terveket lehetett megnézni, valamint „nagy csillárraktár is létesített, ahol mindenki megtalálhatja az igényeinek megfelelő elektromos lámpákat.”⁴⁶

Mivel a villanyvilágítás vált uralkodóvá Keszthelyen, mindenki igyekezett megszabadulni a már elavult gázlámpáitól. Bronner Hermann keszthelyi szállodatulajdonos „egy dupla acetilénvilágító készülék teljes felszereléssel a hozzávaló vezető csövekkel”⁴⁷ kínálta eladásra. Mások nagy üzletet láttak az elektromosság megjelenésében és elterjedésében, így például Ditmar R. csillárgyáros, aki a belvárosban nyitotta meg villamos csillárraktárát Marton Mór kereskedésében. Nemcsak csillárokat és lámpákat árult, hanem jártasnak mondta magát „petróleum lámpáknak villa-

³⁷ KH. 18. évf., 29. sz. 1895. július 21. 3. p.

³⁸ KH. 18. évf., 30. sz. 1895. július 28. 3. p.

³⁹ KH. 18. évf., 23. sz. 1895. június 9. 2. p.

⁴⁰ U. o. 2. p.

⁴¹ A menüsor franciául u. o. 2. p.

⁴² KH. 18. évf., 31. sz. 1895. augusztus 4. 4 p.

⁴³ KH. 30 évf., 23. sz. 1907. június 9. 1. p.

⁴⁴ KH. 26. évf., 49. sz. 1903. december 6. 4. p.

⁴⁵ KH. 29. évf., 16. sz. 1906. április 22. 2–3. pp.

⁴⁶ KH. 29. évf., sz. 1906. november 18. 7. p.

⁴⁷ KH. 30. évf., 23. sz. 1907. június 9. 7. p.

mosra való átalakításában⁴⁸ is.

A villanyfény a Balaton-parti multságok ragyogását is emelte. A hagyományosnak mondott augusztusi 18-i Balaton-parti multságon, amelyet a kórházalap javára rendeztek, a parton már elektromos lampionok világítottak. Úgy tűnik, hogy egyre nagyobb teret nyer a villamosság, ezért szükséges volt az áramot adó villamos telepet is ellenőrizni a biztonság kedvéért. Augusztus 26. és 31. között végezték el a városi elektromos művek műszaki felülvizsgálatát, „mely az összes berendezésekre kiterjedt az igazolta, hogy a Ganz-cég mindenben kifogástalanul eleget tett kötelezettségének és hogy a cég a vállalt garantiákat mindenben megtartotta.”⁴⁹ (6. kép)

A 20. század eleji technikai fejlődést nemcsak az utcai lámpák prezentálták. Június 22-én a tél óta működő helyi telefonhálózatot „kiépítették városközi interurbán telefontárrá. A vezetéket Keszthelyről Kanizsára halad.”⁵⁰ A keszthelyiek úgy vélték, így az egész világgal, Budapesttel, Párizssal, Berlinnel, Béccsel is kapcsolatot tudtak teremteni. „Három percnyi használatért a díj 2 korona s minden megkezdett további 3 percért újabb 2 korona fizetendő.”⁵¹ A díjszabás pár nap múlva megváltozott, csökkent a tarifa némely városba irányuló hívás esetében. „Csáktornyára, Z.-egerszegre és Nagykanizsára való 3 percig tartó használat árát 2 koronáról 1 koronára szállította le.”⁵² A telefon a helyi életben is egyre nagyobb szerepet játszott. Aki a 30-as helyi telefonszámot hívta, annak Mérei Ignác boltját kapcsolták. A keszthelyi kereskedő és nyomdatulajdonos és a Keszthelyi Hírlap kiadója mindig az évszaknak megfelelő választékot kínálta. Új nyomdája többek között könyvek, folyóiratok, meghívók, étlapok, hivatalos nyomtatványok készítését vállalta „a legegyszerűbbtől a legdiszesebbig a legújabb kor ízlése szerint modern kivitelben, a legjutányosabb áron.”⁵³ Ám ezen az üzlet telefonszámán nemcsak őt lehetett elérni, hanem Frisch Samu aranyműves, műórás, látszerész és kerékpárraktáros legújabb vállalkozását is, az Automobil közlekedési vállalatot is. Frisch Samu automobilja Keszthely és Hévíz között

közlekedett, „a viteldij Hévizre és vissza személyenként 3 korona több személy egyszerre való szállításánál egyezség szerint.”⁵⁴

A keszthelyi közlekedést ezen a nyáron még nem az autók uralták, hanem a bérkocsik és az omnibuszok uralták. A közlekedési szabályok be nem tartása és a járművek nem szakszerű használata nem egyszer okozott balesetet. Július utolsó napján a Festetics-kastélytól nem messze, az Amazon Szálló előtt egy utasokkal túlszűfolt omnibusz „egyik hátsó kereke eltört, a kocsi felfordult s utasai, 18 hölgy kiborult. Szerencsére senkinek sem történt komoly baja, csak néhányan szenvedtek jelentéktelen sérülést.”⁵⁵ Nem kellett azonban ahhoz túl zsúfolt kocsi, hogy baj történjen. Júniusban Bezerédj Lászlóné unokahúga csaknem végzetes balesetet szenvedett egy elejtett levél miatt. A kisasszony, miután leejtette a levelet, kérte a kocsist, hogy szálljon le és vegye fel. A férfi így is tett, ám „a lovak hirtelen megbokrosodtak s vad száguldással ragadták a könnyű kocsit végig a Kossuth L.-utcán. Többen próbálták a megvadult állatokat feltartóztatni. (...) Mindenki a kocsiban ülő kisasszony életéért rettegett, ki azonban bámulatos lélekjelenléletet tanúsított.”⁵⁶ Az ifjú hölgy meg tudta fogni a gyeplőt és próbálta megfékezni a lovakat. Az ijesztő rohanás Keszthely-Polgárváros végén, a Felsőmajorban ért véget, ahol a cselédek megállították a megvadult lovakat. „A kisasszonyt szerencsés megmeneküléseért és hősiességéért lelkes ovációban részesítette a közönség.”⁵⁷

„Hát nálunk a bérkocsisoké a világ fele”⁵⁸. Mert hiába az igyekezet, hogy nyáron a város a szebbik arcát mutassa, a bérkocsisok a Hungária Szállóval szemben fényes nappal mosták le a kocsikat és lovaikat. Ilyenkor minden úszott a vízben, és senki nem törődött az utca és a járda tisztaságával, valamint a járókelők ruhái veszélybe kerültek. Aki pedig fel mert szólalni ez ellen, azt „a bérkocsisok röheje követi.”⁵⁹ (7. kép)

Sajnos ezen a nyáron a bérkocsisok nemcsak ilyen tettekkel írták be nevüket Keszthely szégyenkönyvé-

⁴⁸ U. o. 8. p.

⁴⁹ KH. 30. évf., 35. sz. 1907. szeptember 1. 3. p.

⁵⁰ KH. 30. évf., 25. szám. 1907. június 23. 3. p.

⁵¹ BV. 11. évf., 25. sz. 1907. június 23. 3. p.

⁵² KH. 30. évf., 26. sz. 1907. június 30. 3. p.

⁵³ KH. 30. évf., 31. sz. 1907. augusztus 4. 5. p.

⁵⁴ KH. 30. évf., 30. sz. 1907. július 28. 5. p.

⁵⁵ KH. 30. évf., 31. sz. 1907. augusztus 4. 3. p.

⁵⁶ BV. 11. évf., 25. sz. 1907. június 23. 3. p.

⁵⁷ U. o. 3. p.

⁵⁸ BV. 11. évf., 30. sz. 1907. június 28. 4. p.

⁵⁹ U. o. 4. p.

be. Június végén Briher Lajos hévízi vendéglős egy nagykanizsai közvetítő irodától egy cukrászsegédet kért. A cég július 3-án, szerdán az esti vonattal csak egy fiatal lányt tudott küldeni, aki viszont nem felelt meg a vendéglős igényeinek, így még ezen az éjszakán azzal a kocsival, amellyel Hévízre érkezett, visszaküldte Keszthelyre. „A kocsin csak ketten ültek: a leány és a kocsis. A néptelen uton a bestiális kocsis rátámadt a védtelen leányra és erkölcstelen merényletet követett el rajta.”⁶⁰ Sajnos azonban nem értek véget a fiatal lány szenvedései. Miután a kocsis elkövette szörnyű tettét, nem az állomásra vitte a meggyalázott lányt, hanem a Zárda utcába, ami a bérkocsisok egyik helye volt. Itt „a szegény leányt átadta társainak, kik az istállóba hurcolták. A szerencsétlen teremtés torkaszakadtából kiabált segítségért, mire figyelmes lett a Kossuth Lajos utcában cirkáló rendőrszolgálat s kimentette a vadállatias emberek kezei közül. A kocsisok ellen az eljárást megindították.”⁶¹

A bérkocsisok mellett a piaci választék és a kofák viselkedése is sok bosszúságot okozott. A gyümölcs-hiány szembetűnő volt, ám olyan vásárló is akadt, aki egeret is kaphatott volna az uborka mellé. Egy fürdővendég „midőn a kosarában válogatott, egy egernek a farka akadt a kezébe. Ijedten kérdezte az árusítótól, hogy hogyan került az eger a kosárba, mire ő azt felelte, hogy a feje felett lévő falombozatról esett bele észrevétlenül.”⁶² Tehát egerből több volt, mint kellett volna, viszont a piacon alig volt választék gyümölcsből. Szilvát alig lehetett kapni, „körtéből volt termés, amiből számbavehető mennyiséget hoznak a piacra úgy, hogy 5–8 drb tüskés-körtét adnak 4 fillérért. A diótermés mindenfelé szintén szépen ígérkezik.”⁶³ A nyár slágergyümölcse akkor is a dinnye volt, amit más megyékből hoztak és valamennyire enyhítette a gyümölcs-hiányt.

A kofák némelyike még az éretlen gyümölcsöt is hozott a piacra. Egyik alkalommal, amikor ezt egy fürdővendég észrevette és szólt egy arra járó rendőrnek is megemlítette, szokatlan dolog történt. „A rendőr nagyon haragos ábrázattal az áruló asszonyokhoz siet és kemény szavakkal. De nem ám azért, hogy éretlen gyümölcsöt árulnak, hanem azért, hogy mért oly sza-

marak, hogy a gyümölcsöt olyanoknak adják el, kik megismerik rajta vajon érett, vagy éretlen-e?”⁶⁴ Ám a kofák nem csak így okoztak problémát. A termelők hiába hozták be Keszthelyre az áruikat, „a kofák még a város végén összevásárolnak tőlük mindent, vagy utasítást adnak nekik, hogy összes áruikat kinek, hová vigyék. (...) Vajon (...) mikor lesz vége ennek a türhetetlen állapotnak?”⁶⁵ – tették fel ezt a költőinek szánt kérdést a vásárlók.

Persze a keszthelyi piacon nemcsak a kofák miatt kellett aggódni, hanem a vásárlók egy része miatt is, akik folyton-folyvást kóstitták a tejfelt vásárlás előtt. A tejeles bődönben lévő kanalat nyalták le a hölgyek, így ellenőrizve a minőségét. Azonban ez a kor a tbc kora volt, amely ilyen módon is terjedt. „Ki gondol arra, hogy a rózsaszínű nyelvecskék néhány tuberkulózis bacillust szedhetnek össze, amelyek megfertőzethetnek egy családot. Bizony jó lenne a közönséget erről a szerfölről esztelen s izléstelen kóstitgatásról végre is leszoktatni.”⁶⁶ A hölgyeket azonban nemcsak a tejfelkóstitól akarták leszoktatni, hanem az uszályos ruha, a slepp viseléséről is. Az utcákon és a parkban sétáló hölgyek földet seprő ruhája felverte a port és a megszáradt köpetet is, amely a magában hordozta a tbc-t. „Ezért nemcsak a keszthelyi, hanem a többi balatoni fürdő is jól tenné, ha táblákat tenne ki, melyeken a sleppes dámákat intenék – A hölgyeket kérjük, hogy uszályos ruhájokkal a port föl ne verjék! – Mikor egy-egy hölgy a táblára nézve eszébe jutna, hogy fürdőhelyen nem épen muszáj észszerületlenül öltözködni.”⁶⁷ (8. kép)

Az egészség megőrzése fontos feladat és azt is tegyük hozzá, hogy remek pénzkereseti lehetőség is volt. Ezt is mutatja, hogy a fürdőévad kezdetén megjelentek a budapesti fogorvosok Keszthelyen. Fogműtermeiket szállodákban és magánházakban rendezték be. Az Amazon Szálló 5. számú szobájában rendezte be rendelőjét „dr. Wertheimer, ki a Billroth és Gussenbauer-féle klinikának műtőorvosa volt.”⁶⁸ A rendelési idő reggel 8 óra és délután 5 óra között tartott, a fogorvos „fogat kokainnal és narkozissal fájdalom nélkül huz, fogtöméseket porcellánnal, arannyal és

⁶⁰ BV. 11. évf., 27. sz. 1907. július 7. 5. p.

⁶¹ U. o. 5. p.

⁶² BV. 11. évf., 33. sz. 1907. augusztus 18. 5. p.

⁶³ KH. 30. évf., 34. sz. 1907. augusztus 25. 5. p.

⁶⁴ BV. 11. évf., 30. sz. 1907. július 28. 5. p.

⁶⁵ BV. 11. évf., 29. sz. 1907. július 21. 4. p.

⁶⁶ KH. 30. évf., 31. sz. 1907. augusztus 4. 3. p.

⁶⁷ KH. 30. évf., 27. sz. 1907. július 7. 3. p.

⁶⁸ KH. 30. évf., 26. sz. 1907. június 29. 4. p.

ezüsttel végez.”⁶⁹ A budapesti dr. Blum Róbert fogorvos és Berger Alfréd fogművész az Erzsébet királyné úti Schleiffer-villában kezdte meg rendelését. Ők egy órával tovább, délután 6-ig végezték a vizsgálatokat és a rendeléseket júniustól augusztusig. Feladataik közé tartozott: „fogak és fogsorok mesteri kivitelben, szájpaddás nélküli fogak, aranykoronák, hidmunkák s minden e szakmába vágó dolgok készítése.”⁷⁰

Az egészséges életmódhoz hozzátartozott egy jó fürdés a Balatonban. Ám felmerül a kérdés, hogy kinek mikor tesz jót néhány hossz a Balatonban, vagy csak annyi, hogy belemártózzanak a tóba. Sokan a reggeli, mások a délutáni vagy az esti fürdésre voksoltak. Nézzük tudományos oldalról: „Kora reggel csak annak jó a fürdő, a kinek egészséges az idegrendszere. A ki a hideg fürdő után bágyadtnak és gyöngének érzi magát, annak abba kell ezt hagyni. Sűrű vérű, kövér és nem ideges embereknek jobb a délutáni, vagy lefekvés előtti fürdés.”⁷¹ Az is fontos, hogy a fürdés jól hasson a vérkeringésre, ezért jól meg kell dörzsölni a testet egy puha törölközőbe. (9. kép)

A Balaton azonban nemcsak örömet, hanem veszélyt is rejtett a fürdőzők számára. Sajnos a tó ezen a nyáron is több embert elragadott, ám szerencsére voltak olyan emberek, akik életét sikerült megmenteni. Augusztus közepén egy úszni nem tudó hölgy „mélyebbre beuszott, miközben lába alól a talajt elveszítette és hangos segélykiáltásokat hallatott. Az éppen arra uszó ifjak kimentették s a partra segítették.”⁷² A hölgy ugyanolyan szerencsével járt, mint júniusában Eskstein Rezső budapesti kereskedő, aki amint beúszott a Balatonba, összecsaptak a feje felett a hullámok. „Szerencsére többen látták a szigetről a szerencsétlen ember vergődését és segítségért kiáltottak. A segélykiáltásra Romay Mihály⁷³ ny. adóellenőr kijött kabinjából, bevetette magát a vízbe s a már fuldokló nagykereskedőt kezénél fogva megragadva kivonszolta a partra.”⁷⁴

Egy jó és kellemes fürdés után számtalan szórakozási lehetőség várta az érdeklődőket. A nyári mulatságok során a keszthelyiek és az ide látogató vendégek választhattak hangversenyek, kabaré-estélyek és színházi előadások közül is. A Balaton-parti Hullám szálló ezen a nyáron is gyakran adott nyári mulatságoknak és hangversenynek helyet. Június 30-án a helyi iparosok dalköre a szálló nagytermében tartotta az évi nyári hangversenyét, ahol magyar és finn (!) dalok hangoztak el, „a hangverseny után táncmulatság következett, mely egész reggelig tartott.”⁷⁵ Július 18-án pedig a szálló nagy táncterme telt meg helyiekkel és fürdővendégekkel, akik egy ismerkedési esten vettek részt. „A meghívón előre felkérte a rendezőség a közönséget, hogy lehetőleg utcai jelenjenek meg. Ezzel a rendezőség az estélynek családias jelleget akart kölcsönözni, mely teljes mértékben sikerült.”⁷⁶ Az ismerkedési estély a mulatságon kívül jótékony célú volt, a keszthelyi kórházalap megsegítésére szolgált volna, ám sajnos „ezen célra nem jutott, mert alighogy fedezni lehetett az előállott költségeket.”⁷⁷

A majd két hónapos fürdőidényben szinte minden nap voltak színházi előadások, ahol zenés és prózai darabok váltották egymást. Az idény elején még nagyobb számban látogatta a közönség az előadásokat, ám a végére megcsappant a létszám. A színészek hozzáállása sem volt mindig megfelelő, az újságokban többször megjelent, hogy „egyik-másik színésznő nem veszi komolyan a közönséget. Raskó a legkomolyabb szerepekben elneveti magát. Ezért pedig nem szívesen fizet ám a közönség. Ismételjük meg tehát, tessék komolyabban venni a közönséget! A nevetés még nem művészet s műélvezetet nem nyújt, a közönség pénzéért pedig azt vár.”⁷⁸

1913 nyara

„Keszthely város a fürdő fejlesztésére 400.000 K. kölcsönt akar felvenni, melyet 60 év alatt évi utólagos annuitással törleszt. A kölcsön megkötésére két

⁶⁹ U. o. 5. p.

⁷⁰ U. o. 6. p.

⁷¹ KH. 30. évf., 29. sz. 1907. július 21. 4. p.

⁷² KH. 30. évf., 33. sz. 1907. augusztus 18. 3. p.

⁷³ Romay Mihály az életmentés ellenére Keszthely múlt századi bűnügyi krónikájának egyik hírhedt szereplője. 1911. január 16-án több lövéssel meggyilkolta dr. Lénárd Ernő királyi közjegyzőt. A gyilkosság után öngyilkos lett. A bűnügy részleteiről Iski Szilvia: Keszthelyi pitaval anno. Gyilkosságok a Balaton-parti településen a 20. század elején – a korabeli sajtó tükrében. In: Zalai Múzeum 23. 331–339. pp.

⁷⁴ BV. 11. évf., 25. sz. 1907. június 23. 4. p.

⁷⁵ BV. 11. évf., 27. sz. 1907. július 7. 4. p.

⁷⁶ BV. 11. évf., 29. sz. 1907. július 21. 4. p.

⁷⁷ KH. 30. évf., 29. sz. 1907. július 21. 3. p.

⁷⁸ BV. 11. évf., 34. sz. 1907. augusztus 25. 3. p.

pénzintézet tesz ajánlatot: az egyik 4 ½ % évi utólagos kamatláb mellett 84 K. árfolyammal, a másik 5 % évi utólagos kamatláb mellett 96 K. árfolyammal kész a kölcsönt megkötni. Melyik ajánlat előnyösebb a városra nézve.”⁷⁹ A feladat nem a városi képviselő-testület egyik üléséről származik, hanem június végén a keszthelyi katolikus főgimnázium végzős hallgatói ezt a mennyiségtani feladatot oldották meg az írásbeli érettségi során. **(10. kép)**

Az iskolai élet feladatai a valóságot tükrözték, mert Keszthelyen a balatoni fürdő, és egyben a város infrastruktúrájának fejlesztésének anyagi kérdése mindig napirenden volt. A városba vasúttal érkezők először a pályaudvarral találkoztak, amely ebben az időben több felújításon esett át. „Az állomás előtti teret szüntelen rendezték, kikövezték; a disztelen fakorlátot a pályaudvarról eltávolították s új korlátról gondoskodnak, melyek méltók lesznek Keszthely nagy nyári forgalmához.”⁸⁰ További feladatként még az állomás illemhelyének cseréje és a villanyvilágítás bevezetése várt még a vasutasokra.

A keszthelyi fürdő kabinjai is rászolgáltak a javításra. „Némelyik bezárt kabinajtó a legszelidebb nyomásra is kinyílik s könnyűvé teszi a lopást.”⁸¹ Volt olyan kabintulajdonos, aki azt vette észre, hogy kabinja falait összefirkálták, és amit ráírtak, az nem mindig bírta volna a nyomdafestéket. Javasolta, hogy „az ilyen dolgokra szigorúan felügyeljenek. A fürdőbe jó izlésű emberek is járnak, akik nem hajlandók tovább tűrni, hogy egyesek ferde gondolkodásának a piszkos eredményét élvezzék. Az ilyen tisztességtelen embereknek nem a fürdőben van a helyük.”⁸² **(11. kép)**

A balatoni élet nemcsak a fürdésről szólt, hanem a szórakozásról is. És ha a szórakozás összekapcsolódik a jótékonyssággal, akkor mindenki megkapta, amit szeretett volna. A keszthelyi közkórház alapja számára július 20-án egy nagyszabású Balaton-parti ünnepséget rendeztek. Már július közepén közzétették a felhívást, hogy minél többen jelenjenek meg, és így minél több pénz lehessen összegyűjteni. A rendezők számos sátorban kínáltak szórakozási lehetőséget. A keszthelyi

úrhölgyek a pezsgős, a bor- és a sör-, a dohány-, a lutri-, a cukrász-, a virág- és az emléktárgy-sátorban várták a jótékonykodó vendégeket. „Volt azonkívül a Hullám- és Balaton-szállodák közötti térségében: bábossátor, körhinta, mamut-sátor, tréfás horgászati sátor. (...) A hajókikötő bejáratánál volt felállítva a greuwichi csillag-vizsgáló, a balatoni szállodák előtti tereken pedig számfogatokon lehetett csekély 10 fillérért sétakocsikázni.”⁸³ Volt szépségverseny is, amelyet Polgár Katinka nyert meg, és volt táncmulatság este a Hullám szálló nagytermében. A mulatság tiszta bevétele 3.047 K 53 fillér volt, amiért a rendezőbizottság nevében dr. Berzsényi Gerő és dr. Mojzer György Reischl Imre városbíróval egyetemben mondott köszönetet a helyi sajtóban. Persze apróbb problémák itt is felmerültek. A sikeres rendezvény után néhány nappal még mindig voltak ünnepi sátrak a Balaton-parton. Az egyik helyi lap arra kérte az arra illetékeseket, „hogy legalább a második sorban levő két sátrort távolítsák el, mert a sok víztócsa miatt ugyanis kevés hely van a sétálásra. A két sátor pedig a legkellemesebb sétahelyet zárja el a sétálók elől.”⁸⁴ **(12. kép)**

A július 20-i ünnepélyen a keszthelyi hölgyek igencsak kitettek magukért és biztosak lehetünk, hogy nemcsak munkájukkal, hanem megjelenésükkel, ruhájukkal és frizurájukkal is példát mutattak. Keszthelyen fodrászokból nem volt hiány. A Balaton utca 7. szám alatt. Persovics Ilona kérte „a nagyérdemű hölgyközönség szíves pártfogását”⁸⁵, hogy Budapesten tanult hajfésülési tudományát jutányos áron házaknál végezve bemutathassa. Stéger Karolin⁸⁶ a fésülésen kívül ondulálást is vállalt és ő is vállalta, hogy házhoz megy. Nemcsak hölgyek voltak a szépítőik. Onodi János specialista hölgyfodrász Budapestről érkezett és a Kossuth utca 46. szám alatt várta vendégeit. Magáról így nyilatkozott: „Fésülök, ondulálok, haját festek bármily színre, fejet mosok, hajrepedéseket megszüntetek. Készítek hajmunkákat, parókákat, fonatokat stb. teljesen párisi minta szerint.”⁸⁷ Am nemcsak ezekkel foglalkozott. Vállalt manikűrt és pedikűrt, sőt különórát adott „fodrászat megtanulására magánhölgyek és fodrásznők részére.”⁸⁸

⁷⁹ ÉRTESÍTŐ 1913. 102. p.

⁸⁰ BV. 17. évf., 35. sz. 1913. augusztus 31. 4. p.

⁸¹ BV. 17. évf., 24. sz. 1913. június 15. 5. p.

⁸² BV. 17. évf., 31. szám. 1913. augusztus 3. 4. p.

⁸³ KH. 36. évf., 30. sz. 1913. július 27. 4. p.

⁸⁴ BV. 17. évf., 30. sz. 1913. július 27. 4. p.

⁸⁵ BV. 17. évf., 31. sz. 1913. július 31. 7. p.

⁸⁶ BV. 17. évf., 25. sz. 1913. június 22. 6. p.

⁸⁷ KH. 36. évf., 27. sz. 1913. július 6. 4. p.

⁸⁸ U. o. 4. p.

A szolgáltatások bővülése mellett a kereskedők áru kínálata is egyre biztonságosabb lett közegészségügyi szempontból. Hol van már az, amikor a hölgyek egymás után nyalogatták a tejfölös kanalat a piacon! Várady Sándor okleveles tejjgazda Balaton utca 21. szám alatti házában, a keszthelyi központi tejesarnokban „*tisztán kezelt uradalmi tejet, friss teavaját, édes tejszint, tejfölt, kicsinyben és nagyban, tejet zárt palackokban é kimérve, úgy az üzletben, mint házhöz szállítva*”⁸⁹ lehetett vásárolni. Mivel az áru a Festetics-uradalomból származott, első osztályú volt a minősége. A piacon is ügyeltek, hogy megfelelő termék kerüljön a vevők elé. Augusztus utolsó szerdáján három rezi asszony szilvát hozott be a piacra. Azonban Reziben tifuszcikória volt, és így a faluból semmit sem lehetett volna kivinni más településekre. „*Szerencsére a három asszonyt még idejekorán felfedezte éber rendőrségünk és Dr. Hanny Ödön főorvossal karöltve kiutasította a városból.*”⁹⁰

A jó megfigyelés és a veszély felismerése életeket menthet, ám a balatoni időjárás kiszámíthatatlansága miatt nem lehetett előre felkészülni minden csapásra. Augusztus 3-án derűs, meleg vasárnapra virradt az idő. Délelőtt rengeteg ember kereste fel a fürdőt, sokan csónakáztak és vitorláztak. 11 óra felé elborult az ég, hatalmas felhőszakadás zúdult az emberekre. A szél több csónakot és vitorlást borított fel. Délután négy órára újabb vihar érte el Keszthelyt, ami hatalmas károkat okozott. A Balaton-parton egy nagy folyóhoz hasonlított az ár, megszűnt a közlekedés. Többen csónakokon és targoncán szállították a bajba jutottakat. „*Még nagyobb lett volna a balatonparton a veszedelem, ha Váczy István kertész és Gaál Károly portás keresztül nem vágják a part kőbástyáját, mely nagy akadályul szolgált a víz gyors lefolyásának.*”⁹¹ **(13. kép)**

A vihar következtében Keszthely alacsonyban fekvő részei víz alá kerültek. A csereszegi hegyekről lezúduló ár a Vásár-tér és Rákóczi-tér között gyűlt össze. „*A folytonos növekedés miatt mindinkább visszafelé nyomult az ár, állandóan víz alatt tartotta a közellelvi utcákat.*”⁹² Ez a rész volt Keszthely szegénynegyede és

itt volt a legnagyobb a kár. Sokan mindenüket elvesztették. Az értük indult jótékonyági akcióban több ezer koronát gyűjtöttek össze, herceg Festetics II. Tasziló „*a felhőszakadás szegénysorsu árvizkárosultjai számára ezer koronát volt szives adományozni.*”⁹³

(14. kép)

Az augusztus eleji vihar nem kímélte a villanytelepet sem. A hercegi park kőbástyája nem bírta tovább a Cserszegről lezúduló vizet, „*a bástyát több száz méter hosszan a földig rombolta. (...) A szabad teret nyert ár ezután neki rohant a villany gyárnak. (...) Minden vízben áll, a gépek sárral vannak bevonodva, a veszedelem napján sötétség borult az egész városra. A kár kiszámíthatatlan. Sok időbe kerül a teljes rend helyreállítása.*”⁹⁴ **(15. kép)**

A vasúti vonalak is károkat szenvedtek. „*A Tapolca felé eső vasúti töltést kétszáz méter hosszúságban elmosta az eső, Zalaszentgyörgy felé a vicinális kisiklott a sinekről és a fékező, aki leesett a mozdonyról, súlyosan megsérült.*”⁹⁵

Mindenki, aki tehetett, részt vett a mentési és helyreállítási munkálatokban. A csendőrök a Rákóczi úton és a Cserszeg utcában mentették a padlásokra menekült gyerekeket és felnőtteket is. „*Varga Ferenc, Lejár Róbert és Tandli István csendőrök saját életük kockáztatásával 9 emberéletét mentették meg. Könyves Katalin háza padlására kilencen menekültek fel, de vesztükre, mert a ház dűlőfélben volt. Midőn az utolsó embert leszállították, összeroskadott a ház.*”⁹⁶

Mivel a rendfenntartó erők emberei a mentéssel voltak elfoglalva ezekben a napokban, a bűnözők, kihasználva a helyzetet, több bűncselekményt is elkövettek. A vihar éjszakáján „*Csuka József 19 éves csavargó pincér betört Fehér Miklós sörkert vendéglős csapszékébe s onnan nagyobb összeggel és egy csomó szivarral megszökött. A csendőrség kézrekerítette s az ellopott tárgyak egy részét nála megtalálta.*”⁹⁷

A vihar megrongálta Keszthely úthálózatát is és mindent vitt, ami az útjába került. Bútorokat, szemetet, kisebb háziállatokat, akik elpusztultak, és így veszélybe került az egészséges ivóvíz is. A viharban

⁸⁹ BV. 17. évf., 28. sz. 1913. július 13. 8. p.

⁹⁰ BV. 17. évf., 35. sz. 1913. augusztus 31. 5. p.

⁹¹ KH. 36. évf., 32. sz. 1913. augusztus 10. 1. p.

⁹² BV. 17. évf., 32. sz. 1913. augusztus 10. 2. p.

⁹³ KH. 36. évf., 34. sz. 1913. augusztus 24. 3. p.

⁹⁴ U. o. 3. p.

⁹⁵ Pesti Napló. 64. évf., 184. szám. 1913. augusztus 5. 8. p.

⁹⁶ U. o. 4. p.

⁹⁷ BV. 17. évf., 32. sz. 1913. augusztus 10. 5. p.

Keszthely csatornahálózata tele lett iszappal és néhány helyen a csatornarendszer is megsérült. Ezért át kellett vizsgálni a rendszert, meg kellett állapítani és helyre kellett hozni a károkat. Egy ilyen tragédia, mint ez a vihar, néhány régi bűnt is a felszínre hozott, a szó igazi értelmében is. *A Liget utcában a vihar következtében „a munkások a csatorna tisztítása és helyreállítása alkalmából egy teljesen kifejlődött ujszülöttnak már oszlásnak induló holttestére bukkantak, melyet az árvíz valószínűleg magasabb helyről sodort a mélyebben eső Liget-utcai csatornába. Az ujszülött flugyermekek valószínűleg büntény áldozata, amiért is a hatóság megindította a rejtélyes ügyben a nyomozást.”*⁹⁸

A gyerekekre számos veszély leselkedett ezen a nyáron is. Az autók egyre nagyobb szerepet játszottak a helyi közlekedésben, ám nem mindenki volt tisztában, milyen kockázattal jár ez a helyzet. A Hungária szálló környékén „a sok gyerek folytonosan az autók körül hancuroz s nem tudja az ember, hogy melyik pillanatban kerül valamelyik a kerekek alá.”⁹⁹ Az autók közlekedése ellen egyre több panasz érkezett. Az autóval utazni vágyók nem tudták, hogy honnan indul és mennyiért teszi meg az utat. „Az sincs éppen rendén, hogy némely utasnak menetközben ki kell szállnia az autóból, mert véletlenül elfoglalt helyre talált ülni, noha az előzetes elfoglalásnak semmi jelét sem lehetett látni.”¹⁰⁰ Az autók zavarták a lovas kocsikat is, a lovak nem egyszer megbokrosodtak, amikor megijedtek az autók

hangjától. A Hungária szálló előtt július 11-én kis híján végzetes baleset történt. „Egy falusi atyafi zsuppot akart szállítani a Hajdu-utcába, de szürkéje egy autóból annyira megijedt, hogy a kocsi elragadta s a szegény kocsis a kocsi alá került, mely keresztül ment rajta.”¹⁰¹ Szerencsére, a kocsis nem sérült meg komolyan, ám ez intő jel lehetett az autók vezetői számára, hogy még jobban figyeljenek a járókelőkre.

Frisch Samu ékszerész, órásmester, kerékpár raktáros és autós vállalkozó újabb tevékenységgel bővítette vállalkozását. A Budapestvidéki Autóbusz R.t. a sokoldalú vállalkozót bizta meg, hogy autóbuszait használja a Keszthely és környéki közlekedésben.

„A 16 üléses auto omnibuszon, ha egyszerre 10 személy veszi igénybe a viteldíj személyenként 80 fill. A 6 és 7 üléses luksusz autokon a viteldíj 1 korona. (...) Közlekedés reggel 6 órától este 8 óráig. megállóhely Hungária- és Amazon-szállók előtt.”¹⁰²

Társas utazásokra nemcsak autóbust és autóbust, hanem gőzhajót is igénybe lehetett venni. Július 19-én, a Baross gőzhajóval induló hajóútra a Balaton nevezetességeit lehetett megcsodálni. „További felvilágosítással Sujánszky József könyv- és papírkereskedésében és a balatoni fiók üzletében szolgálnak.”¹⁰³ Az utazás remekül sikerült. „A résztvevők az egész úton, valamint a kikötött helyeken mindvégig kitűnően érezték magukat, amiért a rendezőségnek a legnagyobb elismeréssel adóztak.”¹⁰⁴ **(16. kép)**

⁹⁸ KH. 36. évf., 32. sz. 1913. augusztus 10. 4. p.

⁹⁹ BV. 17. évf., 28. sz. 1913. július 13. 5. p.

¹⁰⁰ U. o. 5. p.

¹⁰¹ BV. 17. évf., 24. sz. 1913. június 15. 5. p.

¹⁰² KH. 36. évf., 27. sz. 1913. július 6. 4. p.

¹⁰³ BV. 17. évf., 27. sz. 1913. július 6. 5. p.

¹⁰⁴ BV. 17. évf., 30. sz. 1913. július 25. 5. p.

Rövidítések

BV: Balatonvidék című hetilap
KH: Keszthelyi Hírlap című hetilap

ÉRTESÍTŐ 1913.: A Keszthelyi Kath. Főgimnázium
Értesítője az 1912-1913-as tanévről. Keszthely, 1913.
102. p.

A felhasznált folyóiratok lelőhelyei

A Balatonvidék, A Keszthelyi Hírlap és a Vasárnapi
Újság: A keszthelyi Helikon Kastély Könyvtára

A Pápai Hírlap és A Keszthelyi Kath. Főgimnázium
Értesítője: Hungaricana - [https://library.hungaricana.
hu/hu/](https://library.hungaricana.hu/hu/)

A Budapesti Hírlap, a Fővárosi Lapok, a Közlekedési
Közlöny, a Pesti Hírlap és a Pesti Napló: Arcanum Di-
gitális Tudománytár - <https://adtplus.arcanum.hu/hu/>
Zala: <http://zala.nagykar.hu/index.html>

A felhasznált képek forrásai

1-12. és 16. kép: a szerző képeslapgyűjteménye

13-15. kép: a Vasárnapi Újság. 60. évf., 33. sz. 1913.
augusztus 17. 656. p.

Keszthely Summers or how a crocodile came to Balaton

In the 19-20th century, the history of Keszthely had many interesting, touching or outrageous stories. The news in the former local and national press gives an insight into the weekdays of four summers - 1888, 1895, 1907 and the last true summer of peace, 1913. We can get to know important and forgotten events and people, or crimes condemned to be forgotten that are now being revealed. Technological improvements

of the 19-20th centuries from bicycles to cars, from telephones to the appearance of electric lighting, the entertainment and commercial offerings of the Balaton beach life, dentists and sour cream spoons, wheelchairs and lifeguards, dances and school assignments, easy-going entertainment and devastating storms present Keszthely – hundred years ago.

Translated by Veronika Nagy

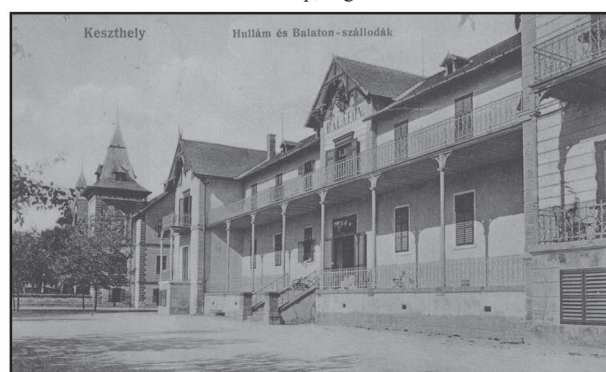
1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

4. kép; Fig. 4.

1. kép: Keszthely látképe az 1910-es évekből
 Fig. 1: View of Keszthely from the 1910s
 2. kép: A keszthelyi Balaton-part
 Fig. 2: Balaton-shore of Keszthely
 3. kép: Üzletek a belvárosban
 Fig. 3: Shops in downtown
 4. kép: A Balaton szálló
 Fig. 4: Hotel Balaton

5. kép; Fig. 5.

6. kép; Fig. 6.

7. kép; Fig. 7.

5. kép: A Festetics-kastély főbejárata

Fig. 5: The main entrance of Festetics Castle

6. kép: A keszthelyi Balaton-part a már elmaradhatatlan villanyoszlopokkal

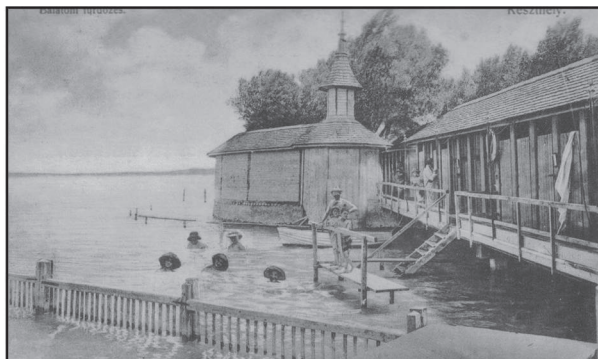
Fig. 6: Balaton shore of Keszthely with its typical lamp posts

7. kép: A Hungária Szálló bérkocsikkal

Fig. 7: Hotel Hungária with rental cars

8. kép; Fig. 8.

9. kép; Fig. 9.

10. kép; Fig. 10.

8. kép: A Balatonhoz vezető poros parki út

Fig. 8: The dusty park road leading to Lake Balaton

9. kép: A keszthelyi fürdő vendégei

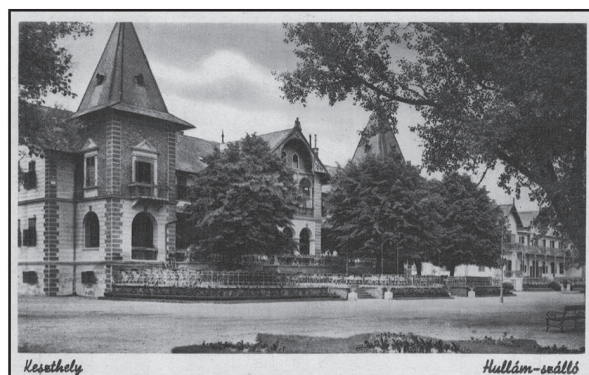
Fig. 9: Guests of the bath in Keszthely

10. kép: A keszthelyi Premontrei Katolikus Főgimnázium

Fig. 10: The Premontre Catholic High School of Keszthely

11. kép; Fig. 11.

12. kép; Fig. 12.

13. kép; Fig. 13.

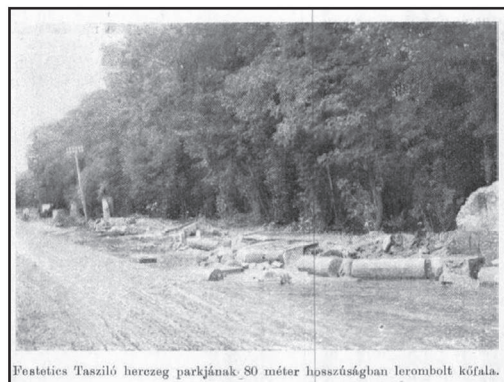
11. kép: A keszthelyi fürdő
Fig. 11: The bath Keszthely

12. kép: A Hullám és a Balaton szálló a Balaton-parti parkkal
Fig. 12: Hotels Hullám and Balaton with the Balaton-shore park

13. kép: A balatoni sétány víz alatt
Fig. 13: Balaton promenade under water

14. kép; Fig. 14.

15. kép; Fig. 15.

16. kép; Fig. 16.

14. kép: Egy cserszeg utcai ház az árvíz után
 Fig. 14: A house in Cserszeg Street after the flood
 15. kép: A Festetics-park kőbástyája az árvíz után
 Fig. 15: Stone bastion at Festetics Park after the flood
 16. kép: A Baross gőzhajó a keszthelyi kikötőben
 Fig. 16: Steamboat Baross in Keszthely harbour

„*Sosem féltem. Amikor kiképeztek, valahogy belém vésődött, hogy segíteni kell, hogy amit teszek, az egészen természetes. Egy valamit azonban most nagyon határozottan érzek.*

Nem éltem hiába...”¹

Durgó Katalin

Mikó-Baráth Franciska

„A holnap asszonyai”

A kanizsai hölgyek karitatív tevékenysége az első világháború alatt

Női szerepek az első világháborúban

A történelem furcsa fintora, hogy a nők számára az önállósodás lehetőségét a 20. századi világháborúk teremtettk meg.

A női egyenjogúságért harcoló aktivisták körében elterjedt az a felfogás, hogy a Nagy Háború gyökeresen megváltoztatta a nemek közötti viszonyokat és minden korábbi erőfeszítésnél hatékonyabban szolgálta a női emancipáció ügyét. Való igaz, hogy a háborúban nem volt különbség férfi és nő között. Az mindenesetre elgondolkodtató tény, hogy amíg a háborúban elesett férjhiósök nevét márványba vésték, addig a mártírhalált halt asszonyok jobbjára a feledés homályába merültek.²

A háború mozgósította az embereket, férfiakat és nőket egyaránt. Amíg a férfiak a csatatéren harcoltak, addig a nők többségének a hátszágban, az „otthoni fronton” kellett megvívniuk a harcukat. A civil üzemek egyre nagyobb részét kellett átállítani a **fégyverés és lőszergyártásra**. Mivel a férfimunkások a fronton voltak, ezért a kiesett munkaerőt a nőknek kellett pótolni.³

Akadnak azonban olyan lányok és asszonyok is, akik a háború poklát a csatatéren, vagy annak közelében éltek át. Többségük **önkéntes ápolónőként** szolgált. Ezt az emberpróbáló hivatást a háború emelte piederesztálra, ezek a lányok és asszonyok az önfeláldozás szimbólumaként jelentek meg a korabeli plakátokon, festményeken. E nemes hivatást választotta a két alsórajki születésű fiatal leány, **Durgó Iona** és **Durgó Katalin** is.

A Zalai Közlöny 1915-ös beszámolójából megtudjuk, hogy egy idő után a háborús helyzet megkívánta, hogy a katonai irodákban is a nők vegyék át a férfiak helyét és megfelelőapidíj ellenében ellássák a rájuk háruló új feladatokat.⁴

Egyre több nő dolgozott a **szolgáltatóiparban, a kávéházakban, szállodákban, üzletekben és bankokban**, ahol általában megbecsült munkaerőnek számítottak igyekezetük és megbízhatóságuk miatt.⁵

A háborús helyzet a **közigazgatási hivatalnokok** nagy részét elszólította munkájuk mellől. Így a felhalmozódott munka az otthon maradt szűk hivatalnoki rétegre maradt. Ez a szükséghelyzet legfőbbképpen a falvakban állt fenn, mivel a belügyminiszter intézkedései alapján a községi jegyzőket helyükön hagyták, ellenben a segédjegyzőknek, a jegyzői írnokoknak és gyakornokoknak el kellett menniük a háborúba.⁶

„*A beállott helyzet arra kényszerítette a községeket, hogy a háború alatt felhalmozódott munkaanyag feldolgozásához nőket használjanak fel. Az egyik dunántúli község elöljárósága a minap katonai szolgáltra bevonult segédjegyző helyettesítésével annak feleségét bízta meg. A fővárossal szomszédos Erzsébetfalva község közigazgatása már 2 hónap óta foglalkoztat 20 hivatalnoknőt, akik kitűnően beváltak. Most a községi jegyzők között megindult a hivatalos mozgalom, hogy ezt a kényszerű helyzetet, mely a nők alkalmazását előidézte, törvényessé tegyék és a jegyzői irodákban nők alkalmazását hivatalosan is elismerjék. A Vármezei Tisztviselők Országos Egyesülete legközelebbi ülésén foglalkozni fog a női tisztviselőknek jegyzői irodában való alkalmazásával.”⁷*

¹ Zalai Hírlap (a továbbiakban: ZH) 1971. december 21. 28. évf. 300. sz. 4 p.

² PUKÁNSZKY B. 2006. 141. p.

³ PUKÁNSZKY B. 2006. 142. p.

⁴ Zalai Közlöny (a továbbiakban: ZK) 1915. augusztus 16. 54. évf. 64. sz. 3.p.

⁵ PUKÁNSZKY B. 2006. 142. p.

⁶ ZK, 1915. május 3. 54. évf. 34. sz. 3. p.

⁷ Uo.

A háborús évek során érdekes kettősség volt megfigyelhető a nőkről alkotott kép alakulásában. Egyfelől átértékelődött a tradicionális női szerep, jelentékenyen növekedett a társadalmi életben a nők szabadságfoka. Másfelől azonban az is tény, hogy a női autonómiának számos ellenzője volt. A munkába álló és önálló keresetre szert tevő nők megjelenése igen sok esetben gyanakvást és irigységet keltett a férfiak körében.⁸

A férfiak munkáját végző nőkkel szemben a közvéleménynek tehát erős fenntartásai voltak annak ellenére, hogy teljesítményüket, önfeláldozásukat többnyire elismerték. A férfiak szigorúan úgy tekintettek asszonyaikra, mint akik csak átmeneti ideig kaphatnak szerepet a munka világában. Nem csoda azonban, ha a háziasszonyi szerepből kilépve a szabadságot megízlelő és az emberpróbáló kemény munkáért viszonylag jó fizetésben részesülő nők nagy része már nem akart úgy élni, mint előtte. Önállóságra vágyott, és élvezni akarta a korábbinál jóval kötetlenebb életét. Ez az igény jelentős mértékben hozzájárult a 20. század húszas éveire kialakuló új nőtípus, a „modern nő” megjelenéséhez.⁹

Nőegyletek Nagykanizsán

A világháború időszakában is – a korábbi évtizedekhez hasonlóan – állandó tényezőként kell megemlíteni a nők egyleti tevékenységét, amely már a dualizmus kezdetétől meghatározó a város életében.

Zala megyében 1867 és 1918 között összesen 552 egyesület alakult meg, ebből 61 Nagykanizsán jött létre.¹⁰ Ahhoz, hogy egy egyesület létrejöhön, számos feltételre volt szükség, köztük talán a legfontosabbak: az igény, a kellő szabadidő, valamint a megfelelő anyagi háttér. Ezek mellett azonban az egyletek ezer szállal kapcsolódtak és függtek az őket körülvevő gazdasági, társadalmi és kulturális miliőtől.¹¹

A nőszervezetek többsége szorosan kapcsolódik a nők társadalmi feladatairól a korszakban kialakult képhez. A templom – konyha – gyerek hármasa uralodik rajtuk. A családon és a háztartáson kívül a nők meghatározó feladatának a jótékonytáskát tartották, így a korszakban létrejövő nőegyletek többsége mindenekelőtt jótékonykodással foglalkozott. A nők másik alapvető feladatának a szociális helyzetük ja-

vítását, illetve a nekik tulajdonított szerepre való felkészülést tekintették. Ez a két tényező pedig nagyon gyakran találkozott.¹²

A korszakban működő egyesületeket Kerecsényi Edit 5 fő csoportra osztotta – 1. szórakozást, társas életet biztosító egyesületek, 2. önképzést, városfejlesztést célul kitűző szervezetek, 3. vallásfelekezeti által vezetett jótékonyági egyletek, 4. érdekvédelmi, szakegyletek, 5. sportegyletek –, melyek közül dolgotom szempontjából a vallásfelekezeti által vezetett jótékonyági egyletek fontosak.

A dualizmus időszakának gazdasági válságai és a társadalmi differenciálódás együttesen hozzájárult ahhoz, hogy megjelenjen a jótékony gondolata. A szociális problémák enyhítésének szándéka a századforduló évtizedére kiépítette a különféle önszervező és a – zömében – nők által megszervezett jótékonyági egyesületek hálózatát.¹³

Nagykanizsán az általam vizsgált időszakban 3 női egylet működött, nevezetesen a Nagykanizsai Izraelita Nőegylet, a Keresztény Jótékony Nőegylet és az Evangélikus Nőegylet. Mindhárom nőegylet egy-egy nagy tiszteletnek örvendő, polgári családból származó asszony vezetésével működött. Az egyletek céljukul általában véve a szegény és özvegy nők, illetve árvák segélyezését és ápolását tűzték ki, valamint a kultúra pártolása és a hitélet elmélyítése állt tevékenységük középpontjában.¹⁴ Ennek jegyében munkálkodtak a nagy háború alatt is.

A **Jótékony Izraelita Nőegylet** – Bösze Sándor adatai alapján – 1846-ban jött létre, tehát az első és legidősebb nőegylet a város történetében. A világháború alatt a nagy tiszteletnek örvendő Vidor Samuné (szül. Guttmann Hedvig) volt az elnök, aki édesanyjától, Guttmann Nanettától örökölte a tisztséget. Vidor Samuné elnöksége alatt élte virágkorát az egyesület, hiszen 20 év alatt közel 200 új taggal gyarapodott, a megsokszorozódott tagdíjakat pedig a rászorulóknak megsegítésére fordították.¹⁵

Guttman Hedvig kimagasló munkáját a Zalai Közlöny munkatársa is elismerte és az 1915. szeptemberi írásában így nyilatkozik róla:

„Valóban csonka lenne városunk jótékonyágának története, ha az ő nevével meg nem emlékeznénk. Az igaz magyar asszony kötelességeinek örök példája

⁸ PUKÁNSZKY B. 2006. 143. p.

⁹ PUKÁNSZKY B. 2006. 144. p.

¹⁰ BÖSZE S. 1997.

¹¹ BÖSZE S. 2008. 17. p.

¹² SZABÓ D. 1992. 228-229. p.

¹³ BÖSZE S. 2008. 28. p.

¹⁴ KERECSENYI E. 1985. 115. p.

¹⁵ BARBARITS L. 1929. 376.

lehet az ő élete és tevékenysége. Amennyi akaraterő, s tehetség rejlik benne az még sohasem szolgált más célt, mint a jótékonyosság ügyét.”¹⁶

A **Keresztény Jótékony Nőegylet** 1887-től áll a karitatív munka szolgálatában. Az 1910-es években az egylet Dr. Szekeres Józsefné elnöksége alatt működött.¹⁷

Az **Evangelikus Nőegylet** 1910-ben alakult meg, szintén a társadalmi jótékonyosság szolgálatára, elnöke Dr. Krátky Istvánné volt.

A háború alatt az említett egyesületek működését elsősorban a hadijótékonyosság határozta meg, ehhez jótékonyági bálók, kiállítások, előadások és különböző rendezvények szervezése adta meg az alapot.

Az egyik ilyen rendezvényre 1917 januárjában került sor, amikor is a Keresztény Jótékony Nőegylet csipkekiállítást szervezett „a vak katonák és a szegényház javára a Bogenrieder palota üzemhelyiségében”.¹⁸ A kiállításon Györffy Jánosné, a „Pannónia csipke” feltalálójának alkotásait tekinthették meg az érdeklődők 8 napon keresztül. A Zalai Közlöny beszámolójából az is kiderült, hogy a rendezvény abszolút sikernek örvendett, ugyanis nagy számban jelentek meg a város hölgyei és sok férfi is tiszteletét tette.

A legtöbb esetben viszont más városi szervek által rendezett eseményekbe, rendezvényekbe kapcsolódtak be a nőegyletek. Ilyen esetet említ a Zalai Közlöny 1916. júniusi száma is, melyben többek között, a Keresztény Jótékony Nőegyletnek mond köszönetet a szerző a hadsegélyző bálján folytatott áldozatos munkájáért.¹⁹

Durgó testvérek

A jótékonyág mellett számtalan nő – köztük sok kanizsai – vállalta feladatául a sebesült katonák ellátását, ápolását, gyógyítását, legyen az itthon, vagy a fronton a barakk-kórházakban.

Az ápolói hivatás elhivatott képviselője volt, a fent már említett két alsórajki születésű fiatal leány, **Durgó Ilona** és **Durgó Katalin** is. Unokahúguk, Horváth Sándorné – akinek kezdeményezésére 2001. március 19-én palini házuk falára, tisztelegve a testvérpár életútja előtt emléktáblát helyeztek el – visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy kezdetben nem az ápolónői pályára készültek.

Ilona 1886-ban, Katalin három évvel később született Alsórajkon. Édesanyjuk hamar megözvegyült, ezért, hogy enyhítsenek a hat gyermekkel egyedül maradt asszony terhein, a lányok szerzetesnővérek akartak állni, ám – Katalin szavaival élve – „nem volt pénz a stafírungra”. Amikor a Nagy Háború kirobbanása miatt a Vöröskereszt önkéntes ápolónőket toborzott, a biztos megélhetés reményében jelentkeztek. De a világháború borzalmi megváltoztatták életszemléletüket.²⁰

Budapesten tanultak, de az időközben kitört háború miatt a gyakorlati vizsgát már a szerb fronton, élesben teljesítették. Mindketten ott voltak végig az első frontvonalban. Emberek százainak életét mentették meg és ezrek gyógyulását segítették a Nemzetközi Vöröskereszt nevében. A nővérek számos helyen szolgáltak: Szabadka után Törökországban és Romániában, később az olaszországi Piave folyónál, s végül az osztrák határ mellett mentették az életüket a lövészárkokban és a kórházbarakkokban. **(1. kép)**

A Családi Lap 1972-es beszámolójából tudjuk, hogy a vöröskeresztes nővérek nem csak elsősegélyt nyújtottak és a műtéteknél segédkeztek, hanem a sérültek szórakoztatásáról is gondoskodtak. Sokszor énekeket, verseket, vagy akár egyfelvonásos darabokat is betanultak, hogy feledtessék a sebesült katonák szörnyű emlékeit.²¹

A Durgó testvérek küldetése azután sem ért véget, hogy 1918. november 11-én megszületett az a bizonyos paktum a compiegne-i vagonban. Tennivalójuk akadt bőven, hiszen a háború mérhetetlen pusztítást hagyott maga után. Azon kívül, hogy több millióan haltak és sebesültek meg, a helyzetet tovább fokozta, hogy keleten kitört a tifusz, nyugaton pedig pusztított a spanyolnátha. Ilyen körülmények között a nővérek sem tétlenkedhettek, Katalin például Franciaországba utazott, hogy ápolja a fertőzötteket és minél többeknek tanítsa meg az elsősegélynyújtás alapjait.

A testvérpár szerény, önfeláldozó és bátor helytállásáért számos hazai, s külföldi kitüntetést kapott. Ilona, Bárány Gizellával együtt, az országban elsőként vehette át a **Florence Nightingale Érdeméremet** az első világháború után. Katalin pedig 83 éves korában kapta meg a szervezet lehető legmagasabb kitüntetését, az **Henry Dunant Érdemrendet**, Magyarországon elsőként. **(2. kép)**

¹⁶ ZK, 1915. szeptember 20. 54. évf. 74. sz. 1. p.

¹⁷ HALIS I. – HOFFMANN M. 1896. 256-257. p.

¹⁸ ZK, 1917. január 16. 36. évf. 3. sz. 2. p.

¹⁹ ZK, 1916. június 13. 55. évf. 46. sz. 3. p.

²⁰ TGYM. A/2365.-2001.

²¹ TGYM. A/2365.-2001. (Családi Lapból kivágott újságcikket Horváth Sándorné őrizte meg, melyet a Thúry György Múzeum Adattárában őriznek.)

Az ápolók legmagasabb kitüntetését az ápolóképzés úttörőjéről, Florence Nightingale-ről nevezték el, aki nemcsak megteremtette a betegápolás etikai alapjait, de küzdött az ápolói hivatás képviselőinek anyagi és erkölcsi elismeréséért, valamint következetes alkalmazója volt a bizonyítékokon alapuló orvoslásnak, mely abban az időben igen ritka volt. Az emlékérmét 1914 óta két évente, Florence Nightingale születésnapján – május 12-én – adják oda az arra méltó ápolóknak. A kitüntetés létrehozásának gondolatát a magyar delegáció vetette fel 1907-ben Londonban, a Vöröskereszt VIII. Nemzetközi Konferenciáján. Végül a döntést csak 1912-ben, Washingtonban a következő nemzetközi konferencián emelték határozatra. Az érmet először az első világháború után adományozták oda 51 különböző nemzetiségű ápolónőnek, köztük a két magyar nővér, báró Apor Gizella és Durgó Ilona részesülhetett ebben az elismerésben.²² Az Ujság című napilap 1920 májusában így számolt be a sikerükről:

*„Genfben most osztotta ki a nemzetközi Vöröskereszt az érdemes ápolónővérek közt Florence Nightingale-emlékérmeket. Két magyar ápolónővér is volt a kitüntetettek közt: Apor Gizella bárónő és Durgó Ilona.”*²³

A Katalin által elnyert Henry Dunant Érdemrend a Nemzetközi Vöröskereszt legmagasabb kitüntetése, melyet a mozgalom alapítójáról, a svájci származású Henry Dunantról neveztek el. A kitüntetést először 1969-ben mutatták be és ítelték oda négy férfinak, a Nemzetközi Vöröskereszt szolgálatában tett személyes áldozatvállalásukért. Ez a kurióznak számító kitüntetés 2018 végén az ápolónő családja jóvoltából került a Thúry György Múzeum helytörténeti gyűjteményébe, több más vöröskeresztes jelvényvel és a nővérek utazóládájával együtt.²⁴

A díjat a Vöröskereszt és a Vörös Félhold Állandó Bizottsága ítéli oda az arra méltó személyeknek, adományozása szigorú szabályok szerint történik, csak azok a személyek kaphatják meg, akik nemzetközi jelentőségű tetteket visznek véghez a Vöröskereszt, vagy a Vörös Félhold szolgálatában. A Bizottság két évente öt díjat oszt ki, ezzel biztosítva a kitüntetés értékét és presztízsét.²⁵

Az Henry Dunant Érdemrendet 1971-ben ítelték Durgó Katalinnak, aki a medált egy évvel később Marcel Naville-től, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának elnökétől vette át. **(3. kép)** A rangos eseményről több hírlap is beszámolt, és sorra jelentek meg az interjúk a „hófehér hajú, kicsi, törekeny” ápolónővel, miként az egyik lapban jellemezték.²⁶ **(4. kép)**

A megyei napilap újságírójának kérdésére, hogy találkozott-e a fronton a halál érzésével, az idős asszony azt válaszolta: *„Sosem féltem. Amikor kiképeztek, valahogy belém vésődött, hogy segíteni kell, hogy amit teszek, az egészen természetes. Egy valamit azonban most nagyon határozottan érzek. Nem éltem hiába...”*²⁷

Kanizsai hölgyek, akik az itthoni fronton teljesítettek szolgálatot

Nem feledkezhetünk meg azonban a hazai fronton szolgálatot teljesítő nővérekről sem, akik szintén fáradhatatlanul végezték a sebesült katonák gyógyítását. Nem hiába jutalmazta meg őket a nagykanizsai Vöröskereszt 1915 szeptemberében, buzgó és elszánt munkájukért egyfajta köszönet-nyilvánításként. Persze e nemeslelkű hölgyek munkájának nem a kitüntetés volt a célja, a legszebb cél vezérelte őket, s részüket önfeláldozóan vették ki a munkálatokból.²⁸

*„Több egy évnél már, hogy a beteg, sebesült katonák ápolásában buzgólkodnak Gillény Sándorné, Pálffy Etelka, Mair Kata, Szekeres Ilonka s Weber Anna. S ezt idő óta az önfeláldozás nemes munkáját végzik, akár a harcoló vitéz. Lelkük minden gondolatja, idejük minden perce a nemes célé. Nem a munkátlanság könnyű életet választották osztályrészükkül, hanem a tevékeny hazaszeretetet zsoldjába szegődtek. S mint kitartó munkások ernyedetlen munkakedvvel s kitartással állják azóta helyüket.”*²⁹

A cikkben említett Mair Kata – amint azt nővére, Dr. Surányi Lajosné Mair Gréte visszaemlékezéséből tudjuk – a háború kitörésekor a nagykanizsai városi kórház gondnokságán kezdett el dolgozni, emellett pedig önkéntes ápolónői feladatokat is ellátott. Ahogy nővére fogalmaz: *„Feladatát nem kényszerből, nem*

²² BOROS K. - FEDINECZNÉ K. – PERKÓ M. – SÖVÉNYI F. 2018. 3-12. p.

²³ AZ UJSÁG, 1920. május 30. 18. évf. 129. sz. 2. p.

²⁴ A kitüntetést Magyarországon Durgó Katalinon kívül Dr. Hantos János kapta meg, 1991-ben.

²⁵ TH HENRY DUNANT MÉDAL WINNERS, 2014. In: <https://standcom.ch/biographies-of-current-and-previous-henry-dunant-medal-winners/> (letöltve: 2018. december 7.)

²⁶ TGYM. A/2365.-2001.

²⁷ ZH, 1971. december 21. 28. évf. 300. sz. 4. p.

²⁸ ZK, 1915. szeptember 23. 54. évf. 75. sz. 2. p.

²⁹ Uo.

divatból csinálta, amit bizonyít az is, hogy a háború után egy évig a budapesti Új Szent János kórházban, egy évig pedig Bécsben dolgozott, mint ápolónő.”³⁰

A Mair család többi tagja sem tétlenkedett a háborús időkben, fiútestvérük Pál alig tizennyolc éves korában az iskolapadból vonult be katonának, a tiroli császárvadász ezred önkénteseként harcolt és néhány hónappal később 1915. március 27-én a család nagy fájdalmára elesett a harctéren.³¹

Húgához hasonlóan Gréte is a „hazai fronton” teljesített szolgálatot. Elmondása szerint a legtöbbet a Jótékony Nőegylet és a Hadsegélyző égisze alatt tevékenykedett. „Szerveztünk, gyűjtöttünk, leveleztünk, élelmiszert adagoltunk, csomagoltunk téli holmikát, kesztyűket kötöttünk, ajándéksomagokat készítettünk, expediáltunk a frontkatonáknak, a hadigondozottaknak és a hadiárvának.”³²

Füsttelen nap Kanizsán

A fent említett nőegyletek sokrétű tevékenységét bizonyítja az is, hogy nem csak önállóan, de egymással, vagy más városi szervezetekkel karöltve is munkálkodtak a jótékonyág jegyében. Igen gyakran kapcsolódtak be például a **Hadsegélyző osztály** által szervezett rendezvények szervezésébe és lebonyolításába is.

A világháború kirobbanása okozta nehézségek miatt a város vezetősége 1914. augusztus 8-án létrehozta a Központi Jóléti Irodát, Dobrovits Milán elnökletével. Az iroda 16 ügyosztályra osztva végezte a háború által kirótt feladatokat. Kutatásom szempontjából a legfontosabb ügyosztály a Hadsegélyző osztály, melynek vezetője, az áldozatos munkája miatt méltán híres, **Farkas Vilma** volt.

A Zalai Közlöny a következőképpen méltatta munkásságát: „Szébb és tisztább áldozatot alig láttam, mint aminőt ő hozott nemes őseitől öröklött hazaszereztetéséből s minden nemes cselekedet iránt való ügybuzgóságból kifolyólag. Lehetetlen róla s a háborús napok alatt végzett hazafias munkájáról hallgatnunk.”³³

A Hadsegélyző alapvető feladatai közé tartozott a téli holmik gyűjtése és készítése a fronton harcoló katonák számára, emellett Farkas Vilma teremtette meg a hadsegélyző-esték sorozatát. Az estélyek szervezésébe, lebonyolításába kapcsolódtak be nagyon sok

esetben a nagykanizsai nőegyletek is, így járulva hozzá a jótékony cél sikerességéhez.

A Zalai Közlöny 1915. augusztus 30-i számában beszámolt a Hadsegélyző osztály által folytatott gyűjtésekről, melyek hatalmas méreteket öltöttek, hiszen egy 140.000 cigarettából álló küldeménnyel az adományok mértéke elérte az egymilliószámot. Az újság a kezdeményezést lelkesen méltatta:

„A sajtó kedves kötelességet teljesít, amikor megemlékezik a női hadsereg önzetlen, buzgó munkásairól s különösen Farkas Vilmáról, aki minden idejét – lemondva kis és nagy vakációkról – az ügynek szentelte s akinek temploma a Hadsegélyző, oltára a dolgozó asztal s híve mindenki aki nemes munkájában támogatja.”³⁴

Leszögezhetjük, Farkas Vilma, illetve a Hadsegélyző igen sokoldalú munkát végzett, az estélyek, kiállítások és teadélutánok mellett többször igényelték a város nőtársadalmának összefogását a nemes cél érdekében. Legyen szó sütemény készítéséről és begyűjtéséről a háziezred katonái számára karácsonyi ajándékként, vagy gyűjtőszekrények kihelyezéséről, amelyekbe olvasnivalót, dohányárut és pénzt gyűjtöttek a katonák számára, vagy akár a **füsttelen nap** szervezéséről. Nagykanizsán a Hadsegélyző osztály 1915. május 2-án egy országos szintű rendezvényt szervezett, a füsttelen napot. (**5. kép**)

Az Augusztus-alap ezzel az új és nemes ötlettel állt elő, május elsejére füsttelen napot szervezett. Ennek keretében a főváros lakosságát szólította meg, hogy ezen az egy napon ne dohányozzon senki, és amit dohányzásra költene, azt adja a rokkant alapnak, aki viszont egy napra sem tud lemondani a dohányzásról, az fizessen „füstadó”.³⁵

Az országos rendezvényhez csatlakozott, több más vidéki várossal együtt Nagykanizsa is, ahol a szervezést a Központi Jóléti Iroda vállalta magára, Dobrovits Milán, az iroda elnökének vezetésével. Kanizsán viszont nem május elsején, hanem másodikán, vasárnap került megrendezésre a nagyszabású esemény.

Az elnök a nemes feladathoz a város hölgyeinek segítségét igényelte, melynek eredményeként 186 nő kértek fel, akik a város 20 legforgalmasabb pontján (a Korona Szálló előtt, az Erzsébet királyné téren, a Práger-gyógyszertár előtt stb.) piros és sárga színekben tarkálló esernyős asztaloknál helyezkedtek el, - min-

³⁰ TGYM. A/887-73. 5. p.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ ZK, 1915. október 4. 54. évf. 78. sz. 1. p.

³⁴ ZK, 1915. augusztus 30. 54. évf. 68. sz. 3. p.

³⁵ ZH, 1915. április 15. 3. évf. 85. sz. 1. p.

den asztalnál 10-15 hölgy – ahol délelőtt 9 órától alkonyatig kellett tevékenykedniük. A feladatuk szerint: „*úri hölgyek fognak őrködni, hogy semmiféle nadrágos lény – akár van cigaretta vagy szivar a fejébe dugva, akár nem – megvámolatlanul az asztal előtt el ne haladhasson.*”³⁶

Ehhez rengeteg gyűjtőív, 50 leplombázott persely és gomblyukokban viselendő megváltási jegyek szolgálták segítségül, melyeket 40 fillértől 10 koronáig terjedő összegekben vásárolhatták meg a dohányosok.

(6. kép)

Érdekes tényt közöl a rendezvényt hirdető újságcikk a napra vonatkozó szabályokkal kapcsolatban: „*A megváltási jegyek vásárlói, ha jelvényüket látható helyen viselik, egész napon át mentesek lesznek minden zaklatástól.*”³⁷ Az idézetből is jól látszik, hogy milyen elszántak voltak a hölgyek, így jobban tették az urak, ha megvásárolták a megváltási jegyeket, ezzel elkerülve a női haragot. A jegyek megváltásánál komoly szabályokat kellett követni, hiszen mindenkinek csak vagyoni viszonyaihoz mért összegű jelvényt adhattak el a hölgyek. (7. kép)

Az esemény fényét tovább emelte a kamarazenekar délutáni előadása, valamint a két cigányzenekar játéka az előadás szüneteiben. Emellett a Sétatéren Szabó Antal csemegekereskedő teljes felszerelésű büfével, a legváltozatosabb ételekkel és italokkal várta a résztvevőket.

Minden rendelkezésre állt, ami egy jó hangulatú, nemes célú nap eltöltéséhez szükséges: a szolgáltatás, harcias asszonyok, az adakozó férfiak, valamint, amiben a magyar nép kimagasló, a jó zene, finom ételek és italok. Ennek fényében méltatta a Zalai Közlöny is az eseményeket: „*Ragyogó nyári nap. Mindent aranyos fényvel vont be a tündöklő nap s a jótékonyság cselekedete. Komoly, fájdalmas évek szomorúságát volt hivatva elűzni ez a nap megindult jótékonyságával. Feledtetni a mindannyiunk boldogságáért rokkanttá lett hősök szenvedését, s feledtetni a jólét biztosításával a kapott sebek nyomorát, a csonka tagok fájdalmas birtoklását.*”³⁸

Ebben a megváltozott helyzetben a kanizsai hölgyeknek – és a nőknek Európa szerte – az lett a fő feladata, hogy fenntartsák az egyensúlyt a hagyományos női kötelezettségek és az újonnan vállalt feladatok között, valamint, hogy ezeket a változásokat beilleszték az átalakuló társadalmi szerepek korlátai közé. A háború olyan folyamatokat indított el, mint például a nők munkába állása, ami alapvetően változtatta meg a hagyományos munkamegosztást férfi és nő között.

³⁶ ZH, 1915. április 30. 3. évf. 98. sz. 2.p.

³⁷ Uo.

³⁸ ZK, 1915. május 3. 54. évf. 34. sz. 2. p.

Adattári források

TGYM A/887.-73.

Thúry György Múzeum Adattára, Nagykanizsa
Dr. Surányi Lajosné emlékezései, a Mair család törté-
nete 1972.

TGYM A/2365.-2001.

Thúry György Múzeum Adattára, Nagykanizsa
Durgó Ilona és Durgó Katalin iskolai bizonyítványai,
bábakönyv másolatok, vöröskeresztes oklevelek, ki-
tűntetések másolatai és újságcikkek másolatai.

Korabeli újsághírek

AZ UJSÁG

Az Ujság 1920. május 30.
„Magyar ápolónők kitüntetése”. 18. évf. 129. sz. 2. p.

ZH

Zalai Hírlap, 1915. április 15.
A rokkantakért. 3. évf. 85. sz. 1. p.
Zalai Hírlap, 1915. április 30.
A kanizsai füsttelen nap. Részletes program. 3. évf.
98. sz. 2. p.
Zalai Hírlap, 1971. december 21.
Tisztelegés Mexico-Cityből. 28. évf. 300. sz. 4. p.

ZK

Zalai Közlöny, 1914. január 5.
Az izraelita jótékony nőegylet estéje. 53. évf. 1. sz. 3. p.
Zalai Közlöny, 1915. május 3.
A füsttelen nap. 54. évf. 34. sz. 2. p.
Zalai Közlöny, 1915. május 3.
Nők a közigazgatásban. 54. évf. 34. sz. 3. p.
Zalai Közlöny, 1915. augusztus 16.
Nők a katonai irodákban. 54. évf. 64. sz. 3. p.
Zalai Közlöny, 1915. augusztus 30.
A Hadsegélyző akciója. 54. évf. 68. sz. 3. p.
Zalai Közlöny, 1915. szeptember 20.
A mi albumunk. 54. évf. 74. sz. 1. p.

Zalai Közlöny. 1915. szeptember 23.

Kitüntetett ápolónők. 54. évf. 75. sz. 2. p.
Zalai Közlöny. 1915. október 4.
A mi albumunk. 54. évf. 78. sz. 1. p.
Zalai Közlöny, 1916. június 13.
Köszönet nyilvánítás. 55. évf. 46. sz. 3. p.
Zalai Közlöny, 1917. január 16.
A keresztény jótékony nőegylet kiállítása. 36. évf. 3.
sz. 2. p.

Irodalom

BARBARITS Lajos 1929. A kanizsai egyesületek vázlatos adatai. In: Nagykanizsa.

BOROS Károlyné, Dr. FEDINECZNÉ Vittay Katalin, PERKÓ Magdolna, SÖVÉNYI Ferencné 2018. A Florence Nightingale Érdemérem története és magyar vonatkozásai. In: Nővér, 31. évf. 2. sz.

BŐSZE Sándor 1997. Zala megye dualizmus kori egyesületi katasztere. In: Zalai Gyűjtemény 42.

BŐSZE Sándor 2008. Adatok Nagykanizsa egyesületeinek történetéhez (1867-1918). In: A polgárosodó Nagykanizsa a 19. század második felében. Nagykanizsa.

HALIS István – HOFFMANN Mór 1896. Zalavármegyei Egyesületek. In: Zalavármegyei évkönyv.

KERECSENYI Edit 1985. Nagykanizsa társadalma és egyleti élete 1900 táján. In: Zalai Gyűjtemény 21.

PUKÁNSZKY Béla 2006. A nőnevelés évezredei. Budapest.

SZABÓ Dániel 1992. A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. In: Történelmi Szemle, 36. évf., 3-4. sz.

THE HENRY DUNANT MEDAL WINNERS 2014
<https://standcom.ch/biographies-of-current-and-previous-henry-dunant-medal-winners/> (letöltve: 2019. január 7.)

„The woman of tomorrow”
The charitable activity of the ladies of Kanizsa during the First World War

Social roles went through a radical change during the 20th century according to the wars throughout Europe. In my study, I examine these changes with special regard to the charitable activity of the ladies from Kanizsa during the First World War. Women appeared in numerous spheres due to the war – e.g. public administration, service industries, factories and health care –, leaving the traditional bounds of family and home behind. In addition, their most important activity was charity work which was fulfilled by organized women’s associations. During the period under review, three women’s associations operated in Kanizsa: the Israelite Women’s Charitable Association, the Christian Women’s Charitable Association and the Lutheran Women’s Association. Their main activity was to support and to take care of the poor and the widow women and orphan children, as well as cultivating culture and strengthening religious life.

Their work in sanitation which they led strenuously was determining in the country and also in the front line. The outstanding example of this work were Ilona Durgó and Katalin Durgó who received the highest

honors for their duties in the front as a nurse. Ilona Durgó and Baroness Gizella Apor were the first in Hungary to be awarded the Florence Nightingale Medal in 1920. Katalin Durgó was the first in Hungary to receive the Henry Dunant Medal, the highest award of the Red Cross Movement.

For the sake of a beneficent purpose several local and national event took place, for example a non-smoking day on the 2nd May in 1915. This event initiated by the Augusta Foundation met with success also in Nagykanizsa. The purpose of this event was to stop as much people as possible to smoke for a day to aid war invalids, widows and war orphans with the cost of a day’s smoking. These kind of charitable events made complete the lives of the willing ladies in Nagykanizsa during the Great War.

Translated by Nóra Kiss

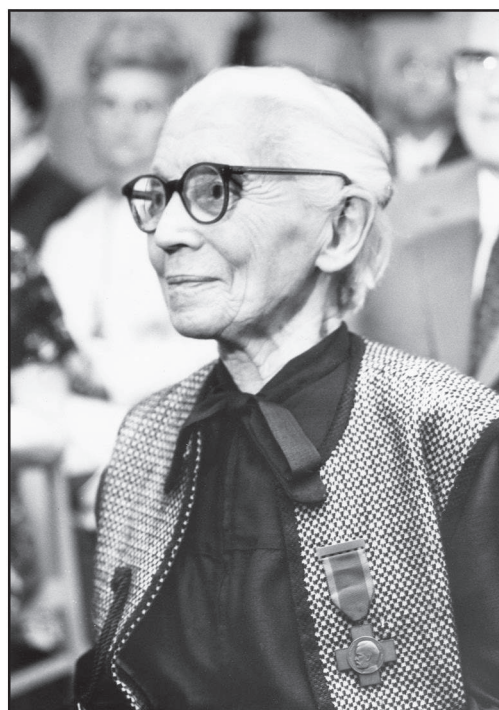
1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

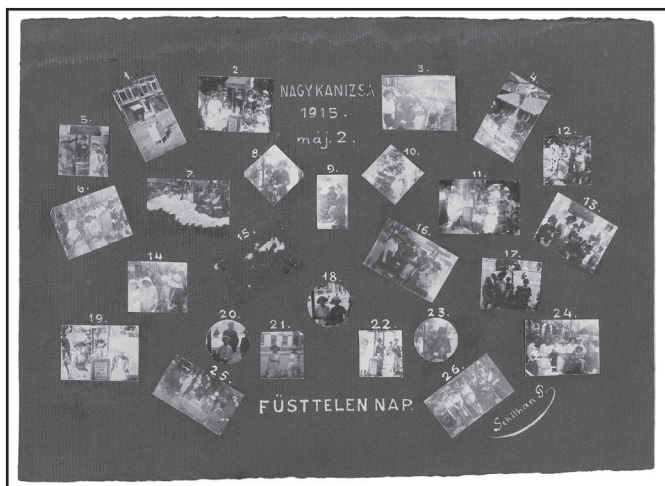

3. kép; Fig. 3.

4. kép; Fig. 4.

1. kép: Durgó Katalin (x-el jelölve), a szabadkai hadikórházban a sebesült katonák között, 1914. okt. 23. (Thúry György Múzeum tulajdonában)
 Fig. 1: Katalin Durgó (marked with x), among wounded soldiers in the Subotica Military Hospital, Oct. 1914 23. (owned by György Thúry Museum)
2. kép: Henry Dunant Érdemrend. (Thúry György Múzeum tulajdonában, fotót készítette: Hohl Zoltán)
 Fig. 2: Henry Dunant Order of Merit. (Owned by György Thúry Museum, photo by Zoltán Hohl)
3. kép: Durgó Katalin az ünnepélyes átadón, Svájcban 1972. (A család tulajdonában lévő reprodukció a Vöröskereszt genfi archívumából származó fényképről.)
 Fig. 3: Katalin Durgó at the ceremony in Switzerland, 1972. (Family-owned reproduction of a photo from the Geneva Red Cross archive.)
4. kép: Durgó Katalin kitüntetésével. (A család tulajdonában lévő reprodukció a Vöröskereszt genfi archívumából származó fényképről.)
 Fig. 4: Katalin Durgó with the award. (Family-owned reproduction of a photo from the Geneva Red Cross archive.)

5. kép; Fig. 5.

6. kép; Fig. 6.

7. kép; Fig. 7.

5. kép: A füsttelen napról összeállított eredeti tabló, 1915. május 2. (Thúry György Múzeum történelmi dokumentációs tár: 2002.14.119., reprodukció: Hohl Zoltán)

Fig. 5: The original tableau of the smoke-free day, May 2, 1915 (György Thúry Museum Historical Documentation: 14.19.2002, reproduction: Zoltán Hohl)

6. kép: Pénzgyűjtő láda a füsttelen napon. (Thúry György Múzeum tulajdonában, repro: Hohl Zoltán)

Fig. 6: Fundraising chest on a smoke-free day. (Owned by the György Thúry Museum, repro: Zoltán Hohl)

7. kép: A megváltási jegyeket áruló hölgyek egy csoportja a füsttelen napon. (Thúry György Múzeum tulajdonában, repro: Hohl Zoltán)

Fig. 7: A group of ladies selling redeeming tickets on a smokeless day. (Owned by the György Thúry Museum, repro: Zoltán Hohl)

Kardos Laura

„A magyar életnek új hajlékai” A keszthelyi ONCSA-házak

1943. július 3-án hét ikerházat, azaz tizennégy lakást adtak át Keszthelyen a sokgyermekes rászoruló családoknak. „A magyar életnek új hajlékai”,¹ ahogy az átadásról beszámoló újságcikk nevezte a házakat, az ONCSA – az Országos Nép- és Családvédelmi Alap – építtette. Az ONCSA házépítési akciójának ezek a lakások csak egy nagyon kis szeletét alkották, hiszen Magyarországon az 1940-es években összesen kb. 10-12 ezer ház épült az Alap jóvoltából. A mindössze hét házból álló utcarészlet – számos nagyobb teleptől eltérően országshatáron – nem vált a városkép meghatározó elemévé Keszthelyen, ugyanakkor a házak a település két világháború közötti építészetének fontos emlékei. (1-2. kép)

Az ONCSA házépítési tevékenysége

Az ONCSA létrehozásáról az 1940. évi XXIII. törvénycikk az „Országos Nép- és Családvédelmi Alapról” elnevezésű törvény intézkedett, amely megfogalmazta az Alap célját: „a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javítása és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítése; továbbá a népesség szaporodásának előmozdítása.”² Ez elsősorban „a sokgyermekes családok intézményes támogatását”³ jelentette, amelynek egyik fő eszköze „a megélhetésükben veszélyeztetett – főként mezőgazdasággal foglalkozó – családok boldogulásának szerves megalapozása házhoz juttatás (...) útján”.⁴

Az ONCSA központi irányító szerve az Országos Szociális Felügyelőség volt, a munka gyakorlati részét a vármegyei és városi Közjóléti Szövetkezetek végezték. A szociális munka a vármegyei közjóléti előadók és a szociális gondozók feladata volt. A házépítésekért a Belügyminisztérium Műszaki Osztálya felelt. A vármegyék határait figyelembe véve tizenegy körzetre osztották az országot. A körzeti építési felügyelők feladata volt az építkezésekkel kapcsolatos ügyintézés és az ellenőrzés. 1942-ben, a keszthelyi ONCSA-házak építésének kezdetekor a Műszaki Osztály szakembergárdája egy vezetőmérnökből, három tervezőből és két szakértőből állt.⁵ Az osztály vezetője Tóth Kálmán akkori székesfővárosi főmérnök volt.⁶

A házjuttatások esetében a rászorultság megítéléséhez kezdetben az 1930-as, majd az 1941-es népszámlálás adatait használták, illetve készültek esettanulmányok, valamint megkezdődött az ún. szociális kataszter felállítása.⁷ Alapvetően a sokgyermekes családok számának, és ezen belül a megélhetésükben veszélyeztetett családok számának megállapítása volt a cél. A négy- és többgyermekes családok számítottak sokgyermekesnek, számuk 1941-ben (Budapest nélkül) kb. 400 ezer volt, közülük több mint 330 ezer volt megélhetésében veszélyeztetett, 1,6 millió gyermekkel.⁸ Túlnyomó többségük községekben élt, és mezőgazdasági munkát végzett.⁹ (Zala megyében az átlagnál nagyobb arányban éltek sokgyermekes családok.)¹⁰ A veszélyeztetett családok kétharmada rendelkezett saját háztulajdonnal, bár ez a legtöbb esetben

¹ ONCSA-házak átadása Keszthelyen. 1943. 3. p.

² 1940. évi XXIII. törvénycikk az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. 1940.

³ uo.

⁴ uo.

⁵ BÉREY K. 1981b. 17. p.

⁶ TIMON K. 1983. 432. p.

⁷ BÉREY K. 1981b. 25. p.

⁸ uo. 26. p.

⁹ uo. 27. p.

¹⁰ uo. 29. p.

nagyon rossz lakáskörülményeket jelentett. A fennmaradó kb. százezer, saját házzal nem rendelkező család volt az ONCSA házépítési akciójának célcsoportja.¹¹ A támogatásra érdemes családok kiválasztásánál két fő szempont érvényesült: a gazdasági és a családi stabilitás, azaz a folyamatos munkavállalás és a rendezett családi élet.¹²

A Közjóléti Szövetkezetek feladata volt a házhelyek és a juttatottak kiválasztása, valamint az anyagi háttér biztosítása az építkezésekhez, amelyeket a Műszaki Osztály bonyolított le.¹³ A lakásépítést családi házak formájában kívánták megvalósítani, településtípustól és foglalkozástól függetlenül.¹⁴ A településenként néhány háztól a telepekig terjedő méretű építkezések során 1944-ig több mint 10 ezer ONCSA-ház épült az akkori – a bécsi döntésekkel megnövelt – Magyarország területén.¹⁵

A házhoz juttatottak kölcsön formájában kapták meg lakásaikat. A közjóléti szövetkezetnek kellett visszafizetni a kölcsönt 30 év alatt. A kölcsön összegéből 10-10%-ot elengedtek a negyedik, ötödik és hatodik, egy és tizennyolc év közötti gyermek után, illetve a hetedik gyermektől már 15-15%-ot.¹⁶

Az építkezések megindulása előtt kutatómunkára volt szükség. A Műszaki Osztály által szervezett felmérés célja az volt, hogy feltérképezzék Magyarország tájegységeinek építészeti jellegzetességeit, hogy az építendő házak illeszkedjenek egy-egy régió hagyományaihoz.¹⁷

A felmérések tapasztalatait felhasználva a Műszaki Osztály a lakóházak építéséhez títusterveket készített, falusi és városi házakra egyaránt. A tervezők között volt Tóth Kálmán, Rácz György, Zárai Lukács, de számos építész (Antal Dezső, Gosztonyi Gyula, Lakatos Kálmán, Kalas Imre)¹⁸ is közreműködött a tájegységekre jellemző títustervek esetében, például Kós Károly Kolozsvárra tervezett ONCSA-házakat.¹⁹

A falusi háztípusok a hagyományokat követték: szabadon álló családi házak, az alaprajz befoglaló formája téglalap, amelynek rövid oldala néz az utca felé. A bejárat a hosszú oldalon nyílik, amely mentén a homlokzat teljes hosszában vagy egy részén tornác fut. A házakat az utcavonalra merőleges nyeregtető fedi. A lakószoba az utcai részre került, és hálófülkével

vagy -fülkékkel bővült. Konyha és kamra készült, fürdőszobát azonban nem terveztek a falusi házakba, mert azok általában közművesítetlen területre épültek.

A városi háztípusok eltértek a falusiaktól. Mivel a városok esetében már lehettek közművesített telkek is, illetve a városi munkásság elvárásai is magasabbak voltak, a házban helyezték el a WC-t, és fürdőfülkét vagy fürdőszobát is terveztek. Az egyik típus családi ház volt, hálófülkével és külön hálószobával, amely akár albérlőnek is kiadható. Ugyanakkor a ház elhelyezése, befoglaló formája, a kis tornác, a falusi házakkal rokon megoldások. A másik városi háztípus – amelyhez a keszthelyiek is tartoznak – ikerház. A téglalap alaprajzú, két lakásból álló ház hosszú oldala fordul az utca felé, tehát a nyeregtető azzal párhuzamos. Itt már eltűnt a tornác. A lakásban az utcai oldalra került egy két hálófülkével bővített szoba, vagy két különálló szoba.

A keszthelyi ONCSA-házak építéstörténete

A keszthelyi ONCSA-házakról sajnos nagyon kevés levéltári anyag áll rendelkezésre. Ennek fő oka a második világháború, ahogy ez a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezet 1947. augusztus 12-i rendkívüli közgyűlésén felolvasott jelentésből is kiderül: „A Szövetkezet könyvei és irattára a háborús kihatások folytán keletkezett tűzvészben teljesen elpusztultak. A hiányok pótlására csak emlékezetből származó feljegyzések vannak, de ez is nagyon hézagosan, mert a Szövetkezet régi alkalmazottai kicserélődtek. Az adatok, nagy részét a helyi hatóságoktól szerezte be a Szövetkezet.”²⁰ Az ONCSA-házak építésének idejéből származó, Keszthelyre vonatkozó eredeti dokumentumok szinte kizárólag rajzok – néhány műszaki és szabadkézi rajz. Sajnos nem maradtak fenn például a környezettanulmányok, amelyek a juttatott családok személyes adatait és életkörülményeinek leírását tartalmazták. Az 1940-es évek második felében íródott, a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezethez kapcsolódó jelentések és levelek nyújtanak némi információt a házakról. Emellett a korabeli sajtó és a két világháború közötti időszak szakfolyóiratai tájékoztatnak az ONCSA-házakat érintő kérdésekről. (A szemelvényeket

¹¹ uo. 29. p.

¹² uo. 33. p.

¹³ uo. 45. p.

¹⁴ uo. 47. p.

¹⁵ uo. 47. p.

¹⁶ BEREY K. 1981a. 363. p.

¹⁷ TIMON K. 1983. 432. p.

¹⁸ TAMÁSKA M. 2013. 49. p.

¹⁹ BEREY K. 1978. 448. p.

²⁰ Jelentés. 1947. 2. p.

eredeti helyesírással közöljük.)

1942. május 18-án megalakult Keszthelyen a Népi és Családvédelmi Munkaközösség helyi szerve. Zala megye szociális előadója, dr. Kónyi Mária ismertette a munkaközösség célját, működését és eszközeit.²¹ A bizottság május 26-án munkaelőkészítő értekezletet tartott, amelyen a vármegyei szociális gondozó első feladatként „a szegény és gondozásra szoruló családok kataszterének összeállítását”²² jelölte meg. A munkaközösség tagjai által végzendő helyszíni környeztanulmányokra épülő munka befejezésének határidejét június második felében határozták meg.

Eddigre a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezet 1941-ben már 91 családi házat épített sokgyermekes családok számára. „Ezek a házak a higienia, a térkihasználás és a magyaros izlés szempontjából is mintául szolgálhatnak.”²³

A keszthelyi ONCSA-házak telkeivel kapcsolatban 1942 augusztusában tárgyalt a vármegyei közjóléti előadó és a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezet kiküldöttje a Festetics-uradalom képviselőjével. A megegyezés alapján a hercegi uradalomtól „méltányos áron” megvásárolható területen, első körben a Goldmark utca folytatásában jelöltek ki házhelyeket 14 darab kétszobás lakás számára, amelyek ikerházak formájában épülnének fel még abban az évben.²⁴ (Festetics III. György éppen egy évvel korábban, 1941. augusztus 4-én halt meg, és az 1940-ben született – azaz kiskorú – fia, Festetics IV. György örökölte az uradalmat. Az özvegy édesanya, Maria Haugwitz szíven viselte a keszthelyi szegények sorsát, amit számos jótékony cselekedete is bizonyít.) Az ONCSA-házak végül ugyan a város északi részén, de nem a Goldmark utca, hanem a Légrád vagy Légrádi utca folytatásában épültek fel – a mai Nagy Imre utcában.

A *Keszthely és Vidéke* 1942. augusztus 8-i számában megjelent a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezetek Igazgatóságának versenytárgyalási hirdetménye augusztus 3-i dátummal „Keszthelyen építendő 14 darab városszéli munkásház építési munkáira”.²⁵ Az ajánlatok beadási határideje augusztus 15. volt. A terveket a főjegyzőnél lehetett megtekinteni. A kiírás kikötötte, hogy „asztalos, lakatos, üveges és mázólok munkára csak együttes ajánlat tehető”.²⁶ (Az újságban

ugyanazon az oldalon jelent meg a Szövetkezetnek a Tapolcán építendő 15 darab és a Monostorapátiban építendő 20 darab lakás építési munkáira vonatkozó versenytárgyalási hirdetménye is.)

Az ajánlattevők listáját a *Keszthely és Vidéke* augusztus 22-i száma közölte: „Összesen 20 ajánlat érkezett be; ezek közül 9 az összes munkákra, 5 az asztalos, lakatos, mázólok és üveges munkákra, 4 az ácsmunkára, 2 a tetőfedő munkákra.”²⁷ Az ajánlatokat a döntést meghozó Közjóléti Szövetkezetnek küldte el az előjáróság. Egy ikerház építési munkáira a legalacsonyabb ajánlat 15,239 pengő, a legmagasabb pedig 20,747 pengő volt.

A következő lapszám már arról számol be, hogy megszületett a döntés az ONCSA-házak építésével kapcsolatban: „A Vármegyei Közjóléti Szövetkezet meghozta döntését a keszthelyi ONCSA-házak építési ügyében. Alapul Szabó Aladár kőművesmester ajánlatát fogadta el és egy-egy ikerház (két lakás) építését 16.250 P átalányban adta ki azoknak a pályázóknak, akik teljes építésre tettek ajánlatot. Megbízást kapott és vállalt Németh István és Hudop Testvérek 2-2 ikerházra, Szabó Aladár, Borbély István és Szabó Viktor 1-1 ikerházra. A fenti összegben az összes (föld, feltöltés, kőműves, szigetelő, tetőfedő, ács, asztalos, lakatos, üveges, mázólok és villanyszerelő) munkák elvégzése bennfoglaltatik. Az összes munkák befejezési határideje folyó évi október 15.; eddig az időpontig úgy kell elkészülni a házaknak, hogy azok rendeltetésszerű használat céljaira kifogástalanul átvehetőek legyenek. (...) A munkás ikerházakat a Légrád-utcában építik meg egymás mellett, az eddigi utca folytatásaképpen. A területet a hercegi uradalom kedvezményes áron (a négyszögölenkénti 6 pengős vételár felének elengedésével 3 pengős áron) bocsátotta rendelkezésre. A terület felosztási tervét Perneckzy Géza igazgató-mérnök készítette el; egy-egy lakás 200-300 négyszögölnyi területen épül 4 méteres előkerttel.”²⁸ **(3. kép)**

November elején arról számol be a lap, hogy a keszthelyi ONCSA-házak már tető alatt vannak, csak a bepucolás hiányzik. Az ideköltöző családokról azonban még nem történt döntés, ugyanakkor a következő évre további 20-30 ház építését tervezik a mostani házak mögötti, az uradalom által rendelkezésre bocsá-

²¹ Megalakult Keszthelyen a Népi és Családvédelmi Munkaközösség. 1942. 2. p.

²² A Népi és Családvédelmi Munkaközösség értekezlete. 1942. 3. p.

²³ Beszédes adatok a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezet multévi működéséről. 1942. 5. p.

²⁴ Keszthelyen is megépülnek az ONCSA-házak. 1942. 3. p.

²⁵ Versenytárgyalási hirdetmény. 1942. 5. p.

²⁶ Uo. 5. p.

²⁷ Ajánlatok a keszthelyi ONCSA-házak építésére. 1942. 5. p.

²⁸ Kiadták az ONCSA-házak építését. 1942. 5. p.

tandó területen. Így egy egész új telep jönne létre.²⁹

1943 elején már le lehet vonni a következtetést, hogy 1942-ben a korábbiakhoz képest megcsappant az építkezések száma Keszthelyen a háború következtében: „1942-ben Keszthelyen 26 új magánháza és a 7 ONCSA ikerháza kérték építési engedélyt, összesen 65 szobával. Az épületek közül 4 emeletes volt. Toldaléképítkezésre és átalakításra 25 esetben kérték engedélyt. (1941-ben 42 volt az új építkezések s 34 a toldaléképítkezések és átalakítások száma.)”³⁰

Az ONCSA-házakat 1943. július 3-án, szombaton délben adták át. „Az átadási ünnepség a házak előtti térségen folyt le, ahol virágos-zászlós diszkapu fogadta az érkezőket.”³¹ Az ünnepségen megjelent többek között herceg Festetics Györgyné, vitéz gróf Teleki Béla főispán és dr. Somogyi Ferenc országos szociális felügyelő, aki átadta a házak kulcsait a családfőeknek. A 78 otthont kapott gyermek közül kettő szavalt is az ünnepélyen. (4. kép)

A következő hónapban, augusztus 12-én már új versenytárgyalási hirdetményt tett közzé a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezet „a Keszthely nagyközségben építendő nép és családvédelmi házak építési munkáira”.³² Az ajánlatokat az előljáráson beszerezhető költségvetési úrlapon kellett benyújtani augusztus 25-ig. Az építési munkákra öt pályázó adott be ajánlatot. A tervek szerint hét újabb ikerház, azaz tizennégy lakás épülne a meglévő ONCSA-házak közelében, a hercegi uradalom által felajánlott területen. A döntés értelmében négy házat Hudop József, három Szabó Viktor építene fel egyenként 31.000 pengő összegért.³³

A második ütem házainak további sorsáról a levéltári iratok tájékoztatnak. A háborús körülmények miatt a házak építése félbemaradt. Az építkezéssel kapcsolatos legkorábbi dokumentum egy 1946. december 12-én kelt mérnöki jelentés, amely ugyan csak idézve maradt fenn, de megvilágítja a házak sorsát: „A második építkezés Keszthelyen 1943 évben késő ősszel kezdődött, ugyancsak 7 drb. 550 típusszámú ikerház építése kezdődött meg. A munkálatok azonban csak a falegyenig jutottak. (...) A munka a tetőfa anyag hiányában szakadt félbe. A Szövetkezet ugyanis vállalta azt, hogy a faanyagot maximális áron rendelkezésre bocsájtja. Az Országos Szociális Felügyelő-

ség műszaki osztálya a faanyagot meg is rendelte, a Szövetkezet a faanyag árát be is fizette, – azt azonban később visszautalták, mert az előrehaladott háborús események miatt Kárpátaljáról a faanyagot már nem lehetett leszállítani.”³⁴ Az építőanyag-hiányra utal az a tény is, hogy az első ütem épületeivel ellentétben az újabb ikerházakat nem téglából, hanem termésköböl falazták.

Egy 1948. augusztus 20-án a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezetnél tett kiszállás során megállapították, hogy a hét újabb ikerház esetében „a falak már dűledeznek (...). A falegyenig elkészült házakat nagyrészt a lábazatig le kell bontani és úgy lehet újra építeni.”³⁵ A házak újjáépítése azonban már nem történt meg, így végül csak az 1943-ban átadott hét ikerház, azaz tizennégy lakás épült fel Keszthelyen az ONCSA jóvoltából.

A két világháború közötti Keszthely az épületek tükrében

Keszthely a két világháború közötti időszakban nagyközségi rangban volt, bár lakosainak száma meghaladta a 10 ezret, és a sajtóban előszeretettel nevezték városnak, vagy legalábbis „egészen városias jellegű községnek”.³⁶ A városi hangulatot a településkép is erősítette, amely sokat változott az 1920-as, 30-as években, elsősorban a középítkezéseknek köszönhetően. A két világháború között emelt keszthelyi épületek tükrözik a korszak fő irányzatait. A középületek többsége a neoelektika képviselője. A karmelita templom és rendház 1927 és 1930 között épült fel neoromán stílusban, Bruno Buchwieser bécsi építész tervei alapján. Az evangélikus templomot Szeghalmy Bálint tervezte neobarokk stílusban (1928–29). Ugyancsak neobarokk a Balatoni Múzeum 1928-ban elkészült tömbje – Györgyi Dénes alkotása –, valamint az 1931-ben átadott, Csáky István tervezte Postapalota. A nemzeti, népi törekvések legjelentősebb épülete az ugyancsak Szeghalmy Bálint tervei alapján 1931–32-ben felépült református templom. A modernizmus térhódítását jelzi Svastits Géza műve, a pécsi Erzsébet-Tudományegyetem keszthelyi üdülőháza (1935).

A magánépítkezéseket fellendítette a Balaton-part-

²⁹ Tető alatt vannak az ONCSA-házak. 1942. 4. p.

³⁰ Keszthely építkezési statisztikája. 1943. 3. p.

³¹ BARDOS Gy. 1943. 1. p.

³² Versenytárgyalási hirdetmény. 1943. 5. p.

³³ Újabb ONCSA-házak épülnek Keszthelyen. 1943. 3. p.

³⁴ Törő Imre levele. 1949. 1. p.

³⁵ Jelentés. 1948. 1. p.

³⁶ TÁTRAY I. 1938. 18. p.

hoz közeli Hanczók-rét és Helikon-liget felparcellázása.³⁷ A telkeken villák épültek, amelyek az építészszakma figyelmét is magukra vonták. A Balatoni Intéző Bizottság 1937-ben készített jelentésében a Balaton vidék nagyarányú fejlődéséről esik szó, és az 1936-os év építkezéseivel kapcsolatban a cikk közli a Balaton-parti települések rangsorát. Ebben Keszthely a harmadik helyen áll Fonyód és Balatonzamárdi mögött 34 új házzal. Az adatot külön kiemeli a cikkíró: „E táblázatból értékes Keszthely adata, ahol újabban a nyugdíjas tisztviselők megtelepülési mozgalmán – a magyar Graz jelszóval – 34 új, többnyire családi villa keletkezett.”³⁸ **(5. kép)**

A négy-, ötszobás, akár több fürdőszobás villák mellett a szoba-konyhás, komfort nélküli házak sem hiányoztak Keszthelyről. A település lakásviszonyairól a népszámlálások tájékoztatnak. Az 1941-es népszámláláskor, az ONCSA-házak építése előtti évben Keszthelyen 2171 lakóház volt, túlnyomó részük, 1973 földszintes. Többnyire egylakásos házak (1453), 445 kétlakásos, a fennmaradók három- vagy többlakásosak. A házak több mint fele kőből épült, egyharmaduk falazata téglá vagy beton volt. A sort kb. 300 vályogház egészítette ki.³⁹ Házi vízvezeték mindössze 113 házban épült ki. A házak kétharmadánál az épület telkén lévő kút biztosította a vízellátást, a többi esetben távolabb volt csak vízvételi lehetőség. A házak 60%-ában volt csak villany, és több mint felénél csak az épületen kívül volt WC.⁴⁰

A lakóházakban összesen 3398 lakás volt, ezek több mint fele egyszobás, 28% kétszobás. Kb. 10% a háromszobás lakások aránya, az ennél nagyobbak még kevésbé voltak jellemzőek.⁴¹ Keszthelyen összesen 451 fürdőszoba volt, amibe bele kell számolni a villák esetleges több fürdőszobáját is, tehát a lakások nagyon kis hányada rendelkezett ezzel a helyiségtípussal. Kb. 200 lakásban csak vertföldes szoba volt.⁴²

A felmérés idején a lakásban jelenlévőket vizsgálták, így nem derül ki egyértelműen, mennyien laktak ott állandóan. Az ONCSA négy gyermektől számolt nagycsaláddal. Megvizsgálva a lakásokat, amelyekben hat vagy annál több jelenlévő volt (bár természetesen közöttük egyéb családtagok is lehettek), látható,

hogy a nagycsaládok 415 lakásra korlátozódtak, amelyekben így átlagosan hét fő lakott. Ezeknek a családoknak a fele egyszobás lakásban élt.⁴³

Keszthelyen 1941-ben 1357 olyan lakás volt, amelyben 15 éven aluli lakos lakott, ez az összes lakás 40%-a.⁴⁴ A népszámlálás adatai szerint 2652 14 éves vagy az alatti gyermek élt a településen, a 15–19 év közöttiek 1111-en voltak.⁴⁵ A korcsoportok sajnos nem felelnek meg az ONCSA 18 éves korhatárának, így nem lehet pontosan tudni, hány 18 év alatti lakosa volt Keszthelynek az ONCSA-házak építésének idején, de a fenti számok alapján 3500 körülire tehető a létszámuk, amely a lakosság egyharmadát jelenti.

A keszthelyi ONCSA-házak jellemzői

A keszthelyi ONCSA-házak a település akkori északi szélén fekvő területen épültek fel. Az ingatlan tulajdoni lapja szerint a házak számára kijelölt 11 katasztrális hold 516 négyszögöl méretű terület 1935-től herceg Festetics III. György mint hitbizományi jogutód birtokában volt, és „legelő a Leheni dűlőben” néven volt bejegyezve.⁴⁶ (Festetics Kristóf a 18. században német iparosokat telepített le Keszthelyen, akik a kastélytól keletre induló utcában kaptak birtokot. Az utcát, majd a városrészt a hűbértartókat jelentő német Lehen szóról nevezték el.) A terület egy részét 1942-ben felparcellázták az ONCSA-házak számára. A Légrádi utca folytatásában elhelyezkedő telkek mérete 180-tól 259 négyszögölre terjedt.⁴⁷ A keskeny, hosszú telkek többségének szélessége 11 méter volt, hosszuk 70 méter körüli. A felépített ikerházak lakásait középen elválasztó fal egy-egy szomszédos telek határára került. **(6. kép)**

A házak téglalap alaprajzúak, az utcával párhuzamosan helyezkednek el, ugyancsak az utcával párhuzamos nyeregtetővel fedve. 1946-ban a keszthelyi járás szociális titkára így jellemezte a felépült házakat: „Az épület 2 szoba /padlózott/ konyha, kamra, fürdőszobahelyiség WC-ből áll utóbbiak cementezettek. Az udvaron külön: faház, baromfi- és sertésól van.”⁴⁸

A lakások tehát kétszobásak. A szobák az utcáfronton helyezkednek el. Az utcai homlokzaton a

³⁷ MEGYERIA. 1996. 192. o.

³⁸ A Balatonvidék nagyarányú fejlődése. 1937. 59. p.

³⁹ Az 1941. évi népszámlálás 5. 1982. 134. p.

⁴⁰ uo. 135. p.

⁴¹ uo. 274. p.

⁴² uo. 275. p.

⁴³ uo. 442. p.

⁴⁴ uo. 442. p.

⁴⁵ Az 1941. évi népszámlálás 2. 1976. 154–155. pp.

⁴⁶ Birtoklap; Tulajdoni lap. 5–6. pp.

⁴⁷ Helyszínrajz. 1942.

⁴⁸ Bóbán Erzsébet levele. 1946. 1. p.

szobáknak megfelelő két ablak van: a lakások közös fala felé eső kétszárnyú, a másik háromszárnyú. A lakások bejárata a ház rövid oldalairól nyílik. A szobák mellett konyha, fürdőfülke, kamra és WC kapott helyet a lakásokban. A házak téglából épültek, kőből készült alapozásra. A földém fagerendás, a héjazat cserép.

(7. kép)

A házak tájolása szerencsés: az utcai homlokzatok keletre néznek, az udvariak nyugatra, így a huzamos tartózkodásra szolgáló helyiségek kellő benapozása biztosított. Az északi és a déli oldalon csak a bejárati ajtók kaptak helyet, illetve egy-egy mellékhelyiség kisméretű ablaka. Így megvalósult az ikerházak lakásainál fontos tervezési szempontként jelentkező, a lehetőségekhez mérten „igazságos” tájolás, amelyet az ebben az esetben ajánlott észak-déli irányú hossz tengely tesz lehetővé, a lakószobák keleti vagy nyugati oldalra történő elhelyezésével.

Az ONCSA háztípusai közül a keszthelyiek a városszéli munkás ikerházak kategóriájába tartoznak, 550. típuszámmal jelölve. (Valóban munkás emberek családjainak juttatták a lakásokat: a családfejek között volt bérautós, cipész, szabó, kőfaragó, két géplakatos, alkalmi munkás, kézbesítő, városi altiszt, ács, cserepes-segéd, gépapoló, fuvaros, illetve az egyik család esetében egy háztartásbeli özvegyasszony volt a családfenntartó.)⁴⁹

A kor építészetében az ikerházas – és több más többlakásos – elrendezés Magyarországon nem volt gyakori. Az építészek éppen ezért a szakmai folyóiratok hasábjain próbálták népszerűsíteni ezt a háztípust.

Ifj. Paulheim Ferenc – akinek legjelentősebb műve a Kerepesi úti üetópálya épületegyüttese – felhívja a figyelmet, hogy az ikerház, a csoportház és a sorház esetében „beépítésük (...) tömörebb az önálló nagy kertben fekvő családiháznál és így jóval takarékosabb megoldást ad, nemcsak telek, hanem felépítés, közmű és közlekedés szempontjából is. Külföldön ezek a típusok már igen elterjedtek, de mi még csak az első próbálkozásoknál tartunk.”⁵⁰

Antal Dezső, a két világháború közötti időszak egyik jelentős, a népi építészetet kutató és annak modernizálásán dolgozó építész 1933-ban azt vizsgálja, milyen előnyökkel – és esetleges hátrányokkal – jár ez

az elrendezés a szabadon álló házhoz képest: „Előnyei jelentős anyagmegtakarításban s a külvilággal határos falfelület lényeges csökkenésében nyilvánulnak meg, amihez még a teleknek az ismert takarékos elhelyezésnél is kedvezőbb kihasználási lehetősége és a fenntartási költségek lényeges csökkenése járul. Az az ellenvetés, hogy az ikerháznak csak egyik oldala kedvező égtáj szerinti fekvésű, csak abban az esetben igaz, ha az ikerház tengelye kelet-nyugati irányú, amikor is az egyik oldal délre, a másik északra néz.”⁵¹ Mindezek miatt úgy véli, az ikerházas elrendezésnek a falusi építkezéseken is meg kell honosodnia: „Az ikerház bevezetése a falu építészetébe olcsósági, egészségügyi és tűzrendészeti előnyeire való tekintettel, már nem késhtetik soká.”⁵²

Bierbauer Virgil, a *Tér és Forma* című építészeti folyóirat szerkesztője ugyancsak megállapítja, hogy az ikerházak „előnye a közös középsőfal, amiből a lehülő felületnek egy harmaddal való csökkentése következik”, illetve „hogy a házak közötti kertsáv nagyobb lesz, mert az erre fordított terület, nem aprózódik fel keskeny sávokra”.⁵³

Az ONCSA akciója keretében kizárólag kertes házak épültek. A házak juttatottjai számára a kertnek fontos szerepet szántak: „A kert egyrészt megélhetősüket könnyíti meg, másrészt a kertgazdálkodás hozama törlesztési képességüket fokozza.”⁵⁴ Antal Dezső az építési telek méretével kapcsolatban megjegyzi, hogy „a legegyszerűbb munkástelep számára is a szabadon álló vagy ikerházas elrendezés esetén 150 négyszögöl terület szükséges”.⁵⁵ A keszthelyi telkek mindegyike, bár nem nagy mértékben, de meghaladja ezt az ajánlott minimális méretet.

Az ONCSA által épített házak stílusát alapvetően térszervezésük, tömegalakításuk, anyagaik és szerkezeteik határozzák meg. Az ONCSA-házakat a szakirodalom többnyire a két világháború közötti építészet népies irányzatához sorolja, de népies elemeik csak a tájegységekre jellemző tetőformákhoz való igazodásra és a tornác meglétére korlátozódnak.⁵⁶ Ezek a jegyek nem jelentkeznek a városszéli ikerházakon, amelyeket városi munkások számára építettek, „ezeknél a népi építészet kánonját szabadabban értelmezték”.⁵⁷

Tóth Kálmán, a Műszaki Osztály, azaz tulajdonkép-

⁴⁹ Kimutatás. 1947.

⁵⁰ PAULHEIM F. 1941. 163. p.

⁵¹ ANTAL D. 1933. 78. p.

⁵² uo. 78. p.

⁵³ BIERBAUER V. 1933. 350. p.

⁵⁴ Az ONCSA. 1942. 701. p.

⁵⁵ ANTAL D. 1933. 82. p.

⁵⁶ TAMASKA M. 2013. 51. p.

⁵⁷ HÁMORI P. 2004. 9. p.

pen az ONCSA-házak tervezőinek vezetője 1942-ben, a keszthelyi házak építésének évében a magyar népi építészet megismerését célzó kutatóutak tapasztalatait összefoglalva felsorolja, „melyek azok a jellemvonások, melyeket a magyar ház állandó, tehát anyagtól és formától független jellegzetességeinek kell tekinteni”.⁵⁸ A kiemelt jegyeket ültették át az építészek az ONCSA-házak tervezésekor a gyakorlatba.

Ezek közül első helyen említi Tóth Kálmán, hogy a magyar nép „egyszerű, világos alaprajzi elrendezést épít fel”.⁵⁹ Ennek megfelelően az ONCSA-házak típusstervei „szigorúan funkcionalista ihlettségűek voltak”,⁶⁰ azaz a lakások térszervezése a használatból indult ki. Ehhez alapot a tervezést megelőző, a lakáshasználatra vonatkozó helyszíni tanulmányok nyújtottak.⁶¹ A kor vélekedése szerint is „a házak belső beosztásában a célszerűség és egészségügyi követelmények érvényesülnek”.⁶²

Tóth Kálmán második pontja azt emeli ki, hogy a magyar nép „szereti az egyszerű tömegeket, kerüli a főtömeg felbontását”.⁶³ A harmadik pont: „Egyszerű tetőformákat formál, ettől eltérést csak célszerűségi és szerkezeti okok miatt enged meg.”⁶⁴ Az ONCSA-házak tömegalakítására az egyszerűség és tömörség jellemző – különösen igaz ez a városszéli ikerházak esetében. A téglalap alapú hasáb tömbje és a legegyszerűbb tetőidom, a nyeregtető a népi építészet lakóházainak is sajátja, ugyanakkor az ikerházak nem mutatnak semmilyen népi utalást.

A negyedik pont szerint népünk „nem ragaszkodik a szimmetriához, de szereti az egyensúlyt”.⁶⁵ Az ikerházak típusukból következően szimmetrikusak, azonban egy-egy lakás homlokzata nem az: az utcára néző oldalon egy háromszárnyú és egy kétszárnyú ablakot építettek be, így teremtve – az egyensúly megtartásával – némi változatosságot.

A következő pontok a magyar népnek a falakhoz és a homlokzatokhoz való viszonyát taglalják: „A falak térelhatároló szerepét erősen érzi. Kerüli a falfelületek felbontását tagozatokkal és színezéssel. Keresi az erőteljes árnyékhatást, ennek eszközei: az előreugró

eresz, az egyszerűen bevágott ablaknyílás és a tornác. Kerüli az épület külsején a szint és igen kis mértékben alkalmaz díszet, ezt is kizárólag az utcai homlokzati oromfalon.”⁶⁶ A keszthelyi ikerházak esetében a térelhatárolás eszköze a tömör fal, amely nincs megbontva tornácnyílásokkal sem. A homlokzatokat nem díszítették semmilyen módon, egyedül a nyílászárók törik meg a falfelületek síkját.

Tóth Kálmán nemcsak a népi építészet követendő jellegzetességeit fogalmazta meg írásaiban, hanem foglalkozott konkrétan az ONCSA-házak jellemzőivel is. Ezek közül elsősorban a hagyományos építőanyagokat emeli ki. Az alapozáshoz követ vagy betonba rakott követ használtak, a falazat téglából, falazóblokkból, Sándor-téglából,⁶⁷ esetenként vályogból épült.⁶⁸ A házakat cserépfedésű nyeregtető borította. Ami az épületszerkezeteket illeti, „a helyi hagyományos anyagokból készített szerkezetek anyagszerű formákat kaptak”.⁶⁹ Az anyagszerűség, a két világháború közötti modern építészet egyik alapelve is érvényesült tehát az ONCSA-házakon.

Tóth Kálmán a modern építészet jellemzőinek felsorolásánál azokat a jegyeket emeli ki, amelyeket ő maga az ONCSA-házak esetében is követelményeknek tekintett: „Korunk megújult építésze levetette a különböző, egymást váltó stílusrendszerek ruháját és a helyes alaprajzi elrendezést, a jó szerkezeteket, anyagokat és a célszerűséget helyezte az építészet értékei közül az elsősorba.”⁷⁰

Bár az ONCSA tervezői a népi építészet kutatása során megfogalmazott elvekből indultak ki, céljaik a modern irányzat építészetéhez is kapcsolják őket. Tóth Kálmán az ONCSA-házakról írott végső értékelésében kijelenti, hogy a népi építészet eredményeit a modern korban felhasználni próbáló elődeikhez képest az ONCSA-házak építészeti kedvezőbb helyzetben voltak, így „a falusi és városszéli házak tervezésében már nem volt ellentmondás a tartalom, az építőanyag és szerkezet illetve a külső formai megjelenés között”.⁷¹ Tóth Kálmán ezzel éppen a modern építészet egyik legfontosabb alapelvét fogalmazta meg.

⁵⁸ TÓTH K. 1942. 23. p.

⁵⁹ uo. 23. p.

⁶⁰ TAMÁSKA M. 2008. 102. p.

⁶¹ BEREY K. 1978. 448. p.

⁶² Az ONCSA. 1942. 701. p.

⁶³ TÓTH K. 1942. 23. p.

⁶⁴ uo. 23. p.

⁶⁵ uo. 23. p.

⁶⁶ uo. 23. p.

⁶⁷ A szénporral kevert agyagból készült téglákat máglyába rakva égették ki, így kiváltva a téglagyárat. TIMON K. 1983. 436. p.

⁶⁸ TÓTH K. 1978. 429. p.

⁶⁹ uo. 429. p.

⁷⁰ TÓTH K. 1942. 1. p.

⁷¹ TÓTH K. 1978. 433. p.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

Jelentés. Zalaegerszeg, 1947. augusztus 12. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 4. csomó. Tagnévjegyzék, leltár zárókimutatás 1947–49.

Birtoklap; Tulajdoni lap. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 7. csomó. Kimutatás a szövetkezet fennállása óta épített ONCSA házakról 1947.

Helyszínrajz a keszthelyi 63sz. tkv-ben felvett 2250/77 hrsz-ú ingatlan megosztásáról. Keszthely, 1942. augusztus 26. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 7. csomó. Kimutatás a szövetkezet fennállása óta épített ONCSA házakról 1947.

Kimutatás a 183.608/1947. VII. P. M. számú körrendelet alapján ideiglenes házadómentességben részesítendő O.N.Cs.A. lakóházakról Keszthely nagyközségben. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára.

X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 7. csomó. Kimutatás a szövetkezet fennállása óta épített ONCSA házakról 1947.

Törő Imre körzeti előadó levele Kienle Ernő vagyongazdálkodónak. Zalaegerszeg, 1949. augusztus 31. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 7. csomó. Kimutatás a szövetkezet fennállása óta épített ONCSA házakról 1947.

Bóbán Erzsébet, Keszthely járás szociális titkára levele a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezet Igazgatóságának. Keszthely, 1946. október 4. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 8. csomó. Közjóléti Szövetkezetek felszámolása 1949.

Jelentés. Budapest, 1948. augusztus 12. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 8. csomó. Közjóléti Szövetkezetek felszámolása 1949.

Könyvek

Az 1941. évi népszámlálás 2. 1976. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest.

Az 1941. évi népszámlálás 5. 1982. Lakóház- és lakásadatok községek szerint. Budapest.

BEREY Katalin 1981b. Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon a 40-es évek elején. Az Országos Népi és Családvédelmi Alap munkássága. Budapest.

TAMÁSKA Máté 2013. Falvak az uradalmak helyén. A megszűnt nagybirtok telepes községeinek építészete 1945 után. Budapest.

TÓTH Kálmán Géza 1942. A magyar népi építés. Budapest.

Tanulmányok és szakfolyóiratcikkek

- A Balatonvidék nagyarányú fejlődése a Balatoni Intéző Bizottság jelentésében. 1937. In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. 71. évfolyam. 9–10. szám. 59–60. pp.
- ANTAL Dezső 1933. A telepítés műszaki vonatkozásai. In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. 67. évfolyam. 13–14. szám 77–78. pp.
- BEREY Katalin 1978. Népies törekvések és a népi építészet kutatása a század első felének magyar építészetében. In: Ethnographia. 89. évfolyam. 3. szám. 434–453. pp.
- BEREY Katalin 1981a. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap munkássága 1940–1944. In: Szociológia. 10. évfolyam. 3–4. szám. 357–377. pp.
- dr. BIERBAUER Virgil 1933. Budapest városépítési problémái. In: Tér és Forma. 6. évfolyam. 11. szám. 337–355. pp.
- HÁMORI Péter 2004. ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap). Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából. In: Országépítő. 15. évfolyam. 2. szám. 5–12. pp.
- MEGYERI Anna 1996. Középítkezések, városfejlődés Keszthelyen 1850–1945 között. In: Vándor László (főszerk.): Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Zalaegerszeg. 187–194. pp.
- PAULHEIM Ferenc 1941. Lakáskérdés Magyarországon. In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. 75. évfolyam. 35–36. szám. 158–164. pp.
- TAMÁSKA Máté 2008. Kockaházat a skanzenbe? Az utóparaszti háztípus helye a vidéki házfejlődésben. In: Múltunk. 4. évfolyam. 3. szám. 98–108. pp.
- TÁTRAY István 1938. Városrendezés és városmérés. In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. 72. évfolyam. 3–4. szám. 17–22. pp.
- TIMON Kálmán 1983. Fejezetek a magyar lakásépítés történetéből. ONCSA házépítési akció. In: Magyar Építőipar. 32. évfolyam. 7. szám. 429–441. pp.
- TÓTH Kálmán 1978. Építész mérnökök és a népi építészet 1930–1950. In: Ethnographia. 89. évfolyam, 3. szám. 426–433. pp.

Újságcikkek

- Az ONCSA. 1942. In: Csendőrségi Lapok. 32. évfolyam. 22. szám. 1942. november 15. 700–704. pp.
- Megalakult Keszthelyen a Nép és Családvédelmi Munkaközösség. 1942. In: Keszthely és Vidéke. 4. évfolyam. 21. szám. 1942. május 23. 2. p.
- A Nép és Családvédelmi Munkaközösség értekezlete. 1942. In: Keszthely és Vidéke. 4. évfolyam. 22. szám. 1942. május 30. 3. p.
- Beszédes adatok a Zalavármegyei Közjóléti Szövetkezet multévi működéséről. 1942. Keszthely és Vidéke. 4. évfolyam. 23. szám. 1942. június 6. 5. p.
- Keszthelyen is megépülnek az ONCSA-házak. 1942. Keszthely és Vidéke. 4. évfolyam. 32. szám. 1942. augusztus 8. 3. p.
- Versenytárgyalási hirdetmény. 1942. Keszthely és Vidéke. 4. évfolyam. 32. szám. 1942. augusztus 8. 5. p.

Ajánlatok a keszthelyi ONCSA-házak építésére. 1942. Keszthely és Vidéke. 4. évfolyam. 34. szám. 1942. augusztus 22. 5. p.

Kiadták az ONCSA-házak építését. 1942. Keszthely és Vidéke. 4. évfolyam. 35. szám. 1942. augusztus 29. 5. p.

Tető alatt vannak az ONCSA-házak. 1942. Keszthely és Vidéke. 4. évfolyam. 45. szám. 1942. november 7. 4. p.

Keszthely építkezési statisztikája. 1943. Keszthely és Vidéke. 5. évfolyam. 3. szám. 1943. január 16. 3. p.

BÁRDOS Gyula 1943. Ünnepelesen átadták az ONCSA-házakat 14 sokgyermekes keszthelyi családnak. In: Keszthely és Vidéke. 5. évfolyam. 28. szám. 1943. július 10. 1. p.

Versenytárgyalási hirdetmény. 1943. Keszthely és Vidéke. 5. évfolyam. 33. szám. 1943. augusztus 14. 5. p.

Ujabb ONCSA-házak épülnek Keszthelyen. 1943. Keszthely és Vidéke. 5. évfolyam. 43. szám. 1943. október 23. 3. p.

ONCSA-házak átadása Keszthelyen. 1943. In: Zalai Magyar Élet. 4. évfolyam. 148. szám. 1943. július 5. 3. p.

Internetes források

1940. évi XXIII. törvénycikk az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. 1940.

Elérhetőség:

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94000023>.

TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3Dcsal%25C3%25A1dv%25C3%25A9delmi

Letöltés ideje: 2018. november 12.

A képek forrása

1. kép: A keszthelyi ONCSA-házak ma
Fénykép. Készítő: Kardos Laura. Készítés ideje: 2019.
2. kép: Az egyik keszthelyi ONCSA-ikerház
Fénykép. Készítő: Kardos Laura. Készítés ideje: 2019.
3. kép: Környezetrajz a keszthelyi ONCSA-házhelyekről. Műszaki rajz. Készítő: Perneczky Géza. Készítés ideje: 1942. Cím: Környezetrajz a keszthelyi 63sz. tkv-ben felvett 2250/77 hrsz-ú ingatlan megosztásáról
Lelőhely: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 7. csomó. Kimutatás a szövetkezet fennállása óta épített ONCSA házakról 1947.
4. kép: Az egyik beköltöző gyermek rajza az ONCSA-házakról (részlet). Szabadkézi rajz. Készítő: ifj. Bubla Sándor. Készítés ideje: 1943. Lelőhely: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 7. csomó. Kimutatás a szövetkezet fennállása óta épített ONCSA házakról 1947.
5. kép: Keszthelyi villák 1943-ban (Balra a református templom, mögötte a háttérben a kármelita templom látható.) Fénykép. Készítés ideje: 1943. Cím: Zrínyi Miklós utca a Múzeum utcából nézve, keresztben a Mártírok útja. Balra a Hanczók utcai református templom tornya látszik. A kép forrása: FORTEPAN/Szabó Viktor. Elérhetőség: http://download.fortepan.hu/_photo/download/fortepan_135659.jpg
(Letöltés ideje: 2019. január 14.)
6. kép: Az ONCSA-házak telkeinek helyszínrajza (részlet). Műszaki rajz. Készítő: Perneczky Géza. Készítés ideje: 1942. Cím: Helyszínrajz a keszthelyi 63sz. tkv-ben felvett 2250/77 hrsz-ú ingatlan megosztásáról. Lelőhely: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. X. 218. Zala vármegyei Közjóléti Szövetkezet iratai 1940–1949. 2. doboz. 7. csomó. Kimutatás a szövetkezet fennállása óta épített ONCSA házakról 1947.
7. kép: Egy viszonylag eredeti formájában fennmaradt ikerház 2012-ben (A házat azóta nagyrészt lebontották.) A kép forrása: Google Utcakép 2012. március
Elérhetőség: https://www.google.com/maps/@46.7765134,17.2486531,3a,33.2y,221.98h,89.61t/data=!3m6!1e1!3m4!1shybj_FJkQmUaMZKm8Eu3Gw!2e0!7i13312!8i6656 (Letöltés ideje: 2018. november 12.)

„New shelter of Hungarian Life” ONCSA Homes in Keszthely

On 3rd July, 1943, seven semi-detached houses, fourteen apartments, were handed over to families in need in Keszthely. The houses were built by ONCSA, the National Fund for the Protection of the People and the Family.

The establishment of the ONCSA was initiated by Act XXIII of 1940 Article 4 of the Act on the National Fund for the Protection of Nationalities and Families for the primary purpose of the institutional support of families with many children. One of the main aim of this was to bring families at risk to their homes.

They wanted to build their homes in the form of detached houses. Until 1944, approximately between 10 and 12 thousand ONCSA houses were built on the territory of Hungary - increased by the Vienna decisions. The home owners received their apartments in the form of a loan. Typical plans were made for the construction of residential houses, both for village and city houses. The village house types followed the tradition: open, gable-roofed houses with verandas. The living room was located on the street side with added a sleeping room or cabins. Kitchen and pantry were made, but bathroom was not planned in the village houses. Urban house types were different from villagers. Here the toilet was placed in the house and a bath or bathroom was also planned. One of the town types was a detached house and the other one, to which Keszthely residents belong, is a semi-detached house. The long side of the rectangular two-story house with a gable roof faces the street. The apartment has a double room or two separate rooms on the street side. In Keszthely, on the northern edge of the city, on the continuation of Légrád or Légrádi Street - today Nagy Imre Street - 14 two-room semi-detached houses were built. Construction began in 1942 on land purchased at a discounted price from the Festetics estate. The houses were handed over on 3rd July 1943. In the second phase, seven new semi-detached houses, namely fourteen apartments, were planned to be built, but due to the war-time circumstances on of the houses was abandoned, so only seven semi-detached houses were finally completed in Keszthely by the ONCSA.

The cityscape of Keszthely changed a lot in the 1920s and 30s, mainly due to the community building works. The buildings built between the Two World wars reflect the main trends of the period. Most public buildings are representative of neo-eclecticism, but national, folk aspirations and modernism are also present.

The parcelling of the Hanczók meadow and Helikon grove near the shore of Lake Balaton boosted private construction. Villas were built on the plots. In addition to the villas with four, five rooms and several bathrooms, room-kitchen, and no-comfort houses were also built.

At the time of the 1941 population census, the year before the construction of ONCSA Houses, there were 2171 dwelling-houses in Keszthely, the vast majority of which were single-floor and mostly single dwelling. In two thirds of the houses the well on the building plot provided water supply, in other cases only the water supply was further away. 60% of the houses had electricity only, and more than half had only toilets outside the building.

The dwelling houses had a total of 3,398 apartments, more than half of which were single rooms. The village had a total of 451 bathrooms, so a very small proportion of the flats had this type of room. Half of the large families lived in one-room apartments. About 3,500 inhabitants under 18 were living in Keszthely at the time of building ONCSA houses, which represents one third of the population.

Of the ONCSA house types, Keszthely belongs to the city-side semi-detached houses category, marked 550. The houses were built on an area on the northern edge of the settlement on narrow, long parcels along the continuation of Légrádi Street. The rectangular houses were parallel to the street and covered with a gable roof parallel to the street. The apartments consisted of two rooms, a kitchen, a pantry, a bathroom and a toilet. The rooms were located on the street front. On the street front there were two windows corresponding to the rooms: two wings towards the common walls of the apartments and the other three wings. The entrance to the flats was from the short sides of the

house. The houses were built of brick, with a stone foundation. The coping was made of wooden beams covered with tiles.

The ONCSA Houses are generally referred to in the literature as a folk architecture style between the two World Wars, but the urban semi-detached houses do not feature folk elements. Functionalism is characteristic of the type designs of houses, that is, the arrangement of the space in the apartments was based on the use. There is simplicity and compactness in the mass construction of buildings - especially in the case of semi-detached houses on the edge of the city. The block of rectangular columns and the simplest roof element, the gable roof, is also the property of folk architecture dwellings, but the twin houses do not show any folk references. In the case of semi-detached

houses in Keszthely, the solid wall is the means of defining the space. The facades were not decorated in any way, only the windows and doors break the plane of the wall surfaces.

ONCSA houses were made of traditional building materials. For foundation, stone or concrete stone was used, the masonry was made of brick, masonry blocks, and sometimes of loam. The houses were covered with tile roofs.

Although the designers of ONCSA are inspired by the principles of folk architecture research, they also aim to connect them with the architecture of the modern trend by striving for a harmony of content, building material, structure and appearance.

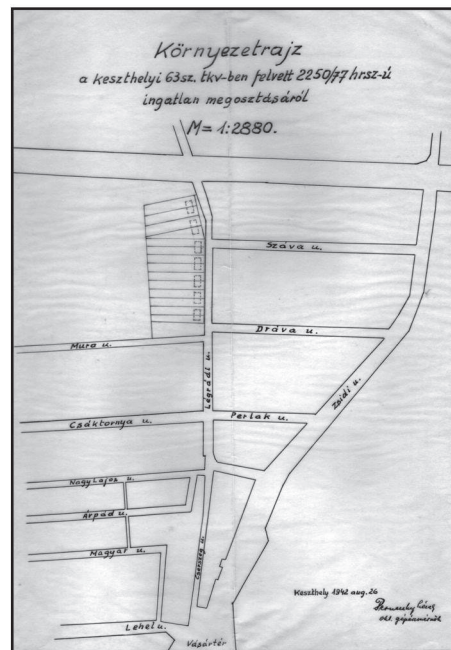
Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

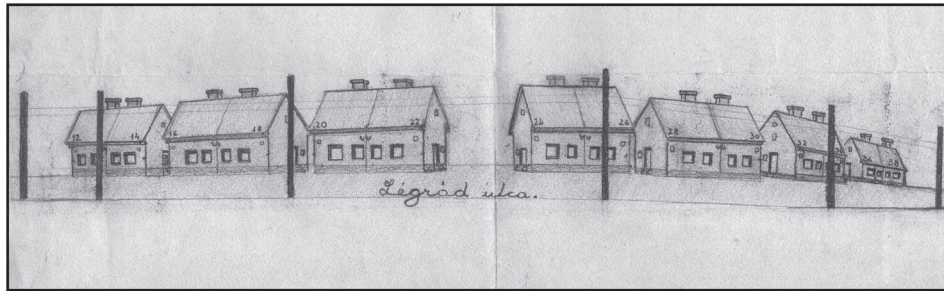

2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

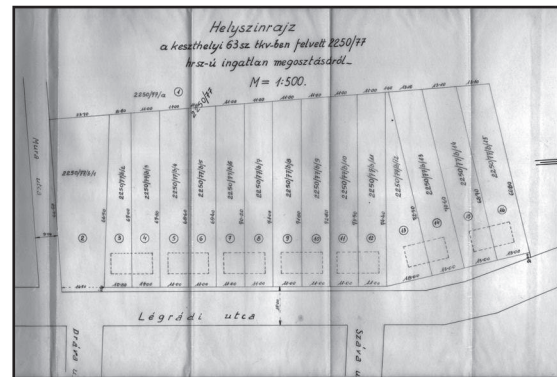
1. kép: A keszthelyi ONCSA-házak ma
Fig. 1: The ONCSA row of houses in Keszthely today
2. kép: Az egyik keszthelyi ONCSA-ikerház
Fig. 2: One of the ONCSA semi-detached houses in Keszthely
3. kép: Környezetrajz a keszthelyi ONCSA-házhelyekről.
Fig. 3: Environmental drawing of ONCSA sites in Keszthely

4. kép; Fig. 4.

5. kép; Fig. 5.

6. kép; Fig. 6.

7. kép; Fig. 7.

4. kép: Az egyik beköltöző gyermek rajza az ONCSA-házakról (részlet)
 Fig. 4: Drawing of a child (moved into one of this kind of houses) on ONCSA Houses (detail)
 5. kép: Keszthelyi villák 1943-ban (Balra a református templom, mögötte a háttérben a kármelita templom látható.)
 Fig. 5: Keszthely villas in 1943 (The Reformed church on the left, behind it the Carmelite church.)
 6. kép: Az ONCSA-házak telkeinek helyszínrajza (részlet)
 Fig. 6: Site layout of ONCSA House plots (detail)
 7. kép: Egy viszonylag eredeti formájában fennmaradt ikerház 2012-ben (A házat azóta nagyrészt lebontották.)
 Fig. 7: A semi-detached house in relatively original form in 2012 (largely demolished since then)

Latorcai Csaba

A Mindszenty-kutatás kérdései és esetleges új irányai

A Zalaegerszegen 2017. május 17-én tartott Mindszenty-émlékkonferencián
elhangzott köszöntőbeszéd szerkesztett változata

Idén ünnepeljük Mindszenty József esztergomi érsek, bíboros hercegprímás születésének 125. évfordulóját. Természetes, hogy ezen évforduló alkalmából mind a tudományos szakma, mind pedig a szélesebb értelemben vett közvélemény részéről nagyobb figyelem irányul életútjára, mely szorosan összefonódott a magyarság XX. századi sorsával, történetével.

A Mindszenty személye és pályája iránti érdeklődés többek között abból is fakad, hogy a hercegprímás önmagára és egyházára sosem úgy tekintett, mint a társadalomtól, nemzettől idegen entitásra, hanem hitt abban, hogy a hit és a nemzeti közösség iránti felelősség összefüggő fogalmak. Ebből következő határozott társadalmi és akár politikai állásfoglalásai pedig óhatatlanul vezették őt a magyar közélet sok veszélyt is rejtő terepére. Az embertelenség ellen felemelte szavát a nyilas rémuralom alatt éppúgy, mint a fokozatosan kiépülő kommunista diktatúra idején. Nem csoda, hogy mindkét totalitárius rendszer ellenségének tekintette és üldözte őt. Mindszenty alakját, tevékenységét kutatva tehát nem csupán egyháztörténeti kérdésekről tudhatunk meg többet, de a XX. század magyar köz-történetének megértéséhez is számos fontos adalékkal szolgál a bíboros életútjának vizsgálata.

Mindszenty abban az évszázadban vállalt fontos szerepet az egyházi és a világi közéletben egyaránt, mely bővelkedett olyan eseményekben, sorsfordulókban, melyekkel szemben az erkölcsös ember nem maradhatott semleges. Mint mindenki másnak, neki is döntenie kellett, hogyan viszonyul a tanácsköztársasághoz, a nácizmushoz, a nyilas mozgalomhoz, a német, majd szovjet megszálláshoz és a kommunista diktatúrához. A zalaegerszegi plébános, majd vespéremi püspök, végül esztergomi érsek pedig nem sa-

ját személyes érdekeit követve, hanem hite, elvei és a magyar nemzet boldogulása szempontjaitól vezérelve foglalt állást e kérdésekben.

Mindszenty József nem volt a kompromisszumok embere. A katolikus egyház és a magyarság sorsával kapcsolatban nem ismert megalkuvást, nem kívánta ellenfelei, ellenségei jóindulatát megnyerni, sosem törekedett azok elvárásainak megfelelni. Ellenlábasai, majd üldözői nevezhették őt reakciónak, korlátoltnak, népellenesnek, sőt valutaüzérnek is, mindez nem befolyásolta őt cselekedeteiben.

Természetesen a történettudománynak elsősorban szakmai szemszögből feladata vizsgálni Mindszenty hercegprímás életútját. A társadalom- és egyháztörténetet a katolikus vezető érdeklí, a politikatörténész pedig a nyilas, majd kommunista terrorral szemben fellépő közéleti szereplő tevékenységét kutatja. Elemzésében és ítéleteiben a tudományos kutatónak a tényekhez és nem az azok által keltett érzelmekhez kell ragaszkodnia.

Örvendetes fejlemény, hogy a magyar tudományos közélet egyre behatóbban foglalkozik Mindszenty József életútjával, annak köztörténeti vonatkozásaival. A 2015-ben napvilágot látott kétkötetes Mindszenty-biográfia szerzője, a mai konferencia egyik előadója, Balogh Margit munkájában hosszú oldalakon keresztül sorolja a bíborossal foglalkozó tudományos műveket. Már ismerjük a bíboros körül zajlott 1956. őszi felsőpetényi és rétsági eseményeket is, de válogatott írások között is tallózhatunk Mindszenty és a hatalom viszonyának témakörében. Mindszenty életútjának nemzetközi összefüggésekbe történő beágyazására is sor került, valamint megtörtént az egyház- és művelődéstörténeti háttér tisztázása és a Mindszenty-

szentbeszéd kiadása is. Megjelent forrásközlő munka az érsek életének utolsó harmadára, az 1956 és 1975 közötti esztendőkre, valamint az amerikai nagykövetségi periódus (1956–1971) levelezési anyagára vonatkozóan.¹

Az is öröme ad okot, hogy számos helyen folyik Mindszentyre irányuló kutatás, több tudományos műhely is foglalkozik – ha alkalmanként csak érintőlegesen is – a hercegprímás életútjának fontos állomásaiival. Szembetűnő azonban, hogy a különböző kutatócsoportokat gyakran gyökeresen eltérő szempontok vezérlik, közöttük nehéz az átjárás, az eszme-, gyakran még az információcsere is. Egyes megszülető tudományos produktumokból pedig kiviláglik, hogy szerzőikben gyakran zsigeri ellenszenv munkál a bíborossal szemben. Egy tavaly a sajtóban olvasható történeti nyilatkozat tükrében is látható, hogy az úgynevezett „társadalomtörténeti szemléletmód” vagy más néven „kliometrikus történetírás”-nak is nevezett iskola² csak akkor ellenséges az úgynevezett „nagy narratívák”-kal szemben, ha azok a nemzeti és/vagy keresztény identitás erősítését szolgálják. Ellenkező esetben minden további nélkül megengedhetőnek tart leegyszerűsítő és igazságtalan, a történeti kontextusból kiszakító és az emberi személyiség változásra való jogát és képességét megtagadó sommás ítéleteket.³

Ezek miatt is érdemesnek tartanám más szempontokkal bővíteni a Mindszenty-kutatások eddig talán túlzottan politikatörténeti irányultságát. Egy ilyen nagy életműben a média-, a sajtó-, az egyház-, a kánonjog-, a lelkiség-, a szellem- és a társadalomtörténetnek vagy éppen a historiográfiai szemléletnek olyan szervesen kellene egymásba fonódnia, ahogyan Mindszenty József is egyszerre volt politikai szereplő, meghatározó társadalmi véleményvezér, lelkipásztor és egyházkormányzó.

A Mindszenty-életmű nagy része a „fúrca fogság” ideje alatt formálódott, viszont – tudomásom szerint – se teológiai, se vallás- vagy pasztorálpaszichológiai szempontból nem foglalkoztak a közelmúltban alaposabban az „én, aki fogoly vagyok az Úrban”⁴ proble-

matikájával, vagyis azzal, hogy aki cselekvése szabadságában külső korlátokba ütközik, azt ez a helyzet egyúttal a saját démonjaival való küzdelemre is kényszerít.⁵ Véleményem szerint fontos volna e kérdéskört is tudományos alaposággal vizsgálni. Mindemellett Mindszenty 1945 utáni politikai és ideológiai környezetének jobb megértése érdekében nélkülözhetetlenek tartom a szocialista egyház- és valláspolitikai rendszerszintű megértéséhez vezető kutatások folytatását is.

Érdekes és eddig talán nem annyira követett kutatási iránynak tartom a bíboros emlékezetének, szellemi örökségének vizsgálatát is. Szükségesnek tűnik Mindszenty 1991-es újratemetésének előzményeit és körülményeit tudományos igénnyel feltárni éppúgy, mint a későbbiekben szentté avatási eljárását, a processzust övező inerciarendszer kutatni. Az ellene folytatott koncepciók pernek vannak olyan jogi vonatkozásai, melyeket a jogtörténet haszonnal tudna felhasználni.⁶ Az érsekről a rendszerváltás utáni Magyarországon élő kép bemutatása is számos új tudományos eredménnyel kecsegtet. A bíborossal foglalkozó magyar, amerikai és német dokumentum- és játékfilmek Mindszenty-képben való elhelyezése is hasznos adalékokkal szolgálna.⁷ E vizsgálatok során alkalom lenne multidiszciplináris kutatások folytatására is, hiszen e kérdéseket a történészek még nagyobb sikerrel tudnák megválaszolni politológus, szociológus és média kutatók közreműködésével.

Azzal együtt, hogy a bíboros életművével foglalkozó történészek között számos kérdésben vita van, s hogy a Mindszenty-kutatások több irányban történő továbbfejlesztése szükséges, úgy vélem azonban, hogy a hercegprímást előítélet-mentesen értékelő szakmabeliek egy dologban egyetértenek: Mindszentynek, a kiegyensúlyozott Mindszenty-képnek mindenképp helye van a magyar nemzeti emlékezetben.

Magyarország Kormánya ebbéli meggyőződéséből fakadó döntéseinek eredményeképpen napjainkra a bíboros-hercegprímás az általános magyar történelmi műveltség integráns részévé vált. Az újabb gim-

¹ Balogh Margit összefoglaló munkájának BALOGH M. 2015. 21-22. oldalán szintén ír a Mindszenty-irodalomról, melyen belül itt csupán Tyekvicska Árpád, Adriányi Gábor, Beke Margit, Olmosi Zoltán, Somorjai Adám és Zinner Tibor munkáira kívánunk utalni.

² A kifejezésre lásd: GYÁNI G. 2015. 62-63, 66. pp.

³ A kérdéses történeti állásfoglalást lásd: PAKSY Z. 2014. 182-216. pp.; a sajtónyilatkozatot: „Türelmetlen és megrögzötten antiszemita személy volt” – PAKSY Z. 2016.

⁴ Efezusiakhoz írt levél 4,1

⁵ Vö.: Korinthusiakhoz írt 2. levél 12,7-10

⁶ Többek között e kérdést is érinti Kahler Frigyes A Mindszenty-per tanulságai. Valóság, I–VI. sz. (2013) című tanulmánya.

⁷ A bíboros elleni koncepciók per külföldi fogadtatásának és a hidegháborús hangulatnak jobb megértésére szolgálna például a Felix E. Feist által rendezett *Guilty of Treason* című 1950-es amerikai filmdráma, valamint a Ferdinand Khittl rendezte *Ungarn in Flammen* című 1957-es német dokumentumfilm multidiszciplináris vizsgálata is.

náziumi kerettantervek már számonkérendő elemként tartalmazzák a Mindszenty elleni koncepciók pert és kényszerű külföldre távozásának körülményeit.⁸

A hercegprímás emlékezetét azonban nem csupán a közoktatás segíthet ébren tartani. Szükség van olyan bázisra, centrumra is, ahol az érdeklődők a modern muzeológia eszközeinek köszönhetően vonzó és közérthető formában ismerkedhetnek meg Mindszenty hiteles alakjával és a bíboros korával. Noha hazánkban folyamatosan erősödő és elmélyülő Mindszenty-kultusz alakult ki a rendszerváltás óta, jelenleg mégis Mindszenty bíborosnak állandó kiállításként, átfogó módon emléket állító hely. Ennek okán Magyarország Kormánya – megemlékezve arról, hogy a későbbi érszek 1919 és 1944 között, negyed évszázadon keresztül Zalaegerszegen volt plébános és részt vett az akkori városi társadalmi élet szervezésében is – 2016-ban és 2017-ben 5,51 milliárd forint támogatást nyújt a zalaegerszegi Mindszenty József Múzeum és Zarándokközpont létrehozásához, valamint a kapcsolódó komplex kulturális és vallási turisztikai fejlesztések megvalósításához, köztük múzeum- és templomfelújításhoz.⁹ A kormányzat szándéka szerint a Mindszenty Múzeum kialakításával emléket állít a kommunista diktatúra alatt elszennvedett egyházüldözések áldozatainak is.

Véleményem szerint a létrehozandó központ mellett, hogy komoly szerepet játszik majd a zalai megyeközpont turizmusának további fejlesztésében, otthona kell legyen sikeresen működő tudományos műhelyeknek, támogatva és kezdeményezve a Mindszenty-ku-

tatások folytatását és bővítését. Hiszen ahhoz, hogy Mindszenty József emlékezete megalapozott kutatásokra épüljön, ahhoz, hogy a nevét viselő múzeum és zarándokközpont keretei megteljenek értékes és az új eredmények tükrében időről-időre frissülő tudományos tartalommal, szükséges a történelem szakma által a hercegprímás tevékenységére irányulóan végzett feltáró munkájának folytatása. E feladat sokszor nehéznek bizonyulhat, hiszen a kutatóknak nemcsak a forrásértelmezés és -ütköztetés buktatóit kell elkerülnie, de az objektív vizsgálat érdekében függetleníteni kell magát az elmúlt évtizedek és napjaink alkalmanként kánonná merevedett interpretációinak megalapozatlan elemeitől is. Mindez pedig szakmai bátorságot igényel.

A kutatómunka fontos állomását jelentik azok a fórumok, ahol alkalom nyílik a tudományos eredmények ismertetésére, megvitatására, a különböző szakmai álláspontok kulturált és előremutató ütköztetésére. Mind a magyar történelem szakma e kérdéssel foglalkozó tagjai, mind pedig a Mindszenty személye és pályája iránt érdeklődők számára kellenek az olyan alkalmak, ahol első kézből van lehetőség értesülni a kutatás legfrissebb fejleményeiről, és összevetni azokat más kutatók álláspontjával. A korábbinál kiterjedtebb kutatómunka és a szakmai párbeszéd háttérül is szolgáló Mindszenty Emlékközpont egyik fontos funkciója kell, hogy legyen e fórumok támogatása, miáltal a hercegprímás életútjáról megszerzett ismeretek számos új és fontos elemmel gazdagodhatnak majd.

Irodalomjegyzék

BALOGH Margit 2015. Mindszenty József I-II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest

GYÁNI Gábor 2015. A történetírás és a történelemtanítás konfliktusa. In: *Iskolakultúra*. 2015/7-8.

PAKSY Zoltán 2014. Mindszenty József nézetei és politikai tevékenysége a két világháború között. *Múltunk*, 2014/4. szám 182-216. oldal

PAKSY Zoltán 2016. „Türelmetlen és megrögzötten antiszemita személy volt” - Paksy Zoltán történész Mindszenty Józsefről. *Magyar Narancs*, 2016/12. szám (március 24.)

⁸ Erre vonatkozóan lásd a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről szóló 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet 3. mellékletét.

⁹ A fejlesztésekre vonatkozóan lásd a zalaegerszegi Mindszenty József Múzeum és Zarándokközpont, valamint a kapcsolódó komplex kulturális és vallási turisztikai fejlesztések megvalósításához szükséges egyes intézkedésekről szóló 1032/2016. (II. 9.) Korm. határozatot.

Questions and possible new directions of Mindszenty-research

Former priest of Zalaegerszeg, having been appointed to the highest ecclesiastical dignity in 1945, József Mindszenty (Pehm), Archbishop of Esztergom, has become an outstanding personality, because of his social and political statements, not only of the Catholic Church, but of the 20th century Hungarian history. Recently, numerous books and studies have been published about his life, his political role, his personality. Apart from the social and political history approach, a systematic analysis of church and religious

politics during the Socialist era, and the examination of his memory and intellectual heritage can represent a new opportunity in researching his career and life. The basis for further scientific research will be the József Mindszenty Museum and Pilgrimage Center in Zalaegerszeg. At the same time, it introduces the authentic shape and age of Mindszenty to visitors in an attractive and understandable form using the tools of modern museology.

Translated by Veronika Nagy

Cseh Valentin

A Légoltalmi Liga Zalaegerszezen

„Ellenséges gépmadarak serege veszélyezteti a magyar földet, szüleid. Feleséged s gyermeked életét. Vagyonod megsemmisülését, birtokod pusztulását jelenti a légitámadás. A légitámadás ellen véd a Légoltalmi Liga.”¹ Szólt az egyesület sajtófelhívása a zalai polgárokhoz, amely alapján mindenki számára világos volt, hogy az újabb világháborúban a hadviselő felek hátszágai is ki lesznek téve az ellenséges repülőgépek támadásainak, ami ellen védekezni kell. Magyarországon pedig a védekezés egyik fontos szervezete volt a Légoltalmi Liga, melynek zalaegerszegi szervezetéről szól az alábbi tanulmány.

A 20. század alapjaiban változtatta meg a háborúkat. A küzdelem a repülőgépek megjelenésének köszönhetően egy új területen is kibontakozott, mégpedig az égbolton. Ahogy Giulio Douhet 1921-ben publikált *Il domino dell'aria* (A légi uralom) című művében megfogalmazta: *„A légtér, az embernek a repülés által megnyílt új hatóköre, szükségszerűen harcterületé kellett, hogy változzék, mert ahol emberek szembetalálkoznak, ott elkerülhetetlen a harc!”²* Giulio Douhet légi uralom elmélete szerint csak az arathat győzelmet a jövő háborúiban, aki a levegőt uralja míg, amelyik haderő alulmarad az égbolton, arra biztos vereség vár. A korszak katonai teoretikusai végeláthatatlan diskurzusba bocsátkoztak egymással a douhetizmusról itthon és külföldön egyaránt. A második világháború alatt 1942-ben jelentette meg *Victory through Air Power* című könyvét Alexander de Seversky, aki Douhet elméletének híve volt. Seversky úgy vélte, hogy a korszerű hadviselés axiómája alapján addig nincs lehetőség szárazföldi és tengeri hadműveletekre, ameddig nem vívják ki a légi fölényt. Úgy vélte,

hogy a légierő az a fegyvernem, amelyik eldöntheti a háború végkimenetelét, mellette a többi fegyvernem csak alárendelt szerepet játszhat. A légi háború a fentiek alapján a két világháború közötti időszakban új szintre lépett, s ennek szükségszerűen más területekre is hatással kellett lennie.³

„Az egyes országok területén eddig évezredek háborúii folyamán tapasztalt viszonylagos biztonsághoz simulva települtek a városok, községek, kis és nagy üzemek, épült ki a közlekedés hálózata, alakult ki a mindennapi élet és termelő munka minden tényezője. Most a légi veszély megfelelő légoltalmat követel.”⁴ Így fogalmazta meg Giczey György 1935-ben azt a változást, amelyet a légi hadviselés korának beköszönte hozott. A 20. század első felében a haditechnikai fejlődés miatt teljesen megváltozott a hadviselés és új dimenziók nyíltak meg a hadseregek előtt. Az első világháború óta egyre jelentősebb szerepet vívott ki magának a már említett légi hadviselés, és a légitámadások miatt a harcoló államok hátszága is könnyen hadszíntérré válhatott, és vált is. Ez ellen csak a légvédelem és légoltalom tudta megóvni az érintett országot – legalábbis bizonyos mértékig! Amint azt Berkó István 1936-ban megfogalmazta: *„... a védelemnek két célt kell szem előtt tartania: a megelőzést és az elhárítást. A megelőzés feladatkörébe tartoznak mindazok a rendszabályok amelyek a légitámadás sikerét már eleve kilátástalanná vagy kockázatosá teszik, hatását megghiúsítják, vagy legalább csökkentik. ... Tökéletes megelőzés azonban a gyakorlatban nincs. Okvetlenül, és pedig igen hatásosan meg kell tehát szervezni az elhárítást is: azaz a minden előrelátásunk és óvatosságunk ellenére mégis bekövetkező légitámadások gyors és eredményes visszaverésére való készséget.”⁵*

¹ Zalai Magyar Élet 2. évf. 112. sz. 1941. 05. 17. 7. p.

² DOUHET, G. 1971. 5. p.

³ SEVERSKY, A. 1942. 123., 125. p.

⁴ GICZEY, GY. 1935. 49. p.

⁵ NÁRAY A. – BERKÓ I. 1936. 92. p.

Magyarországon, a Gömbös-kormány idején fogadta el az Országgyűlés a légvédelmi törvényt, vagyis az 1935. évi XII. törvénycikket (a törvény végrehajtására a honvédelmi miniszter kiadta a 17.175/eln. 15.-1936 sz. H. M. számú körrendeletét, vagyis a Légoltalmi Utasítást), amelynek alapján 1937. december 5-én, Budapesten a Vigadóban létrehozták a Légoltalmi Ligát. Amelynek a fővédnöke Horthy Miklós kormányzó, elnöke Habsburg József főherceg, tábornagy, alelnöke dr. Fábry Dániel ezredes országos légvédelmi parancsnok, igazgatója Petróczy István ny. rep. ezredes, főtitkára pedig Teasdale Ottó tüzoltó másodfőparancsnok lett.⁶

A Légoltalmi Liga hivatalosan egy társadalmi szervezet volt, amelynek a feladata alapszabálya szerint a légvédelem és a légoltalom gondolatának és intézményeinek, valamint az irántuk való érdeklődésnek a fenntartása volt. Továbbá a társadalomnak a légoltalom iránti áldozatkészségének a serkentése. Ebből kifolyólag tagjai férfiak és nők is lehettek. Az egyesületi alapszabály szerint a Légoltalmi Liga: „*kioktatja és kiképezi a társadalom széles rétegeit a lehetőség szerint annyira, hogy a társadalom minden tagja önmagának hozzátartozóinak és vagyonának, illetőleg hozzátartozói vagyonának sikeres légoltalmáról szükség esetében gondoskodhassék és ezzel az ország együttes légoltalmát is eredményesen szolgálhassa.*”⁷ Emellett a liga „*közreműködik a polgári légoltalom felépítésének és végrehajtó szolgálatának a hatósági feladatok körén kívül eső minden olyan részletében, amelyben közreműködésre a hatóság felkéri, illetve felhívja, végzi a légoltalmi házi egészségügyi- és mentőszolgálat megszervezését és központi vezetését, végül a m. kir. honvédelmi miniszter irányítása alapján szakfolyóiratot szerkeszt és ad ki.*”⁸

A fentiekből is látszik, hogy a Légoltalmi Liga fő célja a polgári légoltalom megszervezése volt. Ennek keretében fontos feladata volt a ligának a padlások lomtalanítása, a pincéknek ledőlés-, bombaszilánk- és gázbiztos óvóhelyekké való átalakítása és berendezése. A feladatok végrehajtására a légoltalmi törvény alapján légoltalmi munkára kötelezettek tudták bevonnani. Az önkéntesekből pedig a házaknál légoltalmi őrseget is szerveztek.⁹

A Budapesten székelő egyesület előbb 7 majd később 9 ligakerületre tagozódott ezek megegyeztek a honvéd vegyesdandárok (később hadtestparancsnokságok) területével. A Légoltalmi Liga minden csoportja önálló egyesületként jött létre.¹⁰ Így történt ez Zala megyében is ahol több településen többek között Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Keszthelyen, Sümegen, majd a Muravidék és Muraköz visszacsatolása után Alsólendván és Csáktornyán jött létre a ligának helyi csoportja.¹¹

A Légoltalmi Liga Zala vármegyei főkegyesületeinek az alapítását megelőzte egy Zalaegerszegen és Nagykanizsán is bemutatott kiállítás, amely bizonyos értelemben felvezette a helyi szervezetek létrejöttét. Zalaegerszegen, áldozócsütörtökön (1938. május 26.) nyílt meg a Légoltalmi Liga kiállítása a vármegyeháza nagytermében. A Zalamegyei Újság tudósításában az alábbi sorokkal hívták fel mindenki figyelmét a légoltalom szükségességére: „*Látjuk, milyen hallatlan összegeket áldoznak a külföldi államok a légvédelemre. Felénk kiált az a megdöbbentő tény, hogy légitámadás szempontjából mi vagyunk talán a legveszélyesebb helyzetben. Tizenkétezer repülőgép vesz bennünket körül, s ezek szinte percek alatt érhetik el az ország minden pontját. Például Zalaegerszeget Csehországból 17, Romániából 30 perc alatt el lehet érni. Érdekes szemléltető táblák ismertetik a hatósági légelhárítási munkát és a polgárság légvédelmi tevékenységét a Liga keretén belül. Mindent megtudunk a gyújtó, robbanó és gázbombákról, az ellenük való védekezésről. Megismerjük a különféle gázálarcokat, a ruhákat, a riasztó szolgálatot. Megtudjuk azt, hogy a veszély sokkal kisebb, ha a polgári lakosság felkészül és okosan védekezik.*”¹²

Zalaegerszeg megyei város közvéleményét nem nagyon mozgatta meg a kiállítás, amely június 1-ig volt látogatható. Bár a szervezők bizakodtak abban, hogy a tárlat és a moziban rendezendő előadásoknak jelentős látogatottsága lesz, de csalódnuk kellett elképzeléseikben. Mindenesetre a megye és a város vezetői az élére álltak a Légoltalmi Liga helyi fiókegyesülete szervezési munkálatainak.¹³

A zalaegerszegi csoportot 1938. október 29-én a helyi és vármegyei politikai vezetők, valamint a vá-

⁶ MNL ZML IV. 433. 3957/1939. (A Légoltalmi Liga alapszabályai, Bp., 1938. 4. p.), SIPOS, P. 1997. 255–256. p.

⁷ MNL ZML IV. 433. 3957/1939. (A Légoltalmi Liga alapszabályai, Bp., 1938. 4. p.)

⁸ MNL ZML IV. 433. 3957/1939. (A Légoltalmi Liga alapszabályai, Bp., 1938. 4. p.)

⁹ Zalamegyei Újság 20. évf. 249. sz. 1937. 11. 04. I. p.

¹⁰ SIPOS, P. 1997. 255–256. p.

¹¹ Pl.: Nagykanizsán 1938-ban (10.29.), Sümegen 1939-ben, Alsólendván (09.25.) és Csáktornyán 1942-ben jött létre a Légoltalmi Liga helyi csoportja. MNL ZML IV. 433. 4843/1942., 4589/1942., 3966/1939 (hiányzik), Zalamegyei Újság 21. évf. 248. sz. 1938. 11. 02. 3. p.

¹² Zalamegyei Újság 21. évf. 118. sz. 1938. 05. 26. 2. p.

¹³ Zalamegyei Újság 21. évf. 120. sz. 1938. 05. 29. 5. p., Zalamegyei Újság 21. évf. 122. sz. 1938. 06. 01. 3. p.

ros társadalmi-gazdasági életében jelentős szerepet betöltő személyek és nagyszámú érdeklődő jelenlétében az akkori városháza közgyűlési termében alapította meg: vitéz gróf Teleki Béla főispán, dr. Brand Sándor alispán, vitéz Tamásy István polgármester, Bogyay Elemér kormányfőtanácsos, ifj. Eitner Sándor téglagyáros, Fangler Gyula kereskedő, vitéz Farkas Sándor ezredes, Grósz Imre mérnök, Holczer Ernő bankigazgató, dr. Hollós Ferenc ügyvéd, Horváth István építőmester, dr. Junger Mózes izraelita lelkész, Kováts Károly vezérigazgató, dr. Kaszter Ödön gyógyszerész, László József bankigazgató, dr. Rosenthal Jenő egészségügyi tanácsos, Sylveszer Péter János főszerkesztő, dr. Szalay Gyula vármegyei tiszti főügyész, Szablics Rezső gépipari-műhely tulajdonos, Szalay László bútorgyáros, dr. Széll György ügyvéd, Schütz Frigyes textil nagykereskedő, dr. Telman Sándor királyi közjegyző és dr. Udvardy Jenő magyar királyi kormányfőtanácsos.¹⁴

A Légtalmi Liga zalaegerszegi csoportjának díszelnöke vitéz gróf Teleki Béla Zala vármegye főispánja lett, elnökké dr. Brand Sándor alispánt, alelnökké Tamásy István polgármestert, ügyvezető alelnökké Mózes László hivatásos tűzoltóparancsnokot, titkárrá Bernátzy Rezsőt gazdasági főnökké pedig Mihálovich Gézáat választották meg. A női szervezet elnöki posztjára pedig dr. Brand Sándorné került. Az alakulóülésen felállították az elnöki tanácsot, a számvizsgáló bizottságot és betöltötték a csoport pénztári ellenőrének funkcióját is.¹⁵

A fentiekből is látható, hogy a Légtalmi Liga helyi szervezete széles társadalmi bázison próbálta megteremteni az összefogást, hogy az egyesület elérje célját. Gróf Teleki Béla főispánnak a zalaegerszegi csoport megalakulása alkalmából elhangzott gondolatai is ezt támasztják alá, szavait a Zalamegyei Újság így foglalta össze: „Zalaegerszeg város társadalma mindig meleg érdeklődést tanúsított a légvédelem iránt s most az a cél, hogy társadalmi úton szervezzék meg a légvédelmet. Honvédelmi kötelességet teljesítünk, amikor ezt cselekedszük.”¹⁶

Bár az alapítók részéről megvolt a szándék arra, hogy Zalaegerszezen minél többen a Légtalmi Liga tagjai sorába lépjenek, de a tűzoltólaktanyában működő egyesület számára ez nem ment olyan egyszerű-

en, mint arra számítani lehetett a kezdeti lelkesedést figyelembe véve. A gondok már az 1939. április 30-i vármegyházán megtartott közgyűlésen is nyilvánvalóvá váltak a csekély érdeklődés miatt, ugyanis mindössze egy széksornyi tag képviseltette magát. Viszont a Légtalmi Liga zalaegerszegi csoportjának elnöksége által összeállított jelentés már korábban rávilágított arra, hogy komoly gondokkal küszködik a frissen alapított helyi szervezet a tagtoborzás terén. A jelentésből idézte az egerszegi közgyűlésen Mihálovich Géza ügyvezető igazgató az alábbi tanulságos gondolatokat: „A jelentés sajnálattal állapítja meg, a tagok száma Zalaegerszeg város lakosságának számához képest igen csekély: a hölgytagokkal együtt 262. Ez olyan csekély létszám, amely majdnem kizárja a Légtalmi Liga eredményes működését. Úgy látszik, a közönség még mindig nincs tisztában azzal a kiszámíthatatlan súlyos következménnyel, amely légitámadás esetén ilyen centrálisan beépített várost érhet. Rámutat a jelentés arra, hogy Európának minden országa majdnem kivétel nélkül olyan légierőkkel rendelkezik, amelyek egy-két órán belül legmodernebb típusú nehéz bombázó gépekkel árasztják el a megtámadott országot. A világháborúban harcoló katona – akinek mögöttes országban volt – családja biztonsága felől nyugodtan harcolhatott abban a biztos tudatban, hogy csapataink, mint acélgürrű védte a front mögötti részeket. Ezzel szemben hogyan lehet ma elképzelni, hogy katonáink teljes lelki nyugalommal végezzék a reájok háramló feladatokat, amikor még hozzátartozóik élet- és vagyónbiztonságáért is kell rettegniük. Ennek a súlyos körülménynek enyhítése a Légtalmi Liga feladata, mert a hatóságok légtalmi berendezkedése csak a házak kapujáig tart; a kapun belül már kizárólag a Liga működik. Hogy azonban a Liga eredményesen végezhesse feladatát, ahhoz a társadalom széles rétegeinek megértése szükséges. A védekezés csak akkor lehet sikeres, ha mindenki átérzi azt a veszedelmet, amit a légitámadás rejt magában. A légtalom életbevágó fontosságára tekintettel kéri az elnökség a közgyűlést, hogy a Légtalmi Ligába való belépésre serkentse a város közönségét.”¹⁷

Szükség volt arra, hogy a helyi közvélemény fel legyen rázva,¹⁸ de arra is, hogy széles társadalmi rétegek a légtalom ügye mellé álljanak, ugyanis a légvé-

¹⁴ A vármegye alispánja a fiókegyesület megalapítását 1939. március 3-i véghatározatával engedélyezte és vette tudomásul. MNL ZML IV. 433. 3957/1939. (4655 sz./ni. 1939.)

¹⁵ MNL ZML IV.433. 3957/1939.

¹⁶ Zalamegyei Újság 21. évf. 247. sz. 1938. 11. 01. 1. p.

¹⁷ Zalamegyei Újság 22. évf. 99. sz. 1939. 05. 02. 2. p.

¹⁸ A Zalamegyei Újság 1939. szeptember 8-i számában számoltak be róla, hogy érdeklődés hiányában megszűntek Zalaegerszezen a légvédelmi előadások. Zalamegyei Újság 22. évf. 207. sz. 1939. 09. 08. 2. p.

deletről szóló 1935. évi XII. törvénycikk kimondta, hogy nemre való tekintet nélkül minden 14 és 60 év közötti magyar állampolgár légtalmai szolgálatra kötelezhető.¹⁹

A Légtalmai Liga mindent megtett annak érdekében, hogy a légtalmai ügyét a közvélemény előtt népszerűsítsék. Zalaegerszegen 1939. október 22-én tartották az első légtalmai napot, amelynek keretében délelőtt 10:30-kor a tűzoltólaktanyában a hatósági légtalmai szolgálatosok ünnepélyes keretek között tettek. Majd 11 órakor a mozgófényképszínházban Mihálovich Géza tartott ismertető előadást.²⁰

Közben zajlott az országos légtalmai rendszer kiépítése is, aminek a második világháború 1939. szeptember 1-i kitörése után különösen fontos szerepe volt. Általánosságban mindenhol (városok, községek) a helyi polgári előjáró lett a légtalmai vezető, míg a végrehajtó szervezet feje a légtalmai parancsnok általában a helyi rendőrkapitány, vagy a tűzoltóparancsnok. A légóparancsnoknak kellett elkészítenie a légtalmai készségi és riadótervet, ami a légószervezet mozgósítását és a végrehajtandó munka részletekbe menő szabályozását foglalta magában.²¹

A légtalmai szervezetek 3 csoportra tagolódtak hatósági, üzemi és önvédelmi. Utóbbi tartozott a Légtalmai Liga feladatkörébe mindenütt. Meg kell jegyezni, hogy a hatósági és tulajdonképpen az üzemi légtalmai megelőző (helyi figyelő és jelző, riasztó, elsötétítő, kárfigyelő), kárelhárító és mentő (tűz-, gázvédelmi, egészségügyi, helyreállító, romeltakarító) szolgálatból és segédszolgálatból állt.²²

Magyarországon 1940 végére a légvédelmi törvény alapján megjelentek a legfontosabb légtalmai rendeletek, amelyek alapján a légítámadásoktól a polgári lakosságot a honi légvédelem és a légtalmai volt köteles megvédeni. A legfontosabb feladat az életvédelem, valamint a tűzvédelem volt.²³

A légtalmai megszervezése mellett fontos feladat volt a kiképzés lebonyolítása is.²⁴ Erre csak csekély anyagi erőforrás állt rendelkezésre, ezért a propaganda nagyon fontossá vált. A Légtalmai Liga a népszerűsítés, az oktatás és a társadalom áldozatkészségének elősegítése és fokozása érdekében saját folyóirattal jelent meg. Az 1937 októberétől megjelenő „Riadó!” a hazai légtalmai első propaganda- és szaklapja volt, eleinte ennek mellékleteként, majd 1939-től önálló szaklapként jelent meg a szintén légtalmai kérdésekkel foglalkozó „Légtalmai közlemények” című folyóirat is. A „Riadó!” című lap első száma 1937 októberében megpróbálta felrázni a magyar társadalmat az országot fenyegető veszély miatt: „*Légtalmai Liga kiadásában megjelenő folyóiratunk riadót kiált a magyarságnak. Riadót, hogy ébredjen nemtörődömségéből és ráeszméljen arra, hogy a háború borzalmas réme fenyeget.*”²⁵ A lakosság felrázása érdekében 1939-ben „Zúgnak a szirénák” címmel film is készült, a főszerepet Hidvégi Valéria játszotta. Valamint Laczházy és Borsányi alezredek tartottak a rádióban felvilágosító előadásokat minden második héten.²⁶

A légtalmai ügyének előmozdítására a tűzoltó-, és cserkészszövetséggel, valamint a mentőkkel karöltve tanfolyamok kerültek lebonyolításra, míg a Gyáriparosok Országos Szövetségének 150 000 pengős támogatásával a Benczúr utcában létrehozták az ország első légtalmai iskoláját, majd a Légtalmai Liga elkezdte a légóoktatók kiképzését, amelynek eredményeként csak 1939-ben több ezer ember szerzett ilyen képesítést. Ez fontos volt, ugyanis a vallás és közoktatási miniszter rendeletben tette kötelezővé a légóoktatást az ország összes iskolájában.²⁷ A légtalmai védőszentje 1940. augusztus 20-tól Szent István király lett.²⁸

Ebben az időszakban 1941 februárjában volt a Légtalmai Liga zalaegerszegi szervezetének a tisztújító közgyűlése,²⁹ amelyen csekély mértékű tagnövekedés-

¹⁹ 1935. évi XII. tc. 1 §

²⁰ Zalaegerszegi Újság 22. évf. 242. sz. 1939. 10. 20. 1. p.

²¹ HL Tgy. 3.080. 3. p.

²² SIPOS, P. 1997. 256. p.

²³ SIPOS, P. 1997. 256. p.

²⁴ A Légtalmai Liga zalaegerszegi csoportjának elnöksége felhívta a város lakosságának a figyelmét arra, hogy a légtalmai gyakorlatok sikerének biztosítása érdekében a házcsoportparancsnokok és helyetteseik utasításának a legmesszebbmenőkig tegyenek eleget. A városban 1939. október 24–27. között légtalmai gyakorlatot tartottak. Zalaegerszegi Újság 22. évf. 238. sz. 1939. 10. 16. 1. p.

²⁵ Riadó! 1. évf. 1. sz. 1937. október 1. p.

²⁶ HL Tgy. 3.080. 7. p., Kalakán, 2012. 162. p.

²⁷ Erre vonatkozóan lásd. a 4401/1936., 108.178/1938. IX., és 109.271/1938. IX. számú vallás és közoktatási minisztériumi rendeleteket.

²⁸ HL Tgy. 3.080. 7. p., SIPOS, P. 1997. 256. p.

²⁹ A közgyűlést követően a helyi szervezetnél D. Brand Sándor elnök, Mihálovich Géza alelnök, Bernátsky Rezső titkár, Briglevics Károly ügyész, Wejsiczky János pénztáros, Telman Sándor a fegyelmi bizottság elnöke, Jakabffy Antal a fegyelmi bizottság alelnöke, Fülöp Jenő, dr. Széll György, a felügyelőbizottság rendes tagja, dr. Hollós Ferenc a fegyelmi bizottság póttagja, Holzer Ernő, Rajky László, Tivolt Ferenc a számvevő bizottság rendes tagja, Szalay László és Szablics Rezső pedig a számvevőbizottság póttagja lett. Zalaegerszegi Újság 24. évf. 38. sz. 1941. 02. 15. 1. p.

ről tudtak beszámolni.³⁰ A szervezet elnöke dr. Brand Sándor alispán sajnálkozott, hogy a város lakossága nem tanúsított kellő érdeklődést a légtalom ügye iránt. Ez főleg úgy válik szembeütővé, ha figyelembe vesszük, hogy a liga keszthelyi szervezetének 1940 végén 3 alapító, 1 pártoló és 970 rendes (236 nő és 734 férfi) tagja, egy esztendővel később pedig 1176 tagja volt. Innen nézve a zalaegerszegi tagság létszáma elenyésző volt.³¹

Sajnos a hazai légtalmi szervezetnek és ennek megfelelően a Légtalmi Ligának 1941-től kezdve hazánk háborúba sodródása végett lehetősége lett a gyakorlatban is megtapasztalni a légi hadviselés árnyoldalait. Magyarország 1941 tavaszán a Jugoszlávia elleni német támadással tulajdonképpen belesodródott a második világháborúba. A déli szomszédunk ellen 1941. április 6-án megindult német támadást követően a jugoszláv légierő repülő kötelékei több alkalommal is megjelentek a magyar légtérben, s Zala vármegye égboltján is. Pl.: Zalaegerszezen négy alkalommal (04.07., 04.10., 04.11., 04.12.) is volt légiriadó.³² A Szovjetunió elleni 1941 nyári hadba lépést követően néhány szovjet légitámadást leszámítva alapvetően békés volt Magyarország légtere. Ugyanakkor felhívták a lakosság figyelmét arra, hogy a honvédelmi miniszter a hadi helyzet miatt az ország egész területén elrendelte a honi légvédelmi készséget. Ugyanakkor a Wehrmacht keleti hadszíntéren történő előrenyomulása miatt a készséget enyhítették.³³

Ebben a nyugalmasabb periódusban a hazai légtalom terén folytak a már a háború előtt megkezdődött előkészületek a védekezésre. Persze előfordultak érdekes esetek, amelyre fel kellett hívni többek között a Légtalmi Liga tagjainak is a figyelmét. Zalaegerszezen, 1942 őszén komoly gondot okozott, hogy a

házcsoport-parancsnokok által kijelölt riasztó-ügyeletesek az éjszakai órákban az utcán csoportosan a lakosság nyugalma megzavarva töltötték az ügyeleti szolgálatukat. Ezért felhívták a figyelmüket, hogy lakásaikban teljesítsék a feladatukat.³⁴

A levegőből várható veszélyt jelezték a szovjetek 1942 őszi Magyarország elleni légitámadásai is. Ezek közül a szeptember 4-i Budapest elleni támadást kell kiemelni, mert ekkor fény derült a figyelő- és jelzőszolgálat működésének a hiányosságaira. Ekkor a figyelőőrök mulasztása miatt nem volt riasztás és a főváros teljes fényárban úszva lett az ellenséges gépek prédája. Ezért is voltak fontosak a továbbképzések, valamint a társadalom minél szélesebb rétegeinek a bevonása a légtalmi munkákba. Zalaegerszezen a Légtalmi Liga helyi szervezetének női alcsoportja egy leánygárdát akart létrehozni, hogy így oldják meg, hogy minden házcsoportnál legyen minimum egy egészségügyi segélynyújtásra kiképzett hölgy.³⁵

Hazánk égboltján egészen 1943 nyarának végéig viszonylagos béke honolt, de ekkor a még Észak-Afrikában állomásozó amerikai nehézbombázó kötelékek³⁶ kezdték meg támadásaikat dél-németországi célpontjaik ellen.³⁷ Érződött, hogy ez már egy teljesen más helyzet, mint a háború eleji légi incidensek. S rövidesen Magyarország is célpontjává fog válni a szövetségesek légi alakulatainak.³⁸

A Magyarország feletti amerikai átrepülések 1943 őszén tovább folytatódtak, de térségünket komolyabban nem érintették, azon a nyilvánvaló tényen túl, hogy mint útvonal fontos szerepünk volt az amerikaiak és britek Dél-Németország elleni bombázásaiban. Egy átrepülés miatti légiriadó alkalmával 1943. október 14-én a városban tartózkodó Törseök Károly ezredes, a III. hadtest légvédelmi parancsnoka azt

³⁰ 262 főről 271 főre nőtt a taglétszám. Zalamegyei Újság 24. évf. 38. sz. 1941. 02. 15. 1. p.

³¹ Zalamegyei Újság 24. évf. 38. sz. 1941. 02. 15. 1. o., Zalamegyei Újság 23. évf. 297. sz. 1940. 12. 30. 3. o., Zalai Magyar Élet 3. évf. 47. sz. 1942. 02. 27. 1. p.

³² MNL OL K 428a MTI Napi Hírek/Napi Tudósítások 15. Kiad. 1941. 04. 07., MNL OL K 428a. MTI Napi Hírek/Napi Tudósítások 16. Kiad. 1941. 04. 10., MNL OL K 428a Házi Tájékoztató 1309. szám 1941. 04. 12., Pataky-Rozsos-Sárhidai I. k., 1992. 54–55. o., Horváth-Lengyel, 2003. 52. p., Zalai Közlöny 81. évf. 79. sz. 1941. 04. 07. 2. o., Zalai Magyar Élet 2. évf. 79. sz. 1941. 04. 07. 1. p.

³³ Zalai Magyar Élet 2. évf. 282. sz. 1941. 12. 12. 2. p.

³⁴ Zalai Magyar Élet 3. évf. 209. sz. 1942. 09. 17. 4. p., Zalai Magyar Élet 3. évf. 211. sz. 1942. 09. 19. 7. p.

³⁵ Zalai Magyar Élet 4. évf. 42. sz. 1943. 02. 22. 2. p.

³⁶ A Magyarország elleni légitámadásokat a Henry Arnold tábornok október 9-én kelt tervezete és 22-én kiadott utasítása alapján felállított amerikai 15. légi hadsereg és a brit királyi légierő (Royal Air Force) 205. bombázócsoportja (RAF No. 205 (Heavy Bomber) Group) hajtott végre 1944/45-ben. Az amerikai légi hadsereg szervezése még Tunéziában megkezdődött, és a XII. Bombázóparancsnokság bombázóiból 1943. november 1-jén létrejött a 15. légi hadsereg James H. Doolittle vezérőrnagy parancsnoksága alatt. TILLMAN, B. 2012. 92. p., MAURER, M. 1986. 470. p., A brit alakulatra vonatkozóan lásd: GRANFIELD, A. 2011.

³⁷ A Juggler-hadművellet keretében délkelet-németországi célpontokat (Augsburg, Bécsújhely) támadtak az amerikai 201. Ideiglenes Bombázóezred (201st Provisional Combat Bombardment Wing) bombázói 1943. augusztus 13-án. Ezzel a légitámadással vette kezdetét a hazánk felett a szövetséges repülőkötelékek átrepülésének időszaka, amely 1944 tavaszáig tartott. PATAKY I. – ROZSOS L. – SÁRHIDAI GY. 1992. 99–103. p., SIPOS, P. 1997. 22. p.

³⁸ Ezt egyelőre még sikerült elkerülni, de ebben komoly szerepe volt az 1943 szeptemberében megkötött titkos fegyverszüneti megállapodásnak is. Bár a szövetségesek 1943 végétől kezdve folyamatosan napirenden tartották a hazánk elleni légitámadások ügyét, de az első bombázásra csak az ország 1944. március 19-i német megszállását követően került sor április 3-án Budapest és Győr ellen. HL Tgy. 3.505. 5. p., ZSIGMOND L. 1961. 417. p., KARSAI E. 1985. 507., 513–516., 521–522. pp.

tapasztalta, hogy a megyeszékhely polgári lakosai a szirénák megszólalása után kapualjakba álltak, hazasiettek vagy az ablakból nézték az eseményeket, de az óvóhelyekre senki se akart lemenni, akik meg mentek azok semmivel se törődtek, elfoglalták a helyüket majd „*sopánkodással és egymás idegére ható sírással és beszéddel*”³⁹ várakoztak. Emiatt Törseök ezredes Tamásy István polgármesternek írt október 21-i levelében fel is hívta a figyelmet az ebből a magatartásból származó bajokra. Mint írta: „*Felesleges rámutatnom arra, hogy a lakosságnak e magatartása egy esetleges légitámadás esetében beláthatatlan veszteségek kútforrása lehet. Felkérem tehát az összes légó vezetőket, hogy saját hatáskörükben a legcélravezetőbb úton és módon – ahol pedig helyi Légoltalmi Liga működik, azok oktatóinak bevonásával kövessenek el mindent, hogy a lakosság az önvédelem tudatára ébredjen. Meg kell velük értetni, hogy a kíváncsiság a tudatlanság és felületes nemtörődömség, csak az emberi életek könnyelmű pusztítását idézik elő. Tapasztalat szerint a légi bombázások áldozatainak 60–70%-a az utcán, épületek előtt és lakásokban tartózkodók – tehát az önvédelmet kerülő lakókból adódik.*”⁴⁰

Fontos volt, hogy valóban tudatára ébredjenek a zalaegerszegiek a várható légitámadások hordozta veszélyeknek, de ez nem ment könnyen. Ezért is volt fontos a szombathelyi III. honvéd hadtest parancsnokságának a *Külföldi tapasztalatok a légoltalom terén* című összefoglaló anyaga, amelyet 1944. március 29-én küldtek ostffyasszonyfai Ostffy Lajos m. kir. titkos tanácsosnak, kormánybiztosnak, valamint a vármegyék és városok előljáróinak. Ebben a összeállításban öt pontba szedték a legfontosabb tapasztalatokat. Ezek szerint a támadás során számolni kell azzal, hogy üzemek és hivatalok pusztulnak el, aminek következtében iratok, könyvek, levéltárak mehetnek veszendőbe, s ezek biztonságos elhelyezéséről gondoskodni kell. A tapasztalatok alapján számolni kellett az áramszolgáltatás, a vízvezetékrendszer, a csatorna- és gázhálózat kiesésével, továbbá a házak ablaküvegeinek nagy mennyiségű kitörésével. A várható károk mielőbbi elhárítása érdekében az összeállítás megfogalmazói azt javasolták, hogy az érintettek bizonyos előkészületeket tegyenek meg. Pl.: készüljenek víztározók, biztonsáks patakoknál és folyóknál a vízkivételi lehetőséget, halmozzanak fel üveget, gyertyát stb. A járványok

elkerülése érdekében, ha szükséges a víz fertőtlenítése legyen megoldható, illetve készüljenek árnyékszékek a csatornahálózat pusztulása esetére. Nagyon fontosnak tartották az anyag szerzői, hogy legyen megfelelő riasztás – pl. harangok félreverésével vagy kézi hajtású szirénák használatával – akkor is, ha az árammal üzemelő légvédelmi szirénák nem működtethetőek. Ugyanis Szófia bombázásakor nem tudtak riasztani, s sokakat az otthonukban és nem az óvóhelyen ért a légitámadás.⁴¹

Pedig jóval nagyobb esélye volt bárkinek is az óvóhelyen túlélni a támadást, mint azon kívül. Ezért is volt fontos, hogy e helyek megfelelően fel legyenek szerelve szerszámokkal, oltási anyagokkal és élelemmel. Ugyanis ez nagy segítséget jelenthetett a bombázások idején. Emiatt voltak fontosak azok az ellenőrzések, amelyeket a hivatalos szervek végrehajtottak. Zalaegerszegen 1944. március 27–29. között Kramlik István nyá. vezérőrnagy a Légoltalmi Liga területi felügyelője tartott légoltalmi szemlét és szervezési hiányosságokat tárt fel, aminek orvoslását azonnali hatállyal elrendelte.⁴² Szükség is volt arra, hogy a hiányosságokra felhívják mind a Légoltalmi Liga helyi szervezeteinek, mind a hivataloknak a figyelmét, mert csak így lehetett megoldani a minél jobb felkészülést a várható légitámadásokra. Amelyek során voltak olyanok, akik nem foglalkoztak a rájuk leselkedő veszéllyel. Hogy ez mennyire így volt azt az alábbi 1944-es példa is bizonyítja: „*Akkor kezdtük megízlelni, hogy mi is a háború, amikor – a szovjet szárazföldi hadműveleteket előkészítendő – erőteljes amerikai bombázások kezdődtek. Szinte naponta ismétlődtek a légitámadások, néha egy nap többször is. Ilyenkor átmentünk a szomszédhoz, akinek a kertje végében volt egy verem, ahova télire krumplit és egyéb zöldséget raktározott el. Ez elég nagy, földbe sülyesztett tákolmány volt, kényelmesen elfértünk benne, de persze inkább csak rejtőzködésre volt alkalmas, nem pedig a bombák elleni védelemre. Zsuzsi nénit hiába hívtuk magunkkal a verembe, soha nem jött. Ő nem fél, ő már elég öreg ahhoz, hogy a bomba elkerülje – mondogatta. A legnagyobb bombázások idején is tett-vett az udvarban, terelgette a megriadt tyúkjait. Addig kísértette a sorsot, míg egy légiriadó alkalmával éppen az ő udvarába pottyant egy bomba, de oly közel Zsuzsi nénihez, hogy belőle csak foszlányok maradtak. Éreztük mi is a veremben, hogy valami nagy baj történ-*

³⁹ MNL ZML V.1607d. 18.847/1943.

⁴⁰ MNL ZML V.1607d. 18.847/1943.

⁴¹ MNL ZML V.1607c. 6107/1944. (2107/Om. 1944., 470/el.n. légo. 1944.)

⁴² MNL ZML V.1607c. 6104/1944.

hetett, mert a becsapódáskor akkorát mozdult a föld, hogy majdnem ránk dőlt a kert végi tákolmány teteje. Amikor előbújtunk rejtékhelyünkről, Zsuzsi néni udvarán egy hatalmas gödör tátongott, amit a felnőttek bombatölcséreként emlegettek. Zsuzsi néninek nem is volt igazi temetése – nem volt mit temetni. Az udvaron összegyűltek a szomszédok, és a község plébánosa vezetésével elmondtak-elmondunk néhány imát az elhunyt lelki üdvéért.”⁴³ – írja bombázásokkal kapcsolatos gyerekkori „élményeiről” Bálint László majd hét évtizeddel később. Leírása jól rávilágít arra, milyen furcsa reakciókat vált ki az emberekből a veszély, a háború. S arra is, hogy a Légtalmi Liga által végzett oktatásnak felkészítésnek milyen fontos szerepe volt, az akkori szabályokkal együtt, főleg, ha be is tartották a szabályokat honfitársaink, s magukévá is tették a tanultakat.

Talán a fentihez hasonló esetek elkerülése miatt is volt fontos Zalaegerszeg megyei városnak és Tamásy István polgármesternek, hogy a Légtalmi Liga helyi szervezetének folyamatosan pénzügyi támogatást biztosítsanak, s azt 1945-től több mint a háromszorosára emeljék, hogy az egyesület az addiginál is eredményesebb működést tudjon kifejteni.⁴⁴

A háború vége viszont egy teljesen új helyzetet teremtett a Szovjetunió által megszállt Magyarországon. Dálnoki Miklós Béla kormánya 1945. május 4-i ülésén a kormányfő előterjesztésére elhatározta a Légtalmi Liga felosztatását és vagyonának a Nemzeti Segély részére történő átadását.⁴⁵ Bár az egyesület megszűnt, ennek ellenére komoly eredményeket sikerült elérniük, ami megmentett emberéletekben, honfitársaink életében volt mérhető!

⁴³ BÁLINT L. 2013. 24. p.

⁴⁴ A Légtalmi Liga 1944. április 26-án fordult a városhoz azzal a kérésével, hogy az évenkénti 300 pengős támogatásukat felemeljék (1939 – 1942 között évi 200 pengő volt a támogatás). Ebben az időszakban a vármegye alispánjától évi 1200 pengő adományt kaptak. Végül Zalaegerszeg megyei város 1945. január 1-től 1000 pengőben határozta meg a helyi szervezet támogatását. MNL ZML V.1607c. 1584/1944. (19.890/1944., 114/1944., 50/1941.)

⁴⁵ SZÜCS L. 1997. 395. p.

Melléklet

1. számú melléklet:

Meghívó a Légoltalmi Liga zalaegerszegi szervezetének alakuló ülésére

Méltóságos/Nagyságos
Polgármesteri Hivatal⁴⁶
úrnak

Helyben.

A Légoltalmi Liga zalaegerszegi csoportja folyó évi október hó 29.-én szombaton délután 6 órakor tartja alakuló közgyűlését – a Légoltalmi Liga Országos Elnökségének és a Légoltalmi Liga szombathelyi Kerületi Elnökségének személyes részvételével – a vármegyeháza közgyűlési termében.

A Légoltalmi Liga zalaegerszegi csoportjának szervező bizottsága hazafias tisztelettel felkéri Méltóságodat/Nagyságodat, hogy az alakuló közgyűlésen – a bölcs vezetése alatt álló hivatal, intézet, egyesület tagjaival – megjelenni szíveskedjék.

Mindenkit fenyeget a légitámadás – mindenki támogassa a Légoltalmi Ligát, - mindenkit felhív a közös munkára – mindenkit elvár a Légoltalmi Liga.

Zalaegerszeg, 1938. évi október hó, 26-án

A Légoltalmi Liga zalaegerszegi csoportjának szervező bizottsága.

(Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára V.1607c. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai 1584/1944. Légoltalmi Liga zalaegerszegi csoportjának megalakulása, 1944. /1938/)

2. számú melléklet:

Felhívás a Zalamegyei Újság 1938. október 28-i számában

Ellenséges repülők hada egy napon elsötétítheti a felkelő magyar napot, ha idejében nem szervezzük meg az ország légvédelmét.

Minden munka, minden fillér, amit megcsonkított

Hazánk légvédelmére áldozunk, biztosabbá teszi a Magyar Feltámadást.

Ellenséges gépmadarak serege veszélyezteti a magyar földet, szüleid, feleséged s gyermekeid életét, vagyoned megsemmisülését, birtokod pusztulását jelent a légitámadás. A Légoltalmi Liga a légitámadás borzalmai ellen véd! Jelentkezzél a Liga tagjai közé még ma!

(Megjelent a Zalamegyei Újság 21. évfolyamának 244. számában 1938. október 28-án a 3. oldalon)

3. számú melléklet:

Érdeklődés hiányában megszűntek a légvédelmi előadások

Háború van most a nagyvilágban. Zalaegerszeg társadalma is nagy izgalommal habzsolja a híreket, általában nyakra-főre politizálnak, majdnem mindenkinek titkos diplomáciai értesülése van, kombinálnak és gyököt vonnak a hadijelentésekből, úgy látszik, mint ha a Havas és a Reuter iroda összes ügynökei gyűltek volna össze ezen a kis földdarabon.

De a háború izgalma, úgy látszik, csak szalmaláng. A közönség nem törődik a maga érdekével sem, miközben másnak drukkol, vásárra viszi a bőrét. A háborúra mindig készülni kell. Ezért a légoltalmi liga légvédelmi előadásokat rendezett az Edison-moziban. Fel akarta világosítani a lakosságot, hogyan viselkedjék légitámadás esetén. De a közönséget ez mind nem érdekelte. Politizáltak és társalogtak a légvédelmi előadások hallgatása helyett. A parancsnokság pedig érdeklődés hiányában megszüntette az előadásokat.

Az ember szinte kétségbe esik: miért nem nem védi önmagát a város társadalma? Mire vár és mit akar?

(Megjelent a Zalamegyei Újság 22. évfolyam 207. számában 1939. szeptember 8-án a 2. oldalon)

⁴⁶ Valószínűleg nem a hivatalnak, hanem vitéz Tamásy István polgármesternek akarták címezni a levelet.

4. számú melléklet:**Kérelem**

A Zalaegerszegi Légtalmi Liga női alcsoportja kérő szavakkal fordul Zala vármegye hölgyeihez, támogatásukkal a zalaegerszegi Légtalmi Liga helyi csoportját feladatai megvalósításában.

Az elnökségnek az a terve, hogy vármegyei női ligacsoportot alakítunk, amelynek tagjai lesznek a hazájukhoz, nemzetükhöz mindenkor hűséges zalai hölgyek, elszánva bármilyen időben bekövetkező feladataik buzgó teljesítésére.

Azzal a kéréssel fordulok Zala vármegye asszonyaihoz és leányaihoz, támogassanak engem ebben a nemzeti nagy célt szolgáló munkámban, lépjenek be a Zalavármegyei Légtalmi Liga szervezetébe, mert hisz közös érdek tűzhelyünknek, családjainknak, gyermekeinknek és minden magyar testvéreinknek védelme.

Ez a védelem megacéloztatja a magyar honvédség harcoló erejét.

Hazafias üdvözléssel:

Dr. Brand Sándorné

a zalaegerszegi légtalmi liga női csoportjának elnöke.
A belépés feltételeiről a főszo­l­gá­bí­rói hivatalok és a körjegyző urak nyújtanak felvilágosítást.

(Megjelent a Zalamegyei Újság 23. évfolyamának 22. számában 1940. január 27-én a 2. oldalon)

5. számú melléklet:**Hivatalos tájékoztató a légtalmi tudnivalókról**

A naponta felmerülő számos kérdés és további félreértések elkerülése végett a honvédelmi minisztérium légtalmi csoportfőnöksége hivatalos állásfoglalásként közli az alábbiakat:

1. A lakóházi óvóhelyekre a hatósági riasztás, vagyis a szirénák felhangzásáig; senkinek levonulni nem szabad.
2. Az elsötétítést csakis a honvédelmi miniszter által kiadott időpontban kell végrehajtani.
3. Riasztóügyeletet éjjel minden házban kötelesek tartani!
4. Az óvóhelyek meglétének és állapotának ellenőrzése már megindult.

5. Az óvóhelyek rendben tartása, mindazok alkatrészeinek kitakarítása nem az őrségparancsnok, hanem közvetve a háztulajdonos, közvetlenül a házfelügyelő, vagy segédházfelügyelő kötelessége.

6. A riadójel elhangzásakor a lépcsőházak megengedett felső irányfényekkel való megvilágítását nem kell azonnal kioltani, hanem csak azután, hogy a ház lakói az óvóhelyre levonultak.

7. Ragályos betegeket az óvóhelyre leszállítani, illetve azoknak oda lemenni nem szabad.

8. Az óvóhelyeken elsősorban a ház lakói foglalhatnak helyet és csak, ha felesleges hely marad, akkor lehet oda beengedni az utcáról bemenekülteket.

9. A házak kapuját abból a célból, hogy az utcán tartózkodók oda bemenekülhessenek, csak egy-két percig kell nyitva tartani.

10. A riasztás, illetve a légitámadás alatt senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy mint kapuőr, vagy padlásőr a lakóházakban, az óvóhelyen kívül tartózkodjék.

11. Ha a házban felesleges óvóhely, vagy pinceterület van, oda a háztulajdonos, illetve az őrségparancsnok a bemenekülőket köteles beengedni.

12. A kertes házak, villaszerű épületek kapuit, ha ott védelmet nyújtó óvóhely, pince, vagy kapualj nincsen, a riadójel elhangzásakor kinyitni nem szabad.

13. A lakóházban lévő szórakozóhelyek, (mozi, színház stb.) közönsége a ház lakói részére készített óvóhelyet azok levonulása előtt nem foglalhatja el, hanem kizárólag az említett szórakozóhelyek óvóhelyeire vonulhat.

14. Teljesen téves azoknak a felfogása, akik a riasztás, illetve a légitámadás idején a szabadban keresnek menedéket.

15. A lakóházak légtalmát és óvóhelyeit országszerte ellenőrzi a hatóság.

16. Kéréseinkkel forduljunk bizalommal a légtalmi ligához és mindenben támogassuk munkáját.

17. A honvédelmi minisztérium légtalmi csoportfőnöksége szeptember 21-től, hétfőtől kezdve hetenként két-három alkalommal 10 perces rádióelőadásokban tájékoztatja a nagyközönséget a sokat kért és időszerű légtalmi kérdésekről. Kísérjük ezeket az előadásokat figyelemmel és az abban hallottakat úgy hajtjuk végre, mint a honvédelmi miniszter rendeleteit.

(Megjelent a Zalamegyei Újság 25. évfolyam 213. számában 1942. szeptember 22-én, az 1-2. oldalakon)

6. számú melléklet:**A Légoltalmi Liga támogatása közületek részéről**MásolatM. kir. Belügyminiszter.

Szám: 122.054/1942.V.

Légoltalmi Liga támogatása a közigazgatási hatóságok és szervek részéről.

Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének, valamennyi kirendeltség vezetőjének.

Tudomásomra jutott, hogy a Légoltalmi Liga-csoportok és területi felügyelők munkáját, igyekezetét és fáradozását egyes közigazgatási szervek és hatóságok nem részesítik abban a támogatásban, amit nemcsak ezen önzetlen munkája, de elsősorban a lakóházi légoltalom megszervezése megkíván.

Az egyes vagyontárgyak légoltalmának megszervezése terén főleg a szervezeti kiképzésben fontos szerep vár a Légoltalmi Ligára és ezt a munkát az önkormányzatok vezetői tisztviselői a Légoltalmi Liga nélkül alig tudnák megvalósítani.

Ezért nyomatékosan felhívom Címedet, utasítsa az alárendelt hatóságait és szerveit, hogy a Légoltalmi Liga helyi csoportjainak és területi felügyelőinek munkáját a legmesszebbmenően támogassák és ha a Liga-csoport megalakulására és működésére szükség van, azt mozdítsák elő és hártítsanak el minden akadályt.

Abban a nem várt esetben pedig, ha a közigazgatási hatóságok és szervek részéről merülne fel panasz egyes Légoltalmi Liga-csoportok alkalmazottai ellen, úgy panaszukkal közvetlenül forduljanak a m. kir. Honvédelmi Miniszter Úrhoz /35 osztály/, aki a szükségesnek mutató intézkedéseket meg fogja tenni. Budapest, 1942. évi november hó 28-án.

A miniszter helyett:
dr. Tomcsányi s.k.
államtitkár

Zala vármegye alispánja

49000 szám.

ni.1942

Főszolgabíró és Polgármester Uraknak,
Székhelyeiken.

A m. kir. belügyminiszter úr fenti rendeletét tudomásulvétel és további megfelelő eljárás végett megküldöm.

Zalaegerszeg, 1943. évi január hó 26-án. Dr. Martos László sk. tb.vm. aljegyző.

A kiadmány hitelül

Kováts

vm. irodaigazgató

Ph.

L: PN.-E:KP.

(Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára V.1607c. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai 1584/1944. Légoltalmi Liga zalaegerszegi csoportjának megalakulása, 1944. /1943/)

7. számú melléklet:**Mégis csak legbiztosabb, ha az ember idejében az óvóhelyre vonul**

Bárhova megy az ember, mindenütt elér a tömeghisztéria, mely a rémhír, a felelőtlen fecsegés, a jól értesültség, a „biztos forrás“ útján terjed az országban.

Csodálatosképpen mindenki tud valami borzalmas részletet a pesti és győri bombázásokról. Az egyik óvóhelyen 60 ember lelte borzalmas halálát. Az egyik ház telitalálatot kapott, utolsó szálig mindenki elpusztult, csak ötnek sikerült az utolsó pillanatban kiugrani a szabadba. Volt ház, ahol hamuvá égtek az emberek. Egy árokóvóhelyen több mint harmincan fulladtak meg, egy másik árokóvóhely eltűnt a föld színéről, azt sem lehetett megállapítani, hogy hányan voltak benne. „Hát érdemes óvóhelyre menni? Dehogyan megyek! Még elképzelni is borzalmas azt a kegyetlen halált, pláne a tűzhalált, a fulladást. Történjék bármi, büntessenek bárhogy és bármivel, de én nem megyek a biztos halálba.“ így keletkeznek az óvóhely biztonságát aláásó, félelmet előidéző rémhírek.

És miért van mindez? Mert az emberek az éremnek csak az egyik oldalát nézik. Csak a rosszat, a kellemetlent, az idegeket korbácsoló híreket szeretik meghallgatni. Az érem másik oldalára senki sem kíváncsi. Arról nem beszél senki, hogy száz óvóhely közül csak 4–5 pusztult el telitalálat következtében, hogy a hátország is csatatér, hogy a légibombázást végigélt lakosság ezrei és ezrei mégis csak az óvóhelynek köszönhetik életben maradásukat, hogy

a hatóságok mindent elkövetnek a legnagyobb érték, az emberi élet megmentése érdekében. Ezekről nem beszélünk. Ez nem olyan érdekes. Ez nem hat az idegekre! Ellenkezőleg! Megnyugtatja az idegeket, tehát unalmas, szóra sem érdemes.

Nézzük meg már most, hogy mi is a helyzet azoknál, akik irtóznak az óvóhelytől és riadó esetén a szobában visszamaradnak:

Egy esetleges légitámadás megindulásakor, a bombák robbanására, rendszerint mégis lemennek az óvóhelyre, de kérdés, hogy azt még sikerül-e elérniük, mert időközben:

- a) a szomszéd házat vagy közvetlen környékét bombatalálat érheti, aminek következtében a robbanás következményeként beállott lökő- vagy szívóhatás (légnyomás) a falakat bedönti, de az óvóhely földeme a romokat elbírja;
- b) gyújtóbomba és gyújtóhasáb eshet az épületre, mely átütve a tetőt és mennyezetet, rendszerint a szobában robban;
- c) aknabomba robbanása esetében – amennyiben a bomba rombolóhatása az épületet is éri – biztos halállal (tüdővérzés) kell számolni akkor is, ha egyébként a romok csak sérüléseket idéznének elő;
- d) az ablakokon át bombarepeszek és egyéb szétvetett tárgyak repülhetnek be, amelyek a benntartózkodókat halálosan vagy súlyosan sebezhetik;
- e) sérülés esetében elvérezhetik, mert nincs senki, aki elsősegélyben részesítse.

Amint látjuk, a lakásban való tartózkodás életveszélyes.

Mi a helyzet az óvóhely körül?

Általában minden óvóhely véd, amelyet az előírásoknak megfelelően építettek meg.

Az árokóvóhelytől a bombabiztos óvóhelyig igen sokfélék az óvóhelyek. A legáltalánosabb a már meglévő pincékből átalakított úgynevezett „RH“ (régiházi) óvóhelyek törmelék és szilánk (repsz) ellen jól, gáz ellen szükségszerűen védenek. Ennél jobbak az úgynevezett TGS (törmelék-, szilánk- és gázbiztos) óvóhelyek, melyek gáz ellen is védenek és előtérrel rendelkeznek.

A BGS (bomba-, gáz- és szilánkbiztos) tökéletesebb, de költségesebb formája az óvóhelyeknek. Ezek általában 250–300 kilogrammos bombatalálat ellen készülnek, vastag és különleges vasalású földmük és

oldalfaluk van és különleges berendezést követelnek.

A vidéken a leggyakoribbak az úgynevezett „Á“ (árokóvóhelyek), melyek különösen kertés házakban használatosak. Ezek kiépítése a rendelkezésre álló anyagtól és a talajviszonyoktól függ. Sokféle módon építhető. Támpontokat nyújt a „Légtalimi Közlemények“ című szaklap április 15-i száma. Az árokóvóhelyek a légnomástól, szilánkoktól – tömör, faajtós szilippel ellátva, aknabombák légnomásától is – védenek. Azonban a teljesen nyitott árokóvóhelyek veszélyesek lehetnek az oda behulló gyűjtőeszközök, repeszek és légnomás miatt, de egészségtelenek is, mert nedvesek és hűléseket idézhetnek elő.

Általános méretek: körülbelül 190 cm. mély, 120–140 cm. széles (ha nyitott, 60–80 cm. széles), 2–3 személyenként egy folyómétert kell számítani. Vonalvezetésüket 8–12 méterenként derékszögben, vagy legfeljebb 120 fokos szögben kell megtörni. A szomszédos épületektől azok kétharmad párkánymagasságának megfelelő távolságra kell építeni. Oldalait deszkával, vesszőfonással vagy dorongfával lehet bélelni. Tetejét szigetelő réteggel beborított palákkal vagy dorongfával és felette legfeljebb 50 cm.-es földfeltöltéssel kell szilánkbiztossá tenni. Felszerelése: ülőhelyek, de lehet szükségnyílásról, egészségügyi berendezésről is gondoskodni.

Óvóhelyről minden ember részére gondoskodni kell, bármilyen alakban. Több háznak közös óvóhelye is lehet. Felvilágosításért és útbaigazításért a helyi Légtalimi Ligához kell fordulni. Gondoljunk magunkra, családjunkra, embertársunkra! Mindent pótolni tudunk, csak emberéletet nem! Ne legyünk könnyelműek!

Törseök Károly

(Megjelent a Zalai Magyar Élet 5. évfolyamának 115. számában 1944. május 23-án a 3. oldalon)

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye (Tgy.): **1.** Tgy. 3.080. Laczházy Jenő alezredes: Az Országos Légvédelmi Parancsnokság története 1935-1944.; **2.** Tgy. 3.505. Anderson, Andy: A 15. amerikai légi hadsereg alkalmazása Magyarország felett. I-II. 1944.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Magyar Távirati Iroda Rt. iratai: **1.** K 428a. MTI Napi Hírek/Napi Tudósítások 15. Kiad. 1941. április 7., **2.** K 428a. Napi Hírek/Napi Tudósítások 16. Kiad. 1941. április 10., **3.** K 428a. Házi Tájékoztató 1309. szám 1941. április 12.

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML)

IV.433 Egyedi iratok gyűjteménye: **1.** 3957/1939. Légoltalmi Liga zalaegerszegi fiókegyesületének alapszabálya, 1939., **2.** 4843/1942. Alsólendvai Légoltalmi Liga alapszabálya, 1942., **3.** 4589/1942. Csáktornyai légoltalmi liga megalakulása, 1942., **4.** 3966/1939 Légoltalmi Liga sümegi helyi csoportja alakuló jegyzőkönyve, 1939. (hiányzik)

V.1607c. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai: **1.** 1584/1944. Légoltalmi Liga zalaegerszegi csoportjának megalakulása, 1944. (Légoltalmi Liga zalaegerszegi csoportjának városi támogatásával kapcsolatos iratok, 1944.), **2.** 6104/1944. Segédmunkaerő kirendelése a Légoltalmi Ligához, 1944., **3.** 6107/1944. Külföldi légoltalmi tapasztalatok, 1944.

V.1607d. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai kiemelt tárgyi csomók: **1.** 18.847/1943. Légiriadóval kapcsolatos észleletek, 1943.

Újságok

1. Jelentések a magyar területek elleni repülőtámadásokról. In.: Zalai Közlöny 81. évf. 79. sz. 1941. 04. 07. 1–2. o., **2.** A mai nap világ- és országos vonatkozású eseményei. In.: Zalai Magyar Élet 2. évf. 79. sz. 1941. 04. 07. 1. o., **3.** Ellenséges gépmadarak serege... In.: Zalai Magyar Élet 2. évf. 112. sz. 1941. 05. 17. 7. o., **4.** Esti légiriadó esetén mindent el kell sötétíteni. In.: Zalai Magyar Élet 2. évf. 282. sz. 1941. 12. 12. 2. o., **5.** Apró zalai hírek In.: Zalai Magyar Élet 3. évf. 47. sz. 1942. 02. 27. 1. o., **6.** Riasztó ügyeleteseknek nem az utcán van a szolgálatuk. In.: Zalai Magyar Élet 3. évf. 209. sz. 1942. 09. 17. 4. o., **7.** Riasztó ügyeleteseknek nem az utcán van a szolgálatuk. In.: Zalai Magyar Élet 3. évf. 211. sz. 1942. 09. 19. 7. o., **8.** Első segélynyújtásra képezik ki Zalaegerszegen a megalakítandó leánygárda tagjait. In.: Zalai Magyar Élet 4. évf. 42. sz. 1943. 02. 22. 2. o., **9.** Törseök Károly: Mégiscsak

biztosabb, ha az ember óvóhelyre vonul. In.: Zalai Magyar Élet 5. évf. 115. sz. 1944. 05. 23. 3. o., **10.** Megalakult a Légoltalmi Liga. Minden házban lesz légoltalmi őrség. In.: Zalamegyei Újság 20. évf. 249. sz. 1937. 11. 04. 1. o., **11.** Áldozócsütörtökön 11 órakor nyílik meg a légoltalmi kiállítás. In.: Zalamegyei Újság 21. évf. 118. sz. 1938. 05. 26. 2. o., **12.** A légoltalmi ügyek iránt... In.: Zalamegyei Újság 21. évf. 120. sz. 1938. 05. 29. 5. o., **13.** A zalaegerszegi légoltalmi kiállítás... In.: Zalamegyei Újság 21. évf. 122. sz. 1938. 06. 01. 3. o., **14.** Ellenséges repülő hada... In.: Zalamegyei Újság 21. évf. 244. sz. 1938. 10. 28. 3. o., **15.** Megalakult a Légoltalmi Liga zalaegerszegi szervezete. In.: Zalamegyei Újság 21. évf. 247. sz. 1938. 11. 01. 1. o., **16.** A Légoltalmi Liga nagykanizsai csoportja... In.: Zalamegyei Újság 21. évf. 248. sz. 1938. 11. 02. 3. o., **17.** Csekély érdeklődés mellett folyt le a légoltalmi

közgyűlés. In.: Zalamegyei Újság 22. évf. 99. sz. 1939. 05. 02. 2. o., **18.** Érdeklődés hiányában megszűntek a légvédelmi előadások. In.: Zalamegyei Újság 22. évf. 207. sz. 1939. 09. 08. 2. o., **19.** Légtalmi házi- csoportparancsnokok figyelmébe. In.: Zalamegyei Újság 22. évf. 238. sz. 1939. 10. 16. 1. o., **20.** Légtalmi nap. In.: Zalamegyei Újság 22. évf. 242. sz. 1939. 10. 20. 1. o., **21.** Brand Sándorné: Kérelem. In.: Zalamegyei Új-

ság 23. évf. 22. sz. 1940. 01. 27. 2. o., **22.** Légvédelem. In.: Zalamegyei Újság 23. évf. 297. sz. 1940. 12. 30. 3. o., **23.** Tisztújító közgyűlést tartott a Légtalmi Liga helyi csoportja Taggyűjtés érdekében nagy mozgalmat indítanak In.: Zalamegyei Újság 24. évf. 38. sz. 1941. 02. 15. 1. o., **24.** Hivatalos tájékoztató a légtalmi tudnivalókról. In.: Zalamegyei Újság 25. évf. 213. sz. 1942. 09. 22. 1–2. o.

Könyvek, tanulmányok, cikkek

BÁLINT László 2013. Évtizedeim a titkosszolgálatnál. Egy magyar kémelhárító emlékiratai. Kárpátia Stúdió, Bp.

BEKÖSZÖNTŐ 1937. In.: Riadó 1. évf. 1. szám, 1937. október 1. o.

DOUHET, Giulio 1971. A légiuralom, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Bp.

GICZEY György 1935. Légvédelem gázvédelem. Magyar Szemle Társaság, Bp.

GRANFIELD, Alun 2011. Bombers over Sand and Snow. 205 Group RAF in Word War II. Pen & Sword Aviation, Barnsley.

HORVÁTH Csaba – LENGYEL Ferenc 2003. A délvédelmi hadművelet 1941. április. [Nagykovácsi], 2003.

KALAKÁN László 2012. Fejezetek Magyarország egészségügyének történetéből 1920–1945 – Budapest polgári és katonai egészségügyi viszonyai, valamint a légtalmi egészségügyi szolgálat kiépülése, működése (Doktori disszertáció), Pécs.

KARSAI Elek 1985. Elképzelések és tervek Magyarország bombázására 1944-ben – amerikai levéltári anyag alapján. In.: Szili Ferenc (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 16. Kaposvár, 1985. 503–540. o.

MAURER, Maurer 1986. Air Force Combat Units of World War II. USAF, [Washington].

NÁRAY Antal–BERKÓ István 1936. Légitámadás! Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [Bp.]

PATAKY Iván–ROZSOS László–SÁRHIDAI Gyul 1992. Légi háború Magyarország felett I. Zrínyi Kiadó, Bp.

DE SEVERSKY, Alexander P. 1942. Victory through air power. Simon and Schuster, New York.

SIPOS Péter (főszerk.) 1997: Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs, Petit Real Könyvkiadó, Bp.

SZŰCS László (szerk.) 1997. Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.-1945. november 15. A kötet (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 28.), Magyar Országos Levéltár, Bp.

TILLMAN, Barrett 2012. The Forgotten Fifteenth. In.: Air Force Magazine Vol. 95, No. 09, September 2012 92–96. o.

ZSIGMOND László (szerk.) 1961. Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Kossuth Könyvkiadó, Bp.

Air Defence League in Zalaegerszeg

The 20th century fundamentally changed wars. As Giulio Douhet puts it in *Il dominio dell'aria*, published in 1921: „Airspace, the new sphere of humanity opened up by flight, had to be transformed into a battlefield, because where people confront, battle is inevitable!” It has become clear that the hinterland of the opposing parties will also be exposed to enemy aircraft attacks. The air raid on Guernica during the Spanish Civil War in 1937 showed everyone the horror of bombing and the need to defend against these attacks.

The Air Defence League, founded in 1937 in Hungary, played an important role in the creation of air defence for the civilian population. Its establishment in Zalaegerszeg was founded in 1938 and contributed to the defence of the citizens of the county seat until 1945.

Translated by Veronika Nagy

„Emlékezni kötelező” (Döbrentei Kornél, Kossuth Rádió, Vasárnapi újság, 2015. november 15.)

„Az emlékezés a béke és a jövő forrása” (Ferenc pápa, Örményország, Cicernakaberd-domb, 2016. június 25.)

Pernecky László

A hiányzó láncszem –

Adalékok a Gellért-hegyi Szabadságszobor történetéhez¹

1. Bevezetés

Szeretnék én is emlékezni, mégpedig az én 1956-omról, aminek egyik szála Kisfaludi Strobl Zsigmondhoz vezet, földimhez, hiszen a születésemkor (1938) Keszthely Zala megyéhez tartozott.

Előzetesen két személyről kell az akkori pozíciójuk megadásával megemlékezni. Az első dr. Taky Ferenc, a műegyetem gépészmérnöki kara elektrotechnikai tanszékének alapító professzora, aki 1956-ban a gépész-, villamos-, vegyész- és közlekedésmérnöki karok tudományos rektorhelyettese, majd az egész műegyetem forradalmi bizottságának az elnöke volt. 1957-ben fegyelmi eljárást indítottak ellene, „szigorú megrovásban” részesítették, és „áthelyezték” az Erőmű Tervező vállalathoz, vagyis, az egyetemről elbocsátották.

A második Marián István alezredes, a BME páncélos tanszékének vezetője, akinek születési helye Szilágycseh, (ma Cehu Silvaniei Románia), és akit az 1956. október 22-i nagygyűlésen az egyetemisták vezetőjükké választottak, így fő szervezője volt a másnapi tüntetésnek, majd a Műegyetem katonai parancsnokaként az egyetem nemzetőrségét irányította. A Nagy Imre kormány idején a Maléter Pál vezette Forradalmi Honvédelmi Bizottmánynak is a tagjává választották. 1957 elején rá akarták venni a „tishti nyilatkozat” aláírására, de ezt ő nem tette meg, így márciusban letartóztatták, majd életfogytiglani börtönbüntetésre

ítélték. 1963-ban testileg összetörve szabadult. 2005 januárjában Mádl Ferenc köztársasági elnök posztumusz altábornaggyá léptette elő.²

Két történészt is meg kell említenem. Az egyik Pogány Mária történész, akinek a forradalomban részt vett műegyetemistákkal készített interjút 1991 és 1996 között négy kötetben jelentette meg a Műegyetem 1956 Alapítvány „Amiről kevés szó esett... Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez I. – IV.” címmel.³

A másik Horváth Zsolt, aki „Az 1956-os forradalom és a restauráció a Műegyetemen” című doktori disszertációját 2014-ben védte meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán.⁴

2. A műegyetemisták akadályozták meg a Gellért-hegyi emlékmű főalakjának ledöntését.

Érdekesség, hogy Kisfaludi Strobl Zsigmond a Gellért-hegyen szovjet kezdeményezésre készített, 1947. április 5-én felavatott Felszabadulási emlékművet – a 22 évvel később, 1969-ben megjelent könyvében – úgy nevezte, ahogy ma is nevezzük, azaz Szabadság szobornak. Ezt írja: „Művészi alkotásokat félre lehet tenni, de nem összetörni. Ugyanez történt 1956-ban: a Szabadság szobromat fel akarták robbantani, csak hallomásból tudom, hogy egy fiatalember nagy beszédben védte meg a monumentet. Sajnos, a szovjet

¹ A Zalai Múzeum az elmúlt években számos, Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884-1975) művészetének különböző vonatkozásaival kapcsolatos írást publikált. A periodika 18. számában (2009, 319-324. pp.) e lányszem írójának tanulmánya művészetének 1945-1955 közé eső időszakát tárgyalta. E korszak nyitányát, egyszerismind az egész életmű egyik legjelentősebb állomását képezte a budapesti Gellért-hegyi ormán álló – és mára a főváros egyik sokszor felidézett, különböző logókon is felhasznált jelképévé nemesedő – monumentális Szabadság-szobor (korábbi elnevezése szerint Felszabadulási emlékmű). Az itt következő visszaemlékezés szerzője dr. Pernecky László Ronkay Ferenc energiamérnök-díjas, aranydiplomás gépészmérnök és villamosmérnök, akinek a közelmúltig kevésbé ismert történet szerint fiatal műegyetemi hallgatóként elvülhetetlen szerepe volt abban, hogy az emlékmű főalakja épségben túlélte 1956 októberének forradalmi napjait. Írásának – amely inkább a visszaemlékezés, mint a tanulmány kategóriájába tartozik – különös aktualitást ad, hogy idén a 135. születésnapja alkalmából emlékezhetünk a művészre. (Kostyál László)

² FRIVALDSZKY J. 2013.

³ A történet szempontjából releváns helyek: POGÁNY M. 1992. és POGÁNY M. 1996.

⁴ HORVÁTH Zs. 2014.

hős hatalmas bronz alakja így is áldozatul esett, de ezt újra elkészítettük.”⁵ Ez a másodpéldány már nem lett ledöntve, hanem „félre lett téve” a Memento parkba.

Nézzük meg, hogy mit ír erről a legnépszerűbb történelmi „forrás”, folytassuk tehát egy részlettel a Wikipédiáról: „Az 1956-os forradalom során, október 28-29-e táján egy felkelő csoport a Sztálin-szoborhoz hasonlóan a Szabadság-szobrot is, mint a szovjet diktatúra jelképét, le akarta dönteni. Elsőként a szovjet katonai mellékalakját döntötték le egy hurok segítségével. Ezután hozzáláttak a nőalak ledöntésének előkészítéséhez. A Sztálin-szobornál bevált módszer szerint előbb a lábánál hegesztőpisztolyokkal meg akarták gyengíteni, ezért páran szerszámokért indultak a városba, a szobornál és a Duna-parton fokozatosan tömeg verődött össze. Ezalatt műegyetemisták elvitték a hírt a Műegyetemen tartózkodó forradalmi katonai egység vezetőjének. Marián István alezredes hangszórós dzsipen néhány katonát küldött a helyszínre, akiknek sikerült lebeszélniük a szobordöntésről az embereket, majd a tömeg szétszórt.”⁶

Következzen egy idézet Horváth Zsolt történész disszertációjából: „Október 30-án egyetemista nemzetőrök (*pontosítsuk a disszertáció szövegét: a műegyetemisták – P. L.*) akadályozták meg, hogy tüntetők a Gellért-hegyi Felszabadulási emlékműről – miként a szovjet katonai szobrot – a főalakot is ledöntsék. Amikor Marián István hírére vette, (*itt álljunk meg egy pillanatra: honnan? kitől? – itt van a hiányzó láncszem! – P. L.*) hogy a szobor körül tömeg gyűlt össze, rövid felhívást mondott magnóra, nehogy ez az esemény károsan befolyásolja a szovjet csapatok kivonását. A szöveget Demeter Sándor újságíró, a vegyészmérnöki kar egyik laboratóriumában a közlekedési minisztérium megbízásából ipari kutatásokat folytató autodidakta kémikus készítette el és olvasta hangszalagra. A csillapító mondatokat hangszórós gépkocsival sugározták részben a Gellért téren, ahol bámszokdók gyülekeztek, majd az emlékmű körül, a szobrot ledönteni szándékozókna. A fellépés végül eredménnyel járt, a tüntetők felhagytak szándékukkal, fegyverhasználatra nem került sor.”⁷ A Szerző itt hivatkozik Pogány

Mária munkájának két helyére is, ezek: Dékány Csaba visszaemlékezése és Perneczky László visszaemlékezése.⁸ (1956-ban mindketten elsőéves műegyetemi hallgatók voltunk, Csaba az *Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetemen, én a Budapesti Műszaki Egyetemen*.)⁹

Idézzük a két részletet Pogány Mária könyvéből:

Az első:

„Levél Dékány Csabától – Marián Istvánnak és Mécs Imrének.

Budapest, 1990. október 8.

Az 'Újra kedd' alkalmából megjelent felhívásra mellékelem az ez alkalomból most megírt személyes visszaemlékezésemet.

Szívélyes üdvözléssel Dékány Csaba”

„[...] A Szabadság szoborral kapcsolatos epizódról az emlékem megjelent a Magyarország hetilap 1990. április 27-i számában. [...] A „Jelkép a hegyen” című írás kapcsán szeretném felidézni a Szabadság-szoborral kapcsolatos kissé ellentmondásos emlékeimet. A forradalom második hetében történhetett a Műegyetemen. Marián István parancsnok úr szobája előtt álltam őrségben, amikor jelentették, hogy tömeg gyülekezik a szobor ledöntésére. A parancsnok úr rövid, meggyőző felhívást mondott magnetofonra a szobor megkímélése és a forradalom tisztasága érdekében. Volt egy nagy erejű hangszórós terepjáró kocsink, amelybe beszállt a vezetőkön kívül egy híradós is, a technika kezelésére. Őrszolgálatom letelvé, második fegyveres kísérőnek én jelentkeztem. A Citadellához felérve, meglepődve láttam, hogy a katonai mellékalak már a földön hever. A parancsnok ugyanis a pálmagás nőalak megvédésére szól. Itt fent 2-3000 ember készült acélsodronnyokkal jogosnak vélt elégtételt venni a főalakon is. Hangszórós agitációnk nem járt rögtön elsöprő sikerrel, sőt meleg helyzetbe is kerültünk: néhány csoport értetlenül, idegenkedve fogadott minket, és nehezen tért el a szándékától. Szívósan addig köröztünk a kocsival meg-megugorva és a csillapító szöveget ismételve, amíg az hatni nem kezdett és az

⁵ KISFALUDI STROBL Zs. 1969. 175. p.

⁶ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabadság-szobor_\(Budapest\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabadság-szobor_(Budapest))

⁷ HORVÁTH Zs. 2014, 132-133. pp.

⁸ POGÁNY M. 1992. és POGÁNY M. 1996.

⁹ Dékány Csaba (1938) Budapesten született, a Ciszterci rend Budapesti Szent Imre gimnáziuma r. kat. általános iskolájának volt a tanulója, majd 1956-ban a Kandó Kálmán Híradásipari és Műszeripari Technikumban képesítő vizsgát tett. Az Építőipari Egyetemen 1961-ben V. évet befejezve, a kitűzött végvizsgálat napján távolították el, és a megkötött házassága napján vitték be a Gyorskocsi utcába. Végül négy év elműltával szerezhette meg diplomáját. En 1956-ban a kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban érettségiztem. Előzőleg harmadikos és negyedikes koromban sikerrel szerepeltem fizikából és matematikából az országos középiskolai tanulmányi versenyeken. A Műegyetem Villamosmérnöki Karára jelentkeztem. Sikeres felvételi vizsgát tettem, a bizottság is gratulált. Óriási volt a csalódás, amikor megjött az értesítés, hogy mégsem vettek fel, helyhiányra hivatkozva. Fellebbezés és a megyei oktatásügy támogatása alapján kerültem azután a Gépészmérnöki Karra, majd hét évvel később levelezőként hallgató lehettem a Villamosmérnöki Karon.

emberek lassan oszladozni kezdtek. Visszatérve jelentettük a parancs teljesítését.”¹⁰

A második:

„Felmentem a Gellért-hegyi Felszabadulási szoborhoz, és láttam, hogy az orosz katona már több darabban a földön hever”

Interjú Perneckzy Lászlóval 1994. november 8-án.

Perneckzy L.: [...] „Végül is megjött az értesítés, hogy felvettek a BME Gépész Karára, és így szeptemberben megkezdtem a tanulmányaimat. Akkor a bátyám már Pesten volt, a Konzervatóriumban zongora-szolfézs szakra járt, és Gyöngyösi János¹¹ külügyminiszter özvegyénél lakott albérletben. Én is oda költöztem, a Gellért-hegy oldalában a Kelenhegyi útra. [...] Október 22-én a 450 első éves gépészmérnök hallgató közül csak néhányan vettünk részt a késő éjszakába nyúló nagygyűlésen a Műegyetem aulájában. Így hát másnap reggel az Auditórium Maximumban én számoltam be évfolyamtársaimnak az eseményekről, sőt a szünetben a frissen kinyomtatott Jövő Mérnöke újság egy példányát is megszereztem, majd a matematika előadás „bevezetéseként” felolvastam a nagygyűlésen megfogalmazott követeléseket tartalmazó 14 pontot és a felhívást a délutáni szimpátiatüntetésre, a Bem szobor megkoszorúzására a lengyelekkel való szolidaritás jegyében. Már régen becsöngettek, de úgy tűnt, hogy Gallai professzor úr az ajtón kívül megvárta, amíg befejeztem a mondanivalómat, mert csak ezután lépett a terembe és kezdte el a matematika előadását.

[...] A következő napokban, mivel a menzán étkeztem én is, meg a bátyám is, – én a Bercsényi utcában az Építőipari Egyetem kollégiumában, a bátyám pedig valahol a Belvárosban, – mindenfelé jártam-keltem. Voltam az Astoriánál, az EMKE sarkon, ahol a Sztálin szobor roncsait kalapálták, vésték, faragták. Nekem nem volt semmi szerszámom, így bebújtam a szobor belsejébe, és egy picike kis hegesztési varratot sikerült letörni, amit aztán később szerencsésen elvesztettem. Bejártam az egyetemre is. Jött az a bizonyos nap, nem tudom hányadika volt. Otthon, a Kelenhegyi útról felmentem a Gellért-hegyi Felszabadulási szoborhoz. És láttam, hogy nagy a tömeg a Gellért téren, és fent a szobornál is. A szovjet katona, a szobor alsó melléka-

lakja már több darabban a földön hevert. Két jó nagy, tenyérnyi darabot én is összeszedtem belőle. Akkor már másztak fel a szoborra, a nőalak nyakába akarták akasztani a kötelet, hogy csörlővel azt is lehúzzák. Lerohantam a Műegyetemre, Marián alezredes főhadiszállására, és elmondtam: le akarják dönteni a fő alakot. Marián alezredes úr azonnal intézkedett. Valahonnan előkerült egy kis dzsip, amelyen volt hangozó berendezés, és egy magnetofonra ő maga mondta rá azt a szöveget, amely valami olyasmit tartalmazott, hogy az Európát jelképező nőalakot ne bántsa senki. Ezzel a dzsippel kimentünk a Gellért térre. Hárman vagy négyen ülhattünk a dzsipben. Nem tudok nevetket. Dékány Csaba nevét csak most (1994) hallottam Marián alezredes úrtól. Lent a téren is ezt a felvett szöveget játszottuk le többször. Itt volt a nagy tömeg, amely nézte, mi is történik odafönt. A tömegbe egy kicsit beállt a kocsis. Többször lejátszotta a felvett szöveget. Aztán felmentünk a hegyre a szoborhoz. Nekem az a személyes véleményem, hogy azzal a csörlővel, ami ott fent volt, nem tudták volna a nőalakot lehúzni. Csak olyan módszer vezetett volna eredményre, amelyet a Sztálin szobornál is alkalmaztak: hogy hegesztőpisztollyal levágták. De az megint gond lett volna, a hegyre a hegesztőpisztolyt felvinni. Bár abban az időben semmi sem volt lehetetlen...”¹²

Taky professzor úrról Horváth Zsolt disszertációjában így fogalmazott: „[A Műegyetem Forradalmi Bizottsága egyik 1957. év eleji ülésén] Meghallgatták az első beszámolót a sebesült diákok számbavételéről, és Taky Ferenc, a bizottság elnöke személyes részvételével folytatták az egyetemisták felkutatását. Taky felelősségteljes, humanista magatartásához jellemző adalék, hogy a legfiatalabb diákokat, úgymond, hazaküldte a nemzetőri szolgálatból [...] Feri bácsi [többször is] azt mondta, hogy gyerekek, ez nem a mi feladatunk. Nekünk a dolgunk az, hogy az egyetemen megőrizzük a rendet, megőrizzük a fegyelmet. [...] Feri bácsi ebben az időszakban testes, korpulens, már megjelenésénél fogva is tekintélyt parancsoló személyiség volt. Így egy-egy ilyen, nem is hangos megnyilvánulása, hogy gyerekek, ez nem a mi dolgunk, elég volt ahhoz, hogy az esetleg felkorbácsolódott indulatokat, szenvedélyeket le tudja tompítani.”¹³

¹⁰ POGÁNY M. 1992.

¹¹ Gyöngyösi János (Berki, Sáros vármegye, 1893. május 3. – Budapest, 1951. október 29.), magyar-latin szakos tanár, az FKgP parlamenti képviselője, külügyminiszter. 1944. december 17-én Debrecenben beválasztották az alakuló Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, majd a december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány, külügyminisztere lett. 1945. januárjában a fegyverszüneti egyezmény egyik aláírója 1945. november 15. – 1946. február 4. között a Tildy-kormány, majd 1947-ig a Nagy Ferenc-kormány külügyminisztere. 1946–1947 között a magyar delegáció vezetője a párizsi békekonferencián.

¹² POGÁNY M. 1996.

¹³ HORVÁTH Zs. 2014. 117. p.

Ennek alátámasztására több hivatkozás is szerepel, közte Pogány Mária munkájának IV. kötetéből az „Interjú Perneckzy Lászlóval” alcímű is.¹⁴

1956-ról a nyilvánosság előtt csak 38 év múltán, 1994. október 27-én, a Magyar Elektrotechnikai Múzeumban Taky Ferenc professzor – a Műgyetem Forradalmi Bizottságának egykori elnöke – emléktáblája avatásánál beszéltem először, és csak arról, hogy az „*én 1956-om Taky Feri bácsihoz köt*”. Ott jelen volt többek között Marián István alezredes, Maléter Pál özvegye, Gyenes Judith, és aki felkért a megemlékezésre, Király Árpád, a Múzeum igazgatója, édesapám egykori munkatársa. Az ott elhangzottak egy részlete következik:

„[...] Október 30, vagy 31-e lehetett, amikor a budai kerületek rendjének fenntartásához a Műgyetemi Nemzetőr Zászlóalj szervezése megkezdődött. Csalódottan vettem tudomásul, hogy az elsőéveseket, a golyákat nem veszik be a zászlóaljba, mivel mi még nem vettünk részt katonai kiképzésen, ezekre akkoriban az első, második és ötödik év utáni nyáron egy-egy hónap időtartammal került sor. De azért nem maradtunk tennivaló nélkül. A központi épület alagsorában, a tornacsarnokban, az egyik sarokban, nagy halomban heverték a töltények és üres dobtáruk. Néhányan ezekbe a dobtárakba töltöttük be a töltényeket. Itt talált rám Taky professzor úr. Megállt mögöttem.

„Laci, te mit keresel itt? Azonnal, mars haza. A ti feladatotok a tanulás lenne. Meg ne lássalak addig az egyetem területén, amíg az oktatás újra el nem kezdődik. Rátok a hazának majd néhány év múlva lesz nagy szüksége, mint jól képzett szakemberekre.”

Felnéztem és elpirultam. Válaszolni nem tudtam, de a tanácsát megfogadtam, másnap hazamentem, – a menzán egy kaposvári teherautót pakoltunk le, a somogyiak is küldtek élelmet az egyetemistáknak – ezzel a teherautóval.

Így aztán a november 4-e már a csendes Kaposváron talált, és valóban csak akkor tértem vissza az egyetemre, amikor 1957 tavaszán az oktatás újra elkezdődött. Sajnos Taky professzor úrral a kapcsolatomból megszakadt. Annyit még hallottam, hogy nagyon sok egyetemistát megmentett, egészen addig, ameddig őt is el nem távolították az egyetemről. Aztán hallottam még jóval később, amikor én már dolgoztam, hogy hirtelen meghalt. Végül is nem tudtam neki megköszönni, hogy megmentett esetlegesen olyan dolgoktól, amelyeknek súlyosabb következményei lehettek volna. Megszereztem a gépészmérnöki diplomát, utána a vil-

lamosmérnöki oklevelet is.”¹⁵

Ennek a találkozásnak a folytatása pedig szoros kapcsolatban van azzal, hogyan született meg az a Perneckzy László-interjú, amelyet Marián István alezredes, a Műgyetem egykori 56-os katonai parancsnoka, a Műgyetem 1956 Alapítvány egyik alapító tagja kezdeményezésére Pogány Mária 1994. november 8-án készített.

3. A hiányzó láncszem

Az emléktábla avatása után a résztvevők a Magyar Elektrotechnikai Múzeumból átmentek a Budapesti Elektromos Művek sporttelepére, fehér asztalnál folytatni az ünnepséget.

Ott aztán odamentem Marián István alezredeshez, (aki 2005. januárjától, Mádl Ferenc köztársasági elnök kinevezése nyomán már posztumusz altábornagy, de nekem ő mindig alezredes marad), és bemutatkoztam:

- „Perneckzy László gépész- és villamosmérnök vagyok. Mi már egyszer, valamikor régen találkoztunk, de Ön nyilván már nem emlékezhet rám.”

- „Valóban, a Perneckzy név nekem nem mond semmit.”

- „Ez 1956-ban történt, pár nappal azelőtt, hogy Taky Feri bácsi hazazavart Kaposvárra” – és elmeséltem neki a gellérthegy-i Felszabadulási Emlékművel (a mai Szabadság-szoborral) kapcsolatos akkori emlékeimet.

És közben Marián alezredes úr maga elé mormogott valamit (ma már tudom: „a hiányzó láncszem”) és további részletek után érdeklődött. Én igyekeztem válaszolni, de mondtam, hogy az elmúlt 38 évben nagyon megkoptak az emlékeim, hiszen a hivatalos politika mindenkit arra ösztökölt, hogy felejtünk el mindent azokból az időkből. Aztán váratlanul ezt kérdezte:

- „Az a név, hogy Dékány Csaba, mond-e valamit?”

- „Nem, őt nem ismerem.”

- „Biztos, hogy nem találkoztatok?”

- „Nem tudok róla.”

- „És az a név, hogy Pogány Mária, sem ismerős?”

- „Nem.”

Most már egyre érthetőbben mondogatta: „A HIÁNYZÓ LÁNC SZEM”, amit persze nem értettem, miért mondja. De megmagyarázta:

¹⁴ POGÁNY M. 1996.

¹⁵ N. VIDOVSKY Á. – PERNECZKY L. 2005.

- „Mert ma már egyre többen jelentkeznek, mint „egykori forradalmárok”, egyre többen vannak azok, akik olvasnak valamit, aztán úgy adják elő, mintha ők is ott lettek volna, ők is részt vettek volna benne. Ma már többen vannak ilyenek, mint az oroszok voltak. Így hát – és ezért elnézésedet kérem – de meg kellett győződnöm róla, hogy valóban te vagy-e az igazi hiányzó láncszem. Mert Dékány Csaba volt az az elsőéves mérnökhallgató, aki veled együtt részt vett a „Felszabadulási szobor akció”-ban. Ő négy évvel ezelőtt már elmondta az 56-os emlékeit, az nyomtatásban is megjelent, hetilap is írt róla, innen, tőle tudjuk az akció részleteit, de maradt egy hiányzó láncszem. Csak annyit tudtunk, hogy egy műegyetemi hallgató hozta a hírt hozzám, hogy a szobrot le akarják dönteni, és azt is, hogy Csabával együtt ő is beszállt a gépkocsiba és részt vett az akcióban. De hogy ki volt az, nem tudtuk eddig, és azt hittük, hogy ennyi idő után már nem is tudhatjuk meg, hogy ki volt ez a hiányzó láncszem. Menj el Pogány Máriaéhoz, jelentkezz nála, hogy én küldelek, mert ő készítette az „Amiről kevés szó esett... a műegyetem 56-os történetei” interjú sorozat három kötetét és talán még egy negyedik kötetre is összegyűlik nála az anyag.”

A kapott telefonszám segítségével így jutottam el

Pogány Máriaéhoz és így kerültek 1994. november 8-án magnetofonos rögzítésre a „csak magamnak való titka-im”, majd született meg nyomtatásban az én interjúm is, amelynek csírája Király Árpádhoz kapcsolódik, mert ő kért fel a Taky Ferenc professzor emléktáblájának felavatása alkalmából az 56-os emlékeimmel való első, nyilvános szereplésre és így kerülhetett sor személyes találkozásomra Marián István alezredes úrral.

4. Utószó

Ma már nagy megtiszteltetésnek tekintem a 38 év után, 1994-ben Marián Istvántól kapott elnevezést: „a hiányzó láncszem”, és több mint 60 évvel 1956 után, amikor a megmentett Gellért-hegyi Szabadság-szobor már a Világörökség részét képezi, és „új eszmei tartalma méltóan fejezi ki a magyar nemzet 1100 éves és más népek történelmi hőseinek megbecsülését és tiszteletét”. A talapzaton a ma olvasható szöveg: „Mindazok emlékére, akik életüket áldozták Magyarország függetlenségéért, szabadságáért és boldogulásáért.”¹⁶ Sajnos egyre kevesebben vagyunk a műegyetem „forradalmi évfolyamai”-ból, ezért Döbrentei Kornél nyomán én is vallom: emlékezni minden 56-osnak kötelező.

Irodalom

DUNA TV 2016. december 30. „Az én 56-om. 90. rész” <http://www.mediaklikk.hu/video/az-en-56-om-90-resz-dr-perneczky-laszlo/>.

FRIVALDSZKY János (szerk.) 2006: Ötvenhat műegyetemistái – Ének a lyukas zászlóról. Budapest.

FRIVALDSZKY János 2013. A Műegyetem nemzetör parancsnoka Marián István. Budapest

Hallgatók a forradalomban. Interjú. In: Mérnök újság, 2016/X. 8-11. pp.

HORVÁTH Zsolt 2014. Az 1956-os forradalom és a restauráció a Műegyetemen. Doktori Disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, vezető: dr. Erdődy Gábor DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Témavezető: dr. Glatz Ferenc MHAS Budapest. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/horvathzsolt/diss.pdf>

KISFALUDI STROBL Zsigmond 1969. Emberek és szobrok. Budapest.

N. VIDOVSZKY Ágnes – PERNECZKY László 2005. Az emberség fénye és árnyéka. Taky Ferenc professzor születésének centenáriuma. In: Mérnök újság 2005/V.

POGÁNY Mária 1992. Amiről kevés szó esett... Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez I. Budapest. 35-36 pp.

POGÁNY Mária 1996. Amiről kevés szó esett... Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez. IV. kötet, Budapest. 58-64 pp.

Szabadság-szobor (Budapest). [https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabadsag-szobor_\(Budapest\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabadsag-szobor_(Budapest))

¹⁶ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabadsag-szobor_\(Budapest\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabadsag-szobor_(Budapest))

The Missing Link - Additions to the History of the Statue of Liberty on Gellert Hill

On 30th October 1956, a group of rebels wanted to demolish the Statue of Liberty (like the Stalin statue earlier) as a symbol of Soviet dictatorship. The subordinate figure of the Soviet soldier was overthrown at the Liberation Monument on Gellert Hill, but the students of Technical University prevented the fall of the female figure.

István Marián, the military commander of the university played an important role in preventing the statue from falling down when he recorded a short call on a tape as he was informed about the angry crowd

gathering around the statue. The calming sentences were broadcast from a speaker car on Gellért Square, where onlookers gathered, then around the monument to those who wanted to tear down the statue. Eventually the action was successful, the demonstrators abandoned their intention and no weapons were used.

Who was the technical student who informed the military commander of the university? István Marián called him the missing link in the story in 1994. The study is about the author's personal story of 1956.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

1. kép: 1956. október 21. A Felszabadulási emlékmű a szovjet katonával

Fig. 1: October 21, 1956 The Liberation Monument with the Soviet soldier

2. kép: A Szabadság-szobor, a Világörökség része, fél évszázaddal később (a kép eredete: <http://budapest.varosom.hu/latnivalok/kirandulas/Gellert-hegy.html>)

Fig. 2: The Statue of Liberty, a World Heritage Site, half a century later (origin of the image: <http://budapest.varosom.hu/latnivalok/kirandulas/Gellert-hegy.html>)

*Ég szülte Földet,
Föld szülte fát,
Fa szülte ágát,
Ága szülte bimbáját,
Bimbaja szülte virágját,
Virágja szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Krisztus Urunkat, a világ Megváltóját!*

Gyanó Szilvia

Kisasszony napja(i) Kiskanizsán. Adalékok Zala megye népi vallásosságához²

Mária szent helyei Zalában Jelentősebb vallási központok

A Mária-tisztelet különös jelentőségű a magyar keresztények számára, melynek sajátos nemzeti jellegét gyakran hangsúlyozzák.³ Zala megyében a Mária-kultusz szempontjából három kiemelkedő helyszínt ismerünk. Búcsúszentlászló és Homokkomárom hagyományos búcsújáró helyek, olyan szent helyszínek, ahol hierophániáról⁴ is értesülünk.

Búcsúszentlászló egyetlen kegyhelyünk, mely nevében is tartalmazza a „búcsú” szót. A főként Zala, Somogy és Vas megye népe által látogatott kegyhelyet a Katolikus Lexikon kistáji Szűz Mária-búcsújáró helyként tartja számon.⁵ Kegykápolnájának legendája szerint a török a 16. században elfoglalta a vidéket, foglyaikat Búcsúszentlászlóra hajtották, ahová vigasztalásukra az angyalok egy kis kápolnát hoztak. Amerre elhaladtak, a fák és füvek mindenütt meghajoltak előttük. Az Angyalok Kápolnája körül messze földön híres búcsújárókultusz nőtt ki, amelyet a 18. században épült hatalmas franciskánus templom is érzékeltet. A templom 17/18. századi kegyszobra a török elleni küzdelem egyik leggrandiózusabb jelképének, a Lorettoi Szűzanyának magyaros változata. Csodás gyógyulások helyszínének tartják, Szent kútjához bú-

csúkeresztység kapcsolódik, valamint híres a középkori eredetű Szent Vince-áldásról is.⁶ A középkori eredetű Szent László templom a 18-19. században a ferencesek fennhatósága alá tartozott.

Homokkomárom Kisboldogasszony temploma is a ferences rendhez kötődik. Kegyképe csodás megtalálásáról híres: a 18. század elején kápolnaépítéskor egy fában megtalálták Szűz Mária képét. Azon a helyen nyugszik jelenleg a nagy oltár. A képet többször levitték az alsó kápolnába, de éjszakánként mindig „visszament” előbbi helyére. 1722-ben templomot, majd az 1770-es években ferences kolostort építettek hozzá.⁷ Az üvegre festett kegykép Dürer 1512-es Madonna és a Gyermekek képének másolata, melyet a törökök elől rejthettek el. Alatta kapott helyet Szent Félix vértanú gyermek ereklyéje. A csodatévő Mária-képnek és az ereklyének a későbbiekben csodálatos gyógyulásokat tulajdonítottak. 1751-86 között a csodákról vezetett jegyzőkönyv szerint a zarándokok 20-60 km-es körzetből, Zala és Somogy vármegyéből jöttek.⁸ Homokkomárom búcsúnapjai Kisboldogasszonykor (szept. 8.), Pünkösdvásárnap és Szent Félix (júl. 13.) ünnepén vannak; Búcsúszentlászlónak Szent László király napján (jún. 27.), Kisboldogasszonykor (szept. 8.) és Fogolykiváltó Boldogasszonykor (szept. 24.). Mindkét barokk-kori kegyhelyre több megyéni vonzaskörzetből érkeztek a zarándokok.⁹

¹ Búcsúszentlászlón (Zala m.), lejegyzett archaikus népi imádság ERDÉLYI ZS. 1999. 182. p. (27. sz. ima)

² A Néprajzkutatók III. Makói Találkozóján 2018-ban hangzott el egy előadásom Mária születésnapja Kiskanizsán. Adalékok Kisasszony napi vallásos népszokásainkhoz címmel, mely a József Attila Múzeum évkönyvében jelent meg. (GYANÓ SZ. 2019.) Jelen tanulmány az azóta történt kutatási eredményeket is tartalmazza.

³ Ld. többek közt ANDRÁS I. 2001. 15-19. pp.

⁴ ELIADE, M. 2014.

⁵ MKL II. 1996. 72-73. pp.

⁶ BÁLINT S. 1944. 66-68. pp., BARNA G. 1990. 38-40. pp. A kegyszoborról kis leírást ld. BÁLINT S. – BARNA G. 1994. 325. p.

⁷ BALLA L. 2003. Ld még BÁLINT S. – BARNA G. 1994. 330. p.

⁸ MKL V. 2000. 2-3. pp.

⁹ Megemlítendő, hogy a szintén ferences hagyományokkal rendelkező sümei (Veszprém m.) Fájdalmas Szűzanya kegytemplom egyik búcsúnapja is Kisasszonykor van. A város egykor a történelmi Zala megyéhez tartozott. A Zalához közeli Vasvár (Vas m.) egyik ismert búcsújáróhelye, a Szentkút búcsúnapja régebben Kisasszony volt (újabbán Mária nevenapja). Az említett kegyhelyek rendszeres útciólok voltak a zalai búcsújárók számára.

Csodatévó képe vagy szobra nincs, de Zala és a szomszédos megyék vallásosságára nagy hatása volt a keszthelyi Kis Szent Teréz plébániatemplomnak. 1927-től a városban megtelepedett karmelita férfirend 1950-es betiltásukig gondozta az 1920-as évek végén épült plébániatemplomot, majd 1989-től 2017-ig. Az időközben bazilika rangot kapott templom szintén több megyéből vonzotta, ill. vonzza a mai napig a híveket. A Teréz napi búcsú (okt.1.) a rózsacsoda imitációjáról nevezetes, amikor rózsacső hull alá a templom karzatáról. A Kármelhegyi Boldogasszony búcsú (júl. 16.) a skapuláré társulatba való belépésre adott alkalmat. A keszthelyi karmeliták tevékenységének vizsgálata a 20. század második felében és a 21. század elején, valamint a „karmel templom” búcsúinak hatása a környék és távolabbi területek vallásosságára még jövőbeli feladat.¹⁰ Vallási néprajzi interjúk készítésekor Zala és Somogy megyékben rendszeresen felmerül a keszthelyi karmeliták tevékenysége. Példának okáért említeném, hogy kiskanizsai adatközlőim skapuláré érméi a keszthelyi karmelitáktól származnak, akik kiskanizsai látogatásuk során terjesztették a skapulárét. Somogyi adatközlők skapuláré tagságukat a keszthelyi Kármelhegyi Boldogasszony búcsúkor vették fel. A kiskanizsai hívek némelyike a keszthelyi Teréz-napi rózsacsőt valóságos csodaként élte meg. A városrész és a keszthelyi karmeliták kapcsolatára utal, hogy Kiskanizsán történt kezdeményezés a Teréz-nap keszthelyi mintára való megünneplésére is.

Kiskanizsa lokális jelentőségű máriás hagyománya

A fent említett, népi vallásosságban központi szerepet játszó településekhez képest a túlnyomórészt római katolikus Kiskanizsa egyetlen, Sarlós Boldogasszony temploma egy lokális, a helyi közösség vallásosságát összefogó kis központ. Maga a templom és a falusias jellegű, kb. 7000 lakosú városrész sajátos Kisasszony napi hagyományok helyszíne, melyek napjainkban is élnek, virágoznak. Az ünnep fontosságát, a mindennapok éves ritmusában elfoglalt kitüntetett szerepét jelzi, hogy még mindig a napján van megtartva, nem került át – sok újjáélesztett hagyományunkkal ellentétben, - a legközelebbi szombatra vagy vasárnapra. Mária születésnapja Kiskanizsán kétnapos ünnep, melyet két eseménysorra lehet bontani: szeptember 7-én Mária bölcsőjét készítik el az esti misére és imádkozáshoz

a városrész templomában; majd másnap, szeptember 8-án az útszéli keresztet díszítik fel Kisasszony tiszteletére virágokkal, este pedig csoportokban imádkoznak mellettük. Tanulmányom e népi vallásosság körébe tartozó kétnapos ünnepet mutatja be, mely a Mária-tisztelet sajátosan intenzív, de más máriás népszokásokhoz illeszkedő megnyilvánulási formája.

Mária születése a néphagyományban

A leggazdagabb kultuszú Mária ünnepek éppen a paraszti gazdasági élet legnagyobb munkáinak idejére esnek, így foglalva kultikus keretbe az életet, a mindennapi munkát. Mária életének fontosabb mozzanatának megünneplése ritmust visz a hétköznapokba, azok megszentelőjévé válik.¹¹ Ezen fontos alkalmak rendjébe illeszkedik a kalendáriumban a Szűzanya születésnapja, melynek megünneplése a keleti egyházban gyökerezik, ahol a 6. század eleje óta tartották meg. 700 körül Sergius pápa bevezette a nyugati egyházban, ahol leginkább a 10-11. században terjedt el. A római katolikus, az ortodox és az anglikán egyház Jézus anyjának születését szeptember 8-án ünnepli, a december 8-i szeplőtelen fogantatás után 9 hónappal.¹² Magyarországon Kisboldogasszony kultusza a reformáció és a hódoltság miatt csak a barokk időkben bontakozott ki, de akkor már a búcsújáró helyektől is támogatva nagy gazdagságban. A középkori templomok egy részének eredetileg Mária-titulusa lehetett, a barokk időkben aztán a Kisasszony-búcsúnapot választották hozzá. Kisasszony a néprajzi szakirodalomban határnap (őszkezdet). Ezzel kapcsolatos a Fecskehajtó Kisasszony elnevezés, bizonyos mezőgazdasági munkák megkezdése (dióverés, vetés), valamint egyes időjárásjósló megfigyelések. Számos képzet kapcsolódik Kisboldogasszonyhoz a népi vallásosságban. Mária „hajnali szép csillag”, „üdvösségünk hajnala”, születését imádságos kilenceddel, napfelkelte figyélssel, virrasztással is várták. A felkelő napban, mely a sümegiek hite szerint Kisboldogasszony napján a legszebb, egyes helyeken a hajnali fényben Máriát vagy a bölcsőt vélték megpillantani, vagy éppen Máriát a bölcsőben (Sümeg, Somló, Tápé). Máshol hegytetőre mentek, hogy a bölcsőben fekvő Máriát meglássák. Boldogasszony (Frauenkirchen) búcsújáró helyen hajnali 3-kor körmenet vonult a falun keresztül. Virrasztottak és várták a hajnalt Andocs, Vodica, Pócs,

¹⁰ 2017-ben a karmeliták elhagyták keszthelyi rendházukat. Historia Domusuk a Balatoni Múzeum digitális gyűjteményében megtalálható.

¹¹ HETÉNY 2001, 32

¹² SCHÄFER, J. Maria-szócikk //www.heiligenlexikon.de/BiographienM/Maria-Geburt.html [2019.01.11.] Ld. még Catholic Online https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=8345 [2019.01.11.]

Csatka búcsújai is. Amikor földeregett, letérdeltek és elimádkozták az Úrangyalát. Kisasszony napján reggel egyes elképzelések szerint „rózsát hány a nap”, Máriát az énekekben bimbónak, rózságnak nevezik.¹³ Misék tartása is szokásos Kisasszony napján. Osztrák, dél-német, főként alpesi területeken (Felső-Bajorország, Dél-Tirol) szokásosak a szeptember 8-i procesziók. Előfordulnak gyertyafényes körmenetek is. A dél-tiroli Oberlamában pl. Mária szobrát viszik körbe a virággal díszített településen.¹⁴ Wolfsberg plébániatemplomában szeptember 8-án a Mária szobor mellé kétoldalt égő gyertyát állítanak, elé virágcsokrot helyeznek.¹⁵

Mária születésének ábrázolása kedvelt téma a keresztény ikonográfiában. Ábrázolják külön, vagy Mária életével kapcsolatos jelenetek között. A Miaszszonyunk születését ábrázoló képek és szobrok gyakran zsánerszerű elemeket tartalmaznak, melyekből következtethetünk pl. az adott korszak szüléssel kapcsolatos praktikáira, a szükséges kellékekre (bölcso, ágtyál, stb.) vagy a segítőkre is.

Mária születésének megünneplése Kiskanizsán

Kisasszony bölcsoje A helyszín

Mária bölcsojét az 1872-74 között épült Sárlos Boldogasszony római katolikus plébániatemplomban díszítik fel. A földműveléssel, intenzív kertészkedéssel foglalkozó városrész (Kiskanizsa) plébániájának területén a 19. században ferences és piarista szerzetesrend működött. A Ferenc-rendiek gondozták az 1941-ben alapított, majd 1950-ben megszüntetett, de napjainkban újra önálló plébániát.¹⁶ A témára a nagykanizsai Thúry György Múzeum egy időszaki kiállítása hívta fel a figyelmem, ahol egy tablón virágok között megláttam egy babát, valamint a virágokkal díszített útszéli keresztet.¹⁷ A bölcsodíszítés ideje a templomban szeptember 7-e, a kora délelőtti óráktól kevéssel dél utánig tart. Két fő helyszíne van a munkálatoknak:

a virágok előkészítése és válogatása a sekrestyében zajlik; maga a bölcso elkészítése a főoltár balján elhelyezkedő mellékoltár területén.

A résztvevők

Mária bölcsojének feldíszítésébe többféle módon lehet bekapcsolódni. A legintenzívebb résztvevő az a néhány asszony, aki az egész folyamat alatt jelen van, előbb a sekrestyében, majd a bölcsonél aktívan tevékenykedik. Ők hárman-négyen vállalkoznak a bölcso körüli virágok elhelyezésére, jól összeszokott csapatot alkotnak, a többiek a kezük alá dolgoznak. Egy második csoport a virágok előkészítésében részt vevők csapata, akik a sekrestyében szétválogatják, illetve a virágzatot leválasztják a szárról - elsősorban a szár nélküli virágzattal díszítenek. Az újságpapírra elhelyezett őszirózsá-fejeket behordják a bölcso díszítéséhez. Egy harmadik szinten kapcsolódnak be a bölcsodíszítésbe azok, akik csak virágot hoznak. Ők pár percre megállnak, pár szót váltanak, szemlélik a történeteket, majd továbbállnak, esetleg kis időre bekapcsolódnak a virágválogatás vagy a bölcsodíszítés folyamatába. Külön említést érdemelnek azok, akik virágot küldenek. Többnyire szomszédal, rokonnal küldik el hozzájárulásukat a Kisasszony bölcsojéhez. Az esti misén és az azt követő imádkozáson a négy díszítő csoporton kívül mások is részt vesznek. Jellemzően nők díszítik a bölcso, a sekrestyés csak hivatalból, a nehéz tárgyak emelésében segítkeznek. A misén már, kisebb arányban ugyan, de előfordulnak férfiak is. Más település vagy más városrész lakóinak részvétele nem jellemző sem a díszítésben, sem az esti szertartásban.

2015-ben és 2017-ben az idősebb, nyugdíjas korosztály díszített a templomban. Mindkét évben hétköznapra esett Kisasszony, így talán a munka tartotta távol a fiatalabbakat. A virágküldők között voltak, akik munkájukra hivatkoztak, persze az is lehetséges, hogy a szokás távoli, lassan közelgő végére utal az egyre idősebb korosztály többségbe kerülése.

¹³ BÁLINT S. 2004. <http://mek.oszk.hu/04600/04657/html/unnepikii0046/unnepikii0046.html> [2019.01.23.] Ld. még MKL VI. 2001, 853-854.pp.

¹⁴ A német nyelvterület szokásainak összefoglalása: <https://www.brauchtum.de/de/herbst/mariae-geburt.html> [2019.01.11.]

¹⁵ A wolfsbergi plébániatemplom honlapján több fotó is található: <http://www.pfarre-wolfsberg.at/zeit-im-jahreskreis-mit-marienfesten-und-dem-fest-der-kreuzerhoehung/#jp-carousel-4966> [2019.01.11.]

¹⁶ BARBARITS L. 1929. 243.p.

¹⁷ „Bemegyek szent templomomba...” A népi vallásosság hajdani emlékei és még élő hagyományai. Időszaki kiállítás a Thúry György Múzeumban 2014. A kiskanizsaiak rendszeresen rendeznek saját városrészüket bemutató kiállításokat. A kisasszonyos fotókat Horváth Jánosné Plander Julianna készítette, aki a továbbiakban is segítségemre volt terepmunkám során. Rá és barátnőjére (Horváth Zoltáné) a továbbiakban mint „segítőimre” utalok. A következő év szeptember 7-én és 8-án már céltudatosan, fényképezőgéppel felszerelve érkeztem Kiskanizsára. Vizsgálataimat 2017-ben tudtam folytatni, időközben interjúkat is készítettem a városrész lakóival.

Mária virágai

A hozott és a küldött virág lehet saját termesztésű vagy boltban, piacon vásárolt. Túlnyomó többségben a saját virág van, melyet egyértelműen jobbnak tartanak a boltinál. „Amilyen van”, olyat hoznak. Ez pedig szinte kizárólag őszirózsa, melynek termesztésének amúgy is nagy hagyományai vannak a településrészen. A virágok hozói és küldői külön megjegyzik, ha csokrukat Mária mellé szánják. Ezek vázába kerülnek, rózsák vagy más őszirózsától eltérő fajtájú (pl. liliom, margaréta, szegfű, tearózsa) piaci áruk. Mindig figyelembe veszik, ha valaki vázába, Mária mellé szeretné elhelyezni a csokrait, még akkor is, ha esztétikailag nagy különbségek vannak a különféle vágott virágok között.

Mária bölcsője addig van feldíszítve a templomban, „amíg a virágok bírják.” A virágok pedig Mária nevenapjáig bírják, amit különféle praktikákkal igyekeznek biztosítani. Fontos szempont, hogy a helyi kertekben termesztett virágok a jók, mert azok később mennek tönkre, mint a bolti. Ezt így gondolják, valamint a vázába kis hipót is öntenek, a virágszőnyeget pedig vízzel spriccelik, hogy tovább maradjanak frissek a növények. Utóbbi megoldáshoz már a berendezés előtt óvintézkedést tettek: nagydarab fóliát terítettek a virágszőnyeg alá, nehogy a padló károsodjon a különféle kémiai folyamatoktól.

A bölcső díszítésében valamilyen formában részt vevő asszonyok elbeszéléseik alapján tisztában vannak azzal, hogy Mária virága a rózsza. Az őszirózsát a neve alapján egyfajta rózsának tekintik. Az őszirózsa az a virág „amilyen van” szeptemberben otthon, a kertben, és amelyet a kanizsai piacon is árulnak. A bölcsődíszítéshez felhasznált virágmennyiség különben nagy anyagi ráfordítást jelentene. A szép virágok termesztése tulajdonképpen a helyi értékrendben is elvárás, hiszen a sikeres kertészkedés a helyi szakértelmen alapul és anyagi haszonnal is jár. Az „amilyen van” virág magját is maguk állítják elő, és hónapokkal Kisasszony napja előtt elvetik. Úgy tűnik, gondosan ügyelnek arra, hogy legyen szép őszirózsa Mária születésnapjára. Adatközlőim a virágok színét mellékesnek tartják, a lényeg, hogy szép legyen. A Szűzanya színének a rózsaszínűt tartják, így igyekeznek a bölcső közvetlen közelébe ilyen színű virágokat elhelyezni.

Mária bölcsője

Mária bölcsője tulajdonképpen egy négy lábon álló aranszínű vitrin, mely máskor rejtve, a mellékoltár melletti bordó függöny mögött várakozik, díszítés és mindenféle figyelem nélkül. Benne kis emelvényen fehérpólyás baba fekszik, a hátsó üvegén KISDED SZŰZ MÁRIA/ KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK aranszínű felirat. Szeptember 7-én reggel előhózzák, a mellékoltár két oldalán a függönyt behúzzák, így az egyben takar és háttérként is szolgál. Az előtérbe helyezett vitrin Mária bölcsőjévé válik, ahogy egyre több virággal díszítik. A függöny mögül és egyéb rejtett zugokból a más ünnepeken (húsvéti szentsír, karácsony) is használt szobrok, gyertyatartók kerülnek a bölcső elé. A berendezett bölcső mellé vázába helyezett vágott virág kerül, közben őszirózsa-virágzatokkal díszítik a bölcső alatti/előtti területet. A virágszőnyegbe „AVE MARIA” feliratot is kiraknak. „Mindenkinek hozhat”, „odatesszük, ahová gondolta”, „mindenkinek díszíthet” – mondogatják, és e szerint cselekszenek. Lassan mozogva, folyamatosan egymásra tekintetve, csendben dolgoznak, miközben úgy próbálnak elhelyezkedni, nehogy akadályozzák egymást a hozzáférésben. A vázás virágokat úgy teszik Mária mellé, nehogy egyik takarja a másikat. A néhány órás munka után hazamennek. Este 6-kor mise, majd virrasztás következik, előimádkozó vezetésével. A virrasztás eredetileg éjszakába nyúlt, mára egy-másfél óráig tart, és inkább imádkozásnak nevezik. Az esti mise előtt már meg lehet nézni Máriát a bölcsőben. Előtte lehetőség van imádkozásra is, imazsámoly is rendelkezésre áll a térdepléshez. Előfordul, hogy nagymamák kis unokájukkal kézenfogva érkeznek, és közösen nézik meg a Szűzanya bölcsőjét. A kis Máriát meg lehet nézni a másnapi misén, vagy a vásárnapin is, egészen Mária nevenapjáig.

A vitrinben elhelyezett babát nevezik Kisasszonynak, kis Máriának, Kisboldogasszonynak, kis Szűzanyának. Maga az egész kompozíció a Kisasszony bölcsője, vagy Kisboldogasszony bölcsője, Szűzanya bölcsője, vagy Mária bölcsője. Adatközlőim a bölcsőállítás szokását a ferences szerzetesekhez kötik. Az idősebbek még emlékeznek a szerzetesekre és tevékenységükre, és maga a tény, hogy a városrészben ferencesek éltek, valamint más ferences kapcsolatok

(ld. közeli búcsújáró helyek, keresztdíszítés) erősítik ezt a feltételezést.

Motivációk és reflexiók

A díszítők és az imádkozáson résztvevők elsődleges motivációja a bölcsőkészítés szokásának fenntartásában – természetesen - a devóció: a virágok, a díszítéssel eltöltött munka „felajánlás” Máriának. Jól illeszkedik más vallásos tevékenységekhez: a résztvevők rendszeresen járnak templomba, imádkozzák a rózsafüzért és más népi ájtatossági gyakorlatokat is végeznek. Vallásosságuk megélése, a Mária tisztelet erőteljes emocionális háttérrel és esztétikum iránti igényvel is együtt jár. Adatközlőim kifejtették - miközben némelyikük a meghatódottságtól sírva fakadt -, hogy ezt a szokást nagyon szépnek tartják, a baba így feldíszítve szép és látványa örömet okoz. Tudatában annak, hogy kívülről félreérthető lehet, igyekeztek értelmezni saját tevékenységüket: a feldíszített baba a bölcsőben „jelképezi Máriát.” Vagy, ahogy mélyen vallásos fiatalabb nyugdíjas segítők megfogalmazta: „Mindenki tudja, hogy ez nem Mária, senki sem hülye, ez szimbolizálja Máriát.”

Feltehetően nem volt mindig egyértelmű a kis Mária bölcsőjének megítélése. Erre utal legalábbis, hogy a mostani baba nem azonos a korábbival. (Egy 1965-ös fekete-fehér felvételen is egy másik Mária fekszik a vitrinben.) Az 1970-es évek első felében a távozó pap magával vitte a babát.¹⁸ Ellentmondásos információk szólnak tettének háttéréről, mindenesetre a hívek hoztak helyette másikat. A mostani fehérben van, orosz kirándulásról hozta az egyik helyi asszony magával. A korábbi, valamivel kisebb méretű rózsaszínben volt.¹⁹

Változatok a vallásosság megélésében

Az idősebb, 80 körüli nyugdíjas asszonyok a virágok válogatását és a vitrin elrendezését csendben beszélgetve, nyugodtan, de mindenféle ájtatoskodás nélkül végzik. Nem vetnek keresztet az oltár előtt elhaladva, nem állnak meg imádkozni. A bölcső és virágszőnyeg elkészültével egyszerűen felállnak, mondják, hogy „szép”, majd hazamennek. Imádkozásra, ol-

tár előtti keresztvetésre a fiatalabb 60/70-es korosztály esetében kerül sor. Hogy esetükben generációs eltérésről, vagy a kutató személyének való megfelelésről van-e szó, még további vizsgálat tárgya lehetne. Első terepmunkámon, 2015-ben még viszonylag szabadon, kontroll nélkül dolgozhattam. 2017-es terepmunkámat azonban már nagyobb érdeklődés kísérte. Néhány sajtóban megjelent cikk,²⁰ illetve a múzeumi érdeklődés tudatosulása után a városrész plébánosa, és állandó segítőim is megpróbálták finoman „terelni” a figyelmemet. Dr. Páhy János atya inkább csak a megfelelő elhelyezést ellenőrizte, valamint a megjelent médianak fejtette ki az ünnep jelentőségét rövid jelenléte alatt. Segítőim viszont végig jelen voltak, déli harangszóra Úrangyalát imádkoztak az oltár előtt, illetve erre buzdították a szőnyegformáló asszonyokat is. (Közülük csak egyikük csatlakozott az imádkozókhoz.)

Kisasszony-napi kereszték

Kiskanizsa útszéli keresztjei

A városrészben egykor 17 kereszt állt, ezekből ma is megtalálunk 16-ot, melyeket Anek Teréz összegzett 1977-ben.²¹ Az eklektikus, hagyományos tagolású (talapzaton feszület a korpusszal) kereszték homokkőből készültek. Közvetlenül a szár közepén mindig Mária áll, de oldalain Márián kívül megtaláljuk Mária Magdolnát, Szent Jánost, Szent Józsefet, Szent Antalt is. Fa vagy fémkerítés veszi őket körbe, köréjük virágokat ültettek. A legrégebbit felirata alapján 1868-ban állíttatták, a legtöbb a 20. században készült. Anek Teréz dolgozata röviden ismerteti a bölcsőkészítést, valamint azt, hogy szeptember 8-án este az előzőleg feldíszített keresztéknél énekelnek, imádkoznak.²²

A kereszték tulajdonviszonyai

A keresztéknek van „tulajdonosa”, azaz olyan gazdája, aki javíttatja, festeti. A gazdátlanokat egyéni felajánlásként szokta valaki gondozni. Ha az adott kereszt felújításra szorul, azt mindenképpen úgy időzi-

¹⁸ ANEK T. 1977. 7. p. A nagykanizsai Thúry György Múzeum adattárába beletárolt dolgozat az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat kérdőíve alapján készült. Anek arról tudósít, hogy a távozó esperes magával vitte a babát. Hogy a helyiek nem értették egyet vele, adatközlőim arckifejezéséből, hangszólásból lehet sejteni. Mindenesetre a kiskanizsaiak saját elképzeléseik szerint tovább folytatták/folytatják a bölcsőállítás szokását.

¹⁹ ANEK T. 1977. 7. p.

²⁰ Néhány interneten is elérhető példa: <https://www.zaol.hu/kultura/helyi-kultura/viragtenger-kiskanizsai-templomban-2144395/>, <https://kanizsa-ujzag.hu/hir/201809/kisasszony-napjan-kiskanizsan?page=141>, https://www.youtube.com/watch?v=FyssGyPxEUa&t=1024s&fbclid=IwAR-InP7a7Qq_OvF7EzZ2UkkrtZzNf7HOoMWayD0ddkW0qCa21RdF15ZJ9cT8

²¹ ANEK T. 1977.

²² ANEK T. 1977. 7-8. pp. Kisasszony napján kívül a „köröszjáró napkon”, azaz áldozócsüörtököt megelőző három nap kaptak jelentősebb szerepet az útszéli kereszték: minden nap másik keresztet hoztak ki körmenetben rövid ájtatosság kedvéért, valamint mindenszentkor, november 1-én koszorút, esetleg gyertyát is elhelyeztek rajtuk.

tik, hogy Kisasszony napjára elkészüljön. A keresztek gondozása családon belül hagyományozódik anyáról lányára/menyéire, esetleg unokára. Komoly sértődésre is van példa, amikor valaki olyan szakrális kisépitményt újíttatott fel, melynek más volt a gazdája. A keresztdíszítésben és az esti imádkozásban részt vesznek azok is akiknek kiskanizsai kifejezéssel élve „van keresztje”, és azok is, akiknek „nincs keresztje”.

A résztvevők

Hasonlóan a bölcsónél tapasztaltaknál, a kereszteknel is megtaláljuk a díszítőket, a csak virágot hozókat és a csak virágot küldőket. A virágok küldői megfigyelik, hogy mikor vannak többen a keresztnél, és odaküldik egy kislánnyal, vagy előre megbeszélte módon a szomszédal, barátnóvel. Keresztdíszítés közben, ahogy a bölcsónél is láttuk, nincs ájtatoskodás.²³ Ahogy a bölcsődíszítéshez, úgy a keresztekhez sem érkezik senki virág nélkül. Aki virágot juttatott a feszülethez, az többnyire imádkozni is oda megy, de bárki más is odaülhet közéjük. A keresztdíszítés egész napos folyamatában és az esti imádkozásban kizárólag nők vesznek részt, nagyrészt az idősebb, nyugdíjas korosztályból. A férfiak néha a kerítés mögöl nézik, de nem segítenek és imádkozni sem mennek.

Változatosság a keresztdíszítésben

Fő díszítőelem a keresztek esetében is a helyi kertekben termelt őszirózsa, melyet csokorban, szálanként, girlandként vagy koszorúba fonva tűznek, ill. akasztanak a keresztekre és azok szobaira, valamint a keresztek körülvevő kerítésekre. Mindez nagyrészt szervezetlenül történik: megjelenik az utcán egy asszony, elhelyezi a csokrokat, virágokat, őt vagy követi néhány másik és együtt folytatják, vagy nem. Utóbbi esetben valamikor a nap folyamán mégis odakerül még néhány csokor vagy virágkoszorú. Van azonban példa a szervezett, csoportos felvirágozásra is: ilyenkor már a virágfüzerek elkészítése is csoportosan, az egyik háznál történik, majd a keresztet is közösen díszítik. Az egyik ilyen csapat segítőim baráti társasága, akik felvállaltak több keresztet is. A másik egy jól szervezett nyugdíjas csoport, akik más, településrészt érintő egyéb (profán) alkalmakkor is szívesen összejönnek. (Ők egyetlen kereszt körül csoportosulnak.) A

díszítmények módja és mennyisége ennek megfelelően nagyon változatos. Egyes keresztek alig látszanak ki a jól megkomponált virágfüzerek alól, másokat pedig csak egy-két csokorral látnak el. A szervezetlenség azonban, élő hagyományról lévén szó, nem látszik, hiszen mindenki tudja a dolgát, hova, mit kell elhelyezni. A látszólag spontán módon összesereglett asszonyok, mintha egy előzetes terv szerint dolgoznának, létrehozzák a kompozíciót. Közben némi beszélgetés is zajlik. Meglepő volt hallani pl. az egyik díszítő társaságnál, ahogy a már jóideje együtt munkálkodó asszonyok közül az egyik odaszól a másiknak: „Különböben Ildi vagyok”, a másik válaszolt: „Én meg Kati.”²⁴

Egyéni és csoportos ájtatosági lehetőségek

Míg a templomi bölcső az egész közösség számára nyújt lehetőséget a vallásgyakorlásra, a keresztek esetében szűkebb lokális szerveződést figyelhetünk meg: mindenki a hozzá közelebbit keresi fel. Egymástól függetlenül díszítik egyénileg vagy kis csoportokban, majd imádkozni is ki-ki a legközelebbihez megy. Ezt a szabályt esetenként felülírja a családi tradíció, amelyben valaki inkább ahhoz a feszülethez megy, amelyiknél kislány korában a nagymamájával imádkozott.

A templomi bölcső elkészítésében és az esti misén részt vevők személye és a keresztdíszítők között nincs összefüggés. Egy-egy asszony csatlakozhat mindkét nap eseményeihez, de mehet csak a bölcsőt vagy csak a keresztek díszítésére is. A Kisasszony előestéjén és napján tartott misén való részvétel szintén nincs összefüggésben a két szóban forgó szokással, sőt, a keresztek nagyrészt a délelőtti kisasszonyi mise alatt kapják meg első füzereiket, illetve az is előfordulhat, hogy az esti imádkozás alatt mise is van a templomban. Ki-ki egyénileg dönt, milyen módon kívánja Máriát köszönteni születésnapján.

Nem minden keresztnél imádkoznak, a kevésbé díszítettekhez nem ülnek oda este. Úgy tűnik, egy-egy személy több keresztet is rakhat csokrot, imádkozni viszont a többség közé megy. Az persze előfordulhat, hogy egy-egy asszony egyénileg imádkozik. Minden szál virág útját lehetetlen nyomon követni, de felmerül, hogy egy-egy kereszt gondozójának vallási motivációja nem igényli a csoportos imádkozást, illetve, hogy már csak hagyománytiszteltől kap csokrot Mária.

A kereszteknel a csoportos imádkozás naplemen-

²³ Egy esetben hallottam az Úrangyalát díszítés közben, viszont csak akkor kezdték el, mikor észrevettek. Ugyanez a csoport (segítőim) mondott szertartásszerűen Úrangyala imádságot a díszítés elkészültekor egy másik keresztnél.

²⁴ Kiskanizsa falusias jellege ellenére nagy kiterjedésű, nagy lélekszámú városrész. Az egymás közelében élők nyilván látásból ismerik egymást, de nem köszönnek és nem kezdeményeznek beszélgetést egymással.

te körül zajlik. Az 1977-es dolgozatban „már csak tíz óráig, korábban tovább is maradtak.”²⁵ Manapság az időjárást figyelembe véve naplemente előtt kezdenek, és legalább naplementéig imádkoznak. Gyertyát/mécseszt gyújtanak, megvárják, míg többen odaérnek, majd a rózsafüzért imádkozzák és Mária-énekeket énekelnek. Minden csoportra jut egy előimádkozó/előénekes. Ma már nagyrészt könyvet visznek, de korábban füzetbe, lapokra írt énekeiket használták.

Alkalmazkodó hagyomány

Horváth Jánosné fotói, valamint adatközlőim elbeszélései alapján a településrész lakói korábban gyalogosan zárandokoltak a homokkomáromi Kisasszony-napi búcsúba. Az útjukba eső keresztet virágfüzérékkel díszítették. A keresztet feldíszítésének hagyománya ebből a korábbi búcsús szokásból maradhatott fenn Kiskanizsán. A gyalogos zárandoklatok a 20. század második felében megszűntek ugyan, de Mária születésnapjának megtartásának igénye a városrész vallásos lakóiban megmaradt. A bölcső és a keresztet díszítésének hagyományát – a modernkor lehetőségeihez képest – megtartották.²⁶ A Kisasszony-napi kiskanizsai hagyományoknál is – mint megannyi vallásos népszokásnál – megfigyelhető a tendencia, hogy a korábban gyerekek által is gyakorolt díszítésre, imádkozásra már csak az idősebb generáció vállalkozik. Ha azonban a frissen nyugdíjba ment asszonyok továbbra is bekerülnek a hagyomány fenntartói közé, lesz még Mária bölcsője és feldíszített kereszt Nagykanizsának e különös városrészében.

Egy kis önreflexió

2017-ben 12 keresztet díszítettek fel gazdagon vagy kevésbé gazdagon Kiskanizsán. A 2015-ben virágmentesek közül egy segítőim szervezett csoportjától kapott csokrokat és füzéreket. Némely esetben megfigyelhető volt, hogy egyik évben több, másokban kevesebb virág volt egy-egy keresztben.

Hogy a korábban virágmentes feszületek amúgy is kaptak volna díszítmenyt, vagy a médiának és személyeknek köszönhetően részesültek figyelemben, nehéz megállapítani. Mindenesetre egyértelmű a törekvés, hogy minél több keresztre kerüljön Mária születésnapján őszirózsa. Míg a bölcső díszítésének

megfigyelése viszonylag egyszerű feladat, a másnapi keresztdíszítés a nagy kiterjedésű, falusias jellegű városrészben meglehetősen komoly logisztikát igényel.²⁷ A városrészben autózó néprajzkutató alkalmas az információ gyors közvetítésére, vagy éppen több vödörnyi virág szállítására. Érdeklődésükre tájékoztattam a csoportokat, hogy más keresztelnél hogy áll a díszítés. Ha már úgyis ott voltam, a magas kápolnaajtóra felraktam a girlandot, vagy saját fényképezőgéppel megörökítettem az elkészült műveket. A 21. század „adatközlői” kíváncsiak a kutató véleményére, kérdéseik vannak, figyelik saját tevékenységük hatásait. Így tudtam újra lejegyezni pl. saját mondataimat, melyeket korábban a helyi televízióknak mondtam a Kisasszony-napi hagyományok eredetéről. Saját szerepünk hatásáról a legszembetűnőbb példaként említem, 2015-ös megfigyelésemet a Kisrác utca – Felsőtemető utca sarkán álló keresztelnél. Több időt töltöttem ott a nap folyamán, többször visszatértem. Az esti imádkozáshoz szállingózó asszonyok megvárták, míg többen összegyűlnek, majd az előénekes könyvből kezdte az imát. A „Miért ebből énekelünk? Másból szoktunk...” kérdésre suttogva érkezett a válasz: „Itt vannak a műzeumból.”

Összegzés

Nagykanizsa Kiskanizsa nevű nagy kiterjedésű, falusias jellegű városrészében jellegzetes módon ünneplik meg Mária születésnapját. Szeptember 7-én a városrész templomában elkészítik Mária bölcsőjét: egy vitrinbe elhelyezett babát virágcsokrokkal díszítenek, előterébe őszirózsából virágszőnyeget terítenek. A kis Máriát meg lehet tekinteni az esti mise előtt, melyet imádkozás (rövid virrasztás) követ. Kisasszony bölcsője Mária nevenapjáig várja, hogy tisztelői imádkozzanak, fohászt mondjanak előtte. Szeptember 8-án a városrész útszéli keresztjeit díszítik fel őszirózsából készült füzerekkel, csokrokkal. Este kis csoportokban imádkoznak mellettük naplementéig. Kiskanizsa e lokális jellegű Mária-ünnepe összefonódik a ferencesek Zala megyei tevékenységével, a településrész korábbi búcsús szokásaival, valamint a helyi kertészeti hagyományokkal. A 20. század folyamán töretlenül megtartott ünnep illeszkedik más máriás népszokásokhoz, napjainkban is él és virágzik, miközben apró változtatásokkal megtartotta korábbi jelentőségét a városrész vallásos lakóinak életében.

²⁵ ANEK T. 1977. 7. p.

²⁶ V.ó. HETÉNY J. 2001. 33. p. Szeptember 8-án a Mária tiszteletére létrejött imacsoportokban a hagyomány gyakorlása tovább élte a kultuszt a maga sajátos ízlésrendjével.

²⁷ Mivel egyszerre több helyszínen zajlik a folyamat, gyakran a már feldíszített keresztet sikerült csak lefotózni. Igyekeztem egy-egy csoportnál tovább időzni a többi kereszt rovására, így a következő években bizonyára még finomodni fognak megfigyeléseim.

Irodalom

- ANEK Teréz 1977. A kiskanizsai feszületek. (Kézirat) Thúry György Múzeum adattára, Nagykanizsa
- ANDRÁS Imre 2001. A Segítő Mária népe vagyunk In: Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. (Szerk. Barna Gábor.) Szeged. 15-19.
- BALLA Lőrinc 2003. Homokkomárom. Homokkomárom. Mindszent.
- BÁLINT Sándor 1944. Boldogasszony vendégségében. Bp.
- BÁLINT Sándor 2004. Ünnepi kalendárium 2. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Bp. Internetes változat: /<http://mek.oszk.hu/04600/04657/html/unnepikii0046/unnepikii0046.html> [2019.01.23.]
- BÁLINT Sándor –BARNA Gábor 1994. Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp.
- BARNA Gábor 1990. Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Bp.
- ELIADE, Mircea 2014. A szent és a profán. Bp.
- ERDÉLYI Zsuzsanna 1999. Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Pozsony.
- GYANÓ, Szilvia 2019. Mária Születésnapja Kiskanizsán. Adalékok Kisasszony-napi vallásos népszokásainkhoz. In: József Attila Múzeum évkönyve III. (Szerk. Nagy Gábor), Makó. 32-55.
- HETÉNY János 2011. Népi Mária-tiszteletünk teológus szemmel. In: Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. (Szerk. Barna Gábor), Szeged. 28-41.
- MKL Magyar Katolikus Lexikon II. (Bor–Éhe) 1996. (Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János.) Bp.
- MKL Magyar Katolikus Lexikon V. (Homo–J). 2000. (Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János.) Bp.
- MKL Magyar Katolikus Lexikon VI. (Kaán-kiz) 1996. (Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János.) Bp.
- SCHÄFER, Joachim 2019. Ökumenisches Heiligenlexikon <https://www.heiligenlexikon.de/BiographienM/Maria-Geburt.html> [2019.01.11.]
- Catholic Online <https://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=8345> [2019.01.11.]

Little Saint Mary's Day(s) in Kiskanizsa. Additions to the folk religion of Zala County

Kiskanizsa is a rural character suburb of Nagykanizsa with seven thousand inhabitants, where Virgin Mary's birthday is celebrated on a particular way. On September 7, Mary's cradle is made in the district's church: a doll in an exhibition case is decorated with bouquets of flowers, and a carpet of asters is laid in the foreground. Little Mary can be seen before the evening mass, followed by prayer (i.e. short vigil). The cradle awaits her admirers to pray and to pray before her until Mary's name day. On the 8th of September, the crossroads of the district are decorated with garlands and bouquets made of asters. In the late afternoon, people pray in small groups beside them until sunset.

The Feast of Nativity of the Blessed Virgin Mary in Kiskanizsa is connected with the activities of the Franciscan Order, the former saint's-day habits of the settlement and the local horticultural traditions. The holiday, which has been uninterrupted throughout the 20th century, still lives and flourishes, while retaining its former significance in the life of the religious people of the area. Little Saint Mary's Day in Kiskanizsa fits in with the other Marian traditions of Catholic folk religion. My study presents this rich local manifestation of Mary's respect.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

4. kép; Fig. 4.

1. kép: Imrei Sándorné virágot hoz saját kertjéből Mária bölcsőjéhez. (2015)

Fig. 1: Sándor Imrei brings flowers from her own garden to Mary's cradle. (2015)

2. kép: Virágok előkészítése a sekrestyében. Az őszirózsák virágzatát leválasztják a szárról – abból lesz a virágszőnyeg. (2015)

Fig. 2: Preparation of flowers in the sacristy. The inflorescences of the asters are separated from the stem - it becomes the flower mat. (2015)

3. kép: Vázák előkészítése a sekrestyéből az udvarra nyíló ajtóban. (2015)

Fig. 3: Preparation of vases in the door from the sacristy to the courtyard. (2015)

4. kép: Terep előkészítése szobortisztítással. (2015)

Fig. 4: Site preparation with sculpture cleaning. (2015)

5. kép; Fig. 5.

6. kép; Fig. 6.

7. kép; Fig. 7.

5. kép: Készül a virágszőnyeg ÁVE MARIA felirata. (2015)

Fig. 5: The sign of ÁVE MARIA on the flower carpet is being prepared. (2015)

6. kép: Készül a virágszőnyeg. A sekrestyés figyeli, hogyan dolgoznak az asszonyok. (2015)

Fig. 6: The flower carpet is being made. The secretary watches women work. (2015)

7. kép: Készül a virágszőnyeg. (2017)

Fig. 7: The flower carpet is being made. (2017)

8. kép; Fig. 8.

9. kép; Fig. 9.

10. kép; Fig. 10.

8. kép: Utolsó simítások. (2017)

Fig. 8: Final touches. (2017)

9. kép: Mise előtti ima a kis Máriánál. (2015)

Fig. 9: Pre-Mass Prayer at Little Mary. (2015)

10. kép: Kisasszony bölcsője 2015-ben.

Fig. 10: The cradle of Little Mary in 2015.

11. kép; Fig. 11.

11. kép: Kisasszony bölcsője 2017-ben.
Fig. 11: The cradle of Little Mary in 2017.

12. kép; Fig. 12.

13. kép; Fig. 13.

14. kép; Fig. 14.

12. kép: Díszítik a Kistrác utca – Felsőtemető utcai keresztet. (2015)

Fig. 12: Decorating Kistrác street - Upper Cemetery Street Cross. (2015)

13. kép: Őszirózsából font koszorú elhelyezése a Bajcsai út – Pápai utca keresztjére. (2015)

Fig. 13: Placing a wreath of asters on the cross of Bajcsai Road - Pápai Street. (2015)

14. kép: Bajcsy-Zsilinszky utcai keresztet közösen font virágfüzerekkel is díszítik. (2015)

Fig. 14: The cross of Bajcsy-Zsilinszky Street is also decorated with pendant flowers. (2015)

15. kép; Fig. 15.

16. kép; Fig. 16.

17. kép; Fig. 17.

15. kép: Kiss Györgyné (79), Szabó Istvánné (80) és Deák Jánosné (67) a Hunyadi téren díszítenek, estefelé itt fognak rózsafüzért imádkozni és Mária-énekeket énekelni. (2017)

Fig. 15: Györgyné Kiss (79), Istvánné Szabó (80) and Jánosné Deák (67) decorate the Hunyadi Square, praying rosary and singing Mary's songs in the evening. (2017)

16. kép: A Szepteteki utcai kereszt Kisasszony napján 2015-ben.

Fig. 16: The Cross of Szeptetnek Street on Miss's Day 2015.

17. kép: A Szepteteki utcai kereszt 2017-es díszítésekor mintául szolgálnak korábbi fényképek. Rajtuk elhunyt hozzátartozók, szomszédok.

Fig. 17: Previous photographs serve as a model for the decoration of the Szepteteki Street Cross in 2017. Relatives and neighbours who died on them.

18. kép; Fig. 18.

19. kép; Fig. 19.

20. kép; Fig. 20.

18. kép: A Szeptetneki utcai kereszt díszítőivel 2017-ben.

Fig. 18: Szeptetneki Street Cross with decorators in 2017.

19. kép: Schmidt Istvánné, Horváth Jánosné és édesanyja Plánder Györgyné, valamint Horváth Zoltánné (profí virágkötő) a Szent Flórán kápolnához és keresztjéhez, az Órtorony utcai és a templomkerti keresztetekhez is készít füzéreteket. Közösen, Horváth Jánosné házának kertjében történnek az előkészületek. (2015)

Fig. 19: Istvánné Schmidt, Jánosné Horváth and her mother Györgyné Plánder, and Zoltánné Horváth (professional florist) also make garlands for the chapel and cross of St. Flórán, the crosses of Órtorony Street and the Churchyard. Together, the preparations take place in the garden of Jánosné Horváth's house. (2015)

20. kép: Késő délutáni/esti ima a Bajcsy-Zsilinszky utcai keresztnél. (2015)

Fig. 20: Late afternoon / evening prayer at the Bajcsy-Zsilinszky Street cross. (2015)

21. kép; Fig. 21.

22. kép; Fig. 22.

23. kép; Fig. 23.

21. kép: Ima a Jakabkúti utcai keresztnél 2017-ben.

Fig. 21: Prayer at the Cross of Jakabkút Street in 2017.

22. kép: Kistrác utca – Felső temető utcai kereszt imacsoportja 2017-ben.

Fig. 22: Kistrác street - Upper cemetery street cross prayer group in 2017.

23. kép: Máriává festett férfiszent a Bajcsai út – Pápai utca kereszteződésében. 2017-ben a rengeteg virágon kívül rózsafüzért is kapott Mária.

Fig. 23: A male saint painted as Mary at the intersection of Bajcsai Street and Pápai Street. In 2017, Mary received a rosary besides plenty of flowers.

Kiss Nóra

„Krisztus se evett kopasz asztról, neki is megterítettek.”

Zalai és somogyi szőttes lakástextíliák

Kerecsényi Edit a nagykanizsai Thúry György Múzeumban töltött mintegy öt évtizedes kutatómunkája során a zalai, hetési és belső-somogyi paraszti szőttesek kiváló ismerőjévé vált – a néprajz további kutatási területei mellett. Elszántan tanulmányozta a szövőszék működését, ismerte a rendkívül változatos szőttesmotívumok neveit, több száz szőttest és viseleti darabot gyűjtött a Múzeum számára. Az 1960-as évek legelején, a hagyományos kendertermesztés és –feldolgozás rohamos pusztulása láttán a Néprajzi Múzeum, a Dunántúli Kőolajipari Gépgyár és a nagykanizsai fotóklub segítségével, valamint Sörlei Tibor közreműködésével az utolsó pillanatban filmet készített a kendermunka és a szövés bonyolult munkafolyamatairól.¹ A szövésről, népviseletről, fehérhímzésről megjelent írásai ma is alapos és hiteles szakirodalmi forrást jelentenek a viseletkutatók, népi szövíők és népművészeti egyesületek számára.²

Jelen tanulmány Kerecsényi Edit és L. Kapitány Orsolya kendertermesztéséről, szövéséről és a szőttesek használatáról szóló tanulmányaihoz³ kapcsolódva kívánja bemutatni a Nagykanizsa, Letenye, Nemespátró és Pogányszentpéter környéki falvakban a szőttes lakástextíliák rendjét, valamint a paraszti lakáskultúrában és a társadalmi életben betöltött szerepüket a Kerecsényi Edit által gyűjtött szőttesek alapján.

A tanulmányban bemutatásra kerülő szőttesek használatának hagyományos rendje volt a 20. század első felében Zala és Somogy megye falvaiban. Ezek a szőttesek rendezett csoportot alkottak a vidék férjhezmenő lányainak staffirungjában, amely elsősorban házilag szőtt testi és lepelruhából állt. A lányok álta-

lában nem kaptak földet a házasságkötéskor, ugyanakkor elszórtan előfordultak olyan esetek, amikor a megnősülő fiatalember is kapott szőtteseket. Erről Fűzvölgyről, Hahótról, Iharosberényből és Kiskanisáról⁴ is ismerünk adatokat Kerecsényi Edit gyűjtései alapján.

A staffirung a házaspár egész életére szólt és olyan szőtteseket tartalmazott, amelyeket a mindennapi életben, az ünnepeken, a különböző társadalmi események alkalmával és halálesetkor használtak – tehát az életük során rájuk váró hagyományos szerepek betöltéséhez szükséges szőtteseket.⁵ Az ezen a dunántúli vidéken hagyományos staffirung tehát praktikus volt, szemben például a kalotaszentkirályi kelengyével, amelynek előállításához a kalotaszegi asszonyok kenderüket és rengeteg munkájukat olyan tárgyak előállítására fordították, amelyek nem valamely közvetlen szükségletet elégítettek ki.⁶

A staffirungba a hétköznapi, illetve az ünnepnap használt szőttes abroszok, kendők, törölközők, kosáruhárok, valamint a gyászruhák tartoztak. (A kelengye részét képező ruhákkal, az ágyneművel és egyéb szőttesekkel, például a lepedőkkel, zsákokkal, köcölékekkel és a bútorokkal e tanulmány nem foglalkozik.) Az 1. sz. táblázatban egy összegzés található a különböző időszakokból és falvakból származó staffirungokról.

A staffirung előállításának alapját a telkek végében lévő kis parcellákon megtermelt kender – kisebb arányban a 19. század folyamán a len – jelentette. A növény egészéves munkát jelentett a lányok, asszonyok számára, ezért az idő- és munkaigényes kenderfeldolgozás és szövés miatt idejében el kellett kezdeni

¹ Az elkészült filmet a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és a Kanizsa TV együttműködésének köszönhetően a Szó, fon... Népi textíliák a Thúry György Múzeum gyűjteményéből c. időszaki kiállításon tekinthette meg a nagyközönség 2018-ban.

² KERECSENYI E. 1975, 1999, 2002.

³ KERECSENYI E. 1990, 1992, L. KAPITÁNY O. 1998.

⁴ 76.39.11 kosáruha (Fűzvölgy), 78.59.3 disztörölköző (Hahót), 76.21.1 abrosz (Iharosberény), 60.78.1 halottaslepedő (Kiskanisza)

⁵ FÉL E. – HOFER T. 1969. 19. p.

⁶ FÉL E. – HOFER T. 1969. 34. p.

a kelengye összeállítását. E hatalmas munka egészét hagyományosan az asszonyok végezték otthon. Falvanként, vagy akár családonként is eltérhetett, hogy mikor álltak neki a szövésnek.

Horváth Jánosné Porrogszentkirályon 1929-ben a kislánya születésekor, „*amikor gyermekágyból felkelt és egy kis erőhöz jutott, azonnal szőni kezdte kislánya stafírunkját. A letevőruhával kezdte a szövést: halottasabroszt, tükörtakarót, óratakarót, dísztörölközőt és két halottaslepedőt szőtt lánya és annak jövőendő férje számára.*”⁷

A hosszúvölgyi családokban más volt a rendje a stafírunng összeállításának: „*Régen az volt a szokás, hogy az anya, mikor az első gyermeke 5-6 éves volt, elkezdte gyűjteni számára a stafírungot. Fonta a fonalat és takáccsal megszövete. Aztán amikor az első gyereke férjhez ment vagy megnősült, annyifelé elosztotta a szőtt ruhát, hogy mindenkinek lehetőleg egyformán jusson mindenből. Ötöt, hatot, tízet szoktak adni mindenből. A fiúgyerek éppúgy kapott stafírungot, mint a lány.*”⁸

Iharosberényben az 1920-as években a lányok 10-15 éves korában szokták elkezdni a takáccsal megszövetni a kelengyét,⁹ de Inkén arra is volt példa, hogy egy menyasszony maga fejezte be stafírungját: „*a paszitos vékaruhákat szötte meg utoljára, akkor már menyasszony volt és nem tudta, hány darabra lesz majd ideje.*”¹⁰

A stafírungból származó letevőruhák anyáról lányára is öröklődtek, így a szekrényekben egyre csak halmozódtak a sokszor már évtizedekkel korábban elkészített, még nem használt szöttesek.

Sok helyen – újsághirdetés alapján – a kinyűtt kenderet elküldték Pécsre, a hirdi kenderfonógyárba, cserébe pedig kész fonalat kaptak: „*odaadtuk az itthoni szöszöt és ott fonták meg a Hilt [Hird] gyárban Pécsen, szebben megfonták, mint mi.*”¹¹ Teljesen elfogadott volt az is, hogy a kelengyét takáccsal szövették meg, amiért pénzzel, terménnyel¹² vagy napszámmal fizettek meg.

I. Törölközők

Törölköző

hosszú törölköző, hosszú törölköző, türiköző, türiközőkendő

A hétköznapi használatra szánt törölközőket a durvább kőfonalból szöttek, hosszú, téglalap alakúra vágta fel őket, a két végét pedig beszégték. Miklósfán amikor használatba vettek egy új törölközőt, középen elvágták és a végére akasztót varrtak¹³, de például Füzvölgyön is változó volt, hogy a vásznat hosszában vágta-e el hosszútörölközőnek vagy keresztben, (rövidebb) törölközőnek.¹⁴ A törölközők díszítésével általában nem sokat vesződtek, sokszor csak egy-egy síkonszött piros vagy bordó csíkot szöttek a két végébe, de általános volt az is, hogy csipkét vagy rojtot varrtak a felszedésszerű végére. Gyakran varrtak a törölköző sarkába vagy az egyik oldalára akasztót is és a falon, fogásra akasztva tárolták.

A férjhezmenő lányok stafírungjába 15–20 darab törölköző is került, az idősebb asszonyok szekrényében is mindig volt még 10–15 új, nem használt törölköző. Egyszerre 4-5 törölközőt használt egy család, amelyek egészen addig elől voltak, amíg teljesen el nem használódtak, „*amíg ez nem szakad el, nem veszek elő másikat.*”¹⁵ Letenyén az elszakadt törölközőt ezután még lábtörölőnek használták.¹⁶

Ezeket a durva törölközőket azért szerették, mert „*jól levitte a piszkot.*”¹⁷ Nagyrécsén az idősek egy hosszútörölköző egyik végét megáztatták egy kis ecetben és a fájós derekukat körütekerték borogatásként.¹⁸ – „*Az én anyósom Iharosberényből jött Liszóba. Amikor én a házukhoz kerültem 1948-ban, akkor mutatta nekem a lerakóruháit, a nagyszekrény tele volt neki. Mondtam, hogy ez igen durva kendőző, mert nálunk Pátróban puhábbakat szoktak használni, de a napam akkor azt mondta, hogy ő még akkor is mindig ilyenbe törölközött, mert az egészséges, és fiatal korában, ha kiment az utcára, napközben is megdörgölte vele az arcát, hogy szép piros legyen. A régi öregeknek ez*

⁷ 70.84.1 halottaslepedő (Porrogszentkirály)

⁸ 76.20.8 vékaruha (Hosszúvölgy)

⁹ 76.21.1 abrosz (Iharosberény)

¹⁰ 72.60.1 paszitos vékaruha (Inke)

¹¹ 66.43.4 lakodalmi hosszútörölköző (Letenye), 78.23.12 vékaruha (Hahót), 73.81.3 kendőző (Kis-csehi), 76.7.4 törölköző (Eszteregnye), 93.3.6 törölköző (Letenye)

¹² Az 1920-as években az iharosberényi takácsnak 1 réf (kb. 7 cm) szövés 5 kg búza árával volt egyenlő (76.21.1 abrosz), Hosszúvölgyben egy hímért egy tojást kellett fizetni (76.18.9 abrosz).

¹³ 75.18.2 törölköző (Miklósfán)

¹⁴ 76.39.4 hosszú kender-törölköző (Füzvölgy)

¹⁵ 66.17.4 törölköző (Pogányszentpéter)

¹⁶ 65.68.4 törölköző (Letenye)

¹⁷ 70.2.5 törölköző (Nagykanizsa)

¹⁸ 77.27.20 hosszútörölköző (Nagyrécsé)

volt a pirosítójuk, jól megreszelték az arcukat, avval pirosították ki.”¹⁹

1978-ban Hahóton így emlékezett vissza a mosakodási szokásokra Sós Józsefné: „De régen nemigen mosakodtak, csak vasárnap. Lottyantottak a vállubu’ a kötényükre egy kis vizet, azzal türü’tek meg a gyerek arcát. De annak előtte meg a szoknya alatt vise’tek ollan köténféléket, mert bugyogó nem vót, azt megköp’tek, aztán úgy türü’tek meg. De ez már nagyon régen vót, az emberek is csak úgy csiná’tak, a tenyerükke’ a vállubu’ meghúzták az arcukat.”²⁰

Díszkendő

dísztörölköző, díszkendőző, menyasszonytörölköző, horvátul bricsasz

A díszkendők gazdagon díszített, felszedéses hímű, általában téglalap alakú szőttesek, amelyet ünnepnapokon a szoba díszeként akasztottak fel. Alját boltban vásárolt vagy saját kezűleg horgolt csipkével, esetleg rojttal díszítették. Pátróban az 1880-as években divat volt gombot kötni a kendő végére: „Ennek sallangból van a gombja, most is így csináljuk a kasmirkendőre. Vastag papírra legombolyítjuk a sallangot, a két végét elvágjuk és kötőtüvel²¹ áthúzzuk, a rojton is áthúzzuk és másik sallanggal megtekerjük.”²² Lendvahídvégen a férfinyekéhez hasonló hímzéssel is díszítették a kendőket, az egyik itt készült menyasszonytörölközőbe „belevarrták a szentkoronát meg a két békegalambot” is, szélére pedig kötést is készítettek.

A dísztörölközőbe nem törölköztek bele, kizárólag a szoba díszeként szolgált. A kendőtartóra tették fel, ritkábban az ajtóra akasztották fel szöggel. A kendő fal felé eső végét lejjebb eresztették, mint az elől lévő, így a kendő mindkét végén található hím látható volt. „Úgy szokták kitenni, hogy az alsó része hosszant volt hagyva, a felső része meg éppen hogy érje az alsó cífrát.”²³

Változó volt, hogy csak ünnepek idején, néhány napig – egyházi ünnepek alkalmával, lakodalomkor – vagy egész éven át díszítették-e így a szobát.

Pátróban „újevkor föltették, vízkereszt után levették. Öreganyám, mikor nagypénteken a tojasokat hímezni szokta, akkor föltette a kendőzőt, húsvéthétfő utáni nap levette. Pünkösdre is fönt volt, meg karácsonykor is. Volt úgy, hogy újev napjára is váltotta, de volt úgy is, hogy karácsonytól vízkeresztig is fönt volt.”²⁴ Csörnyeföldön „nyáron tették ki az első szobába a fogásra szellőzni, meg karácsonykor, húsvétkor, meg amikor vízkeresztet járt a pap.”²⁵

A lakás változatos ékítését lehetővé tette, hogy több ilyen díszes kendője is volt az asszonyoknak, de egyszerre mindig csak egyet raktak ki, a többi a szekrényben – a horvát falvakban a tulipános festett ládában – tartották, „több vót illen, ritkán került sor egyre.”²⁶ Nem csak a különböző ünnepek alkalmával cserélődtek a díszkendők, hanem akkor is, amikor új asszony érkezett a házhoz: az idős asszony a kendőit félretette a lányai számára vagy végleg letette őket a szekrénybe, helyükre pedig a fiatalasszony új kendőit akasztották ki. „Mikor a lány férjhez ment, a lakodalom napján az anyósa kendőzője volt kiteve. Másnap reggel, mikor az újmenyecske söpörni kezdett, akkor a rokonai kitették az újmenyecske kendőzőjét. Mikor a vendégek jöttek reggelire vissza, akkor nézték, hogy milyen kendőzője van a menyecskének, milyen stafírungot kapott a lány. Mert kinek szép volt, kinek ócskább. Az ócska is új volt, csak azok nem tudtak szőni. Addig volt, amíg a lakodalom tartott. Akinek több is volt, az harmadnap másikat tett föl, váltotta. Volt, aki a szakácsvendégségben is másikat tett föl.”²⁷ – „Nálam is egészen 49-ig fönt volt a kendőtartón, akkor jött a házhoz a menyem, az levette, nem kellett már.”²⁸

Az évtizedek múlásával törölközőnek kezdték el használni a régi, megkopott díszkendőket. Mérete és díszítettsége alkalmassá tette arra, hogy halottaslepedőként használják kisgyerekek temetésekor, erre például Nagymartonban került sor egy kislány temetésekor az 1950-es években.²⁹

¹⁹ 77.14.2 kendőző (Liszó)

²⁰ 78.59.3 törölköző (Hahót)

²¹ esernyődrótból hajlított horgolótüvel

²² 67.59.1 díszkendőző (Pátró)

²³ 67.59.1 díszkendőző (Pátró)

²⁴ 68.58.2 díszkendő (Pátró)

²⁵ 61.41.1 dísztörölköző (Csörnyeföld)

²⁶ 68.58.1 hosszú kendőző (Pátró)

²⁷ 67.59.1 díszkendőző (Pátró)

²⁸ 73.41.8 díszkendő (Inke)

²⁹ 61.12.1 díszkendő (Nagymarton)

Vőfélykendő

lakodalmi hosszútörölköző

A vőfélykendők hosszú, keskeny, mindkét végükön felszedett hímeikkel gazdagon díszített kendők, amelyeket úgy készítettek, hogy a megszőtt vásznat hosszában kettévágták, a vágás mentén a kendő szélét beszégték, a két rövid oldalnál pedig összevarrták. A két végét boltban vásárolt vagy kézzel horgolt csipkével díszítették.

A vőfélykendőket a lakodalomban használták: a vőfélyek a nyakukon átvették úgy, hogy a két szár piros szövése egyenlő hosszban lógjon le és ezekkel a díszes végeivel fogták meg a forró tálakat, amelyeket behordtak a lakodalmi asztalra, miközben a rigmusokat harsogták. *„Forró volt ám az a levesestál! A többi már nem volt olyan forró, de azért a többi tálát is ezzel vitték be.”*³⁰ Nem csak az étel feltalálásakor, hanem a táncban és lakodalmi játékokban is szerepet kapott a vőfélykendő, Csörnyeföldön az 1950-es években *„szoktak játszani szökőbóhást és evvel csapták meg egymást. Akinél van a törölköző, az addig üti a lányt vagy fiút, amíg oda nem megy, aki hívja,”*³¹ Letenyén pedig *„sokszor még a földön is volt, úgy táncoltak vele, mert a tálalás közben táncolnak a vőfélyek, azok mulattatják az evőket. Azok mindig utána esznek kint a konyhán, állva, aztán a segédszakácsnőkkel táncolnak.”*³²

Az 1920-as évektől már nem volt általánosan szokás vőfélykendőt is adni a stafírungra, így a lakodalomba leginkább kölcsönkérték egymástól ezeket, főleg, ha 3-4, vagy akár 6 vőfély is volt egyszerre. De volt olyan is, akinek volt tíz darab vőfélykendője is, mert örökölt és szőtt is.³³ A vőfélykendőt kimosva, párolva illetve visszaadni, emiatt a piros vagy bordó színű hímeik a sok használat miatt erősen kifakultak. Rigyáccon az 1960-as években Nagy Istvánné kölcsönadta egyik vőfélykendőjét, de azt *„rosszul mosták ki és most össze van fogva.”*³⁴

A vőfélykendőt nem csak lakodalomban használták, hanem díszítőként is a szoba díszítésére is, például Letenyén, Becsehelyen nagy ünnepen a törölközőtartóra vagy a sarokpad feletti tálaló kendőtartóóra tették ki.³⁵

Tekercsruha

Nagykanizsa piaca már több évszázada vonzza a környék falvaiból az asszonyokat, hogy a fáradságos munkával megtermelt portékájukat itt tegyék pénzzé. Ezt a sokszor több tíz kilométeres távolságot az asszonyok sokszor még az 1970-es években is gyalog tették meg, terményeiket pedig vékában, kosárban szállították. A vékát a fejükön vitték, ami alá az 1970-es években maradék anyagokból, patchwork-szerűen összevarrt fejtekercset tettek, előtte viszont egy tekercsruhát használtak erre a célra. A gyűjteményben található tekercsruha Sormásról került a múzeumba 1971-ben, amelyet Csordás Istvánné Vukics Anna szőtt saját maga számára 20 éves korában, 1898-ban. Lánya így mesélt róla: *„Akkor még nem volt autóbuzs és fejen hordták körbecben [kosárban] Kanizsára piacra a túrót, tejfölt, almát, szőlőt. Sok ilyen ruha kellett, mert ezt megtekercselték, ezt tették a fejükre, arra meg a körbecet. Úgy volt szép, ha magas volt a tekercsruha. Még én is sok körbecet vittem. Kiskanizsa végén volt két híd, az volt az első állomás. Téglából volt a karzat, jó széles volt, arra tettük le a körbecet. A tekercsruhát újra megcsináltuk, szép szélesen az ujjaink köré csavartuk, úgy mentünk tovább. Bizony 20 kilót elég nehéz volt elvinni Sormásról, most meg se tennek! De még az én lánykoromban úgy volt, hogy mikor a szülő érett, eladtuk, meg mentünk vissza a hegyre, megpakoltuk, meg vissza! Régen, mikor megérkeztek a piacra, a körbecet letették maguk elé a földre, a tekercsruhát kibontották és a derekukra kötötték úgy, hogy a két szép vége hátul lelógott.”*³⁶

Hasonló tapasztalatai voltak a fejen való teherhordásról Kondricz Józsefnénak is, aki Beleznról járt be a kanizsai piacra: *„majd mindennap vittem Kanizsára a fejen cseresznyét. Egy véka 20–22 kiló volt. Meg fejen vittem túrót, tejfölt, volt, hogy kettőt is fordultunk, keresztül Feketesárnak az 16 kilométer volt. Ha volt vargánya meg nyúlgomba, akkor is szoktunk kettőt fordulni, mert jól megvették Kanizsán a nagyságák.”*³⁷

Az aratóknak, napszámosoknak szánt ebédet is fejvékában vitték az asszonyok, az alá is szintén tekercsruhát tettek.³⁸

³⁰ 71.27.3 tekercsruha (Sormás)

³¹ 60.68.1 hosszútörölköző (Csörnyeföld)

³² 66.43.4 vőfélykendőruha (Letenye)

³³ 66.43.4 vőfélykendőruha (Letenye)

³⁴ 74.27.1 hosszútörölköző (Rigyác)

³⁵ 62.22.1 vőfélykendő (Letenye), 52.126.1 hosszú törölköző (Becsehely)

³⁶ 71.27.2 tekercsruha (Sormás)

³⁷ 73.24.18 paszitos kosárruha (Belezna)

³⁸ 77.23.3 szalvéta (Nagybakónak)

II. Kosárruhák

Kosárruha

vékaruha, ebédes vékaruha, szalvéta, kosárkendő, borítórúha, horvátul plat neni robec, na korpu robec

A kosárruhák téglalap alakú, felszedéses hímekekkel díszített lepelruhák. Többségük piros vagy bordó fejtővel készült, de Somogy megye falvaiban – pl. Pogányszentpéteren, Inkén és Somogybükkösdön – az első világháború idején divatba jöttek a tarka hímek is, mert kevés volt a fonal és a maradékokat kellett elhasználni a szövéshez. Így születtek meg a sávonként változó színű, vegyesen fehér, zöld, rózsaszín, szürke, drapp, bordó és sárga színű kosárruhák.³⁹

A vékaruhákat arra használták, hogy szépen leterítsék vele azt a kör alakú kosarat vagy vékát, amiben az ebédet vitték az aratóknak, a hegyen kapálóknak, vagy akár maguknak egy-egy búcsújárás alkalmával. Az elkészült ebédet fejkébe rendezték: a véka alját beterítették papírral, beletették a fazékban lévő ebédet, köréje rendezték a tányérokat, evőeszközöket és a kenyeret. Ezt letakarták a kosárruhával, *megcsinálták* a tekeresruhát és fején elvitték.⁴⁰ Az asszonyok ügyeltek rá, hogy az ételt mindig szépen vigyék a család vagy a napszámosok részére, „*ha vittük az ebédet a mezőre, azon ment a verseny, kié volt szebb.*”⁴¹

„*Az aratóknak húsleves, fokhagymás tejesmártást vagy paradicsont, fánkot vagy kótt rétest vagy buktát szoktak vinni, másnap meg húsos káposztát és mellé téstát. Szoktak tenni a vékába kis cseréptálakat meg kalánokat, a fazékból abba merték ki a levest és ebből ettek. Régen a fejkéket fel szokták burítani, egy kisebb vékaruhát tettek rá és azon ettek, mint egy asztalon. A szép ebédes vékaruhán sohasem ettem, az csak dísznek volt.*”⁴²

Ilyen kosárruhával letakart vékában vitték a kenyeret is a pékhez sütni, vagy a zöldséget-gyümölcsöt a piacra eladni. „*Amikor én a házhoz kerültem 1948-ban, akkor az anyósom mindig járt piacra, nagyon szeretett piacra járni és igen nagy gondot fordított arra, hogy a kosarai szép tiszta ruhával legyenek leterítve. Azt mondta, hogyha nem gusztusos az áru, akkor nem veszik meg olyan drágán.*”⁴³ Porrogszentkirályon az is szokás volt, hogy esküvőkor a pap és a kántor két-két

kukorist (kerek fonott perccet) kapott ajándékba, amelyet vékaruhába takarva adtak át nekik.⁴⁴

Paszitos vékaruha

A paszitos vékaruha hasonló méretű és formájú, mint a vékaruha, annál viszont sokkal gazdagabban díszített, mivel különleges, ünnepi alkalommal használták: a gyermekágyas asszonynak vitt ételajándékot – a paszitot – takarták le vele a vékában, kosárban (a horvát falvakban – pl. Petriventén, Tótszentmártonban, Semjénházán – festett kosárban).

A paszitot a szülés után egy vagy két héttel, általában a keresztelőkor vitte a keresztanya, de ha több komasszony is volt, beosztották egymás között, hogy ki mikor látogassa meg az újszülöttet és családját. Szentán a 20. század első évtizedeiben 4-5 komasszonyt is hívtak, de például Porrogszentkirályon és Csurgónagymartonban hármát-négyet, Inkén csak egyet.⁴⁵ Nem volt egységes, hogy a falvakban a keresztanya hányszor vitt paszitot, de a századfordulón rendszeres volt a három alkalom is, az 1950-es, 60-as években, amikor e szokás már kezdett eltűnni, már csak egyszer. „*Anyám még úgy vitt paszitot, mint öreganyám, háromszor. Én kétszer vittem, a lányom már csak egyszer*” – emlékezett vissza Dömötörffy Józsefné 1968-ban Nemespátrón.⁴⁶ Amíg az asszony paszitágyas volt – ez az időszak 4-6 hétig tartott –, mindig vasárnap vitték a család számára az ételt, ezután „*egyik rokonától meg szokta az ember üzenni, úgy tudatja, hogy ne főzzenek.*”⁴⁷

A paszit elkészítésében a keresztanya testvére, édesanyja vagy egy közeli rokona is segített, hiszen nagy munkával járt a sok sütés-főzés, sőt még a paszit vivése is.

A paszitot úgy készítették össze, hogy a véka aljába papírt tettek, arra egy abroszt úgy, hogy szélei kilógjanak, majd belerendezték az ételt. Sokan papírral, zsír-papírral is letakarták ezt, ráhajtották az abrosz kilógó széleit, majd az egészet betakarták a paszitos ruhával. „*A vékába alulra papírt teszünk, régen újságpapírt, én mindig vettem zsírpapírt, a teteje is be volt takarva papírral, hogy a ruha foltos ne legyen, mert ezt nem szokták kimosni. Mikor meg van rakva a véka, akkor a szélét körültekerik a ruha szélével. A két végét gon-*

³⁹ 66.19.1 vékaruha (Pogányszentpéter)

⁴⁰ 77.23.3 szalvéta (Nagybakónak)

⁴¹ 78.23.13 vékaruha (Hahót)

⁴² 73.41.3 ebédes vékaruha (Inke)

⁴³ 78.58.14 vékaruha (Galambok)

⁴⁴ 82.8.3 szakasztórúha (Porrogszentkirály)

⁴⁵ 58.117.2 üvegfogó (Senta), 71.30.1 paszitos vékaruha (Porrogszentkirály), 68.23.2 paszitos ruha (Csurgónagymarton), 72.60.1 paszitos vékaruha (Inke)

⁴⁶ 67.59.4 paszitos vékaruha (Pátró)

⁴⁷ 68.23.2 paszitos ruha (Csurgónagymarton)

dosan összehajtuk, hogy a minta szépen essen, azután ráborítjuk a ruha másik szélét. Úgy szép, ha csúcsosan áll.”⁴⁸ Nagykanizsa környékén az egész vékát be- kötötték egy abroszba, a sarkait felül összekötötték és ezt terítették le a paszitos vékaruhával.⁴⁹

A borosüveget becsavarták a paszitos vékaruhához hasonló üvegfogóba, a fejükre tekercest tettek és fejen vitték a vékát, közben a bort – fejen mindenki tudott vinni.⁵⁰ A paszitot mindig ketten vitték, mert az olyan nehéz volt, hogy egyedül nem bírták volna el. „Két kosárban vittük, én meg az ágyom, majdnem megszakadtunk alatta, mire Feketesárba megérkeztünk, pedig én hozzászoktam, mert majd minden nap vittem Kanizsára fejen cseresznyét.”⁵¹ – „Közben megálltak és cseréltek. Ha messze kellett vinni a paszitot, akkor néha még háromszor is cseréltek. Úgy osztották be, hogy a ház előtt mindig a komasszony vitte. Ott már várták, lesegítették a fejről a vékát, a kezéből elvették a bort. A kísézője hazament, a komasszonyt meg asztalhoz ültették és mindenféleből megkínálták. Úgy szoktuk vinni, hogy délre odaérjen, fél 12-kor szoktunk indulni. Aki viszi, az nem ebédel otthon, mert mindenkiből ennie kell. A paszitágyas asszony az asztal mellett ül, de nem eszik, ő csak beszélget. Mikor mindenkiből evett, visszapakolják az edényeket és mindenkiből tesznek vissza, csak a borból nem.”⁵²

A paszithoz elkészített levesek, húsételek és sütemények sora bár nem követett olyan szigorú rendet, mint a hagyományos lakodalmi vacsoráké, azt mégis megközelítette gazdagságában, változatosságában. Íme néhány ételsor:

- Nemespátró: „Először vittek levest, bent egy tyúkkal, cserépfazékban. Arra cseréptalat tettek, abban rétes volt vagy kóttésfánk. Amelyiket sütősebben akarták vinni, azt tették a leves högyibe. Meg vittek kublít. Másodszor csak szárazfánkot vittek. Harmadszor volt leves, tyúk, rétes és 4 kukorica és 3 patkó, vagy 5 kukorica és 4 patkó, de mindig páratlan volt.”⁵³

- Pölöskefő: „A keresztiszülők tyúkhúslevest, paradicsommártást, főtt tyúkot, felfújtat, süteményt és tor-

tát visznek általában.”⁵⁴

- Surd: „Akkor vittek levest, a levesbe egy egész tyúkot, egy fazék káposztát, abban megfőzve egy darab disznóhúst, egy tál rétest, 5 kukorist és 4 patkót, diósat, mákosat és egy üveg bort.”⁵⁵

- Szentá: „Volt egy véka kukorica, vittek levest, húst, rétest meg fánkot. A másik vékában káposztát, kuglófot. De mikor az én lányom született, akkor már nem vittek ilyet, csak tányérban egy kis süteményt meg kirántott húst.”⁵⁶

- Galambok: „Levest, tikhúslevest, főtt húst fokhagymás mártással, túrós és káposztás rétest meg cukrossüteményt vittek paszitba.”⁵⁷

- Nagybakónak: „1938-ban vittem utoljára paszitot, akkor volt benne húsleves marhahúsból, nagy cserépfazékban, benne a hús. Csészében a paradicsommártás, egy csirke kirántva, vagy ha nem volt csirke, akkor egy kiló disznóhús. Sütemény: habcsók, szalakális, mézes, mágnás diós pite, piskótásütemény, képviselőfánk. 4-5 süteménynek kellett lenni. Diós, mákos kalács, mikor milyen hintelék volt. A második és a harmadik paszit is ugyanilyen volt.”⁵⁸

- Csurgónagymarton: „Én négyszer vittem vele paszitot, utoljára 1946-ban. A nagy paszitosvéka közepébe tették a tyúklevest cserépfazékba, búbos tetejű cserépfedővel. Melleje zsírban sült perccet egy tállal. Akkor töltöttkáposztát teszünk fazékba, akkor meg tálba rétest, túrósat, mákosat, káposztásat, minél többfélét, meg egy pint bort, ez a paszit.”⁵⁹

- Semjénháza: „Paszitot is vittünk, 53-ban használtuk utoljára. Vittünk kelt kalácsot, egy egész tyúkot, metélt téstás levest, négy tepsi rétest, kalácsot. Kettő mákos, kettő diós volt.”⁶⁰

- Belezna: „Én is vittem már, utoljára 1953-ban. Egy fazék húsoskáposztát, egy fazék húslevest, két sült tyúkot, ami levesben főtt, néhány kuglófot, szeden-féle rétest, piskótát meg mézest. Meg két pint bort. Két kosárban vittük, én meg az ágyom, majdnem megszakadtunk alatta.”⁶¹

- Belezna: „Én, mikor a kislányom született 59-ben,

⁴⁸ 68.23.1 paszitos vékaruha (Csurgónagymarton)

⁴⁹ 70.5.4 vékaruha (Nagykanizsa)

⁵⁰ 77.22.5 vékaruha (Nagybakónak)

⁵¹ 73.24.18. paszitos kosárruha (Belezna)

⁵² 68.23.2 paszitos ruha (Csurgónagymarton)

⁵³ 67.59.2 paszitos vékaruha (Nemespátró)

⁵⁴ 65.11.1 paszitos vékaruha (Pölöskefő)

⁵⁵ 61.13.1 paszitos vékaruha (Surd)

⁵⁶ 58.117.2 üvegfogó (Szentá)

⁵⁷ 78.16.7 paszitos vékaruha (Galambok)

⁵⁸ 77.22.5 vékaruha (Nagybakónak)

⁵⁹ 68.23.1 paszitos vékaruha (Csurgónagymarton)

⁶⁰ 78.89.2 terítő (Semjénháza)

⁶¹ 73.24.18. paszitos kosárruha (Belezna)

kaptam egy fazék húsvest, egész tyúkkal, egy fazék húsoskáposztát fél friss sonkával, egy tál szeden-féle rétest, ami a sült tyúk köré volt berakva. A szeden-féle rétes hétféle: diós, káposztás, répás, mákos, túrós, tököss és darás. Egy tányér rántott csirkét, paradicsommártás a főtt húshoz és két tányér sütemény. Egy üveg piros bort és egy üveg likórt, meg egy tortát, amit Kanizsán a cukrászdában csináltattak.”⁶²

• Petrivente: „A kosárban egy tál fánk, egy tyúk, rizsa, két tepszi főtt tészta, sütemény külön, 2 liter bor demizsonban, fél liter kevert pálinka. Mindenki ezt vitt a faluban, most is visznek paszitot, még ennél is többet.”⁶³

Kenyérruha

kenyeres ruha, szakajtóruha, szakasztóruha, candra

A kenyeresruhák a hétköznapi használatra szánt törölközőkéhez hasonlóan durva kendervászonból készült, közel négyzet alakú, általában csak a két oldalán egy-egy piros vagy bordó síkonszőtt csíkkal díszített textíliák. A paraszti háztartásban a legtöbbet használt vászonneműek közé tartozott, a férjhezmenő lányok stafírunkjába nem ritkán 30-40 darab is jutott belőle, hiszen amíg hetente vagy kéthetente otthon dagasztották és sütötték a kenyeret, egyszerre 6-8 kenyérruha is használatban volt. A kenyérruhát ezen kívül konyharuhának, konyhai kéztörlőnek is használták.⁶⁴

A kenyérruhát arra használták, hogy letakarták vele a teknőben kelő kenyértésztát, majd ezután a szakajtót is kibélelték szakajtóruhával, meglisztezték és ebbe rakták bele a kiszakajtott kenyeret. Amikor megkelt a kenyér és ki volt pemetelve a kemence, könnyen ki tudták borítani a kenyeret a sütőlapátra, mert nem ragadt hozzá a tészta. A búzalisztból készült kenyér tésztája kevésbé ragadt, mint ami például a rozs- vagy kukoricalisztből készült, „az nagyon ragadott, megragadta a finomabb kenyérruhát.”⁶⁵ – „Ez tiszta kenderkóc, de szakasztóba azért jó volt, jobban összeállt benne a kukoricakenyér. Jó édes íze volt, szerettek. Édesapám közepes gazda volt, így fele rozsos, fele kukoricás kenyeret ettünk.”⁶⁶

Az első világháború után egyre több asszony vitte az otthon megdagasztott, megkelesztett kenyértésztát a pékhez megsütni; ehhez is kenyérruhát használtak: „[A mamáéknak] régen volt kemencéjük, de 43-tól

péknél süttették a kenyeret, akkor ilyet tettek a szakasztóba. A mama igen sokat adott arra, hogy szépen vigye a kenyeret. Reggel hatra kellett vinni. Meglisztezték a ruhát, úgy szakasztották bele a kenyeret. Volt úgy, hogy folyt le a kenyértészta, mert nagyon kelt, akkor a pék összenyomta, megszakította, úgy tette a kemencébe. Pici kis cédulára rá kellett írni a nevet, azt belenyomta a tésztába, vele sült, a ruha meg ott maradt a szakasztóval, az asszonyok nézték, hogy ki nek van szebb ruhája.”⁶⁷

Szakasztóruha gyászesetre

1978-ban Porrogszentkirályról került a Múzeum gyűjteményébe két fekete színű felszedéssel hímelt díszített, négyzet alakú kosárruha, amelyeket a többi hasonló funkciójú textíliával együtt szőtt Horváth Jánosné nászasszonya még leánykorában, az 1920-as években Porrogon. A rendszerint piros vagy bordó fonállal szőtt kosárruhákat, sőt, gyászruhákat – halottas kendőzőket, abroszokat stb. – túl cifrának tartották a gyász idején az evangélikus falvakban, ezért erre az időszakra külön szőttek az alkalomnak megfelelő textíliákat: „Ez arra készült, hogyha a menyecskének gyásza van, akkor nem fog a kezébe pirossal cifrált ruhát, csak feketét. Ha valahova eleséget kell vinni, vagy egy pint bort, vagy egy fazék tejet. De a kosarát ne takarja le cifrával, csak ilyen feketével.”⁶⁸

III. Abroszok

Ünnepi abrosz

lakodalmas abrosz, szolnak

Az abroszok két vegyesvászonból (len- vagy kenderfonalból és pamutból vegyesen szőtt) szélből készültek, amelyeket egyszerűen összekötöttek [túvel összevarrtak], csipkeszerűen összehorgoltak, vagy boltban, esetleg *sonkolyos tótoktól* (vándorárusoktól) vásárolt csetóttal egymáshoz varrtak. Gyakran a két szél hímes sávjai nem kerültek egymás mellé, de ezzel nemigen törődtek. Az abroszok a lányok stafírunkjának elmaradhatatlan részét képezték, legalább 5–10, vagy akár 20 darabot is kaphattak belőlük, sőt ezen felül még sokat örököltek is édesanyjuktól, nagyszüleitől, így az asszonyok szekrényében akár több tucat abrosz is állhatott letevőruhaként.

⁶² 73.26.5 paszitos ruha (Belezná)

⁶³ 78.122.1 paszitos vékaruha (Petrivente)

⁶⁴ 73.79.3 szakasztóruha (Nagykanizsa)

⁶⁵ 77.14.3 kenyérruha (Liszó)

⁶⁶ 73.24.19 kenyérruha (Belezná)

⁶⁷ 76.6.1 kenyérruha (Szepetnek)

⁶⁸ 72.8.1 szakasztóruha gyászesetre (Porrogszentkirály)

Az ünnepi abroszokat lakodalomban, egyházi ünnepekkor és egyéb ünnepi alkalmakkor terítették fel; az egyszerűbb, kevésbé díszes darabokat a hétköznapi étkezésnél, vagy akár aratásnál is használták. (A hétköznapi abroszt felteríthették lakodalomban is, a halottasabroszokat viszont nem tették fel étkezéshez.⁶⁹)

„Régen ilyen abroszokat tettek az asztalra, nem úgy, mint most, hogy papírt meg viaszkosvásznak az asztalra. Nekem is van az asztalon viaszkosvászon, de én mindig teszek rá abroszt, mert én otthon úgy tanultam, hogy csak a cselédek esznek kopasz asztról meg a reformátusok. Azt is szoktam hallani öreganyámtól, hogy azért kell megteríteni evéshez, mert Krisztus se evett kopasz asztról, neki is megterítettek! Amikor elettek, összetűrték szépen az abroszt és beletették a ládába.”⁷⁰

A lakodalmakba kölcsönadott abroszok sarkába minden asszony varrt egy jelet, így nem keveredtek el. Kimosva, kivasalva illett visszaadni, „úgy hozzák vissza, hogy egy tányérban mindenféléből hoznak, amit megmaradt, húsokat, süteményt.”⁷¹

A régi, sokat használt abroszokat nem dobták el, később rétesabroszként használták őket.⁷²

Rétesnyújtó abrosz

rétesabrosz, rétescsináló abrosz, réteshúzó abrosz

A rétesabroszok a kenyeresruhákhoz hasonló, de azoknál kevésbé durva szövésű vegyesvászonból készültek. Két, legfeljebb néhány piros síkonszött csíkkal díszített szélből állnak, amelyeket egyszerűen egymáshoz varrtak.

Rétest a nagyobb ünnepekre, mindenszentekre, lakodalomra, búcsúra sütöttek az asszonyok. A jól kidolgozott rétestészta óvatos kinyújtásához és feltekeréséhez olyan abroszra volt szükség, amelyhez nem ragadt hozzá a vékony tészta. A szöttes rétesabroszok erre a feladatra igen alkalmasnak bizonyultak, a díszes, felszedéses terítőkkal szemben: „Erre nem tapad rá a tészta, én is sokszor használtam, de sokszor meg se liszteztam, nem kellett félni, hogy leragad, mert azok az apró kis szálak valahogy fenntartják a tésztát.”⁷³ – „Erre sohasem ragad rá a tészta, de a finom pörccvászón abroszon nem lehet rétest húzni, mert az odaragad. Mikor lakodalomra készültünk és hozták a rokonasszonyok a nagy fölszedéses abroszokat, akkor

*mondta a napam, hogy azokat ide ne hozzátok, mert arról nem jön le a rétes.”*⁷⁴

Karácsonyi abrosz

A karácsonyi abroszt szentestén terítették fel a vacsorához az asztalra, amelyet az egész Kárpát-medencében különlegesen ünnepélyes módon terítettek meg. A karácsonyi abroszt a többi háztartási textíliánál gondosabban készítették el, mivel jótékony, mágikus erejűnek vélték. Általános volt a gyógyerejébe vetett hit. Az asztalra két vagy három abroszt terítettek úgy, hogy a legfelső legyen a legdíszesebb.

A karácsonyi asztalra ételeket – kenyeret, almát, diót, mézet, pálinkát stb. –, gabonamagvakat, gazdasági és egyéb eszközöket tettek, amelyek mágikus erővel ruházódtak fel: ezzel igyekeztek elősegíteni a következő évre a család és állataik egészségét és a jó termést. A morzsát összegyűjtötték a karácsonyi asztról: a tyúkoknak adták, hogy jobban tojjanak, beteg állatot gyógyítottak vele, rontás ellen zacskóba téve az istállóban felakasztva tárolták. A jó termés reményében vetőabroszként is használták a karácsonyi abroszt.

„A karácsonyi asztalt mindig ezzel szoktuk megteríteni. 24-én este 10 órakor, mikor az éjféli misére elsőt harangoztak, meg szoktuk teríteni az asztalt három abrosszal. Alulra egy egyszerűbbet tettünk, ez a második szokott lenni, erre meg még szebbet tettünk. Az asztal sarkára az abrosz alá tettünk egy kaszakövet, hogy aratásban jól fogjon a kasza, búzát, meg egy fésűt, hogy a ház népének ne fájjon a feje. Az asztal alá egy szakajtóban mindenféle terményt összekeverve, búzát, kukoricát, zabot, ami a majorságnak való, azt Szent János napján szoktuk megetetni. A szakajtó tetejére is kötet szalmát, szénát szoktunk tenni, azt Szent János nap reggel a marháknak meg a lovaknak szoktuk tenni, hogy egészségesek legyenek. Az abroszra karácsonyfát, alajja meg kis ajándékot szoktunk tenni, amit vettek a gyerekeknek. Amíg emlékszem, de még anyám is szokta mondani, hogy mindig szoktak venni kis inget, kis ruhát, kinek mi jutott. A karácsonyfa Szent János nap reggelig rajta volt, akkor ki szoktuk rázni az abroszt az udvaron. Keletnek meglebbegettük, hogy a morzsák legyenek a madaraké. Ami rajta szokott lenni, azt terítettük vissza az asztalra és rátettük a karácsonyfát, vízkeresztig, akkor szoktuk le-

⁶⁹ 62.30.2 abrosz (Nagykanizsa)

⁷⁰ 66.70.1 abrosz (Pogányszentpéter)

⁷¹ 70.5.2 lakodalmas abrosz (Nagykanizsa)

⁷² 76.12.2 abrosz (Nagykanizsa)

⁷³ 75.17.3 rétesabrosz (Miklósfa)

⁷⁴ 77.14.1 réteshúzó abrosz (Liszó)

pusztítani. Amikor én kislány voltam, akkor még a gerendára szokták felakasztani a karácsonyfát az asztal fölé. Akkor még kockacukrot tekertek selyempapírba, meg ezüstpapírt tettek rá, azt vették a papírboltban. Talán 15 vagy 18 éves voltam, amikor jött a szaloncukor. Megcsodáltuk elsöben, mikor szaloncukor lett a boltban. 1965-ben még így terítettünk, de most már csak szalvétaabrosszal teríték meg.”⁷⁵

IV. Halottasruhák

A különböző halottasruhák – kendők, abrossok, tükörtakarók stb. – bordó vagy piros színe a 20. század első felében Zalában és Somogyban általánosan elterjedt és teljesen elfogadott volt. Az egyházi és családi ünnepek alkalmával használt textíliákhoz képest sem színükben, sem a díszítőmotívumaikat tekintve nem különböztek számottevően a gyászszertkor használt textíliák. Az alapvető különbséget az jelentette, hogy a halottasruhákat kizárólag akkor használták, amikor halott volt a háznál. A halottasabrosszt nem terítették fel étkezéshez, a halottaskendőt sem rakták fel ünnepi alkalmakkor a kendőtartóra. A különböző típusú textíliák – halottasabrossok, kendőzők, tükörtakarók – sokszor egységes mintával, garnitúraszerűen készültek a stafíringba.

Az 1950-es, 60-as évekig, mielőtt a községi temetőben ravatalozták fel a halottakat, háztól temettek. Amikor a háznál meghalt valaki, azonnal ellátták a halottat: közeli családtagok megmosdatták, amíg meleg volt és átöltöztették ünnepi ruhába. A halott szemére forintot is tettek, hogy ne nyíljon ki a szeme.⁷⁶ Kiskanizsán az asszonyok fejére piros, az időseknek zöld vagy lila lekötőt kötöttek, a férfiak mellé odarakták a kalapjukat.⁷⁷ Kezükbe olvasót tettek, de a cipőt még nem húzták a lábukra.

Ezután a szobát kitakarították és az ágyat középre fordították úgy, hogy a halott feje az utca felé nézzen, „benek nézett az udvar felé.”⁷⁸ Az ágyban a szalmára halottaslepedőt terítettek úgy, hogy a hímes része az ágy végén leógott. Miklósfán a halottaslepedővel le-

takart két szalmazsák közé még kukoricaszárat is tettek, hogy magasabb legyen, mint az ágy fája.⁷⁹ Nyáron melegben a ravatal alá egy melencébe, teknőbe vizet is szoktak tenni, amit rendszeresen cseréltek, hogy hűtse a halottat.⁸⁰

Letakarták a tükröt, a kendőtartóra halottas kendőt tettek és megállították a házban lévő összes órát. „Aki tud tisztességet, leveszi és a zsebébe teszi a karóráját, nem illik ketyegő órával halottas házba jönni.”⁸¹ Az asztalra halottasabrosszt terítették, amelyet más alkalommal nem használtak. Az asztalra feszületet és egy vázába élő virágot tettek,⁸² egyes falvakban – pl. Pogányszentpéteren, Porrogszentkirályon stb. – szokás volt egy pint bort is az asztal közepére tenni. Az üvegnek tele kellett lennie és nem lehetett benne dugó, mert „amíg a halott teste fent van, addig hazajön és ha szomjas, nem tud inni az üvegből, ha dugó van benne vagy ha nincsen egészen tele, mert nagyon gyenge.”⁸³ Kiskanizsán bort és kenyeret is tettek az asztalra, amit később a halottastoron el is fogyasztottak.⁸⁴

A ravatal mellett gyertyák égtek, sok helyen még lámpát sem gyújtottak ilyenkor.⁸⁵ Estére virrasztók jöttek a házhoz, ahol az asszonyok elmondtak egy-egy tized olvasót, énekeltek és imádkoztak a halottért, a férfiak közben csendben kártyáztak a szomszédos szobában. Pogányszentpéteren a „virrasztolókat” nem szokták hívni, mentek a rokonok, ismerősök is, felekezettől függetlenül is, akár 50-en, 60-an is. „Mi evangélikusok vagyunk, de jöttek a katolikusok is. Hát már tudják egymás énekeit. Nem a halott vallása szerint énekelnek, hanem hogy milyen vallásúak a virrasztók.”⁸⁶ A virrasztókat általában kaláccsal, „kőttessel”, ritkábban hússal is megkínálták.⁸⁷

A halottat csak közvetlenül a temetés előtt tették a koporsóba, ahova a legfelső halottaslepedővel együtt emelték át. A lepedő díszes vége kilógott a koporsóból, a halottaslepedővel együtt temették el a halottat. Kiskanizsán, ha férfi volt a halott, mielőtt elvitték a koporsót a temetőbe, a lovakat ki szokták vezetni az udvarra, hogy utoljára még egyszer lássák a gazdájukat.⁸⁸

⁷⁵ 77.22.7 karácsonyi abrossz (Nagybakónak)

⁷⁶ 76.3.1 halottaskendő (Szepetnek)

⁷⁷ 69.35.1 halottaslepedő (Nagykanizsa)

⁷⁸ 69.34.1 halottaslepedő (Kiskanizsa)

⁷⁹ 75.14.1 halottaslepedő (Miklósfá)

⁸⁰ 78.77.1 halottaslepedő (Murakeresztúr)

⁸¹ 70.84.4 óraterítő (Porrogszentkirály)

⁸² 74.20.8 tükörtakaró (Miklósfá)

⁸³ 70.84.1 halottaslepedő (Porrogszentkirály)

⁸⁴ 60.60.3 halottaslepedő (Kiskanizsa)

⁸⁵ 81.11.16 halottaslepedő (Várfölde)

⁸⁶ 73.8.2 halottas díszítőrölköző (Pogányszentpéter)

⁸⁷ 60.60.3 halottaslepedő (Kiskanizsa)

⁸⁸ 69.35.1 halottaslepedő (Kiskanizsa)

Porrogszentkirályon amikor elindultak a temetőbe, az a rokon, „*aki otthon marad a házat és a fővő ételeket őrizni, mindjárt összehajtogatja az abroszt és beviszi. Másnap kötélre terítik az udvaron és ha az idő megfelelő, egész nap kint hagyják.*”⁸⁹

Tükörtakaró

A halál beálltakor a család elsőként letakarta a tükröt, megállította az órát és kinyitotta az ablakot. A tükör letakarására egy egyszerű, díszkendőhöz hasonló, téglalap alakú szőttest, a tükörtakarót használták. (A tükörtakaró készülhetett selyemből, batisztból, gyolcsból, egyéb gyári anyagból is.)⁹⁰ Színe lehetett a többi szőttesével megegyező piros vagy bordó, de lehetett tiszta fehér vagy fekete színű is. A tükörtakaróra kerülhetett szöveg is, mint például a Porrogszentkirályról származó, fekete felszedéses hímmel díszített darabra, amelyre tükörírással szőtték bele a „Béke poraira” feliratot.⁹¹ A tükörruhát úgy tették fel a tükre, hogy az elejét és a hátát is eltakarja.

A tükör letakarásának gondolata mögött e vidék túlvilágról alkotott elképzelése: a halott visszatérésétől való félelme testesül meg. A gyűjtések idején a következő magyarázatokkal szolgáltak az adatközlők:

- A tükröt azért takarták le, hogy nehogy a halott visszalátszódjék, azt nagyon félelmetesnek találták volna. (Nagykanizsa, 1960)⁹²
- Az öregek hite szerint a halált meglátni benne és megvakul a tükör. (Letenye, 1965)⁹³
- A tükröt, órát letakarják, hogy ne legyen fényűzés. (Porrogszentkirály, 1970)⁹⁴
- Ha a halott visszajön, ne lássa meg magát benne, ne rettenjen meg. (Porrogszentkirály, 1970)⁹⁵
- Hogy senki ne tudjon tükörbe nézni, mert ez illetlenség lett volna. (Fűzvölgy, 1976)⁹⁶
- A tükröt sötét ruhával takarták le, nehogy a fényt visszaverje, hogy a halott meg ne lássa magát benne. (Nagykanizsa, 1980)⁹⁷

Nem minden háznál volt tükörtakaró, ezért gyakori volt, hogy kölcsönkérték egymástól. Használat után kimosták és a „sublatfiókban” tartották.

Halottasabrosz

temetésnél használt abrosz

A halottasabroszt kizárólag akkor terítették fel az asztalra, amikor halott volt a háznál. Amikor meghalt egy családtag, ellátták a halottat és átrendezték a szobát: összeállították a ravatalt, letakarták a tükröt és az órát, lecserélték a díszkendőt halottas kendőre, az asztalra pedig halottasabroszt tettek.

A halottasabroszok színe lehetett fehér, bordó vagy piros, illetve fekete is. A fehér a legarchaikusabb szín, amely legtovább Somogy megyében maradt fent, ennek legismertebb példája a csökölyi asszonyok fehér színű gyászruhája volt, de például Hahóton is fehér abroszt terítettek fel az asztalra a gyász idejére, vagy amikor a pap házhoz jött gyóntatni.⁹⁸

A református és evangélikus falvakban, amikor még háztól temettek, körülbelül az 1950-es, 60-as évekig, a temetés kezdete előtt kivittek egy asztalt az udvarra, amelyet leterítettek a halottasabrosszal és egy Bibliát és egy énekeskönyvet helyeztek el rajta. E mellett az asztal mellett állt a pap és a kántor. Nagymartonban „*mikor a halottat elviszik, a kísérők elmennek a temetőbe, a rokonság közül valaki otthon marad, összehajtja az abroszt és beviszi, beteszi a szekrénybe. Mikor a halottastor vendégei elmennek, kitakarítjuk a lakást, akkor a háziak helyére teszik az abroszt is a díszkendő és a halottaslepedő mellé.*”⁹⁹

Halottaslepedő

kihalottzó lepedő, horvátul villana

A halottaslepedő egy nagyméretű, 120–150 cm szélességű és két–három méter hosszúságú, felszedéses hímmel csak az egyik végén szőtt díszlepedő, amelylyel a ravatalt takarták le. A halottaslepedő a stafírungrészét képezte, tehát egyben menyasszonylepedő is: sok helyen a kelengye részét képező textíliákat becsomagolták a halottaslepedőbe, amikor elvitték a háztól. A férjhezmenő lányok két lepedőt szöttek: egyet maguknak, egyet pedig a férjük részére.

A hímek színe általában piros vagy bordó volt, de a 19–20. század fordulójáig elterjedt volt a tiszta fehér

⁸⁹ 70.84.1 halottaslepedő (Porrogszentkirály)

⁹⁰ 60.78.2 tükörbekötő kendő (Nagykanizsa), 74.20.8 tükörtakaró (Miklósfá)

⁹¹ 70.84.2 tükörtakaró (Porrogszentkirály)

⁹² 60.78.2 tükörbekötő kendő (Nagykanizsa)

⁹³ 65.68.1 abrosz (Letenye)

⁹⁴ 70.84.2 tükörtakaró (Porrogszentkirály)

⁹⁵ 70.84.3 tükörtakaró (Porrogszentkirály)

⁹⁶ 76.39.1 tükörtakaró (Fűzvölgy)

⁹⁷ 80.74.4 tükörtakaró (Nagykanizsa)

⁹⁸ 81.6.1 abrosz (Hahót)

⁹⁹ 67.45.3 temetésnél használt abrosz (Nagymarton)

díszítés is. Előfordult, hogy a férfiaknak szánt lepedőbe kék színnel is szőttek, például Nemespátrón és Nagymartonban.¹⁰⁰ A fekete mint a gyász színe csak az 1920-as évek után terjedt a halottaslepedőkön és a különböző gyászruhákön. A halottaslepedő díszes végére gyakran gyári vagy kézzel horgolt csipkét vagy rojtot is varrtak díszítésül.

A ravatalra általában három halottaslepedőt terítettek fel – egy-egy egyszerűbbet az ágy két szélére, a harmadikat előre tették úgy, hogy a cifra része látszódjon –, de például Letenyén öt darabra volt szükség: „egy-egy lábtól-fejtől, kettő oldalt és egy alajja.”¹⁰¹ A halott feje alá lapos párnát tettek, mivel „jó, ha a halott egyenesen fekszik, nem jó, ha púpos.”¹⁰²

Ezeket a nagyméretű, vastag lepedőket nagyon nehéz volt kimosni, ezért mindig nagyon ügyeltek arra, hogy a halott ne érjen hozzá a halottaslepedőhöz, ne legyen pecsétes, ezért általában egy régi, összehajtogatott lepedőt tettek a halott alá. „Ezeket a lepedőket, ha használták, nagyon vigyáztak rá, hogy ne kelljen kimosni, ha folyt a halott, akkor összetűrt ruhát tettek alája, mert ezeket a ruhákat nagyon nehéz kimosni, Úgy párolták régen, de még az is igen nehéz munka volt.”¹⁰³

Kiskanisán miután hazaértek a temetésről, a halottaslepedőt és a vánkost meglegegőztették, kiterítették a kerítésre. „Ott volt két óra hosszáig, akkor szépen összetűrték és vagy hazaküldték, vagy ha a sajátjuk volt, akkor eltették. Hitük szerint a halott lelke 15 napig a házban van, addig nem volt szabad kimosni semmit, amit használt.”¹⁰⁴ Miklósfán a temetés után 8 nappal mosnak csak, „addig nem való a halottasruhát megmosni.”¹⁰⁵ Liszóban a temetés után 10 nappal mosták ki a halott ruháit, lehetőleg abban az órában, amikor a temetés volt.¹⁰⁶ Pogányszentpéteren a temetés másnapján csak összehajtogatták a ruhákat „és el-tették valahova, de nem a helyére. A temetés napjától számított két hét múlva kitakarították a szobát és kipárolták az abroszt és a kendőzöt, hogy a halott vissza ne jöjjön. Két hétig régen még söpörni se volt szokás,

mert akkor visszajön a halott. Még a székeket is felfordították, amikor a halottat kivitték.”¹⁰⁷

Halottas kendőző

temetéskor használt díszítőrköző

A halottaskendőzők a házban használt díszkendőkhöz hasonló méretű és díszítésű textíliák, azonban annyiban különböztek tőlük, hogy a bordó mellett fekete színű is lehetett a hím, és ezeket csak akkor tették ki, amikor halott volt a háznál. Ekkor a halottat az első szobában ravatalozták fel, díszes abrosszal leterítették az asztalt, letakarták a tükröt és halottaskendőt akasztottak a díszkendő helyére, amelyet a torig tartottak ott.

Nagymartonban „amikor a halottat ellátják, felöltöztetik, kitakarítják a szobát, akkor az ajtó mellett van a kendőtartó, ezt ráteszik. Két nap van fent, amikor a temetésnek vége, a halottastor vendégei elmennek, a lakást kitakarítjuk, akkor ezt levesszük és el van téve.”¹⁰⁸ Pogányszentpéteren a temetés utáni napon a kendőt levették és összehajtogatták és csak két héttel később mosták ki a kendőt és takarították ki a szobát – hogy a halott vissza ne jöjjön.¹⁰⁹ Inkén viszont már a temetésről hazaérve visszacserélték azt a díszkendőt, ami előtte volt fent.¹¹⁰ Nemespátróban hasonló kendőzővel letakarták a falon lévő tükröt és képeket is,¹¹¹ Zalakomárban az ajtót is,¹¹² Szepetneken pedig magát a halottat is.¹¹³

Keresztre való ruha

Nemespátróból, Berzencéről, Nagymartonból és Letenyéről is kerültek a gyűjteménybe a díszkendőkhöz, vékaruhákhoz hasonló keresztre való ruhák, amelyeket temetéskor a fejfára akasztva vittek végig a ministránsok a temetési menet élén. A kendőt akkor akasztották fel a keresztre, amikor a pap bement a házba és megkezdte a búcsúztatást. Mielőtt a temetőben a fejfát a sírba állították, a halott egyik női rokona – Berzencén mindig a komasszonya¹¹⁴ – levette a keresztről ezt a kendőt és a papnak vagy a kántornak

¹⁰⁰ 67.45.1 halottaslepedő (Nagymarton), 68.57.1 halottaslepedő (Pátró)

¹⁰¹ 59.46.1 halottaslepedő (Letenye)

¹⁰² 69.35.1 halottaslepedő (Nagykanizsa)

¹⁰³ 75.12.2 halottaslepedő (Miklósfá)

¹⁰⁴ 69.34.2 halottaslepedő (Kiskanisza)

¹⁰⁵ 74.20.8 tükrötakaró (Miklósfá)

¹⁰⁶ 76.1.2 halottaslepedő (Liszó/Iharosberény)

¹⁰⁷ 66.70.2 halottas kendőző (Pogányszentpéter)

¹⁰⁸ 67.45.2 temetkezéskor használt díszítőrköző (Nagymarton)

¹⁰⁹ 66.70.2 halottas kendőző (Pogányszentpéter)

¹¹⁰ 73.41.5 halottas kendő (Inke)

¹¹¹ 56.20.2 halottas kendőző (Pátró)

¹¹² 72.10.22 kendőző (Zalakomár)

¹¹³ 76.3.1 halottaskendő (Szepetnek)

¹¹⁴ 59.52.1 keresztre való ruha (Berzence)

adta. (Előfordult, hogy két ruhát is tettek rá, így a pap és a kántor is kapott belőle.)

„Ügy mondják, hogy ennek a szokásnak az eredete az, hogy valamikor nagy kolerajárvány pusztított a környéken. Ebben az időben a törvény előírta, hogy temetés után a lelkésznek és a kántornak kezet kell mosnia és hogy a ruhát, amiben a kezüket megtörölték, a frissen faragott fejfára akasszák” – magyarázták Nemespátrón.¹¹⁵

A textíliák kezelése

Az asszonyok a hozományként kapott szőtteket a 20. század elején még ládában, az 1930-as évektől kezdve a komód fiókjában és szekrényben, gondosan összehajtogatva tárolták. A polcon lévő nagyobb textíliákat sokszor egy egyszerű, kisebb ruhával külön le is takarták. Megkülönböztették a lerakóruhát és az előljáró ruhát: azokat a szőtteket, amelyeket nem használtak, letevőruhának nevezték. Ezek anyáról lányára öröklődtek, halmozódtak a szekrényben. Amit egyszer már elővettek és használtak, az volt az előljáróruha. Azt tartották szépnek, ha egy asszonynak a sok letevőruhával tele van a szekrénye. „Nagyanyám mindig mondta, hogy azért van neki sok lerakóruhája, mert régen az volt a gyapon, a lerakóruha.”¹¹⁶

A szőttek mosása nehéz fizikai munkát jelentett, ezért igyekeztek minél gondosabban használni őket és a ritkán használt darabokat egyáltalán nem is mosták ki. A karácsonyi abroszt, halottas lepedőt, a gazdagon díszített szőtteket – pl. a paszitos vékaruhákat – egyáltalán nem mosták ki, a halottasruhákat pedig csak bizonyos idő elteltével. (A díszes szőttek hímjeit olyan fejtővel – színes pamutfonallal – szőtték, amelyek mosáskor nagyon eresztették a színüket. Ennek megelőzésére ezt a fonalat ecetben ki szokták mosni. „A fejtő az fogott, rendes asszony előbb kifőzte ecetes vízben, jó sok háziecetet tettek a vasfazékba.”¹¹⁷)

„Amikor elszennyesedett, akkor volt a kamrában egy rúd, arra tettük, amíg annyi összejött, hogy megtelt a páró.”¹¹⁸ – „Régen patakban mostunk, idefagyott a haj a kendővel a fejemre. Nem lett semmi bajom, a régi asszonyok erősek voltak, a nép nem volt ilyen gyenge, mint most.”¹¹⁹ Ha több asszony mosott – párolt – együtt, akkor egy nagy csöbörbe egymásra rakták

a ruhákat, egy-egy családét egy abrosszal vagy lepedővel választották külön. (A ruhákba minden asszony varrt egy saját jelet, így nem keveredtek össze a ruhák mosáskor vagy ha kölcsönadták őket lakodalomban.) Legfelülre a legszennyesebb abroszt tették, ebbe hamut tettek és forró vizet öntöttek rá. A csöbör alján kifolyó lúgot felfogták, majd katlanban újra felforralták, egy kis vizet adtak hozzá és újra ráöntötték a ruhára. Ezt 7-8-szor megismételték és másnap kivitték a patakra kimosni a ruhákból a lúgot.¹²⁰

A szőttek közé nem ritkán dohánylevelet vagy naftalint tettek és a szekrényből évente rendszeresen egyszer-kétszer elővették őket megszellőztetni. „Szoktam megszellőztetni a Nagyasszony-nap és Kisasszony-nap között, de néha télen is ki szoktam rakni az ágyakra a szobában szellőztetni. Szoktunk beletenni dohánylevelet, hogy a moly bele ne essen, a másik ruhákat meg ne egye, de ennek is jó szagot adott.”¹²¹

A szőttes textíliák sorsa

A második világháború utáni években elkezdődött és a következő évtizedekben felgyorsult a szőttes lakástextíliák használatának visszaszorulása és az új, gyárilag készült textíliák térhódítása. A házi szőttek visszaszorulásának legalapvetőbb oka viszont a paraszti kendertermesztés megszűnése: a termelőszövetkezetek megalakulása után a családok tulajdonában maradt háztáji földeken már nem jutott hely a kendernek, helyette burgonyát, kukoricát vetettek. A visszaszorulás másik oka a használatuk hagyományos alkalmainak eltűnése: a sok-sok kenyérruha elvesztette funkcióját, amikor lassanként megszűnt a házi kenyérsütés.

A felépülő új kockaházakban nem volt kemence, a helyükbe lépő sparheltekben nem lehetett a század eleji gyakorlatnak megfelelően 5-6 kenyeret sütni, a péknél vagy boltban vásárolt kenyér miatt erre már nem is volt szükség. A gyári anyagok egyre szélesebb körű terjedésével új ízlés formálódott, változott a divat. A megszöött döngvásznek végleg érintetlenül álltak már csak a szekrény aljában. „Van még egy végre való felvágva, de már nem lett megvarrva, mert jött a modern világ.”¹²² A szőttes abroszokat felváltotta a

¹¹⁵ 56.97.1 keresztre való ruha (Pátró)

¹¹⁶ 69.31.12 kenyérruha (Felsőrajk)

¹¹⁷ 67.59.4 paszitos vékaruha (Pátró)

¹¹⁸ 66.70.1 abrosz (Pogányszentpéter)

¹¹⁹ 78.76.1 abrosz, szolnak (Tótszerdahely)

¹²⁰ 71.27.1 kenyérruha (Nagykanizsa)

¹²¹ 76.21.1 abrosz (Iharosberény)

¹²² 73.24.19 kenyérruha (Belezna)

viaszkosvászon terítő, az 1930-as, 40-es évektől pedig már megjelent a damasztterítő. Liszóban történt 1975-ben: „Két hete volt nálunk lakodalom, fel akartam tenni [a szőttes abroszt], de nem engedték, csak a tiszta fehér damasztot, mert már nem divat, azt mondták, ez már csak falra jó falvédőnek.”¹²³

Több asszony is kifejezetten azért adta el szőtteseit – többek között Zalakaroson a német turistáknak –, hogy az árán saját magának vagy a lánya stafíringjába damasztterítőt, a régi szőttes törölközők helyett frottírt vegyenek. Az 1950-es, 60-as években a falvakban megépültek a községi ravatalozók, így lassan megszűnt a háztól való temetés is, így a halotti ruhák egykori szerepe is feledésbe merült. A megmaradt szőttések új funkciót is kaphattak: díszpárnát varrtak belőlük vagy letakarták velük a hűtőt. A kosárruhák visszaszorulását egy eszközváltás okozta: a nagy, kör alakú vékák helyett karkosarat vagy cekkert kezdtek

használni, amikhez már túl nagynak bizonyultak a vékaruhák. Lassan a paszitos vékaruhákra sem volt már szükség: a gazdag, súlyos ételajándék helyébe az újszülött kislányoknak arany fülbevalót, a kisfiúknak kisinget ajándékoztak a keresztszülők. (A horvát falvakban az 1970-es években úgy könnyítettek a paszitivés nehézségein, hogy a vékát autón vitték.)

„A paszitos vékaruha most már kiment a divatból, mert most már nem vékában, hanem nagy kosárban viszik a paszitot. Ezek a régi vékaruhák mindig anyáról lányára öröklődtek, s régen a világeért sem adtak volna el belőle egyet sem. A második világháború óta adogatják jobbára el, miután a modern gyári áru jobban tért hódít, és a fiatalok egy része is városi lakos lett.”¹²⁴

Irodalom

FÉL Edit – HOFER Tamás 1969. A kalotaszentkirályi kelengye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltáráására. In: Néprajzi Értesítő 1969. 15–36.

KERECSENYI Edit 1975. Zala megye népi hímzései I. Zalai fehérhímzések

KERECSENYI Edit 1990. A kender termelése és feldolgozása Letenyén. I. Az elvetett kendertől a fonálig. In: Zalai Múzeum 2. 232–254.

KERECSENYI Edit 1992. A kender termelése és feldolgozása Letenyén II. A szövés és a késztermék. In: Zalai Múzeum 4. 269–301.

KERECSENYI Edit 1999. Hetési női viselet és hímzések a Muraszombati Múzeum gyűjteményében. Zalaegerszeg.

KERECSENYI Edit 2002. A lendvavidéki (hetési) magyar férfiak vászonviselet a Muraszombati és Lendvai Múzeum néprajzi gyűjteménye alapján. Zalaegerszeg.

L. KAPITÁNY Orsolya 1998. A kender termelése és feldolgozása Belső-Somogy falvaiban. In: Somogyi Múzeumok Közleményei 13. 327–388.

¹²³ 75.55.1 abrosz (Liszó)

¹²⁴ 57.39.1 paszitos vékaruha (Szentá)

**A hivatkozott műtárgyak listája
a Thúry György Múzeum néprajzi gyűjteményében**

- 52.126.1 hosszú törölköző (Becsehely)
 56.20.2 halottas kendőző (Pátró)
 56.97.1 keresztre való ruha (Pátró)
 58.117.2 üvegfogó (Szena)
 59.46.1 halottaslepedő (Letenye)
 59.52.1 keresztre való ruha (Berzence)
 60.60.3 halottaslepedő (Kiskanizsa)
 60.78.1 halottaslepedő (Kiskanizsa)
 60.78.2 tükrökbekezdő kendő (Nagykanizsa)
 61.12.1 díszkendő (Nagymarton)
 61.13.1 paszitos vékaruha (Surd)
 61.41.1 díszörölköző (Csörnyeföld)
 62.22.1 vőfélykendő (Letenye)
 62.30.2 abrosz (Nagykanizsa)
 65.11.1 paszitos vékaruha (Pölöskefő)
 65.68.1 abrosz (Letenye)
 65.68.4 törölköző (Letenye)
 66.17.4 törölköző (Pogányszentpéter)
 66.19.1 vékaruha (Pogányszentpéter)
 66.43.4 lakodalmi hosszúörölköző (Letenye)
 66.43.4 vőfélykendőruha (Letenye)
 66.70.1 abrosz (Pogányszentpéter)
 66.70.2 halottas kendőző (Pogányszentpéter)
 67.45.1 halottaslepedő (Nagymarton)
 67.45.2 temetkezéskor használt díszörölköző (Nagymarton)
 67.45.3 temetésnél használt abrosz (Nagymarton)
 67.59.1 díszkendőző (Pátró)
 67.59.2 paszitos vékaruha (Nemespátró)
 67.59.4 paszitos vékaruha (Pátró)
 68.23.1 paszitos vékaruha (Csurgónagymarton)
 68.23.2 paszitos ruha (Csurgónagymarton)
 68.57.1 halottaslepedő (Pátró)
 68.58.1 hosszú kendőző (Pátró)
 68.58.2 díszkendő (Pátró)
 69.31.12 kenyérruha (Felsőrajk)
 69.34.1 halottaslepedő (Kiskanizsa)
 69.34.2 halottaslepedő (Kiskanizsa)
 69.35.1 halottaslepedő (Nagykanizsa)
 70.2.5 törölköző (Nagykanizsa)
 70.5.2 lakodalmas abrosz (Nagykanizsa)
 70.5.4 vékaruha (Nagykanizsa)
 70.84.1 halottaslepedő (Porrogszentkirály)
 70.84.2 tükrötakaró (Porrogszentkirály)
 70.84.3 tükrötakaró (Porrogszentkirály)
 70.84.4 óraterítő (Porrogszentkirály)
 71.27.1 kenyérruha (Nagykanizsa)
 71.27.2 tekeresruha (Sormás)
 71.27.3 tekeresruha (Sormás)
 71.30.1 paszitos vékaruha (Porrogszentkirály)
 72.10.22 kendőző (Zalacomár)
 72.60.1 paszitos vékaruha (Inke)
 72.8.1 szakasztóruha gyászesetre (Porrogszentkirály)
 73.24.18 paszitos kosárruha (Belezna)
 73.24.19 kenyérruha (Belezna)
 73.26.5 paszitos ruha (Belezna)
 73.41.3 ebédes vékaruha (Inke)
 73.41.5 halottas kendő (Inke)
 73.41.8 díszkendő (Inke)
 73.79.3 szakasztóruha (Nagykanizsa)
 73.8.2 halottas díszörölköző (Pogányszentpéter)
 73.81.3 kendőző (Kiscsehi)
 74.20.8 tükrötakaró (Miklósfa)
 74.27.1 hosszúörölköző (Rigyác)
 75.12.2 halottaslepedő (Miklósfa)
 75.14.1 halottaslepedő (Miklósfa)
 75.17.3 rétesabrosz (Miklósfa)
 75.18.2 törölköző (Miklósfa)
 75.55.1 abrosz (Liszó)
 76.1.2 halottaslepedő (Liszó/Iharosberény)
 76.12.2 abrosz (Nagykanizsa)
 76.20.8 vékaruha (Hosszúvölgy)
 76.21.1 abrosz (Iharosberény)
 76.3.1 halottaskendő (Szepetnek)
 76.39.6 tükrötakaró (Fűzvölgy)
 76.39.11 kosárruha (Fűzvölgy)
 76.39.4 hosszú kendertörölköző (Fűzvölgy)
 76.6.1 kenyérruha (Szepetnek)
 76.7.4 törölköző (Eszteregnye)
 77.14.1 réteshúzó abrosz (Liszó)
 77.14.2 kendőző (Liszó)
 77.14.3 kenyérruha (Liszó)
 77.22.5 vékaruha (Nagybakónak)
 77.22.7 karácsonyi abrosz (Nagybakónak)
 77.23.3 szalvéta (Nagybakónak)

77.27.20 hosszútörölköző (Nagyrecse)	78.77.1 halottaslepedő (Murakeresztúr)
78.122.1 paszitos vékaruha (Petrivente)	78.89.2 terítő (Semjénháza)
78.16.7 paszitos vékaruha (Galambok)	80.74.4 tükörtakaró (Nagykanizsa)
78.23.12 vékaruha (Hahót)	81.11.16 halottaslepedő (Várfölde)
78.23.13 vékaruha (Hahót)	81.6.1 abrosz (Hahót)
78.58.14 vékaruha (Galambok)	82.8.3 szakasztóruha (Porrogszentkirály)
78.59.3 dístörölköző (Hahót)	93.3.6 törölköző (Letenye)
78.76.1 abrosz, szolnak (Tótszerdahely)	

„Not even Christ ate from a bare table, it was spread for him.”
Homespun textiles from Zala and Somogy county

This essay presents the use of various types of homespun textiles as well as their own traditions via the ethnographical collection of Museum György Thúry. These textiles had their own order and made up a complex repertory in the trousseau of future wives in Zala and Somogy counties in the first decades of the 20th century. Homespun textiles were made for the whole life of the new couple and also was inherited from generations to generations.

The various use of these textiles of different qualities and ornaments indicated their order and the value they played in the traditional peasant society. For example different events like Christmas Eve, weddings or

bereavement demanded different covers. Hessian was quite practical during the making of bread or strudel, while a fine tablecloth was used to cover the bushel to deliver lunch to the harvesters or to sell fruits and crops on the market. An even more adorned towel was used to cover the christening lunch as a gift to the newborn baby's mother and family.

The production of hemp ended after the collectivization of Hungarian agriculture and the traditional peasant society disintegrated. New manufactured raw materials and textiles spread nation-wide and overshadowed the traditional use of homespun textiles.

Translated by Nóra Kiss

Ltsz.	Település	Dátum	Vékaruha	Abrosz	Törölköző	Lepedő	Halottaslepedő	Kenyérruha	Egyéb
66.59.12	Pogányszentpéter	1840 körül	20	20	?	20	2	20	
73.25.4	Belezna	1880 körül	10	10	20	?	4	?	
60.20.5	Csurgó	1890 körül	5	5	20	20		30	
68.58.1	Pátró	1908	?	5	5	10		sok	5 díszkendő, 3 döngvászón, 2 döng pörcvászón, 1 döng vegyesvászón
62.4.1	Csurgónagymarton	1914 körül	20-30	10	?	?		20-30	
78.76.1	Tótszerdahely	1918		6	?	16		?	
74.24.10	Zalakomár	1920 körül	40		16	?		„sok”	
76.18.11	Hosszúvölgy	1926	10	10	10	6		?	szekrény, ágy, 4 vánkós, 2 dunyha
76.21.1	Iharosberény	1926	10+1	10	10	?		?	
70.84.1	Porrogszentkirály	1929	?	?	?	?	2	?	halottasabrosz, tükörtakaró, óratakaró, díszfőtörölköző
76.39.8	Füzbölg	1935	12	12	12	?		12	6 damasztabrosz, 6 damasztőtörölköző
74.40.3	Hahót	1945		5	10	?		15	
77.66.3	Galambok	1954	12	6	6	12		?	
75.52.5	Bagola - Fakos	?	20	8	16	7		?	
77.24.2	Nagybakónak	?	12	?	12	6		?	4 vánkós, 2 dunyha
77.47.8	Becsehely	?	?	6	3	6	2	?	ponyva

1. táblázat: Staffrungok összetétele 1840 és 1960 között

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

4. kép; Fig. 4.

1. kép: Tálason lógó hímes hosszútörölköző (Letenye, 1961). (Thúry György Múzeum Néprajzi Fotótára, Nagykanizsa)
 Fig. 1: Embroidered long towel hanging on a shelf for plates (Letenye, 1961). (Ethnographic Photo Gallery of György Thúry Museum, Nagykanizsa)
2. kép: A fején paszitot vivó pátrói asszony (Pátró, 1960). (Thúry György Múzeum Néprajzi Fotótára, Nagykanizsa)
 Fig. 2: A woman from Pátró carrying a basket on her head (Pátró, 1960). (Ethnographic Photo Gallery of György Thúry Museum, Nagykanizsa)
3. kép: Az 1940-es években szőtt kosárruha (Letenye, 1961). (Thúry György Múzeum Néprajzi Fotótára, Nagykanizsa)
 Fig. 3: Woven basket blanket from the 1940s (Letenye, 1961). (Ethnographic Photo Gallery of György Thúry Museum, Nagykanizsa)
4. kép: Az 1880-as években, Zalakomárban készült paszitos vékaruha (73.38.15). (Fotó: Hohl Zoltán)
 Fig. 4: Silk dress made in Zalakomár in the 1880s (73.38.15). (Photo: Zoltán Hohl)

5. kép; Fig. 5.

6. kép; Fig. 6.

7. kép; Fig. 7.

8. kép; Fig. 8.

5. kép: Paszitot vivő asszony, fején a paszitos kosárral, kezében egy üveg borral (Surd, 1959). (Thúry György Múzeum Néprajzi Fotótára, Nagykanizsa)

Fig. 5: Woman carrying a basket of herbs on her head and a bottle of wine in her hand (Surd, 1959). (Ethnographic Photo Gallery of György Thúry Museum, Nagykanizsa)

6. kép: A megkelt kenyértészta kiszakasztása a kenyérruhával kibélelt szakasztókosárba (Pátró, 1962). (Thúry György Múzeum Néprajzi Fotótára, Nagykanizsa)

Fig. 6: Unpacking the raised dough into the bread basket lined with bread cloth (Pátró, 1962). (Ethnographic Photo Gallery of György Thúry Museum, Nagykanizsa)

7. kép: Porrogon készült szakasztóruha gyászszetire (72.8.1). (Fotó: Hohl Zoltán)

Fig. 7: Dough cloth for a case of a funeral from Porrog (72.8.1). (Photo: Zoltán Hohl)

8. kép: Az 1910-es években szőtt fölszedett abrosz (Letenye, 1961). (Thúry György Múzeum Néprajzi Fotótára, Nagykanizsa)

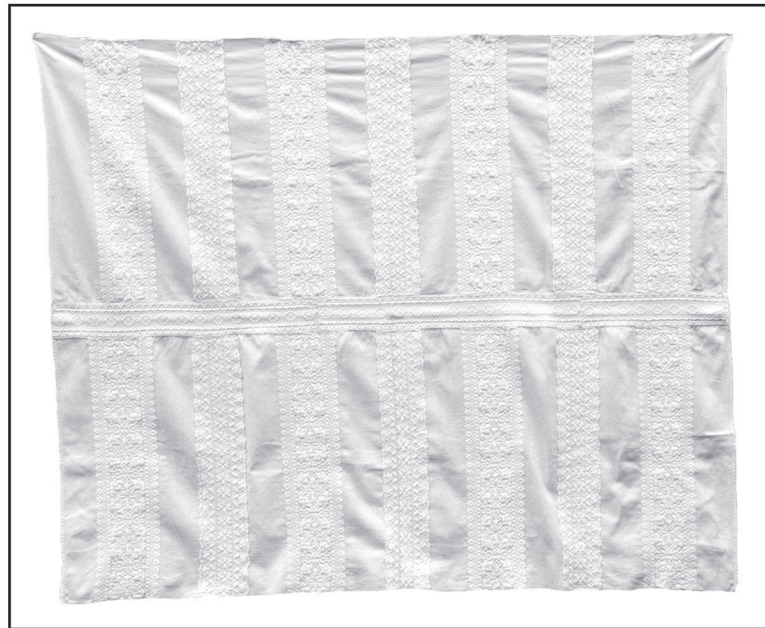
Fig. 8: A tablecloth woven in the 1910s (Letenye, 1961). (Ethnographic Photo Gallery of György Thúry Museum, Nagykanizsa)

9. kép; Fig. 9.

10. kép; Fig. 10.

11. kép; Fig. 11.

9. kép: A keresztlői komaebéd vendégei (Pátró, 1963). (Thúry György Múzeum Néprajzi Fotótára, Nagykanizsa)

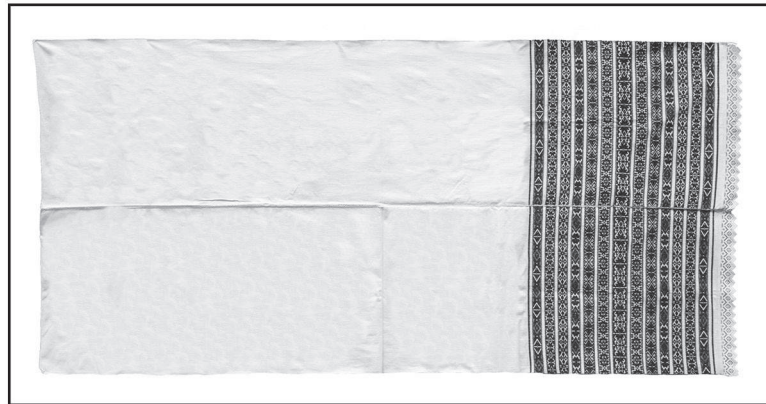
Fig. 9: Guests of the Baptismal family lunch(Pátró, 1963). (Ethnographic Photo Gallery of György Thúry Museum, Nagykanizsa)

10. kép: Tükörtakaró Porrogszentkirályról (70.84.2). (Fotó: Hohl Zoltán)

Fig. 10: Mirror cover from Porrogszentkirály (70.84.2). (Photo: Zoltán Hohl)

11. kép: 1890 körül Csurgón szőtt halottasabrosz (77.52.1). (Fotó: Hohl Zoltán)

Fig. 11: Waved mourning tablecloth from circa 1890 (77.52.1). (Photo: Zoltán Hohl)

12. kép; Fig. 12.

13. kép; Fig. 13.

14. kép; Fig. 14.

12. kép: Az 1920-as években, Rigyácon szőtt halottaslepedő (77.81.1). (Fotó: Hohl Zoltán)

Fig. 12: Funeral bedsheet woven in Rigyac in the 1920s (77.81.1). (Photo: Zoltán Hohl)

13. kép: Háziszőttek szellőztetése tavasszal (Belezna, 1973). (Thúry György Múzeum Néprajzi Fotótára, Nagykanizsa)

Fig. 13: Ventilation of bas-reliefs in spring (Belezna, 1973). (Ethnographic Photo Gallery of György Thúry Museum, Nagykanizsa)

14. kép: Letevőruhák: háziszőtt folszedett ruhák és döngvászna a szekrényben (Letenye, 1961). (Thúry György Múzeum Néprajzi Fotótára, Nagykanizsa)

Fig. 14: Dowry wardrobe: different woven clothing and linen (Letenye, 1961). (Ethnographic Photo Gallery of György Thúry Museum, Nagykanizsa)

Kostyál László

Stróbl Alajos művészetének recepciótörténete

Liptóújvári Stróbl Alajos (1856-1926) a 19-20. század fordulójának egyik legjelentékenyebb hazai szobrásza, az elsők közül való – Fadrusz Jánossal, Zala Györggyel együtt –, akik határainkon messze túl is ismertté váltak. A neves bécsi professzor, Caspar von Zumbusch tanítványaként, szinte üstökös-szerűen robbant be a művészeti életbe, amikor még akadémiai hallgatóként, Bécsben bemutatta az 1879-ben készített, életnagyságú Perszeusz című szobrát. Az alkotás élénk hazai visszhangot váltott ki, és komoly reményeket ébresztett a fiatal művész iránt. Amikor frissen végzett szobrászművészként 1881-ben Budapestre költözött, jelentős megbízások várták (először az épülőfélben lévő Operaház több homlokzati szobrának elkészítésére kapott felkérést), és már négy év múltán átvehette Izsó Miklós, majd Huszár Adolf örökét a hazai szobrász-képzésben, mint a M. Kir. Mintarajziskola professzora. Művésze Zumbusch és Victor Tilgner (Tilgner Viktor) szobrainak felfogásából indult ki, de azokon idővel sikerült túllépnie. Legjobb kisplasztikáin a századvég európai szobrászatát meghatározó August Rodin, Aristide Maillol és Adolf von Hildebrand, majd a bimbózó avantgárd törekvéseire is bizonyos mértékig reflektálni tudott. Művészetét elsősorban azonban köztéri emlékműveivel azonosították, amelyeket közvetlenebbül kellett az – általában állami – megrendelők és megbízók szoborbizottságok révén megfogalmazott elvárásaihoz, sokszor sekélyes ízléséhez és a kor kiüresedett formai toposzaihoz igazítania. Ilyen formán a művész egyéni invenciója csak erősen korlátok közé szorítva, vagy egyáltalán nem érvényesülhetett. A századfordulót követő években az emlékműszobrászatot, mint műfajt önmagában is jelentős bírálatok érték, aminek persze komoly társada-

lomkritikai éle is volt. A polgári radikalizmushoz kapcsolódó liberális művészetkritika (Fülep Lajos, Bölöni György) és újságírás (pl. Kormos Marcell) a korszak vezető művészet-irányítói által jelentős mértékben determinált köztéri monumentális plasztikát éppen ilyen jellege miatt a művészet területén kívülinek tartotta.

Stróbl Alajos recepciójának alakulásában fontos szerepet játszott, hogy művészetében – a portré mellett – e vonulat játszotta a leghangsúlyosabb szerepet.¹ Értette és beszélte azt a nyelvet, amelyet a szoboralítók használtak. A patetikus fogalmazásmódra és a reprezentatív megnyilvánulásokra való hajlama, valamint fölényes mesterségbeli tudása kiválóan alkalmassá tették a nagy köztéri megbízások elnyerésére. Emellett azt is hangsúlyozni kell, hogy a művészeti absztrakció nagy boom-ja a 20. század első két évtizedében pályájának éppen arra az időszakára esett, amelyre a művészek többsége stílusosan már megállapodik, egy részük pedig fel is hagy fiatalabb éveinek elvonatkoztatásaival, formai kísérleteivel, és inkább konzervatív irányba tesz fordulatot. Bár a folyamatosan alakuló mainstream törekvésekkel Stróbl sem tudhatott adekvát módon lépést tartani, azonban késői portréin kitűnik, hogy képes volt a szemléleti megújulásra. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a róla alkotott vélemények és értékelések ugyancsak kevésbé vonatkoztathatók el keletkezésük korától, vagyis ennek az objektivitást olykor kisebb-nagyobb mértékben nélkülöző termékeként kell rájuk tekinteni.

A magyar szobrászatról az elsők között írt összefoglaló tanulmányában Pasteiner Gyula 1883-ban, a pesti Vigadó több szobrász munkájaként akkor elkészült szobordecorációja kapcsán még éppen csak megemlítette az akkor 27 éves Stróbl Alajost, azon-

¹ Mazányi Judit mutatott rá, hogy „az „eklektika” korának szobrászai kaméleonként viselkedtek, mert sokszor egy személyben voltak a művészeti autonómia képviselői és a közösség igényeinek kiszolgálói, így a különböző területeken eltérő esztétikai mércékhez kellett alkalmazkodniuk”. MAZÁNYI J. 2005. 145.

ban művészetének bemutatását vagy elemzését nem tartotta szükségesnek, ellentétben a nála alig négy évvel idősebb Kiss Györggyel.² Strobl első méltatója talán Szana Tamás volt, aki öt évvel később róla és Karcsay Lajos festőről adott ki egy füzetet, mint a fiatal művészgeneráció reményteljes tagjairól.³ 1890-ben kiadott újabb kötetében Szana már kimondja, hogy a korán elhunyt Huszár Adolf örökségének átvételére a magyar szobrászok közül Zala György és Strobl Alajos mutatkozott alkalmasnak. Kettejük művészetét összevetvén úgy jellemezte őket, hogy Strobl „a formák szabatoságáért” még azt is eltűri, ha olykor kimerítéssel és hidegséggel vádolják. Mert tagadhatatlan, hogy Stroblnak minden készültége és gondossága mellett sem jutott osztályrészéül, hogy compositióinak merészségével elragadja, felfogásának közvetlenségével maga részére hódítsa a közönséget. Művei szabatos, de hideg alkotások. Zala ellenben „csupa tűz, csupa merészség...”⁴ Szana tehát a kor két, immár vezető szobrászának stílusát bizonyos szempontból két eltérő pólusnak tekintette, amelyek ugyanakkor egyenlő értékei a jó úton haladó hazai művészetnek. Mégis, a Strobl művészete iránti mérsékelt lelkesedését, egyszersmind Szana normatív jellegű, a klasszicizmus hűvösebb gesztusaival szemben az érzelemdús romantikus megnyilvánulásokhoz húzó művészetszemléletét tükrözi. 1901-ben már meglehetősen sarkosan így fogalmazott róla: „... nagy tudása, a kidolgozásra fordított ritka gondossága dacára sem jutott osztályrészéül, hogy erősebben megragadja a közönséget, mert kompozícióiban talán szándékosan kerül a merészséget, ábrázolásaiban pedig hiányzik a közvetlenség nagyobb adagja.”⁵

Az 1890-es években már a Stroblnál fiatalabb szobrászok jelentős része – azon túlmenően, hogy befutott, sikeres, nagy tekintélyű művészként tekintett rá – tanítványi viszonyban is állt vele, hiszen a Mintarajziskola mellett működő Szobrászati Mesteriskola alapító professzoraként személye itthon szinte megkerülhetetlen volt. 1892-ben a mester látogatást tett az anyagi nehézségekkel küzdő Tóth István (1861-1934) – aki 1884-1889 között szintén Zumbusch tanítványa volt a bécsi Akadémián – műtermében. Ahogyan a szobrász leánya, Tóth Margit leírta, Strobl ezt megelőzően a tanítványai sorsát utólag is figyelemmel kísérő közös

professzoruknál járt Bécsben, aki megkérte, hogy amennyiben módja van rá, segítse Tóthot a boldogulásában. Ennek megfelelően Strobl előbb felkérte, hogy egy készülő nagy szobránál (*alighanem az 1893-ban felavatott budapesti Arany János-szobornál – K.L.*) segédkezzen, majd maga helyett beajánlotta Tóthot az eredetileg az ő megbízását tervező Schlauch Lőrinc nagyváradi püspöknek, egy síremlékre kerülő bronz embléma-portré elkészítésére. Leánya szerint ez lett Tóth István művészi pályafutásának kiinduló pontja.⁶ Strobl a jelek szerint gondot fordított arra, hogy fiatalabb, kevésbé sikeres pályatársai is megélhetéshez jussanak.

A Tóthtal egyidős (és ugyancsak Zumbusch-tanítvány) Róna József (1861-1939) más jellegű emlékeket őrzött Stroblról regényes formában írt önéletrajzában. A két művész az Arany-szobor pályázata során egymás vetélytársa volt, a megbízást – a csak Zalával zajló második fordulót követően – Strobl kapta, míg Rónát harmadik díjjal jutalmazták. A művészek első zsűrit követő beszélgetése során adta a Zala Györggyel vitatkozó Donáth Gyula szájába az alábbi gúnyos mondatokat: „Te és a kebelellenséged, a Stróbl, (*kizárólag – K.L.*) ti vagytok az igaziak! Ti mindig az aszszonyok szoknyája mögé bujtok s mindent fel akartok falni... Ti ketten összetartotok a többiekkel szemben, de egymást megölnétek mind a ketten!” Később pedig az 1890-es évek elejét jellemezve Róna így fogalmazott: „Monumentális megbízás sem igen akadt, s ha volt is, Zala és Stróbl vitték el az orrunk elől... Nagyon ügyeltek, hogy rajtuk kívül más el ne kaparinthasson egy ilyen megbízást!... A jobb idők reménye tartotta bennem a lelket.”⁷ Nyilvánvalónak tűnik, hogy olyan véleményt mondott ki, amelyet sokan osztottak a művészek közül.

Az 1890-1893 között a szobrászati mesteriskolában Strobl Alajosnál tanult Ligeti Miklós (1871-1944) monográfusa, Mazányi Judit szerint „úgy gondolt vissza a mesterre, mint kitűnő emberre és lelkes, rajongó lélekre, aki azonban a tanításban kevésbé jeleskedett, inkább «művészcsinnyek» sokaságából mutatott példát a tanítványainak. Nehéz megítélni, hogy a negatív véleménye mennyire függött össze az Anonymus kapcsán kialakult, későbbi, komoly nézeteltéréssel.”⁸ Ligeti kortársának, Telcs Edének

² PASTEINER Gy. 1883.

³ SZANA T. 1888.

⁴ SZANA T. 1890. 170. p.

⁵ SZANA T. 1901. 323-324. pp.

⁶ ACS P. 2007. 20. p.

⁷ RÓNA J. 1929. 529-530. és 590. pp.

⁸ MAZÁNYI J. 2005. 27. p. Az Anonymus-szobor kapcsán 1903-ban Stróbl nem csupán a rodinizmus bélyegét sütötte Ligetire, hanem a zsűri tagjaként kifejezetten rossz szobornak aposztrofálta az alkotást. Ld. MAZÁNYI J. 2005. 118. p.

(1872-1948) visszaemlékezésében viszont Stroblnak egy kevésbé szimpatikus megnyilvánulása kapott különös hangsúlyt. Leírta, hogy szegény vidéki fiúként 1887-ben, tizenöt évesen, mint az ország akkor már legjobb szobrászát kereste meg Stroblt várbazári műtermében, és kérte, hogy vegye fel tanítványának. Magával vitt rajza tetszett a mesternek, ebből kifolyólag vagy öt napig el is járt a műtermébe. Ezt követően döntésre akarta bírni őt a felvételéről, mikor Strobl hirtelen megkérdezte tőle, milyen vallású. Hallván, hogy zsidó, nagyon elkomorodott, és azzal ütötte el a kérést, hogy most nem veheti fel, jelentkezzen majd a következő tavasszal.⁹

A századforduló körüli években fellépő művészetkritikusok szemléletét erősen befolyásolta a kibontakozó polgári radikális gondolkodás társadalomkritikai alapállása. Sokszor vitriolba mártott tolluk nem kímélte a legjelentősebb megrendeléseket elnyerő, s a hatalommal szoros kapcsolatot ápoló, hivatalos elismerésekkel övezett művészeket, akik a sarjadozó avantgárd individuális szemléletével szemben alapvetően a megrendelők ízléséhez igazodtak. A fiatal (ekkor még alig húszéves) Fülep Lajos 1905-ben, a műteremlátogatásai nyomán írt cikksorozata részeként készített interjút Strobl Alajossal, amelynek szövege satirikus karikatúrának hat a *Modern Művészet* hasábjain. Ebben Strobl hebehurgya és nagyhangú, minden művészi kultúrát és igazi koncepciót nélkülöző megnyilvánulásait emeli ki, valamint azt, hogy felületes ismereteivel nem érti meg a művészet fejlődésének irányát. Mikor Fülep – talán a Ligetivel való korábbi polémiájára emlékezve – Rodinról kérdezte véleményét, Strobl úgy nyilatkozott, hogy a francia szobrász Michelangelót utánozza, ide-oda kapkod, de semmi modernség nincs benne.¹⁰ Érződik, hogy Fülep szinte blaszfémikusnak tartotta ezt a felfogást, és ebből fakadó gúnyos hangvétele a későbbiekben többeknél is visszhangot váltott ki. Kormos Marcell alig egy évvel később a Vállalkozók Lapjában a Munkácsy-szoborpályázat eredménytelenül zárult második fordulóját az egyik okot a pályázat előadóiban látta. A közöttük helyet foglaló Strobl Alajoson az akkor a közelmúltban felavatott Semmelweis-szobra kapcsán külön is kitöltve mérgét így fogalmazott: „rutinos mesterember, akinél az 'ember' szót merő szokásból elharapják az udvarias emberek... aki a Semmelweis-szobrot 1906-ban képes olyan évtizedek előtti

szellemben, vagy szellemtelenségben megmintázni, az nem lehet illetékes modernebbül gondolkozó, érző és alkotó szobrászok műveinek elbírálására.”¹¹

Nyolc évvel Fülep után Bölöni György is tett egy látogatást Strobl epreskerti műtermében, amiről egy erősen Fülepére hajazó írást tett közzé. Ebben gúnyosan kifigurázza a kulturálatlan, csak a megbízásokért helyezkedő szobrászt, és maró satirával húzza le személyét, mint egy elsüllyedőben lévő világ Don Quijote-jellegű képviselőjét, de nem kíméli művészi elképzeléseit, vázlatait sem: „Aztán séta jött az Epreskert látnivalói között, a halálra ítélt ideák között, melyek meghaltak születésük előtt, s még jobban járnak, mintha élnek, s úgy hálnak meg. Stróbl Alajos magyarázott:

– Hát ez, kérem, Székely Bertalan szobra... Ide tettük, mert a szerkezeti problémát megpendítette történelmi képekben és szobrokban. Azért itt nagy megbecsülésben részesül.”¹²

Mind Fülep, mind Bölöni Ady Endre baráti köréhez, részben asztaltársaságához tartozott, és művészet szemléletüket alapvetően az aktuális párizsi művészeti törekvések határozták meg. Az őket megelőző generációt képviselő Strobl a múlt emlékeivel vette körül magát, s mondhatni, a múltban élt, ők viszont a jövőben. Strobl ideája Mátyás kora és annak művészete volt, ők a polgári köztársaság szellemi pezsgését, és az individuum általa biztosított szabad szárnyalását tekintették eszmeinek. Fiatalok voltak, tájékozottak, élesen látók és kíméletlenül tiszteletlenek. Hatásuk a későbbiekben messzire gyűrűzött.

Hanyatt-homlok ellentétes hangvétellel tudósított a Strobl-műteremben tett látogatásáról alig négy évvel később a Vasárnapi Újság tárcaírója. Strobl Alajost és Benczúr Gyulát, a szobrászati, illetve festészeti mesteriskola vezetőjét a magyar művészet két élő büszkeségének nevezi. Hangsúlyozta, hogy a műteremben folyó hatalmas munka nem tárlatok, megbízások vagy pályázatok kapcsán zajlik, csupán tanulmányok és vázlatok, művészi ideák formába öntése történik, későbbi megvalósítás céljából. Magát az Epreskertet antik szobormásolatai kapcsán Strobl Olympusának nevezi, melynek célja, hogy méltó helyet teremtsen a képzőművészet forrásának. „A külső teremben az ősz mester édes anyjának vörös márványba faragott szobra áll, sok gyönyörű félig elkészült olyan plasztika között, a melyek nem maradnak el sohasem a mester mű-

⁹ TELCS E. 2011. 45-46. pp. *Strobl más, az érintett(ek) részéről antiszemita érzett megnyilvánulásáról nem tudok* – K.L.

¹⁰ FÜLEP L. 1905. 134-143. pp.

¹¹ KORMOS M. 1906. 4. p.

¹² BÖLÖNI Gy. 1913.

vészi érdeklődésének köréből. Ezek kedvenc témái és sokféleképen alkotja meg ragyogó elképzelésében.”¹³ Utóbbiak, vagyis a „ragyogó elképzelésekben” felvázolt témák ugyanazok a vázlatok voltak, melyeket az alighanem tájékozottabb Bölöni „halálra ítélt ideáknak” minősített...

A liberális művészetkritikai álláspontot segít megérteni Fülepnak a Nyugat hasábjain, 1918-ban megjelent, Ady Endrének ajánlott tanulmánya a magyar szobrászatról, amely bizonyos tekintetben szubjektív felhangok nélküli, hiszen nem egyes művészeket támadott, hanem egy műfajt általában, nevezetesen az emlékműszobrászatot. A szerző meglehetősen drasztikusan kimondja, hogy „a tektonikus szellem híján lévő és megfelelő architektonikus keret nélkül, akárhova, akárhogyan felállított, művészi gondolatot mocanni sem engedő, politikai célokat szolgáló vagy társadalmi hiúságot és kulturális sznobizmust legyezgető emlékműnek eszeveszett kultusza megállította a szobrászat legfőbb ágának, a monumentálisnak fejlődését azon a fokon, ahol Ferenczy hagyta”. Hozzáteszi, hogy az emlékműszobrászat „valóságos egész világ, valóságos kozmosz: saját világnézettel, törvényekkel, esztétikával és logikával. Az ész világának ellentéte: a másík, a negatív, az abszurd világ, hol a nonsens a valóság... öslényege, akarata.”¹⁴ Vagyis Fülepnak az emlékműszobrászatát nemes egyszerűséggel kizárja a művészet fejlődéséből, s talán még fogalmából is. Arra még nem lehetett rálátása, hogy annak az adott szituációban milyen történelmi szükségszerűségek voltak éltetői, mi volt a szerepe, csak az árnyoldalakat érzékelte. A kellő történelmi távlat hiánya még kevésbé tette megértővé a fejlődés gátjának tartott nemzeti-konzervatív felfogás, s önmagában a kor jelképének értékelt emlékműállítás iránt.

Az első világháborút követően Strobl Alajos – bár a Margit-szigeti Faun (1919) vagy Weiss Manfréd csepei szobra (1922) ehhez az időszakhoz kötődik – már nem tartozott a keresett köztéri szobrászok közé. Egy új szobrászgeneráció vette át a vezető szerepet, amely jobban tudott alkalmazkodni a művészeti felfogásában talán kevésbé, de körülményeiben és mentalitásában jelentősen megváltozott világhoz. Az ő arisztokratikus felfogását egy polgáribb, demokratikusabb szemléletmód váltotta fel. Strobl 1925-ben az egyik, korrigálása ellen protestáló diákjával történt afférját követően nyugdíjazását kérte a Főiskolán, majd lig

egy évvel később végleg letette a lantot, és egy kora téli napon csendesen elaludt otthonában.

A Nyugat hasábjain az őt mélyen tisztelő, egyszersmind nála lényegesen modernebb szemléletű fiatalabb pályatárs, Beck Ö. Fülöp írt róla nekrológot. Ebben kihangsúlyozza az elhunyt Mester korszakos jelentőségét a magyar szobrászat történetében, aláhúzza fáradságtalanságát, igényességét és türelmét, melynek köszönhetően képes volt bármely munkát előlről kezdeni, ha nem volt megelégedve az eredménnyel. Ugyanakkor az ilyenkor természetes magasztaló sorok között azt sem hallgatta el, hogy „néha befejezett munkáin is rajtamaradt valami nyoma a konstruáló, a komponáló-módja... bizonytalanságának. Ez általában az előre elképzelés ki nem elégítő voltán múlik és leginkább az impresszionista módon alkotó művészek tulajdonsága.” Beck Ö. Fülöp tehát még egy nekrológban sem hallgatta el, csak udvarias szavakba csomagolta azt a mások által is megpendített véleményét, hogy Strobl monumentális szobrainak architektonikus felépítése és belső kohéziója nem minden esetben meggyőző. Rögtön hozzáteszi azonban, oldva előbbi meglátását: „még nem volt szobrász a magyar glóbuszon, kinek ennyire sikerült volna, mindent ami benne rejtett, minden szunnyadó lehetőséget, magából kiadnia.”¹⁵

Egy másik mértékadó nekrológ Ybl Ervin tollából látott napvilágot a Szinyei Társaság értesítőjében. Beck Ö. Fülöptől eltérően ő nem csupán művészettörténeti, hanem történelmi dimenzióba helyezve méltatta az elhunyt művészt, és nagyon találóan fogalmazta meg, hogy „munkássága hozzá tartozik a Ferenc József uralkodása alatti szellemi és gazdasági virágzáshoz, hű kifejezője volt a kor pompavágyának, ünnepelőbe öltöztetett önbizalmának. Szobrászatának stílusa a hetvenes és nyolcvanas évek érzésvilágában gyökeresedett. Ennek művészi hitvallása, neobarokk festőisége visszhangzott alkotásaiban... Irtózott a prózaitól, izzott a valóságot átformálni akaró szenvedélytől. Hallatlanul lelkesült a pazar látványosságokért...” Ybl is kitér Strobl emlékműszobraitra, de Beck nekrológjának disszonáns felhangja nélkül: „A monumentális feladatokat is nem egyszer a legszerencsésebben oldotta meg. Dekoratív hajlandóságú, komponáló kedve a nagy emlékművekben érvényesült leginkább. Mintázó ereje legtöbbször felszabadulva árad szét alkotásainak eleven tagjaiba, de néha mint megkötött energia,

¹³ VÚ 1917. 448. p.

¹⁴ FÜLEPL. 1918.

¹⁵ BECK Ö. F. 1927.

bennfeszül a tömör, klasszikusan egyszerű formákban.”¹⁶ Meglehet, a „nem egyszer” szófordulat mögött akár olyan vélekedés is állhatott, ami nem állt távol Beck felvetésétől, de Ybl – ha gondolt is ilyenre – óvakodott azt kimondani.

Strobl Alajos életművének első, már némi rálátással is bíró rövid összefoglaló értékelését Gombosi György írta az 1935-ben, Éber László szerkesztésében megjelent Művészeti lexikonban. A Gombosi által Stroblnak tulajdonított két legfőbb stílus kategória a neobarokk és a naturalizmus, előbbi az emlékműszobrászatát, utóbbi elsősorban portréit jellemezte. Az első kapcsán kifejti, hogy „S. az emlékműszobrászatban teljes mértékben részese volt a hetvenes-nyolcvanas évek neobarokk irányának s szobrászatunkban Huszárnak kissé merev akadémizmusa után stílusa fokozott szabadságot és lendületeséget jelentett. Mindamellet S. volt a maga neobarokk generációjának legtöbb mérsékletet tanúsító tagja, aki sohasem tudta magát egészen átengedni a teatrális pózok egyeduralmának. Ülő alakjaiban (Arany, Jókai, Károlyi) természetességet, az önfeledt elmerülés attitűdjeit kereste; különösen szerette a figura fesztelen elhelyezkedését a széles ülés egyik sarkában, ami által naturalisztikus aszimmetria-hatásokat ért el.” A szerző érzékenyen utal arra a változásra is, amely a művész késői, átszellemültséget sugárzó arcásain jelentkezett. A naturalista sallangokat elhagyó, statikussá, tömörebbé váló formák ugyanakkor belső fejlődésének eredményei, nincsenek intellektuális kapcsolatban a modern művészet törekvéseivel.¹⁷ Ezt azért látta szükségesnek külön kihangsúlyozni, mert vélhetőleg nem tartotta elképzelhetőnek, hogy az idős Strobl Alajos a szobrászat releváns folyamataiból bármilyen közvetlen konzekvenciákat levonjon.

1939-ben Gerő Ödön szentelt egy objektív hangvételű írást tanulmánykötetében Stroblnak. Az alapos és mélyreható értékelés a korábbiaknál teljesebb mértékben tárja fel a szobrász stílusának gyökereit, összetevőit és alakulását. Aláhúzza az ornamentika és a dekoráció szerepét alkotásain: „Stróbl fiatal korában kereste az eszményi stílust, az általános érvényű szépségeket, a kiegyenlítettséget és a zárt formát, azután áttért az adottságok szépségeire, az adott helyzeteknek adott időkből ábrázolására és realiztikus szobrokon érvényesítette természeti tanulmányait és meglátásait, míg végül felülkerekedett veleszületettsége, a patózs, a kifejezés pompájában való gyönyörűsége, a formák

lendületén érzett öröme. Ráeszmélt a dekorációra és az ornamentikára...”¹⁸ A Gombosi-féle szócikkkel összevetve kitűnik, hogy a két szerző nagyjából ugyanarra a jelenségre használja a naturalisztikus, illetve realiztikus kifejezést, valamint az is, hogy a Gerő által felvázolt pályái sokkal árnyaltabb, amit csak kevésbé tompít a két írás egymástól erősen eltérő műfaja és terjedelme. Lényegi különbség kettejük között, hogy Gerő nem érezte Strobl öregkori arcásáiban azt a változást, megújulást, amit Gombosi kiemelt. Ő a portrékkal kapcsolatban azt tartotta szükségesnek aláhúzni, hogy ezeket olyan átélés jellemzi, amely áldozattal járt a szobrász számára: kompozíciós hajlamát (*sic!*) és dekorációs örömét (vagy, ahogy kicsit előbb fogalmazott: a monumentális szobrok szárnyalását) ennek rendelte alá.¹⁹

Gerő tanulmányának is köszönhetően, az 1930-1940-es évek fordulójára érett meg a helyzet a Strobl Alajos-életmű első monografikus feldolgozására. Erre Szuchy Tibor vállalkozott Gerevich Tiborhoz írt doktori disszertációjában, 1941-ben. Alapos górcső alá vette az életutat, és először tett kísérletet az életmű teljes feltárására. Szemléletének a korábbi szerzőkhöz képest alapvető újdonsága, hogy a szabályokat átlépő, újító művésznek állítja be Stroblt, akit a szobrászat új törekvései nem hagytak érintetlenül, de a velük való kacérkodást követően mindig visszatért a korszellemnek leginkább megfelelő naturalizmushoz: „Az akadémizmus szellemét oltották belé, de az ő formavilága más volt. Élénk képzeletét nem érdekelte a szabályokhoz kötött, korlátozott művészet. Újat akart, a mozgalmasat, az ünnepélyest és a drámait kereste és ezt meg is találta a romanticizmus és realizmus formafelfogásában. A történeti romanticizmus, a nemzeti hagyományok, a dicső múlt, a regék mesébe illő világa ragadták meg... Művészetének fejlődése nem egyenesvonalú. Sokszor kilengések is tapasztalhatók nála. Tanulmányi évei alatt a bécsi iskola szellemét szívta magába és különösen eleinte többféle iránnyal próbálkozott. Minthogy minden újításért lelkesült, természetes, hogy forrongó fantáziáját a század végén váltakozó új irányok sem hagyták érintetlenül. Az új stílustörekvésekkel a saját egyéniségével párosítva kísérletezett, mindig visszatért azonban a kor követelményeinek legmegfelelőbb kifejezési formához, a naturalizmushoz.”²⁰ Szuchy írásának tárgya iránt érzett tisztelete némiképpen a háttérbe szorította az

¹⁶ YBL E. 1927.

¹⁷ GOMBOSI Gy. 1935.

¹⁸ GERŐ Ö. 1939. 349. p.

¹⁹ GERŐ Ö. 1939. 350. és 351. pp.

²⁰ SZUCHY T. 1941. 61. és 64. pp.

értékelés objektivitását, hiszen – bár Strobl fantáziájának fáradhatatlan csapongása és új utakat keresése nem tagadható – de ma nem tartjuk a naturalizmust a korszellemet leginkább kifejező stílusnak, sem őt magát nem soroljuk a kor újításait követni próbáló, de azokkal szemben végül a naturalizmus felsőbbrendűségének tanulságát levonó művészek. A tanulmány ettől függetlenül értékes munka, amely szilárd alapokat vetett az életmű további kutatásának.

Lyka Károly a „hosszú 19. század” művészetét feldolgozó monumentális sorozatának 1954-ben jelent meg a századforduló szobrászatát feldolgozó kötete. Strobl Alajos kapcsán kiemeli azt az elsősorban a női arcásain megfigyelhető tisztulási folyamatot, „jóléso elváltozást”, amelynek során a dekoratív részleteket és sallangokat fokozatosan háttérbe szorítja az egyszerűségekre való törekvés és az arc kifejezésére való koncentráció. Mindemellett úgy érzi, hogy köztéri alkotásain „Strobl... valóban őszintén, száz százalékgig adta önmagát. Bátran állíthatjuk, hogy tökéletesen együtt érzett munka közben a művel, amelyet mintázó keze éppen alakított. Hévvvel, tűzzel folyt a munkája, mindig maradéktalanul beléje sajtolta egész erélyét, mert életének nagy szenvedélye volt a mintázás. Nemcsak akkor, ha megbízásból kellett valamely feladatot megoldania, hanem éppúgy, amikor maga eszelt ki valamit, aminek megalkotását benső szükségletnek érezte.”²¹ Lyka mutatott rá először arra, hogy milyen fontos szerepet játszik Strobl művészetében a játék, hiszen nem csak sok alkotásának dekorativitása, de magának az Epreskertnek az elvarázsolt kastély jellegét kölcsönző megjelenése is a Mester játékoságának köszönhető.

Szűk másfél évtizeddel Szuchy kismonográfiája után látott napvilágot Henszlmann Lilla hasonló jellegű, immár jelentős fényképanyagot is tartalmazó feldolgozása, 1955-ben. Értékelése során érezhetően küzdött azzal, hogy a századforduló egyik vezető hivatalos művészt megóvja a megrendelői igények közvetlen kiszolgálásának vádjától. Miután az előző korszak uralkodó osztályának művészeti ízlését az osztályharcos felfogás szellemében szükségesnek érezte elutasítani, úgy vélekedett (kevésbé meggyőzően), hogy Strobl nem ezeket, hanem saját belső meggyőződését követte, amikor az akkori uralkodó törekvéseket illusztráló legjobb munkáit készítette. Ahogy fogalmazott, Strobl Alajost „nem a hivatalos igények,

hanem becsületessége és humanizmusa vezették legjobb művészi elképzeléseinek megvalósításakor. Éppen ezért műveinek a renaissance-tól megihletett szépsége, érzelmi gazdagsága, formai harmóniája, melyekkel kora valóságát emberhez méltóvá akarta varázsolni, nem azonos indítékú az uralkodó osztály neorenaissance felfogásával, a naturalista természetlátással vegyes idealizálással. Strobl java műveiben szemben állt ezekkel a hamis művészeti nézetekkel.”²² A szerző tehát az életmű egyenetlenségei mögött sejte(te)tt eltérő szellemi háttérre is hivatkozva olyan teoretikai kötéltáncot folytatott, melynek célja hősének az aktuális kánon számára való elfogadhatóvá tétele volt.

Henszlmann művének szakmai fogadtatása – a recenzor Genthon István írása alapján – meglehetően hűvös volt. Genthon a könyv bemutatása mellett egy rendkívül fontos dologra, Strobl egyik korai alkotásának korszakos jelentőségére is felhívta a figyelmet: 1878-as terrakotta önarcképe „mindent, ami a XIX. század magyar szobrászatában előtte történt – ami a kvalitást illeti – egy csapásra elhalványított.” Mindemellett kihangsúlyozta és egykorú, konkrét alkotások elemző párba állításával (Anyánk – Arany-élmű, 1893) is illusztrálta az életművön belüli, azonos időszakban is jelentkező komoly egyenetlenségeket.²³

Genthon némiképpen árnyaltabban fogalmazott Stroblal kapcsolatban 1964-ben, a Magyar művészet történetét feldolgozó kézikönyv második kötetében. Vélekedéséből az emlékműszobrászat kapcsán kicseng Fülep említett, sarkos megnyilvánulásainak hatása, ugyanakkor mentegeti is Stroblot azzal, hogy a művész nem egyszer érezte ugyan, hogy rossz irányban halad (*vajon minek alapján gondolta így? – K.L.*), de korának gyermekeként nem tudta kivonni magát mesterének, Zumbuschnak, továbbá Viktor Tilgnernek hatása alól. A korábnál valamivel pozitívabb színezetben látatja az Arany-szobrot, ugyanakkor igen negatívan nyilvánul meg a Mátyás-kút és a Kossuth-mauzóleum szobordíszek kapcsán. Előbbit élőkép szerűen, elrendezett, panoptikumra emlékeztető csoportnak aposztrofálja. Mindemellett Strobl nagy erényének tartja, hogy „élete két utolsó évtizedében vissza tudott térni indulásához és őszinte, gazdag késői termést takarított be.”²⁴

Három évvel később egy tanulmányában Zádor Anna arra hívta fel a figyelmet, hogy Strobl művészete – bár kiemelkedő tehetségű alkotó volt – „nagyon

²¹ LYKA K. 1954. 21. és 23. pp.

²² HENSZLMANN L. 1955. 7. p.

²³ GENTHON I. 1956.

²⁴ GENTHON I. 1964. 272. és 273. pp.

sok külsődleges, nem szobrászi jegyet mutat”. Utalt a Máttyás-kút „széteső jelenetezésére” és az „emlékműszobrok hamis idealizálására, fáradt pátoszára” is, mint az akadémizmus kiküszöbölni nem sikerült veszélyeire.²⁵

A négykötetes, 1968-ban kiadott Művészeti lexikon Strobl Alajosról szóló szócikkét monográfiája, Henszlmann Lilla írta. Talán legfontosabb megállapítása, mely szerint Strobl „művészete érzékenyen reagált a gyorsan változó nyugati stílusáramlatokra”²⁶ – Szuchy értékelését is felidézti, ugyanakkor bővebb kifejtést igényelt volna, mert ilyen sommás kijelentésként kevésbé tűnik relevánsnak. A Fülep Lajos által készített, nyilván Henszlmanntól is ismert ominózus interjúból éppen az tükröződik, hogy Rodin újításainak lényegét Strobl nem tudta, vagy nem akarta megérteni. Utolsó életrajzi szakaszában készített, komoly előrelépésről tanúskodó portréinak egyszerűsége és elmélyültségükből fakadó kifejező ereje nem adekvát a kor szobrászatának mainstream törekvéseivel, bár valószínűnek tűnik, hogy a belső fejlődés mellett jelentős külső impulzusokat is tükröz.

A Dercsényi Dezső – Zádor Anna szerzőpáros nevével fémjelzett Kis magyar művészettörténet (1980) Szana kilenc évtizeddel korábbi tanulmányához hasonlóan szintén Zalával veti össze Strobl Alajos művészetét, azonban ezúttal az utóbbi értékelése egyértelműen pozitívabb. Kettejük közül őt tartja sokkal magával ragadóbb egyéniségnek, akinek művei az őszinteség és a meggyőzés révén hitelesebbek. Ennek köszönhető, hogy „tőle sokszor azt is elfogadjuk, amit másnál kifogásolnánk.”²⁷ Olyan fontos vonásnak tartja tehát az őszinteséget és az ezzel alátámasztott plasztikai érvelést, ami felülírja a Strobl művészete iránt támasztható szemléletbeli kifogásokat.

A hétkötetesre tervezett, a hazai művészet történetét feldolgozó kézikönyvnek az 1890-1919 közötti periódust feldolgozó, 1981-ben kiadott kötetében Strobl Alajosról az érezhetően Fülep és Bölöni platformján álló Németh Lajos fogalmazott meg igencsak sarkos véleményt. Mint írta, „a 19. sz. végén... már intellektuális és szellemi bázis is kellett volna ahhoz, hogy az eredendő tehetség ne fulladjon az akadémizmus rutinjába, hanem áttörjön a konvenciókon a korról adekvát művészi problémák irányába. Stróbl a mintázófájával mindent meg tudott csinálni, de hogy valójában saját korának mik az igazán nagy emberi és művészi kéré-

dései – arról fogalma sem volt.” ... Ismert alkotásaiban „megcsillant Stróbl kiváló mintázó készsége, de megmutatkozott az is, hogy hiányzott belőle a valódi monumentális érzék – és nem sikerült megtalálnia a helyes arányt a naturalisztikus részletezés, a kompozicionális oldottság és a plasztikus formaalakítás között.”²⁸ Németh kemény megállapításainak többségével nem lenne sok értelme vitatkozni, legfeljebb annyit lehet hozzátenni, hogy sem túlzott szimpátiával, sem különösebb empátiával nem viseltetett Strobl, illetve korának művészete – s különösen nem hivatalos művészete – iránt. Különösen kitűnik ez abból, hogy szerinte elsősorban a hiányzó „intellektuális és szellemi bázis” hiánya miatt nem tudott a művész túllépni az akadémizmuson, és nem vetődött fel benne, hogy a korszak egyik legtöbb megbízását elnyerő művészt esetleg más megfontolások, illetve mozgatórugók is hajthatják. Vagyis az akadémizmus mellett kitartó művészek nem rendelkeztek kellő szellemi és intellektuális potenciállal ahhoz, hogy felvegyék a versenyt a kor társadalmi és művészeti problémáit felvető és megértő legjobbakkal. A művészet fejlődését az intellektusra, a linearitásra és a formaproblémákra alapozó felfogást napjainkban ennél árnyaltabban látjuk.

Több szempontból Németh Lajosnak a korszakkal kapcsolatos negatív felhangokat sem nélkülöző szemléletét követte Wehner Tibor 1986-ban kiadott, a hazai köztéri szobrászat témakörét átfogóan tárgyaló, alapvető kötete. Bevezetőjében kihangsúlyozza azt a fontos szempontot, hogy e műfajban „a megbízók, a megrendelők és a művészek együttműködése teremtheti csak meg a gazdasági lehetőségek és a művészi szándékok valóra váltásának egyensúlyát. ... Ugyancsak fontos elem a megrendelők művészi elképzeléseket befolyásoló szerepe, „alkotói részvételi igénye”...” A historizmus korának monumentális plasztikáját és ezen belül Strobl művészetét röviden így jellemzi: „a kor művészetpolitikája az ezeréves Magyarország öntömjénezésének, a hősi magyar múlt megidézésének eszközeként használta fel a monumentális szobrászatot. ... A monumentumokat a korábbi stíluskorszakok, a barokk és a klasszicizmus jegyei jellemezték, de e jegyek már elvesztették eredeti tartalmukat, jobbra csak a reprezentáció, a propagandisztikus szándék, az üres fennkölttség éltette a pusztá formává silányult műveket. ... Stróbl Alajos teatrális hangvételű kútszoboregyüttessel idézte fel Máttyás király alakját a budai

²⁵ ZÁDOR A. 1967. 4. p.

²⁶ HENSZLMANN L. 1968, 365. p.

²⁷ DERCSÉNYI D. - ZÁDOR A. 1980. 366. p.

²⁸ NÉMETH L. 1981. 210. p.

várpalotában, s a Halászbástya kulisszái közé telepített, túldíszített, zsúfolt kompozícióval emlékezett meg Szent Istvánról.”²⁹

Az 1990-es rendszerváltás idején, majd azt követően a historizmus korának kutatása egy sok szempontból új történelmi periódus szellemi gyökereinek keresése kapcsán került az előtérbe. A korszak művészeti életének különböző aspektusairól az MTA Művészettörténeti Kutatóintézete 1993-ban önálló kötetet jelentetett meg,³⁰ amelyben a szobrászati műfajok hierarchiájának alakulását az a Nagy Ildikó vette alapos és értő elemzés alá, akinek hasonló témában már 1990-ben napvilágot látott egy fontos összefoglalása. E korábbi írásában a Stroblról megfogalmazott véleménye gyakorlatilag polemizált Németh Lajoséval: „A tér iránti érzéke a nagy barokk művészekével volt rokon, amennyiben valódi térszervező képesség élt benne. A szobor az ő (S. A.) számára nemcsak a térnek és a tömegnek a kapcsolata, hanem valóságos időbeli élmény is, amelyben a szemlélő egy folyamat során fokozatosan jut el az összképig. A korszak magyar ízlésvilágának ez azonban már túl sok volt.” Nagy Ildikó úgy vélte, Strobl ösztönös, inkább improvizáló alkat volt, aki nagyszerű portréit laza és gyors könnyedséggel mintázta, míg monumentális kompozícióival sokat kínlódott. „Kora akadémikus művészetét kitűnően ismerte, a modernektől azonban elzárkózott, bár türelmesebb és megértőbb volt, mint Zala. Művészi „hitvallása” – ahogy ezt Fülep Lajos számon kérte tőle – a „modern eszmék antik alapon”, nagyjából azonos a fából vaskarikával, de hát tőle aztán igazán távol állt a teoretizálás.”³¹

Az említett, 1993-as tanulmánykötetben a historizmus emlékműszobrászatát általánosan Kovalovszky Márta dolgozta fel. Érzékeny szemmel, találóan jellemezte Strobl Alajos művészetét, értékelésénél objektív megközelítéssel elemezve az egyes monumentumok létrejöttében szerepet játszó különböző tényezőket. Kihangsúlyozta, hogy Strobl „a bécsi akadémián Zumbusch növendékeként tanult..., akinél valami olyasmit kapott – a mesterség, a technika fogásain túl –, ami monumentalitás iránti érzékét, nagyvonalú alakításmódját kifejlesztette és egy modernebb történelemábrázolás szolgálatára alkalmassá tette. A mester és tanítványa számára már véglegesen széjjelvált a jelen és a múlt, a mindennapok és a história síkja, és a történelmi alakokat, eseményeket, eszményeket kí-

vülállóként jelenítették meg... Strobl... – legjobb műveiben – az előírásos „perfektséget”, az akadémikus szabályokat életmeleggel, eleven részletekkel tudta feloldani.”³² Kovalovszky tehát éppen olyan vonásokat tulajdonít Strobl erényeül (monumentalitás iránti érzék, modernebb történelemábrázolás), amelyek kapcsán korábban több alkalommal is elmarasztaló véleményeket írtak róla.

Végezetül érdemes itt idézni az Osztrák életrajzi lexikon és életrajzi dokumentáció 2010-es kiadását. Strobl Alajos kapcsán a két sarkalatos, de erősen csúsztatott megállapítása közül az első, hogy a Perszeusz c. szobrának 1878/79-es első változata révén Strobl (*aki ekkor még akadémiai hallgató! – K. L.*) egy csapásra a magyar kései historizmus vezető mesterévé vált. A második szerint a szobrász az 1900 utáni modern nyugati művészeti ideálokkal problémamentesen képes volt lépést tartani.³³ Bár a Stroblra vonatkozó magyar források jelentős részét felsorolja, e két kijelentésével aligha tudunk egyetérteni, ugyanakkor jól illusztrálja egy bármely művészről összeállított vázlatos szócikk felszínességét és torzító hatását.

A sor még bizonyára folytatható lenne, azonban a fenti vázlatos áttekintés is elegendő ahhoz, hogy kirajzolódjanak Strobl Alajos recepciótörténetének hangsúlyos összetevői. Egy-egy markáns véleményből – mint láttuk – több esetben olyan vonulat indult ki, melynek hangsúlyos elemei visszatérően visszhangzanak az egyes megnyilvánulásokban. E vonulatok írásainak szerzői valamilyen szempontból mindig azonos talajon állnak, ezek lehetnek világnézeti, politikai, vagy más érdekezésségi aspektusok, olykor pedig egyszerűen a tekintélyelv érvényesülése mutatkozik meg. Fontos a különböző értékelések magával a művésszel vagy akár a korszakkal kapcsolatos szubjektív felhangjainak felismerése és kiszűrése, mert a látott példák alapján ezek képesek akár pozitív, akár negatív irányban torzítani a kialakított képet. Látnunk kell, hogy egy-egy alkotó, esetünkben Strobl Alajos művészetének értékelése mögött nem egyszer társadalomkritikai megfontolások is húzódnak, márpedig egy célt tévesztettnek tartott korszak (ahogyan a historizmus korára sokan tekintettek) propagandaművészetéről – illetve -művészeről – önellentmondás lenne túlzottan pozitív megnyilvánulásokkal élni. Ezek alapján nyilvánvalóvá válik, hogy az

²⁹ WEHNER T. 1986. 19. és 20. pp.

³⁰ ZÁDOR A. 1993.

³¹ NAGY I. 1990. 17. és 18. pp.

³² KOVALOVSZKY M. 1993. 90. p.

³³ <http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes> (a szócikk szerzője: W. Krause, letöltés: 2018. november 28.)

egy-egy véleményeket, értékeléseket csak akkor kezelhetjük a maguk helyén, ha nem csupán a „mit mond?” kérdést tesszük fel vele kapcsolatban, hanem egyszerűen arra is megpróbálunk választ adni, hogy „miért mondja?”

Az egyes pályatársak rendre szubjektív szempontok alapján nyilvánultak meg a kor egyik kétségkívül tekintélyes, vezető művészeről. Tóth Istvánt Stroblnak a Zumbusch által inspirált segítő gesztusa segítette elindulni a szobrászi pályán, amiért hálás szívvel emlékezett rá vissza. A Stroblnál korábban tanítványának jelentkező Telcs Edét utólag is mélyen bántotta az antiszemita háttérűnek érzett elutasító gesztus, míg Róna József a szakmailag már nem fölötte állónak látott, de a jelentősebb társadalmi beágyazottságából fakadó erőfölényét kihasználva a megbízásokat előre rendre megszerző művészetszektárat illetve keserűen negatív jelzőkkel. Ligeti nem túl pozitív véleménye mögött elképzelhető módon az Anonymus-szoborhoz kapcsolódó afférjukat kell látni. Voltaképpen tehát egyikük megnyilvánulása sem tartozik Strobl művészetének szorosan vett recepciójához, s itt csupán abból a szempontból érdekesek számunkra, hogy mindegyik vélemény esetében jól kitapintható annak háttere is. A szobrászok közül csupán a Nyugatban megjelent nekrológ írója, Beck Ö. Fülöp írt valóban szakmai értékelést a Mesterről, az aktuális műfaj elvárásainak megfelelően.

A polgári radikális alapokon álló művészetkritikai értékelések Fülöp Lajostól kezdődően Bölöni Györgyön, Genthon Istvánon, Németh Lajoson keresztül egészen Wehner Tiborig erősen hasonló szempontokat fogalmaznak meg. A jellegénél fogva ide illeszkedne Kormos Marcell Strobl Alajosról alkotott, kevéssé emelkedett hangvételű véleménye is, megnyilvánulásában azonban az említettektől eltérően inkább a szélesebb szakmai tájékozottsággal nem bíró újságíró szinte blaszfémikusnak mondhatóan erőteljes gesztusát láthatjuk. A többiek jól felkészült szakemberek, akik egy olyan iskolát képviselnek, amely a művészet szabadsága nevében a mainstream-hez való kapcsolódás hiányát kéri számon a historizmus művészeitől, anélkül azonban, hogy a korszak gesztusainak mozgatórugóit objektív módon láttatni és értékelni törekedne.

Fülöp, Kormos és Bölöni véleményével számos további kortárs sajtó-megnyilvánulást lehetne szembe-

állítani Stroblnál tett műterem-látogatások vagy szoborpályázatok, illetve avatóünnepségek kapcsán, de ezek között elvétve található a recepció szempontjából relevánsnak mondható vélemény.

Bizonyos mértékig az is érthető, hogy Strobl két eddigi monográfiájának, Szuchy Tibornak és Henszlmann Lillának nem sikerült minden elfogultság nélkül kezelni dolgozata tárgyát. Ők olyanakká láttatják a művészt, aki ismerte és értette korának új művészeti trendjeit, de azokat teljes tudatossággal utasította el, illetve annyit alkalmazott belőlük, amennyit saját elveivel és törekvéseivel összeegyeztethetőnek érzett. Nem állt zsigerből szemben a mainstreammel, sőt, még képes is volt annak alapján megújítani művészetét, mintegy (ki nem mondottan) integrálva annak előremutató eredményeit. Érdekes és jellemző is, hogy amíg Gombosi György szerint Strobl késői arcásainak átszellemültsége, tömörebb formavilága, statikusabb jellege a művész – a modern művészet törekvéseitől független – belső fejlődésének eredménye, Henszlmann ugyanígy függetleníti a szobrász esztétikai igényességéből fakadó reneszánsz ízlésvilágát a kor uralkodó osztályának idealizáló neoreneszánsz felfogásától. Mindkettőjük vélekedése saját szemszögüket tükrözi, azonban ilyen jellegű, komoly teoretikus megfontolásokat igénylő, ugyanakkor a külső hatásoktól nagyrészt független szubjektív művészi fejlődés Strobl Alajos személyiségképébe kevéssé illik bele.

Természetesen nem vitatható, hogy a recepciótörténet fenti elemei is igen jelentős mértékben hozzájárultak Strobl Alajos művészetének sok szempontú értékeléséhez, esetükben csupán azokra a felhangokra igyekeztem felhívni a figyelmet, melyek a kialakult képben diszsonánsnak tündek. E képhez számos további kiváló szakember tette hozzá tárgyilagos megfigyeléseit, a talán legkorábbi méltatótól, Szana Tamástól kezdve az egyik idézett nekrológot jegyző Ybl Ervinen keresztül Gerő Ödönig, Lyka Károlyig, Zádor Annáig. Ki kell emelni, hogy az ezredfordulót megelőző évtized szerzői a korábbiaknál szemléletileg kissé árnyaltabb képet vázolnak fel – megadva egyben az azóta eltelt időszak értékeléseinek alaphangját –, amiben nyilvánvaló szerepet játszott a historizmus jellegének és jelentőségének talán nem is deklarált, de érezhető átértékelése is. Nagy Ildikó és Kovalovszky Márta több empátiával, egyes vonatkozások tekinteté-

ben pedig fordított előjellel tekint a korszakra és annak plasztikai megnyilvánulásaira, tovább gazdagítva ezáltal a Stroblról kialakított képünket is.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy Strobl Alajos megítélését egy objektív tényező is komoly mértékben bonyolította. Kevésbé vitatható, hogy a tehetséges és ambiciózus fiatal művész pályájának első két évtizedében (a bécsi Akadémiáról való 1881-es hazatérését követően) elévülhetetlen szerepet játszott a hazai szobrászat kibontakozásában, népszerűsítésében, és európai nivóra emelésében, pontosan érzékelve a Kiegyezést követő évtizedek igényeit, aminek során a három vezető mester egyikeként tartották számon. Ezzel szemben, nagyjából a millenniumi ünnepek után, a századfordulótól olyan jelentős változások kezdődtek, amelyekhez az előző korszakban indult művészek egyikének sem sikerült – nem is sikerülhetett – teljes mértékben alkalmazkodni. A korábban több szempontból arisztokratikusnak tűnő művészeti szcéna horizontálisan lassan tágulni és ezzel párhuzamosan demokratizálódni kezdett, a továbblépés irányát a konzervatív akadémiák helyett mind inkább a kiszélesedő művészi-szellemi diskurzus határozta meg. A köztéri szobrászat ugyanakkor mind érezhetőbben a politikai és ideológiai reprezentáció eszközévé, sőt, bizonyos mértékig foglyává is vált, olyan területté, amire az említett diskurzus nem lehetett hatással. A Strobl által képviselt művészfejedelmi attitűd ideje lejárt, és a 20. században már egyre inkább antagonisztikusan hatott. Az általa fáradtságosan kialakított, sokak által megcsodált, letűnt korok (részben eredeti, részben másolt) emlékeivel dekorált epreskert műterem-birodalmat a friss áramlatokra szenzibilis fiatal kritikusok immár paródiának tekintették. A legnehezebb azonban azt lehetett számára feldolgozni, hogy a szobrászati szféra kormányrúdjá kikerült az ő, vagyis a hivatalos megrendelésekkel elhalmozott, nagytekintélyű főiskolai professzor, a szobrászati mesteriskola megalapítója kezéből, és az új törekvések szellemi háttere mind nehezebben érthetőnek tűnhetett számára. Úgy tűnik, ennek az egyébként jól dokumentált folyamatnak a Strobl-recepció alakulásában játszott szerepe mindaddig a szükségesnél lényegesen kevesebb figyelmet kapott.

Az idézett vélemények sora nem kizárólag Strobl Alajosról szól, hanem megfogalmazzuk korának *valamelyik* hangsúlyos szellemi-világnézeti áramlatát,

illetve kultúrtörténeti álláspontját is illusztrálja. A recepciótörténet a kultúrtörténetnek olyan integráns része, amely egyik oldalról felvázolja azt a szakmai polémia alapuló folyamatot, melynek során valamely művész alkotásainak mai árnyalt értelmezése és interpretációja kialakult, másik oldalról pedig azt illusztrálja, hogy egy konkrét jelenségről hogyan változik, alakul a társadalom mértékadó szellemi képviselőinek értékelése. Ebből az következik, hogy egy-egy művészről ma megfogalmazott álláspontunk egy mozzanat csupán, ami jó esetben beépülhet a recepciótörténet minden bizonnyal folytatódó, tovább alakuló ívébe.

Irodalom

- ÁCS Pál 2007. Belső tárlat. Tóth István, a küzdelem szobrásza. Pomáz
- BECK Ö. Fülöp 1927. Liptóújvári Stróbl Alajos (1856-1926). In: Nyugat 1927/1.
- BÖLÖNI György 1913. Két óra az Eprekertben, ha Stróbl Alajos magyaráz. In: Világ 1913. május 29.
- DERCSÉNYI Dezső - ZÁDOR Anna 1980. Kis magyar művészettörténet. Budapest
- FÜLEP Lajos 1905. Látogatás a műteremben Stróbl Alajosnál. In: Modern Művészet 1905/12.
- FÜLEP Lajos 1918. Magyar szobrászat. In: Nyugat 1918. május 16.
- GENTHON István 1956. Recenzió Henszlmann Lilla: Stróbl Alajos c. könyvéről. In: Művészettörténeti Értesítő 1956, 228-229. pp.
- GENTHON István 1964. A millennium után. S.A. In: Magyar művészet 1800-1945. Szerk. Zádor Anna (III. kiadás) Budapest. 272-273. pp.
- GERŐ Ödön 1939. Művészetről, művészekről. Stróbl Alajos. Budapest
- GOMBOSI György 1935. Stróbl Alajos. In: Éber László (szerk.): Művészeti lexikon, II. kiadás, Budapest, 479. p.
- HENSZLMANN Lilla 1955. Stróbl Alajos. Budapest
- HENSZLMANN Lilla 1968. Stróbl Alajos. In: Művészeti lexikon IV. Budapest. 364-365. pp.
- KORMOS Marcell 1906. A másodszer is meddő Munkácsy-szoborpályázatról. In: Vállalkozók Lapja 1906. október 24.
- KOVALOVSKY Márta 1993. „Bronzba öntött halhatatlan.” A historizmus emlékműszobrászata. In: Zádor A. 1993.
- LYKA Károly 1954. Szobrászatunk a századfordulón. Budapest (II. kiadás, 1983.)
- MAZÁNYI Judit 2005. Ligeti Miklós szobrászművész életműve. Doktori disszertáció, ELTE BTK Művészettört. Dokt. Isk, kézirat (<http://doktori.btk.elte.hu/art/mazanyi/diss.pdf>, letöltve: 2019. április 17.), 145. p.
- NAGY Ildikó 1990. Társadalom és művészet: a historizmus szobrászai. In: Művészettörténeti Értesítő 1990/1-2.
- NÉMETH Lajos 1981. Stróbl Alajos. In: Magyar Művészet 1890-1919. Szerk. Németh Lajos. Budapest. 209-211. pp.
- PASTEINER Gyula 1883. A magyar szobrászat. In: Budapesti Szemle 34. 366-371. pp.
- RÓNA József 1929. Egy magyar művész élete II. Budapest
- SZANA Tamás 1888. Stróbl Alajos és Karcsay Lajos. Magyar művészek 7. füzet. Budapest
- SZANA Tamás 1890. A magyar művészet századunkban. Budapest
- SZANA Tamás 1901. Száz év a magyar művészet történetéből. Budapest
- SZUCHY Tibor 1941. Liptóújvári Stróbl Alajos 1856-1926. Budapest
- TELCS Ede 2011. Éltem és művész voltam. Telcs Ede visszaemlékezései és útinaplói (*előbbieket 1947-ben fejezte be*), Baja

VÚ

Vasárnapi Újság

WEHNER Tibor 1986. Köztéri szobraink. Budapest

YBL Ervin 1927. Stróbl Alajos 1856-1926. In: A Szi-
nyei Társaság Értesítője 1927/3.

ZÁDOR Anna 1967. Az újkori magyar művészet pe-
riodizációjának problémái. In: Művészettörténeti Ér-
tesítő 1967/1.

ZÁDOR Anna 1993. A historizmus művészete
Magyarországon. Szerk. Zádor Anna. Budapest

Reception History of Alajos Strobl's Art

Alajos Strobl (1856-1926) of Liptóújvár was one of the most significant sculptors of Hungary in the turn of 19th and Alajos Strobl (1856-1926) of Liptóújvár was one of the most significant sculptors of Hungary in the turn of 19th and 20th centuries. He was also one of the first Hungarian sculptors - together with János Fadrusz and György Zala - to become known far away out of our borders. He was, basically, a representative of academic sculpture, he was able to reflect to some extent on the best sculptures of August Rodin, Aristide Maillol and Adolf von Hildebrand, who defined European sculpture at the end of the century, and to some extent on the burgeoning avant-garde. However, his art was primarily identified with public memorials, which had to be more closely tailored to the expectations, usually shallow tastes, and vacant forms of the era, of the commissioners and principals, and committees. An important factor in the development of his reception, besides the portraits, was this line, which played the most prominent role in his art. We must consider that opinions and evaluations about his art are also have to be evaluated in the context of the age, that is to say, they are sometimes of a smaller or larger degree of objectivity.

It is unquestionable that during the first two decades of his career as a talented and ambitious young artist (after his return from the Vienna Academy in 1881) he played an unquestionable role in the development, popularization and elevation of domestic sculpture to European standards, noticing the requirements of the decades after the (political) Consolidation with Austria (1867). In contrast, around the Millennial Celebrations, i.e. around the turn of the century, significant changes began, to which none of the artists who had begun in the previous period could fully adapt. The artistic scene, which previously appeared to be aristocratic in many respects, began to expand slowly and democratize in parallel, and the direction of progress was increasingly determined by the expanding artistic-intellectual discourse rather than conservative academies. At the same time, public sculpture has increasingly become a means of political

and ideological representation, and even, to a certain extent, a prisoner, an area beyond the scope of this discourse.

The attitude of the artist-prince, represented by Strobl, has expired and has been increasingly antagonistic since the early 20th century. His 'studio empire' in Epreskert, laboriously designed by many and admired by many, (partly original, partly copied), is now seen as a parody by young critics who are sensitive to fresh currents. However, the hardest part for him was to get the sculpture sphere out of his hands, the stately-acclaimed college professor, the founder of the master sculpture school. He found the intellectual background of the new artistic endeavours all the more difficult to understand. The role of this otherwise well-documented process in the development of the Strobl reception seems to have received less attention than necessary to date.

The series of opinions quoted is not only about Alajos Strobl, but also illustrates the author's vital spiritual-worldview streams and cultural-historical views. Reception history is an integral part of cultural history that outlines, on the one hand, the process of professional polemics in which contemporary artistic explanation and interpretation of an artist's work has evolved, on the other hand, illustrates how the rating of intellectually influential critics has changed. It follows that our position about an artist today is only a moment, which may well be embedded in the seemingly continuing, evolving arc of reception history.

Translated by Veronika Nagy

II. Gyűjtemények

A Balatoni Múzeum		könyvtárának		szakleltára.			
Sorszám	A beszerzés ideje	Okmányszám	T á r g y	Darab	Érték		Jegyzet
					K.	f.	
235	1868 dec 31.		Szava Tamás: Petőfiné Steudrey Zsuzsanna élet- rajza.	1	4.	-	
236	"		Hispelutty Sándor minden munkái. (1848)	1	8.	-	
237	"		Hispelutty Pál minden munkái. (1843)	1	8.	-	
238	"		Bereményi Dániel Özves munkái. (1842)	1	6.	-	
239	"		Erőnyolcsorú négyven nyolc, a magyar pedagógusok képe- ben. (Dírlökés)	1	20	-	
240	"		Schedl (Toldy) Ferenc, A Magyar Könyvtár elnökök Hármán Fanny és Csokonay és Hispelutty munkái. 1843-46	4	10	-	
241	"		Csárván József: Székelyi nyelv-lapok. Dírlökés. Pest. 1853.	1	4	-	
242	"		Laky Demeter: Pharsaliaja	1	1.	-	
243	"		Vas Gereben: Nagy időt, nagy emberet. Pest. 1856. 2 kötet. egybe kötve	1	3	-	
244	"		Hispelutty Sándor: Paldog szerelme Pest. 1833.	1	1	-	

Bekő Tamás

A Balatoni Múzeum lepkegyűjteménye¹

Az 1898-ban alapított keszthelyi Balatoni Múzeum természettudományi osztálya egykor páratlan értékű lepkegyűjteménnyel büszkélkedhetett. Az első lepkés tárló még a századforduló után a fővárosból érkezett Keszthelyre, a másik anyag – Kapelláró Gottlieb helybéli órásmester magángyűjteménye – 1940-ben került az intézmény birtokába. Sajnos mindkét kollekciónak elkallódott a háborút követő zűrzavaros időkben, a fennmaradt dokumentumok azonban arra sarkallnak, hogy történetüket megőrökítsük az utókor számára.

Lepkegyűjtemény(ek) adományból

A múzeum lepkegyűjteményét báró Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter alapozta meg, aki 1902 augusztusában 875 darabból álló kollekciónak adományozott a Balatoni Múzeum Egyesületnek.² Mivel a keszthelyi lokálpatrióta kör kifejezett szándéka volt, hogy a Balaton-vidék muzeális értékű tárgyai mellett a környék természeti értékeit is összegyűjtsék, a városban kitüntetett figyelemmel és örömmel fogadták a zalai származású miniszter ajándékát. Az anyag idővel tovább bővült, és a szorgos gyűjtőmunka eredményeként a természettudományi tár lepke- és rovar-tárlóit 1909 nyarán már kiállítás keretében is láthatta a közönség.³

A lepkegyűjtemény kurátorságát az egyesület egyik lelkes tagja, az olasz-osztrák származású Kapelláró Gottlieb vállalta magára.⁴ (1. kép) Kapelláró lelkiismeretesen, nagy elhivatottsággal és szakértelemmel bábáskodott a múzeum preparátumai felett. Javaslatára 1912-ben szénkénevező ládát vásároltak, 1917-ben pedig, amikor 213 lepke kiseleztezésére ke-

rült sor, a hiányt a saját gyűjtéséből származó helyi anyaggal pótolta. Mindeközben saját gyűjteményét gyarapítva, tudományos igényességgel kutatta Keszthely és környékének nagylepkefaunáját. 1920-21-ben Csák Árpád régész és muzeológus javaslatára tollat fogott, és korábbi feljegyzései és tapasztalatai alapján megírta a környék nagylepke faunisztikai alapvetését, amit „Keszthelyvidék Nagylepkéi” címmel a Balatoni Múzeumnak ajánlott fel.⁵ (2. kép) Noha Kapelláró élete végéig megmaradt műkedvelő gyűjtőnek, felsőbb kormányzati körökben is respektálták a munkáját. Első ízben 1923-ban, amikor a Balatoni Múzeum lepkegyűjteményének lelkiismeretes gondozásáért és gyarapításáért kultuszminiszteri dicséretben részesült. Az elismerés tárgyiasított formáját, Abafi-Aigner Lajos „Magyarország lepkéi” című könyvét, dr. Czákó Elemér miniszteri tanácsos levelének kíséretében adták át a díjazottnak. Szintén figyelemre méltóak Entz Géza biológus gondolatai, aki a „Balaton és környéke részletes kalauza” című, 1934-ben kiadott útikönyvben így méltatta a keszthelyi lepkész érdemeit: „Részletes faunakatalógusunk a B.[alaton] környékéről nincs a víz kivételével. Csak Capellaro Gottlieb, a derék keszthelyi órásmester gyűjtötte össze Keszthely vidékének lepkéit; ezek a Balatoni Múzeumban, a keszthelyi prem.[ontrei] főgimnáziumban és saját gyűjteményében több mint 600 fajjal vannak képviselve. Ugyancsak ő a vidék fémdarazsait is gyűjti, és a szakemberek az ő gyűjtéséből eredő fajok leírásával vitték bele a világ szakirodalmába is Keszthely és vidéke nevét.”⁶

A múzeum gazdag anyagát 1928 után a korábbi bérházakból az új kultúrpalotába szállították, ahol

¹ A Balatoni Múzeum blogjában 2018. április 21-én közzétett írás bővített és jegyzetekkel kiegészített változata. https://balatonimuzeum120.blog.hu/2018/04/21/a_balatoni_muzeum_lepkegyujtemenye

² BUDAPESTI K. 1902. 4. p.

³ SÁGI K. 1969. 18. p.

⁴ BEKŐ T. 2018. 10. p.,

⁵ HKK DARNAY-DÖRNYAY B. 347-350/1966.

⁶ DÖRNYAY B. – VIGYÁZÓ J. 1934.

1937-től a természettudományi anyag öt földszinti kiállítóteremben – köztük egy külön helyiségben a vidék lepke- és bogárvilága 7 tárlóban – került bemutatásra.⁷ Kapelláró Gottlieb 1940-ben bekövetkezett halálát követően újabb nagy értékű kollekciónal gyarapodott a régió közgyűjteménye, az elhunyt rovarász féltve őrzött lepkéi a múzeum tulajdonába kerültek. Dornay Béla igazgató még így hálálkodott érte 1941-ben a Balatoni Múzeum Értesítőjének hasábjain: „*Ez a csodálatos gyűjtemény sokáig meg fogja őrizni a derék keszthelyi órásmester emlékét, aki nemcsak jó ember, jó családapa és kiváló tenorista, de elismert tudós szaktekintély is volt a lepkék és a ritka fémдаразsak színpompás világában.*”⁸ Dornay – aki Kapellárót jól ismerte és vele szívélyes kapcsolatot ápolt – különösen büszke volt az intézmény lepke- és rovargyűjteményeire. 1941. április 23-án Budapesten, majd november 27-én Keszthelyen tartott előadásában is kiemelte, és a hallgatóság figyelmébe ajánlotta a Balatoni Múzeum rovartermét és a Kapelláró-féle lepkéket felvonultató tárlatot.⁹

A gyűjtemény felépítése, ritkaságai

Ahogy az előzőekben már említettük, a Balatoni Múzeum lepkegyűjteményét két különböző helyszínről és időpontból származó kollekciónak alkotta. Mivel az intézmény lepkeanyaga időközben elpusztult, azok összetételéről csak Kapelláró Gottlieb faunakatalógusa és Dornay Béla 1941. február 15-én készített fényképe nyújt némi fogódzót. Ez utóbbi forrás a múzeum rovartermének lepkés fali tárlóját és Kapelláró egyik asztalszekrényét ábrázolja. (2. kép)¹⁰

A felvételen látható függő tárló anyaga csak töredékét képezi az eredetileg 875 lepkéből álló 1902-es kollekciónak. A gyűjteményben 348 felcédulázott nagylepke (Macrolepidoptera) került elhelyezésre, a családonként rendezett fajok sorrendje nagy vonalakban Abafi-Aigner Lajos: „Magyarország lepkéi” című könyvének taxonómiáját követi.¹¹ A törzsanyag lelőhelye ismeretlen, ellenben jól megfigyelhető, hogy valamennyi faj a palearktikus régió (Eurázsia) faunájából származik. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a gyűjteményt évtizedeken keresztül Kapelláró Gottlieb gondozta, és annak megrongálódott példányait a saját gyűjtéséből származó lepkékkel pótolta. A preparátu-

mok zöme tehát az idők során kicserélődött, a képen viszont több olyan Kárpát-medencei faunaelem is feltűnik, amely a mai Magyarország területén már nem fordul elő. Mivel Kapelláró kizárólag Keszthelyen és környékén gyűjtött, ezek a fajok – mint az alpesi apolló-lepke (Parnassius apolló), vagy a Mediterráneumban élő tigrislepke (Charaxes jasius) – még biztosan a régi törzsanyag részét képezték. A felvétel alapos vizsgálata további különleges darabokra hívja fel a figyelmet. Érdemes kiemelni közülük is a havasi tarkalepkét (Euphydryas cynthia), a hazánkban kihaltnak vélt közepes pávaszemet (Saturnia spini), vagy a rendkívül ritka óriás medvelepkét (Pericallia matronula), de igazi kuriózum az Abraxas pantaria nevű araszoló, amelynek egyetlen magyarországi adata Kapelláró Gottlieb nevéhez fűződik.

Sokkal szerencsésebb helyzetben vagyunk a keszthelyi órásmester egykori gyűjteményének rekonstrukciójában. Fennmaradt jegyzeteiből tudjuk, hogy 1921-ben bő hatszáz, 1936-ban pedig már hétszázon felüli nagylepke fajról számolt be Keszthely vidékéről, amiből arra következtethetünk, hogy magángyűjteményében több ezernyi preparátumot őrzött és gondozott.¹² A szakszerűen feltűzött és cédulázott lepkéit üvegfedelű asztali tárlókba helyezte, ezekből halála után öt darab került a Balatoni Múzeum birtokába. Gyűjteményét ő is az egyetlen korabeli magyar nyelvű szakirodalom, az Abafi-féle lepkékönyv alapján rendszerezte és tartotta nyilván. A Dornay fényképen megörökített vitrinben közel 200 általa gyűjtött nappali lepke (Diurna) sorakozik, köztük jó néhány Keszthely környéki ritkasággal, mint a farkasalmalepkével (Zerynthia polyxena), a hazánkban időközben eltűnt, fokozottan védett narancsszínű keneslepkével (Colias myrmidone), vagy a különleges szépségű gyászlepkével (Nymphalis antiopa).

Kapelláró Gottlieb egykori és példás muzeológiai igénnyel összeállított lepkegyűjteményét számos faunisztikai újdonság tette még értékesebbé. Különösen azok az országos viszonylatban is alacsony egyedszámú és védett fajok figyelemreméltóak, melyek nemcsak a Keszthelyi-hegység, hanem az egész Bakonyicum nagylepkefaunájára nézve is újak, mint pl. a déli boglárka (Leptotes pirithous), a gyászbagolylepke (Mormo maura), a pompás aranybagolylepke (Panchrysia deaurata), vagy a ritka fahéjbagolylepke (Amphypira cinnamomae).¹³

⁷ SÁGI K. 1969. 29. p.

⁸ BALATONI M. K. É. 1941. 3. p.

⁹ HKK DARNAY-DORNYAY B. 347-350/1966.

¹⁰ BM F. Lepkegyűjtemény a Balatoni Múzeum kiállításán.

¹¹ ABAFI-AIGNER L. 1907.

¹² ZALAI H. 2018. 10. p.

¹³ VARGA Z. 2012.

A lepkegyűjtemény pusztulása

A Balatoni Múzeum életében és gyűjteményeiben jelentős változást idéztek elő a világháborús események. 1944 nyarán Dornay Béla igazgató a természettudományi osztály anyagában fellépő Anthrenus (múzeumbogár) veszély miatt zaklatott hangvételi levélben kérte a felsőbb szervek, előbb a Közgyűjtemények Főfelügyelőségének, majd a Magyar Természettudományi Múzeum főigazgatójának a segítségét. „Mindent elkövettem, hogy a Balatoni Múzeum gyönyörű és értékes természetrajzi gyűjteményét megmentsem a molyok stb. ellen, de erőfeszítéseim mindig megtörnek a szénkéneghiányon, melyet beszerezni sehogyan sem tudok” – kesergett július 1-én dr. Pongrácz Sándornak írt levelében Dornay.¹⁴ 1944 októberében a katonai parancsnokság, majd novemberben a szolnoki hadikórház foglalta le önkényesen az épület helyiségeinek jelentős részét. 1945 tavaszán a múzeum legértékesebb, vagonokra rakott műtárgyai a zalaegerszegi vasútállomáson bombatámadás következtében megsemmisültek.¹⁵ Dornay Béla 1945. november 19-én írt jelentéséből azonban kiderül, hogy a szerencsétlenség kizárólag az intézmény néprajzi, régészeti, művelődéstörténeti és könyvtári anyagát érte, míg a Keszthelyen maradt természetrajzi osztály semmiféle veszteséget nem szenvedett. Jelentésében az igazgató nem tér ki ugyan a lepkékre, de a fennmaradt iratokból arra következtethetünk, hogy a rovarkártevők pusztításától eltekintve a kollekciónak csodával határos módon sértetlenül átvészelték a háború viszontagságait. Sajnálatos tény azonban, hogy a páratlan értékű lepkegyűjtemény mindezek ellenére is ebek harmincadjára jutott, egy része Sopronba került, míg számos példány különböző általános iskolák és illetéktelen magánszemélyek birtokába vándorolt.¹⁶

A háború után első ízben (az 1946-os rögtönzött tárlatot leszámítva) 1949. július 1-én nyílt új, nagy állandó kiállítás Keszthelyen.¹⁷ A korszerűen berendezett földszinti termekben a Balaton környékének geológiai kincsei és növényvilága, a tó halai, valamint a Kis-Balaton madárvilága került bemutatásra, a korábban egy helyiséget megtöltő entomológiai gyűjteményt pedig egy új enteriőr, a Balaton-felvidék állatvilága váltotta fel. 1952. január 6-án „Ember és rovar” témakörben új időszaki kiállítással rukkoltak elő a múzeum mun-

katársai. Annak ellenére, hogy a tárlat egyedülálló gazdagságban mutatta be az ember életével közvetlen kapcsolatban álló rovarvilágot – a kártevőket és az ellene való védekezés legfőbb irányelveit –, a lepkegyűjtemény egészére nézve kifejezetten károsnak bizonyult. Az amúgy is töredékes kollekciónak kiemeltek hatvannyolc preparátumot, amelyeket a kiállítás végén már nem tettek vissza az eredeti helyükre. A lepkék az alábbi tárlókban kerültek bemutatásra: Az erdő kártevő lepkéi (26 példány), a gyümölcsösök lepkeellenségei (16 példány), a dolgozó nép segítőtársai (3 példány), a szőlők rovarellenségei (3 példány), a kerti vetemények rovarkártevői (12 példány), a kapásnövények lepkekártevői (4 példány) és végül a sokgazdás rovarkártevők (4 példány).

Hosszú idő után először 1951-ben, Kovács Béla természetrajz-földrajz szakos gimnáziumi tanár, a múzeum külső munkatársa nyílt kellő alázattal és szakértelemmel a szebb napokat is látott entomológiai gyűjteményhez. **(4. kép)** Működése során tervbe vette az elhanyagolt rovarani anyag rendezését, és célul tűzte ki a részben elkallódott Kapellárok-féle lepkegyűjtemény visszaszerzését a múzeum számára. Kovács 1952-ben elvégezte a lepkék szénkénegezését, a következő év nyarán pedig jelentést készített a gyűjtemény leltározásáról, melyet augusztus 4-én a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztály részére is felterjesztettek. (Sajnos a leltár egyik közgyűjteményben sem maradt fenn.) Kovács Béla tervei azonban csak részben valósulhattak meg, mert a megcsonkított Kapellárok-gyűjtemény „kölcsonvett” példányai többé már nem kerültek vissza Keszthelyre.¹⁸

Lepkék utoljára az 1955. július 1-én megnyitott új állandó kiállításon szerepeltek a múzeumban. Ekkor a Balaton-vidék változatos flóráját bemutató teremben, a festett és préselt növények mellett néhány rovar- és lepkepreparátummal is találkozhattak a látogatók.¹⁹ Mindeközben a törzsanyagát vesztő lepkegyűjtemény maradéka a raktárban várta sorsa beteljesedését. Gaál Károly igazgató 1955. augusztus 3-án a Múzeumi Főosztály részére benyújtott második öt éves tervjavaslatában kifejtette, hogy a természetrajzi anyag teljes kicserélése annak gondozatlansága miatt feltétlenül szükséges. Elképzelése szerint a jövőben rendszeres gyűjteménygyarapító munka kezdődne madár-, emlős- és rovaranyag terén.²⁰ Ezzel egy időben vette

¹⁴ BM I. 270-1944., 294-1944.

¹⁵ GAÁL 1955. 114-115. pp., SÁGI K. 1969.

¹⁶ BM I. 292-1945., 494-1951.

¹⁷ GAÁL 1955. 116. p.

¹⁸ BM I. 21-1951., 727-1951., 966-1951., 116-1952., 256-1953.

¹⁹ SOLYMÁR I. 1955. 629. p.

²⁰ BM I. 319-1955.

kezdetét a természettudományi osztály gyűjteményeinek leltározása. Az 1955-ben indult, majd 1958–1963-ig tartó revízió során azonban egyetlen rovar sem került a leltárkönyvek lapjaira. Ez részben annak tudható be, hogy az 1956-os eseményeket követően a természettudományi anyag ismét évekig gazdátlaná

vált, így vélhetően a lepkegyűjtemény maradványa is elkallódott, elpusztult. A Kapelláró-lepkék egy része pedig ez idő tájt került a Magyar Természettudományi Múzeum lepkegyűjteményébe. **(5-18. kép)**²¹

Felhasznált irodalom

ABAFI-AIGNER Lajos 1907. Magyarország lepkéi. Budapest.

BEKŐ Tamás 2018. Kapelláró Gottlieb, a keszthelyi lepkész. In: Zalai Hírlap február 24. (47. sz.)

BÉNYI László 1972. Adatok a keszthelyi Balatoni Múzeum múltjából (1948-1949). In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11. Veszprém.

DORNYAY Béla dr. – VIGYÁZÓ János dr. 1934. (szerk.). Balaton és környéke részletes kalauza. Budapest.

GAÁL Károly 1955. A Balatoni Múzeum 10 éve. In: Magyar Múzeumok 1945-1955. Budapest.

SÁGI Károly 1969. Hetvenéves a keszthelyi Balatoni Múzeum. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 8. Veszprém.

SOLYMÁR István 1955. A Balatoni Múzeum tanulságos kiállítása. In.: Népművelés.

VARGA Zoltán dr. 2012. (szerk.). Magyarország nagy-lepkéi (Macrolepidoptera of Hungary) 2. kiadás. Budapest.

Felhasznált sajtó

BUDAPESTI Közlöny 1902. augusztus 7. (181. sz.)

BALATONI Múzeum Keszthely Értesítője 1941. (1. sz.)

Levéltári források

HKK Darnay-Dornay Béla iratai. Capellaro Gottlieb Keszthelyvidék nagylepkéi és fémdarazsai 347-350/1966.

Rövidítések

BM I. – Balatoni Múzeum – Irrattár
BM F. – Balatoni Múzeum – Fotótár

HKK – Helikon Kastélymúzeum Könyvtára
MTM – Magyar Természettudományi Múzeum

²¹ BM I. 419-1957., Természettudományi Osztály leltárkönyvei 1955–1963. Ezúton köszönöm a Magyar Természettudományi Múzeum lepkészeinek, Bálint Zsolt kurátornak és Katona Gergelynek a segítséget, akik a múzeum lepkegyűjteményében felkutatták és a rendelkezésemre bocsátották Kapelláró Gottlieb gyűjtéséből és a Balatoni Múzeum egykori gyűjteményéből származó preparátumok adatait és a róluk készített felvételeket.

The butterfly collection of the Balaton Museum

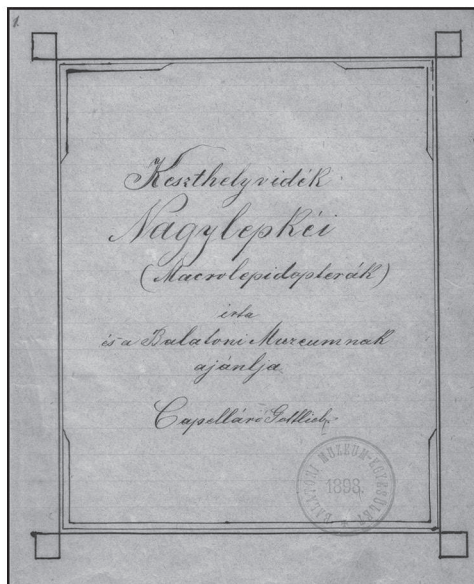
The Natural History Department of the Balaton Museum in Keszthely, founded in 1898, once enjoyed a collection of unique butterflies. The first butterfly exhibit arrived at Keszthely after the turn of the century, while the other collection, the local collection of watchmaker Gottlieb became the property of the institution in 1940. The curator of the collection was Gottlieb Kapelláró, who conscientiously, with great dedication and expertise, worked on the preparations. At his suggestion, a special box to apply carbon disulphide was purchased in 1912, and in 1917, when more than two hundred butterflies were thrown aside, he filled the shortage with local material from his own collection. Unfortunately, in the years following World War II, the unique collection of butterflies was ill fated. Part of it went to Sopron, while many of the specimens went to different primary schools and unauthorized individuals. In the early 1950s, Béla Kovács, a grammar school teacher of natural history and geography, was the first to deal professionally with the remains of the entomological collection that had seen better days.

During his operation, he planned to organize the neglected entomological collection and set out to recover the partially lost Kapelláró butterfly collection for the museum. In 1952, he performed carbon desulfurization of the butterflies, and in the summer of the following year produced a report on the inventory of the collection. However, the plans of Béla Kovács could only be partially realized, because the butterflies were no longer returned to Keszthely. The Kapelláró butterfly collection, once compiled with exemplary museological requirements, was made even more valuable by faunistic novelties. Particularly, the nationally low number and protected butterflies, which are new species not only to the large butterfly fauna of the Keszthely Mountains, but also to the whole Bakonyicum are remarkable.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

4. kép; Fig. 4.

1. kép: Kapelláró Gottlieb (1863-1940) keszthelyi órásmeister, a Balatoni Múzeum lepkegyűjteményének kurátora (Balatoni Múzeum, Keszthely)
 Fig. 1: Gottlieb Kapelláró (1863-1940) watchmaker in Keszthely, curator of the butterfly collection of the Balaton Museum (Balaton Museum, Keszthely)

2. kép: Kapelláró 1920-21-ben írt keszthelyi faunajegyzékének címoldala (Helikon Kastélymúzeum Könyvtára, Keszthely)

Fig. 2: Title page of the Keszthely fauna list of Kapelláró, written in 1920-21 (Helikon Castle Museum Library, Keszthely)

3. kép: A Balatoni Múzeum lepkegyűjteménye 1941-ben (részlet). A fali tárlóban az intézmény 1902-es kollekcója, alatta a Kapelláró-féle hagyaték nappali lepkés asztalszekrénye látható. Fotó: Dr. Dornyay Béla 1941. február 15. (Balatoni Múzeum, Keszthely)

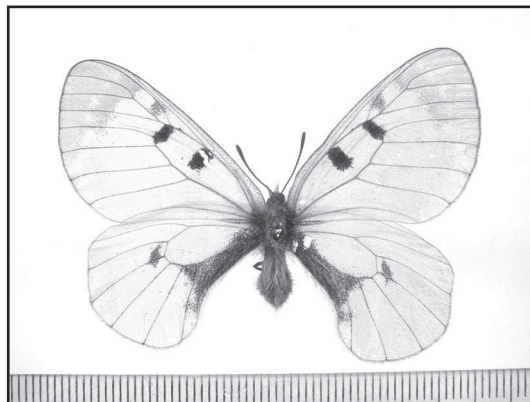
Fig. 3: The butterfly collection of the Balaton Museum in 1941 (detail). The wall display shows the institution's 1902 collection, underneath the living room butterfly table of the Kapelláró estate. Photo: Dr. Dornyay Béla February 15, 1941 (Balaton Museum, Keszthely)

4. kép: Kovács Béla gimnáziumi tanár, a Balatoni Múzeum lepkegyűjteményének kurátora (Balatoni Múzeum, Keszthely)

Fig. 4: Kovács Béla Grammar School teacher, curator of the butterfly collection of the Balaton Museum (Balaton Museum, Keszthely)

5. kép; Fig. 5.

6. kép; Fig. 6.

7. kép; Fig. 7.

8. kép; Fig. 8.

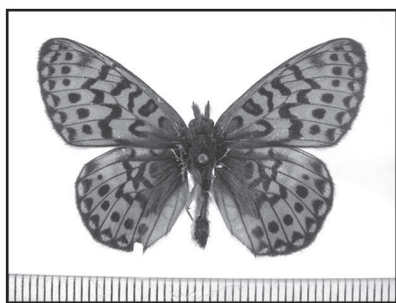

9. kép; Fig. 9.

10. kép; Fig. 10.

5. kép: Kardoslepke (*Iphiclides podalirius*). Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb, 1915. április 24. Cserszegtomaj. (Fotó: Katona Gergely MTM)
 Fig. 5: Scarce Swallowtail (*Iphiclides podalirius*). Collected by: Kapelláró Gottlieb, April 24, 1915 Cserszegtomaj. (Photo: Gergely Katona MTM)
 6. kép: Kis Apolló-lepke (*Parnassius mnemosyne*). Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb, 1921. május 5. Cserszegtomaj. (Fotó: Katona Gergely MTM)
 Fig. 6: Clouded Apollo (*Parnassius mnemosyne*). Collected by: Kapelláró Gottlieb, May 5, 1921 Cserszegtomaj. (Photo: Gergely Katona MTM)
 7. kép: Nagy tűzlepke (*Lycaena dispar rutilus*) nőstény. Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb, 1926. május 21. Cserszegtomaj. (Fotó: Katona Gergely MTM)
 Fig. 7: Large Copper (*Lycaena dispar rutilus*) female. Collected by: Kapelláró Gottlieb, May 21, 1926 Cserszegtomaj. (Photo: Gergely Katona MTM)
 8. kép: Fénylő boglárka (*Polyommatus dorylas*) hím. Gyűjtötte Kapelláró Gottlieb, 1913. május 26. Keszthely. (Fotó: Katona Gergely MTM)
 Fig. 8: Turquoise Blue (*Polyommatus dorylas*) male. Collected by Kapelláró Gottlieb, May 26, 1913 Keszthely. (Photo: Gergely Katona MTM)
 9. kép: Fénylő boglárka (*Polyommatus dorylas*) nőstény. Gyűjtötte Kapelláró Gottlieb, 1924. május 25. Keszthely. (Fotó: Katona Gergely MTM)
 Fig. 9: Turquoise Blue (*Polyommatus dorylas*) female. Collected by Kapelláró Gottlieb, May 25, 1924 in Keszthely. (Photo: Gergely Katona MTM)
 10. kép: Nagyfoltú hangyaboglárka (*Maculinea arion*). Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb, 1918. július 21. Cserszegtomaj. (Fotó: Katona Gergely MTM)
 Fig. 10: Large Blue (*Maculinea arion*). Collected by: Kapelláró Gottlieb, July 21, 1918 Cserszegtomaj. (Photo: Gergely Katona MTM)

11. kép; Fig. 11.

12. kép; Fig. 12.

13. kép; Fig. 13.

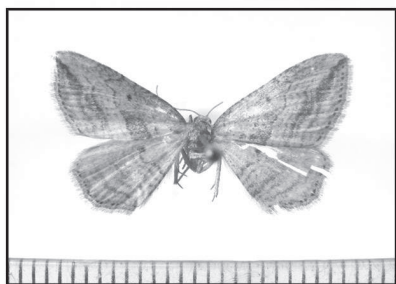
14. kép; Fig. 14.

15. kép; Fig. 15.

16. kép; Fig. 16.

17. kép; Fig. 17.

18. kép; Fig. 18.

11. kép: Árvácska-gyöngyházlepke (*Boloria euphrosyne*). Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb, 1913. május 4. Keszthely. (Fotó: Katona Gergely MTM)

Fig. 11: Pearl-bordered Fritillary (*Boloria euphrosyne*). Collected by: Kapelláró Gottlieb, May 4, 1913 Keszthely. (Photo: Gergely Katona MTM)

12. kép: Tarka szemeslepke (*Chazara briseis*). Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb, 1913. július 10. Keszthely (Gyenesdiás). (Fotó: Katona Gergely MTM)

Fig. 12: Hermit (*Chazara briseis*). Collected by: Kapelláró Gottlieb, July 10, 1913 Keszthely (Gyenesdiás). (Photo: Gergely Katona MTM)

13. kép: Oleanderszender (*Daphnis nerii*). Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb, Keszthely. (Fotó: Katona Gergely MTM)

Fig. 13: Army Green Moth (*Daphnis nerii*). Collected by: Kapelláró Gottlieb, Keszthely. (Photo: Gergely Katona MTM)

14. kép: Tejszínű medvelepke aberrációja (*Spilosoma lubricipedum* ab. *walkeri* court.) Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb, 1911. augusztus 7. Keszthely. (Fotó: Katona Gergely MTM)

Fig. 14: White Ermine aberration (*Spilosoma lubricipedum* ab. *Walkeri* court.) Collected by: Kapelláró Gottlieb, August 7, 1911 Keszthely. (Photo: Gergely Katona MTM)

15. kép: Metelka-medvelepke (*Rhyparioides metelkana*). Gyűjtés: 1877. (Fotó: Katona Gergely MTM)

Fig. 15: Rhyparioides metelkana. Collection: 1877. (Photo: Gergely Katona MTM)

16. kép: Déli szürkebagoly (*Luperina pozzii*). Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb. (Fotó: Katona Gergely MTM)

Fig. 16: *Luperina pozzii*. Collected by Kapelláró Gottlieb. (Photo: Gergely Katona MTM)

17. kép: Lápi galajaraszoló (*Orthonama vittata*). Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb 1922. július 23. Keszthely (Fotó: Katona Gergely MTM)

Fig. 17: Oblique Carpet (*Orthonama vittata*). Collected by: Kapelláró Gottlieb July 23, 1922 Keszthely (Photo: Gergely Katona MTM)

18. kép: Égszínkék boglárka aberrációja (*Polyommatus bellargus* ab. *puncta* Tutt.) Gyűjtötte: Kapelláró Gottlieb, Keszthely. (Fotó: Katona Gergely MTM)

Fig. 18: Adonis Blue aberration (*Polyommatus bellargus* ab. *puncta* Tutt.) Collected by Kapelláró Gottlieb. (Photo: Gergely Katona MTM)

Kostyál László

Pataky Andor Juhász c. szobra

Pataky Andor: Juhász birkákkal

2016 végén egy, az ország túlsó felén lakó magán-személy kínálta fel vásárlásra a Göcseji Múzeumnak Pataky Andor (1891-1943) *Juhász birkákkal* című, 40 cm magas kerámiaszobrát. Az alkotás olyan szempontból újdonságot jelentett a kutatás számára, hogy létezéséről ugyan volt tudomásunk, azonban csupán egy kilencven évvel ezelőtt, az 1928-as Zalai Évkönyvben megjelent, gyenge minőségben kinyomtatott fényképről, és egy-két korábbi kiállítási katalógus, illetve tudósítás révén ismertük. Ezek alapján ugyanakkor feltételezhető volt, hogy a kis szobor Pataky művészi oeuvre-jében hangsúlyos szerepet töltött be.

A kaposvári születésű Pataky Andor 1907-1911 között végezte el a budapesti Iparművészeti Iskolát, ahol kisplasztikai mintázást tanult, majd 1912-ben Bécsben főiskolai tanulmányokat folytatott (ezek pontos jellege mindmáig nem ismert). Végigharcolta a vesztes világháborút, ezt követően rajztanárként dolgozott Budapesten. 1920-1922-ben a fővárosi Nemzeti Szalon nyolc csoportos tárlatán is szerepelt. 1924-ben harmadmagával – Vágh-Weinmann Nándorral és az ő testvérével, Mihállal – kollektív kiállítást rendezett a fővárosi Alkotás Művészházban. Még ugyanebben az évben idős szüleivel és Elemér öccsével együtt a Zala megyei Türrjére költözött, egy családi örökségként rájuk maradt birtokra, és a következő csaknem két évtizedben jelentős szerepet játszott a megye művészeti életében. Akvarelljeivel és kerámia kisplasztikáival rendszeresen szerepelt – részben egyéni, részben csoportos – kiállításokon (Budapesten, Zalaszentgróton, Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Keszthelyen), s maga

is részt vett több tárlat szervezésében. A harmincas évek során falvainkban hősi emlékművek hosszú sorát állították fel, csak maga Pataky mintegy tizenötöt mintázott közülük. A megyében csupán 1942-től – Vörös János ekkor költözött Sopronból Lentibe – működött másik tanult szobrász is, ezt megelőzően konkurenciát csak a hősi emlékekkel szintén bátran próbálkozó kőfaragók (pl. a zalaegerszegi Sipos Dezső) jelentettek, akik azonban művészi igényű kisplasztikák készítésére nem voltak hivatottak. A kisméretű szoborművek terén így Pataky alkotásai többnyire egyedülként szerepeltek a helyi kiállításokon, viszont a hiányzó viszonyítási lehetőségek művészi fejlődésére kedvezőtlen hatással bírtak.

A művész magánélete nem alakult sikeresen. A vidéki élethez, a gazdálkodáshoz sem ő, sem testvére nem értett. Andor szobrász- és keramikus műhelyt rendezett be Türrjén, apjukhoz hasonlóan patikus végzettségű, a szobrásznál korábban meghalt öccse elsősorban zongoristaként volt ismert a környéken. A művészi jövedelem meglehetősen ingadozó volt, a stabilizálására szánt, eleinte jelentékenynek tartott birtok néhány év alatt elolvadt, s a gazdasági válság (1927-1931) során mind szűkösebb körülmények közé jutó szobrász anyagi helyzetén csak az emlékművek iránti kereslet erősödése javított valamelyest. A II. világháború elején (1940) tartalékos főhadnagyként a zalabéri és zalaszentgróti lengyel menekülttábor katonai parancsnokaként szolgált. 1943-ban teljesen elszegényedve, tuberkulózisban hunyt el a szombathelyi kórházban.¹

A most a Göcseji Múzeum gyűjteményébe került kisplasztikáról az *Újság* c. lap 1924-ben, az Alkotás

¹ KOSTYÁL L. 2013, 211-226. pp.

Művészházban rendezett kiállítás kapcsán ezt írta: „Pataky Andor keramikus... vagy száz darab kisebb nagyobb színes fayence-ával szerez kellemes meglepetést. Biztos kezű, erős formaérzékű szobrász, aki a zománc színhatásainak játékát is ismeri. Invenciója gazdag s matyó és kalotaszegi motívumaiban ízes magyarság nyilatkozik meg, minden sallang nélkül. Főképp madarai s apróbb figurális cserepei fejezik ki karakterét, de nagyobb dolgai közül is kiválik *Juhász-a*, *Kalotaszegi menyasszony-a*, *Úrnapi keresztvivője*...”² A kiállítás katalógusa a *Juhász birkákkal* c. fajansz eladási áráként 3 millió koronát tüntetett fel. Miután a művész (a sajtóból nyomon követhető módon) ezt követően költözött Türrjére, az említett alkotások még bizonyosan Budapesten készültek.

Az 1928-as Zalai Évkönyvben Serényi Árpád felvétele már a zalaegerszegi Vármegyeháza dísztermében, alkotásai között ábrázolja a művészt.³ A fénykép minden bizonnyal 1926. decemberében készült, amikor Pataky Kássa Gábor és Göbel Árpád festőművésszel, valamint Németh Juliska iparművésszel közösen rendezett itt kiállítást. A bal alsó sarokban látszik a *Juhász* szobra, két dombormű közvetlen szomszédságában. Nem feltétlenül azonos azonban a múzeumba bekerült példánnyal, hiszen egy kerámia szoborból elvileg több darab is készülhetett, és a képen szereplő változat világos árnyalatú, míg utóbbi sötétbarnára mázazott. Az előbbi anyagát következetesen fajansznak mondják, míg a mi példányunk esetén kevésbé finom kerámia anyagra került a fedőmáz. Az 1924-es kiállítás (Alkotás Művészház) kapcsán a *Magyar Iparművészetben* megjelent tudósítás megjegyezte: „Kívánatos volna, ha Pataky a mindig többé-kevésbé keményhatású mázfeletti festést a mázalattival cserélné fel”,⁴ míg az itt tárgyalt, közönségesebb anyagú kerámiaszobor esetében maga a monokróm, sötétebb máz adja a színezést.

A megmintázott juhász lehajtott fejjel, határozott léptekkel ballag, jobb kezében botját tartja. Hosszú, bő gatyát, mellényt, vállára vetett subát visel, utóbbi bal kezét is eltakarja. Fején pörge kalap, lábán csizma. Bajuszos arca markáns vonalú, orra kissé sérült.

Mögötte egymás mellett három kos halad, szarvuk csigavonalba görbülő. A két szélsőnek feje előre néz, a középső viszont felszegi, és hátulról gazdája subáját szagolhatja. Dacára annak, hogy az alkotás mozgásban lévő szereplőket ábrázol, ez a mozgás olyannyira komótos, hogy inkább mondható statikusnak, mint dinamikusnak. Az emberalak és a három őt kísérő állat egyetlen zárt, lépcsőzetes kontúrú tömböt képez. A juhász figurája, de az egész témaválasztás is azt a kisse romantikus, idealizált, népies felfogást illusztrálja, ami a két világháború között igen népszerűnek bizonyult, és ami Patakynak is a sajátja volt. Az egerszegi kiállításról tudósító Fára József levéltárigazgató joggal jegyezte meg a *Zalamegyei Újság* hasábjain, hogy „Pataky általában a falusi élet derűsebbik oldalát látja műveiben... csak azt veszi észre, ami mosolyra derít, ami búfelejtő, ami a falusi élet könnyebbik, gond nélkülű oldala.”⁵ A városi ember – s hiába emlegették földbirtokosként is, a művész csak az maradt – megszépítő és nosztalgikus módon tekintett a paraszti mindennapokra, míg annak valódi szereplői ekkor még csak elvétve találkozhattak ilyen, a dolgok lényegét tekintve kevésbé tájékozott művész által az ő életükből kiragadott jelenetekkel, amelyeket elképzeltető módon kevésbé is éreztek volna sajátjuknak.

A két világháború közötti időszakban Pataky Andor Zala megye egyetlen, a fővárosban is ismertebb szobrásza volt. Többnyire sematikus megoldásokat alkalmazó hősi emlékművei arról tanúskodnak, hogy a monumentális feladatok meghaladták felkészültségét. Igazi terepét részben az itt nem tárgyalt akvarellek, részben a főleg kerámia alapanyagú kisplasztikák képezték. Ezekbe jelentékeny kifejezőerőt és gyakran cseppnyi humort is tudott vinni. Figurái karakteresek, arányrendszerük életszerű, mozdulataik meggyőzőek, néha szinte csak jelzésszerűek, olykor viszont már az expresszivitás felé közelednek. A *Juhász birkákkal* jellemző darabja az életműnek, megszerzésével a Göcseji Múzeum képzőművészeti gyűjteményének a korszak helyi művészetének egyik reprezentáns darabjával sikerült gazdagodnia.

² Újság 1924. május 11., 12. p.

³ ZÉ 1928, XXXVIII. kép

⁴ MJ 1924, 81. p.

⁵ FÁRA J. 1926, 2-3. pp.

Irodalom

FÁRA József 1926. Kássa–Pataki képiállítás. In: Zalamegyei Újság 1926. december 9.

KOSTYÁL László 2013. Pataky Andor (1891-1945) emlékezete. In: Zalai Múzeum (*A címben tévesen szerepel a halálozás éve!*)

MI 1924. Magyar Iparművészet

ZÉ 1928. Zalai Évkönyv 1928. évre (Zala Almanach). Zalaegerszeg

The statue, The shepherd by Pataky Andor

At the end of 2016, a 40 cm high ceramic sculpture by Andor Pataky (1891-1943) *Shepherd with sheep* was offered for sale by the Göcsej Museum, a private person from across the country. The work represented a novelty for the research in that we were aware of its existence, but it was only known from ninety years ago, from a poor quality print of the Zala Annual of 1928, and was known through a couple of earlier exhibition catalogues and news items. It was assumed, however, that the small statue showed a prominent role in Pataky's artistic oeuvre.

During the period between the Two World Wars Andor Pataky was the only sculptor of Zala County, also

known in the capital city. Although his quite schematic monuments, mainly heroic monuments, testify the fact that monumental tasks exceeded his preparedness, his real 'home field' was partly watercolours and partly ceramic sculptures. He was able to carry significant expressive power and often a drop of humour into them. Their characters are characteristic, their proportions are living, their movements are persuasive, sometimes almost symbolic, but sometimes they move towards expressiveness. A characteristic piece of his life-work is *The Shepherd* which enriched the collection of fine art of the Göcsej Museum.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

1. kép: Juhász birkákkal
Fig. 1: Sepherd with sheep

Marx Mária

Dr. Szentmihályi Imre hagyatéka a Göcseji Múzeumban

2017 nyarán családjától a Göcseji Múzeumba került az egykori néprajzos-igazgató Dr. Szentmihályi Imre és családtagjainak írásbeli hagyatéka. 16 nagyméretű szemeteszákban, számos dobozban és „karunkba zárva” hordtuk be a hőségben az akkor már kiürített Kisfaludi-terembe, ahol aztán hetekig tartott, mire egyáltalán számot tudtam vetni azzal, mit is kaptunk, amikor nem engedték a hulladékgyűjtőbe vinni a régóta porosodó, megsárgult, megpenészedett papírhalmot. Az első válogatás és selejtezés után is mintegy 15 savmentes levéltári doboz telt meg a – részben kézzel, részben írógépen készült – dokumentumokkal. Ehhez jött még a különböző könyvek, játékok, kották, kazeták és aprónyomtatványok jókora mennyisége, amely leltározás után a múzeum különböző gyűjteményeibe kerül.

A hagyatéknak túlnyomó többsége alapvetően három személy birtokából jutott a beérkezett anyagba.

I. Közülük az első és egyben legkorábbi ifj. Sztankovszky Imre kisbirtokos nemes, bödei gazdálkodó volt. Mivel édesapját (idősebb Sztankovszky Imrét) és fiát (legifjabb Sztankovszky Imrét) is ezen a néven írták be az anyakönyvbe szükséges, hogy a megkülönböztető jelzőt használjam velük kapcsolatban.

Sztankovszky Imre*¹ anyai őseitől örökölte a birtokot, akik között Csutor Imre salomvári birtokos, Zala megye főjegyzője majd alispánja is szerepelt. Három testvér örökölte a birtokot: ifjabb Imre a bödei, Dénes a zalaszentmihályi, Miklós pedig a salomvári (pusztaapáti) részt.

I.1. A birtokokról szóló különböző térképek, vásárlási, ajándékozási és osztályos iratok, ügyvédi megbízások, földhivatali bejegyzések, tulajdoni lapok

jelentős részét adják ennek a korai anyagnak. Nem is csoda, hiszen két világháború, határmódosítások, földosztás, vagyoni igazoltatások zajlottak a huszadik század első felében, amikor ezeknek a papíroknak a szokásosnál is nagyobb volt a jelentősége. A század végén, amikor a kárpótlás megkezdődött, ezeknek az iratoknak újból jelentősége lett. Segítségükkel nyomon követhetők, hogyan kerültek az egyes birtokrészek a család tulajdonába.

I.2. A másik csoport a gazdálkodással összefüggő különböző számadásokról, költségekről, számlákról és szakmai ismertetőkből, tankönyvekből áll össze.

Különösen érdekes a szocializmus idején keletkezett, a beadásokról, adókról, a földigénylésekről szóló rész. A kúria „igénybevétele” és átalakítása is dokumentálható a faluvezetéssel történő hivatalos levélváltásokon keresztül. Eljutva egészen addig a levélig, amelyben egy egykori cseléd „igényli” valamikori munkaadójának zongoráját.

I.3. Sztankovszky Imréné Eggenhoffer Ilona társasági élethez kötődő könyvei, tárgyai, kottái, levelei, vendégkönyve, névjegyei, a különböző ismerősöktől kapott lapok, képek és a hölgy vallásos életének dokumentumai: szentképek, imafüzetek stb.

I.4. Sztankovszky Imre jó sakkozó volt. Még idős korában is készített és oldott meg sakk-feladványokat, kapcsolatot ápolt kollégáival még az akkor már Romániához tartozó erdélyi ismerőseivel, távolabbi rokoniakkal is. Ez a levelezés, az általa készített feladványok, újságcikkek külön csoportot képeznek az anyagban.

I.5. Fényképek. Alapvetően két részre oszthatók, a családtagok portréi, igazolványképei és a különféle családi események alkalmával készült fotók tartoznak az egyik csoportba. A másikba a tulajdont

¹ ifj. Sztankovszky Imre 1896-ban, Kisterenyén született, gazdasági akadémiát végzett gazdálkodó. Apja id. Sztankovszky Imre gazdatiszt, anyja Kiss Mária birtokos, felesége Eggenhoffer Ilona volt.

képező kúria és gazdaság épületeinek, valamint az ott folyó munkának fényképeit tartalmazza. Van közöttük a házról készült külső és belső kép, vagy például egy betörés alkalmával bútorokról készült rajzok is. Van közöttük a legelőről, birkanyájról, szénagyűjtésről felvett fotográfia.

II. Sztankovszky Imre idősebb fia, a legifjabb Sztankovszky Imre, diplomájának kézhez vétele után Szentmihályira változtatta a nevét, és e néven volt alapítója és hosszú ideig igazgatója a zalaegerszegi Göcseji Múzeumnak. Az ELTE bölcsészkarán szerzett néprajzos diplomát, majd kis budapesti kitérő után Zalaegerszegre került. Rövid ideig – Kerecsényi Edit munkába állásáig – a nagykanizsai könyvtár és múzeum vezetésével is megbízták. Álláshoz jutása és múzeumigazgatói kinevezése már a szocializmus legsötétebb időszakának súlyos viszontagságai között történt.

II.1. A bekerült iratok között található Sztankovszky/Szentmihályi Imre személyes iratai, oklevelei, önéletrajzai, valamint szüleivel és testvérével folytatott magánlevelezése.

Ebbe a csoportba soroltam álláskeresésével kapcsolatos levelezését is.

II.2 Hivatalos levelek másolatai Szentmihályi Imre nagykanizsai működése idejéből.

II.3. Szentmihályi Imre múzeumigazgató hivatalos levelezése másolatban. Ennek az anyagnak egy része a Göcseji Múzeum irattárával együtt az akkor Zala Megyei Levéltárba került.

II.4. Szentmihályi Imre néprajzos-muzeológusként folytatott levelezése.

II.4.1. Gyűjtéssel, adatkiegészítéssel foglalkozó levelek, tanítóknak, papoknak és lelkészeknek írt, egyes néprajzi jelenségek vizsgálatára vonatkozó, kérdéssorok. Ezek egy része – ha a téma úgy kívánta – a múzeum adattárába is bekerült, sajnos azonban csak véletlenszerűen derül ki, hogy mely levelek és milyen csoportosításban, milyen témák mellé lettek beleltározva. Ezért, hogy a kétszeres leltározást elkerüljük, valószínűleg még sok munka, azonosítás vár a feldolgozóra.

II.4.2. Kollégákkal folytatott levelezések, tanulmányi kirándulások, gyűjtőutak szervezése, kiadványcsere, lektori felkérések stb.

II.4.3. A leendő Falumúzeum szervezésével és népi műemlékek bejelentésével, állagmegóvásával kapcsos-

latos levelezés, felmérések, szállítások szervezése.

II.4.4. Kollégákkal, adatközlőkkel tudományos (Attila-monda, határjárás, balladák stb.) és muzeológiai (állandó kiállítás forgatókönyve, lektorálás, évkönyv kiadása stb.) kérdésekről folytatott levelezés.

II.4.5. Különböző kéziratok és különnyomatok.

III. Sztankovszky Imre második fia, a múzeumigazgató testvére, Sztankovszky Loránd is érdekes és nehezen induló életpályát futott be. Betegsége és „osztályidegen” státusza miatt nehezen indult a pályája, de az idők múltával és az ideológiai szorítás enyhülésével közgazdászként ő is vezetői pozícióba került. Sok érdekes hobbija közül a sakkozást édesapja örökölhette rá. Családjával szívesen tett nagy kirándulásokat, és mindnyájan aktív tagjai voltak a Tájak Korok Múzeumok mozgalomnak, amelyben arany jelvényt szereztek. Rengeteg fényképet és diát készített. Híve és aktív népszerűsítője volt az eszperantóhoz hasonló romanid műnyelvnek. Az ő hagyatékából kevesebb irat, inkább fényképek, könyvek, tárgyak, különféle igazolványok kerültek a gyűjteménybe.

Dr. Imre Szentmihályi's heritage in the Göcsej Museum

In the summer of 2017, the family transported the written heritage of the former director of the museum, Dr. Imre Szentmihályi, and his family to the Göcsej Museum.

Even after sorting and disposal, about 10 to 12 archive boxes contain documents from the beginning of the operation of the Göcsej Museum and the Thúry György Museum in Nagykanizsa, the commencement of the museum work in Zalaegerszeg, the organization of the village museum, the tags of the folk monument protection, his broad research in various topics, and his correspondence on these topics. These writings also brought light on the motivation and data collection of his many controversial experiments to date.

The boy, a specialist in ethnography and museology, became the owner of the large number of documents

from a mansion of Szentmihályi's parents. They provide insight into the tenure, work, and daily lives of a middle-class, economically-educated intellectual, including the losses and humiliations suffered during socialism. The life of the noble and then the 'off working class' family is referred to by the correspondence, the musical notes and the readings of the mother, and the chess puzzles and correspondence of the father, Imre Sztankovszky.

The archaeological value of the material is very high, and it is also suitable for exhibition purposes, and it is planned to use it in the exhibition part of the expanded nobility museum of the Village Museum.

Translated by Veronika Nagy

Haász Gabriella

Gyűjtemények a Balaton-kultusz jegyében. 120 éves a keszthelyi Balatoni Múzeum

A Balaton-kultusz és a múzeum

A XIX. század második felében a polgárosodó Osztrák-Magyar Monarchiában a szabadidő eltöltésének kedvelt és régóta bevált helyszínei voltak a fürdőhelyek. A magyar, osztrák, cseh területeken fekvő gyógyfürdők és a tengeri nyaralóhelyek mellé ebben az időszakban kezdett felzárkózni a Balaton. A körülötte kialakuló kultuszt – azt, hogy külön témává, jelenséggé válik a közéletben, társadalmi életben – egyrészt azok teremtik meg, akik tanulmányozzák, leírják a tavat, egy adott célt kitűzve foglalkoznak vele, vagy hasznosítják adottságait és propagálják. Másrészt, az ő munkájuk eredményeként egyre többen lesznek azok az emberek, akik felfigyelnek rá, odautaznak, pihennek, használják, megkedvelik, és tovább terjesztik a híret. Ők tehát mind szereplői a Balaton-kultusznak, amely létrehívja a maga intézményeit is.

A Balaton-kultusz mint mozgalom szószólói a XIX. század végén a sajtóban és könyvekben, cikkekben foglalmazták meg észrevételeiket és elemzéseiket a tóról és környékéről. Először is meghatározták, mit jelent a Balaton, milyennek ismerik az emberek. Hangsúlyozták, milyen értékei vannak, és javaslatokat tettek, hogyan lehet ezeket ismertté tenni. A propaganda eszközeit, formáit több szinten hatékonyan lehetett alkalmazni. Szükséges volt azonban a konkrét intézkedések, a régiófejlesztés lépéseinek, a gazdasági, kereskedelmi, ipari beruházásoknak a megnevezése és eljuttatása az ország vezetőihez.

A Balatoni Szövetség a kultusz ápolására 1904-ben megalakult társadalmi szervezet volt, és kiadványaiban visszatekint a XX. század elejéről. A legfontosabb tényező, ami elindította a Balaton-kultusz kialakulá-

sát, a Déli Vasút 1861-es megépítése volt. A Balaton olyan érték, kincs, amely még parlagon hever és kiaknázatlan, nem ismerik és értékelik annyian, amennyit megérdemelne. Az utolsó 20 évben ugyan egyre többen fedezik fel a vidéket, az első kiépülő fürdőtelepek és a megélénkülő forgalom, a növekvő vendéglétszám azonban új feladatokat jelent. Megfogalmazzák, hogy akik a kultuszért dolgoznak, nemcsak a honfitársaknak, hanem „Európa minden művelt nemzetének” népszerűsítik a Balatont. A Balaton felvirágoztatásának célja a „világfürdővé” tétel, sok ezer fürdőző és üdülő idevonzása, hogy telepek és fürdőhelyek sorozata övezze a tavat. A régió adottságainak kiaknázása, felhasználása elsősorban gazdasági szükséglet, a közlekedés javításával és több munkalehetőség teremtésével.¹

Szóba kerül az országos közművelődés érdeke is. A tó és környéke esztétikai élményt nyújt a fürdővendégnek, alkotásra ihleti a művészeket. A magyar és külföldi orvosok, természettudósok elemzése a víz és az éghajlat gyógyhatásáról sokat tettek a felfedezésért, egyben a tudományos kutatásokat indították el. Időszerű a Balaton természeti sajátságainak és történelmi emlékekben gazdag partvidékének kutatása, valamint az összegyűjtött anyag múzeumban való elhelyezése is.²

A Balaton-kultusz kibontakozásával egyidőben alakultak meg a vidéki városokban a helyi értelmiség, polgárság támogatásával a múzeumi egyesületek. A támogató közönség kezdeményezte, hogy összegyűjtsek egy régió történeti emlékeit, természeti kincseit, művészeti alkotásait. A magukat honismereti, múzeumi, kultúr egyesületeknek nevező szervezetekben olyan tisztviselők dolgoztak, akik rendes polgári fog-

¹ MÉSZÖLY GY. 1907; A BALATON 1907.

² CSAK A. 1903a, 110. p.

lalkozásuk mellett „amatőr” történészként, régész-ként, természetbúvárként, könyvtárosként gyűjtöttek és határozták meg a tárgyakat, a szakemberek utasításai, javaslatai szerint.

A Balaton-parti települések közül elsőnek Keszthelyen jött létre olyan múzeumi egyesület, amely egy máig fennálló intézményt alapozott meg.

A keszthelyi képviselőtestülethez az Országos Múzeum és Könyvtár Bizottság intézett javaslatot 1895-ben, hogy állítsanak fel egy múzeumot, melynek tárgyai „... a Balaton növény-, állat- és ásványvilágára, valamint múltjára vonatkozással vannak...” A bizottság ezzel a település további felvirágzását akarta előmozdítani.³

A következő évtől több lépésben megvalósult a Balatoni Múzeum-Egyesület megalakítása, alapítványok tételével, a helyi tagság és a támogatói kör részvételével. Az alakuló közgyűlés 1898 augusztusában zajlott le, megválasztották a tisztségviselőket, az igazgató választmányt és a múzeumi örököt. A tényleges gyűjtőmunka elindításához már előzetesen és a megalakulást követően is szükség volt propagandára, külön nyomtatványok, körlevelek terjesztésével és a sajtóban megjelenő beszámolókkal. Ezek az írások optimista módon, váltakozva emelték ki a múzeum és Keszthely kedvező egymásra hatását, a Balaton-vidék fejlesztésében tett és várható szerepét. Íme, néhány szemelvény.

Maga a vidéki múzeum az országos gyűjtőkörű múzeumok mellett elinduló decentralizáció terméke. Mintaképpül a külföld szolgálhat, ahol minden városnak helyi múzeuma van. A közművelődés fontos tényezője, egyben a tudományos kutatás helyszíne: a szakember Magyarország egyes részeinek tanulmányozásához több és jobb anyagot talál itt, mint Budapesten.⁴ Legfontosabb eszköze ennek a tervezett állandó kiállítás, a Balaton-vidék történeti emlékeiből, földrajzi, tájrajzi, természetrajzi, néprajzi, háziipari tárgyaiból. Az egyesület munkájával teremtik majd meg a múzeumot és annak kiállítását, amely a Balaton-kultusz emelésének tényezője lesz.⁵ Lovassy Sándor, az egyesület elnöke is ennek szellemében említi meg még 1897. júliusi felhívásában, hogy a múzeumot a balatoni fürdőélet szolgálatába akarja állítani.⁶

Közvetett módon, de többféle hatása is lehet az intézménynek. A tudósok, akik a múzeumi anyagát tanulmányozzák, közreműködnek kiállításában vagy a kutatásokban, híret keltik a Balatonnak. A tó környékének ezzel is növekszik az idegenforgalma. A növekvő forgalommal újabb fürdőtelepek, üdülőtelepek keletkeznek. Ezeken pedig a szegény parti nép könnyebben adhatja el terményeit, új jövedelmi forrásai lesznek. Maga a múzeumi egyesület is megfogalmazza céljai között a partvidék anyagi helyzetének javítását, az 1880-as években kezdődött filoxerajárvány okozta elszegényedés, el- és kivándorlás utáni időszakban.⁷

A múzeum helye nem véletlenül lett a nagyközségi rangú, de városias és városi hagyományokkal bíró Keszthely. Csák Árpád, az egyesület titkára 1903-as összefoglalójában megindokolta az elsőbbséget. A Balaton-part legnépesebb települése, melynek egész éves forgalma, vendégszáma is jelentős, megfelelő háttér a működtetéshez. Helyben élnek és dolgoznak azok a szakemberek – pl. a gazdasági tanintézetben és a főgimnáziumban – , akik a múzeum feladatait ellátják.⁸ Az egyesület már 1898-as megalapításának évében kapott helyiségeket berendezkedésre, az első tárlók elhelyezésére. A város műveltségi szintjét növeli a kezdetől fogva bemutatkozó intézmény, és az érkező idegenek, turisták számára ezért nagyobb vonzerővel bír.⁹

A gyűjtésre való felhívásokban és a múzeumegyesület tevékenységének bemutatásakor mindig szerepel a Balaton és környéke mint helyszín. Az alapítás utáni évben már várják és gyűjtik a Balaton-vidék történeti múltjának felderítésére szolgáló tárgyakat, nyomtatványokat, kéziratokat, rajzokat, festményeket, „kő-bronz-vas és egyéb régiségeket”, továbbá a vidék és a tó sajátosságait feltűntető, az „állat-növény-ásványországához tartozó tárgyakat.”¹⁰

A belügyminiszter által jóváhagyott 1901-es egyesületi alapszabály megnevezi az első szakosztályokat (történelmi, természettudományi, tájrajzi), a célok között pedig részletesen ki is fejt:

- A Balaton-vidéken elszórva levő ő-, ó- és középkori műrégiségeket, a Balaton-vidékre vonatkozó irodalmi műveket felkutatja, összegyűjti és az elpusztulástól megóvjá.

³ Az Országos Múzeum és Könyvtár Bizottság levele, 1895. június 10. SÁGI K. 1969. 11.p.

⁴ A Balatoni Múzeum-Egyesület felhívása Zala, Somogy, Veszprém vármegyék közönségéhez, 1899. január 15. CSAK Á.1903a, 110.p.

⁵ Lovassy Sándor felhívása a Balatoni Múzeum-Egyesület megalakítására, 1897. június 16. BM Tört. Dok. M 68.18.2.

⁶ 1897.július 16. BM Tört. Dok. M 68.18.2.

⁷ A Balatoni Múzeum-Egyesület felhívása Zala, Somogy, Veszprém vármegyék közönségéhez, 1899. január 15. BM Tört. Dok. M 68.36.4.

⁸ CSAK Á. 1903a, 115.p.

⁹ KESZTHELYI HÍRLAP 1898.

¹⁰ A Balatoni Múzeum-Egyesület felhívása Zala, Somogy, Veszprém vármegyék közönségéhez, 1899. január 15. BM Tört. Dok. M 68.36.4.

- Szakszerű ásatásokkal a Balaton-vidék történelmi múltjának felderítését elősegíti.

- A Balaton és vidéke természetrajzi tárgyait összegyűjti, rendszeres gyűjteményekbe foglalja, ezzel a vidék természetrajzi sajátosságait feltűnteti.

- A Balaton-vidék tájkép-felvételeit összegyűjti és szemléltetővé teszi, így természeti szépségeit minél szélesebb körben megismerteti.¹¹

Az alapszabály 1905-ös módosításával került az osztályok közé a néprajzi gyűjtemény és a könyvtár.

A múzeumi propaganda és a Balaton-kultusz összekapcsolását jelentette az a túra, amelyet Csák Árpád és Sági János egyesületi tag – a néprajzi osztály későbbi vezetője – tett meg. 1900 nyarán körbepalozták a Balatont, költségeiket saját zsebből fedezve. A múzeum céljait útközben, a parti községekben és fürdőtelepeken propagálták, és az intézménynek híveket szereztek, érdeklődést keltettek. Beszámoltak róla, hogy régiségekkel gyarapították a történelmi osztályt, új lelőhelyeket találtak, és Sági János adatokat gyűjtött könyvéhez, egy balatoni útikalauzhoz, amely majd 3 évvel később jelent meg **(1-2. kép)**.¹² Csák Árpád nem írt könyvet, de a Balaton-kultusz támogatására tett még javaslatokat. Magyar költők verseivel, művészek képeivel készült könyvek és füzetek témája lehetne a balatoni fürdők ismertetése. A múzeum által gyűjtött tájképek pedig máshol is felhasználhatók. Másolataikat a nagyobb balatoni vasútállomásokon célszerű kirakni, így azok közvetlenül az utazóközönséghez jutnának el.¹³

A gyűjtőkör kezdettől fogva nagyobb volt, mint a Balaton környéke, és a XX. század első évtizedében két-három vármegyére terjedt ki. Az 1905-ös, Zala megye plébánosainak címzett körlevél kiemeli, hogy a múzeum Zala és Somogy megye egyedüli közgyűjteménye, közkincs, mely állami felügyelet és pártfogás alatt áll.¹⁴ A templompadlások, sekrestyék, plébániák használaton kívüli, muzeális értékű tárgyait keresi és kéri az egyesület. Az orvvadászoktól és orvhalászoktól elkobzott eszközök ügyében a zalai és somogyi főszolgabírókhoz írnak levelet.¹⁵ 1907-ben a Keszthelyi Hírlap a múzeum történelmi arcképcsarnok és ereklye gyűjteményét említi meg, melyben Zala, Somogy és Veszprém megye nagy-

jainak, kimagasló alakjainak emléktárgyai kapnak helyet – aktuálisan épp Nagyváthy János hagyatéka kapcsán.¹⁶ Bár ezekben az években kezdett működni Kaposváron és Veszprémben is múzeumi egyesület, a keszthelyi intézménytől nem vitatták el a Balatonparttól távolabbi szerzeményeket.

Az első múzeumi leltárkönyvek

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 1897-től működött, és szabályzata már ebben az évben tartalmazta, hogy az általa felügyelt intézmények „növedéki naplóba” és szaklajstromba leltározzák tárgyaikat. A szabályzatot 1907-ben újították meg, aminek értelmében az állami pénzsegély, letét, ajándék fejében rendszeres nyilvántartást kellett vezetniük.

1899. februárban Lovassy Sándor bemutatta a szabályszerű ügykezeléshez szükséges nyomtatványokat, köztük a „leltárkezelési könyveket”.¹⁷ Az egyes osztályok szerint nyitották meg ezeket a könyveket vagy füzeteket, melyekbe időrendben került az anyag. Így ezek tekinthetők a növedéki naplónak, a tárgyak értékének, vételárának feltűntetésével, amely az elszámolást megkönnyítette.

Az egyesület két keszthelyi intézményben, Mérei Ignác nyomdájában és Farkas János nyomdájában nyomatta azokat a lapokat, amelyekből a naplókat összefűzték, nagyobb gyűjtemény esetén bekötötték. Minden oldal fejlécén ott áll a kiegészítendő cím:” A Balatoni Múzeum Szakleltára.”**(5-6. kép)**

A gyűjtemények őrei vezették a naplókat. A lapok rovatai közül a legtöbb információt a Tárgy és a Jegyzet rovatba írták be: külső jellemzők, lelőhely vagy származási hely, a beszerzés módja és ideje, ritkábban egy vázlatos tárgyra. Így ezek már nem egyszerűen a gyarapodást rögzítették, hanem a szaklajstrom, a szakleltár szerepét is betöltötték.

Az 1900 körül, vagy kevéssel utána megnyitott szakleltárakból több máig fennmaradt, alapjául szolgálva a későbbi leltárkönyveknek.

A történelmi osztály – általában régiséggyűjteményként emlegetett – anyagát 1940-ig a „Balatoni Múzeum régiségtárának szakleltára” című könyv

¹¹ Az alapszabály 5.§-a. LOVASSY S. 1903. 172-173.pp.; Az alapszabály 32.§-a. LOVASSY S. 1903. 179.p.

¹² SÁGI K. 1969. 14.p.

¹³ CSAK Á. 1903a, 113.p.

¹⁴ 1905. július BM Tört. Dok. M 68.65.1.

¹⁵ Sági János körlevele, 1905. január 19. SÁGI K. 1969. 16.p.

¹⁶ CSAK Á. 1907.

¹⁷ SÁGI K. 1969. 14.p.

tartalmazza. A túlnyomórészt régészeti anyag 5713 tételt tesz ki.

Külön letétként kezelte az egyesület Csák Árpád titkár régészeti gyűjteményét, amelyben saját költségen tett ásatásainak anyagai és vásárolt tárgyai kaptak helyet, kisebb részben az 1898 előtti időből. Az anyag a „Csák Árpád hagyatéki leltárkönyve” című könyvben 1281 tétellel szerepel.

A tájrajzi osztály leltárkönyve – „Szakleltár a Balatoni Múzeum fénykép- és tájrajzi tárgyairól” – 1967 tételt tartalmaz, az 1941-ig bekerült anyagból.

A természettudományi osztályból csak egy gyűjtemény füzet maradt fenn, mely a „Szakleltár a Balatoni Múzeum ásvány-, kőzet- és földtani tárgyairól” címet viseli. Két, az 1900-as évek elején gyűjtött anyag került a füzetbe, 344 tétellel.

A néprajzi osztály gyarapodásai a „Szakleltár a Balatoni Múzeum néprajzi tárgyairól” című könyvbe kerültek. Az 1939-ig vezetett és ekkor be is telő leltárkönyv 4815 tételt tartalmaz.

A könyvtár korai állományáról az 1907-től vezetett „A Balatoni Múzeum könyvtárának szakleltára” című füzet maradt meg. Az 1936-ig vezetett beszerzésekkel 972 tétel szerepel a nyilvántartásban.

A Balaton és környékének különböző szakági tárgyait, emlékeit, ha nem is teljes körűen, de ebből a hat leltárkönyvből ismerhetjük meg. Az I. világháború végéig tartott az intenzív munka, amikor még a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége által rendszeresen folyósított államsegélyek biztosították az anyagi hátteret és a tárgyvásárlásokat. Jelen tanulmány a leltárkönyvekből, az 1918-as évvel záródó időszakból ad képet az első gyűjtések eredményéről.

A háború alatt a gyűjtőmunka lelassult, ásatásra sem volt mód a munkaerő hiánya miatt. 1918 után a gazdasági helyzet jelentett nehézséget, a múzeumi hálózat egy része pedig pusztulást szenvedett, más országokhoz került. 1923-ban megszűnt a főfelügyelőség, és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium új formában fogta össze az intézményeket. 20 éves fennállásakor, 1918-ban a Balatoni Múzeum-Egyesület már fel tudott mutatni egy jelentős törzanyagot.

A régiséggyűjtemény

A régiségtár gyarapítása legnagyobbbrészt ásatásokkal történt. Csák Árpád, a gyűjtemény vezetője már

az alapításkor – és előtte is – dolgozott a Keszthely környéki és a városi lelőhelyeken, utána pedig 1913-ig évről-évre folytatta és leltározott, az 1904-1907 közötti időszak kivételével, amikor Nagykanizsára helyezték át.

Fenekpuszta volt a legnagyobb telep, római kori és népvándorláskori leletekkel, emellett a következő, Keszthelyhez tartozó lelőhelyekről származott anyag:

- Dobogó, temető
- Keszthely-Apátdomb, őstelep
- Keszthely-Újmajor, korarómai urnatemető
- Keszthely-Murvásgödör, temető
- Keszthely-Sörházkert, népvándorláskori temető
- Keszthely-Pusztaszentegyház (Fenekpuszta), őrtorony

A Balaton-parti települések közül Balatonberény volt még ásatás helyszíne, a népvándorláskori Keszthely-kultúra temetőjével. A tó közvetlen és távolabbi környékéhez tartozott a balatonhídvégi őskori urnatemető, a bakonycserpusztai római telep (Rezi), az alsópáhoki és a Mindszentkállai népvándorláskori temető és a kékkúti római telep.

Vásárlással és ajándékozással további tárgye gyűjtések vagy szórványok kerültek a régiséggyűjteménybe 1918-ig. A Balaton-partról Gyenes és Diás, a Szent Mihály-hegy, Szigliget, Badacsony, Badacsonylábdíhegy, Kisörs, Ábrahámhegy, Révfülöp, Tihany, Balatonfüred vidéke és Balatonkeresztúr, a tágabb környékről Egregy, Cserszegtomaj, Vörs, Sármellék, Sümeg, Tapolca, Káptalantóti és Alsódörgicse neve fordul elő a leltárkönyvben. A gyarapodás nagyságát jelzi, hogy a leltárkönyv 5713 tételéből 4912 került be az 1912-es év végéig, ami az anyag 85 %-a. Egy tétel több darabot is jelezhetett, hiszen a gyarapodásról szóló éves beszámolók szerint 1912 végén már 8450 db-nál jár a gyűjtemény, ami majdnem kétszeresen túlhaladja a tételszámot.¹⁸ A régiségtár lett a múzeum legnagyobb gyűjteménye.

A Balaton-parti és a környékbeli lelőhelyekről, településekről bekerült anyag az 1912-es évvel bezáróan összesen 4727 tétel a 4912-ből. Ez 96 %-os arány. Zala megye távolabbi részéből vagy más vidékről, Veszprém, Somogy megyéből való a többi.¹⁹

Csák Árpád külön régészeti leltárkönyvében, az 1281 tétel leírásánál nem szerepel, mikor kerültek elő a leletek, vagy jutottak a kutatóhoz, csak a lelőhelyet olvashatjuk. A leltárkönyv anyaga régészeti kronoló-

¹⁸ SÁGI K. 1969. 20.p.

¹⁹ Az 1913-1918 között beírt tételsorok pontos összesítésére most nem nyílt mód, de arányaiban hasonló az 1912-ig tartó időszak adataihoz.

gia szerint, egy előzetes rendezés után lett összeírva, mely a neolitikummal kezdődik és a törökkori, újkori leletekkel végződik. Korszakonként sorban következnek a lelőhelyek és az onnan származó tárgyak, melyek darabszáma az 1280 tételben 2745. **(3. kép)**

Az egyesület régiséggyűjteményéhez hasonlóan itt is Keszthely és közvetlen környéke, ezen belül Fenékpusztá szolgáltatja a legtöbb anyagot. Utóbbi a neolitikum, a bronzkor, a vaskor, a római kor, és a középkor, törökkor leleteivel egyaránt megjelenik, összesen 451 tétellel. Ez a leltárkönyv összes anyagán belül 35 %-os arányt jelent.

Keszthely Csórégödör és Murvás lelőhelyeinek későbronzkori-koravaskori és római kori sírjai 190 tétellel szerepelnek, a sírok egyenkénti felsorolásával, és a mellékletek leírásával.²⁰ Jelentős önálló lelőhely a népvándorláskori Keszthely-kultúra diási temetője, Festetics Tasziló ajándéka a szőlőjéből 124 tárggyal.

Nagyság szerint utána következik a Keszthely-Do bogó telep 108 tétellel, bronzkori leletekkel és a Keszthely-kultúra temetőjével.

A Keszthely-Toronydomb lelőhely az egykori Szent Márton-templom és temetőjéből származik, a középkort, törökkort és az újabb kort 91 lelettel képviseli.

Keszthelyi lelőhelyek még Lehenrét, Felsődobogó, a Balaton-partról megjelenik Gyenes, Balatongyörök a zsölleháti és csetényi lelőhellyel, Szigliget, Badacsonylábdihegy, Ábrahámhegy, Balatonkeresztúr, Balatonberény, a környékről pedig Balatonszentgyörgy, Rezi és Csobánc.

A felsorolt, keszthelyi, Balaton-parti és környékbeli tételek száma 1118. Az 1281 tételnyi anyagnak ez a 87 %-a. A többi Keszthely távolabbi vidékéről, Zala megye egyéb részeiről származik, vagy ismeretlen helyről való.

Az ásványtár

A természettudományi osztályból csak egy leltári füzet ismert, az ásvány- és kőzetgyűjteményről. A füzet anyaga Lovassy Sándor 1905-ös és 1910-es gyűjtéséből származik. Ezt megelőzően, 1899-ben is kapott az egyesület kőzeteket, Lóczy Lajos ajándékozásával.²¹ Az 1902-ről szóló beszámolóban szerepel, hogy a természetrajzi szaklajstrom már készül. A Lóczy-féle anyagról több adat és ez a lajstrom azonban

nem maradtak fenn.

A tárgyakat lelőhelyük szerint vették sorba, a lelőhelyeket pedig földrajzi elhelyezkedés szerint, mind 1905-ben, mind 1910-ben. A gyűjteményben kizárólag Balaton-parti vagy környékbeli települések, hegyek és más földrajzi helyek, bányák szerepelnek. A két tétel kövület (nummulus és pontusi csigák), a 7-féle ásvány vagy ásványcsoport mellett nagy a változatosság a 16-féle kőzet leírásában. Az egyes kőzetfajtákon belül különböző módosulatok, színek, formák, mállási fokozatok jelennek meg, és ezzel a tő környékének teljes geológiai képét adják. **(4. kép)** A legtöbbször előforduló lelőhelyek jellemző ásványai és kőzetei:

- Keszthely környékén a dolomit,
- Diás és Várköly mellett a dolomit és a homokkő,
- Sümegen a kvarc és a mészkő,
- a Haláp hegyen, a Szent György-hegyen, a Csobánc és Badacsonyan a bazalt és bazalttufa,
- Köveskál mellett a mészkő és dolomit,
- Kővágóörsön és Szentbékállán a kvarcit, a kvarcit, a kvarc,
- Révfülöpön az agyagpala,
- Zánkán és Alsóörsön a vörös homokkő,
- Rezi, Aszófőn és Vörösberényben a mészkő.

Balatonaligáról homok került be, Fonyódról és Balatonboglárról a bazalt és bazalttufa mellett homok és agyag. A legváltozatosabb képet a Tihanyból származó együttes mutatja, melyben előfordul bazalttufa, mészkő, márga és gejzirkvarc.

Keszthely mellől való a legtöbb darab, 86 tétel, majd Sümeg következik 36 tétellel. A rezi és várkölygi bányákból 28 tétel származik, Révfülöpön 23 tétel. A bazalt tanúhegyek közül a Szent György-hegyről 18 tétel, a Halápról 17 tétel, a Csobáncról 16 tétel került nyilvántartásba. A lelőhelyek túlnyomórészt a Balatontól északra találhatók, Nyirád-Szóc térségéig. A keleti és a déli part 3-3 települése után a somogyi Kéthely zárja be a kört.

A múzeum gyarapodásáról szóló hírekben a természetrajzi osztály többi állománya rendszeresen szerepelt. Mind a halfajtáknál, mind a kétélűeknél és hullóknél, mind a madaraknál a gyűjtés a balatoni lelőhelyeket célozta, és a preparátori munkákra is pénzt fordítottak. 1913-ra a harmadik legjelentősebb szakággá fejlődött, 2646 állat példánnyal, 295 növény-nyel és 587 db ásvánnyal-kőzettel.²² Utóbbi darabszám

²⁰ Csák Árpád ezt a gyakorlatot Kuzsinszky Bálint régésztől tanulta. Dr. Müller Róbert szíves szóbeli közlése.

²¹ CSAK A. 1903a, 120-121. pp.

²² KESZTHELYI HÍRLAP 1909; SÁGI K. 1969. 19. p.

bizonyítja, hogy a fennmaradt és bemutatott leltári füzetbe csak a gyűjtemény egy része került be.

A tájrajzi gyűjtemény

A tájrajzi osztály mint az induló három szakág egyike közvetlenül kínált lehetőséget a Balaton és környékének népszerűsítéséhez. Az alapszabályban foglaltakon kívül Csák Árpád megfogalmaz egy további célt is, amely a gyarapítás irányát jelöli ki: a Balaton-vidék legszebb pontjainak fényképezés vagy festés útján való feltüntetését.²³ A múzeumalapítás és a Balaton életének akkori jelen ideje az az állapot, amit meg akarnak örökíteni az elkészítendő fotókon és festményeken. Az osztály gyűjtőkörébe tartoznak a képes levelezőlapok, és ennek a műfajnak az elterjedése éppen a Balaton-kultusz kibontakozásával, az elmúlt 20-25 évvel esik egybe, így a közelmúltat és a jelent dokumentálja.

Sági János, aki az osztályt 1903-tól vezette, egy későbbi cikkében külön méltatja a képeslapok fontosságát. Azoknak a gyűjtését javasolja, amelyek „a magyar haza egy-egy részét, a helységeket, a népviseleteket, a tájrajzi és régészeti nevezetességeket ábrázolják.” Magyarország viszonyai jól megismerhetők egy képeslapokból rendezett kiállításból, ezért gyűjtésüket elsőrendű muzeális feladatnak tartja. A képeslap a kutatás eszköze is, az irodalomtörténetben, néprajzban, régészetben. Egy adott helyszín, helység évről-évre megjelenő kiadványai valóságos krónikát jelentenek, a vidéki múzeumokban pedig a működési területükre vonatkozó kiadványokat kellene gyűjteni.²⁴

A gyűjtemény leltárkönyvét 1907-ben kezdték vezetni, addigra már több mint 1100 db-os állomány gyűlt össze. A beírt 1967 tételből 1944 az 1914-es évvel bezáróan került be, jelezve Sági János, majd az ő 1910-es elköltözése után Csák Árpád eredményes munkáját.

Sokféle ábrázolástípus jelenik meg a tájrajzi osztályban, és nem egyesével, hanem egyszerre mindig nagyobb egységeket leltároztak a bekerülő tárgycsoportokból. Képeslapból van messze a legtöbb –1329 tétel –, elsősorban a Balaton településeit és a tavat, a tóparti tájat ábrázoló darabokkal, emellett Zala megye távolabbi, Veszprém és Somogy települései is képviselve vannak. Feltűnnek közöttük színnyomatos példányok, melyek Koszkol Jenő festőművész képei

alapján készültek. Került be tematikus sorozat a népeletről, néprajzról is.

A képeslapok népszerűségét és változatosságát jelzik a darabszámok; csaknem az összes korabeli üdülőhelyről és környékbeli településről sikerült példányt gyűjteni. Az állomány majdnem fele keszthelyi (607 tétel), az utána következő rangsor pedig jelzi a települések fontosságát. Íme a lista a 20-nál több képeslapot felmutató helyszínekkel:

Siófok 129
Hévíz 89
Badacsony 47
Fonyód 45
Balatonfüred 43
Balatonalmádi 41
Sümeg 35
Tapolca 33
Balatonföldvár 31
Tihany 24
Balatonberény 22

A Balaton vizéről, partjairól készült tájkép az egyik leggyakoribb képeslaptéma volt már akkor is, 113 ilyen tétel került a múzeumba.

Fényképből 499 tétel található a gyűjteményben, amely tartalmazott negatív lemezeket, arról készült pozitív képeket külön leltározva, és önálló sorozatokat is, amelyek között Sági János saját készítésű darabjai is ott voltak.

Az 1914-ig bekerült anyagban a képeslapok és fényképek dominálnak, együttesen 93 %-os aránnyal. A fennmaradó 7 %-ba is fontos ábrázolások kerültek. Ajándékba kapta a múzeum 1910-ben Kovács István festőművész 35 db olajfestményét, balatoni tájképekkel. Az acélmetszetek és litográfiák sorozata szintén balatoni és Zala megyei tájakat, településeket örökített meg. Az osztály anyagában ez a tárgycsoport mutatta be a Balaton régi képét, a XIX. század első feléből és közepéről. A sokszorosított metszetek között előfordulnak az 1880-as évektől megjelentetett „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben” című könyvsorozat számára készült példányok, továbbá újságkivágások a Vasárnapi Újságból, a Magyar Bazárból és az „Über Land und Meer” című német hetilapból. Mindezeket keretezve és üvegezve őrizte a múzeumegyesület, saját költségen a Kovács István-féle festményeket is bekereteztették, készen tartva őket bemutatásra, kiállításra. Tollrajzokat, tusrajzokat is

²³ CSÁK Á. 1903c, 137.p.

²⁴ SÁGI J. 1913.

örzött az osztály, tematikájuk megegyezett a metszeteikkel.

A néprajzi gyűjtemény

A néprajzi gyűjtemény gyarapítása már akkor elkezdődött, amikor az alapszabályban még nem is volt benne az osztály léte. A leltárkönyvbe kerülő első anyagok a céhes, ipartörténeti és halászati témákat gazdagították. Sági János, a gyűjtemény őre a második legnagyobb darabszámú osztályt alapozta meg tíz év alatt.

Az intenzív gyarapodás időszaka 1918-ig tartott, az állomány az év végén 4327 tételnél tartott. Az 1939-es évben az összes tételszám elérte a 4815-öt, ezzel a leltárkönyv betelt. Összehasonlítva, 1918-ig a leltárkönyvben foglalt anyag 89 %-a beérkezett.

A leltárkönyv Tárgy rovatában olvasható a bekezdés helye. Valamennyi gyűjtemény közül itt a legnagyobb a földrajzi szórtság. Nemcsak Keszthely és a Balaton, hanem Zala megye minden régiója, járása, Somogy megye több része, Kaposvár is szolgáltatott anyagokat. Hozzájárult ehhez az 1905. júliusi körlevél, amely Zala megye jegyzőit kéri múzeumi anyag beküldésére.²⁵ Egy másik felhívás a Balaton-környéki városok, nagyközségek ipartestületeihez jutott el, tőlük céhemlékeket kért az egyesület.²⁶ Két évvel később a Zala-völgyi vasút előkészítése és telekkönyvezése ügyében Sági János személyesen látogatott el az érintett falvakba, a keszthelyi járás nyugati részébe. A jegyzők segítségével gyűjtött régiségeket, amelyek azután a néprajzi osztályba kerültek: régi mezőgazdasági eszközöket, edényeket, mángorló lapockákat, fafaragásokat, a templomi felszerelésekből pedig használaton kívüli szobrokat, faragványokat, csipkéket, terítőket.²⁷

A nagy gyűjtőterületből következik, hogy a Balaton-parti településeknek nincs túlsúlya. Az 1918-ig bekerült 4327 tételből a Keszthelyen és közvetlen környékén (Újmajor, Fenékpusztá, Hévíz-Hévízszentandrás) gyűjtött vagy vásárolt anyag 737 tétel. A 16 Balaton-parti településről származó vagy általánosan a tóval és a Kis-Balatonnal kapcsolatos anyag 296 tétel. **(5. kép)** A gyűjtés helyszínei itt nem mindig a legnagyobb, legforgalmasabb balatoni falvakat és telepeket takarják, és a Keszthelyhez közelebbi nyugati medence is előnyét élvezte. Így 11 falu és falurész, Gyenes és

Diás, Vonyarc és Vashegy, Balatongyörök, Szigliget, a Badacsony oldalából Tördemic és Tomaj, Révfülöp, Balatonszepezd és Tihany képviseli az északi, zalai partot, a somogyi déli partot pedig öt település, Balatonföldvár, Fonyód, Balatonkeresztúr, Balatonberény és a már Kis-Balatonnal határos Balatonszentgyörgy.

A témához tartozó anyag tehát 1033 tétel, ami az 1918-ig bekerült állomány 23 %-a, kevesebb mint egy-negyede. A többi származási hely: a keszthelyi járás falvai a város távolabbi környékén, Zala megye más vidékei, a Balaton-felvidéket is beleszámítva, Somogy megye, és lelőhellyel nem jelzett tételek.

A néprajzi anyag jelentős része pásztorfaragás, amely a gyűjtőterület egészéről érkezett. A legnagyobb, egyben bekerült tárgyegyüttesek is javarészt ezek, mellettük az iparos, céhes, halász eszközök érkeztek még ilyen formában. Főleg Sági János 1910-es kilépése után nőtt meg a pásztorfaragások túlsúlya.

Az iparágak közül a bábos, kékfestő, kályhás, kőfaragó mesterek eszközei, tárgyai kerültek be. A megszünt céhektől XVIII-XIX. századi ládákat, pecsétnyomókat, zászlókat, korsókat, behívóablakokat sikerült szerezni, hozzá artikulusokat, céhiratokat (gyakran a ládában), tanulóléveleket, szabadulóleveleket, rajzokat, mintakönyveket. A halászat tárgyai között egész bődönhajó is előfordul.

Ott voltak a gyűjteményben a falusi háztartások és gazdaságok tárgyai, eszközei, edények, bútorok, játékok és a ruházkodás kellékei. A népszokásokhoz, ünnepekhez fűződő tárgyakból különösen a betlehemes kellékekből és a húsvéti hímestojásokból fordultak elő változatos sorozatok.

Fontos beszerzési forrás volt a keszthelyi vásáron való tárgyvétel, így távolabbi vidékek tárgyai is a gyűjteménybe kerültek.

Fedve két másik osztály, a tájrajz és a könyvtár gyűjtőkörét, a néprajzi anyagban is találhatók képes ábrázolások és dokumentumok, amelyek témájuk miatt lettek idesorolva. A balatoni, kis-balatoni halászatot és a halászokat két festmény és több sorozat üvegezett-keretezett metszet örökítette meg. Utóbbiak részben szintén az „Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben” kötet illusztrációi közül valók, a balatoni tájképekhez hasonlóan. Készült metszet a györöki partokon folytatott legeltetéséről is.

²⁵ BM Tört. Dok. M 68.67.1.

²⁶ BM Irattár 22/1905.; SÁGI K. 1969. 16.p.

²⁷ BM Tört. Dok. M 68.75.1.

A halászatot mutatták be az ide leltározott képeslap- és fotósorozatok is. Több más fotósorozat készült a pásztoréletről, az iparosokról, egy-egy gyűjtési helyszín lakóiról, viseletükről. A jellegzetes keszthelyi és falusi háztípusokat, pincéket, gazdasági építményeket csakúgy lefényképezték, mint az utcákat, a Balaton-partot, a hajókat, a vásározás és a népszokások jeleneteit.

A dokumentumok a céhes tárgyegyüttesek részét képezték, de jóskártyák is előfordulnak a tételek között, és bekerült két, kézzel rajzolt, színezett falutérkép is, Zalaapátiról és Meszesgyőrökről (Balatongyörök).

A könyvtár

A könyvtár sincs az első gyűjtemények között, a gyarapodásnak mégis része a kezdetektől. 1899-ben Huszár Károlynak, a természettudományi gyűjtemény őrének korai halála révén jutott könyvtára az egyesület birtokába. Ez a 209 db-os hagyaték volt a gyűjtemény megalapozása, melynek célkitűzéseit Csák Árpád fogalmazta meg, 1899-ben és 1900-ban. Tudományos és szépirodalmi műveket egyaránt igyekeznek megszerzeni, írásban vagy nyomtatásban. A frissen megjelenő könyveken és folyóiratokon kívül régebbi anyagot is fogadnak. 1903-ban Sági János küldi szét körlevelét, levelezőlapok és balatoni vonatkozású kiadványok megszerzésére.²⁸ Tartalmukról szólva, a Balaton és vidékére, és a három testvérmegyére (Zala, Veszprém, Somogy) vonatkozó művek a gyarapítás elsődleges céljai.²⁹

Az írásos művek magukban foglalnak kéziratosokat és okleveleket, a nyomtatottak pedig, ahogyan egy 1905-ös gyűjtési felhívásból kiderül, falragaszokat, árjegyzékeket, meghívókat.³⁰ Az aprónyomtatványi anyag mennyisége gyorsan nőtt az első években, 1907-ben 480 db-ot számoltak ide, a teljes, 718 db-os könyvtári állományon belül.

Az egyesület 1902-es tevékenységében már megjelent a könyvtári leltár vezetése. Ez a feltehetően első leltár azonban nem maradt fenn. A könyvtári leltár meglevő füzet a 201-es leltári számmal indul. Az utolsó leltári szám, egy számozási elcsúszás után 1164. Kivéve belőle azokat a tételeket, amelyek a könyvelésre vonatkoznak, nem pedig műtárgyat jelölnek, az állomány 972 tétel. A füzetbe írt anyag 1907-1936-ig

érkezett be, ez tehát már a folytatása az első kötetnek. **(6. kép)**

A könyvek, folyóiratok Tárgy rovatba beírt jellemzői, a szerző, cím, évfolyam, a dokumentumok esetében pedig a rövid leírás adnak útmutatást arról, milyen profilú volt ez a könyvtár.

Az 1910-es évek közepéig a legintenzívebb a gyarapodás, hullámzóan. Évente 20-95 tétel került be, 1918-ig összesen 434 tétel. Viszont 1918 után nem esett vissza látványosan, köszönhetően a megrendelt folyóiratok folyamatosan érkező számainak. A könyvtár egészén belül arányuk és horizontjuk széles volt. 1936-ig 51-féle periodika fordult elő, máig is létező tudományos folyóiratok elődei és akadémiai értesítők. A múzeumegyesület szakágainak megfelelően a következő témájú folyóiratok érkeztek: régészet, numizmatika, történelem, hadtörténet, néprajz, népművészet, természettudományok, állattan, botanika, földtan, földrajz, iparművészet, könyvészet, műgyűjtés, muzeológia. Ezen túl azonban megtalálhatók a társadalomtudomány, nyelvtudomány, filozófia, közművelődés, Erdély- és Adria-kutatás, a matematika, kémia tanulmányozásához szükséges kiadványok.

A szakkönyvek többsége magyar, kisebb része idegen nyelvű volt. 1918-ig 119 tétel került a múzeumba. Témáik megegyeznek a folyóiratokéval, kiegészülve művészettörténettel és képzőművészettel, irodalomtörténettel, zenetörténettel, jogtörténettel, vallástörténettel, fizikával, biológiával és mezőgazdasággal. Találhatók köztük emlékkönyvek, almanachok, életrajzok, az öltözködés történetével, a fotózással, a vasutakkal és a neveléstudománnyal foglalkozó kötetek, valamint atlaszok. 1919-től 1936-ig tovább gazdagodott a könyvtár profilja, az iskolatörténet, sajtótörténet, sporttörténet, előadóművészetek, lélektan, közgazdaságtan, statisztika, orvostudomány, technika és csillagászat kiadványaival. Az összefoglaló munkák között ott voltak Horváth Mihály 1870-es évekbeli könyvei a magyarok történetéről és 1848-49-ről, Alfred Brehmtől „Az állatok világa” sorozata, Malonyay Dezsőtől „A magyar nép művészete”, Molnár Géza általános zenetörténete az 1910-es évekből és a Révai Nagylexikon.

A szépirodalom súlya kisebb az állományon belül, 1936-ig 81 tétel tartozott ide. A szakkönyvekhez hasonlóan túlnyomórészt magyar klasszikus szer-

²⁸ BM Tört. Dok. M 68.49.1.

²⁹ CSÁK Á. 1903a, 120-121.pp.; CSÁK Á. 1903b, 127.p.

³⁰ Körlevél a balatonvidéki nyomdatulajdonosokhoz, 1905. BM Tört. Dok. M 68.68.1.

zők, írók és költők munkái voltak köztük. Széchenyi István, Vas Gereben, Madách Imre, Csokonai Vitéz Mihály kötetei mellett a Nemzeti Könyvtár és a Jókai-regények sorozata jelentett nagyobb állományt. A Dunántúlt képviselték Kis János, Kisfaludy Sándor és Károly, Berzsenyi Dániel és Batsányi János művei. Az 1930-as években az újabb magyar irodalomból Tamási Áron, Kós Károly, Makkai Sándor és Nyíró József is bekerültek a szerzők közé.

A zalai és balatoni témájú kiadványok aránya nem túl nagy – az előzetes célkitűzések ellenére. 1907-től 1918-ig 9 db ilyen könyvvel gyarapodott az osztály, 1919-től 1936-ig pedig további 16 darabbal. Lehetséges persze, hogy a Huszár Károly-hagyatékban és az első nyolc év nyilvántartásban fenn nem maradt anyagában is voltak ilyen kötetek, a múzeumalapítást megelőző évek, évtizedek kiadásával.

A témához tartozó könyvek száma tehát 25, ez az állománynak, a folyóiratokat és a történeti dokumentumokat is beleszámítva, csak 2 %-a.

Zala megyéről és annak településeiről történeti, néprajzi, egyháztörténeti munkák szóltak, köztük Gönczi Ferenc monográfiái, továbbá életrajzok és a Zalai Évkönyv sorozat kötetei.

A Balaton mind a tudományos, mind a szépirodalomban jelen volt. Bekerült „A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei” című sorozat, Lóczy Lajos Balaton könyve, Eötvös Károlytól az „Utazás a Balaton körül”, Minke Béla Balaton verseskötete és Darnay Kálmántól a Sümeg környéki nemesi családok történetét feldolgozó Kaszinózó táblalírák. Keszthelyhez kapcsolódtak a következők: Tomka Sándor 1920-as könyve a város és vidéke leírásával, egy bibliográfia, továbbá Pethe Ferenc mezőgazdász, Laky Demeter egykori premontrei rendi tanár és az elszármazott Vaszary Kolos bíboros munkái. A Balatoni Szövetség folyóirata, a „Balaton” négy évfolyama volt olvasható, a turista irodalomban pedig alapvető Dornay Béla és Vigyázó János 1934-ben megjelent részletes balatoni útikalauza. Térképet nemcsak a néprajzi gyűjteménybe, hanem a könyvtárba is leltároztak, egy balatoni turistatérkép került így be.

A gyarapodási hírekben említett több száz darabos aprónyomtatvány-gyűjteményről az 1907-ben kezdett leltárkönyv már nem ad információt. Az 1907-1936 közötti állományban 35 tételt tett ki a történeti doku-

mentumok, nyomtatványok csoportja. A XVIII-XIX. századi dokumentumok között birtokiratok, 1848-49-es hírlevelek és nyomtatványok, katonai elbocsátólevelek, útlevelek, iparos iratok fordulnak elő. Ezek nagy része Zala megyei vonatkozású, de a Balaton környékét csak Keszthely, a járásbeli Köveskút, továbbá Kővágóörs és Kékkút képviselte, Somogy megyéből pedig Ádánd.

Összegezés

Az áttekintett leltárakból kitűnik, hogy a gyűjtőterületen belül a Balaton, annak partjai, közelebbi és távolabbi régiói, valamint Keszthely és közvetlen környéke tárgyakból, dokumentumokból és képes ábrázolásból bőven kínált muzeális anyagot. Ásatással és vásárlással a múzeumegyesület első 20 évében mind egyik szakosztályt sikerült folyamatosan gyarapítani.

A célkitűzéseket tekintve, a Balaton-kultusz támogatásához sokoldalú állománya lett a tájrajzi- és fénykép gyűjteménynek. A régiségekhez és természetrajzi tárgyakhoz nagy mennyiségben jutottak hozzá és rendszereztek. Előbbieknél a már ismert lelőhelyek, azok sűrűsége Keszthely környékén eredményezték a Balaton-régióból származó leletek túlsúlyát.

Fontos szerepe volt azonban a régió túllépésének is. A nagy gyűjtőterületű néprajzi osztály, a tájrajzi gyűjteményben pedig a képeslapok mutatják, hogy a történeti Zala megye (a mai horvát, szlovén területekkel együtt), hozzá Veszprém és Somogy vidékeiről mentettek meg a muzeológusok olyan tárgyakat, amelyeket később már nem tudtak volna megszerezni, és a múzeumban kutatásra, közkinccsé tételre bocsátani.

A könyvtár összetétele megfelelt egy tudományos kutatóhelynek, egyben egy ismeretterjesztő feladatokat ellátó közintézménynek, mely a Balaton-témán kívül még számos humán és reál szakágban járult hozzá ahhoz, hogy Keszthelyt szellemi központtá tegye a Balaton mellett. Az egyesület következő feladataként a múzeum, egyben kultúrpalota felépítése volt az a mozzanat, amely ezt a szerepkört megerősítette.

Rövidítések

BM Tört. Dok.	Balaton Múzeum Történeli Dokumentációs Gyűjteménye	BM Irattár	Balaton Múzeum Irattára
---------------	--	------------	-------------------------

Irodalomjegyzék

A BALATON 1907. A Balaton összes fürdő- és üdülő-helyeinek leírása a Balaton Szövetség támogatásával. Kaposvár.

CSÁK Árpád 1903a. Az egyesület megalakulása és első éve (1898-1899). In: Lovassy Sándor (szerk.): A Balaton Múzeum-Egyesület első évkönyve. Keszthely.

CSÁK Árpád 1903b. Az egyesület második éve (1899-1900). In: Lovassy Sándor (szerk.): A Balaton Múzeum-Egyesület első évkönyve. Keszthely.

CSÁK Árpád 1903c. Az egyesület harmadik éve (1900-1901). In: Lovassy Sándor (szerk.): A Balaton Múzeum-Egyesület első évkönyve. Keszthely.

CSÁK Árpád 1907. Felhívás! Adakozzunk Nagyváthy János ereklyére. Keszthelyi Hírlap, 1907. április 7.

KESZTHELYI HÍRLAP 1898. A Balaton Múzeum ideiglenes helyisége. Keszthelyi Hírlap, 1898. december 4.

KESZTHELYI HÍRLAP 1909. A tanuló ifjúság figyelmébe. Keszthelyi Hírlap, 1909. április 4.

LOVASSY Sándor 1903. A Balaton Múzeum-Egyesület alapszabályai. In: Lovassy Sándor (szerk.): A Balaton Múzeum-Egyesület első évkönyve. Keszthely.

MÉSZÖLY Gyula 1907. A Balatonkultusz és a kisemberek. Veszprém.

SÁGI János 1913. Gyűjtsük a képes-levelező-lapokat. Múzeumi és Könyvtári Értesítő.

SÁGI Károly 1969. Hetven éves a keszthelyi Balaton Múzeum. In: Éri István (szerk.): A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 8. kötet. Veszprém.

Collections in terms of Balaton cult. The Balaton Museum of Keszthely is 120 years old

Lake Balaton, in the second half of the 19th century it became one of the most popular baths of the Austro-Hungarian Monarchy. It has become a separate topic in public life, with professionals describing its benefits or utilizing its potential and promoting it. As a result of their work, many people travelled there, liked it, and spread the news about it. They created the Balaton cult. At the end of the 20th century, the first baths, more transport facilities, the increasing traffic and guest numbers gave new tasks.

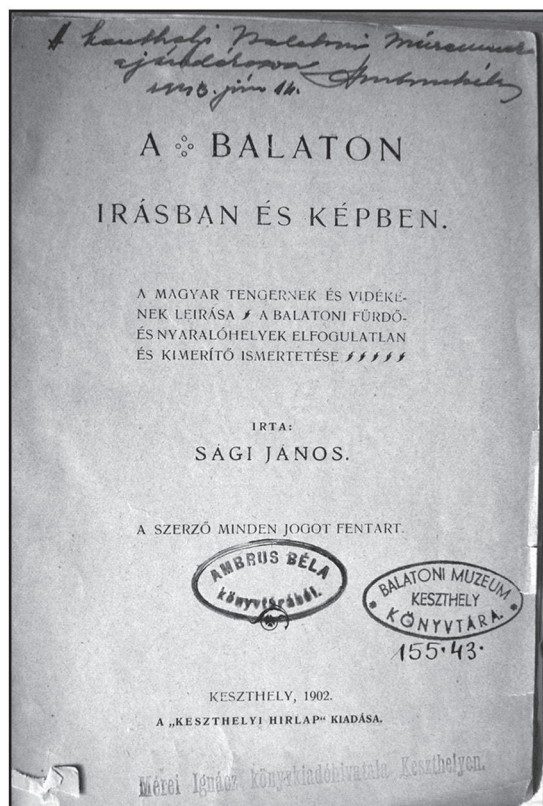
It was timely to research the natural features of Lake Balaton and its rich historical monuments, and to place the collected material in a museum. It was during this time that the first country museums were established throughout the country. Next to Lake Balaton, for the first time a museum association was established in Keszthely in 1898, the successor institution of which is the present-day Balaton Museum.

The museum guards, who established the collections (antiques, nature, landscape and photography, ethnography, library), advertised the association and

their work separately, sent circulars, and wrote articles. In these writings, the growth of the museum is linked in many ways to the support of the cult of Balaton and the development of Keszthely and the Balaton region.

The first inventories of the collections have been preserved, and the article presents an analysis of the work of the period 1898-1918. The most important collecting area was the Balaton region, the coastal and nearby settlements. Antiquities and pieces of the natural history collection come almost exclusively from this area. From a larger region, from three counties (Zala, Veszprém, Somogy) the geographic collection and ethnographic collection increased. The composition of the library corresponded to a scientific research site and a public educational institution, which collected books and magazines on many human and real subjects, with less volumes on Balaton and Zala County.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

**Képes-
levelezőlapokat!**

Keszthely-város és vidékérol pom-
pás kivitelben. ○ ○ ○ ○ ○ ○
A Balaton és összes fürdőiről
gyönyörű kivitelben. ○ ○ ○ ○ ○ ○
Tátika, Rezi, Csobáncz, Badacsonyról,
Hévíz fürdőiről. ○ ○ ○ ○ ○ ○

Rendeljen MÉREI IGNÁCZ képeslevelezőlap kiadóhiva-
talában Keszthelyen.

30 darab különféle levelező-lapot 2 korona
50 darab különféle levelező-lapot 3 korona
előre beküldése után bérmentve küld a kiadóhivatal.

Eddig a Balaton és vidékérol 180-féle levelezőlap jelent meg.

HANGJEGYEK FÉLÁRON!!

10 új eredeti dal. Zongorára szerző Hannó Béla	ára	3.— K.
Hévízi emlék-csárdás	" " "	1.20 "
Cserszeg-gárdai csárdás. Zong. szerző Cavallár	" " "	1.60 "
Balatonmelléki csárdás. " Huber Gy.	" " "	2.— "
Kaliko csárdás. " dr. Illés	" " "	1.20 "
Keszthelyi gazdasz induló. Zongorára . . .	" " "	1.50 "

Fenti gyönyörű dallamu 6 drb fényes kiállítású hangjegy
bolti ára K. 10.50.

A „BALATON IRÁSBAN ÉS KÉPBEN” ezimű mű megrendelől 5 K.
Ψ Ψ 25 filléért a hangjegyeket bérmentve kapják. Ψ Ψ

Megrendeléseket a „Keszthelyi Hírlap” kiadóhivatalához tessék intézni
Keszthely Kossuth Lajos-utca 8.

2. kép; Fig. 2.

1. kép: Sági János útikalauza 1903-ból

Fig. 1: János Sági's travel guide from 1903

2. kép: Képeslapok és balatoni dalok kottáinak hirdetései Sági János könyvében

Fig. 2: Advertisements of postcards and scores of Balaton songs in János Sági's book

T á r g y	Darab	Érték	Jegyzet
<p><i>Edény, Horvát kerámia, egytűs kancsós, anyag: iplece agyag, Mente.</i></p> 	1	2 -	Lk. Péter, Dobos (Gyenes, Gyenes)
<p><i>Edény, Horvát kerámia, kétlábú, kancsós, anyag: iplece agyag, Mente.</i></p> 	1	2 -	- " -
<p><i>Edény, Horvát kerámia, kétlábú, kancsós, anyag: iplece agyag, Mente.</i></p> 	1	2 -	- " -

3. kép; Fig. 3.

Árzonat		137
Calcit.	Tapas, kőbány.	1
Glenkon mész.	Rapackai malom.	1
Glenkon mész.	Tapolara felső malom.	1
Tőzeg.	Tapolara kőbányája.	1
Gömbös concreciók	Dobornán.	1
	Sáskák.	1

4. kép; Fig. 4.

Szakleltár a Balatoni Múzeum néprajzi tárgyaikról.

Sorszám	A beszerzés ideje	Okmány szám	1905. év		Darab	Érték		Jegyzet
			T Á R G Y			kor.	fillér	
1473	905 I. 21.		Turkelt. kőből készült, a Balatoni Múzeumhoz került, a kő Balatoni Múzeumhoz került, a kő Balatoni Múzeumhoz került.	10	2285			
1474	"		Gyalogpáti kőbányáról.	10				
1475	1100 X 170		Gyalogpáti kőbányáról.	20				
1476	"		Kisb. kőbányáról.	40				

5. kép; Fig. 5.

- 3. kép: Részlet Csák Árpád letétének leltárából
- Fig. 3: Detail from the inventory of Árpád Csák's deposit
- 4. kép: Az ásványtári leltárfüzet részlete
- Fig. 4: Detail of the mineral inventory book
- 5. kép: A néprajzi szakleltár részlete
- Fig. 5: Detail of the ethnographic specialty

A Balatoni Múzeum könyvtárának szakleltára.							
Sorszám	A beszerzés ideje	Oltalmi státusz	T á r g y	Darab	Érték		Jegyzet
					K	L	
235	1848 dec 31.		Ócsa Tamás: Pápai Párizy Zoltán elő- szava	1	4	-	
236	"		Misztály László Mondái munkái. (1848)	1	8	-	
237	"		Misztály László Mondái munkái. (1848)	1	8	-	
238	"		Borocsi Dániel Török munkái. (1842)	1	6	-	
239	"		Aranykorszak napjainak emlékei és mások kedvelőinek képtá- ra. (1848)	1	20	-	
240	"		Schell (Tóty) Ferenc: A Szent István király emléke. Könyv a Szent István királyról és az ő emlékeiről.	4	10	-	
241	"		Császár Ferenc: Világos évek. (1848)	1	4	-	
242	"		Selye Dezső: Károlyi naplója	1	1	-	
243	"		Vas Gereben: Évek emlékei, nagy események 1848-1849. évek emlékei	1	3	-	
244	"		Misztály László: Mondái munkái 1848	1	1	-	
245	"		Könyv- és Almanach: Munkái. (1848)	1	1	-	
246	"		Évek emlékei: 1848-49.	1	1	-	
247	"		Misztály László: Munkái. (1848)	1	1	-	
248	"		Vas Gereben: A régi és a régi emlékei. (1848)	1	1	-	
249	"		Pap János s. k. Munkái: Támás emlékei. 1848.	1	60	-	
250	"		Könyv- és Almanach: Munkái. (1848)	1	1	-	
251	"		Munkái. (1848)	1	1	00	
252	"		A Balatoni Múzeum emlékei és munkái. (1848)	1	1	00	

6. kép; Fig. 6.

6. kép: A könyvtári leltárfüzet egy lapja
Fig. 6: A page in the library inventory book

III. Műhely

Horváth Imre – Lebár Dávid

Egy Schunda cimbalom restaurálása

Napjainkban a cimbalom szó hallatán a magyar nótát kísérő cigányzenészek jutnak eszünkbe. Ez a hangszer a 19. század végén és a 20. század elején élte fénykorát, Schunda Vencel Józsefnek a pedálcimbalom feltalálójának köszönhetően. Sok pénzt és energiát fektetett az általa kifejlesztett hangszer propagálásába, és a „magyar cimbalom” világhírűvé tételébe.

Cikkünk röviden bemutatja a cimbalom kultúrtörténeti hátterét, a Schunda hangszergyártó cég történetét, végül egy konkrét Schunda cimbalom restaurálását, amely a Göcseji Múzeum gyűjteményét képezi, és az új állandó kiállításban fog fontos szerepet betölteni.

A cimbalom

A cimbalom két verővel ütve megszólaltatott húros hangszer, a citerafélék családjába tartozik. Vízszintes helyzetű, trapéz formájú, dobozszerű hangszerteste van, melyen teljes szélességben diatonikus vagy kromatikus hangolású húrok sorakoznak.¹

Régi, népi változata a kiscimbalom, amelyet pengetve vagy verővel szólaltattak meg.² Asztalra, a játékos térdére, vagy felfordított hordóra helyezték, de előfordult, hogy szíjjal a vállon átvetve és csípőtájban megtámasztva játszottak rajta, így akár lassú menetben is tudtak rajta muzsikálni. Hangfogója nem volt, a húrok így összezügtak. Másfél évszázaddal ezelőtt a kiscimbalmokat nemcsak műhelyben, hanem házilag is készíthették úgy, mint pár évtizeddel ezelőtt a citerát. Részben innen a méretbeli változatosság s a fennmaradt darabok egy részénél a készítés kezdetlegesebb módja.

A kiscimbalom magyar nyelvterületen már ritkaság, de az alpesi országokban, Kelet-Európában, a

Balkánon ma is használatos. Továbbfejlesztett változata a nagyobb, hangtompító pedállal ellátott, lábakon álló pedálcimbalom, melyet Schunda Vencel József budapesti hangszergyáros alkotott meg a 19. század vége felé, majd a 20. században idősebb és ifjabb Bohák Lajos fejlesztett tovább.

Ehhez a nagycimbalomhoz oda kell ülni, mint a zongorához. Hangtompító pedálját lábbal, a zongorapedálhoz hasonlóan működtetik.

A modern nagycimbalmok hangereje a zongoráéval vetekszik. A dinamikai árnyalás lehetőségei pedig talán még valamivel nagyobbak, mint a zongorán, mivel a cimbalmon a játékos közvetlenül üti meg a húrokat. A hangszín a verő minőségétől is függ. Vattával göngyölt verővel tompább, zongoraszerű hangot ad, míg a vékony fejű kemény verővel keltett hang élesebb színezetű és inkább a csembalóéhoz hasonlít. A cimbalmosok a hangszín változtatása céljából néha megfordított verőt is használnak: a verő fejét marokra fogják, s a fafogantyúrésszel érintik a húrokat.

Elsősorban cigányzenekarok fontos tagja, de népi hangszerként is ismert. A nép között régebben a szóló cimbalom, a dudához és a tekerőhöz hasonlóan, kocsmái mulatozások hangszere volt. A Petőfi versben is ilyenként szerepel: *De a kocsmá bezzeg hangos, Munkálgodik a cimbalmos.*³

A muzsikusok a cimbalmozást eleinte egymástól sajátították el, majd a hangszer népszerűsítésekor, a 19. század második felében több részből álló cimbalomiskola füzeteket adtak ki, később pedig a Nemzeti Zenedében cimbalom szakon tanulhatták.

Rácz Aladár cimbalomművész munkássága nyomán komolyzenei koncerteken is szerepet kapott.

¹ Magyar cimbalom 2018.

² HERENCSÁR V. 2015.

³ SÁROSI B. 1966. 10-12. pp.

Különféle hangszerosztályozások szerint a cimbalom a megszólaltatás módját tekintve ütőhangszer, s azon belül – akusztikai természeté alapján – húros ütőhangszer.

Angolul dulcimernek is hívják a cimbalmot, ami a dulce és melos szavak összetételéből származik és „édes dallam” a jelentése.⁴

A cimbalom története

„A cimbalomhoz hasonlóan trapéz formájú, cite-raszerű, verővel megszólaltatott húros hangszerekre legkorábbi adatok a 13. századi Perzsiából származnak. Az Irán, Örményország, Grúzia területén szantir vagy szantur néven fellelhető cimbalomfélék ma is a legnépszerűbb hagyományos hangszerek közé tartoznak. Európában a 14. századtól kezdve bukkan fel. A franciák tympanon, a németek Hackbrett, az angolok dulcimer néven nevezik, Itáliában a neve salterio tedesco.

Nyugat-Európában a cimbalom – a hasonló felépítésű, de pengetéssel megszólaltatott pszalteriummal együtt – fénykorát a 17. század végén, a 18. század első felében élte. A korabeli pásztor-divat hatására közkedvelt szalonhangszerré vált, de szonátákat, versenyműveket is írtak rá. Ebben az időben a cimbalom többek között divatos női és templomi hangszernek is számított. ...

A történelmi adatok hiányossága miatt nagyon nehéz megállapítani, hogy Magyarországon mikor és hogyan honosodott meg. A történelmi forrásokban való azonosítását még az is nehezíti, hogy a hangszerneveket, így a cimbalom nevet a régiek következtlenül, gyakran más hangszernevekkel összecsérélve használták. Az Anonymus által cythara szóval jelölt hangszerben többen hol a citera, hol a cimbalom őseit vélték felfedezni – azon az alapon, hogy később, a 16. században ez a szó valóban jelölhette e hangszereket is –, ezzel próbálva igazolni e hangszerek ősmagyar eredetét. Valószínűbb azonban, hogy a Gestában a szó csupán általános értelemben vett húros hangszert jelöl. A cimbalom szó legelőször a 15. században, a Bécsi kódex Biblia-fordításában bukkan fel, de itt még az ókori zsidók kis cintányérszerű hangszereit jelöli.” Cimbalom szavunk a görög kümbalon, illetve a latin cymbalum szóból származik. „A cimbalom szót a mai értelemben a 16. századtól kezdve használják, erre

utalhat az 1567-ben említett Emericus Literatus Cymbalista személynév is.”⁵

Népi hangszerként tőlünk Ny-ra ma már csak Tirolban fordul elő. Ismerik és használják a délszlávok, románok, szlovákok, fehéroroszkok, ukránok is. Hazai történelmi forrásainkban a cimbalom szó a 16. sz. második felében bukkan fel először. Egy 1543-ban Bécsben keltezett levél még hegedősöknek nevezi a cimbalmon játszó cigányokat: „*a legkiválóbb hegedősök, a fáraók ivadécai játszanak itt, akik nem ujjal pengetik a húrokat, hanem faverővel verik s teli torokkal énekelnek hozzá.*”⁶ 1596-ban egy másik levélírónak (Zrínyi György) a pécsi bég két foglyul ejtett cigányzenészeről írva viszont az tűnik fel, hogy az egyiknek „*czimbáliomja vagyon, olyan szabású, mint azkivel az deákok az misét éneklik, de nem fával veri, hanem mint az hárfát, csak az ujjával kapdozza.*”⁷ Két dolgot is megtudunk ebből az idézett részletből: 1. hogy a cimbalom pengetett közeli rokonát (psalterium) is használták a 16. sz.-ban magyarországi „hegedősök”; 2. hogy a cimbalom nálunk a 16. században nemcsak a lenézett szórakoztató zenészeknek, hanem „az deákoknak” is hangszere volt. A 17. sz. magyar főúri zenéjének a dudával, hegedűvel, virginállal egyenrangú hangszere. Végleges helyét a cigányzenekarokban a 18. sz. folyamán foglalta el.

Schunda Vencel József és a hangszergyártó cég története

Schunda Vencel József (1845. máj. 19. Dubetz (Csehország) – 1923. jan. 26. Budapest) hangszerkészítő. **(1. kép)**

A Schunda céget nagybátyja Schunda József (1818-1893) hangszerkészítő alapította 1847-ben. A szabadságharc kitörése után a katonai zenekarok elterjedése nagy üzleti lehetőséget biztosított. A háborúskodó felek számos hangszer megrendelésével bízták meg. A szabadságharc után is töretlen volt a hangszerkészítés népszerűsége. A cég hivatalos beszállítója lett több színháznak és zenetársulatnak. Albrecht főherceg olyan kitüntetésben részesítette a céget, hogy az akkori szabályokkal ellentétesen engedélyezte mindenféle vonós-, fúvós- és ütőhangszer előállítását és kereskedelmét. A családcentrikus Schunda 1856-ban az üzemébe maga mellé veszi tanoncnak unokaöccsét,

⁴ KUSZ V. 2016. 17. p.

⁵ Magyar cimbalom 2018.

⁶ SÁROSI B. 1966. 10-12. pp.

⁷ Uo.

az akkor 11 éves Schunda Vencel Józsefet. Taníttatta, majd 1863-ban segédként szabadult. Ez után a szokásnak megfelelően vándorútra kelt, hogy külföldön szerezzon tapasztalatokat, majd tanulmányait követően 1868-ban üzlettársként tért vissza. Schunda József nyugalomba vonulása után 1871-ben Vencel teljesen átvette a cégvezetést.

Schunda Vencel József a legjobb helyeken tanult, rendkívül tehetséges volt és minden rendelkezésére állt (kapcsolati-, és anyagi tőke egyaránt), a nagy karrierhez. A kiegyezés korában vált felnőtté, így lehetőségei kitárultak. Schunda haladó gondolkodású ember volt, külföldi tanulmányútjain szerzett tapasztalatait, a különféle eszközhasználatokat és technológiákat itt-hon tudta kamatoztatni. Mai szemmel is modern cégvezetést és menedzselést vitt véghez. Figyelt az emberek tudatos kiválasztására, és a legjobbakat magához kötötte, odafigyelt – az ebben a korban szokatlan – munkatársi elégedettségre és lojalításra. Vállalata rendkívül gyorsan fejlődött.⁸

Nevéhez fűződik a cimbalom tökéletesítése. 1872-ben Kecskeméten az első országos iparkiállításon mutatták be az akkor még pedál nélküli új típusú cimbalomát, amellyel kiérdemelte az első díjat.⁹ A régi kiscimbalmot megnagyobbította, kromatikus húrozással látta el és lábakra helyezte.¹⁰

A saját készítésű, újjáalakított cimbalomnak az 1873. évi bécsi világkiállításon komoly sikere volt. Az akkor még csak 28 éves Schunda ugyanis kiváló üzleti érzékkel három cigányzenészt alkalmazott, akik a kiállítás egész ideje alatt, szinte folyamatosan bemutatót tartottak. Zichy József kereskedelmi és Andrássy Gyula külügyminiszter is felkarolta a cimbalom népszerűsítését, közbenjárásuknak köszönhetően a legmagasabb udvari körök is megtisztelték látogatásukkal a magyar hangszeripart bemutató pavilont.¹¹ Ez a siker tovább ösztönözte Schunda azon gondolatát, hogy a „*cimbalom hangjainak egymásba zúgását meg kellene fékezni, és (...) hogy a cimbalomot hangtompító pedállal kellene ellátni*”. A fejlesztési kísérletezések 1874-ben meghozzák a várva várt eredményüket, a mester elkészítette az első hangtompítós pedálcimbalmot.¹²

Találmányát szabadalmaztatta, amelynek tompítója a zongora jobb pedáljához hasonlóan működött. A Fővárosi Lapok írása szerint: „*Cigányaink az össze nem illő hangok zűrzavarát, a hol már ők is megsokallták, könyökkel igyekeztek elhallgattatni; mennyivel célszerűbben végzi ezt a most alkalmazott tompító*” (pedál).¹³

Schunda rendkívül ügyes cégvezető volt. Megfelelő marketinggel vett részt hazai és világkiállításokon, nagy figyelmet szentelt annak, hogy termékeit művészek, arisztokraták, újságírók megismerjék. A hangszer melletti demonstráció példája az az 1875-ben készült fénykép is, amelyen vezető magyar muzsikusok, többek között id. Ábrányi Kornél, Erkel Gyula, Liszt Ferenc, Pintér Pál és Erkel Ferenc örökítették meg magukat a cimbalommal és készítőjével Schunda V. Józseffel. **(2. kép)**

A Nemzeti Színház akkori intendánsa báró Podmaniczky Frigyes és az operai tagozat igazgatója, Erkel Sándor elismerő okmányt állítottak ki a hangszerről.¹⁴ Az új fejlesztésű hangszert Erkel Ferenc és Liszt Ferenc is meleg szavakkal dicsérte, de a cimbalomba Blaha Lujza is beleszeretett, és előszeretettel énekelt cimbalomkísérettel.¹⁵

1876-ban, Szegeden, az ott bemutatott különféle hangszerek közül ismét a pedálcimbalom aratta a legnagyobb sikert. Bár Schundát zsúritagnak kérték fel, itt is érmet kapott. Az 1878-ban tartott párizsi világkiállításon a már megszokott módon a legendás pedálcimbalomok vonták magukra a figyelmet, ezzel ismét egy áttörést eredményezve. „*Reformált pedál cimbalmain voltaképpen ekkor nyertek világütlevélet s a kiállítás után alig győztem eleget tenni a világ minden részéből hozzám érkezett megrendeléseknek*.” Ferenc József, aki folyamatosan figyelemmel kíséri a hangszerész munkáját, az eredményeket koronás arany érdemkereszttel jutalmazta.¹⁶

A cég rendkívüli módon fejlődött. Az Országos Magyar Ipartestület közleménye szerint 1873-ban 9 munkást és 5 tanuló, míg 1898-ban már 45 munkást foglalkoztatott. Virágkorát a 20. század első évtizedében élte, még Indiáig és Ausztráliáig is eljutottak ezek a magyar cimbalmok.

⁸ DOMONKOS M. 2011.

⁹ BORNEMISSZA Á. 2013. 68-73. pp.

¹⁰ SÁROSI B. 1966. 10-12. pp.

¹¹ CLARISSE P. 1998.

¹² BORNEMISSZA Á. 2013. 68-73. pp.

¹³ Idézi: GOMBOS L. 2011. 208. p.

¹⁴ GOMBOS L. 2011.

¹⁵ TRENCSENYI Z. 2013.

¹⁶ DOMONKOS M. 2011.

„Schunda cimbalmai bejárták az egész világot, ott-hont és udvarképességet nyertek az angol királyi családban is, és ekképpen nem csak a magyar hangszeriparnak szereztek dicsőséget, de bevezették a magyar zenét s ennek dallamaival a magyar nevet és nemzetet is új nimbusszal övezve tették elismertté a műveit külföldön. Kulturális és politikai missziót teljesítettek ekképpen Schunda hangszerei.”- írta róluk a *Zenelap* 1898-ban.¹⁷

1884-ben készül el az ezredik hangszer, a Vigadóban rendezett nagyszabású ünnepségen Liszt Ferenc is jelen volt. Majd négy év múlva a kétezredik, ezt követően a háromezredik. Schunda kitűnően használta a kommunikációs lehetőségeket: minden ezredik hangszer elkészülte alkalmából ünnepséget szervezett.

A 6000. cimbalmon az előző évek során végzett fejlesztések, javítások és módosítások minden eredménye megtalálható volt, a korabeli vélemények a hangtömörséget emelték ki. A hangszergyáros 1898-ban ünnepelte működésének félszázados jubileumát. Ez alkalmából nagyszabású kiállításon mutatta be életművét. Visszavásárolta és kiállította a pedálos cimbalom első példányát „*mint zenei művelődésünk jelét*”, azzal a szándékkal, hogy ünnepélyes keretek között átadhassa a Nemzeti Múzeumnak.¹⁸ A császár és király ezt a kiállítást is meglátogatta, talán nem meglepő, hogy a rendezvény megtekintésére Schunda Vencel Józsefet választotta vezetőjének. A kereskedelmi miniszter a kiállítás után arany éremmel jutalmazta Schundát. 1889-ben a király a Ferenc József rend lovagkeresztjével tüntette ki.¹⁹

Schunda hirdetései a *Zenelap* 1898-as számaiban a következő szöveggel jelentek meg:

„SCHUNDA V. J.

cs. kir. udv. hangszergyáros, zenemű kereskedő és kiadó
Budapesten, IV., Magyar-utca 18. sz.

Ajánlja a legújabb zeneműveket, hegedűre, gordonkára, cimbalom-, czitera-, orgona- és harmóniumra, fuvolára, klarinétra, kürt- és szárnykültre és hárfára. Egy- és többhangú dalok stb. készletben tartatnak vagy a legrövidebb idő alatt megszerzettnek. Árjegyzékek ingyen és bérmentve.”²⁰

1906-ban készül a Schunda hangszergyár tízezredik cimbalma. A Vigadóban nagy, hangversennyel,

díszlakomával fűszerezett ünneplés következett, a koncerten Blaha Lujza is fellépett. Az ünneplésről a sajtó is bőségesen tudósított, Schunda József pedig díszes könyvet adott ki *A cimbalom története* címmel.²¹ Az újságok azt is hírül adták, hogy a nevezetes cimbalompéldányokat ki vette meg, illetve hogy Schunda nagylelkűen melyik intézménynek adományozta azokat.²²

Liszt Ferenc, mint minden értékes magyar zenei kezdeményezést, a Schunda-féle cimbalmot is pártfogolta, meleg szavakkal üdvözölte a feltalálót: „*Ön a cimbalommal szemben azt az epochalis érdemet vívta ki, amit Erard a hárfával. Mind a ketten két ősi hangszert ragadtak ki az ezredéves pongyolaságból, és megadták neki a szalon-, hangverseny- és zenekari képességet. A magyar nemzet és a magyar zeneirodalom örök hátlára van ön iránt kötelezve: üdvözlöm önt a magyar zeneművészet nevében.*”²³

Egy érdekesség az 1860-as *Vasárnapi Ujság* egyik számából, amely Mosonyi Mihály zeneszerző *Zeneszeti Lapok*-ban megjelent „*Egy szó a cimbalom érdekében*” című cikkére reflektál: „*Kívánatos volna, hogy a cimbalom a népszínművekben is felhasználhatnák. Meyerbeer, ezen legügyesebben számítani tudó zeneszerző, ki minden új dalművében valami feltűnő s még eddig senki által nem használt újdonsággal szokta meglepni a közönséget; már lépéseket tett a cimbalom- és tárogatónak – e két nemzeti hangszerünknek – általa leendő felhasználása érdekében. Attól lehet tartani, hogy a cimbalommal is úgy találunk járni, mint a kanászkalapokkal, melyeket csak akkor kezdünk általánosan hordani, midőn már Párisban divatozott. Azért ne késlekedjünk. Még most a cimbalom kizárólag a mi sajátunk, igyekezzünk azt nemzeti színházunk zenekarában meghonosítani, mielőtt e részben ama berlini francia zenedivatgyártó által megelőztetnénk. (Ez utóbbi indítványt ajánljuk Erkel F. figyelmébe.)*”²⁴

Híres magyar zeneszerzők a cimbalom hangzásában rejlő lehetőségeket felismerve, több zeneműben is megszólaltatták. Így hallható Erkel Ferenc Bánk Bán című operájában (1861), Kodály Zoltán Hány János című dalművében (1926), szvitjében. Rácz Aladár az 1920-as években barokk zeneszerzők műveit kezdte előadni cimbalmon, nagy sikereket aratva a világ koncertpódiumain.²⁵

¹⁷ Újdonságok 1898. 4. p.

¹⁸ Fél százados jubileum 1898. 78. p.

¹⁹ DOMONKOS M. 2011.

²⁰ Hirdetés 1898. 7. p.

²¹ Schunda József jubileuma 1906. 7. p.

²² DOMONKOS M. 2011.

²³ Idézi: CLARISSE P. 1998.

²⁴ Egy szó a cimbalom érdekében 1860. 562. p.

²⁵ Magyar cimbalom 2018.

A cimbalom készítőtechnikája

A modern nagycimbalmon a hangsze krény két párhuzamos oldala 1400, ill. 950 mm, a trapéz szárjai egyenként 740 mm, a hangsze krény magassága 150 mm. 4 lábát esztergályozással készítették, és csavaros menettel rögzítették a hangsze krény aljához, hogy azok szerszám nélkül könnyen kivehetőek legyenek.

A modern cimbalom húrjainak feszültsége összesen 100 000 N (10 tonnasúly) körüli, a hidakra gyakorolt nyomóerejük pedig nagyjából 10 000 N (1 tonnasúly). Hogy a hangszer teste e hatalmas erőknek ellenálljon, a rétegelt anyagból készült tőkék, a különlegesen erős keret és a hangszer test belsejében, a hurok irányában fekvő két vasgerenda elengedhetetlenek. A 3–9 mm vastagságú fenyő rezonánstetőt a rostokra merőlegesen futó, majd az ezekre újra merőlegesen ragasztott gerendák erősítik. A tető és a 4 cm körüli vastagságú fenékmező közé 17–23 db, a hegedű lélekfájához hasonló fenyőfa rudacska ékelődik.

A cimbalom húrjai acélból készülnek. Egy-egy hangnak a cimbalmon nem egy húr felel meg, hanem 3 vagy 4 húrból álló húrcsoport – ún. húrkorús. A hurok a hangszer bal oldali tőkéjébe vert húr tartó- vagy akasztószögektől a jobb oldali tőkéhez csatlakozó hangolászögekig futnak. A hurok furatokkal ellátott hidak által, vagy húrkorúsonként egy-egy sakkfigurára hasonlító baba révén adják át rezgésüket a hangszer tőnek. Ezek a hidak, babák húrlábként funkcionálnak, de nem csak akusztikai szerepet látnak el, hanem azt is, hogy a húrkorúsok egymáshoz képest eltérő síkban legyenek. Így a hurok a hidak közelében, a megütés helyén kiemelkednek környezetükből, csökkentve annak kockázatát, hogy megütésükkor véletlenül egy szomszédos, nem kívánt hang is megszólaljon. A hidak alkalmazása lehetővé teszi a húrkorúsok hosszának megosztását is, tehát hogy egy húrkorús két különböző hangot adhasson ki attól függően, hogy a megosztás helyétől balra, vagy jobbra ütik meg²⁶

A pedálos nagycimbalomok hangterjedelme többnyire D-től E-ig terjed temperált kromatikus hangolásban (a közbeeső fokokból egyetlen hang, a *disz* hiányozni szokott).

A régi kiscimbalomokban acélmerevítő nincs, a húrozat terhét a hangsze krény faszervezete viseli.

Emiatt gyakori hibája a régi cimbalomoknak, hogy a hurok szorítása miatt elvetemedtek, tetejük behorpadt. A tetődeszka alá több helyre lelket – a régiek nyelvén solymot vagy sulymot – tettek. Ezek ujjnyi vastagságú faoszlopocskák, melyeknek a funkciója a tetőnek a hangsze krény fenekére felől való megtámasztása.²⁷

A cimbalomok hangkészlete a 19. század első felében még diatonikus volt. A legkisebb méretű régi diatonikus kiscimbalomok hangterjedelme pl. g-g” körül volt.

A cimbalom tartozéka a két darab verő. Ezeket dió- vagy akácfából készítették, teljes hosszuk 340 mm körül van. A verők kissé felfelé görbített fejét vattapólyával tekerik be. Külön ún. kemény verőt is szoktak készíteni. A kemény verők fejét csupaszon hagyják vagy keskeny, kemény bőrsávot, filcet kötöttek rá szoros cérnatekeréssel. A verő szárának karcsúnak és ruganyosnak kellett lennie.

A RESTAURÁLT CIMBALOM BEMUTATÁSA (3. kép)

A Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteményében található pedálcimbalom 1979-ben vásárlás útján került a múzeumba. A tárgyat gyűjtő Winkler Ferenc információi szerint a tárgy Balogh János, baki lakos édesapjájé, Balogh Józsefé volt, aki 1931-ben Zalaegerszegen vásárolta, és utána a baki, illetve környező kocszmákban, lakodalmakban zenélt vele. Bakon végzett adatgyűjtés szerint, ennek ellentmond Kámán Antal (64 éves), szintén baki lakos elmondása. Szerinte a cimbalom egy másik Kámán családhoz tartozó „Cimbalmos” Kámán Vendel tulajdonát képezte, aki a baki cigánybandában zenélt. A banda a II. világháború utáni évekig zenélt a helyi kocszmákban, lakodalmakban, de felléptek a környező településeken, többek közt Zalaegerszegen, a Kvártélyházban is. A cimbalom szinte kézről kézre járt, mert a baki kántor, Csorba József is birtokolta, és halála után, a 70-es években került a Balogh család tulajdonába.

A cimbalom előlapján elhelyezett „SCHUNDA V. JÓZSEF” táblácska arra utal, hogy a hangszer Schunda Vencel József budapesti műhelyében készült. **(4. kép)** A cimbalomnak vízszintes helyzetű, egyenlő szárú trapéz formájú hangszer teste van, melyen tel-

²⁶ Uo.

²⁷ SÁROSI B. 1966. 10–12. pp.

jes szélességében húrok sorakoznak. A hangszekrény teteje, alja, oldala fenyődeszkából, tőkési juharfából készültek. A hangszekrényt diófurnérral borított fenyődeszkákkal burkolták körbe, amelyek alsó és felső éleit profilozott szegélylécekkel díszítették. Húrjai a trapéz szárai mentén elhelyezett tőkék között futnak. A húrokat húrkórusonként egy-egy sakkfigura szerű „baba”, húrláb tartja. Ezekon a húrlábakon a húrok tompa szögben megtörnek. A Schunda műhelyben készült cimbalmokat egységes méretben gyártották, párhuzamos oldalai 140, illetve 95 cm, , szárai 74 cm hosszúak, magassága 15 cm. Négy darab kicsavarozható esztergályozott lába van. Eredetileg pedállal volt felszerelve, amivel a hangtompítást lehetett szabályozni. A hangszertetön hangnyílások találhatók.

A MŰTÁRGY KEZELÉS ELŐTTI ÁLLAPOTA

A tárgy használatból, és korábbi tárolásból eredő fizikai behatások következtében, sérült állapotban került a restaurátor műhelybe. **(5-6. kép)** A keretet csavarral rögzítették a cimbalom testéhez, egy része azonban darabokban volt. **(7-8. kép)** Korábban, feltehetően valamelyik előző tulajdonos, vas és alumínium drótokkal, továbbá vasszegekkel rögzítette egymáshoz a szétváló részeket. **(9. kép)** A tárgy erősen rovarkárosodott, főleg a jobb első sarka volt fertőzött. A cimbalom elején látható Schunda V. József felirat felett a furnér, szinte a tárgy teljes hosszában kitéredezett, felvált és hiányos volt. **(10-11. kép)** A keret élein található profilozott szegélylécek közül az egyik, a bal első sarkán hiányzott, a jobb hátsó szegélyléc pedig elhasadt, és részben hiányos volt. **(12. kép)** A cimbalom felületét poros szennyeződés borította, **(13. kép)** belsejében egérfészket találtunk. A hangszer acél húrjain barna színű vas korróziót figyelhettünk meg, a húrok közül több elszakadt. A húrartató lábak közül a bal oldalon levő sorban a harmadik sérült, hiányos volt, ezért kiegészítésre szorult. A cimbalom lábain, használatból eredő sérüléseket találtunk. Az esztergált részek néhány helyen lehasadtak, hiányosak voltak. **(14. kép)** A lábak végén utólagos kiegészítés található, feltehetően a korábbi tulajdonos magasította így a cimbalmot. **(15. kép)** A tárgy felületvédelmére politúrt használtak, ez a használat során jelentősen megkopott, fényét elvesztette. A pedál és a hangtompítói hiányoztak, ütők nem voltak hozzá.

A RESTAURÁLÁS MENETE Tisztítás, fertőtlenítés

A keret leszerelése után a tárgy szárazon történő tisztításával kezdtük a restaurálást. Az egyes alkatrészek szétszerelése során a korábban, a tárgyba ütött drótokat, szegeket eltávolítottuk, mivel ezek annyira elkorrodálódtak, hogy a tárgyban később károsodást okozhatnak. A tisztítás során puha szőrű ecset és porszívó segítségével távolítottuk el a felületen található poros szennyeződéseket. A cimbalom belsejéből az egérfészket, és egyéb szennyeződéseket a tetején elhelyezkedő hangnyílásokon keresztül távolítottuk el úgy, hogy a porszívó csövét egy vékony gégecsővel leszűkítettük, és a hangszertestet kiporszívóztuk. Erre azért volt szükség, hogy a tárgyat minél kevésbé kelljen szétszerelni, ezáltal a további sérülések elkerülhetővé váltak. A cimbalom belsejében a tisztítás során 11 darab pénzérmét találtunk melyeket vékony pálcára erősített gyurmaragasztó segítségével kiemeltünk. A pénzérmék 1941-1951 között készültek, ebből következik, hogy a cimbalmot ebben az időszakban még használhatták. A cimbalom további tisztítása zsíralkohol-szulfát vizes oldatának habjával történt, melyet ecseteléssel, illetve a nehezen hozzáférhető helyeken hurkapálcára tekert vattapamaccsal végeztünk. A habot a fellazított szennyeződésekkel együtt rögtön vattapapírral töröltük le a felületről, így a fa anyag csak minimális nedvességet szívott magába.

A cimbalom húrjain, illetve a vasból készült húrfelesztőkön kialakult korróziós terméket, és egyéb szennyeződéseket drótkéfével, és acélgyapottal távolítottuk el.

Tisztítás után a tárgyat fertőtlenítettük, melynek során Embasol Combi rovar- és gombaölő szert alkalmaztunk. A rovarkirepülő nyílások mindegyikébe injekciós fecskendő használatával juttattuk be a fertőtlenítőszeret, a felület többi részének kezelése ecseteléssel történt.

A fertőtlenítés után a korábbi politúr réteget és a tárgyon, a tisztítás után még megmaradt makacsabb felületi szennyeződéseket távolítottuk el. Ennek során hurkapálcára tekert vattapamacsot vízmentes ipari spirituszba mártottunk, ezzel oldottuk fel majd töröltük le a felületen levő megkopott politúrt, illetve a még a felületen levő egyéb szennyeződéseket.

Kiegészítések elkészítése

Először a húrtartó láb hiányzó darabjának elkészítése történt meg. Ennek során plasztilin gyurmával, egy másik lábról, formát készítettünk. Ebben a negatív formában készült el a kiegészítés. A formába kétkomponensű műfát töltöttünk, majd a teljes szilárdulás után a kiegészítést a törésfelületnek megfelelően éles szikével faragtuk végső formára.

A kereten található hiányos profilozott szegélylécek kiegészítése diófából történt. **(16. kép)** Ennek során a hiányos díszléc törésfelületéhez nyomtuk hozzá az új anyagot úgy, hogy a két anyag közé indigót helyeztünk el, amely az érintkezési pontokon megjelölte az új anyagot, így pontosan a törésfelülethez lehetett faragani. A kiegészítés elkészítéséhez éles szikét, vésőt, faragókést használtunk. Miután a kiegészítés pontosan illeszkedett a törésfelülethez, a két anyagot csontenyvvel összeragasztottuk. A bal első hiányzó szegélylécet szintén diófából készítettük el, a meglévő eredeti lécek alapján. **(17. kép)**

A cimbalom előlapján felvált furnért csontenyvvel ragasztottuk vissza. Ezután a hiányzó furnér pótlása következett. A kiegészítéseket diófurnérból pótoltuk, figyelve a szálirányra, és lehetőség szerint az eredetihez hasonló színárnyalatra is. A kiegészítést az eredeti furnér törésfelületéhez igazítva szabtuk ki, több darabból, ezután csontenyvvel ragasztottuk a helyére. **(18. kép)**

A cimbalom lábai bükkfából készültek, ezért a szükséges kiegészítéseket bükkfából készítettük el, figyelve a fa szálirányára. A pótlásokat ugyanúgy faragtuk a törésfelülethez, mint a korábban említett profillécek esetében. Miután a kiegészítés tökéletesen illett az eredeti törésfelülethez, azokat csontenyvvel a helyükre ragasztottuk. A pótlást kicsit nagyobbra hagytuk, hogy ragasztás után ezeket pontos méretre tudjuk alakítani. Ehhez mikrosziszolóba fogott csiszolókorongokat és gyémánt csiszoló fejeket használtunk. **(19-21. kép)**

Ezt követően a keret összeragasztása, és helyére rögzítése következett. A keretet csontenyvvel összeragasztottuk, majd az eredeti csavarokkal a helyére rögzítettük.

A hiányzó pedált - megfelelő analógiák hiányában - még nem pótoltuk.

Retusálás, felületkezelés

A kiegészítések elkészítése, és pontos méretre alakítása után, azok felületét az eredetihez hasonló színűre pácoltuk és retusáltuk. **(22-23. kép)** A szegélyléceken, és a lábakon történt kiegészítések esetében tölgy- és dió víz pác különböző arányú keverékét használtuk. **(24-27. kép)** A cimbalom elején kiegészített furnér esetében a retusálás vízfestékkel történt, mivel a megfelelő színárnyalatot víz pácból nem lehetett kikeverni. **(28-29. kép)** A húrtartó láb kiegészítését fekete tussal retusáltuk. **(30. kép)**

A tárgy végleges felületvédelme a keret visszaszerelése után történt meg. Ennek során „Alkonek”-ben oldott sellak politúr 10 %-os oldatát használtunk. A politúrt ecsettel három rétegben hordtuk fel. Minden réteg megszáradása után lakkcsiszoló filccel átörzsöltük a felületet, végül politúros labda segítségével felfényeztük. A cimbalom felső részén, a húrok alatt, a fedlap feketére színezett, ezért annak felületét fekete politúrral, az előbb említett technológiával felületkezeltük.

A cimbalom húrjait, és a húr feszítőket vattapaccsal felhordott WD-40, kőolaj alapú felületvédő szerrel passziváltuk. **(31-37. kép)**

Összegzés

A cimbalom restaurálásának célja a tárgy hosszú távú megőrzésének biztosítása, és az általa hordozott információk megtartása volt. A restaurálás során felhasznált anyagokat úgy választottuk ki, hogy azok a későbbiekben a tárgyakban ne okozzanak további károsodást, valamint szükség szerint könnyen eltávolíthatóak legyenek.

A munka során alapos kutatást végeztünk, így sok új információhoz jutottunk a készítéssel és használatban kapcsolatban. A fellelhető információk alapján a cimbalmot használó zenész kiléte bizonytalan, az azonban bizonyos, hogy a baki cigánybandában használták a helyi mulatozók nagy örömére.

Irodalomjegyzék

BORNEMISSZA Ádám 2013. Tízezer budapesti cimbalom - Schunda V. József cs. és kir. udvari hangszergyára. Kortárs 2013. 11. sz. 68-73. pp.

CLARISSE, Philipp 1998. Schunda Vencel József. Szemle.1998. 12.

<https://www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/199812/schunda.htm>

Letöltve: 2018. december 07.

DOMONKOS Máté 2011. Schunda Vencel József – a magyar hangszerészet “királyi” korszaka. Fidélío.

Egy szó a cimbalom érdekében 1860. – [Szerző nélkül]: Egy szó a cimbalom érdekében. Vasárnapi Újság. 562. p.

Félszázados jubileum 1898. - Félszázados jubileum. Ország-Világ. 78. p.

GOMBOS László 2011. Henryk Wieniawski Magyarországon. Egy turné tanulságai. Zenetudományi dolgozatok. 208. p.

HERENCSÁR Viktória 2015. A cimbalom története.

Hirdetés 1898. Zenelap, 1898. 7. p.

KUSZ Veronika 2016. A dulcimer bővületében. Muzsika. 17. p.

Magyar cimbalom 2018. – [Szerző nélkül]: Magyar cimbalom.

<http://info.szolnok.hu/magyar-cimbalom-m816>

Letöltve: 2018. december 07.

SÁROSI Bálint 1966. A magyar nép hangszerei. 6. Cimbalom. Muzsika. 10-12. pp.

Schunda József jubileuma 1906. – Schunda József jubileuma. Gazdasági mérnök. 7. p.

TRENCSÉNYI Zoltán 2013. Világraszóló cimbalom és az összegyűrt tárogató.

http://nol.hu/kultura/20131127vilagraszolo_cimbalom_es_az_osszegyurt_tarogato-1428923

Letöltve: 2018. november 29.

Újdonságok 1898. – Újdonságok. Zenelap, 1898. 4. p.

Restoration of József Schunda's dulcimer

Nowadays, the word dulcimer (cimbalom in Hungarian) brings to mind musicians and gypsy musicians accompanying Hungarian folk-based songs. However, this instrument used to have a great golden age in the late 19th and early 20th century, thanks to József Vencel Schunda, the inventor of the pedal dulcimer, who invested a lot of money and energy in promoting his instrument and making the „Hungarian cimbalom” world famous.

This article briefly introduces the cultural history of the ‘cimbalom’, the history of the Schunda musical instrument manufacturer, and finally the restoration of a specific Schunda cimbalom, which is in the collection of the Göcsej Museum and will play an important role in the new permanent exhibition.

The cimbalom is a trapezium-shape, percussion instrument played with two sticks with horizontal strings along its entire width. Initially, the cimbaloms were smaller in size and without legs, and had no silencer pedal, so the strings tinkled. Small dulcimer is a rarity in Hungary, but it is still used in the Alpine countries, Eastern Europe and the Balkans. An improved version of this is the larger, pedal cimbalom with a silencer pedal, created by József Vencel Schunda, a musical instrument maker in Budapest circa the end of the 19th century. József Vencel Schunda was a talented instrument maker, an excellent company manager and a very good marketing expert.

His company developed very fast, and the cimbaloms he made almost conquered the whole world.

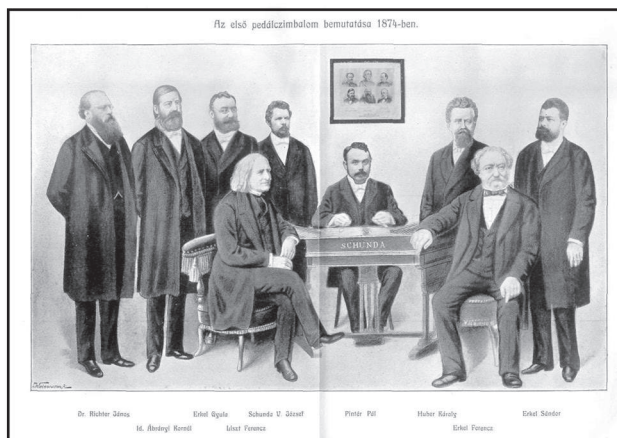
In 1979, such a Schunda cimbalom was added to the collection of the Göcsej Museum in a very bad condition. The veneer was fractured and incomplete, and its frame fell apart despite subsequent wires and nailing. After the cymbal frame was disassembled, the components were thoroughly cleaned and disinfected against insects. The broken and severed parts were glued together and the deficiencies were supplemented with wood similar to the original. Similar materials to the original also replaced the veneer deficiencies. The finished additions were pickled and retouched to a suitable colour, and finally the entire surface of the cymbal was treated with conventional polishing. The purpose of restoring the cimbalom was to ensure the long-term preservation of the object and to preserve the information it carries. The materials used in the restoration have been selected so that they will not cause further damage to the items and can be easily removed as needed.

We did a lot of research during the work, so we got a lot of new information about making and using it. According to the available information, the identity of the musician using the cimbalom is uncertain, but it is certain that it was used by the Gypsy band in Bak to the delight of the local people.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

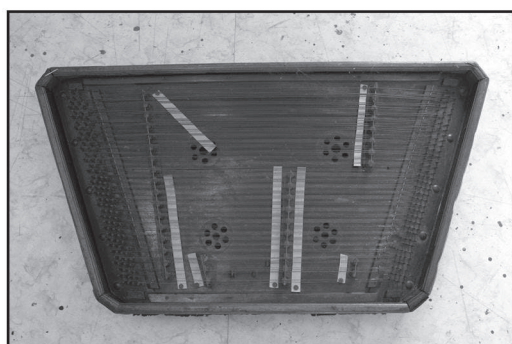
2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

4. kép; Fig. 4.

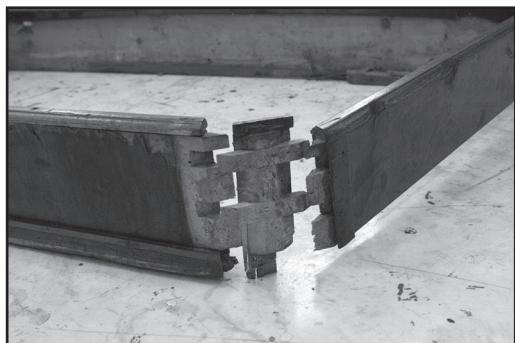

5. kép; Fig. 5.

6. kép; Fig. 6.

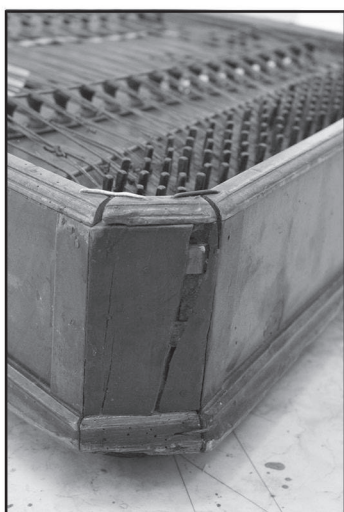
1. kép: Schunda Vencel József (1845-1923)
 Fig. 1: József Vencel Schunda (1845-1923)
 2. kép: Az első pedálcimbalom bemutatása
 Fig. 2: Introduction of the first pedal cymbal
 3. kép: A restaurált cimbalom
 Fig. 3: The restored cymbal
 4. kép: Schunda V. József táblácska a cimbalmon
 Fig. 4: Schunda V. József V. tablet on the cymbal
 5. kép: A cimbalom restaurálás előtti állapota
 Fig. 5: The condition of the cymbal before restoration
 6. kép: A cimbalom restaurálás előtti állapota
 Fig. 6: The condition of the cymbal before restoration

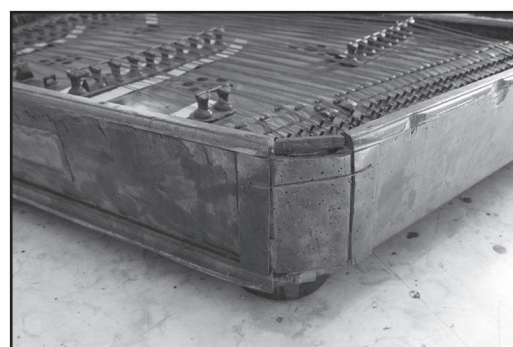
7. kép; Fig. 7.

8. kép; Fig. 8.

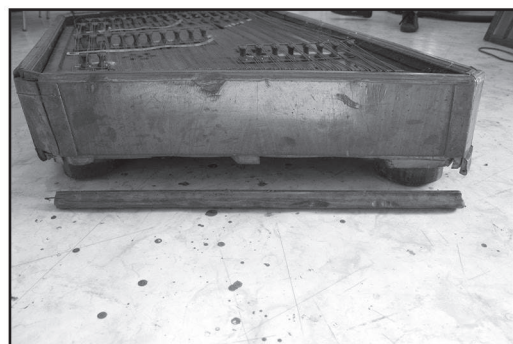
9. kép; Fig. 9.

10. kép; Fig. 10.

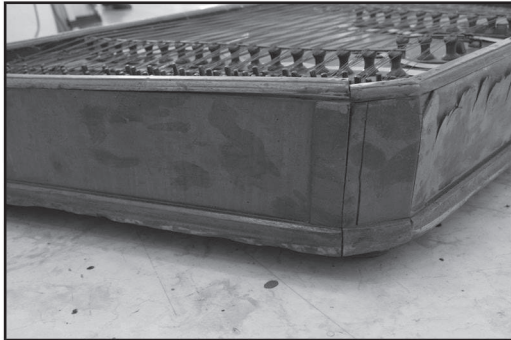

11. kép; Fig. 11.

12. kép; Fig. 12.

7. kép: A fellazult és szétvált csapolások a keretborításon
 Fig. 7: Loose and split drains on the frame cover
 8. kép: A szétesett kertborítás
 Fig. 8: The fallen garden cover
 9. kép: Utólagos dróttal történő javítások
 Fig. 9: Later wire repairs
 10. kép: Felvált és kitöredezett furnérhiányok
 Fig. 10: Veneers deflated and broken
 11. kép: Felvált és kitöredezett furnérhiányok
 Fig. 11: Veneers deflated and broken
 12. kép: A leesett, és a hiányzó szegélylécek
 Fig. 12: The dropped and missing battens

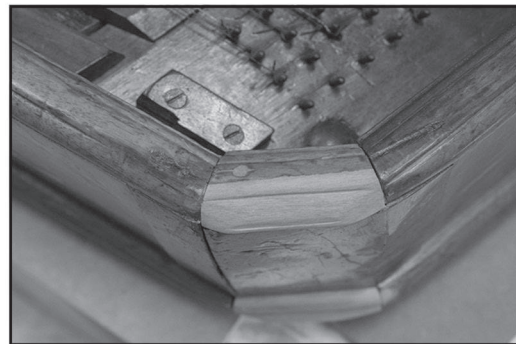
13. kép; Fig. 13.

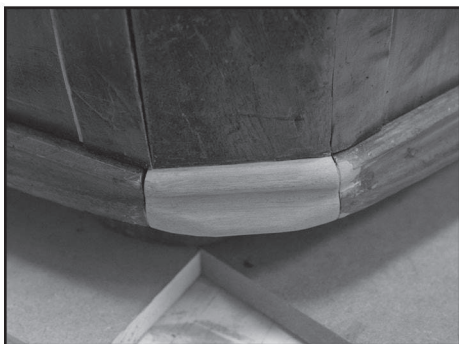
14. kép; Fig. 14.

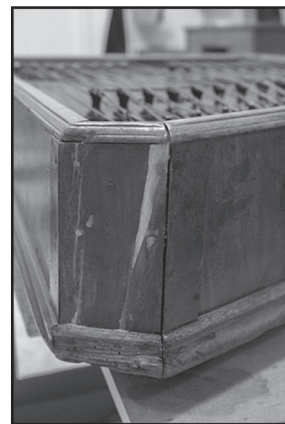
15. kép; Fig. 15.

16. kép; Fig. 16.

17. kép; Fig. 17.

18. kép; Fig. 18.

13. kép: A cimbalom poros felülete
 Fig. 13: Dusty surface of the cymbal
 14. kép: Hiányok az esztergált lábakon
 Fig. 14: Gaps in the turned legs
 15. kép: Utólagos lábvég pótlás és sérülések
 Fig. 15: Post-leg replacement and injuries
 16. kép: A hiányos profilléc kiegészítése
 Fig. 16: Completion of incomplete profile bar
 17. kép: A hiányzó profilléc pótlása
 Fig. 17: Replacing the missing profile bar
 18. kép: Az egyik furnérhiány kiegészítése
 Fig. 18: Completion of one veneer deficiency

19. kép; Fig. 19.

20. kép; Fig. 20.

21. kép; Fig. 21.

22. kép; Fig. 22.

23. kép; Fig. 23.

24. kép; Fig. 24.

19. kép: Az esztergált lábak kiegészítése

Fig. 19: Completion of turned legs

20. kép: A sérülések kiegészítése a lábakon

Fig. 20: Leg injuries supplementation

21. kép: Kiegészítés a lábakon

Fig. 21: Leg supplement

22. kép: A restaurált cimbalom

Fig. 22: The restored cymbal

23. kép: A restaurált cimbalom hátulról

Fig. 23: The restored cymbalom from behind

24. kép: A pótolts és kiegészített szegélylécek

Fig. 24: Replaced and supplemented skirting

25. kép; Fig. 25.

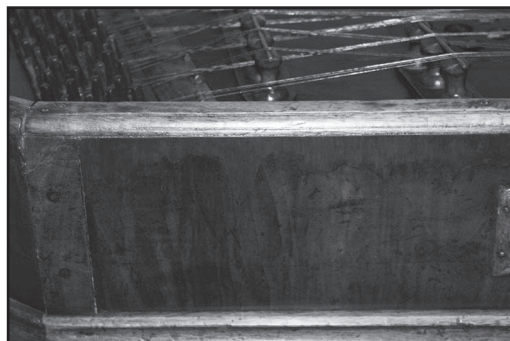
26. kép; Fig. 26.

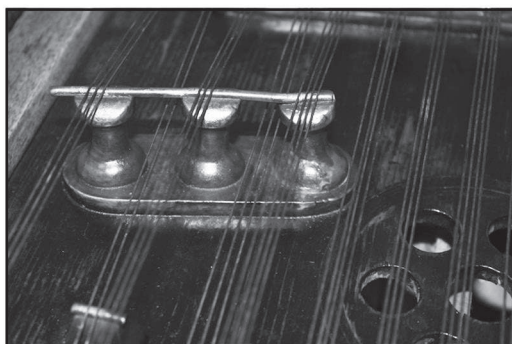
27. kép; Fig. 27.

28. kép; Fig. 28.

29. kép; Fig. 29.

30. kép; Fig. 30.

31. kép; Fig. 31.

25. kép: Az elkészült lábak
 Fig. 25: Completed legs
 26. kép: Az elkészült lábkiegészítések
 Fig. 26: Completed leg supplements
 27. kép: Az esztergált lábak restaurálás után
 Fig. 27: Turned legs after restoration
 28. kép: Az elkészült furnérkiegészítések
 Fig. 28: Finished veneer additions
 29. kép: A furnérhiányok kiegészítése
 Fig. 29: Completing veneer deficiencies
 30. kép: A húrtartó lábak restaurálás után
 Fig. 30: String legs after restoration
 31. kép: Az elkészült cimbalom
 Fig. 31: The finished cimbalom

32. kép; Fig. 32.

33. kép; Fig. 33.

34. kép; Fig. 34.

35. kép; Fig. 35.

36. kép; Fig. 36.

37. kép; Fig. 37.

32. kép: A restaurált cimbalom felülről
Fig. 32: The restored cymbal from above
33. kép: A restaurált cimbalom egyik oldala
Fig. 33: One side of the restored cymbal
34. kép: A restaurált cimbalom másik oldala
Fig. 34: The other side of the restored cymbal
35. kép: Az elkészült cimbalom húrjai
Fig. 35: Strings of the finished cymbal
36. kép: Schunda V. József felirat
Fig. 36: Schunda V. József inscription
37. kép: A restaurált cimbalom
Fig. 37: The restored cymbal

Cserhalmi Henriette

Könyv és papírrestaurálás a Deák Ferenc Megyei Könyvtárban 1988 - 2018

Az emberiség mindig is vágyott a hibás dolgok javítására és ez alól a papírból készült dokumentumok sem voltak kivételek. Az értelmező kéziszótár szerint restaurál az, aki megrongálódott műalkotást, régiséget helyreállít. A restaurátor műtárgyak restaurálásával hivatásszerűen foglalkozik. A könyv és papírrestaurátor helyreállító kezeléseket, műveleteket alkalmaz, hogy a bekövetkezett káros hatásokat megszüntesse, a tönkrement lapokat stabilizálja, elvégezze a hiányok, megrongálódott részek kiegészítését kijavítását, valamint a meggyengült könyv vagy újságlapok megerősítését. Maga a restaurátor szakma több ágazatot foglal magában. Köztük a könyvek restaurálása elég fiatal ágazatnak számít. Tömeges tervszerű restaurálásról az etikai szabályok lefektetése mellett csak az 1930-as évektől beszélhetünk, amikor az első restaurátor központot felállították Rómában, amit Alfonsó Galloról neveztek el. Itt nem csak restaurálás folyt, hanem a restaurálással kapcsolatos kutatások is. Az 1940 és 1960 közötti években Európa nagy régi könyvállománnyal rendelkező könyvtáraiban sorban nyíltak meg a restaurátor műhelyek. A papírok savtartalmával és az általuk okozott károsodásokkal Amerikában kezdtek foglalkozni az ötvenes években. 1966-ban hatalmas árvíz árasztotta el Firenzét, felbecsülhetetlen károkat okozva a műtárgyakban, könyvtári és levéltári állományban. Olyan nagymértékű volt a kár, hogy a helyreállításához nemzetközi összefogásra volt szükség. Ez a hatalmas munka lehetővé tette a különböző kutatások összehasonlítását és nagy lökést adott az egyre modernebb technikák elterjedéséhez. Először kellett egyedi dokumentumok helyett teljes állományok védelmét és mentését megtervezni, megszervezni és ezzel lerakni az alapjait a levéltárak és

könyvtárak új szemléletű állományvédelmi módszertanának. Az 1960-as évek végére láthatóvá vált, hogy a facsiszolat tartalmú papírra nyomtatott könyvek és újságok egyre savasabbakká és törékenyebbé váltak, megmentésükre már kevés idő áll rendelkezésre. Ha a papír savtartalma eléri a kritikus szintet, a folyamat megállíthatatlan a dokumentum végérvényesen elveszik.

Magyarországon a hatvanas évek elején alapították az Országos Széchényi Könyvtár restaurátor műhelyét. 1972-től megindultak a kutatások, 1974-től főiskolai tárgyrestaurátor képzés keretében papír és bőrrestaurátor szakirány indult, majd 1980-ban létrejött a felsőfokú papírrestaurátor szakképzés szint. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1981. szeptemberében kezdődött meg a kizárólag papír- és könyvrestaurálásra való rendszeres oktatás (szakképzés). Az OSZK restaurátor műhelyei vezetőinek (Beöthy né Kozocsa Ildikó és Kastaly Beatrix) szervezésében és irányításával, a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola és az Országos Széchényi Könyvtár adottságait és lehetőségeit kihasználva, megindították a közösen folytatott képzést. 1991-től már önállóan, a Könyvtárban indult meg az oktatás. Időtartama három év volt, 1120-1150 órában a Restauráló osztály szervezésében, az OSZK Könyvtári Intézet Oktatási osztálya égisze alatt. A szakmai gyakorlati órákat változatlanul zömében az OSZK restauráló és kötészeti műhelyeiben tartották.

Ennek a szakképzésnek köszönhetően 1988-tól Zalaegerszezen is megindulhatott a restaurálás a megyei könyvtárban. Első lépésként a helyismereti kollégákkal felmérésre került a muzeális állomány, valamint azoknak a dokumentumoknak az állapota, amelyek

bár besorolásuk szerint nem tartoztak a muzeális állományba, de helyi történeti kutatások alapjait jelentették és ez által fontos részeit képezték a helyi gyűjteménynek. Az elsődleges irányt behatárolta a Nemzeti Kulturális Alap évente meghirdetett pályázata, melyet muzeális könyvek restaurálására írtak ki.

A könyvtár muzeális és régi könyv állománya alapjainak lerakását a könyvtár alapításával tehetjük egy időre. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2024/13/1952. számú határozata a könyvtárügy fejlesztéséről szól. Az utasítás értelmében meg kellett teremteni az állami könyvtárak egységes rendszerét, létre kellett hozni minden megyében egy központi könyvtárat, amely közművelődési és hálózat-központi feladatokat látott el. Így alakult meg 1952 októberében Zalaegerszegen a megyei könyvtár. Az induló állományt az államosított és Zalaegerszegre szállított zalabéri báró Guttmann család kb. 3000 kötetes könyvtára illetve a zalaszentgróti kaszinó könyvtárának egy része adta. 1954-ben sok értékes könyv érkezett az Országos Széchényi Könyvtár könyvelosztójából, amely nagy mennyiségű régi könyvet tartalmazott a nemzeti tulajdonba került állományokból. A minisztertanácsi határozat rendelkezett a meglévő könyvanyag nyilvántartásba vételéről, megoldva a kezdeti állományvédelem alapvető követelményeit. Az állomány további gyarapodásának nagy lökést adott Fülöp István, aki 1953-tól vezette a megyei könyvtárat. A zalai helytörténeti kutatás jelentős személyisége volt, szenvedélyes gyűjtő. Vezetése alatt kezdett a könyvtár szellemi műhellyé válni. Megteremtette a könyvtár muzeális gyűjteményének alapjait, amely a későbbi gyarapítóknak köszönhetően a magyar és egyetemes művelődéstörténet számos ritkaságával rendelkezik. Fülöp István vezetői munkája mellett kiemelt fontosságú feladatának érezte a helyismereti anyag gyűjtését. A helyismereti részleg feladata a Zala megyére vonatkozó irodalom gyűjtése, feldolgozása. A helyismereti könyvtárosok végzik a kurrens könyvállomány és folyóiratok analitikus feltárását. Folyamatosan ellenőrzik az állomány állapotát, a szükséges kötetéseket és restaurálásokat is elvégzettetik. A hatvanas években az állomány gyarapítására gyűjtőmozgalom indult. Kérték az olvasókat, hogy a régi házak padlásáról, pincéjéből előkerülő könyveket, újságokat ne dobják el, hanem ajánlják fel a megyei könyvtárnak, ha lehet ingyen, de akár megvételre is. 1966-ban a felhívásnak köszönhetően

több mint ötven értékes régi könyv került a könyvtár birtokába. A gyűjtés folyamatosan zajlott. Manapság egy-egy kötetel hagyatékokból, ajándékozás útján gyarapszik a régi könyvállomány.

Az 1988-ban elindult restaurálási munka első szakaszát a helyismereti gyűjtemény még feltáratlan, hagyatékok útján ajándékba kapott 54 dokumentumból álló csomagja alkotta. A helyreállítás folyamán a papírrestaurátor szakma legfontosabb etikai szabályait kellett alkalmazni. A könyv- és papírrestaurátor minden olyan dokumentum restaurálásával foglalkozik, amelynek alapja pergamen vagy papír. De foglalkoznia kell fa, bőr, textília, és sok más anyaggal is, melyek előfordulhatnak pl. egy könyv kötésén. Az egyik legfontosabb alapelv a korhűség, vagyis a mű eredetiségének szigorú megtartása. Ezért a restaurátornak tisztában kell lennie, hogy mely korokban milyen papírt, milyen stílusú díszítést használtak, ismernie kell a történelmi korok kötésfajtaikat, a használt anyagokat. A másik fontos előírás a visszafordíthatóság elve. Ez azt jelenti, hogy a restaurátornak olyan anyagokat kell használnia a javításhoz és megerősítéshez, amelyek bármikor eltávolíthatóak. A kézzel merített papírok javítására a restaurátor általában egy árnyalattal eltérő színű, de hasonló jellegű papírt használ, hogy a csalás látszatát is elkerülje. Félreérthetlenné kell tennie, hogy a könyvön mi az eredeti és mi a pótlás. A könyvben talált kézzel írt bejegyzéseket mindig meg kell őrizni, hiszen ezeket nem lehet pótolni. Az 54 dokumentum java kötetlen jellegű papírborítójú könyvekből állt, némely még felvágatlan állapotban gyenge fűzéssel. Ez a jellegű olcsó kiadást jelentette, a vevő vásárlás után általában elvitte a könyvkötőhöz és a családi könyvgyűjtemény stílusát követve, köttette be. A legnagyobb problémát az elkoszolódás jelentette a tárolásból és kötetlenségéből adódóan. A lapokat megvizsgálva enyhén és erősen savas állapotot találtam. A felvágatlan könyvek lapjait felvágtam, puha szőrű ecsettel portalanítottam. Az átvizsgálás során talált tintával történt beírásokat megvizsgáltam és ahol szükséges volt, ott 10%-os Regnal oldattal a beírást fixáltam, nehogy a nedves eljárás, során a tinta elfusson, a beírás megsemmisüljön. A lapjaira szedett könyveket váltott melegvizes áztatással kimostam, majd 0,2%-os kalcium-hidroxiddal semlegesítettem. Szitán kiterítve szárítottam, majd prés alatt a lapokat kisimítottam. A szakadásokat japán fátolypapírral

javítottam, a hiányokat az eredeti papírvastagságnak megfelelő japánpapírral pótoltam. Újrafűzés után a könyvek „egészvászonn” kötést kaptak és savmentes papírból borítóvédőt hajtogattam, amire a könyvtári jelzetet is fel lehetett ragasztani anélkül, hogy a kötést rongáltuk és elcsúfítottuk volna.

A restaurált könyvek néhány érdekes darabja:

- Magyar nép múltja és jelene 1898
- Gróf Gvadányi József: Világ közönséges története. 1811
- Énekes könyv Istentiszteletre. 1853
- Koráts Zoltán: Somogy megye népessége a XVII-XVIII. század fordulóján
- Lévay István: Magyar – Görög szótár. 1887
- A Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium emlékkönyve. 1812-1912
- Dr. Prohászka Lajos: Az oktatás elmélete. 1937
- József Ákos: Kotorékvadászat. 1943
- Baán Kálmán: Magyar genealógiai és heraldikai forrásmunkák. 1932
- Magyarország 1849-ben és 1866 után. 1869
- Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. Században. 1939
- Zala Vármegyei Évkönyv a millenniumra. 1896
- Magyarország emléknappjai. 1882

Miközben a könyvtár restaurálásra váró állományának feltárása és rendbetétele zajlott, a munkák közepette a Göcseji Múzeumból megkeresés érkezett.

Összefoglaló a Göcseji Múzeum iskolatörténeti gyűjteményének restaurálásáról

A zalaegerszegi Göcseji Múzeum 1994-ben segítségért fordult könyvtárunkhoz. Áttekintve iskolatörténeti gyűjteményüket számos dokumentumról derült ki, hogy már elodázhatatlan az állagmegóvásuk. A vizsgálatok 79 dokumentumnál tártak fel beavatkozásra váró állapotromlást. Mivel intézményünk saját állományának rendbetétele is folyamatos munkát igényelt, így csak évi két-három dokumentum rendbetételét vállalhattuk fel. Gyakran lassította a folyamatot, hogy a múzeum éppen aktuális kiállítására készülők sűrűsége „postamunkája” úgymond „beelőzött”. Így előfordult olyan év, hogy a tervezett munka szünetelt. 2010-ben az utolsó könyv elkészültekor, befejezettnek nyilváníthattuk a projektet. A restauráláshoz szüksé-

ges anyagokat, mint alkohol, ragasztó, javításra japánpapír, borítóvászonn a múzeum biztosította, a szakmunkát pedig jószomszédi szolgálatként segítségként adta a megyei könyvtár.

A munkavégzés sorrendjét az áttekintés után felmért állapot határozta meg. A dokumentumok többségét papírborítású tankönyvek és tanulást elősegítő kiadványok adták. Ezeknél jellemző volt a borító koszosodása, elrongyolódása, gyakori volt a vízfolt és a tárolásból adódóan (padlás, pince) megjelenő penész és sárfoltok. A teljes állomány laponkénti portalanítása volt az első lépés. Bár a pH vizsgálatoknál nem minden dokumentum igényelte a savtalanítást, mégis úgy döntöttem, hogy ezt a folyamatot mindig elvégzem, hisz nem valószínű, hogy lesz alkalom még egyszer az állagmegóváásra. A semlegesítést nedves tisztítás előzte meg, az enyhén lúgos tartományt pedig kalcium-hidroxidos oldattal állítottam be. A fellelt, de már általában nem aktív penészfoltokat alkoholban oldott timollal kezeltem. A nagyobb védelem érdekében a papírborítású dokumentumok többsége keménytáblás vászonborítást kapott, amire az eredeti címlap került. A javításokhoz, erősítésekhez lúgosra puffertolt japán papírt használtam.

A munkám során gyakran belelapoztam, egy-egy könyvbe, iratba. Sokan nem is tudják, milyen értékes művek, alusszák több-százéves álmukat az ódon raktár falai között. Mindenkinek, akik szeretnek jókat mosolyogni, olvasásra ajánlom Guttenberger Pál 1885-ben kiadott Iskolai képek a jövő századból című munkáját. Bár talán furcsa, hogy a készítő mond köszönetet de örülök, hogy hozzám került ez a munka, végig nagyon szerettem, változatos és rendkívül érdekes volt. Érdemes összefoglalóként felsorolni a gyűjtemény legérdekesebb dokumentumait.

- Kalendárium. 1844
- Hármaskis tükör
- A szerjfa és selyembogár neveléséről való oktatás
- Réztolli Mihály: Tanügyi tárczák. Zalaegerszeg. 1901
- Természetrajz felsőbb leányiskolák első osztálya számára
- Nagymagyarorszáért! Legszebb hazafias költemények gyűjteménye. Debrecen. 1926

- Elemi földrajz a Zalavármegyei elemi népiskolák 3-ik oszt. Számára. 1899
- Bábaképző tanfolyam oklevele. 1911
- Zala vármegye térképe
- Pósa Lajos Hazafias versek
- Iskolai atlasz. Márki-Kogutowicz. 1910
- Zászlónk diáknaptár. 1911-12
- A Zalaegerszegi Központi Elemi Iskola iktatókönyve. 1896
- Zalavármegye rövid földrajza
- Bizonyítvány magán czipészipari szakiskola. 1923
- Zalaegerszeg város III. ifjúsági előadás: Julius Caesar. 1902
- Pais Dezső szépírás dolgozata
- Pais Dezső bizonyítványa elemi népiskola. 1896
- Betűtábla szemléltetőeszköz
- Laky Anna ceruzarajza. 1899
- Nyugta orgonálási díjról. 1890
- Betűvetés hangutánzó ABC Kath.elemi iskolák számára
- Guttenberger Pál: Iskolai képek a jövő századból. 1895
- Természettudományi szemléltetőeszköz papírdobozban

A Nemzeti Kulturális Alap Pályázatai 1997 - 2015

A Nemzeti Kulturális Alap által kiírt állományvédelmi pályázaton a megyei könyvtár első ízben, 1997-ben indult sikeresen és attól kezdve évente 8-10 muzeális értékű dokumentum helyreállítása történt meg. Az állomány, mind állapotában, mind kötés szempontjából, nagyon vegyes képet mutatott. A restaurálásra kerülő könyvek mind egyedi példányok, a kötés a fűzés a borító egyedi külsőt kölcsönöznek a műnek. A munka mindig a feltérképezéssel és dokumentálással kezdődött. Ha az állapotromlás miatt a könyvtest teljes megbontást igényel, legfontosabb előírás, hogy javítás után minden eredeti anyag előzék, bőr vagy vászonborítás, festett papírborító visszakerüljön megőrizve ezzel a kötéstörténeti sajátosságokat. A munka folyamán a papír esetleges savasságát semlegesíteni kellett, a gyűrődéseket ki kellett simítani, a szennyeződéseket, amit lehetett manuálisan el kellett távolítani. A vízfoltokat, régi ragasztó maradványokat

forró vizes áztatással el kellett tüntetni. A szakadásokat meg kellett ragasztani, a könyvtestet az eredeti technika szerint újra kellett fűzni majd újrakötni.

A gyűjtemény legrégebbi és egyik legértékesebb darabja: Paraphrases Erasmi Roterodami in omnes epistolas Pauli apostoli germanas. Coloniae Eucharij Ceruicorni 1522

Erasmus a XVI. század leghíresebb és legnagyobb humanistája. Tudós, filológus, rendkívül termékeny és mindig elegáns író, nagyszerű latin stilszta, finom, szellemes, sokoldalú műveltségű ember. Termékenysége és sokoldalúsága bámulatos; alig van korának olyan tudománya, amelyben ne alkotott volna maradandót. Erasmus 1522-ben kiadott parafrázisait V. Károly császárnak ajánlotta. L. Valla bibliakritikáját követve 1515–1516-ban Frobenius nyomdájában elkészítette az Új Szövetség tudományosan átdolgozott kiadását. Rájött, hogy a Szentháromságról szóló egyik mondatot János Apostol I. levelében az eredeti kéziratok nem tartalmazzák, tehát későbbi betoldás. Ezzel politikai – társadalmi erők mozgatója lett; Luther ugyanis ennek alapján fordította le a Bibliát. Ugyanakkor a későbbiek folyamán mind a pápa, mind Luther pártjában fenyegetést látott a lelkiismereti szabadság ellen, ezért a két szembenálló fél egyaránt eretnek kiáltotta ki.

Restaurálására a 2002. évi NKA pályázat megnyerését követően 2003-ban került sor. A kötet állapotfelmérése során erősen rongálódott „vaknyomásos” bőrkötést találtam. A levelek száma 77 ív, a papír merített rongypapír, a belső lapok vízfoltosak, rovar-rá-gottak, az előzék gyenge erősen rovar-rágott, oromszegő maradványt csak lábnál találtam. A kötés fatáblás vaknyomásos bőrkötés, az íveket valódi három bordára fűzték. A vizsgálatok során keményítő és enyv ragasztó használatát állapítottam meg. Az eredeti kötésen a táblákat a nyomok alapján csatok fogták össze, de ezek az idő során elvesztek. Helyreállítás során a kötetet szétbontottam, mivel a fűzés meggyengült, több helyen elszakadt a lapok egymáshoz rögzítése bizonytalanná vált. A lapokat portalanítottam, az előzéken talált beírást 10%-os Regnal oldattal fixáltam. A nedves tisztítás kézműleg váltott csapvízben való áztatással történt. Kalcium-hidroxidos oldattal semlegesítettem és szitán, levegőn szárítottam. A megszáradt lapokat prés alatt simítottam. Az erősen meggyengült előzéklapokat

metil cellulózzal utáneyveztem. Az egész kötetet átjáró rovar-rágások miatt keletkezett hiányokat japán fátolpapírral fedtem el. Javítás után az íveket újrapréseltem és fűzőállvány segítségével erősítettem egymáshoz az eredetivel megegyező valódi három bordára varrva. A gerincet híg enyvvel lekentem, a kötetet száradás után fakalapáccsal óvatosan gömbölyítettem. A talált oromszegő maradványt megvizsgálva nyerszínű kenderfonállal, kézzel varrott oromszegőt kellett újravarnom. Újrakötés előtt az eredeti borító restaurálása következett. A hiányos sérült bőrt szárazon óvatosan lefejtettem a fatáblákról. Mindkét tábla sérült volt a sarkokon a lekopott bőr alól kiütközött vékony fa több helyen lepattant. A helyreállításhoz segítséget a Göcseji Múzeumtól kértem, Horváth Imre farestaurátor állította helyre a fatáblákat. A lefejtett bőrt portalanítottam, likkerrel tisztítottam. Bőrápoló likker recept: 400 ml desztillált víz, 40g zsíralkoholszulfát, 10g lanolin (gyapjúzsír), 30g pataolaj, 3g nipagin kevés alkoholban oldva. Ebben a sorrendben vízfürdőn kell összelegeíteni, használat előtt felrázandó. A likker a száraz bőrt tisztítja, puhítja. Az eredeti bőr a rovaroknak és a több-százéves használatnak köszönhetően erősen hiányos volt. Ezért úgy döntöttem, hogy új bőrborítást készítek, és arra dolgozom vissza az eredeti bőrt. Finom kecskebőrt megfestettem az eredeti színhez hasonlóra, majd lehető legvékonyabbra elvékonyítottam. Az összeállt könyvtestre először az új bőrt húztam vissza, a bordákat egy éjszakára lekötöttem. Száradás után ütöttem be a széleket majd a folyamatot megismételve az eredeti bőr került a helyére. A bordákat szintén egy éjszakára lekötöttem. A széleket beütöttem, a gömbölyű sarkokat kidolgoztam. Az előzékek beragasztása után 24 órán keresztül súlyok alatt száradt a kész könyv. A bőrt pataolajból és méhviaszból készült finom bőrpasztával átkentem. Végül egyedi védődobozt készítettem és így helyeztük el a páncélszekrényben.

A Nemzeti Kulturális Alap pályázatainak köszönhetően több mint száz muzeális értékű dokumentum restaurálása történt meg. Ezek legérdekesebb darabjai:

- Soyida. To men paron biblion soyida. Odie syntaxa menoi toyto andres sothoi Basileae. 1544
- Weber, Johann Adams: Speculum humanae sire discursus curiosi et fructuosus de iis... Vienne, 1577
- Szent Biblia. Az Egész Keresztyenségben bevött Régi Deák Betüből Magyarra fordította a

Jesus-alatt Vitézkedő Társaság-béli Nagy-Szombati Káldi György Pap. Bécben. 1626

- Teutschmut, Cristian: Der französische Attila, Ludovicus XIV. und dessen Aller... 1690
- Homann, Johannis Baptist: [Atlasz] 33 selectarum tabularum. 1637
- La bella Francese ossia memorie, ed Madamiqella di Florengis tomo primo. Venesia, 1771
- Csapó József: Uj füves és magyar kert... Pozsony, Landerer Mihály 1775
- Magyar, Tót és deák beszélgetések. Selmecebánya, 1795
- Hufeland Kristóf Vilmos: Az emberi élet meghosszabításának mestersége. Pesten 1799
- Háiszler György: Orvosi munkája. Második darab. 1802
- Radákovits György: A király tanácsadója megmagyarázza a népnek az új törvényeket. Buda. 1848
- Losonczy: Hármás kis tükör. 1846

Újságmentő program 2005 - 2018

A könyvek restaurálása közben egyre égetőbb problémát jelentett a védett napilap állomány megmentése. A helyi történeti kutatások miatt igénybevételek rendkívül megnőtt. Mindez egy olyan állományban, melyet érhetően a legrosszabb minőségű papírra nyomtattak, mivel feladatukat egy nap alatt betöltötték, vagyis egyszeri használatra szánták. A 19. század fordulópontot jelentett a nyomdászat, a könyvkiadás és az újságkiadás területén. Az ipari forradalom kezdetével nagyot változott a nyomtatott papírgyártás is. Inentől már nagyüzemi könyvnyomtatásról beszélünk. A hatalmas igények kielégítésére már nem rongyból és lenből, hanem facsiszolatból kezdték el gyártani a papírt. Az eljárás lényegében ugyanaz maradt, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben a cellulóz rostokról nem választották el a lignint, amelyet szerves, savas jellegű vegyületek alkotnak. A legkorábbi napilapokat facsiszolatból készült papírra nyomtatták melynek nagyon alacsony a szilárdsága, könnyen, szakad, hamar savasodik, és emiatt besárgul, törekeny nyé válik, és idővel elporlad. Ez a fajta papír könnyen málik, ami felületének bizonyos elhomályosodásával is járhat. Az állomány nagyságát tekintve a restaurátor versenyt fut az idővel. Még az előtt kell megmenteni a dokumentumokat, mielőtt kifogyva az időből végleg

elveszik az állomány. A környezet felől a papírt érő fizikai, kémiai és biológiai hatások olyan változásokat idéznek elő, amelyek általában csökkentik a könyvtári anyag stabilitását. Nagyon fontos ennek az állománynak a digitalizálása, így a restaurálást követően a fizikai igénybevétel kiküszöbölhető.

A zalai sajtó történetéről a 19. század második felétől beszélhetünk. Ez időben nehéz volt lapot indítani Magyarországon. Először is engedély kellett a Helytartótanáctól, magas kauciót kellett letenni, politikai lapról álmodni sem lehetett. A megye városainak helyzetét nézve Zalaegerszegnél Nagykanizsa földrajzilag jobb helyen feküdt, kereskedelmi központ volt, a város élénk gazdasági életet élt, ami maga után hozta a kulturális szükségleteket is, így a sajtó iránti igényt is. Nagykanizsán Wajdits János könyvkötő és könyvkereskedő vette az első nyomdagépet. Kezdetben hivatásos újságírók sem voltak, tanárok, ügyvédek és más értelmiségiek írták a cikkeket. Az első hosszabb ideig, 11 évig megjelenő általános lap 1861 júliusában jelent meg Nagykanizsán „Zala-Somogyi Közlöny” néven. Megszűnése csupán névváltoztatás miatt történt ebből a lapból született a „Zalai Közlöny” mely 1945-ig, élt. 1861 és 1890 között Zala megyében 46 újság jelent meg. Ezek közül több olyan van, amely egyetlen számot ért meg, 16 olyan lap, amely csak egy évet élt, 14 újságnak pedig nem sikerült a három évet túlélnie. Zalaegerszegen Nagykanizsához képest 20 évvel később indult az első sajtó, 1882-ben Zalamegye címmel. 1899-ben újabb hetilap indult „Zalavármegyei Hírlap” címen, de ez az újság három év múlva beolvadt a „Zalamegye” újságba. A városnak mégis két lapja lett. A „Magyar Paizs” első száma 1900. okt. 4-én jelent meg. A szerkesztő saját maga ad magyarázatot a lap kissé különös elnevezésére: „Hogy minden esetleges és esetlen megjegyzésnek előre útját vágjam, megjegyzem, hogy a paizs hadi szerszám ugyan, de csak védő eszköz és nem támadó fegyver. Ilyen a „Magyar Paizs” is.” Szerkesztője Borbély György volt. Egerszegen a „Zalamegye” című hetilap munkatársa 1896-99-ig. A négy év után azonban úgy gondolta, saját lapot kell alapítania. Meg is tette „Magyar Paizs” néven, s aztán 18 éven keresztül életben is tartotta. Egmaga végezte a szerkesztést, az újságírást, ő volt a tulajdonos, a kiadó, de az előfizetők gyűjtését, és az összes adminisztrációt

is elvégezte. Kiapadhatatlan energiájú ember volt. Az első világháború után jelentős változások történnek, nagy múltú lapok szűntek meg. Ekkor indult Zalaegerszegen a „Zalamegyei Újság”, egy politikai napilap, mely fennállása alatt a legnagyobb terjedelemben megjelenő napilap volt Zalaegerszegen. Konzervatív, keresztény szellemű újság volt, melyet Pehm József plébános is támogatót. Ekkor vált általánossá, hogy az újságok hetente 6-szor jelenjenek meg, azaz igazi napilappá váltak. Most már a korábbi gyakorlat, hogy tanárok, ügyvédek írják a cikkeket nem volt tartható, hivatásos újságírók jelentek meg. Ebben az ún. keresztény kurzusban, a korábbi liberális hangvétel eltűnik, egy baloldali orgánus sem maradt meg. De a szélsőjobbot sem tűrik, 1937-ben a „Nemzeti Harc” c. nyilas újságot Kanizsán betiltják. A Magyar Élet Pártja azonban bevett jobboldali párt volt, így zavartalanul működött a „Zalai Magyar Élet” (1940-től), melyet majd a szélsőjobb, a nyilas párt fog betiltani 1944-ben. Ugyanúgy, mint a másik zalaegerszegi napilapot, a „Zalamegyei Újságot”, s helyette elindítják a „Zalai Összetartást” 1944 novemberében. A lap azért lett mára értékes, mert közgyűjteményben csak egyetlen példány található belőle, nálunk, a megyei könyvtárban. A háború után városi és pártlapok működtek, majd a pártok megszüntetésével a mind jobban erősödő kommunista párt 1950-ben a „Zalát” választotta saját orgánusnak. A szerkesztőséget Nagykanizsáról Zalaegerszegrre helyezték, s 1956-ig ezen a néven, azóta pedig „Zalai Hírlapként” ez a hivatalos lap.

A Nemzeti Kulturális Alap pályázatainak köszönhetően 2005-től újságmentő program indult könyvtárunkban. Első szakaszában 2005 és 2012 között megújult a „Magyar Paizs” folyóirat 14 évfolyama 1900–1917-ig bezárólag.

Magyar Paizs (1900-1917)

Zalaegerszeg. Megjelenik: hetente egyszer. Szerk. és kiad: Borbély György

Zala megye és Zalaegerszeg város történetében egyaránt kuriózumnak számít a Borbély György nevével fémjelzett 1900 és 1917 között működő lap. Borbély György Erdélyből került Zalaegerszegrre és lett a főgimnázium tanára. Fontos pozíciót töltött be a város kulturális életének megszervezésében, nem utolsósorban a „Magyar Paizs” című lap elindításával. A helytörténeti kutatás számára

rengeteg, sok esetben másutt fel nem lelhető adattal szolgál a közgyűjteményekben mindössze három példányban fennmaradt kiadvány. A korszakból a „Magyar Paizson” kívül nincs másik sajtótermék, mely Zalaegerszeg város történetének vizsgálatához ilyen sokrétű segítséget nyújthatna.

A restaurálás okaként vissza kell lépünk a papírgyártás történetéhez. A 19. század közepéig általában kézzel merített rongypapírt készítettek, enyvezéshez állati enyvet használtak. A gyártás végén semleges kémhatás körüli papír keletkezett. A 19. század elejétől a megnövekedett igények miatt elindult a gépi papírgyártás, ahol enyvező anyagként fenyőgyantát és alumínium-szulfátot használtak. Így a papír, a megszületése pillanatában már savas kémhatású volt. A papír vízben való áztatása sokat javíthat az állapoton, de tartós semlegesség csak kémiai úton, vegyszeres eljárással érhető el. Ennek a semlegesítési eljárásnak kellett alávetni a könyvtárban található „Magyar Paizs” újság minden lapját. A restaurálás kezdetén láthatóan többször átkötött kötetekkel találkoztam, amelyekből a meggyengült fűzés miatt lapok váltak el a könyvtesttől. Az első kötés valószínű a 60-as évek elején történhetett. Befűrészelt ragasztókötetést alkalmaztak, ami a kötés erősségét, mint később kiderült nem javította, viszont feleslegesen roncsolta a papírt. Később javításként lengyel varrást alkalmaztak, ami a további szétesést egy kis időre megállította. Sajnos minden beavatkozás során a körbevágták könyvtestetek, ami sok helyen még a sorok végét is feltalálta, így az olvashatóság minőségét erősen csökkentette. Régi, korszerűtlen javítópapírt használtak, úgynevezett flórposta papírt, ami maga is savas kémhatású volt. A legjellemzőbb sérülések a következők voltak: Nedvességtől származó vízfoltok, a kiszakadt lapokon szakadások és hiányok keletkeztek, a lapszélek szinte mindenhol sérültek, szakadások, gyűrődések jelentek meg lábnál és a lapok többsége elrongyolódott. A lapokat először portalánítottam, majd váltott melegvizes mosással eltávolítottam a szennyeződések és vízfoltokat. Ezzel a folyamattal tulajdonképpen egy előzetes savtalanítás is végbement, mivel az áztatások során sok savmaradék távozott a papírból. Szítán kitevítve szárítottam a lapokat. A magnézium–bikarbonátos semlegesítés csak folyamatosan működő szellőző berendezéssel ellátott teremben végezhető el. Mivel ez

nem állt rendelkezésre, a szabadban állítottam fel az ideiglenes műhelyt. A 7 perces bemelegítéssel kezdődött a semlegesítés folyamata. Öt liter vegyszert mértem az áztató edénybe, ahol egyszerre 12 lapot kezeltem. Az oldat pH értékét folyamatosan ellenőriztem lakmuspapír segítségével. A vegyszeres folyadékból való kiemelés után a maradék oldatot lecsepegtettem, majd egyenként vizes öblítés következett. Az öblítésnek gyorsan, 3 másodperc alatt végbe kellett mennie. A folyamat szítán szárítással fejeződött be.

Semlegesítés kémiai folyamata

$Mg(HCO_3)_2$ magnézium – bikarbonát 0,2%

$Mg(HCO_3)_2 + CO_2 = MgCO_3 + 2CO_2$

Később a kénsavval semleges szulfátot képez

$MgCO_3 + H_2SO_4 = MgSO_4 + CO_2 + H_2O$

Száradás után a lapok javítása következett: szinte kivétel nélkül minden lapon volt szakadás, gyakori volt a hiány, néha a lapok több darabra estek. Lúgosra pufferolt japánpapírt használtam a szakadások javításához. Japán fátyolpapírral pótoltam az elvesztett hiányzó részeket. Prés alatt egy teljes éjszakán át simítottam a lapokat, majd sorba rendezés után ragasztókötéssel rögzítettem egymáshoz őket. Lengyelvarrással erősítettem az összefűzést. A könyvtestek előzéket és oromszegőt kaptak, majd a könyvtábla, gerinclemez és könyvkötő vázson megszabása után maga a kötés folyamata zajlott le. Bár az eredeti kötésnél egy kötetben belül három évfolyam volt egybefűzve, a könnyebb kezelhetőségért, én az évenkénti összekötésre tértem át. A félvázson-kötést a tartósság miatt egészvázson-kötésre cseréltem. Megtehettem, mert az eredeti kötés nem tartalmazott megtartandó kötéstörténeti elemet. Előre egységes kinézetű címkéket nyomtattam, és ragasztottam. Védőtököket hajtogattam és a köteteket védőtökbe helyeztem. Elől a borítóval azonos feliratot kaptak. Így kerültek elhelyezésre a helyismereti gyűjteménybe.

A „Magyar Paizs” újsággal nem fejeződött be az újságmentő program, további Zala megyében megjelenő újságok következtek. Mivel a műhely idővel beköltözött a Deák téri épületbe, új semlegesítési eljárást kellett alkalmaznom, ami bár ugyan olyan biztonságú semlegesítést biztosított, de a restaurálás idejét jóval meghosszabbította.

A megyei könyvtár restaurált és restaurálásra váró hírlapállománya:

- Zala 1876-tól (több kiadótól)
- Zalamegye 1884; 1892; 1894; 1895; 1898; 1901; 1903; 1910
- Zalavármegyei Hírlap 1901
- Zalai Közlöny 1922 – 1932
- Zalavármegye 1922 – 1931
- Zalamegyei Újság 1931– 1944
- Zalai Hírlap 1956 decemberétől -1960

Az újságok közül több évfolyamot szalaggal átkötött mappákban tároltak, de a kötött kötetek is igen rossz állapotban voltak. A régi kötések oly mértékben elrongyolódtak, hogy kivétel nélkül minden kötetet lapokra bontottam. Ezt az állapottól függetlenül is megtettem volna, mivel leggyakrabban félévente egybekötött, nagyméretű, nehezen kezelhető köteteket találtam. Az újságlapoknak mind a savasságuk, mind az állapotuk széles skálán mozgott. Portalanítás és nedves tisztítás után semlegesítés, szárítás majd prés alatti simítás következett. Javítás után havonkénti kötést alkalmaztam. Az évfolyamok külön savmentes levéltári dobozokba helyezve kerültek vissza az állományba.

Zalai Összetartás 1944 – 1945

A zalai sajtótörténet egyik érdekessége a sokáig elveszettnek hitt „Zalai Összetartás” napilap. Sok másik újsághoz hasonlóan szalaggal átkötött mappában tárolták. Hányatott sorsához képest állapota meglepően jó volt, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy a háborús helyzet ellenére jó minőségű és napilapoknál szokatlanul vastagabb papírra nyomtatták.

Zalai Összetartás (1944 -1945)

Zalaegerszeg. Politikai napilap. Megjelenik hetente hatszor.

Fel. Szerkesztő: Pesthy Pál, Csordás János.

A 2. világháború frontvonala 1944 végén elérte Zala megyét is. Az egyetlen rendszeresen megjelenő sajtótermék a nyilas tulajdonú „Zalai Összetartás” volt. A lapot áthatotta a német csodafegyverbe és a végső győzelembe vetett hit. A cikkek inkább propaganda célokra voltak alkalmasak.

Pesthy Pál Budapesten 1888. január. 14.-én született, tanár, író, újságíró. 1925-ben a csehszlovák biztonsági szervek nyomására el kellett hagynia Pozsonyt. Zalaegerszegen a „Zalamegyei

Újság” munkatársa lett. 1930-ban - Mindszenty (Pehm) Józseffel történt nézeteltérése miatt - meg kellett válnia a laptól. 1940-ig „szellemi szabadfoglalkozású”, ekkor készítette el Zalaegerszeg városismertető kézikönyvét. 1940-től a „Zalai Magyar Élet”, majd 1944 novemberétől a „Zalai Összetartás” szerkesztője. A nyilas laptól - orvosi bizonyítvánnyal - 1945 februárjában szabadult meg. 1945 áprilisában letartóztatták, majd kiengedték. Májusban internálták, de a népbíróság felmentette. Októberben ismét letartóztatták. A Népbíróságok Országos Tanácsa 1946-ban kétévi börtönre ítélte. 1947-ben szabadult. 1957-ben kegyelmet kapott, de állandó munkát nem. Dolgozott a megyei levéltárnak, a Göcseji Múzeumnak; írt verseket, színdarabokat. Baleset következtében hunyt el 1969. június 14-én. Zalaegerszegen van eltemetve.

A hírlap restaurálásánál a megszokott fázisokat alkalmaztam.

A szükséges kezelés meghatározása

Tisztítás, fertőtlenítés

Savtartalom közömbösítése

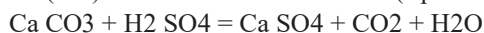
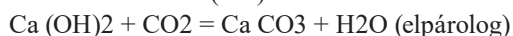
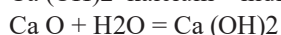
Javítás

Kötés

A lapokat átvizsgáltam, puha ecsettel egyenként portalanítottam és a valószínűleg padláson történt tárolás miatt keletkezett szennyeződések nagy részét szikével mechanikusan eltávolítottam. Megvizsgáltam a lapok savtartalmát brómkrezol-zöld indikátorral. A szétbontásnál talált lapmaradványra cseppentve az indikátort az sárga színűre változott, így megállapítottam hogy a papír pH-ja 3,8 és 5,4 között van. A semlegesítési eljárás előtt váltott meleg csapvízben áztattam a lapokat, amely egyben tisztítást és előzetes semlegesítést is jelentett. A papírban létrejövő „sav” eredete és milyensége nem határozható meg egyértelműen, lehetnek szervetlen és szerves savak is, amelyek együttesen roncsolják a papírt. Semlegesítéskor fontos szempont, hogy a későbbiekben képződő savakkal szemben is létrejöjjön az ellenálló képesség. A savtalanító szernek erősen lúgosnak kell lennie, hogy az erős sávval semleges só képződjék, és a feleslegben maradt lúg könnyen semlegesíthető legyen. A felhasznált anyagoknak nem szabad károsítania a papírt és az ember számára sem lehet veszélyes. Én az egyik legrégebbi és legáltalánosabban elterjedt eljárást, a kalcium

hidroxidos eljárást alkalmaztam. Kalcium-hidroxidos semlegesítés zárt térben is elvégezhető, az egészségre nem ártalmas. Kalcium-hidroxidot kalcium-oxid vízben oldásával készítünk. Ez a folyamat népiesen mondvá tulajdonképpen az oltott mészt készítése. Égetett meszet oldunk vízben és oltott meszet kapunk. A kalcium-hidroxidos oldatban áztatott lapokat levegőn szárítottam, ahol a levegő szén-dioxid tartalmával semleges karbonát keletkezett a papírban. Később a levegő kénsav tartalma semleges szulfidot eredményez, így védve a papírt az újbóli elsavasodástól.

A semlegesítés kémiai folyamata

A nedves kezelések sorozatának befejezése a szárítás. A mi műhelyünk a szitára kiterített levegőn való lassú szárítást tette lehetővé. Száradás után az újságlapokat sorba rendeztem és enyhe présnyomással kisi-

mítottam a lapokat. A javítás következett. A szakadásokat a szakadás nyomán keletkezett és egymásba illő rostrészek összeillesztésével javítottam, megerősítésként előre összelaminált lúgosra puffertolt japánpapír fólia együttesnek, meleg hatására végbemenő papírba-olvadásával (elektromos páka segítségével) biztosítottam. Japán papírral pótoltam az elveszett hiányzó részeket. Javítás után újra préseltem majd ragasztókötéssel és lengyelvarrással rögzítettem egymáshoz a lapokat. Előzékeny majd egészvászson kötés következett. A könnyebb kezelhetőségért a két évfolyamot külön kötetbe kötöttem. A már kész kötetek egyedi címkét kaptak. A „Zalai Összetartás” újság egyedi és nagyon értékes, ezért önálló védődobozt készítettem a páncélszekrényben való tároláshoz.

Végéhez értem a harminc éves restaurálási munka áttekintésének. Nagyon szép és tartalmas évek voltak és még remélem, folytatódik a történet, mert rengeteg megmentendő könyv, újság várakozik a megújulás reményével.

Irodalom

KISS Gábor, SEBESTYÉNNÉ HORVÁTH Margit (szerk.) 2012. A Deák Ferenc Megyei Könyvtár és a megyei könyvtárellátás története 1950–2010. Zalaegerszeg.

KISS Gábor (szerk.) 2002. A letétládától az internetig... 50 éves a Deák Ferenc Megyei Könyvtár. Zalaegerszeg.

CSÁSZÁR Renáta 2002. A zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtár helyismereti részlege. Zalaegerszeg.

GYENES Imre: Kis zalai sajtótörténet. In: Deák-kert. Irodalmi–kulturális portál. <http://deakkert.dfmvk.hu/hu/helytortenet/kis-zalai-sajtotortenet>

KASTALY Beatrix 1972. A hírlap-restaurálás néhány kérdése, különös tekintettel az Országos Széchényi Könyvtár állományára. In.: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.

KASTALY Beatrix 2000. Szükségszerű változások az állományvédelemben. In.: Könyv, könyvtár, könyvtáros. 2000. április. Bp.

CSISZÁR Ágnes 1995. Századok öröksége – Régi könyvek, könyvritkaságok a zalaegerszegi Deák Ferenc Könyvtár gyűjteményéből. Zalaegerszeg-Lendva.

Book and paper restoration at Deák Ferenc County Library 1988 - 2018

The Deák Ferenc County Library has been continuously restoring the library stock for 30 years, since 1988. The first phase of the work was the restoration of 54 documents from the local history collection. These were mostly works dating back to the 19th and early 20th centuries. Most of the 54 documents consisted of unbound paperback books, some with a weak binding still uncut. This was an insignificant low-cost edition, usually taken by the buyer to the bookbinder after purchase and bound in the style of the family book collection. The biggest problem was the impurities due to unknown storage and unbundling.

In 1994, the restoration of the Göcsej Museum's school history collection began. Preliminary investigations revealed a total of 79 documents in the collection which were awaiting intervention. The majority of the papers were in the form of paper-covered textbooks and learning aids. These were characterized by dirt and deterioration of the cover, frequent water stains and mould and mud spots resulting from storage (attic, cellar).

The county library successfully applied for a tender of the National Cultural Fund for restoration and conservation in 1997, and since then, 8 to 10 valuable documents of the museum have been restored annually. More than a hundred documents of museum value have been restored thanks to NKA tenders. Thanks to the competition tender, in 2003 we restored the oldest and most valuable piece of the collection: Pallas phrases *Erasmii Roterdama in omnes epistolas Pauli apostoli germanas. Coloniae Eucharjij Ceruicorni 1522.*

Thanks to the tenders of the National Cultural Fund, a library rescue program was launched in our library in 2005. In its first phase, between 2005 and 2012, the 14 volumes of the Hungarian Paizs magazine were renewed until 1900-1917. Subsequently, the Zala, Zala County, Zala County newspaper, Zala Gazette, Zala County newspaper, and Zala Hírlap were restored. One of the curiosities of the newspaper rescue program was the long-lost Zala Solidarity 1944-1945 saving his issues of the year.

Translated by Veronika Nagy

Lehmann Ágnes

Barlang építés papírmásé technikával

A 2017-es év vége felé Németh Péter múzeumpedagógus kolléga megkérdezte tőlem, hogy tudnék-e egy barlangot készíteni a Denevérek színes világa című kiállításához. Pár perc gondolkodás után igennel feleltem és magam elé képzeltem egy valóságghú papírmásé barlangot. Könyv és papírrestaurátor vagyok, nálam a papír mint alapanyag elsőként merül fel akár múzeum pedagógiai kézműves foglalkozáson, akár egy installáció elkészítésénél. Ráadásul úgy gondoltam, hogy ez a technika alkalmas egy barlang girbegurba felületét és íves formáit kiállítási keretek között megjeleníteni. Folytatva beszélgetésünket, Péter megosztotta velem, milyen szempontokat kellene szem előtt tartanunk. Környezettudatosság, gyermekbarát vegyszermentes anyagok, alacsony költségvetés, könnyű, viszonylag gyors felépíthetőség. Legyen látványos, biztonságos, tartós, minél valóságghűbb, bontás után szétszedhető, esetleg újra építhető. Átgondolva a kritériumokat kirajzolódott, hogy ezzel a technikával ezek a kérések teljesíthetők.

Eddig a megbízásig ezt a technikát csak kisebb tárgyak elkészítésére használtam, de egy ilyen építmény komolyabb tervezést igényelt. Első lépésként Németh Péterrel és Jordán György restaurátor kollégával együtt a helyszínen átbeszéltük a barlang elhelyezkedését, méreteit, alakját. A gyermekbarát szempontot figyelembe véve egy játszó alagúttal toldottuk meg az építmény tervét. A méretek pontosítása után kettéosztottuk a munkát. Jordán György készíti el a favázat, amire az általam készített papírmásé elemeket rögzítjük. Nagyjából 55 m² felületet kellett kitöltenünk.

A váz tetőlécekből készült, facsavarokkal rögzítve. Biztonságosságát beékelések, padlóhoz, oldalfalakhoz, mennyezethez való rögzítése biztosította. Az

építményhez szervizajtót is készítettünk. A barlang falának tábláit könyvkötő lemezekből építettem össze. A0 méretű 2 mm vastag táblalemezekkel dolgoztam. Ez képezte egy-egy elem alapját. Erre maszkoló szalaggal rögzítettem a WC papír gurigákat és a tojástartó karton kiszabott darabjait (**1. kép**). Ebben a munkában nagy segítségemre volt Kaszás Judit múzeumpedagógiai asszisztens kolléganő. Ezután következett a tapétaragasztóban áztatott tojástartó tálcáknak a már domborúra kialakított felületre dolgozása. Karboxil-metilcellulóz vizes oldatával dolgoztam, melybe előre vízben oldott falszínezéket kevertem. A színezett tapétaragasztóval állítottam be az elemek szürkés alaptónusát. Az így kialakított domború felületre tapétaragasztóba mártott, könyvkötő gázsit dolgoztam rá. A vászon túllógó széléit a táblának mind a négy oldalán visszahajtottam és alján Planatol ragasztóval rögzítettem, ezzel biztosítva stabilitását és textúráját.

A nedves elemeket – fűtőtestek közelében – kiszárítottam. A munkának ez a fázisa volt a legidőigényesebb. 74 barlang elemet készítettem ezzel a módszerrel, ami körülbelül 6 hetet vett igénybe. Alapanyagok felhasználása terén megfelelt a környezettudatos hozzáállásnak, hisz újrahasznosítható anyagokkal dolgoztam. A tapétaragasztó, falszínezék, maszkoló szalag ártalmatlanok az egészségre. Az alacsony költségvetés kritériumának is sikerült eleget tennem, hisz az alapanyagok komoly része nem került pénzbe. Itt a tojástartó dobozokra, tálcákra gondolok, aminek komoly hányadát felajánlásokból kapta a múzeum. Nagy mennyiséget, körülbelül több mint 1400 darabot tett ki a tálcák és dobozok száma

Itt kell kiemelnem azt a fontos elemet, hogy a barlang felépítéséhez, megszólítottuk a város lakosságát,

üzemi konyháit és a környék tojástermelő kisüzemeit. Többek közt a városi televízió színes riportjával reklámoztuk a közelgő kiállítást és kértünk tojástartókat, WC papír gurigákat a papírmásé elemekhez. Ez egyben a közösségépítésre is lehetőséget teremtett, hisz így a lakosság adományozóként bekapcsolódhatott a barlangépítés folyamatába. Kisvárosi viszonylatban nagyon jól működött ez a dolog, sok embert megmozgatott, hozták az alapanyagot, kérdezték, meséltem nekik a barlang készítéséről. Ez a szegmens felvillantotta a velünk élő múzeum fogalmát. A gyermekeknek nem csak a kész kiállításban volt lehetőségük a barlanggal ismerkedni, hanem lehetőséget nyújtottunk arra, hogy az alkotás folyamatába is bepillantassanak. Sőt, nemcsak nézni, kipróbálni is volt lehetőségük a papírmásézást.

A kiállítás megnyitása előtt négy héttel kezdtük el a barlang építését **(2. kép)**. Először a favázás szerkezet készült el, majd a kiszabott elemek összeválogatásával folytattuk a munkát. A papírmásé elemeket facsavarokkal rögzítettük egymás mellé. Az íves elemeket óvatos újranevesítéssel megfelelő formájúra hajlítottuk és így rögzítettük **(3. kép)**. Legnehezebb dolgunk a szűk, gyermekméretre szabott alagúttal volt. Ez „U” alakú kiegészítése volt a barlangnak, egy bejáratral, a végén kiöblösödő kör formával, majd innen másik kijáraton lehetett visszamászni a barlangba. Ezen a szakaszon a belmagasság egy méter magas volt. Négykézláb mászással közlekedett benne felnőtt és gyermek egyaránt. A kiállítás ideje alatt zseblámpával lehetett világítani benne, így sok óvodás bátorságpróbaként élte meg a benne való végig jutást. Sikertelenül szerelnünk ezzel a gyermek látogatóinknak.

Miután minden papírmásé elem a helyére került, a

kapcsolódási szakaszokat kellett kitakarni, egységes felületet kellett létrehozni. Ezt szintén tojástartó dobozokkal oldottam meg **(4. kép)**. Tűzőgéppel rögzítettem a kiszabott kartonokat, majd tapétaragasztóba mártott vászonnal fedtem be a két tábla közötti részt **(5. kép)**. Ily módon egységes felületet tudtam létrehozni. Ebben a munkában Major Katalin művelődésszervező kolléganőm volt nagy segítségemre. Ezután következett a festés, az eltérő árnyalatú szürkés elemeket ecsettel kentem át, ezzel sikerült elérni a megközelítően tökéletes barlang hatását. A barlang be és kijáratát geotextil függönyökkel takartuk el. Ezután rögzítettük a falakra, repedésekbe a Tóth Máté által készített denevérmaketteket.

A kiállítás nyitva tartásának több mint öt hónapja alatt a barlang megtartotta eredeti állapotát, nem sérült, nem rongálódott meg. A papírmásé időtállóan bizonyult, talán csak a mászóalagút festett linóleum szőnyege kopott meg a nagyszámú látogató használatától. A barlang bontását az elemeket összekötő vászonborítás leemelésével kezdtem meg. Ezek gond nélkül visszafejthetőek voltak. Ezután lecsavaroztuk a papírmásé táblákat, sérülés nélkül leemeltük a favázról az elemeket, Ezek a táblák megtartották alakjukat, így egy új vázon kis formálással ismét barlanggá alakíthatóak. Büszke vagyok arra, hogy a teljes szerkezet elbontása után csupán fél szemetesvödörnyi olyan hulladék maradt, amit már nem lehet újra használni. Nagyon jó érzés volt úgy végigcsinálni ezt az egész folyamatot, hogy minden szempontot figyelembe vettem, és a kurátor valamennyi elvárását sikerült teljesítenem. Öröm volt az ötletelés, az alkotás. Ezúton is köszönöm mindenkinek a projekt megvalósításában nyújtott segítségét.

Cave construction using papier-mâché technique

In 2018, a cave was made as an installation of the exhibition „The colourful world of bats” of the Keszthely Balaton Museum. The study describes

how the bat cave was realised from the idea to its construction.

Translated by Veronika Nagy

1. kép; Fig. 1.

2. kép; Fig. 2.

3. kép; Fig. 3.

1. kép: Papírmassé táblák készítése tojástartóból
Fig. 1: Making papier maché boards from egg holder
2. kép: A denevércbarlang építésének kezdetei
Fig. 2: Beginning of the bat cave construction
3. kép: A denevércbarlang külső váza és a helyükre illesztett papírmassé táblák
Fig. 3: The surface vase of the bat cave and the papier maché boards fitted in place

4. kép; Fig. 4.

5. kép; Fig. 5.

4. kép: A papírmasé táblák kapcsolódási szakaszainak eltakarása
Fig. 4: Covering the connection sections of the papier maché boards
5. kép: A denevérbarlang félkész állapotban
Fig. 5: The bat cave in semi-finished condition

IV. Régészeti kutatások

Zala megyében végzett régészeti kutatások jelentései

2017-2018

Orha Zoltán

Letenye – Lapuleveles-dűlő régészeti lelőhely kutatása

A lelőhely Letenye külterületének ÉNy-i részén, a Letenyei-dombság pereme és a Mura bal partja között egy, a folyó irányába lejtő domboldalon helyezkedik el.

Az M70 autópálya Letenye mellett elhaladó szakaszán csak a fél pályatest épült meg a 2000-es évek első felében. Az azóta megnövekedett forgalom indokolta a másik pályatest kiépítését is. A másfél évtizeddel ezelőtt végzett kutatás nem érintette teljes egészében az építkezés által veszélyeztetett lelőhelyrészt, ezért a feltáratlan szakaszon 2017 őszén elvégeztük a teljes felületű megelőző feltárást.

A terület déli irányban lejtett, melyet vízműsorok, illetve sekélyebb szakaszok tagoltak több részre. Megfigyelhető volt, hogy az egykori felszín mélyebben fekvő részeit az Árpád-kort követően huzamosabb ideig víz borította, ekkor max. 60 cm vastagságú szürke agyagos üledék került a régészeti objektumok fölé. A 2000-es években az útépités során a jelenleg megkutatott terület nagy részén eltávolították a humuszt, majd beépítésre alkalmatlan anyaggal kevert földet töltötték vissza.

Az őskori objektumok foltjai elmosódó faszenes, paticsos világosbarna megjelenésűek, az Árpád-kori foltok zöme faszenes, paticsos, sötétszürke színű, jól lehatárolható volt.

A munkálatok során 126 jelenséget találtunk, ebből 3 nem bizonyult régészeti korúnak, 5 gödör őskori, 1 gödör rézkori volt, további egy gödör talán a 9. századra volt tehető, valamint 72 leletanyagot nem tartalmazó, ismeretlen korú (egy részük Árpád-korra datálható objektumok közvetlen közelében voltak, feltételezhető, hogy azokkal egykorúak) gödör és cölöplyuk került elő.

Az Árpád-korra tehető jelenségek száma 44 volt, ezek a feltárási terület három részén összpontosultak. A legnyugatibb csoport kemencéje, gödrei és cölöplyukai kora Árpád-koriak voltak, a másik két – kútból, **(1. kép)** 2 kemencéből, ércpörkölt gödörből, valamint gödrökből és cölöplyukakból álló – objektumcsoport

1. kép

2. kép

Simmer Livia
Zalaegerszeg – Jánosmajor lelőhely
(Zalaegerszegi Járműipari Tesztpálya)
Őskor

A Zalaegerszegi Járműipari Tesztpálya nagyberuházáshoz kapcsolódó földmunkák régészeti megfigyelését 2017 júniusa óta a Göcseji Múzeum végzi. A gyors kezelhetőségi pálya keleti nyomvonal szakaszában a földmunka végzés során 7 régészeti objektum látott napvilágot, melyek feltárását régészeti megfigyelés során, bontómunka keretében 2017. október 18 – november 11. között végeztük el.

A korábban katonai gyakorlótérként szolgáló tesztpálya területe fehér folt volt a régészek térképén, örökségvédelmi vizsgálata 2017-től vált lehetővé. A lelőhely a Nagypáli-patak nyugati oldalán, a meredek partoldal fölött, egy nagyobb kiterjedésű domb felső részén, az egykori Jánosmajor területén fekszik.

Simmer Livia
Zalaegerszeg –Vár
(Zalaegerszeg-Mindszentyneum)
Középkor, Török kor

2017. augusztus 24. és november 24. között Zalaegerszeg belvárosában a „Mindszentyneum” építése nevű nagyberuházás keretén belül 860 m² nagyságú területen folytattunk megelőző régészeti feltárást.

A feltárási területen összesen 404 stratigráfiai egységet különítettünk el. A régészeti jelenségek zöme

a 12-13. századra volt tehető. A leggyakoribb lelet a kerámia (**2. kép**) és az agyaggolyó volt, de kis mennyiségben vassalak és vasbuca is előfordult. Említést érdemel egy vaskés, egy malomkő töredéke, valamint egy díszített, ép orsógomb.

Az előkerült településrészlet szerves része a 2000-2001-ben feltárt falunak. A korábbi kutatás leletei és az idén feltárt leletanyag hasonló korú és összetételű.

Munkatársak: Bokor Zoltán, Horváth Csaba technikusok, Eke István régész — térinformatikus

Az egykori katonai létesítmények és a Jánosmajor épületei a lelőhely nagy részét megsemmisíthették, az előkerült objektumok is részben bolygatottak voltak. A régészeti megfigyelés során végzett bontómunkával összesen 6 hulladéktároló gödröt és egy cölöphelyet tártunk fel. A leletanyag zöme kerámiatöredék, patics, nagyobb mennyiségű pattinték, továbbá előkerült két egész agyagkanál és egy bikónikus orsógomb is.

A feltárt régészeti jelenségek és az előkerült leletanyag alapján a lelőhely nagy valószínűséggel a rézkori Balaton-Lasinja településrészlete lehetett.

Munkatársak: Eke István régész, Bokor Zoltán, Büki Ágnes, Horváth Csaba és Takács László régész-technikusok.

az egerszegi vár erődítéseit alkotó cölöphelyek. Az 1600-as évek elején készült keleti palánkfal a feltárási eredmények tükrében 4 cölöpsorból állt, melyet helyenként további cölöpökkel és karókkal javítottak, illetve erősítették meg. A feltárási terület keleti felét észak-déli irányban teljes szélességben átszelő várárok feltárását az egész szakaszon elvégeztük.

A palánkfal belső oldalához támaszkodhatott egy téglalap alakú 17. századi épület (**1. kép**). A leégett paticsfalú épületnek csupán a pinceszintje maradt fenn.

1. kép

Az omladékos betöltésben található gazdag leletanyag díszes habán- és tányértöredékeket, továbbá egy rézhuzalra fűzött üveggyöngyökből álló gyöngysort is tartalmazott. A helyiség északi felében egy – nem in situ – összeomlott kályha maradványa feküdt, mely 1670-es évszámú, Kőszeg címerével ellátott, kétfélsős sasos kályhacsempékből épült (**2. kép**). A törme-

2. kép

lékes omladék közül számottevő szenesült növényi maradvány – kukorica, bab, borsó, lencse, köles – is előkerült, melyet feltehetően zsákokban tároltak; erről tanúskodnak az épület betöltésében talált zsákszövet maradványok. A feltárt épület az okleveles források

és a leletanyag alapján nagy valószínűséggel az egerszegi vár egyik 17. század második felében élt jelentős személyéhez köthető, mely a várban dúló tüzvészek egyikének esett áldozatul.

A keleti palánkfaltól nyugatra további két, észak-déli irányú cölöpárkba ástott cölöpsor került elő, mely feltehetőleg az egerszegi vár korábbi – talán az 1546-ban I. Ferdinánd által rendelkezésben előírt – erősítése lehetett.

A feltárás legnagyobb eredménye kétségkívül az az 5 középkori tégláégető kemence, melyek nagy valószínűséggel a veszprémi püspök 14. század végi – 15. század eleji építkezéseihez köthetőek. A kemencék mellett egy nagyméretű agyagnyerő is feltárássra került. A tégláégetők közül háromnak a szerkezete rekonstruálható, két tégláégető kemencét az egerszegi vár erősítései és a 19. századi építkezések viszont olyan mértékben megbolygattak, hogy omladéuk alapján már csak a helyüket sikerült beazonosítani. (**3. kép**)

3. kép

Feltárássra került egy feltehetőleg a 16. század második felére keltezhető, hatszögletű, fából ácsolt szerkezetű kút, melyet az egyik tégláégető kemence keleti oldalára ástak. A kút felső részét a várarok semmisítette meg. 5 és fél sor gerenda bélést emeltünk ki a kútból, melyeket tisztítás után konzerváltunk.

A feltárás során több 19. századi gödröt és két 19. századi épületet is dokumentáltunk. Az egyik ház egy többosztatú, tapasztott falú épület volt az ásatási terület nyugati szélén. A ház paticsos betöltésében bronz posztó plombát és nagyméretű rézedényt – kupa – is találtunk. A másik, téglából épült épület pontosan azonosítható volt: az 1824-ben a Festetics család által megvásárolt ház feltűnik azon a korabeli, városrendezéshez kapcsolódó térképen, amit Póka Antal földmérő készített az 1826-os nagy tűzvész után.

A nagymennyiségű leletanyag zöme a várárok betöltéséből előkerült 17. századi kerámia-, kályhaszemtörök és állatsont. Külön említést érdemel a 17. századi épületben előkerült kályha 1670-es évszámmal ellátott, kétfejű sassal díszített kályhacsempéi, habán

edények töredékei, valamint egy rézhuzalra felfűzött üvegyöngyökből álló gyöngysor, továbbá szenesült gabona- és zsákszövetmaradványok. A várárok betöltéséből 2 db ágyúgolyó és egy ágyúcső töredéke látott napvilágot. A téglaegető kemencék és az agyaggyerögödör betöltéséből 14. század végi – 15. század eleji kerámiatöredékek és agyaggolyók kerültek elő. 15-16. századi rétegből származik egy bronz karperec.

Munkatársak: Eke István, Orha Zoltán régészek, Bokor Zoltán, Büki Ágnes, Császár Renáta, Domina Judit, Gönye András, Horváth Csaba és Takács László régésztechnikusok.

A feltárás szakmai konzulense dr. Vándor László régész volt.

Eke István **Keszthely – Fenékpusztá (2017-2018)**

Zala megye egyik legfontosabb régészeti lelőhelyén a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. megbízásából 2017. június 14 és 2017. július 5. között próbafeltárást, majd 2017. november 23 és 2017. december 11; valamint 2018. május 22 és 2018. július 31. között teljes felületű feltárást végeztük a tervezett R76 gyorsút nyomvonalán **(1. kép)**.

1. kép

A régészeti lelőhely a Balaton nyugati oldalán, a Balaton vízzel borított területe és a Kis-Balaton egykori mocsaras területe között húzódó dombhátakon helyezkedik el. A régészeti lelőhely és környezet a 19. század óta folyamatosan kutatott. A lelőhely fontos-

ságát a római kori belsőerőd és a hozzá kapcsolódó nagy kiterjedésű temető adja. Ennek kutatása ma is kiemelten fontos a római kori régészetben. A római kor mellett a területen az őskortól egészen a késő középkorig találunk leleteket. A legintenzívebb a római kor mellett a népvándorláskori leletanyag. A római kori temetők mellett germán és Keszthely-kultúra, valamint avar sírokat is ismerünk.

A lelőhely földrajzi neve, Fenékpusztá az egykor itt létezett középkori Fenék falura utal. A település első okleveles adata 1347-ből származik.

A kutatás a lelőhely déli részén, az egykori római erődtől, kb. 800 m-re délre folyt, a 76. sz. főút északi oldalán. A főúttól délre található a Keszthely – Pusztatemplom (10522) lelőhely, ahol egy népvándorláskori temető részletét, és az egykori Fenék falu templomát és a hozzá kapcsolódó középkori temető egy részét is feltárták.

Az ásatás 3 ütemben történt meg. Először a feltárási terület nyugati részén végeztük el a teljes felületű feltárást 2017. november 23 és 2017. december 11. között. A terület a próbafeltáráson tapasztaltakhoz képest jóval sűrűbb volt. Leginkább a terület középső sávja és a déli része volt intenzív. Több jelenséget már a humuszrétegben sikerült „megfogni”, azok így sokkal teljesebb információval szolgálnak.

A feltárt terület legjelentősebb jelenségei: egy kelta gödör, melyben egy közel egész edényt találtunk öszszerogyva (**2. kép**), illetve egy Árpád-kori lakóház, mely valószínűleg leégett, mert a betöltése sötét, faszenes, paticosos volt.

2. kép

A feltárás 2. ütemének munkálatait az elhúzódó téli idő, és a magas talajvízszint miatt csak áprilisban tudtuk elkezdni. A humuszosítást 2018. április 10-én kezdtük meg. Az ásási terület a próbafeltáráson tapasztaltaknak megfelelően átlagos intenzitású volt. A nyugati részen kora vaskori jelenségek épületek (**3. kép**), áldozati gödrök (**4. kép**), tárolóvermek (**5. kép**), a középső részen késő vaskori (kelta) anyagnyerő- és tárológödrök, római kori árkok, a keleti részen, a Fenekpusztai Majorhoz vezető kerékpárút mellett pedig rézkori jelenségek kerültek elő.

3. kép

A feltárás 3. ütemének területén a bontás 2018. június 11-én kezdtük meg. A humuszosítás közben végzett nyésés alapján a terület nyugati részén rézkori (Balaton-Lasinja kultúra) jelenségek találhatók, a keleti részén pedig a középkori (Árpád-kor és késő kö-

4. kép

5. kép

zékori) jelenségek dominálnak, ezek az egykori Fenek nevű település objektumai.

A keleti részen egy középkori, félig földbe mélyített épületet (**6. kép**) is feltártunk. A ház bejárata délről volt, a bejáratnál négy nagyobb kőből álló „küszöb”. Az épület északi oldalán egy kemencét tártunk fel, melynek sütőfelületét kerámiával rakták ki. A háztól északra kb. 10 méterre egy kőből épített kutat találtunk (**7. kép**). A kút építéséhez a helyben talált homokkővet – „keszthelyi laposkő” – használták. Az épített rész a nyezett felülettől 1,5 m mélységig tart. A kútból egy kecske teljes csontváza került elő.

6. kép

A felületet több észak-déli árok metszi, illetve erre merőleges árokszakaszokat találtunk. A legnagyobb árok, ami közel 2 m széles, 190 méter hosszán, ÉÉNy-DDK-i irányban halad a humuszolt felszínen. Az árok betöltéséből római kori, középkori és kora újkori leletek kerültek elő.

A feltárás teljes területét fémkereső műszerrel is átvizsgáltuk. A humuszrétegben, és a szántás által nem bolygatott -30 cm-es szinten késő vaskori, kelta, római kori, népvándorláskori és középkori ékszereket (fibulák, gyűrűk, övveretek) és érméket találtunk. A humuszdepó területéről egy honfoglalás kori ezüstveret került elő.

7. kép

A gépi földmunkát, és régészeti jelenségek bontását jelentősen befolyásolta a magas talajvízszint, és a csapadékos május-, júniusi időjárás. A feltárási terület középső részén (8+200–8+400 kmsz közötti részen) a magas talajvízszint miatt a jelenségek bontása igen

nehézkés volt, a jelenségekből több alkalommal ki kellett szivattyúzni a vizet.

A 2017-2018. évi feltárásokon összesen 862 régészeti jelenséget, vagy annak részletét bontottuk ki. A feltáráson 8 régészeti korszak (rézkor (Balaton-Lasinja kultúra, Badeni kultúra), középső bronzkor (Halomsíros kultúra), kora vaskor (Hallstatt kultúra), késő vaskor (La Tène), római kor, Árpád-kor, késő középkor, kora újkor) jelenségei, leletei kerültek. A feltárási területen a régészeti jelenségek sűrűsége átlagosnak mondható. A legintenzívebb a feltárás nyugati és a keleti vége volt. A középső területeken a régészeti fedettség ritkább volt. A nyugati részen a kora vaskori Hallstatt-kultúra településének jelenségei domináltak. Itt több épületet és méhkas alakú tárolóveremet tártunk fel. A keleti részen jellemzően az Árpád-kori és a középkori jelenségek domináltak (épületek, kút, nagyobb anyagnyerő vagy tárolóvermek), a késő vaskori (kelta - La Tène kultúra) gödrei mellett.

A próbafeltárás eredményeit jelentősen módosították a teljes felületű feltáráson tapasztaltak. A régészeti jelenségek jóval sűrűbben jelentkeztek az ott megfigyelnél, és a geofizikai kutatás eredménye alapján valószínűsített intenzitást is jelentősen meghaladták a teljes felületű feltáráson kibontott jelenségek.

A feltárás munkatársai:

A Göcseji Múzeum részéről: Eke István, régész, Bokor Zoltán, Gönye András, Horváth Csaba, Szabó Bertalan, Takács László régésztechnikusok.

A Balatoni Múzeum részéről Havasi Bálint régész, Lehmann Ágnes, Jordán György, Kiss Viktor, Samu Zoltán Tamás – régésztechnikusok.

A fémkeresős vizsgálatot Sándor Lajos végezte.

A feltárás drónos légifotózását a AgroGIS Kft. végezte el.

Orha Zoltán**A türjei Premontrei templom és prépostság régészeti kutatása**

A 2018 őszén elvégzett régészeti feltárást a templom teljeskörű felújítása tette szükségessé. A kutatás célja a templom építési periódusaival kapcsolatos kérdések tisztázása volt. Az 1. szelvényben a legfontosabb célnak az egykori szentélyzárófal formájának meghatározását tekintettük. A ma is használatban lévő barokk mésző burkolat habarcságya alól bukkant elő a román kori egyenes zárófal csonkja, később a feltáró munka folytatásakor, attól kissé keletebbre előkerült a középkori oltár is. Az oltárasztal habarccsal besimított felületű volt, keleti irányban egy középkori, és az oldalához csatlakozó, jól elkülöníthető, újkori bővítményt figyeltünk meg. A feltárást 2. szakaszában az oltár északi oldalán egy 2-3 éves kislány 18. században eltemetett csontvázát találtuk meg. A gyermek ruházatának aranszállal szőtt, felvart díszítményei részlegesen fennmaradtak.

A diadalív északi és déli részének lábait is vizsgáltuk a 2. szelvényvel, jól láthatóak voltak az eredeti, középkori, a 18. században részben elfedett és lefaragott részek. A templomtérben az északi oldalon kutattuk a 3. szelvényvel az egykori keleti kerengőszárnyba vezető átbújó küszöbszintjét és a diadalív templomtér felé eső részét. A 4. szelvényben az északkeleten álló pillér 13. századi lábait tártuk fel. **(1. kép)**

1. kép

A Szent Anna kápolna kutatása során előkerült a kerengőbe vezető ajtó maradványa, azonban a kerengő falainak alapozását sehol nem találtuk meg, mivel azt az újkorban elpusztították.

A nyugati kapu középkori előzményének nyoma a déli oldalon ásott szelvényből került elő, míg az északi oldalon annak maradványai teljesen elpusztultak.

A homlokzat előtt nyitott 6. szelvényben feltártuk a 2013 nyarán végzett régészeti megfigyelés során talált újkori gödröt, melyből az öt évvel ezelőttihez nagyon hasonló, virágbimbós díszű oszlopfejzethez és oszloptesthez tartozó faragványok töredékeit találtunk meg.

A 7. szelvényvel a kerengő alapozásának és felmenő falainak maradványát kerestük a templomtól északra eső területen. A munka hamar eredménnyel járt, a fal-csonkok 1-2 ásonyom mélységből kerültek elő. A keleti kerengőszárny keleti és nyugati falát Vándor László 90-es évek végén végzett kutatásai már egyszer a felszínre hozták, de az akkori feltárás rossz összesítő térképe miatt pontos pozíciójukat tisztázni kellett. A nyugati kerengőszárny keleti falának északi templomtorony felé tartó szakaszát is megtaláltuk. Ettől a faltól nyugatra került elő egy török kori gazdasági épület és a hozzá csatlakozó pince, melyet a kolostor pusztulása után, az egykor ott álló középkori épületrész maradványainak felhasználásával építettek. Az alapozás alsó sorában ott sorakoztak az egykori kerengőt díszítő oszlopok lábait, fejezeteinek, oszloptestjeinek töredékei. A feltárás őszi szakaszában a török kori építmények használatának két korszakát is el tudtuk különíteni.

A 8. szelvény a templom északkeleti szegletében lévő raktárhelyiségben helyezkedett el. Itt az északi mellékszentély mai járószint alatt lévő részeit és a szentély középkori északi falának alapozását tártuk fel.

A 9. szelvényben a templom nyugati homlokzata előtt megtaláltuk a forrásokból is ismert előcsarnok alapozását. A munkálatok során hamar kiderült, hogy a 7. szelvényben lévő pince és a 9. szelvényben lévő

előcsarnok egybeépült. **(2. kép)** Az utolsó ásatási napon bukkant elő egy újabb török kori pincés épület falmaradványa is, melyet idő hiányában nem tudtunk feltárni.

2. kép

A 10. szelvényben a déli toronyaljban lévő barokk fali fülke esetleges középkori előzményeinek létezését sikerült cáfolni.

A templomtér kutatásakor a felmenő falnál szélesebb, bazaltból rakott alapozáson szinte minden szelvényben megfigyelhető volt a padlóféglából készült román kori padozat maradványa. A szentélyben is előkerült a padozat 13. századi járósíntet jelző téglánélküli, döngölt agyagos változata. A diadalív környékén és a mellékszentélyben találtunk pontosan nem meghatározható korú járósíntek (padozatok) maradványát is. A szelvények bontási munkálatai során nem volt megfigyelhető a falkutatás által feltárt és a forrásokból is ismert templomi tűzvész nyomai, egyúttal szinte teljesen hiányoztak a 13-18. század közötti korok járósíntjeinek nagyobb felületű részletei. A kiter-

melt föld erősen törmelékeny volt, és rengeteg szórvány emberi csontot tartalmazott. Feltételezhető, hogy a 18. századi jelentős építési munkálatok során eltávolították a templomból a középkori és korai újkor rétegek nagy részét, ekkor bolygathatták meg utoljára a belső térben található temetkezéseket. Az épülettől északra eső területen előkerült néhány a templom körüli temető melléklet nélküli sírjaiból, valamint szórványként is kerültek felszínre emberi csontok.

A munkálatok során használt fémdetektorral zömmel kovácsolt vasszegeket találtunk, azonban az őszi ásatási szakaszban néhány pénzérme is előbukkant. A jelentősebb fémleletek „hagyományos módon” kerültek elő, ezek közül említésre érdemes a 16-17. századból egy aranyozott phalera, egy karcolt díszítésű medál, II. Lajos ezüst denárja, I. Lipót ezüst pénzeiből 3 példány, 2 db bécsi fillér, egy könyvveret garnitúra, egy csákány és nagy mennyiségű edénytöredék. Az ásatás másik fontos kiemelendő leletsoportja volt a nagy számban szórványként, illetve másodlagos felhasználási helyről előkerült középkori homokkő faragványok töredékei.

A templommal és környékével kapcsolatos kérdéseket jórészt sikerült megválaszolni. A nyugati homlokzat előtt az aszfaltburkolat alá nyúlóan további török kori épületek maradványai vannak, valamint a kolostor területén a 16-17. századi épület északi irányban folytatódik, teljes feltárására a felújítási munkálatok következő szakaszában kerülhet sor.

Munkatársak: Klinger László és Simmer Livia régészek, Bokor Zoltán, Büki Ágnes, Császár Renáta, Gönye András, Horváth Csaba és Szabó Bertalan régésztechnikusok, Eke István régész — térinformatikus, Lovász László: drónfelvétel.

Simmer Livia – Havasi Bálint **Vállus-Vállusszentmiklósi-völgy, pálos kolostor kutatása** ***Középkor***

A Vállus-Vállusszentmiklósi-völgy lelőhelyen található pálos kolostor – tervezett kutatási program keretében végzett - régészeti feltárását 2016 szeptemberében a Göcseji Múzeum és a Balatoni Múzeum közösen kezdte meg.

A Vállus községtől délkeletre található Vállusszentmiklós nevezetű pálos kolostort csupán egyetlen ismert, egy 1429-es keltezésű oklevél említi: a kapornaki konvent Zsigmond királynak jelenti, hogy a vállusi remete Szent-Pál szerzeteseitől Gersei Pető János fiai

öt jobbágytelket elfoglaltak. Pusztulásának körülményei nem ismertek, annyi bizonyos, hogy Gyöngyösi Gergely pálos rendfőnök 1520 körül tett látogatása során a kolostort nem érintette, Inventariumában nem szerepel.

A Keszthelyi-hegységben, a zöld jelzésű turistaúttól keletre elhelyezkedő rom földdel fedett alapfalait 1978-ban Guzsik Tamás és Fehérvári Rudolf azonosította. A terepalakulatok alapján az épület alaprajzát szintén ők készítették el és publikálták.¹ A romterület helyszíni azonosítása és a Guzsik-féle alaprajz térképre vetítése alapján a 2016-os feltárás elsődleges célja a kolostor pontos helyének és kiterjedésének azonosítása volt.

Az épületkomplexumot három, 1 méter széles árokkal kutattuk meg, összesen 19 stratigráfiai egységet különítettünk el. A felső 10-20 cm-es humuszréteg alatt a teljes területen összefüggő köves omladékréteg jelentkezett. A köves omladék eltávolítása után a kolostor kerengőjének falmaradványai, egy vízvezető kővályú (**1. kép**), valamint a templom támpillérekkel

1. kép

megerősített, poligonális szentélyzáródású szentélynek külső falsíkja bontakozott ki. A falazatot egységesen meszes habarcsba rakott törtkő alkotja, téglák csak az omladékból kerültek elő. Az 1. kutatóárok az épületkomplexumot észak-déli irányban teljes szélességben, 30 méter hosszan szeli át. Az 1-3. szondákban megtaláltuk a kolostor kerengőjének 88 cm szélességű keleti falát és dél-keleti sarkát. A fal legalsó kősorát erős meszes habarcsba rakták. A kerengő délkeleti sarkától 2 méterre délre egy nyugat-keleti irányú, erősen kiromlott, 65-70 cm szélességű falszakasz került elő. A két fal között, az omladékréteg alatt, összefüggő égett réteg jelentkezett.

Az 1. kutatóárok 6. szondájában egy vízvezető kővályú feküdt egy 150 cm szélességű falszakaszon. Tőle északra a 7. szondában bontakozott ki a templom poligonális szentélyének két támpillére, illetve a két pillér közötti 165 cm szélességű keleti szentélyfal. Két támpillér teljes egészében kibontásra került. A szentély további két pillére került elő az 1. kutatóárok északi végére merőlegesen, 6 méter hosszúságban nyitott 3. kutatóárkában.

A kerengő további vizsgálatára nyitottuk meg a 8,5 méter hosszúságú 2. kutatóárkot az 1. kutatóárokra merőlegesen. Az omladékréteg eltávolítása után a sárgásbarna agyagos altalajon két nyugat-keleti tájolású szerzetes sírja feküdt. A nyugatabbra előkerült temetkezést egy később ráasott (hulladék)gödörrel bolygatták meg, a bolygatás során a koponya és a vállcsontok eltűntek. A másik sírban fekvő csontváz lábszárcsontjára a kerengő keleti falát ráépítették, így a két temetkezés mindenképpen a kolostor egy korai időszakára keltezhető. További embercsontok kerültek elő a szentély külső fala előtti omladékos betöltésből, valamint egy 7 holdhónapos magzat koponya- és combcsontja feküdt másodlagos helyzetben a szentély északi fala melletti köves-habarcsos omladékban.²

2017-ben a régészeti feltárás szünetelt, 2018 elején a lelőhely további vizsgálatát roncsolásmentes módszerekkel folytattuk. A Göcseji Múzeum, a Balatoni Múzeum, a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. munkatársainak részvételével talajradaros és fémkeresős kutatást végeztünk. A geofizikai felmérés eredményeképpen a templom mellett kirajzolódott a keleti kolostorszárny helyiségeinek falai is,

¹ Guzsik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 47. p.

² A feltárás során előkerült embercsontok antropológiai vizsgálatát dr. László Orsolya, a Magyar Nemzeti Múzeum antropológusa végezte el. Embertani vizsgálatai kimutatták, hogy a kerengőben eltemetett fiatalabb férfi kezdetleges, míg az idősebb férfi előrehaladott izületi kopásban, továbbá krónikus arcüreg- és felső légúti gyulladásban szenvedett. Munkáját ezúton is köszönjük.

Sándor Lajos detektoros kutatásának köszönhetően pedig a használati és viseleti tárgyak mellett pénzér-mék – bécsi fillérek, Zsigmond parvusok és Hunyadi Mátyás garasok – is előkerültek.

2018. augusztus 6–21. között a korábbi feltárási és a talajradaros felmérés eredményeire támaszkodva újabb ásatást végeztünk. A fő kutatási helyszín a templom szentélye volt, melynek 1/3 részét tártuk fel. A szentély közepét rablógödörrel bolygatták, viszont a nagymennyiségű kőomladék alatt az oltár egy része, két helyen az egykori habarcsos tapasztású padló, az északi falon pedig egy masszív küszöbkö és a hozzátartozó, szentélybe dőlt faragott ajtószárkő került elő **(2. kép)**. Egy kutatóárokka a keleti kolostorszárny egyik helyiségét vizsgáltuk; a kerengő felől masszív, belül vakolatot azonosítottunk, míg a helyiség keleti fala sajnos rossz állapotban maradt fenn.

2. kép

A megkutatott területen zömmel állatcsont, edény-töredékek, kályhacsempe- és kályhaszem-, illetve te-

Eke István **Zalaapáti – Fekete-erdő (2018)**

2018. március 22-én a keszthelyi rendőrkapitányságra bejelentés érkezett, hogy a Zalaapátihoz tartozó Hosszúfaluban a temető feletti földút mellett egy koponyát találtak.¹ A rendőrségi helyszínelőkkel érkezünk ki a helyszínre, ahol látszott, hogy az elmúlt napokban esett nagy mennyiségű eső kimosta a horhos oldalát. Ebben a vízmosásban került elő az emberi koponya **(1. kép)**.

tőcseréptöredékek kerültek elő. A kerámiák mellett nagyobb számban találtunk vasszegeket, emellett előkerült még egy vashorog, egy vaskés és egy ólomdísz töredéke. A 2018-as évad kiemelkedő leletei a kolostor keleti szárnyának helyiségéből előkerült ólom posztóplombák, többek között egy bécsi (15. sz. végel-16. század eleje) és egy aacheni (15. század) plomba, továbbá Szép Frigyes bécsi fillére (1314-1330). A középkori emléanyag mellett néhány kerámiatöredék és a szentély omladékrétegéből előkerült bronztű tanúsított korábbi, bronzkori megtelepedésről.

A vállusi kolostor régészeti kutatómunkáját számos intézmény, önkormányzat, vállalkozó mellett a Magyar Pálos Rend, továbbá magánszemélyek anyagi és fizikai felajánlása segíti.

A feltárást vezető munkatársa Havasi Bálint, szakmai konzulense dr. Vándor László volt. A 2016-os és 2018-os ásatáson a Göcseji Múzeum munkatársai (Bokor Zoltán, Császár Renáta, Eke István, Gönye András, Klinger László, Orha Zoltán, Szabó Bertalan, Takács László), a keszthelyi Balatoni Múzeum munkatársai (Haász Gabriella, Kiss Viktor, Major Katalin, Samu Zoltán Tamás) mellett a Pécsi Tudományegyetem, illetve az ELTE régész hallgatói (Stok Barbara, Kovács Dalma, Tüske Mónika, Németh Roland, Kántor Mátyás, illetve Kostyál Gergely), továbbá Gyurcsó Ágnes, Kovács Adrián, Pánger Imre, Rác Barbara, Scheffer Miklós, Szántó Virág Veronika, Spilák Lili, Varga Adrienn és Varhanyovszky Zoltán vettek részt. A 2018-as feltárást több ezer fotóval és videófelvétellel Sinka Gábor, a Balaton-felvidéki Nemzeti Park természetvédelmi őre örökítette meg, továbbá nagyfelbontású ortofotót készített a feltárt eredményekről.

Megtisztítottuk a koponya környezetét, előkerült a koponyához tartozó mandibula, illetve egy ló koponyájának töredékei, valamint egy vasból készült csikózabla. A leletek alapján bizonyossá vált, hogy nem egy gyilkossági ügyet kell a rendőrségnek kivizsgálnia, hanem a továbbiakban egy régészeti nyomozás kezdődik.

A sír leletmentését 2018. március 26-án és 27-én végezték el a zalaegerszegi Göcseji Múzeum és a keszthelyi Balatoni Múzeum munkatársai. A földmunkához a munkagépet Zalaapáti önkormányzata biztosította.

1. kép

A leletmentés során egy nyugat-keleti tájolású sírt ástunk ki. A sírgödör déli oldalán egy férfi hátára fektetett váza volt, a bal oldalára egy lovat temettek (2. kép). A ló lábai a teste alá voltak húzva. A ló és a férfi koponyáját a vízmosásban, már másodlagos helyzetben találtuk meg.

2. kép

A sírba fekvő váz jó megtartású, volt, már az ásatáskor a jobb combcsonton egy gyógyult törés nyomait tudtuk megfigyelni. A halott bal alkarján egy vas tör volt. Dereán lemezes préselt lemezekkel díszített övet viselt, összesen 5 téglalap alakú veret, és a kisszíjvég került elő. A bal oldalán, valószínűleg egy tarsolyban

kovakő és egy csiholó töredékei voltak. A halott lábai között egy rossz megtartású szürke színű korongolt fazék volt.

A elhunyt bal oldalán fekvő ló teljes szerszámmal lett eltemetve. A zabla a koponyával együtt másodlagos helyzetben került elő. A jobb első lába mellett feküdt az egyik ívelt aljú kengyel, a másik a ló hasa alatt volt. A két kengyel formája nem azonos. Ugyancsak a ló jobb oldalán került elő egy nagyobb kerek vascsat.

A lovas csontjainak felszedésekor derült ki, hogy a férfi váza mellett közvetlenül egy másik sír található. Ez egy nyugat-keleti tájolású, rossz megtartású csontváz volt (3. kép). A bal oldalán egy vaskés került elő.

3. kép

Az sírban talált leletek alapján egy középső avar kori lovassírt tártunk fel, a temetkezés az övereteken a restaurálás² követően láthatóvá vált szalagfonatos minta alapján a 7. század végére keltezhető.

A feltárás munkatársai: Simmer Livia, Havasi Bálint, Eke István régészek, Bokor Zoltán, Kiss Viktor, Samu Zoltán Tamás, Takács László régésztechnikusok.

¹ A bejelentő Soós Krisztián zalacsányi erdész. A helyszínelők kitervezéséig Kövér Miklós r.zászlós és Kiss Tamás r.törzsőrmester biztosították a helyszínt

² A leletek restaurálását Jordán György a keszthelyi Balatoni Múzeum restaurátora végezte el.

Orha Zoltán **Zalaegerszeg – Kaszaháza - Papharaszt I.** **régészeti lelőhely kutatása**

A pár évvel ezelőtt megnyitott Levendula utca a Zala felett magasodó domb délnyugati részén Kaszaházától nyugatra fekszik. A lelőhelyen a neolitikumtól a középkorig megtalálható minden korszak, a leggyakrabban előkerülő leletek az őskorból származnak. 2017 és 2018 folyamán három új ház alapozásának kiadásakor végeztünk régészeti megfigyelést.

Az első ház (6306/4. hrsz) alapárkainak ásása során 8 rézkori jelenség jött elő. A kiemelt kerámiatöredékek zöme díszítetlen, jellegtelen töredék volt, ezért a régészeti kultúrát nem lehetett meghatározni, azonban említést érdemel a helyszínről egy szórványként megtalált ép kővéső.

Munkatársak: Simmer Lívია régész, Császár Renáta, Takács László régésztechnikusok

A második ház (6314/4. hrsz) alapásása során, a kiásott árkokban 3 régészeti jelenséget figyeltünk meg, melyekből kettő ismeretlen korú, egy pedig népván-

dorlaskori volt. A munkálatok során egy bizánci típusú, középvár-kori bronz övcsatot találtunk. A kutatott területről a korszakból eddig nem volt ismert lelet.

Munkatársak: Orha Zoltán, Klinger László régészek, Szabó Bertalan régésztechnikus

A harmadik ház (6312/3. hrsz) sávalapozásának kiadásakor a lejtős domboldalba bemélyülő házrész helye alól bukkant elő egy nagyméretű őskori agyag-nyerő gödör részlete. Az objektum a későneolitikus Lengyeli-kultúrához kapcsolható, a nagy mennyiségű kerámiatöredék mellett, agyagkanalak darabjai, piros festéssel díszített cserép, magkő töredék, egy kőbalta torzója, valamint kőeszközök kerültek elő belőle. A korábban végzett kutatás is hozott felszínre a területről hasonló leletanyagot.

Munkatársak: Orha Zoltán, Klinger László, Simmer Lívია régészek, Büki Ágnes, Császár Renáta, Szabó Bertalan régésztechnikusok, Lebár Dávid segédrestaurátor

Simmer Lívია **Zalaegerszeg – Jánosmajortól északra lelő-** **hely (Zalaegerszegi Járműipari Tesztpálya)** **Őskor**

A Zalaegerszegi Járműipari Tesztpálya építéséhez kapcsolódóan a Göcseji Múzeum 2018. július 19 – 2018. augusztus 1. között próbafeltárást végzett a beruházási terület északnyugati, keleti és déli részén. A beruházási terület Zalaegerszegtől északra, a 76. sz. főút Zalaegerszeg elkerülő út északi oldalán található. A tervezett Járműipari tesztpálya területét keletről a Nagypáli-patak, nyugatról a Kispáliba vezető út határolja. Korábban a terület katonai gyakorlótér volt, így kutatása nem volt lehetséges a 2000-es évekig.

A többhektáros területet összesen 97 db próbaárok-
kal, 9356 m² humuszolt felülettel kutattuk meg. A 2017 tavaszán végzett terepbejárás a korlátozott megfigye-
lési lehetőségek miatt csak szórványos leletszóródást mutatott, azonban a 2018 tavaszán folytatott geofizikai kutatás határozott régészeti jelenségeket jelzett.

A próbafeltárást során összesen 85 régészeti jelensé-
get azonosítottunk és tártunk fel. A beruházás észak-
keleti részén mindössze egy biztosan régészeti korú
jelenség került elő.

A megkutatott terület északnyugati-nyugati szélén
minimális bolygatást tapasztaltunk, ennek köszönhető,
hogy számos őskori telepobjektumot sikerült elkülöní-
teni. Többségük a késő neolitikum és rézkor időszaká-
ra keltezhető Lengyeli, illetve Balaton-Lasinja kultúra
emlékanyagához köthető, ugyanakkor a bronzkori Ve-
teřov kultúra néhány objektuma is napvilágot látott. A
feltárt régészeti objektumok nagy része cölöphelyek,
hulladékártató gödrök, valamint nagyméretű anyag-
nyerők. A talajba mélyen ásott, 20-25 cm átmérőjű cöl-
löpök a Lengyeli kultúra masszív szerkezetű, emelettel
vagy padlással ellátott lakóépületéhez tartozhattak.

A leletanyag zöme kerámiatöredék – köztük vörös festéssel díszítettek is – paticcs, kőszközök (penge, vakaró, kaparó), de előkerültek még agyagkanalak, orsó-gombok, csiszolt kőszközök (kőbalta, véső), örlőkő töredékek is. A feltárás kiemelkedő jelentőségű leletei az oltár- és mécsestöredékek, az állatplasztikák (**1. kép**) és egy idolvej töredéke.

Munkatársak: Eke István régész-térinformatikus, Klinger László, Orha Zoltán régészek, Büki Ágnes, Császár Renáta, Szabó Bertalan és Takács László régésztechnikusok.

1. kép

Simmer Livia
Zalatárnok–Terézmajor lelőhely
(Zalatárnok-Záportározó)
Római kor

2018 szeptemberében a Göcseji Múzeum régészeti megfigyelést végzett a „Záportározó építési program – Vas és Zala megye (Zalatárnok)” elnevezésű beruházás főlmunkái közben. A záportározó anyanyerőhely területének humuszolása során római kori régészeti objektumok jelentkeztek, melyek feltárását régészeti megfigyelés keretén belül 2018. szeptember 25. – október 6. között végeztük el.

A Zalatárnoktól északkeletre elhelyezkedő észak-déli fekvésű domboldal déli lankáján, a Béci-patak partján azonosított új lelőhelyen összesen 56 stratigráfiai egységet azonosítottunk. A feltárt régészeti objektumok és jelenségek, valamint a tárgyi leletanyag alapján a megkutatott terület egykor egy kora római kori településnek adott otthont; erről tanúskodik a napvilágot látott három edényégető kemence (**1. kép**), a kerámiák nyersanyagához ásott több, nagyméretű gödör, a hulladékgyödrök és a fa oszlopvázás épületek helyét jelző számos cölöphely. A domboldal minden szempontból alkalmas volt a megtelepedésre; a két patak által körülzárt terület a vízellátás mellett védelmet is jelentett, a humusz alatti agyagos, hordalékréteg pedig a házfalak építőanyaga mellett kiváló alapanyagot biztosított a fazekasok számára is.

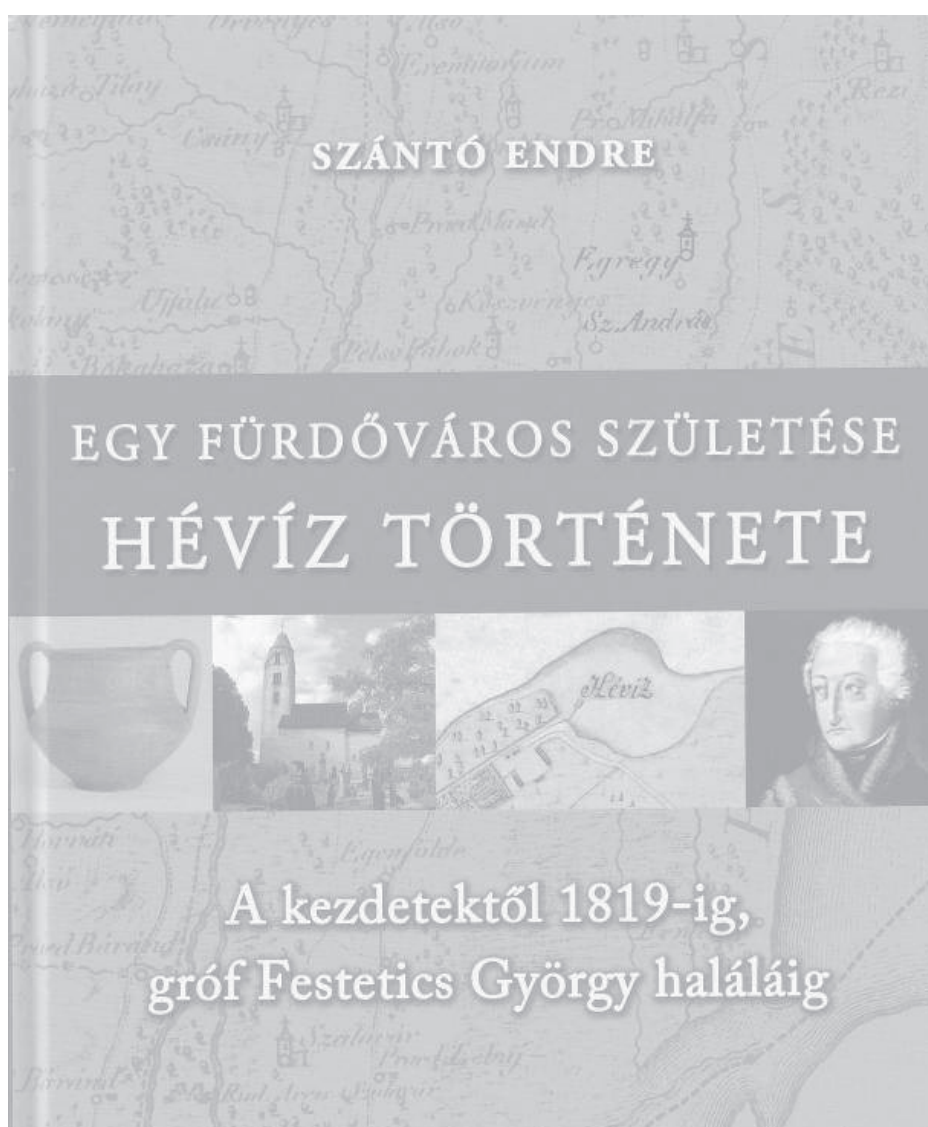

1. kép

A kivitelezési munkákkal párhuzamosan folytatott kétételes régészeti bontómunka során számottevő kerámia – köztük tálak, hombárok – töredékei, fenőkövek, vaskések, töredékes tegulák, valamint egy bronztű került elő.

Munkatársak: Eke István, Orha Zoltán régészek, Bokor Zoltán, Büki Ágnes, Császár Renáta, Szabó Bertalan és Takács László régésztechnikusok.

V. Recenziók

Müller Róbert

Könyvismertetés

Szántó Endre: Egy fürdőváros születése. Hévíz története. 1. kötet.

A kezdetektől 1819-ig, gróf Festetics György haláláig¹

Egy igazán reprezentatív megjelenésű könyvsorozattal gazdagodik Hévíz városa. A kemény borítójú, jó minőségű papírra nyomtatott, 176 oldalas kötetet jó kézbe venni, átlapozni. Fejezetbeosztása világos, szerkezete korszerű. Szinte minden oldalra jut színes kép, néha több is, és a mondanivalóhoz kapcsolódó érdekességekről, kiemelkedő tárgyakról, személyiségekről kisebb történeteket világosabb és sötétebb négyzetekben olvashatunk. A képek kitűnően egészítik ki a szöveget, egy részüket maga a szerző készítette, a tárgyfotókon látszik, hogy profi felvételek. Megjegyzést csak kettőhöz fűznék. A 36. oldalon, az internetről levett fenékpusztai erődrekonstrukció hamis. A 2009-es balatoni múzeumi kiállításra készült pontos makettet közli A fenékpusztai római erőd évszázadai című kötet.² A 46. oldalon a késő római téglásír fotója 2004-ben készült. Azóta a város a sírt és környékét szépen felújította, így ma egészen másként néz ki.

Kifogásaim a szöveggel, elsősorban a szűkebb szakterületemet, a régészetet tárgyaló szöveggel kapcsolatban vannak. Az Előszóban olvasható, hogy ez a munka Szántó Imre 1977-ben és 1980-ban két kötetben kiadott Hévíz története³ című munkájának átdolgozása és kiegészítése, de úgy, „*hogy a tudományos mélység ebben a könyvben is megmaradjon.*” Ezt a célt szolgálja a tudományos apparátus, a jegyzetekben hivatkozott szaktudományos munkák. Hévíz város felkérésére még 2010-ben részletes lektori jelentést készítettem a mű előző változatáról, de az abban ajánlott javításokat a szerző csak kisebb részben fogadta meg. Akkoriban megírtam, hogy a hivatkozás egy korábban megjelent műre, csak az abból átvett adatra vonatkozik, ha viszont szó szerint idéznek a munkából, akkor azt idézőjelbe kell tenni, vagy *kurzív* szedéssel megkülönböztetni a szerző saját szövegétől. Ez itt nem történt meg. A régészeti fejezetek több mint fele szinte szó szerinti idézet, főleg az általam írt Keszthely története I.⁴ és a Hévíz évezredei című kiállításvezetőből.⁵

Két példa:

SZÁNTÓ E. 2018. 27. oldal

Emlékanyaguk két fázisra bontható, amelyek a Kr. e. 13. és a Kr. e. 12. századot ölelték fel. Halottaikat először csontvázasan temették el – ahol erre mód volt kőkamrát építettek, és ezt kőlappal lefedve földhalmot emeltek föléje – majd fokozatosan körükben is tért hódított a halottak elhamvasztása.

MÜLLER R. 2000, 43. oldal

Emlékanyaguk két fázisra bontható, amelyek a Kr. e. 13. és a Kr. e. 12. századot ölelték fel. Halottaikat először csontvázasan temették el – ahol erre mód volt kőkamrát építettek, és ezt kőlappal lefedve földhalmot emeltek föléje – majd fokozatosan körükben is tért hódított a halottak elhamvasztása.

¹ SZÁNTÓ E. 2018.² HENRICH-TAMÁSKA O. – MÜLLER R. – STRAUB P. 2012. 47 kép.³ SZÁNTÓ I. 1977.; SZÁNTÓ I. 1980.⁴ MÜLLER R. 2000.⁵ MÜLLER R. 2015.

<p>A Dobogó-domb területén már 1882-ben előkerült egy csontvázas sír bronztőrrel. A temető helyét éppen száz évvel később sikerült pontosítani, amikor egy másik sírt bolygattak meg, amelynek melléklete vékony bronzhuzalból tekerceselt hajfonatkarika pár és egy nagyméretű ruhatű volt. A Lehen rétről és a fenékpusztai erdőtől keletre egy-egy urnasírt ismerünk. Az utóbbi helyen egy elrejtett bronzkincs lelet is előkerült.³⁰</p>	<p>Klasszikus példája ennek a Legelő- és Sömögye dűlőkben a múlt században feltárt 15 halomsír, többségükben kőből épített kamrában nyugodott a halott. A férfiak jellegzetes melléklete a nyél-nyújtványos bronzkard (ún. Boiu-Keszthely típus). A Dobogódomb területén már 1882-ben egy csontvázas sír bronztőrrel. A temető helyét éppen száz évvel később sikerült pontosítani, amikor egy másik sírt bolygattak meg, amelynek melléklete egy vékony bronzhuzalból tekerceselt hajkarikapár és egy nagyméretű ruhatű volt. A Lehen rétről és a fenékpusztai erdőtől keletre a fővenyről urnasírt ismerünk. Az utóbbi helyen egy elrejtett bronzkincslelet is előkerült.</p>
---	--

Nézzünk egy másik példát:

<p>SZÁNTÓ E. 2018. 33. oldal <i>Pannónia kialakulása szempontjából legalább ilyen fontos évszám Kr. e. 15., amikor a birodalomhoz csatolták a hozzávetőleg a mai Ausztria területét felölelő noricum királyságot. Több adat is bizonyítja, hogy Noricum megszerzésével egyidejűleg a rómaiak meghódították a Dunántúl nyugati sávját, és ezzel ellenőrzésük alá került a híres kereskedelmi út, a borostyánkő út Dunától déle eső szakasza. Az út az Adria partjáról Aquileiaból indult Poetovion (Ptuj, Pettau) Halicanumon (Alsólendva), Sallán (Zalalövő), Savarián (Szombathely), Scarbantián (Sopron) át vezetett a Duna partján lévő Carnuntumig (Deutschaltenburg), majd tovább a Balti tengerig. Az írott források az 1. század első felében még Noricumhoz tartozónak mondták a borostyánkő út menti dunántúli településeket, sőt Plinius szerint a római határ a Balatonnál (lacus Pelso) húzódott ekkor. Ez alapján Keszthely és környéke a rómaiak által legkorábban megszállt területhez tartozott.</i> <i>Claudius császár uralkodása idején (41-54) került a Dunántúl keleti fele is római uralom alá. Pannónia provinciát valamivel 50 előtt szervezték meg. Ezzel egyidejűleg kettéosztották Illyricumot, amelynek déli feléből létrejött Dalmatia provincia, északi felét pedig Noricum keleti szegélyével együtt Pannóniához csatolták. Az új tartomány, Pannónia provincia fővárosa a mai Óbuda helyén felépült Aquincum volt.¹</i></p>	<p>MÜLLER R. 2000. 46-47. oldal Pannónia kialakulása szempontjából legalább ilyen fontos évszám Kr. e. 15., amikor a birodalomhoz csatolták a hozzávetőleg a mai Ausztria területét felölelő noricum királyságot. Több adat is bizonyítja, hogy Noricum megszerzésével egyidejűleg meghódították a Dunántúl nyugati sávját, és ezzel a rómaiak ellenőrzése alá került a híres kereskedelmi út, a borostyánkő út Dunától déle eső szakasza. Az út az Adria partjáról Aquileiaból indult Poetovion (Ptuj, Pettau) Halicanumon (Alsólendva), Sallán (Zalalövő), Savarián (Szombathely), Scarbantián (Sopron) át vezetett a Duna partján lévő Carnuntumig (Deutschaltenburg), majd tovább a Balti tengerig. Az írott források az 1. század első felében még Noricumhoz tartozónak mondták a borostyánkő út menti dunántúli településeket, sőt Plinius szerint a római határ a Balatonnál (lacus Pelso) húzódott ekkor. Ez alapján Keszthely és környéke a rómaiak által legkorábban megszállt területhez tartozott... ...Claudius császár uralkodása idején (41-54) került a Dunántúl keleti fele is római uralom alá. Pannónia provinciát valamivel 50 előtt szervezték meg. Ezzel egyidejűleg kettéosztották Illyricumot, amelynek déli feléből létrejött Dalmatia provincia, északi felét pedig Noricum keleti szegélyével együtt Pannóniához csatolták.</p>
---	--

Az utolsó mondat végén van a hivatkozást jelző szám, de az nem szerepel az én szövegemben, és ez nem véletlen. A meghódított területet ugyanis a rómaiak kezdetben *civitasokba* szervezték. Aquincumban csak 89-ben kezdték el építeni a légiós tábor, és miután 103 és 107 között kettéosztották Pannoniát, a Dunántúl keleti sávjában megszervezett Alsó-Pannonia (*Pannonia Inferior*) helytartójának székvárosa lett Aquincum, amely csak 124-ben, Hadrianus császártól kapott városi rangot.⁶

De említhetném pl. a 49. oldalt, a 3700 karakter – három rövid mondat kivételével – szöszerinti átvétel Keszthely történetének 54-55. oldaláról. (A szövegben két hivatkozás van, az első hibás, a 44. oldal az őskorral foglalkozik.)

Nemcsak tölem idéz a szerző szinte szó szerint.

<p>SZÁNTÓ E. 2018. 24. oldal <i>A kultúra fejlődésének a rézkor második felében egy gyökeresen új anyagi kultúra megjelenése vetett véget. A Balaton-Lasinja hagyományok nyomtalan eltűnéséből radikális változásra következethetünk, bár a kultúraváltás történeti háttére és lezajlásának folyamata jelenleg még ismeretlen előttünk.</i>¹⁵</p>	<p>M. VIRÁG ZS. 1996.23. oldal⁷ A Balaton-Lasinja kultúra önálló fejlődésének, a középső rézkor második felében, gyökeresen új anyagi kultúra megjelenése vetett véget. A helyi Balaton-Lasinja hagyományok nyomtalan eltűnéséből radikális változásra következethetünk, bár a kultúraváltás történeti háttére és lezajlásának folyamata jelenleg még ismeretlen előttünk.</p>
<p>SZÁNTÓ E. 2018. 26. oldal <i>Társadalmukról tudjuk, hogy ismerték és használták a négykerekű szekeret, ezáltal minden bizonnyal lehetőségük volt nagyobb területeket bejárni, kereskedni.</i>²⁵</p>	<p>BONDÁR M. 1996. 44. oldal⁸ Tudjuk, hogy ismerték és használták a négykerekű szekeret, ezáltal minden bizonnyal lehetőségük volt nagyobb területeket bejárni, kereskedni.</p>

Vannak téves hivatkozások. Pl. az 54. oldalon az alsó sötét téglalapba írt szöveg szinte szó szerint megegyezik a Keszthely története 64-65. oldalán írottakkal, de a 24. jegyzet Bálint Csanád egyik tanulmányára hivatkozik pontos hely megjelölése nélkül.⁹ Az 51. oldalon az a mondat, hogy „568-ban tehát története során először az egész Kárpát-medence közös uralom, az avarok uralma alá került¹³” szó szerinti idézet a Keszthely története 58. oldaláról,¹⁰ a jegyzetben mégis Szántó I. 1977. 37.¹¹ és Szántó I.- Szántó E. 1990. 35.¹² szerepel.

A tudomány állandóan fejlődik, új ásatások leletei új megvilágításba helyezhetnek történeti eseményeket, folyamatokat. Ezért figyelemmel kell kísérni az újabb publikációkat.

A 13. oldalon Bulla B. 1962-ben megjelent kötetére hivatkozva olvashatjuk, hogy a Balaton 20-22 ezer évvel ezelőtt alakult ki. Az utóbbi évtizedek üledékvizsgálatai alapján tudjuk, hogy a mai Balaton alig több mint 7000 éves.¹³ Így a Hévízi tavat sem boríthatta be korábban a Balaton vize, és valóban elképzelhető, hogy a mezolitikus lelőhelyek most víz alatt vannak. A *mezo-* szóösszetételekben ugyan közepet jelent, de a mezolitikumot magyarul nem *középső kőkornak*,¹⁴ hanem *átmeneti kőkornak* nevezik.

A 30. oldalon egy 1996-os kiadványra hivatkozva közli, hogy a Tátika-hegy tövében „több mint 100 tumulus (halomsír)” található a koravaskorból. Azóta megjelent Havasi B. és Busznyák J. dolgozata,¹⁵ amely szerint 288 halomsírt sikerült azonosítani.

⁶ MÓCSY A. 1974. 91 és 135. p.

⁷ M. VIRÁG ZS. 1966. 23 p.

⁸ BONDÁR M. 1996. 44 p.

⁹ BÁLINT CS. 2008. 29-61 pp.

¹⁰ MÜLLER R. 2000. 58 p.

¹¹ SZÁNTÓ I. 1977. 37 p.

¹² SZÁNTÓ I – SZÁNTÓ E. 1990. 35. p

¹³ NAGYNÉ BODOR E. - CSERNY T. 1997. 98-100 pp. CSERNY T. 2002. 193-203. pp. SÜMEGI P. 2009. 19-25. pp

¹⁴ SZÁNTÓ E. 2018. 14 és 18 p.

¹⁵ HAVASI B. – BUSZNYÁK J. 2008. 93-108 pp.

Ugyancsak a 30. oldalon hivatkozás nélkül közli, hogy a Hévízdomb oldalán feltártak 2009-ben egy koravaskori teleprészletet, és ennek során különböző tárgyak kerültek elő. A jelentős feltárás eredményeit Horváth L. dolgozta fel.¹⁶ Ez alapján sikerült a szkíták jelenlétét és a középső vaskor meglétét a Dunántúlon igazolni.

Egyedülálló lelet a Cserszegtomajon előkerült DA BIBERE (Adj innom) feliratú edényke, amely a szerző szerint azt bizonyítja, hogy a rómaiak és a kelták közötti kereskedelem hatására „sok kelta tanulta meg a római kereskedőktől a latin nyelvet.” Az edényke egy koracsászárkori, 1. századi temetőben került elő – ahonnan a következő oldalon látható importedény is származott – tehát készítője már a római uralom alatt tanult meg latinul, ha nem a megrendelő kívánására karcolta be, az ákombákom betűket a nyers kerámia nyakába.

A 33. oldalon csak annyi olvasható: „Egy nagyobb kora császárkori hamvasztásos temető sírjait a Hévízdomb aljában tárták fel. A temetőbe gazdag személyeket temettek, többségüket a Flaviusok korában (69-96).” Nos ez a hat sír azért fontos, mert egy gazdag római kereskedő család (Caniusok) és a helyi kelta arisztokrácia kapcsolatát igazolja. Az itáliai importtárgyakat és a kelta leleteket Horváth László és Tokai Zita Mária dolgozták fel.¹⁷

A 34. oldalon, a bal szélén a barna négyzetben a kora császárkori római fürdőről azt írja, hogy a partot lapos kövekkel borították, és az előkerült leletek a parti élet tanúi. Az analógiák alapján a lapos kövekkel a fürdő alját rakták ki, és a leletek kegytárgyként kerültek a vízbe.¹⁸ A római oltárkövek ligatúrájának feloldását egy 1930-as hírlapi cikk alapján közli. Az utolsó két sor:

p(rimi) p(ilaris) v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) s[m(erito)] helyesen:

*p(atris) p(atriae) v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito).*¹⁹

50. oldal. Magam is azt írtam 2000-ben, hogy 455 őszén a keleti gótok a fenékpusztai erődöt felújították és lakóit kiirtották. Azóta egyértelműen beigazolódott, hogy ez pusztítás a 374. évi barbár betörés rovására irandó.²⁰

Az 54. oldalon a sötét keretben beszámol a szerző az 1998-ban a Pusztaszentegyházi dűlőben előkerült gazdag germán katonai vezető sírjának leleteiről. Azóta a teljes temetőt feltártam, és kiderült, hogy a germán leletek mellett olyan a Balkánról származó tárgyak is előkerültek, amelyek környékünkön eddig nem voltak ismertek.²¹

A Hévízdomb aljában feltárt 7-9. századi teleprészletről nem ír a szerző, csak az 55. oldalon közli egy innen előkerült kerámia fotóját, ill. az 53. oldalon egy szőrványként előkerült bögrét, de az nem késő-népvándorláskori, hanem korabronzkori. Ezen a telepen kerültek elő egy, a saját házába eltemetett nő maradványai, aki feltehetően rituális gyilkosság áldozata lett. Erről érdemes lett volna egy sötét mezőben röviden beszámolni.²²

Az 54. oldal szerint „A késő avarság kultúrája a 8. század végén vált egységessé.” Erre a 8. század elején került sor, hiszen a század végén már felbomlott az avar birodalom.

Az 56. oldalon miután idézi tőlem, hogy a Keszthely kultúra keresztény népsége a frank uralom alatt rövid idő elteltével halottait melléklet nélkül temette el, megállapítja: „A régészeti leletek egyértelműen bizonyítják a Keszthely kultúra továbbélését...” holott a mellékletnélküliség miatt régészetileg megfoghatatlanná vált.²³

A 9. századot csak a '60-as, '70-es években nevezték „szláv időknék”, és nehéz értelmezni az olyan mondatokat, mint: „A szláv jelenlét ellenére a gazdasági és kulturális élet továbbra is a Frank Birodalom vérkeringésébe tartozott.” Priwina (Pribina) nem volt nyitrai fejedelem. A Karoling időszakot nem a pannonhalmi „Paradisum plantavit” kiállítás interneten is elérhető katalógusa alapján kellett volna ismertetni, hanem a Nemzeti Múzeum állandó kiállításának vezetője alapján.²⁴ Az 59. oldalon olvasható, hogy „A honfoglaló magyarság Keszthely környékén fejlett mezőgazdaságot talált. A szőlő- és gyümölcsstermesztés hagyományai római kori agrotechnikára utalt.” Nos a római kori agrotechnika tovább élésével nem számolhatunk, a honfoglalók agrotechnikája azonos színvonalon állt az itt találó őslakosságéval.²⁵ A nagyállattartás valóban fontos szerepet játszott a honfoglaló magyarok életé-

¹⁶ HORVÁTH L. 2015. 229-255 pp.

¹⁷ HORVÁTH L. – TOKAI Z. M. 2012. 163-222 pp.

¹⁸ MÜLLER R. 2018.

¹⁹ BILKEI I. 1990.

²⁰ HENRICH-TAMÁSKA O. – PROHÁSZKA P. 2008. 143-156 pp.

²¹ MÜLLER R. 2014.

²² MÜLLER R. 2012. 461-484 pp.

²³ MÜLLER R. 2000. 67 p.

²⁴ SZÓKE B. 2014.

²⁵ MÜLLER R. 2014/a. 13 p.

ben, de a környékünkön megtelepedő köznép nem volt félnomád, nem vándorolt az állataival, és nem voltak téli szállásaik (60. oldal). Erre a vidékünk természeti viszonyai nem is alkalmasak.

A kötet második fele színvonalasabb, adatai meg-

bízhatóak, legfeljebb a történelemszemléletét lehetne egy kissé „leporolni”. Kívánom, hogy a sorozat többi köteténél a külső megjelenéshez hasonlóan a tartalom is, pontos adatokra épülve, méltóvá váljon ehhez a nagy és szép vállalkozáshoz.

Irodalom

BÁLINT Csanád 2008. Der Beginn der Mittelawarenzeit und die Einwanderung Kubers In: Antaeus 29-30 (2008) 29-61. pp.

BILKEI Irén 1990. A Keszthelyi Balatoni Múzeum római kőtára. Zalai Múzeum 2 (1990) 120-121. pp.

CSERNY Tamás 2002. A balatoni negyedidőszaki üledékek kutatási eredményei In: Földtani Közönlöny 132/ Különszám 193-213 pp.

HAVASI Bálint – BUSZNYÁK János 2008. A zala-szántói őskori tumulusok felmérésének újabb eredményei. In: Zalai Múzeum 17. (2008) 93-108. pp.

HENRICH-TAMÁSKA Orsolya.– PROHÁSZKA Péter 2008. Pannonien zwischen Spätantike und Attilazeit am Beispiel von Tokod und Keszthely-Fenekpuszta. In: Externbrink, H.– Herget, M. (Red.) Hunnen zwischen Asien und Europa. Langenweißbach 2008, 143-156. pp.

HENRICH-TAMÁSKA Orsolya – MÜLLER Róbert – STRAUB Péter. 2012. A fenékpusztai római erőd évszázadai. Zalaegerszeg

HORVÁTH László 2015. Középső vaskori öntőformák Alsópáhokról. In: Archaeológiai Értesítő 140 (2015) 229-255 pp.

HORVÁTH László – TOKAI Zita Mária 2012. Kora császárkori temető Alsópáhokon. In: Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2009. évi feltárásairól. Bp., 163-222. pp.

M. VIRÁG Zsuzsanna: 1996. Középső rézkor. In: Költő László – Vándor László (szerk.): Évezredek üzenete a Láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992) (Nachricht der Jahrtausenden aus der Welt des Moores. Archäologische Forschungen auf dem Gebiet des Klein-Balatons). Kaposvár–Zalaegerszeg 1996, 16–20. pp.

MÓCSY András 1974. Pannonia a korai császárság idején. Bp.

MÜLLER Róbert 2000. Keszthely története I. Keszthely

MÜLLER Róbert 2012. Késő népvándorlaskori gödörházba temetett halott Alsópáhokról. Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2009 évi feltárásairól. Bp. 2012, 461-484. pp.

MÜLLER Róbert 2014. Die Gräberfelder von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche-Flur. CPP 5. Bp, Leipzig, Keszthely, Rahren

MÜLLER Róbert 2014/a. A középkor agrotechnikája a vaseszközök alapján. In: Ethnographia 125 (2014/1) 13.) 1-19. pp.

MÜLLER Róbert 2015. Hévíz évezredei című kiállítás vezetője. Hévíz

MÜLLER Róbert 2018. A Hévízi tó római kori fürdője. Hévíz 26 (2018/3) 294-299. pp.

NAGYNÉ BODOR Elvira - CSERNY Tibor 1997. A Keszthelyi-öböl vízzel borítottságának fejlődéstörténete in: Hidrológiai Közöny 77. 98-100. pp.

SÜMEGI Pál. 2009. Der Balaton als kartographisch-paläoökologisches Forschungsprojekt in Vergangenheit und Gegenwart. In: Heinrich-Tamáská, O – Straub, P. (Hrsg): Keszthely-Fenekpuszta im Spiegel der Jahrtausende. Leipzig/Zalaegerszeg, 19-25. in: Keszthely-Fenekpuszta az évezredek tükrében. Leipzig/Zalaegerszeg, 19-25. pp.

SZÁNTÓ Imre 1977. Hévíz története 1., Az őskortól az 1857. évi tagosítás befejezéséig

SZÁNTÓ Imre 1980. Hévíz története 2. A tagosítástól a szocializmus alapjainak lerakásáig

SZÁNTÓ Imre - SZÁNTÓ Endre 1990. Alsópáhok és Felsőpáhok története

SZŐKE Béla Miklós 2014. A Karoling-kor a Kárpát-medencében. Bp.

Müller Róbert

Opponensi vélemény

Vida Tivadar: A sztyepei, a bizánci és Meroving birodalmak között, kulturális változások a Kárpát-medence nyugati felén a 6-7. században című, az MTA doktora fokozat elnyerésére benyújtott disszertációjáról

A mű a mellékletekkel együtt 383 oldal terjedelmű, 2595 lábjegyzetet tartalmaz, a mondandó érthetőbbé tételét 19 típusábra, 50 elterjedési térkép, 21 temető-térkép és 114 rajzos tábla segíti.

Vida Tivadar 1987 és 1992 között Pásztor Adriennel együtt 1566 sírt tárt fel a Budakalász – Dunapart lelőhelyen előkerült avar kori temetőből. Ebben a jellegzetes avar leletek mellett nagy számban kerültek elő a Mediterráneumból és a Meroving kultúrkörből származó tárgyak, illetve azok helyi gyártású utánzatai. Ez irányította a jelölt figyelmét a kora avar kor Ny-i, D-i, DK-i eredetű tárgyai, viseleti szokásai felé. Az elmúlt csaknem három évtized során számos tanulmányban foglalkozott ezzel a területtel. Disszertációja nem egyszerűen az eddigi eredmények összefoglaló bemutatása, hiszen az összegzés egészen új következtetésekre vezetett a kora avar társadalom csoportjainak kulturális és etnikai identitásáról, a vezető rétegek identitásának megnyilvánulásáról, a reprezentációról, ennek átalakulásáról és változásairól, illetve megjelenési formáiról a középrétegek és a közép körében.

Az elméleti, módszertani bevezető fejezetet követően a kora avar kor régészetének kutatási irányait mutatja be a disszertáció. Míg korábban főleg a keleti hagyományokra, az etnikumok (gentes) azonosítására törekedett a kutatás, a szerző célja a Kárpát-medence nyugati felén a kora avar kori őslakosság és a betelepülő népségek anyagi és szellemi kultúrájának meghatározása, a különböző kulturális és népi csoportok együttélésének modellezése. Korábban az 5. század vége és a 6. század utolsó harmada közötti csaknem egy évszázadból Fenékpusztá kivételével nem ismertük a provinciálisok temetőit, amiben szerepet játszott

a széles körben népszerűvé vált mellékletnélküliség is. Önálló csoportjaikat a langobard temetőkben sikerült elkülöníteni. A germán leletanyagot áttelepített gepidákhoz kötötték, de ma már több lelőhelyen bizonyított, hogy az írott forrásokkal ellentétben a langobard temetők egy részébe 568 után is temetkeztek.

A következő fejezet a Kárpát-medence nyugati felének kora avar kori leletanyagát mutatja be, a fejdíszektől az ékszereken, a viseleti tárgyakon, az övgarnitúrákon, amuletteken, eszközökön, fém- és üveg edényeken át az összecukható székekig. A különböző tárgyak elterjedését a dolgozat végén 41 leletlista mutatja be. Aranycsövecskékkel díszített hajhálókat csak a fenékpusztai elit hölgytagjai viseltek. A nyugat mediterrán területtel kapcsolatot mutató ékszereket a kosaras függőket, a gúlacsüngős-, a poliéder végű-, a gömbesüngős, a félhold alakú csüngős függőket, a svasztika alakú áttört-, az állat alakú-, részben a korong- és a lemezes fibulákat a helyben továbbélt romanizált, keresztény népség viseleteként határozza meg. Mint ahogy antik eredetűek a korábban germánnak vélt balta alakú tűk is. Kora bizánci, a Balkánról hozzánk került, illetve itt másolt viseleti tárgyak az aláhajtott lábú fibulák, a BONOSA típusú díszűk éppúgy, mint a madár alakban (galambban) végződő tűk. Ezek egy része az írott forrásokkal is igazolhatóan, a Balkánról származó népséghez köthető. Az ókeresztény jelentést hordozó, dobozos fibulák már nemcsak a Balkánról és Pannoniából ismertek, a Földközi tenger egész térségében készítették és használták őket, de a technológia vizsgálata arra utal, hogy a pannóniai darabok többségét helyben gyártották.

Részletesen tárgyalja a dunántúli kora avar kori övgarnitúrákat. Ehhez egy új, tágabb fejlődéstörté-

neti értelmezési keretet biztosító felosztást dolgozott ki: az „A” csoportba az egyszerű, egy- vagy kéttagú, a „B” csoportba a többtagú, öntött, a „C” csoportba a soktagú, préselt övgarnitúrákat sorolta. Az egyes csoportokon belül különböző típusokat különített el. Ezek elterjedését 6 leletlista mutatja be. Az „A” típus jelent meg először a Kárpát-medencében, még az avar honfoglalás előtt, az öntött többtagú garnitúrákat korábban sztyepei hagyatéknak vélték, ezek megelőzték a 6. század végén megjelent préselt vereteket. A 7. század második és harmadik harmadára keltezhető maszk ábrázolásos veretek és szíjvégek keresztény értelmezést is lehetővé tesznek, így az avar kori elitbe integrálódni szándékozó helyi és Meroving kultúrájú közösségekben számolhatunk jelenlétükkel. Új bizánci impulzusként, helyi előzmény nélkül, a 7. század harmadik harmadában terjedt el a láncfonalminta. Ugyancsak bizánci hatásra vezethetők vissza a 7. század második felében a figurális ábrázolások, az ékkőberakások és imitációik. Az u. n. itáliai (alpi) övgarnitúrák az itáliai késő antik környezetben alakultak ki, és a 7. század második negyedében jelentek meg a Dunántúlon. Külön alfejezet foglalkozik a csatokkal. A Yassi Ada típusról pl. megállapítja, hogy olyan egyszerű forma, hogy sem kereskedelmi áru, sem zsákmány, sem presztízs tárgy nem lehetett, ezért feltételezi, hogy viselőjével együtt került a Kárpát-medencébe. A préselt álcasatos övgarnitúrák már a 6/7. század fordulóján megjelentek, az aranyból készítették későbbiek. Részletesen tárgyalja a Meroving típusú övgarnitúrák időrendjét, elterjedését és a helyi műhelyek termékeit.

Díszfüggőket már a langobard és gepida anyagból is ismerünk, és a 6. századi mozaikokon a bizánci előkelő nők öltözetének is részei voltak. A díszfüggők meghatározó elemét képezik a kora avar kori női viseletnek. Viseletük helye, a veretek díszítése és alakja a 8. század elejéig folyamatosan változott, és ezért pontosan keltezhető. Ugyancsak az előkelő női viselet részei a csattal és szíjvéggel rögzített lábszárszíjak (*Wadenbindengarnitur*). Ez részben Meroving, részben bizánci kulturális hagyományokon alapulva, avar elemekkel kiegészülve, új divatjelenségként jött létre a 6. század végén.

Ugyancsak külön alfejezet foglalkozik az amulettel, a bullákkal, az amulettfüggőkkel, az amulettkapszulákkal és az apotropaikus céllal viselt csengekkel, kis harangokkal. A lencse alakú bullák között korai avar tárgyként említi, és rajzban is közli a Keszthely-fenekpusztai példányt. Ez akárcsak a többi bevagdossággal és egymásra hajtogatással készült példány késő császárkori.¹ Az avar kori lencse alakú bullák két felét kivétel nélkül szegeccseléssel rögzítették egymáshoz.²

Az eszközök közt foglalkozik a kanalakkal, szűrőkanalakkal, a bárdkésekkel és a mezőgazdasági eszközökkel. A budakalászi sírokból kapa, sarló, szőlőszedő-szőlőmetsző kés és rövid kasza került elő. Ezen kívül a dunántúli leletanyagból alig néhány eszköz keltezhető az avar korra. A szőlőtermesztéssel kapcsolatosan ugyan óvatosan fogalmaz: „...még nem tudunk pontos választ adni arra a kérdésre, hogy az avar korban milyen szőlőművelés folyt...” (181. oldal), de summázatával: „...az agrotechnikára utaló vas eszközök az 5. század közepe után is a fejlett mezőgazdasági kultúra jelenlétének bizonyítékai...” (181. oldal) nem tudunk egyetérteni.³ Negyven éve megfogalmazott véleményem lényegében ma is helytálló: a késő császárkori villagazdaságaira jellemző intenzív agrotechnika színvonala a koraközépkorban visszaesett. Megszűnt a nehéz, taligás ágyeke használata, eltűntek a vasból készült ekehúzóláncok, a kisebb méretű ekevasakat türekekre szerelték. Megszűnt az istállózó állattartás, és ehhez kapcsolódóan a rendszeres rétgazdálkodás, eltűntek a hosszú kaszák. A kereszténység miatt is folytatódott ugyan a szőlőtermesztés, de ezt differenciálatlan eszközökkel végezték.⁴ A bemutatott eszközök megerősítik ezt. A rövid, ívelt végű késsel lehet ugyan szőlőt metszeni, de ez a típus eredetileg szőlőszedőkés volt, és „multifunkcionális” eszközként alkalmas lehetett fűzvevesszők bőrének lehántására éppúgy, mint bőrvágásra. Henning is szőlőszedőkésnek határozta meg ezt a formát, amelyet a császárkorból egyetlen példány képviselt a Dunántúlról, viszont a koraközépkorból, az Al-Duna vidékéről 15 lelőhelyről ismerte.⁵ A jellegzetes, nagyméretű, balta nélküli római szőlőmetszőkéseket a koraközépkorból nem is-

¹ MÜLLER R. 2010, 202-203. pp.

² Tiszafüred-Majoros, 545. sír (GARAM É. 2001, Taf. 29,1); Kölked B, 85. sír (KISS A. 2001, Taf. 29, 5-6.); Zamárdi, 453. sír (BÁRDOS E. – GARAM É. 2009, Taf. 51, 453/b 9). Ez a bullát egyébként már Garam Éva is tévesen tartotta kora avar korinak (GARAM É. 2001, Taf. 29, 2).

³ Ez a fenékpusztai anyag értékelésére is vonatkozik: „...a sokféle vaseszköz is bizonyítja a térségben az intenzív mezőgazdasági művelést, a római mezőgazdasági technológia továbbélését, ami a helyben továbbélő lakosságra utal.” (182. oldal)

⁴ MÜLLER R. 1982. 556-557. pp. Az 1736. jegyzetben felveti, hogy lehet-e sarlóval szőlőt metszeni? A metszőkéseknél nagyobb, erősen ívelt pengéjű sarlókkal nem lehetett eredményes metszést végezni a többszálvesszős, ágas-bogas szőlőtőkéken.

⁵ HENNING, J. 1987, 96 és Taf. 38, 1-27.

merjük.⁶ A budakalászi kapa jellegzetessége, hogy a köpű és a penge között egy nyaktag van. A pannóniai római kori anyagból és a középkor eszközkészletéből ezt a típust nem ismerem. Lipp a Keszthely városi temetőben talált egy ilyen példányt,⁷ ezért feltételeztem, hogy a népvándorláskorra keltezhető ez a forma.⁸ Helyesen állapítja meg Vida Tivadar, hogy a köpűs rövid kasza „bizánci típusú”. Pannóniából egyetlen párhuzamát sem ismerem, a Balkánról viszont több helyről is.⁹ A lényeg, hogy ezzel az eszközzel nem gondozott réten gyűjtöttek takarmányt, hanem extenzív módon, bokros területeken. A köpűs nyélrögzítés lehetővé tette, hogy keményebb szárú növényeket is elvágjanak vele. Ez a mezőgazdasági eszközanyag tehát nem vezethető vissza a késő császárkori pannóniai formákra, és egy annál extenzívebb agrotechnikát tükröz vissza.¹⁰ A mezőgazdasági eszközök tárgyalásához kapcsolódó 36. térkép felesleges.¹¹

Végül a fémedényeket, az üvegedényeket és a tausi-rozott, összecsukható székeket ismerteti.

A következő fejezetben azt vizsgálja a szerző, hogy milyen a bemutatott leletek kontextusa és kombinációja a sírokban, és milyen a csoportosulásuk a temetőkben. Ezek egy folyamatosan átalakuló kulturális rendszerre, társadalomra engednek következtetni. Ezt követően 14 fontos kora avar kori temető jellegzetességeit elemzi. Pl. a Budakalász-Dunapart-i temetőt egymástól távolabb, több Meroving kultúrájú család nyitotta meg, de a nomád típusú lovastemetkezések már a temető korai szakaszában megjelentek. A temetőt a 8. század második felében is használták még. A Csákbereány-orondpusztai temetőt még a 6. század utolsó harmadában több kisebb csoport (család) nyitotta meg. A betelepült avarok és a helyi romanizált ill. germán eredetű népesség nem különült el, hanem lassan összeolvadt. Az eddig ismert legkésőbbi temetkezések a 8. század elejére keltezhetők. A Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi dűlőbe temetkező közösség vezetője egy Meroving kultúrájú személy, akinek sírja

a rablás ellenére is több értékes tárgyat tartalmazott. Kíséretének tagjai mellett többségben vannak a helyi késő antik elemek, de betelepült bizánciakkal is számolhatunk. A temetőt a 630 körüli évekig használták. A környei temetőt a 6. század végétől a 7. század harmadik negyedéig használták. A négy sírcsoportban a sztyepei nomád és a nyugati germán hagyományokat követő családok temetkeztek. A késő antik kulturális elemek alig mutathatók ki. A Szekszárd-bogyiszlói úti temetőt a 6. század utolsó negyedében három avar és két helyi, Meroving kultúrájú közösség nyitotta meg. Közéjük keveredve található a romanizáltak sírjai, akik között betelepített balkániaiak is lehettek. A temetőt a késő avar korban is használták.

A következő fejezet a „*Populus et patria avarorum*” címet viseli. Ennek keretében bemutatja a Kárpát-medence birtokbavételét, az avar hatalom kiépülését és nomád típusú reprezentációját. A nagy temetőkbe a helyiek és a betelepítettek temetkeztek, a honfoglaló avarok magányos sírokban vagy kis csoportos temetőkben találhatóak. Az avar kaganátust nem a központi hatalom tartotta össze, mert az a különböző alapon szerveződő csoportok hálózataként jött létre, amit a javak szétosztásával működtetett a kagáni hatalom. Az avar elit átvette a bizánci hivatalnokok és katonák rangjelző övét. Az avar legfelső vezetés reprezentációjának része lett az arany álcasatos öv. A romanizált maradványlakosság beilleszkedett az avarok által létrehozott hatalmi struktúrába. Fenékpusztá és Scarbantia önálló központokká váltak. A temetkezési szokások és a tárgyak azonosak az Alpok-Adria térségben, Pannónia része volt ennek a kulturális közösségnek.

Fenekpusztával, mint egy késő ókori kereskedelmi központtal (*emporium*) külön alfejezet foglalkozik. A késő császárkori erőd bizonyíthatóan lakott maradt az 5. század közepe után is, sőt a kora avar korban relatív önállósággal bíró központtá vált. Természetesen ez az önállóság a kagáni hatalom beleegyezésével jöhetett csak létre. Fenékpusztá összekötő szerepet

⁶ A Budapest, XXII. Vöröskereszt utcai temető 15. sírjában egy öntött indadisztes övgarnitúra férfi sírban a jobb combnyaknál talált erősen ívelt metszőkés (NAGY 1998, 191-197 és Taf. 130-134) teljesen más forma, mint a pannóniai metszőkések. A fotón és a rajzon nem látszik nyéltüske, a rajzos kiegészítés téves, és úgy tűnik, hogy nem baltás eszközről van szó, csak egy lemezdarabka rákorrodálódott a pengére (ERDÉLYI I. 1992.).

⁷ LIPP V. 1884, 25. kép.

⁸ MÜLLER R. 1982, 462, 13. kép. Henning sem ismeri ezt a típust, így eredete bizonytalan.

⁹ HENNING, J. 1987, 92 és Taf. 45 14 típus.

¹⁰ A fenékpusztai leletanyag kapcsán azt írja, hogy „...a sokféle vaseszköz is bizonyítja a térségben az intenzív mezőgazdasági művelést, a római mezőgazdasági technológia továbbélését, ami a helyben továbbélő lakosságra utal” (182. oldal). Fenékpusztán kétségtelen a kontinuitás, és a polenzvizsgálatok is megerősítik, hogy a 7. század közepéig a késő császárkori növényfajtákat termelték tovább, de mezőgazdasági vaseszközöket alig ismerünk a 6-7. századból, így az agrotechnika színvonalát sem ismerjük.

¹¹ A térkép aláírása: „Mezőgazdasági eszközök a 4-6. században a Közép-Duna medencében és a Balkánon: 1. Metszőkések, lombvágók; 2. Sarlók, rövid és hosszú kaszák (Henning 1986 /helyesen 1987/, a szerző kiegészítéseivel).” Henning nem szerepel az irodalomjegyzékben. A térképen csak egyféle jel, kis fekete kör szerepel. Henningnél viszont a 41-42. kép az 1-4. századi és az 5-7. századi sarlók és kaszák, a 44-45. kép az 2-4. századi és az 5-7. századi szőlőmetszőkések elterjedését mutatja be (HENNING, J. 1987.). Ezekből nem választható ki a 4-6. századi eszközök.

töltött be a kaganátus, a Mediterraneum és Ny-Európa között. A fenékpusztai temetőkben nincsenek avarok. A leletanyag Ny-mediterrán, balkáni bizánci és Meroving eredetű. Ezt nevezi a kutatás korai Keszthely kultúrának. A nyitott kérdések közül itt csak az etnikai csoportok eredetével foglalkozom. Vida Tivadar is bizonyítottan veszi, hogy ebben a vegyes népességben megtalálhatók a Balkánról származó és a germán eredetű betelepített, betelepített csoportok. Döntő többséget képez azonban a Ny-mediterrán leletanyag. A szerző egyetértésben Volker Bierbrauerral¹² úgy véli, hogy „a korai Keszthely kultúra népességét alapvetően a helyben maradt romanizáltak adták...” (249. oldal). Úgy vélem óvatosan kell kezelni azt az adatot is, hogy a stronciumizotóp vizsgálatok alapján a népesség 90 %-a helyi eredetű, hiszen a vizsgálat az ismert sírok alig 10 %-ára terjedt ki, és a betelepülők természetesen csak az első generáció tagjai közt mutathatók ki. Az a tény, hogy a déli erőd fal előtti temetőben az 5. század közepe és a 6. század utolsó harmada közötti több mint száz évre fele annyi sír jut, mint az 568 és 630 közötti hat évtizedre, önmagában is jelentős számú betelepítőre utal.¹³ De figyelembe kell venni, hogy az erődben és környezetében hat vagy hét gyakorlatilag egykorú temetőt ismerünk,¹⁴ és mindegyikben alapvető a nyugat mediterrán hagyományokhoz köthető kosaras függők és stílusútk használata.¹⁵ Az egyezések mellett azonban jelentős különbségek is megfigyelhetők. Pl. a horreumi és a déli erőd fal előtti temetőre jellemző a sírok kőpakolása, ami a pusztaszentegyházi dűlőben hiányzik.¹⁶ Ebben és a Lipp által feltárt sírcsoportban vannak fegyverek, a többi temetőben nincsenek. A pont-kör díszítésű tárgyak a Csák Á. által feltárt sírcsoportban gyakoriak. A horreumi temetőből, a Lipp és a Csák féle sírcsoportból ismerünk ókeresztény ábrázolású korongfibulákat, a déli erőd fal előtti és a Pusztaszentegyházi dűlői temetőkből egyetlen egyet sem stb. Ha a népesség zömét a helyben továbbélők

adták volna, egységes leletanyagot és rítust kellene találni e temetőkben. De van egy további érv is. Ugyanez a Ny-mediterrán leletanyag döntő a többi, a kora avar korban megnyitott korai Keszthely kultúrák temetőiben is, de Fenékpusztával ellentétben mind a Keszthely dobogói, mind a Gyenesdiás-döngeligi, mind a Kéthely-melegoldali¹⁷ temetőben hiányoznak az 568 előttre keltezhető temetkezések, tehát nincs semmilyen helyi előzmény.¹⁸ Magam Kiss Gábor felvetését¹⁹ fogadom el, hogy a továbbélő provinciális népességhez a kora avar korban a szlávok elől jelentős késő antik csoportok menekültek a dalmát és kelet-alpi területekről. Az itteni magaslati települések egy részén ugyanis ekkor szűnt meg az élet. Erre a lehetőségre a szerző is célzott, amikor megjegyezte: „Különös hogy a késő antik élet Keszthely-Fenékpusztán épp akkor indult virágzásnak, amikor a Kelet-Alpok vidékét az avar-szláv támadások elpusztították (Teurnia).” (255. oldal). Ezek a bevándorlók a többi dunántúli kora avar kori településen is megjelenhettek, majd együtt temetkeztek a Meroving kultúrájú, esetként a sztyeppei eredetű népességgel. A szerző úgy vélte: „Ha számolunk is azzal a lehetőséggel, hogy a Mediterraneum nyugati feléből, Itáliából betelepültek egyes romanizált csoportok Pannonia területére a 6. század folyamán, számuk nem lehetett jelentős...” (233. oldal). Talán mégis! A korai Keszthely kultúra temetői és az ugyancsak mediterrán és Meroving hagyományokat ápoló kelet-dunántúli temetők anyagában azonban jelentős különbségek is vannak. A fenékpusztai temetőkből ugyanis eddig még nem kerültek elő drót- és lemezékszerek, amulettkapszulák, övfűgők vagy díszcsüngők,²⁰ lábszárszíjak (*Wadenbindengarnitur*),²¹ szűrőkanalak, bárdkések, csengők és kis harangok, összecukható székek, de fólia kereszttek,²² áttört, öntött korongok, pajzsdudor és lándzsa sem. Még egy megjegyzés, a mellkason vagy az áll alatt egyesével vagy párban viselt fibulák etnikai hátteréről. Ezt a szo-

¹² BIERBRAUER, V. 2004.

¹³ MÜLLER R. 2010.

¹⁴ MÜLLER R. 2002.

¹⁵ Kivételt képez a Keszthely Fenéki úti alig 10 síros germán temető (SÁGI K. 1992.).

¹⁶ Lipp szerint a Keszthely városi temetőben mindössze 4 sír alját szegélyezték élükre állított kövek, és a dobogói temetőben is csak „néhány sír alsó körülete ökölnyi nagyságú kövekkel volt kirakva és ismét néhányban a sírfelek négy szegletébe jókora kőcucok voltak ékelve.” (LIPP V. 1884. 11. p.)

¹⁷ A préselt ezüst álcasatos övgarnitúra alapján feltételezhető, hogy ezt a temetőt is a kora avar korban nyitották meg (KÖLTŐ L. 1991.).

¹⁸ Keszthely-Dobogón és Gyenesdiáson is a Keszthely kultúrák temető közvetlen közelében van késő római temető, de ezek használata a 4. század végén megszűnt, tehát a temetők közt egy csaknem két évszázados hiátus van (SÁGI K. 1981, MÜLLER R. 2007.).

¹⁹ KISS G. 2006. 156. p.

²⁰ A Keszthely Fenéki úti temető 2. sírjából előkerült díszcsüngő díszítő kettős, szegecselt aranylemezkék (SÁGI K. 1991.) párhuzamait a langobard temetőkből ismerjük, és eltérnek a többi kora avar kori övfűgő veretektől.

²¹ A disszertáció 252. oldalán a bazilika 5. (helyesen 3.) sírjából előkerült kis csat és szíjvéget lábszárszíjként értelmezte a szerző, de a többi lelet alapján ez egy férfi sír volt, ezért a csat és a szíjvég feltehetően egy tarsolyhoz tartozott. Egyébként a lábszárszíjakat felsoroló 39. leletlistában nem is szerepel a fenéki bazilika.

²² A környéken (Kékkúton, Káptalantótn, Zamárdiban) viszont előfordul (GARAM É. 2016.).

kást a romanizált etnikumhoz köti a szerző. Bár azt is megjegyezte, hogy az S-fibula önmagában nem elég bizonyító erejű, hogy azt egy akkulturálódott germán vagy egy a germán divatot követő romanizált személy viselte (93. oldal).²³ A germánok körében 600 körül elterjedt a mellkason viselt egyes fibula használata,²⁴ mint ahogy a baráthelyi temetőben is a 6. század végétől egyesével vagy párban, a mellkason viselték a kengyeles fibulákat (274. oldal). Ettől kezdve ez a viseleti szokás elveszítette etnikumjelző szerepét.

Az utolsó fejezet összegezi a vizsgálatok eredményeit és „Az avar társadalom átalakulásai” címet viseli. Pannoniában az avar kor elején különböző kultúrák, identitások egymásba fonódása játszódott le. Az elit utánozta a késő antik, bizánci reprezentációt és ez leszűrődött a középrétegekbe. A langobardok elvonulását követő hatalmi vákuum idején az avarokkal együttműködő, új vezetőréteg emelkedett ki. A regionális önállóság jele a Meroving reprezentáció megnyilvánulása. A szerző nyolc jól elkülöníthető temetőmodellt állapít meg (A-tól I-ig). A 7. század közepe után fokozatosan egységesedett az anyagi kultúra. Az avarok világa nem vált kora bizánci peremkultúrává, a

szelektíven és felszínesen átvett javak csupán kulturális peremjelenségként értékelhetők. A vizsgált leletek és leletcsoportok időrendjét egy táblázat mutatja be.

Vida Tivadar disszertációja részletesen tárgyalja és elemzi a Dunántúl kora avar kori sztyepei, nyugat mediterrán, kelet mediterrán-kora bizánci és Meroving tárgyi emlékeit. Azok eredetét, elterjedését, az avar kori népesség ízlésének, igényeinek megfelelő változásait, a helyi gyártmányok kérdéseit. Vizsgálatainak összefoglalásaként felvázolja a kora avar hatalom kiépülésének folyamatát, a helyben maradtak és a bevándorolt, betelepített közösségek viszonyát egymással és a kagáni hatalommal, az avar vezetőrétegek reprezentációjának létrejöttét, változásait. A disszertációt az eredményei alapján nyilvános vitára ajánlom. Az eredmények kontrolljára a folyamatban lévő stroncium és stabil izotóp vizsgálatok által nyílik lehetőség.²⁵

A mű kiadása előtt ki kell javítani a kisebb tévedéseket, elírásokat,²⁶ pontosítani kell a leletlistákat,²⁷ és egységessé tenni a hivatkozásokat, ill. az irodalomjegyzéket.²⁸

²³ A horreumi temető 17. sírjában pl. a két, mellkason viselt S- és lóalakú fibulán kívül vaskarperecek és aranycsövecskékekkel díszített hajháló is volt, tehát romanizáltnak határozható meg a halott.

²⁴ CLAUSS, G. 1989 495-497; MARTIN, M. 2000, 151 (561).

²⁵ A „Mobilitás és a népesség átalakulása a Kárpát-medencében a Kr. u. 5-7. században: Változó társadalmak és identitások 2016-2019” című NKFIH/OTKA NN 113157-DFG KN 1130-4-1 nemzetközi projekt vezetői Corina Knipper és Vida Tivadar.

²⁶ Pl. az 506. jegyzetben Omphale helyett Ophale, az 509. jegyzetben Omphalos szerepel; a 189. oldalon az áll: „...díszítetlen vagy tausírozott, három- és négytagú (övvvel kiegészített) övgarnitúrák jellemzőek.” Helyesen szíjívvel kiegészített; A 119. oldalon steatit préselőmintát említ Caricin Gradból, u. o. az 1121. jegyzetben ez öntőminta; A Keszthely Fenéki úti temető nem 17, hanem 10 sírből áll, a 2. sír halottjának „nyakában filigránnal bevont bronz gomb” nem volt (251. oldal); nem a Pusztaszentgyházi dűlői „A” sír volt „Kőpakolósos, lépcsős szerkezetű”, hanem a Fenéki úti 2. sír; a fenékpusztai bazilika 3. (helyesen 6.) sírjában nem ruhatú, hanem egy korongfibula tűszerkezete volt (SÁGI K. 1961, 423, Abb. 17). A 49. oldalon hivatkozik, hogy a „Felülnyitott, alsó ívkönn megvastagodó fülbevalók típusa a 45b táblán látható, ilyen tábla nincs; 53. oldal, hivatkozás gyöngyöcsüngős függőre 38. tábla B,2, helyesen 39. t. B,2; 63. oldal hivatkozás az 51. t. 9-re, ott más látható; 64. oldal hivatkozás a 66. t. A és a 67. t. B-re, ott más látható; 66. oldal, hivatkozás a 20. t. B,4-re, ott más látható; 67. oldal, hivatkozás a 67. t. B,1-2 4-re, ott más látható; 87. oldal, hivatkozás 69. t. 1., helyesen 69. t. B,1; 127. oldal, hivatkozás a 26. típus táblára, ilyen nincs; a 144-145. oldalon hivatkozás a Környe 66. és 97. sírra a 85. t. A-B-n, a 381. oldal szerint a 85. t. A-B Környe 18. és Zamárdi 899. sír; a 148-149. oldalon háromszor is 87. sírt említ zárójelben a 87. tábla helyett; a 153. oldalon hivatkozott rekesz díszes veretek nem a 104., hanem a 96. táblán található; a 157. oldalon hivatkozott tausírozott veretek nem a 106., hanem a 98. táblán található; a 171. oldalon hivatkozott svasztika alakú fibula nem a 41. t. 6, hanem a 11 alatt látható; a 172. oldalon említett fibula (23. t. E) nem a Pusztaszentgyházi dűlőben, hanem a déli erődfal előtt került elő; a 192. oldalon hivatkozott 15. temetőterkép nem a Csákberény-Orondpuszta-i, hanem a nagyharsányi temetőt ábrázolja; a 195. oldalon a táblázatban kétszer szerepel a 284. sír, az első helyesen 283. sír.

²⁷ Pl. a 2. leletlistából hiányzik a Csák féle ásatásból származó fenékpusztai gúlaöngyűgős függő (SÁGI K. 1961); a 20. leletlistából hiányzik a gyenesdiási madárfejes tű (HAMPEL J. 1905/III, Taf. 443), amit VIDA T. 2009, 255 már ismert; a 30. leletlistából hiányzik a Keszthely Fenéki úti 7. sír háromtagú tausírozott övgarnitúrája (SÁGI K. 1992); a 35. leletlistából hiányzik a nagyvenyimi övgarnitúra pajzs alakú cellás vasveretekkel (SZÜCSI F. 2015, 24-25 és XIV. t.).

²⁸ A jegyzetelés módja nem egységes. A lábjegyzetekben nem csak olyan irodalom szerepel, amire egyetlen egyszer hivatkozik a szerző, a névvel és megjelenés évszámával jelzett irodalom egy része nem szerepel az irodalomjegyzékben. A teljesség igénye nélkül, nem szerepel az irodalomjegyzékben Müller 1992 (170. jegyzet); Müller 2000 (172. j.); Bóna 1981 (181. j.); Kiss G. 2001 (298. j., az oldalszám alapján talán a Kiss G. 2008-ra vonatkozik); Blay-Samu 2016 (299. j.); Heinrich Tamáska 2006a (467. j.); Perémi 2014 (608-609., 611. és 615. j. A rövidítés feloldása a 642. jegyzetben olvasható); Müller 1979 (681. j.); Bierbrauer 2005 (helyesen Bierbrauer 2005b, 701. és 704. j.); Fiedler 2011 (852. j.); Pallas 1981 (860. j.); Harhoiu 2008 (880. j.); Martin 2002, 507. (918. j., az irodalomjegyzékben a Martin 2002a oldalszáma 291-306, a Martin 2002b-é 179-185, az 1005. jegyzetben szerepel Martin munkája RGA 20, 2002, 507-509); Vida 1997-98 (1005. j. helyesen Vida 1999a); Tomka 1973 (1149. és 1891. j., a rövidítés feloldva az 1892. j-ben); Rácz 2014 (1150. j.); Garam 1991 (1297. j.); Straub 1999 (1610. j. helyesen Straub 1999a); Pásztor 1990 és Papp 1962 (1795. j.); Martin 1973 (1890-1891. j.); Bóna 1971b (1906. j.); Tomka 1996 (1968. j.); Németh-Klíma 1992 (1969. j.); Martin 1989 (1977. j. helyesen Martin 1990); Lotter 2003 (2154-2155, 2157. j.); Schülke 1997 (2281. j.); Neugebauer 2005 (2356. j.); Tomka 1972 (2510. j.); Borgolte 2013 (2570. és 2572. j.); Szenthe 2014 (2576, 2579-80. j.).

Irodalom

- BÁRDOS Edit – GARAM Éva 2009. Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 9, Bp.
- BIERBRAUER, Volker 2004. A Keszthely kultúra és a későrómai továbbélés kérdése Pannoniában (Kr. u. 5-8. század). Újabb gondolatok egy régi problémáról. *ArchÉrt* 129, 67-82.
- CLAUSS, G. 1989. Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht im frühen Mittelalter. *Jahrbuch des Röm-Germ. Zentralmuseums Mainz* 34 (1987 [1989]) 491-603.
- ERDÉLYI István 1992. Újabb régészeti adat a magyarországi koraközépkori szőlőművelés történetéhez. *Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis II. Miskolc*, 67-68.
- GARAM Éva 2001. Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 5, Bp.
- GARAM É. 2016. Lemezkeresztek avar kori koporsókon. In: Tóth E. – Vida T. – Takács I. (Szerk.) *Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán. Pannonhalma – Szombathely*, 252.
- HAMPEL József 1905. *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I-III*, Braunschweig.
- HENNING, Joachim 1987. *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*. Berlin.
- KISS Attila 2001. Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 6, Bp.
- KISS Gábor 2006. Változások a Keszthely kultúra régészeti hagyatékában a VII-VIII. század folyamán. Korszakmeghatározási kísérletek. In: Újlaki Ponrácz Zs. (Szerk.) *Hadak útján. Népeiségek és iparok a népvándorlás korában*. Nagykovácsi, CD.
- KÖLTŐ László 1991. A Kéthely-melegoldali Keszthely-kultúrák temető (Előzetes jelentés). *Múzeum Évk. 1984/85 [1991]* 171-186.
- LIPP Vilmos 1884. *A keszthelyi sírmezők*. Bp.
- MARTIN, Max 2000. *Fibel und Fibeltracht. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent*. *RGa² 8*, Berlin-New York, 131 (541)-172 (582).
- MÜLLER Róbert 1982. A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökkor végéig. *Zalai Gyűjt. 19/I-II. Zalaegerszeg*.
- MÜLLER Róbert 2002. Die Bevölkerung von Fenékpuszta in der Frühawarenzeit. *Zalai Múzeum* 11, 93-101.
- MÜLLER Róbert 2007. Müller R.: Gyenesdiás régészeti leletei. In: Molnár A. (Szerk.) *Gyenesdiás nagyközség monográfiája I. Gyenesdiás*, 15-45.
- MÜLLER Róbert 2010. Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta. *Castellum Pannonicum Pelsonense 1, Bp.-Leipzig-Keszthely-Rahden*.
- NAGY Margit 1998. Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 2, Bp.
- SÁGI Károly 1961. Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuszta. *Acta AntHung* 9, 397-451.
- SÁGI Károly 1981. Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó. *Fontes ArchHung Bp.*

SÁGI Károly 1992. Egy 6. századi keszthelyi temető és mondanivalója a „Keszthely kultúra” etnikumának szempontjából. *Tapolcai Városi Múz. Közl.* 2, 113-141.

SZŰCSI Frigyes 2015. Avar kori temetők Nagyvenyimből. *Alba Regia* 43, 15-64.

VIDA Tivadar 2009. Local or Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th-7th Centuries AD in Pannonia. In: Quast, D. (Hrsg.): *Foreigners in Early Medieval Europa*. Mainz, 233-259.

